

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

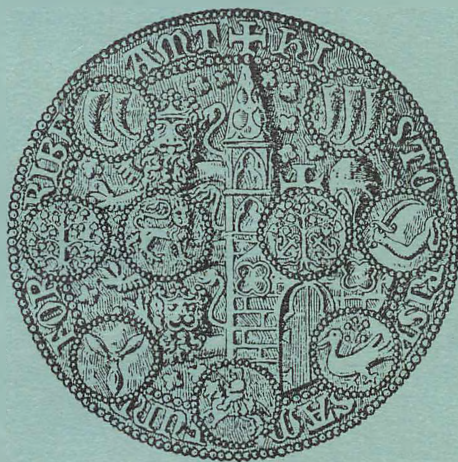
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

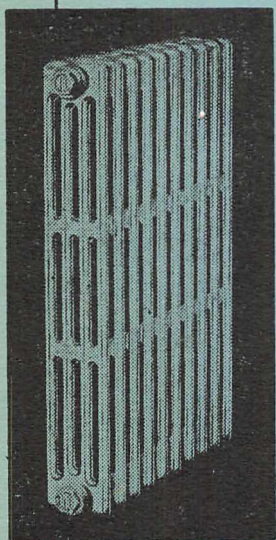
FRA RIBE AMT

1952

BIND XIII. I

Udgivet af Historisk Samsfund for Ribe Amt
i kommission hos P. Haase & Sen . København

*Anvend til Deres
Centralvarmeanlæg*

*den
moderne*

RIO

STØBEJERNS-RADIATOR

*den er uforgængelig
og har største Varmeevne*

Den bedst egnede Radiator
til Fjernvarme

Dersom De i Forvejen har opstillet RIO Radiatorer i Deres Lejlighed
kan Deres Centralvarmeanlæg uden Forandring tilsluttes Fjernvarme

A/S RIBE JERNSTØBERI · RIBE · GRUNDL. 1848

*Moderne Kaminer
Kakkelovne & Komfurer
Bygningsstøbegods
Centralvarme-Komfurer*

A/S Ribe Jernstøberi . Ribe

Grundl. 1848

Telf. Ribe 261

FRA RIBE AMT

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

TRETTENDE BIND

KØBENHAVN
P. HAASE & SØN

1952—55

REDAKTION:

Lærer H. K. Kristensen, Lunde J. (Formand).

Forretningsfører T. Tobiassen, Esbjerg.

Sognepræst K. Høgsbro Østergaard, Åstrup.

SYDVESTJYLLANDS BOGTRYKKERI
Segall & Mathiasen
ESBJERG

INDHOLDSFORTEGNELSE:

<i>Andersen, Agnes:</i> Skibsejer og Kaptajn Clemens Nielsen	140—48
<i>Andresen, H.:</i> Levnetsberetning fra Cancelliraad H. Andresen i Varde	41—59
<i>Christensen, Keld:</i> Ribe borgervæbning og politikorps	567—79
<i>Christensen, Ejvind og H. Thuesen:</i> Og sandet dæmpedes	96—109
<i>Eller, Edv.:</i> Den gamle protokol	409—20
<i>Frifelt, Salomon:</i> Historisk Samfund for Ribe Amt gennem 50 Aar	1—26
— Kunstmaler Niels Holbak	489—94
— Boghandler H. Nielsen	646—49
— Litteratur om Ribe Amt	652—57
<i>Gell, Jonathan:</i> Vintergravning i Vognsbøl	580—91
<i>Gundesen, P. M.:</i> Ravsamlere	395—405
<i>Hansen, Karl:</i> Slægtsminder og Oplevelser	60—95
<i>Hatt, G.:</i> En Jernalders Brønd i Torrup	125—29
<i>Hedegaard, Olaf:</i> Da Sct. Josephs Hospital i Esbjerg rejstes	136—40
<i>Jensen, F. Elle:</i> Hr. Peder Vibe til Malt—Folding	27—40
— Præsteskitte i Vejen 1821	375—84
— Frivillige Menighedsraad i det sydvestlige Jylland	513—26
<i>Kaae, Bue:</i> Hans Munk til Visselbjerg	207—28
— Den ustyrlige ladefoged på Visselbjerg	364—74
<i>Kjems, Th.:</i> Den fælles Bysmedie i Gerndrup	634—37
— Mettes Pøt og Ølges Krog	645
<i>Kristensen, H. K.:</i> Breve til den unge Marius Vibæk	110—24
— Snaphaner i Torstenssonskrigen	148—52
— Dømt til at lege	153—55
— Fri Ribe Amt 1903—52 (Reg.)	156—86
— Litteratur om Ribe Amt 187, 342—45, 501—07	657—59
— En godsejers studehandler	256—66
— Sankt Stefan og hestene	331—34
— En bispevisitats og dens eftersmæk	334—36
— En unødigt hjælpeaktion	336—37
— Runestenen i Horne en Hornelundsten	337—39
— Albæk og Spangsberg møller 1678	340—41
— Helligbrøde i Øster Horne herred	385—94
— Efterskrift	405—08
— P. M. Gundesen	494—500
— Et præstepar på bålet	637—38
— Et kig i et gammelt bindfoer	639—44
— Redaktør Willemoes	649—51

<i>Kvist, John</i> : En middelalderlig kælder i Veerst by	312—18
<i>Lønneth, S. M.</i> : En skolestrid i Vester herred 1768	267—76
<i>Nielsen, C. Lindberg</i> : En notits om Fr. Lützw til Visselbjerg	483—85
<i>Rambusch, Sigurd</i> : Hvem modarbejdede loven om Esbjerg Havn?	527—39
<i>Rosenstand, K. H.</i> : Provinsens ældste museum..	557—66
<i>Schmidt, Aug. F.</i> : To gamle Ribe-Historikere ..	193—206
— Brørup-Lindknud Brandvedtægt	549—56
<i>Sørensen, T. M.</i> : En Gudenå-Boplads ved Ribe Aa	625—31
<i>Thomsen, N.</i> : En stenalders enkeltgrav i Jerne sogn	318—28
— Smykkefund fra et undergået land..	430—38
— Oldtids pløjspor i Gjesing	592—600
<i>Thuesen H. og E. Christensen</i> : Og sandet dæm- pedes	96—109
<i>Tobiassen Kragelund, T.</i> : Den gamle smed for- tæller	130—36
— Fuglefangst med Net	229—38
— Sælhunde- og Marsvinfangst	353—63
— Stampe- og Benmøller i Hjortkær....	439—48
— Musikerslægten Forup	540—48
— Nogle Skamler	631—34
<i>Thøgersen, N. (Ved J. Andreassen)</i> : Pastor J. P. Jørgensen	239—55
<i>Ølgaard, H.</i> : Årer og både	328—31
— Fra Assenbæk og Skærbæk stampe- møller	448—53
— En mursten	485—88
<i>Østergaard, K. Høgsbro</i> : Undersøgelser i Aastrup Kirke	277—311
— De gamle Ligbårer	421—29
— Arkæologiske Undersøgelser i Faa- borg Kirke ved Varde	454—82
— Arkæologiske Undersøgelser i Billum Kirke	601—24
Virksomheden.....	188, 346—48, 508—10, 660—61
Nye medlemmer	189—90, 349—50, 510—11, 662
Regnskab	191, 351, 512, 663
Navneregister	664—76

Historisk Samfund for Ribe Amt gennem 50 Aar

Et lille Tilbageblik af Salomon J. Frifelt.

Som det ældste af Danmarks historiske Amts-Samfund har »Historisk Samfund f. Ribe Amt« nu virket gennem 50 Aar.

Set i Forhold til Historiens Løb er et halvt Aarhundrede kun et meget lille Tidsmaal. Men i Forhold til det enkelte Menneskes Virketid tæller 50 Aar afgørende med og er mere, end ret mange faar tilmaalt til deres Manddomsgærning. Der kan da maaske være en vis Rimelighed i nu ved 50 Aars Milestenen et kort Øjeblik at se tilbage over de Aar, Historisk Samfund har virket, og at nævne nogle af de Mænd, der har viet en større eller mindre Del af deres Arbejde til at udforske og klarlægge Afsnit eller Enkeltheder af den stedbundne Historie.

Strengt taget kan Historisk Samfunds Udspring ledes tilbage til 1901. Men naar vi har valgt at regne 1902 for Stiftelsesaaret, da er det fordi, Sammenlutningen den 25. Juli det Aar rent foreningsmæssigt faar Form med Aarsmøde, Vedtægter og en valgt Styrelse og saaledes træder frem for Offentligheden som en fast formet Sammenlutning og som det første historiske Amts-Samfund her i Landet.

Forsker vi efter Udspringet til Historisk Samfund for Ribe Amt, da træder Askov Højskole tydeligt frem i Billedet. Ret naturligt, for Askov svarede den Gang til sit Navn: den historiske Højskole. Her virkede den Gang inden for deres Felt saa betydelige Historikere som Dr. phil. H. F. Feilberg, Poul Bjerge, Dr. phil. Marius Kristensen og Skolens Forstander Ludvig Schrøder.

Højskoleforstander
Ludvig Schrøder, Askov.

Det var Ludvig Schrøder, der satte Arbejdet i Gang med at stifte den nye Sammenslutning. Idéen eller Stødet til at tage dette Arbejde op fik Schrøder under et Besøg i Foraaret 1901 hos sin gode Ven, Politikeren og Højskolemanden Frede Bojsen paa Rødkilde. Frede Bojsen havde netop paa dette Tidspunkt trukket sig ud af det politiske Arbejde og var nu stærkt optaget af at sysle med Møens Historie. Maaske havde Ludvig Schrøder selv tid-

ligere haft Tanken om at eftersøge de Værdier, der ligger gemt i den stedlige Historie. — I hvert Fald: Samværet med Frede Bojsen førte til, at Ludvig Schrøder nu gik i Gang med under een eller anden Form at danne en Sammenslutning med det Formaal at opdyrke og frede Egnens historiske Minder. For ligesom at lægge Arbejdet tilrette efter mere officielle Linjer, henvendte Schrøder sig til

Stiftamtmand, Kammerherre
Gustav Stemann.

dav. Stiftamtmand, Kammerherre Gustav Stemann, Ribe, der var kendt som Forfatter af historiske Arbejder, og bad ham sætte sig i Spidsen for det indledende Arbejde.

Men om Historisk Samfunds Udspring og første Leveaar kan bedst fortælles med Samfundets gamle Forhandlingsprotokols egne Ord.

»Forhandlings- og Optegnelsesprotokol« har Poul

Bjerge skrevet paa første Blad i den solidt indbundne Folioprotokol. For denne — i hvert Fald i Poul Bjerges Tid — fyldigt og omhyggeligt førte Protokol, er netop gennem de første 12 Aar skrevet med Poul Bjerges særprægede Haandskrift og med hans velkendte Sans for reelle Oplysninger parret med Orden og Harmoni.

Paa første Side i denne Protokol læser vi:

»Mandag 26. Til Middag hos Stiftamtmand Ste-mann i Ribe, hvor »Historisk Samfund for Ribe Amt« blev stiftet. L. Schrøder lagde for med at fore-slaa, at man skulde særlig samle ind og danne Ar-kiv. Provst J. Nissen mente, man skulle danne en Forening med et Medlemsbidrag paa to Kroner, og saa behandle nogle af Emnerne og udgive en hist. Aarbog. Poul Bjerge sluttede sig hertil, men anbe-falede tillige at holde Møder med lokal-historiske Foredrag paa forskellige Steder. Det sidste blev bestemt. Forst. L. Schrøder og Provst J. Nissen hol-der Møde paa Askov i Novbr. Provst Nissen taler om Brørup og den gamle Degn der. Dr. phil. H. F. Feilberg og Pastor Simon Hansen i Ribe i Januar. Overlærer J. Olsen og Pastor E. K. Thyssen i Varde i Februar. Man vil saa forsøge at samle Medlem-mer og se, hvor stor Tilslutning der bliver. Saa vilde man igen samles for at tage videre Bestemmelse.«

Vi ser her, at i dette første Møde Sommeren 1901, hvor »Hist. Samfund f. Ribe Amt« i Virkeligheden bliver til, fastlægges de Hovedlinjer for Arbejdet, som i store Træk er fulgt til Dagen i Dag. I de før-ste Aar blev, som naturligt var, og saaledes som Poul Bjerge anbefalede, Hovedvægten lagt paa Foredragsvirksomheden: Folks historiske Sans skulde vækkes, og hertil var den Gang -- som del-vis i Dag — det levende Ord bedste Hjælpemiddel.

Derfor var gennem de første Aar inden for Samfundets Styrelse Foredragsudvalget i Vigtighed mindst ligestillet med Redaktionsudvalget.

Vi læser om det første offentlige Møde, ret naturligt holdt paa Askov: »18. Decbr. Møde paa Askov Højskole. Stærkt Snefog med Togstands-

Provst J. Nissen, Brørup.

ning. Provst J. Nissen kom ikke og næsten ingen fremmede, men Læringerne, Lærerne og en Del af deres Husfolk tæller snart op. Der var omtr. et Par Hundrede Mennesker. Marius Kristensen talte først, siden Schrøder, saa Udtalelser af H. Nutzhorn, H. F. Feilberg, Marius Kristensen og Poul Bjerger (Se Ribe Stiftstidende for 20. Decbr. Nr. 229) «

Endnu er det kun en lille Kreds, ikke en offentlig Forening. Men denne lille Kreds gaar ihærdigt

i Gang med at forme og udbygge denne Forening: Danmarks første historiske Amts-Samfund.

Foruden Foredragsmødet i Askov holdtes der den 27. Febr. 1902 Møde i Ribe, hvor Stiftamtmand Ste-mann indledede. L. Schrøder holdt Foredrag om

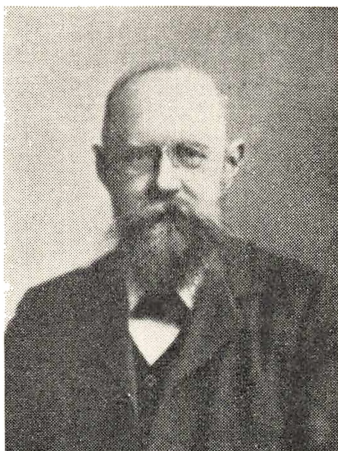
Højskolelærer Poul Bjerger, Askov.

Brødremenighedens Betydning for det kirkelige Liv, og Provst J. Nissen, Brørup, talte om Degne-historier fra Ribe Amt. Ved Mødet indtegnedes 40 Medlemmer.

Og d. 20. Marts holdtes Møde i Varde, hvor Lud-vig Schrøder talte om samme Emne som i Ribe. Og Overlærer J. Olsen, Varde, talte om »Jydepotte-industrien og Varde i ældre og nyere Tid.« Her ind-tegnedes 48 Medlemmer.

Den 4. April 1902 udsendte Stiftamtmand Ste-mann en Skrivelse til Forstander L. Schrøder, Poul

Bjerge og Provst J. Nissen og opfordrede disse tre Mænd til at udarbejde Vedtægter og fremsætte Planer for det nye Selskabs Virksomhed. Ludvig Schrøder, der var en optaget Mand, overdrog dette Arbejde til Poul Bjerge og Provst J. Nissen. . Og

Konsul C. Breinholt,
Esbjerg.

hvorledes dette Arbejde formede sig, kan bedst fortælles med Poul Bjerges egne Ord:

». . . Jeg skrev et Udkast til Vedtægter, hvori jeg lagde Planer til Udgivelse af afsluttede Værker om Emner af Ribe Amts Historie. Provst Nissen holdt paa, at der skulde udgives et Aarsskrift, idet han lagde mere Vægt paa at vække den historiske Sans hos Befolkningen, og det kunde lettest ske gennem Smaastykker i et saadant Aarsskrift. Han gav saa et Udkast til Vedtægter i Henhold der til, og det er i det væsentlige dette, der nu er trykt og foreløbig vedtaget.

Det forannævnte Udkast indsendtes og den 28.

Maj fik vi atter Brev fra Stiftamtmand Stemann med Opfordring til at lade Udkastet trykke, udsende til Medlemmer og opfordre dem til at vælge en Styrelse. Han foreslog: Forst. L. Schrøder, Konsul Breinholt, Esbjerg, Overlærer Olsen, Varde, Provst J. Nissen, Brørup, Pastor Richter, Vejen, ham selv og mig.

Først i Juli blev udsendt det trykte Udkast, og Medlemmerne opfordredes til at vedtage Vedtæg-

Overlærer J. Olsen, Varde.

terne og stemme paa forannævnte — eller fremkomme med Ændringer og stemme paa andre. Opfordringen var undertegnet paa Udvalgets Vegne af Provst Nissen og mig. Stemmesedler bedes indsendt til Stiftamtmand Stemann inden 10. Juli.

10. Juli fik jeg Meddelelse fra Stiftamtmanden om, at de nævnte var valgt. Og han bad mig indby-

de den nævnte Bestyrelse til Møde hos ham i Ribe Fredag den 25. Juli Kl. 6¼. I de følgende Dage udstedtes Indbydelsen . . .«

Den 25. Juli 1902 holdtes saa hos Stiftamtmand Stemann i Ribe det Styrelsesmøde, vi regner for Historisk Samfunds Stiftelse. Man gennemgik her de indkomne 68 Stemmesedler. Og den hidtidige Styrelse var praktisk talt enstemmigt valgt.

Stiftamtmand Stemann var valgt med 68 St.			
Forst. L. Schrøder	—	—	68 —
Konsul Breinholt	—	—	67 —
Overlærer J. Olsen	—	—	67 —
Provst J. Nissen	—	—	68 —
Pastor J. Richter	—	—	66 —
Højskolelærer Poul Bjerger		—	68 —

Inden for Styrelsen fordelte man Arbejdet saaledes:

Stiftamtmand Stemann blev Formand, Forstander Ludvig Schrøder Næstformand. Pastor Richter og Provst Nissen Redaktionsudvalg — senere indtraadte ogsaa Stiftamtmanden i dette Udvalg. Poul Bjerger valgtes til Kasserer og Sekretær. Her som i mange andre Forhold: Det Arbejde, andre undslod sig for, blev overdraget Poul Bjerger, og han røgtede hvad Arbejde, der lagdes hen til ham, samvittighedsfuldt og omhyggeligt.

Fra dette Styrelsesmøde plukker vi ud af Protokollen Punkt 5:

»Der taltes om Aarsskriftets Indhold. J. Nissens Foredrag i Esbjerg egnede sig som Programartikel. Formanden skrev om Historisk Samfunds Tilblivelse og Formaal. Schrøders Foredrag om Paladius samt J. Olsens Foredrag om Jydepotter egnede sig ogsaa godt, og begge var villige til at overlade den

til Samfundet. J. Brüel havde tilbudt et Stykke om Klitterne i Ribe Amt, som man fandt var et udmærket Emne. En Del Smaastykker burde optages o. s. v. Denne Samtale førtes dog mere for at blive klar over Ordningen af denne Sag end for at tage nogen Bestemmelse . . .«

Man kan med et Suk beklage, at Rammerne for dette historiske Arbejde blev den udanske og uhistoriske Amtsinddeling, vi i sen Tid laante fra Tyskland. Vort Arbejde havde ligesom haft mere Samhør med Landets historiske Opbygning, om den ældgamle danske Folkeinddeling i Sysler og Herreder var lagt til Grund for Samfundets Arbejde. Vore nærmeste Naboer mod Nord staar her stærkere og mere oprindelige i deres Navnevalg, naar de kalder deres Aarbog for »Hardsyssels Aarbog.«

Men igen maa vi med et Suk erkende: Som nutidig dansk Administration har udviklet sig og slaaet Sysselinddelingen i Skaar og paa mange Omraader sløjfet Herredsgrænserne, da er Amtet vel nok den mest praktiske Arbejdsramme for et steds-historisk Samfund.

Vinteren 1903 udsendtes saa Foreningens første Aarbog, der blev Indledningen til den lange Række Aarbøger fra Ribe Amt, som gennem de svundne 50 Aar har fremdraget eller uddybet Egnens historiske Minder.

Mange har sikkert ved Læsning af en eller anden Afhandling, der netop vedrørte hans eller hendes Egn eller Slægt, faaet sin historiske Sans vakt eller retningsledet. Og det er vel ogsaa hændt, at Faghistorikeren i vore Aarbøger har fundet Stof, der har bragt ham Oplysninger til Brug for den større Historie: Den danske Folkestammes Livsløb i Sammenhæng med Kulturvandringer og Udviklinger

eller givet ham Fingerpeg til bedre Forstaaelse af Aarsager og Sammenhæng.

Vi ved, at Hist. Samfunds Aarbøger er flittigt brugte til Studiebrug, og det er vort Haab, at H. K. Kristensens fyldige Register over de 50 Aars vidt spredte historiske Stof i vore Aarbøger maa blive en Hjælp for de mange, der søger Oplysninger eller Stof i »Fra Ribe Amt« fra 1902 til 1952.

Den 23. April 1903 holdtes Foreningens første egentlige Aarsmøde eller Generalforsamling i Teatersalen i Varde. Stiftamtmanden aabnede Mødet og gav Meddelelse om Virksomheden i det forløbne Aar. Foredragsmøder var afholdt den 27. Febr. i Ribe, den 20. Marts i Varde, den 17. August i Tirsland Plantage og den 3. Decbr. paa Askov Højskole. Og Foreningens første Aarvog var redigeret og trykt.

Den foreløbige Styrelse valgtes til at fortsætte Arbejdet. Regnskabet forelagdes. Det viste desværre et Underskud paa godt 100 Kr. og desuden forbrugt af Kapital 175 Kr. af Bidrag fra livsvarige Medlemmer.

De, der i Dag arbejder med Hist. Samfund, vil med et lidt bittert Smil nikke genkendende til dette Regnskab, fordi de ved, at for smaa Midler og trykket Økonomi Gang paa Gang har hæmmet Arbejdet og tvunget Styrelsen til at lade Opgaver ligge, som retteligt burde være taget op.

Men samtidig vil vi ogsaa med Tak mindes den økonomiske Støtte, der fra mange Sider er ydet Historisk Samfunds Virksomhed. Statens og Amtets aarlige Tilskud er saaledes afgørende for Foreningens Arbejde. Byrådene i Amtets tre Købstæder, Ribe, Varde og Esbjerg, har flere Gange vist Imødekommenhed ved at yde gode Bidrag til særlige

Opgaver, bl. a. til Farvefotograferingen. Mange af Amtets Sogneraad har ogsaa støttet os bl. a. ved at tegne Sognet som Medlem til forhøjet Medlemsbidrag. Og i den for Hist. Samfund økonomisk vanskelige Tid under og lige efter Besættelsen har flere af Amtets Banker og Sparekasser støttet os med større eller mindre Bidrag. Ligeledes har i de senere Aar enkelte større Virksomheder: Andels-gødningsforretningen, Andels Klædefabrikken i Grindsted og Ribe Jernstøberi givet os en Haandsrækning ved at tegne sig for Annoncer til Aarbo-gens Omslag. Ogsaa Enkeltmænd har paa mange Maader rakt os en hjælpende Haand, saaledes fhv. Gaardejer J. P. Nederby, Skibelund, der bekostede Stenen, som rejstes i Maltbæk Mose, hvor Bronze-lurerne er fundet. Paa lignende Maade har Gaard-ejer Holger Willadsen, Solbakkegaarden, foræret os den Sten, vi rejste for Historikeren Dr. phil. Oluf Nielsen ved Endrupholm.

Men naar man trods smaa økonomiske Midler dog alligevel har naaet en Del, og saa mange fyl-dige og værdifulde Afhandlinger nu ligger tilgæn-gelige i Samfundets Aarbøger, da skyldes det først og mest, at dygtige og indsigtfulde Mænd uselvvisk har taget et Arbejde op for at klarlægge og værne de historiske Egns minder for bedre at finde frem til Kendskab til Slægtens Liv og Kaar gennem Ti-derne og derigennem bedre forstaa Grundlaget for vor egen Tilværelse.

Længere fremme er der i skematisk Form af Hensyn til Plads og Oversigt givet en Fortegnelse over de Mænd, der i Løbet af disse 50 Aar har virket inden for Historisk Samfunds Styrelse.

Man vil i denne Fortegnelse møde Navne paa kendte Mænd, hvis Virksomhed rækker ud over

Egnsgrænserne. Og der er andre, hvis Virke især er lagt i de hjemlige Egne. Men fælles for dem alle er deres Trang til at finde og værne den forne Tids Minder.

Ikke de økonomiske Midlers Rigelighed, men Mændenes Indsigt og Vilje bliver her som i mange andre Forhold det afgørende.

Derfor kan det alligevel være ret oplysende at fremdrage enkelte Smaatræk, der viser, hvor beskedne Midler, man arbejdede med i de første Aar.

Vi vælger først et kort Uddrag af et Brev af 21. Januar 1904 fra Stiftamtmand Stemann til Poul Bjerger:

»Iaftes afholdtes her i Byen (Ribe) det Foredragsmøde (Prml. Gedde og Pastor Richter), som blev besluttet paa Bestyrelsesmødet hos mig. Det var yderst vellykket. Skjøndt det var bekjendtgjort, at Ikke-Medlemmer skulde betale 25 Øres Entre og at Medlemskortet kun giver Adgang gratis for den, paa hvis Navn det lyder, var der mødt 250 Mennesker. Efter Betaling af alle Udgifter (Lokale, Lys, Navnekontrol ved Indgangen og Avisbekjendtgjørelse) var der et Overskud af 35 Kr., hvoraf jeg har sendt hver af Foredragsholderne Halvdelen.«

Den 20. April 1904 holdtes et Styrelsesmøde i Ølgod Præstegaard. Her vedtog man bl. a., at Foredragsholderne ved Samfundets Møder for Eftertiden burde ha et mindre Honorar. Ligeledes vedtoges at betale Honorar for Artikler i Aarbogen. Man »bevilgede« 20 Kr. pr. Ark. — Det af Kasseren forelagde Regnskab viste nemlig i Stedet for forrige Aars Underskud paa 104 Kr. 50 Øre en Kassebeholdning paa 116 Kr. 08 Øre.

Fra Aarsmødet i Ølgod d. 20. April 1904 læser vi i Forhandlingsprotokollen bl. a.:

»Offentligt Møde i Ølgod Forsamlingshus.

Stiftamtmand Stemann indledede med at tale om Hist. Samf. f. Ribe Amt, Formaal og Betydning.

Højskolelærer Poul Bjerger talte om J. M. Bolle-rup Andersen, Gjr. og Rigsdagsmand fra Ølgod.

Pastor J. Richter talte om Rets- og Kulturtilstan-den i Amtet i det attende Aarhundrede belyst ved Fortællingen om Mordet paa Jørgen Bramming til Lydumgaard.

Pastor E. K. Thyssen sluttede med at fremdrage nogle Selvomlevelser af Folk fra Hoven, der havde kæmpet ved Dybbøl for 40 Aar siden og fremhæ-vede, hvilken Betydning det havde at holde de hi-storiske Minder levende.

Skønt det var en travl Tid, var Mødet godt be-søgt, langt over Forventning, der var henimod et Par Hundrede Mennesker . . .«

Men det mest særtegnende følger dog som Efter-skrift lidt længere fremme i Protokollen:

»Da man i Ølgod var saa opmærksom mod os at køre for os saa meget, gav jeg Præstens Karl 2 Kr. og »Fra Ribe Amt 1903«, og de andre to, Sogne-raadsformand G. Birkmose og Forp. Ib Hansen hver H. F. Feilberg: »Dansk Bondeliv«, en Udgift paa tilsammen Kr. 7,20. Jeg syntes, »Samfundet« burde vise dem en Opmærksomhed til Gengæld.

. . . . Mødet i Ølgod gav en Netto-Indtægt af 23,40 Kr. De deltes mellem Foredragsholderne Pastor J. Richter og Poul Bjerger, saa de hver fik Kr. 11,70. — Indgangspengene var 32,75 Kr., Udgifter til Leje af Salen, Kundgørelse o. l. 9,35 Kr. . . .«

Historisk Forskning er ikke noget, der gøres fær-dig eller kan ordnes fra Dag til Dag. Det er et Ar-bejde, der spænder over Menneskealdere. Derfor vil ogsaa Arbejdet inden for en historisk Sammen-

slutning faa Præg af en vis langsom Fremadskriden. — Det samme vil tit ogsaa gælde Foreningens Medlemstal og Økonomi. Men Fremgang var der dog uden Jagværk. Til Regnskabet 1910 følger Poul Bjerger følgende Redegørelse:

»Da Samfundet blev stiftet, var der en af Bestyrelsesmedlemmerne, der sagde, at det første Aar maa alle være forberedt paa at arbejde uden Betaling, det kan ikke hjælpe, at vi tænker paa at arbejde saadan noget op, uden at ofre noget. Det var der heller ingen, der krympede sig ved. Det første Aar var der ingen, der fik en Skilling for sit Arbejde, hverken Foredrag eller Afhandlinger. Andet Aar betaltes der en lille Smule Honorar til dem, der leverede Afhandlinger til Aarsskriftet. Først tredje Aar kom man saa vidt, saa man gav 10 Kr. i Honorar for et Foredrag og 16 Kr. for Arket af en Afhandling. Man gik saa smaat frem først til 15 for et Foredrag og 24 for Arket, indtil man nu i de sidste Aar betalte 25 Kr. for et Foredrag og 32 for Arket af Afhandlinger. Paa lignende Maade er det gaaet med Lønningen af Hovedredaktøren og Kasseren. De fik i de første Aar intet for deres Arbejde. Nu faar de hver 50 Kr. Grunden til, at der nu kan betales mere for Arbejdet end i Førstningen, er den, at der er kommen flere Medlemmer til, og at Samf. har faaet Statsunderstøttelsen paa 300 Kr. Drages denne tilbage, maa man atter til at reducere Betalingen for Arbejdet.«

Da først Historisk Samfund f. Ribe Amt var stiftet og havde indledet sin Virksomhed blev der i de følgende Aar oprettet adskillige lignende Foreninger omkring i Landet. Og allerede 1909 var Tanken om en Sammenslutning af Landets historiske Amtssamfund ved at ta Form, det der udvik-

lede sig til »Dansk historisk Fællesforening.« Fra det stiftende Møde i København kan et Brudstykke af et Brev fra Stiftamtmand Stemann fortælle lidt.

»Ribe Stiftamtgaard den 31. Marts 1909.

Paa Mødet den 27. d. M. i Kjøbenhavn til Drøftelse af Dannelsen af en »Dansk historisk Fællesforening« vedtoges at søge oprettet en saadan Forening. Til at foretage det i saa Henseende fornødne og til nærmere at gennemgaa Udkastet til Vedtægterne nedsattes et Udvalg af følgende: Oberst Harbou, Dr. Fabricius, Dr. A. Olrik, Prof. C. Nyrup, Rigsarkivar Secher, Prof. Steenstrup og undertegnede.

Foruden disse var tilstede paa Mødet: Stiftamtmand Bardenfleth, Direktør Møllerup, Borgmester Hansen fra Holbæk (Hist. Samf. for Holbæk Amt), Dr. J. Lindbæk, Magister Jensen, Raadhusarkivar Dr. V. Christensen, Landsarkivar Hornemann, Arkivsekretær Grove.

Stemann.«

Blandt de Opgaver, Hist. Samfund ret tidligt tog op, var ogsaa Fredningen af synlige historiske Minder. Bl. a. gamle Vejspor i Heden ved Toftnæs i Alslev og i Varde Plantage (1921), Sct. Folmers Kilde og »æ graa Sten« ligeledes i Alslev (1927).

Det er tydeligt nok Lærer Novrup's Tilskyndelse, man her sporer.

Siden har Hist. Samfund enten i Samarbejde med »Danmarks Naturfredningsforening« eller i Fællesskab med stedlige Sammenslutninger medvirket ved forskellige Fredninger, saaledes de sidste Rester af den gamle Donslundgaard: en Kampestenskælder (1927), Kvie Sø i Ansager (1945—46) o. fl. a. Fredninger.

Ligeledes har Hist. Samfund som oftest i Samarbejde med Nationalmuseet foretaget eller medvirket ved forskellige Udgravninger. Som nogle af de vigtigste blandt disse kan nævnes Udgravningen af Slotsbanken ved Varde 1936 under Ledelse af Søren Alkærsig, H. K. Kristensen og nuv. Landsarkivar i Odense Lindberg Nielsen. (Se »Fra Ribe Amt« 1936 og 37). Omkring samme Tid (1935) foretog Pastor Høgsbro Østergaard en Udgravning paa Kapelbanken i Thorstrup Sogn for at afdække og kortlægge Fundamenterne til Sct. Gertruds Kapel. Og i 1936 ledede Lærer H. K. Kristensen Udgravningerne af Helligkilden, viet Sct. Gertrud, paa Kapelbankens Skraaning ned mod Varde Aa. (Se »Fra Ribe Amt«. 1938).

Disse Udgravninger førte til, at Thorstrup Sognefolk Sommeren 1949 rejste en smuk Sten paa den gamle Kapeltoft. (Se »F.R.A.« 1949).

I en Omtale af Hist. Samfunds Virksomhed maa ogsaa nævnes nogle af de Mindesten, som Foreningen enten har medvirket ved Rejsningen af eller selv ladet rejse. Blandt de Sten, hvortil der er ydet Bidrag, kan nævnes Mindestenen ved Skodborghus 1931 og Stenen paa Malthøj i det trebundne Skel mellem Vejrup, Aastrup og Holsted Sogne (1933).

Først i 40'erne gik Hist. Samfund ind i en formelig Stenalder. Indgangen var Rejsningen af Mindet for H. F. Feilberg i Darum. Mindestenen, ved hvis Rejsning Forfatteren, Forretningsfører T. Tobiasen var den drivende Kraft, blev afsløret paa Feilbergs Fødselsdag d. 6. August 1939.

I 1941 rejstes Sten paa Skads Herreds gamle og nu fredede Tingsted ved Kors Kroen. Stenen afsløredes 7. Septbr. Og i 1942 rejstes og afsløredes 2 Mindesten: Søndag den 14. Juni afsløredes den

smukke Sten, rejst, hvor to Bronzelurer er gravet frem i Maltbæk Mose. Kunstmaler Niels Holbak tegnede Stenens Indhug, og J. P. Nederby skænkede Stenen og formede Indskriften.

Og Søndag d. 30. August samme Aar kunde Hist. Samfund indbyde til Fest ved Endrupholm med Afsløring af Stenen for Vestjyllands Historiker, Dr. phil. Oluf Nielsen. Den kraftige Granitknude er skænket af Gaardejer Holger Willadsen og er rejst ved Indkørselen til Oluf Nielsens Fødegaard, Endrupholm.

Og som en foreløbig Slutsten afsløredes den 27. April 1950 i Darum Mindet for Lærer J. P. Nielsen.

Endnu er dog mange Mindesten, som burde rejses. Vi kan blot nævne en enkelt Mand, der som faa andre fortjener et Minde: Historikeren Poul Bjerge: een af de mest beskedne og uselviske af de Mænd, der fra første Færd formede Hist. Samfund og førte Foreningen frem. Det var ham, der tog Størsteparten af det brydsomme Arbejde gennem de første 12 Aar og var med til at sætte sit ægte og solide Præg paa Udviklingen.

Ved Hist. Samfunds Møde i Tirslund Krat 12. Juli 1903 talte den unge Højskolelærer Søren Alkærsig om Smugleriet langs Grænsen. Og ved Mødet i Esbjerg 6. April 1906 talte Alkærsig om Esbjergs Oprindelse og Havnens Anlæg. Det er Indledningen til Alkærsigs store to Bindes Værk om Esbjergs Historie ved hvis Udgivelse Hist. Samfund medvirkede.

I 1927 valgtes Søren Alkærsig til Formand for Hist. Samfund. Det var i en for Samfundet vanskelig Nedgangstid, Alkærsig kom til, og han gjorde nu i de følgende Aar, først som Formand, siden som Aarbogens Redaktør et stort Arbejde for at vende

Nedgangen til Fremgang igen. Og det lykkedes for ham.

Ved Hist. Samfunds Aarsmøde i Nr. Nebel 1923 holder den unge Lærer Kristensen fra Frøstrup Skole Foredrag om »Egnens ældre Historie«. Det er første offentlige Møde mellem Hist. Samfund og den senere saa ansete Historiker H. K. Kristensen, der som Aarbogens Redaktør siden 1938 og paa mange andre Maader har udført et stort og værdifuldt Arbejde for Hist. Samfund og Egnens historiske Opdyrkning.

I dette historiske Opdyrkningsarbejde, der er een af Hist. Samfunds væsentlige Opgaver, har gennem mange Aar Foredragsmøder været vigtigste Hjælpemiddel. Her som alle Vegne maa dog en Fornylse til for at faa Folk i Tale. De mere gammeltdags Sommermøder er derfor nu afløst af Sommerudflugter, hvor man i Løbet af en Eftermiddag gennemgaar en Egn Særpræg og historiske Minder. Cykler og Biler gør, at Vejafstanden ikke hindrer stort. Selve Landet bliver som en stor spændende Billedbog, hvor man under kyndig Vejledning vender Historiens Blade og Gang paa Gang fornemmer, hvor lidt der dog skiller os fra de gamle Slægter. Fællesskabet om Land og Minder og Kulturarv bliver langt stærkere end før en levende Virkelighed.

Som Landets ældste Amts-Samfund var Hist. Samfund f. Ribe Amt ogsaa den første Forening, der tog en systematisk Farvefotografering i sin Tjeneste, saaledes at Egnens synlige historiske Minder: Høje, Kirker, Borgtomter, Vejspor, gamle Bygninger o. m. m. optoges paa Farvefilm. Disse Farvefilm monteredes som Lysbilleder og har været flittigt brugt omkr. i mange forskellige Forenin-

ger. Samtidig er disse Billeder et førsterangs historisk Arkivmateriale, hvis Værdi vil vokse med Tiden.

Saavidt vides, var det dav. Medlem af Styrelsen: Højskolelærer Dr. phil. Roar Skovmand, som formede Idéen. Det lykkedes at finde en ung dygtig Fotograf, K. Løvstad fra Skive, som havde baade den tekniske Dygtighed og den historiske Viden og Indføling, saa han paa en udmærket Maade magtede den krævende Opgave. De fleste Optagelser skete Somrene 1943—44—45. De første to Aar saaledes under Besættelsen, hvilket forudsatte mange Ansøgninger til baade danske og tyske Myndigheder om Tilladelse. Men selv med disse Tilladelser i Lommen var Optagelserne tit spændende og ikke altid ufarlige.

Optagelserne fortsatte lige efter Kapitulationen, hvor vi bl. a. optog en Mængde Billeder af de tyske Forsvarsværker og Anlæg nøjagtig i den Tilstand, hvori Tyskerne forlod deres Kvarterer. — Til Forstaaelse af tysk Kultur og Mentalitet et dokumentarisk Bidrag, som nu ligger let tilgængeligt i Hist. Samfunds Arkiv.

I Sammnehæng hermed kan ogsaa nævnes, at Hist. Samfund i Aarene efter Befrielsen gennem et Cirkulære fra Biskop Scharling til Stiftets Præster foretog en Indsamling af Skildringer af Forholdene under Besættelsen: Forholdet til Tyskerne, Værnemageri og Modstandskampen i dens forskellige Former. Disse Indberetninger er dog ikke offentlige før efter et længere Aaremaal.

Under den tyske Besættelse, da det gjaldt om at udnytte den danske Arbejdskraft og derved unddrage Fjenden den, fik Historisk Samfund f. Ribe Amt Anerkendelse til at staa som Udgiver af lo-

kallhistoriske Værker trykt med Tilskud efter Lov af 30. Juni 1941 til Iværksættelse af ekstraordinære Bogtrykarbejder.

Dette førte til Udgivelse af bl. a. H. K. Kristensens monumentale Værk: »Øster Horne Herreds Historie« og I. M. Lauridsens vældige 5 Binds

Pastor J. Richter, Vejen.

Slægtshistorie samt Steen B. Bøchers Værk: »Vandmøller i Ribe Amt«. — Hver for sig værdifulde Værker, som dog vanskeligt var udgivet paa dav. Tidspunkt uden ekstraordinært Tilskud og Hist. Samfunds Mellekomst.

At lære Folk til at se historisk paa deres Land og Egn er en af Hist. Samfunds vigtigste Opgaver, som en stor Del af Arbejdet samles om. Som en Hjælp og Tilskyndelse hertil tog Hist. Samfund i Sommeren 1934 Del i det store Hjemstavnstævne i

Askov. Og 18.—20. Oktober 1928 afholdtes paa Centralbiblioteket i Esbjerg et Kursus for Lokalhistorikere. Det efterfulgtes 18. og 19. Novbr. 1949 af et Kursus for Begyndere i Slægts- og Gaardhistorie. Begge Kursus blev saa velbesøgte og vellykkede, saa de sikkert gentages ad Aare.

Det vigtigste Bindeled mellem Hist. Samfund og dets Medlemmer er selvfølgelig Aarbogen: »Fra Ribe Amt«. Om denne Aarboeg skal ikke siges stort her. De 50 Bind faar tale for sig selv, hvilket de langt bedre evner nu gennem H. K. Kristensens fyldige og solide Register. Kun skal her peges paa, at naar der gennem de 50 Aarbøger tydeligt spores en fast og ubrudt Linje, da skyldes det sikkert, at der i disse 50 Aar kun har været 3 Redaktører:

I de første 26 Aar den dygtige og tiltalende Pastor J. Richter, der forstod at gøre Aarbogen baade læselig og værdifuld. Sammen med Provst Nissen er det ham, der former og anlægger Aarbogens Retningslinje og derved tillige viser Vej for Landets øvrige Amtssamfund. I de næste 9 Aar var det Søren Alkær sig, en særpræget, lidt kantet Personlighed, men en Mand med rige Idéer og en mærkelig Evne til historisk Indføling samt en levende Fremstillingsevne, der gjorde hans historiske Værker og Afhandlinger til en spændende Læsning næsten som Rejseskildringer.

Og siden 1938 har H. K. Kristensen kyndig og kritisk med sikkert Blik for det væsentlige og ud fra grundig historisk Viden redigeret Aarbogen.

Her følger saa Navnene paa de Mænd, der i de forløbne 50 Aar siden 1902 har ledet Historisk Samfund f. Ribe Amt:

*Formænd for Hist. Samfund f. Ribe Amt
fra 1902 til 1952*

	Fra	Til
Stiftamtmd., Kammerh. G. Stemann	25-7 1902—	18-9 1922
Dr. phil. Marius Kristensen	12-10 1922—	28-4 1927
Flv. Højskoleforst. Søren Alkærsig	28-4 1927—	14-6 1931
Redaktør C. Willemoes	14-6 1931—	2-7 1934
Stiftsprovst (senere Biskop), Dr. phil. C. I. Scharling	2-7 1934—	18-3 1937
Forfatteren Salomon J. Frifelt	18-3 1937—	

Redaktører af Aarbogen: »Fra Ribe Amt«

Sognepræst J. Richter, Vejen: 25-6-1902 til sin Død 28-12-28
Gaardejer Søren Alkærsig, Esmark: 24-2-1929 til 9-6-1938
Forfatteren, Førstelærer H. K. Kristensen, Lunde: 9-6-1938

Kasserere fra 1902 til 1952

Højskolelærer Poul Bjerge, Askov 25-7 1902—19-3 1914
Konsul C. Breinholt, Esbjerg 19-3 1914— 1925
Landbrugsl. Emil Konradi, Ladelund 12-2 1925—27-3 1935
Forfatt., Førstelærer H. K. Kristensen 27-3 1935

Sekretærere

	Fra	Til
Højskolelærer Poul Bjerge, Askov	25-7 1902—	1914
Landbrugslærer Emil Konradi, Ladelund	1914—	1917
Sognepræst H. G. A. Jørgensen, Farup	1917—	1927
Seminarielærer Helge Haar, Ribe	1927—	1930
Fabrikant N. M. Kromann, Esbjerg	1930—	1931
Redaktør H. C. Larsen, Grindsted	1931—	1933
Fabrikant N. M. Kromann	1933—	1935
Førstelærer H. K. Kristensen, Lunde	1935—	

Redaktionsudvalg fra 1902 til 1952

	Fra	Til
Sognepræst J. Richter, Vejen	25-7 1902—	28-12 1928
Provst J. Nissen, Brørup	25-7 1902—	15-4 1910
Stiftamtmand G. Stemann	25-7 1902—	18-9 1922
Sognepræst H. M. Nielsen, Kvong	15-4 1910—	18-9 1922
Sognepr. H. G. A. Jørgensen, Farup	18-10 1922—	28-4 1927

Læge H. Torbøl, Nr. Nebel	18-10 1922—	20-3 1942
Seminarlærer H. J. Haar, Ribe	28-4 1927—	21-9 1930
Gaardejer Søren Alkær sig, Esmark	24-2 1929—	9-6 1938
Fabr. N. M. Kromann, Esbjerg	21-9 1930—	14-6 1931
Forfatteren, Førstelærer H. K. Kristensen, Lunde	14-6 1931—	
Forstander Kr. la Cour Pedersen, Skibelund	19-3 1939—	†20-7 1948
Biskop C. I. Scharling, Ribe	20-3 1942—	†14-8 1951
Forfatt., Forretnf. T. Tobiassen	24-2 1949—	
Sognepræst K. Høgsbro Østergaard, Aastrup	1-12 1951—	

Revisorer gennem de 50 Aar

	Fra	Til
Købmand C. N. Termansen, Ribe	21-4 1903—	27-3 1935
Adjunkt P. Abell, Ribe	21-4 1903—	1911
Amtsrevisor Voxlev, Ribe	15-3 1911—	1920
Kontorchef Lerche Thomsen, Ribe	11-10 1920—	
Landbrugsl. E. Konradi, Ladelund	27-3 1935—	19-3 1939
Forfatteren, Forretningsfører T. Tobiassen, Esbjerg	19-3 1939—	20-3 1939
Adj. C. Lindbergh Nielsen, Esbjerg	20-3 1942—	1943
Kunstmaler Niels Holbak, Esbjerg	21-3 1943—	

Medlemmer af Styrelsen for Hist. Samfund f. Ribe Amt gennem 50 Aar

	Fra	Til
Stiftamtmand, Kammerherre G. Stemann, Ribe	25-7 1902—	18-9 1922
Højskoleforstander Ludvig Schrøder, Askov	25-7 1902—	† 8-2 1908
Konsul C. Breinholt, Esbjerg	25-7 1902—	1926
Overlærer J. Olsen, Varde	25-7 1902—	1912
Provst J. Nissen, Brørup	25-7 1902—	1910
Pastor J. Richter, Vejen	25-7 1902—	†28-12 1928
Højskolelærer Povl Bjerge, Askov	25-7 1902—	13-3 1916
Pastor M. H. Nielsen, Kvong	11-3 1908—	18-9 1922
Landbrugslærer Emil Konradi, Ladelund	15-4 1910—	23-5 1917
Lærer H. P. H. Novrup, Alslev	15-3 1912—	20-3 1942

Dr. phil. Marius Kristensen, Askov	13-3	1916—	28-4	1927
Pastor H. G. A. Jørgensen, Farup	23-5	1917—	28-4	1927
Læge H. Torbøl, Nr. Nebel	18-9	1922—	20-3	1942
Førstelærer N. H. Bloch, Ølgod	18-9	1922—		1925
Landbrugslærer Emil Konradi, Ladelund	12-2	1925—	27-3	1935
Seminarislærer, senere Seminarie- forstander H. Haar, Ribe	9-4	1926—	21-9	1930
Fhv. Højskoleforstander Søren Alkærsig, Vejen	28-4	1927—	19-3	1939
Førstelærer P. H. Haahr, Tistrup	28-4	1927—	1-4	1931
Redaktør H. C. Larsen, Grindsted	4-4	1929—	31-3	1933
Fabrikant N. M. Kromann, Esbjerg	21-4	1930—	1-4	1931
Redaktør C. Willemoes, Ribe	1-4	1931—	2-7	1934
Forfatteren, Førstelærer H. K. Kristensen, Lunde	1-4	1931—		
Fabrikant N. M. Kromann, Esbjerg	31-3	1933—	20-3	1942
Stiftsprovst Dr. phil. C. I. Scharling, Ribe	6-4	1934—	18-3	1937
Forstander Kr. la Cour Pedersen, Skibelund	27-3	1935—	†20-7	1948
Forfatt. Salomon J. Frifelt, Ølgod	18-3	1937—		
Højskolelærer Dr. phil. Roar Skovmand, Askov	19-3	1939—	13-9	1946
Redaktør P. Friis, Varde	20-3	1942—		
Forfatteren, Forretningsfører T. Tobiassen, Esbjerg	20-3	1942—		
Biskop Dr. phil. C. I. Scharling, Ribe	20-3	1942—	†14-8	1951
Pastor K. Høgsbro Østergaard, Aastrup	13-9	1946—		
Biskop M. C. Lindegaard, Ribe	25-9	1948—		
Førstelærer John Kvist, Bække	18-9	1951—		

Naar vi nu ved 50 Aars Milepælen har set et lille Skimt tilbage over de svundne Aars Virksomhed inden for Hist. Samfund, da er det med en Følelse af, at er der naaet lidt, og er nogle Opgaver taget op til Løsning, da ligger dog endnu mange og venter.

Det Formaal, den første Styrelse formede og satte

ind som første Sætning i Samfundets Vedtægter: »Formaalet for Historisk Samfund for Ribe Amt er at virke til Oplivelse af den historiske Sans«, staar fremdeles ved Magt.

At oplive den historiske Sans, at fremdrage, hævde og værne Egnens historiske Minder, finde Sammenhængen i Slægternes Livsløb, det er i Dag som forhen Hist. Samfunds vigtigste Opgave.

Og vi har ingen Grund til Ængstelse for, at Opgaverne med Tiden udtømmes! Der vil stedse være Stof nok at finde frem: Minder og Navne at efterspore, Mindesten at rejse, Udgravninger, der bør gennemføres, Bøger, Afhandlinger at udgive eller støtte. Jo, der er i Dag og fremad i Tiden nok, der kræver os!

Det bliver da vor og kommende historiske Arbejders Opgave at udnytte dette Stof, saa det kan virke med til at oplive og udvikle den historiske Sans.

Og faar vi økonomisk Evne til Udnyttelsen, hvilke Muligheder rummer da ikke den moderne Teknik: Fotografering, Mikrofoto, Film, Staalbaandsoptagning m.m. Her er Mulighed for at skabe Arkiver med en ny og levende Sammenhæng mellem Livet i Fortiden og i Nuet.

Men hvorledes end Arbejdsformerne muligt kan udvikle sig i de kommende Aar — stedse, i Dag som fremad i Tiden, har Historisk Samfunds første Styrelses første Formaalssætning sin Gyldighed:

... at virke til Oplivelse af den historiske Sans.

Salomon J. Frifelt.

Hr. Peder Wibe til Malt-Folding

Af F. Elle Jensen.

Mens Sognepræsten i Aastrup, Hr. Niels Olivarius¹⁾, kan staa som en Type paa en moderat Pietist, der i det store og hele kom vel ud af det med sin Menighed, fordi hans Forkyndelse ikke var særlig udfordrende, og han heller ikke førte strengere Kirketugt, end saa mange andre Præster af den ortodokse Retning gjorde det, møder vi i den Mand, hvis Navn staar over disse Linier, en Repræsentant for en langt mere yderliggaaende Form for Bevægelsen, i nogen Maade beslægtet med den Aand, der gav sig Udslag i Bevægelsen i og om Ribe i 1730'erne²⁾. At han med denne Indstilling kom i afgjort Modsætning til sine Sognebørn, ikke mindst fordi han samtidig manglede psykologisk Sans og derfor ikke forstod at omgaa dem paa rette Maade, vil fremgaa af det følgende, og da hans Tilfælde kan synes at være oplysende for, hvor ringe Indflydelse en ellers velmenende pietistisk Præst under disse Forhold kunde faa paa sin Menighed, vil det formentlig ikke være uden Interesse at dvæle lidt nærmere ved ham og hans Virksomhed.

Peder Wibe var født 1712 i Roskilde, hvor hans Fader var »Borger«. Efter 1732 at være blevet Student fra Byens Katedralskole, begyndte han i Kø-

benhavn paa det theologiske Studium, og at der ikke var noget i Vejen med hans Evner, ses af, at han Aaret efter tog Baccalaurgraden ved Universitetet. Derimod kneb det efter hans Forældres Død stærkt for ham at skaffe de nødvendige Midler til at fortsætte med Læsningen, og han saa derfor som saa mange andre ingen anden Udvej end foreløbig at afbryde den og søge en Huslærerplads, hvorved han kunde fortjene saa meget, at han siden kunde genoptage og fuldføre den. En saadan Stilling fik Wibe i Norge (1733), men efter et Aars Forløb kom han som Lærer til Latinskolen i Skien, hvor han blev til 1741.

Det Aar, han tilbragte i København, har imidlertid utvivlsomt haft stor Indflydelse paa hans aandelige Udvikling. Det var netop paa den Tid, da den voldsomme Strid mellem Pietisterne og de ortodokse naaede sit Højdepunkt³⁾, og det fejler næppe, at Wibe allerede dengang afgjort har sluttet sig til de første og tilegnet sig den aggressive Form, som vi ogsaa møder ved Vækkelsen i Ribe; det er i det hele taget værd at lægge Mærke til, at de fleste af dem, der senere som Præster arbejdede i pietistiske Aand i deres Sogne har opholdt sig i Hovedstaden i hin bevægede Periode⁴⁾ — om end de naturligvis ikke alle har hørt hjemme paa Bevægelsens venstre Fløj, saaledes som Wibe synes at have gjort det.

Men ogsaa i Sydnorge gik Bølgerne sidst i 1730'erne højt, og det Røre, som her opstod, antog til sidst sine Steder en udpræget sværmerisk Karakter, og selv om Wibe ikke har ladet sig rive med af Separatismen, er det ikke udelukket, at det Krav om »rene Menigheder«, der lød fra den Kant, kan have øvet en vis Indflydelse paa ham.

1739 var han i København for at tage sin Embedseksamen, men fortsatte bagefter igen i Skien til 1741. Han havde aabenbart nu tjent nogle Penge, thi de følgende Aar opholdt han sig i Hovedstaden, hvor han øvede sig i at katekisere og forøvrigt læste en Del.

1744 blev han udnævnt til Sognepræst for Malt og Folding⁵⁾. Embedet var imidlertid kun daarligt aflagt, og Følgen var, at han kom til at sidde meget smaat i det. 1747 klager han til Biskoppen over, at han ikke har Raad til at betale til Enkekassen, da det kniber ham at faa nok til Mad og Klæder — for Øjeblikket er han ikke i Stand til at købe et Par Sko, som han mangler. Hertil kom, at han ved Kvægsygen havde mistet 13 Kreaturer, som han endnu var i Gæld for. 1762 opgiver han sin aarlige Indtægt til 100 Rdl., hvoraf der oven i Købet skal udredes Pension (til Formandens Enke?), og han oplyser, at han nu tre Gange har været hjemsøgt af Kvægsygen. Det har sikkert ikke altid været let for ham, saa meget mindre som mange i Annekset, efter hvad han fortalte, forholdt ham Offer og Tiende.

»Jesus, hin Faarenes Overhyrde, hjælpe ved sin allerhelligste Aand og Støtte ved sit Blod min stakkels Sjæl, saa jeg elendige og alle hans Tjenere, løskøbte for saa dyr en Pris, ved hans Aand og Blod kan frelses — det ønsker, beder og anraaber jeg om«. ⁶⁾ Disse Ord i Slutningen af den latinske Selvbiografi, Wibe ved sin Ansættelse indførte i Stiftets Vitaprotokol, bærer tydeligt nok Vidne om den unge Præsts mørke og tunge Livssyn, saa det var intet Under, at hans Prædiken ogsaa blev mørk og tung. Det blev mere Loven end Evangeliet, han forkyndte, naar han med haarde Ord revsede alt

det hos sine Sognebørn, der efter hans ærlige Opfattelse hindrede dem i at leve som Kristne, men da han vistnok kun i ringe Grad forstod at omgaas dem rent menneskeligt og desuden krævede, at de straks og ubetinget skulde forstaa ham, blev Følgen, at hans stærke Tale blev af liden Virkning, ja at der opkom et Misforhold mellem ham og hans Menigheder.

Skulde man tro Provst Bützov i Vejen, der ofte sendte sin Biskop Indberetning om Forholdene i Malt Herred, kunde de næppe være bedre. De er fra det ene Aar til det andet omtrent enslydende og roser alle Præsterne for deres Flid til deres Menigheders Opbyggelse, for deres enfoldige og forstaaelige Prædikener og for deres stadige Katekisation i Kirke og Skole, ligesom det siges om dem, at de i alle Maader »staar sømmeligt deres Embede for og pryder det med deres gode og opbyggelige Eksempel og Levned.« Ungdommen er han ogsaa meget tilfreds med, thi den svarer ved hans Visitatser godt for sig, og især de konfirmerede er vel hjemme i deres Børnelærdom i Overensstemmelse med den augsburgske Konfession.

Hvad Wibe indberetter til Ribe om Tilstandene i Malt—Folding har imidlertid en helt anden Klang end den skikkelige ortodokse Provsts Ros af alt og alle. »Jesus forbarme sig over os tilsammen«, skriver han 1747, »det er saa fuldt af Mørkhed og Vantro, og Satan staar os heftigt imod og besynderlig ved Løgn og Hyklery, hvilket rejser (sig for) en stor Del af den grove Vankundighed, thi endog de Ting, som jeg foretager mig i mit Embede, som er befalelet ved Lov og Forordninger, det anses som en farlig Sag, saa endog omliggende Sogne holder Consilium (Raadslagning), hvad det betyder, blot fordi

det ikke før har været ført til praxin (udført i Praksis), ja naar jeg privatim taler med en og anden for at foreholde dem deres Sjæles Tilstand, og hvor farligt det er at gaa Aar hen, saa bliver de ret fulde af Forundring efterdi, siger de, ingen har deres Livstid saaledes behandlet dem Naar nogle vækkes af Helligaanden og kommer grædende over sig selv til Præsten, tænker jeg ofte, at det er en Gevinst for Jesus, men desværre slukkes Gnisten, og de siger straks nej efter først at have sagt ja.«

De 16—17-aarige kan ikke læse i Bog, beretter han videre, og de har intet lært udenad, Skoleforholdene er daarlige og Forældrene ligeglade, saa han har store Vanskeligheder med Konfirmationen, som ikke før har været gennemført ordentlig i Pastoratet. Nu søger han at lokke de unge til Katekisation, men han er ene om Arbejdet, har ingen at tale med, saa han ofte er ved at segne under Byrden. Paa sine — af Myndighederne ønskede — Husbesøg erfarer han overalt, hvor faa gudelige Bøger Folk har, men nu har dog nogle talt om at købe en Bibel eller et Ny Testamente, og han spørger derfor, om saadanne kan faas til en billig Pris, thi dyre Bøger kan ikke sælges.

Som antydet ovenfor faldt de direkte Spørgsmaal, som Præsten ved sine Besøg i Hjemmene stillede til de enkelte om deres Sjæles Tilstand, Folk stærkt for Brystet; det var noget, man ikke var vant til og derfor stod afvisende overfor. Det fik han bl. a. at vide, da han efter forudgaaende Tillysning indfandt sig paa Herregaarden Sønderskov i Folding, thi Ejeren, Jfr. Bachmann, lod ham »med vredt Ansigt« høre, at saadant noget ikke var Skik over hele Landet, og hun ønskede ikke den Slags

hos sig, thi i saa Fald kunde hun ikke beholde sit Tyende. Wibe bad hende derefter »sagtmodigt« ikke forhaste sig mod Gud og hans Embede, ikke mod ham personligt, thi han var kaldet til baade at lære og lide, men han stod til Regnskab for hver Sjæl, og derfor matte han udsørge alle. Jfr. Bachmann blev efter dette noget mildere, men hun frabad sig alligevel hans Besøg. Wibe sagde da, at saa maatte han tale med Folkene hjemme hos sig selv, naar de kom og vilde til Alters.

I Anledning af alt dette indankede Wibe da Sagen for Biskop Brorson og spurgte, om han havde handlet ret, thi saa vilde han begynde igen, om ogsaa han derved skulde komme til at lide Fattigdom, Forfølgelse, Foragt og Paatale. »Jesus skal nok redde mig enten levende eller død, naar han ser, jeg intet længere kan staa det ud«, thi han har ikke her haft gode Dage og venter dem heller ikke. »Gid jeg, som har saa liden Kraft og er som en Rørdrum i Ørkenen, maatte ikke skamme mig ved ham, der i saa mange løgnagtige Modsigelser og saa mange skrækelige Pinsler vilde være mig bekendt og dertil elske mig ugudelige Synder.«

Brorson søgte at sætte Mod i den forsagte Præst, samtidig med at han dog advarede ham mod al for stærk Fremfusenhed.⁷⁾ Han glædede sig, skrev han til ham, og lykønskede ham til hans Husbesøg, og han var forsikret om, at de ikke vilde være uden Velsignelse. Men paa den anden Side maatte de ske med Visdom og Forsigtighed, især da de hidtil havde været ukendte, og derfor raadede han ham til at gaa frem i Enfoldighed efter Loven, men naar man benyttede sig af Lejligheden og taalmodigt bar de Vidrigheder, som Sagens Novitet (Ny-

hed) og den menneskelige Natur forårsagede, vilde det føre til Fremvækst af sand Opbyggelse.

Den Uvilje, Wibes Optræden baade i og udenfor Kirken vakte i Menighederne, gav sig bl. a. Udslag i, at der var dem, som søgte til andre Kirker end deres egne — saaledes 1750 nogle Bønder i Askov, hvem da Præsten bebrejdede, at de syndede ved paa denne Maade at sky Guds Ord; han mente, de ogsaa nok vilde gaa til Alters andetsteds. Ligeledes var han meget misfornøjet med, at det Tyende fra fremmede Sogne, som tjente i Pastoratet, vedblev med at benytte deres hjemlige Præst som Skriftefader, da han jo ikke kunde vide noget om, hvordan de opførte sig her, saa de derfor kunde te sig, som de vilde, uden at risikere Paatale af den Grund. Endnu mere forargede det ham, at Forældre »uden Frygt for Gud og Skam for Mennesker« lod deres Børn blive konfirmeret udensogns for at slippe for at gaa til ham. Men de, der saaledes rømmede til andre Pastorater, hvor Overhøringen mentes mindre skrap, blev imidlertid ved deres Tilbagekomst prøvet af ham, og faldt Eksaminationen daarligt ud, kunde de ikke komme til Alters hjemme, før de havde godtgjort, at de havde faaet en bedre Kristendomskundskab.

At Brorson selv var opmærksom paa det paaklagede Forhold, der maa have været almindeligt ogsaa andre Steder, allerede før Wibe ankede over det, ses af det Monitum, han 1745 udstedte paa Ribe Landemode: »Efterdi der endnu klages over, at adskillige unge, som ikke har Lyst til at lade sig undervise til Salighed, hensniger sig hos andre, hos hvilke de i kødelig Magelighed kan slippe til *Konfirmation* og det højærværdige Alterens *Sakramente*, som er en stinkende Lunkenhed og Føje-

lighed i Lærerstanden og al Vankundigheds og Vanvittigheds Læremoder, saa vilde *D'ni Præpositi vigilere* (vaage) for saadan Uheld i Tide selv at remedere (raade Bod paa) eller mig ufortøvet at tilkendegive.«⁸)

Naturligvis har Wibe selv været en baade nidkær og striks Kateket, og man forstaar nok, at de unge helst vilde være fri for at have med ham at gøre, ligesom han paa sin Side næppe har haft Evne til at komme paa Talefod med dem. Ofte var der kun ganske faa til Stede ved Overhøringerne i Kirkerne, skønt han atter og atter slog til Lyd for dem og Gang paa Gang formanede Forældrene til at lade deres Børn møde frem, ja endog anmeldte Sagen for Herskabet. Ingen af Delene hjalp. Heller ikke havde han megen Glæde af sine Forsøg paa at faa Ny Testamente indført i Menighederne, og at han tilbød de fattige dem til nedsat Pris eller helt gratis, frugtede ikke; en Mand forbød endog sin Søn at modtage et — det var nok med Pontoppidans Forklaring, mente han.

Wibe dømte i det hele taget haardt om sine Sognebørn. Overtrædelse af Sabbatsloven, Fylderi, Banden og Sværgeren regnedes, fortalte han Biskoppen, for privilegeret hos alle, høje som lave, ogsaa Øvrighedspersoner, der foregik andre med et slet Eksempel; de havde, mente han, ingen anden Gud end deres Køds Lyster, deres egne Veje og deres fordærvede Sind, og Omvendelse vilde de ikke vide af. De Medhjælpere i Annekset, som han skulde støtte sig til, stolede han ikke paa, da de aldrig havde meddelt noget af det, der var galt, til ham, skønt han tidt havde foreholdt dem, at de skulde staa Gud til Regnskab; i Hovedsognet havde han slet ikke turdet antage nogle, da han vilde gøre

dem til Menedere, der ikke holdt det højtidelige Løfte, de skulde aflægge om at berette for ham, hvad Synder der gik i Svang i Sognet; det var kun de borgerlige Overtrædelser, de regnede for noget.

Saa greb han selv kraftigt ind, og han var ikke bange for paa god gammel statskirkelig Vis at paa-kalde den borgerlige Øvrigheds Bistand. Da en gift Mand havde forset sig med en Pige, fik han ham hensat nogle Uger i Fredericia Fæstning, men bag-efter syntes han ikke, at Straffen havde indvirket paa hans Sind, og han nægtede ham derfor Adgang til Nadveren. Det var dog ingenlunde altid, man fra Herregaarden Estrup tog hans Anmeldelser til Følge; det lykkedes ham f. Eks. ikke at faa de paa-gældende til at gribe ind overfor to uforligelige Ægtefolk, der sloges, han »en grusom Hykler, Ban-der, Gudsfor nægter og Drukkenholt«, og Konen saa arrig, at hun »næppe kunde tie, mens jeg talte med hende«. Wibe erklærede, at han saa vilde afholde dem fra Sakramentet, men han troede ganske vist ikke, det vilde have nogen Virkning paa dem, da de ikke vilde anse det for en Straf.

Naar han ikke var klar over, hvordan han skulde forholde sig, spurgte han sin Biskop til Raads. Saa-ledes (1753) da en Kone i Vrede havde forsøgt at drukne sig. Wibe talte da med hende om den Fare, hvori derved baade hendes Sjæl og Legeme havde svævet og »hvor ilde Satan mente det med hende for hendes saa langvarige og tro Tjeneste (!)«, sam-tidig med at han formanede hende til at se, hvor langmodig Gud derimod havde været mod hende. Hans Ord gjorde nok noget Indtryk paa hende, men da han ikke var vis paa, hvor megen Frugt de havde haaret, forelagde han Sagen i Ribe og bad Brorson

afgøre, om Konen burde staa aabenbart Skrifte eller ikke.

Et voldsomt Sammenstød havde Wibe med Forpagteren paa Estrup, Jørgen Ravn.⁹⁾ Rimeligvis har det været ham, han sigtede til, da han klagede over de Øvrighedspersoner, som foregik Bønderne med et slet Eksempel, thi Ravn var en raa Person, der, som han selv sagde, ikke kunde lade være med at bande, saa længe der var Liv og Aande i ham. Desuden levede han ufredeligt med sin Hustru og var hengiven til Drik. Wibe kaldte han »en Fandens Præst,« og han nægtede at møde til Skrifte hos ham, som andre gjorde det, naar de meldte sig til Altergang. Wibe mente imidlertid, at det var hans Pligt, og han nægtede derfor at berette ham.

Denne Skam vilde Ravn ikke lade sidde paa sig, og Følgen blev, at han lod Præsten indstævne for Retten med mange grove Beskyldninger, hvorunder hans Hustru stod ham troligt bi; bl. a. forsøgte hun at faa Vidner til at erklære, at Wibe var Skyld i deres Datters Sygdom og mulige Død (!), fordi han havde meldt hende til Øvrigheden for at bande. Afhøringerne gik dog Ravn imod, thi skønt han paaberaabte sig saavel Sognets Folk som baade Præstens og sit eget Tyende, ja havde ladet to Mand gaa rundt i Sognet for at samle Ankeposter mod ham, fik han intet positivt ud af det, tværtimod kunde nogle af de indkaldte berette adskilligt ufordelagtigt om ham selv og om hans grove Opførsel; bl. a. vidnede en af hans egne Piger imod ham, hvorefter han bagefter pryglede hende. Ogsaa Provst Bützov attesterede Præstens Uskyld, saa Sagsanlægget løb ud i Sandet.

Da Ravn mærkede, at han ikke kunde komme Wibe til Livs, søgte han med Forbigaaelse af

Biskoppen ved direkte Henvendelse i København Tilladelse til at benytte en anden Præst. Formodentlig har hans Husbond, Generalmajor Scholten, Ejeren af Estrup, støttet ham, saa den blev bevilget, og Hr. Fogh i Bækbølling blev derefter Forpagterens »Skriftefader«. Til Gengæld androg Brorson hos Kirkekollegiet, at Ravn, som ikke havde kunnet bevise Wibe noget paa, blev tilpligtet at gøre ham Afbigt og betale hans Omkostninger under Retssagen, da han var en »meget retsindig og i Lærdom opbyggelig Lærer« (dvs. Præst), der i alle Ting søgte sin Menigheds aandelige og evige Bedste; hertil kom, at han sad i smaa Kaar, og at han hverken havde Lyst eller Evne til at føre Proces.

Mens Wibes Optræden overfor en Mand som Ravn er forklarlig, maa hans Holdning overfor Gartneren paa Sønderskov i Folding, Peder Hansen, forekomme helt uforstaaende, da han var et ærbart Menneske og en flittig Kirkegænger. Men han havde i lang Tid ikke gaaet til Alters, da han var kommet til den Anskuelse, at dette var ligegyldigt. Nu var han imidlertid kommet paa andre Tanker og ønskede at blive antaget, men dette modsatte Præsten sig, fordi han frygtede for, at han ikke mente det alvorligt, og han henvendte sig derfor til Brorson med Spørgsmaal om, hvorledes han skulde forholde sig i denne Sag. Biskoppens Svar kendes ikke, men der er vist ingen Tvivl om, at han ikke har været enig med Wibe i hans Betragtning, men har raadet ham til en helt anden og kærligere Optræden.

Med sine Embedsbrødre paa Egnen har Wibe sikkert kun haft ringe Forbindelse. Da han 1745 havde Barnedaab, var dog baade Provst Bützov og Fogh i Bækbølling mellem Fadderne, men den sid-

stes venlige Forhold til Forpagter Ravn viser, at han næppe har sat megen Pris paa sin Nabo. Derimod saa Biskop Brorson i Ribe venligt til den ivrige Præst i Malt; ganske vist billigede han ikke alt, hvad Wibe foretog sig, men paa den anden Side paaskønnede han hans Ærlighed og Nidkærlighed og var derfor ogsaa rede til at hjælpe ham og tage ham i Forsvar, naar det behøvedes.

Paa sin første Visitats i Pastoratet 1745 noterede Brorson i sin Indberetning til Kirkekollegiet, at Præsten meget grundigt og opbyggeligt talte om Kristi Efterfølgelse, »ligesom han og beviser samme udi Liv og Levned.« Børnene svarede skikkeligt, men der var kun faa ældre i Kirke. Degnen var fortrukken. Ved et senere Besøg 1753 maatte Biskoppen bo paa Estrup¹⁰), da Wibe paa Grund af sin Hustrus Sygdom ikke kunde modtage ham — hun havde været syg og sengeliggende en halv Snes Aar. Han prædikede denne Gang skikkeligt om den Heligaands Vidnesbyrd, men Børnene svarede ikke godt ved Overhøringen, hvilket sattes i Forbindelse med, at Forældrene var forsømmelige i at lade dem søge til Skole. 1757 var Forholdene dog blevet bedre, thi da svarede de unge nogenlunde.¹¹)

Brorsons trods alt venlige Indstilling overfor Wibe gav sig ogsaa Udslag i den Indberetning, han som de andre Biskopper 1752 sendte til Oversekretæren i Kancelliet, Grev J. L. Holstein, om de værdigste og til Forflyttelse mest trængende Præster i sit Stift, thi han er en af de 12, der nævnes. Det hedder her om ham, at »han er en retsindig og ustraffelig Lærer, sidder i et meget lille Kald og fattige Omstændigheder og kunde forestaa et større Kald paa Landet.«¹²)

Wibe blev ikke forflyttet denne Gang, men 1763

blev han udnævnt til Sognepræst for Todbjerg og Mejlby i Aarhus Stift. Kaldelsen hertil har sikkert været ham kærkommen, thi som det fremgaar af det foregaaende fik han i Malt—Folding ikke udrettet det, han havde haabet og ventet, og om Vækelse i Sognene høres der intet. Ganske vist har Forholdene været vanskelige, men selv var han ikke uden Skyld i, at hans nidkære Arbejde kom til at bære saa liden Frugt. Psykologi var ikke Pietismens stærke Side, og de Metoder, han anvendte, var i den Grad blottet for Forstaaelse af jydskes Bønders Mentalitet, at det ikke var sært, at de trak sig ind i sig selv, naar han i sin Fremfusenhed gik dem paa Livet med sine direkte Spørgsmaal, og at hans Forkyndelse, der mere var præget af Loven end af Evangeliet, ikke var i Stand til at løse den bundne Varme i deres Sind. Alt i alt maa det siges, at Wibe var en typisk Repræsentant for den Fløj af Pietismen, der med sine voldsomme Ord nok kunde vække noget Røre her og der, uden at det dog fik varig Betydning, bl. a. fordi den ikke magtede at forkynde et fuldt Evangelium.

Kun i kort Tid var Wibe Præst i sit nye Embede, thi han døde allerede 1765. Da Skifteretten opgjorde hans Bø, viste det sig, at det kunde vurderes til 1521 Rdl., en ikke helt ubetydelig Sum, og at det bl. a. indeholdt Sølvsager for ca. 60 Rdl. Hans Bogsamling var paa 136 Bind; mærkeligt nok bestod den mest af Bøger af ældre, ortodokst Præg — hvad dog muligt skyldes, at de kan være købt paa Auktion — dog fandtes der Ting af Spener og Buddeus¹³⁾ og et Eksempplar af den herrnhutiske Salmebog.¹⁴⁾ Denne forholdsvise Velstand forekommer jo noget paafaldende paa Baggrund af Wibes stadig Klager over sin Økonomi i Malttiden,

thi man forstaar vanskeligt, at han har kunnet forbedre den saa meget i Løbet af to Aar, selv om han nu havde faaet et bedre Kald. Men maaske har han arvet.

Noter og Henvisninger: 1) Fra Ribe Amt 1946, S. 374 ff. 2) Fra Ribe Amt 1945, S. 223 ff. 3) F. Elle Jensen: Pietismen i Danmark, S. 47 ff. 4) F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland, S. 135. 5) Til det fgd: Malt Herreds Pakke 1633 ff. Ribe Bispeark. (Landsark. Viborg). 6) Vitaprotokol 1744, Ribe Bispeark. 7) Biskoppens Kopibog 7. Decbr. 1747. Bispeark. 8) Fra Ribe Amt 1942, S. 475. 9) Bisk.s Kopibog. 5. Maj 1750. Jf. Malt Herreds Justitsprot. (Landsark. Viborg). 10) Efter General Scholtens Død købtes Estrup 1751 af Kancelliraad Fr. Lautrup. 11) Biskoppens Relationer til Kirkekollegiet (Rigsarkivet). 12) Kirkehist Saml. 3-V-712. 13) Filip Jac. Spener († 1705), Pietismens Fader. J. F. Buddeus († 1729), Professor i Jena, ligeledes en af Pietismens førende Mænd. 14) Gejstlig Skifteprot. f. V. Lisbjerg Herred 1766 (Landsark. Viborg).

Levnedsberetning fra Cancelliraad H. Andresen i Varde

Cancelliraad H. Andresen, Varde, blev i 1922 Ridder af Dannebrog og forfattede i den Anledning en Levnedsbeskrivelse til Ordenskapitlet. Han talte i sin Tid med Stiftamtmand Stemann om at overlade en Afskrift af den til Historisk Samfund. 1934 døde Cancelliraad H. Andresen uden at have faaet dette gjort. Nu har hans Søn, Civilingeniør C. Stau Andresen, København, imidlertid overladt os Levnedsbere­tingen. Den gengives i det følgende med enkelte Sup­leringer, i sin Tid tilføjet af Cancelliraaden selv.

Mit fulde Navn er: *Hans Andresen*. Efter min Daabsattest var Efternavnet *Andreasen*, men ved Skrivelse af 18. November 1908 fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet fik jeg paa An­dragende Tilladelse til at bortkaste det lille »a«, motiveret ved, at jeg altid har skrevet Efternavnet uden dette »a« som Følge af, at min Fader, hvis fulde Navn var *Andreas Ole Pedersen*, kun skrev *Andres* som Fornavn og i daglig Tale kun kaldtes »Dres«. Efter gammel Skik paa den Tid, jeg kom til Verden, blev mit Efternavn dannet af hans For­navn med Endelsen »sen«. Anledningen til »Navne­forandringen« var den, at mine ældre Børn havde mit Efternavn uden »a«, men at Præsten, da min

Yngste Søn blev døbt, var gaaet udfra, at hans Efternavn skulde rette sig efter min Daabsattest, og jeg kunde selvfølgelig ikke finde mig i, at mine Børns Efternavne vare forskjellige.

Jeg er født den 24. Oktober 1847 i Nordby paa Fanø i den Del af Byen, som kaldes Odden (e Øi

Cancelliraad H. Andresen, Varde.

paa Fanøsk), i mine Forældres eget Hus, som laa i Nærheden af Havnen; det er senere nedbrændt.

Min Faders Navn var som foranført *Andreas Ole Pedersen*, og paa det Tidsunkt, jeg blev født, var han *Styrmand*. Senere tog han efter den Tids Skik af Hensyn til Orlogstjenesten Borgerskab i Varde som *Skipper*, nemlig den 1. Oktober 1850 i følge en Udskrift af Varde Kjøbstads Raadstueprotokol, hvorefter jeg er i Besiddelse, men havde stadig Bopæl i Nordby.

Min Fader var efter Daabattest født den 23. Januar 1819 i Hjerting, Guldager Sogn, og Søn af Vægter Peder Andersen og Hustru Ernestine Susanne Cathrine Olesdatter; disse levede endnu i min Barndom, og min Farfar var dengang Blikkenslager, Uhrmager og Strandfoged samt Brovægter (ved den lange Bro i Hjerting, hvorfra der i tidligere Tid udskibedes Kreaturer til England eller Holland). Jeg mindes denne min Bedstefader som en stille Mand, ret høi og mager, og at han talte langsomt. Min Bedstemoder husker jeg kun som en lille, tyk Kone. Om Sommeren i Ferietiden var min Broder og jeg ofte i Besøg hos dem, og det interesserede os meget at se hans smaa Stueuhre med Skibe paa, der bevægede sig, naar Perpendiklen gik.

Min Fader havde en Broder og 3 Søstre.

Min Moders Navn var Mette Hansdatter, og hun var efter Daabsattest født i Nordby paa Fanø den 29. Juli 1813 som Datter af Hans Peder Ankersen og Hustru Cathrine Pedersdatter. Jeg kan ikke mindes nogen af disse Bedsteforældre; som vare døde, før jeg kan huske noget; min Bedstefader levede dog, da jeg blev født. Min Moder har fortalt, at han havde været gift 3 eller 4 Gange, og hun havde derfor flere Halvsøskende.

Min Morfar var Sømænd, ligesom min Far, og han skal have havt et Skib, hvormed han seilede paa Hamborg. Han eiede det Hus, hvori jeg blev født, og som min Far fik ved Ægteskabet med min Mor. Til Huset hørte en Have og nogle Jordlodder i »Anders-til-Marens Dal« mellem Klitter, hvorpaa der dreves Landbrug med en Ko og nogle Faar. Min Moder var altid klædt i Fannikedragt. Af andre Fannikere benævnedes hun som »Met-a-Hans-a-Per

Ankersens«. Da min Fader kaldtes »Dres«, blev jeg af andre Børn kaldt »Hans-a-Dreses«, de kaldte mig ogsaa »Mors Klep« (Kjæledægge).

Som anført var *min Fader* Sømand, dog uden at have eget Skib. Oprindeligt som Matros og senere som Styrmand seilede han Verden rundt. Engang var han Skibsfører en kort Tid, idet han, da Peter Smith, en Søn af Cancelliraad By og Herredsskriver Smith paa Gjellerupholm ved Varde, manglede en Mand til at føre sit Skib Galeasen »Flora« paa Grund af Sygdom, blev antaget dertil, uden at jeg mindes i hvilket Aar han førte dette Skib. Forunderligt, at dette Forhold mellem Smith og min Far blev Grundlaget for min Fremtids-Lykke; jfr. nedenfor.

Som Sømand havde min Fader Hyre med forskellige Skibe og var i Reglen borte fra Hjemmet, dog var han enkelte Gange hjemme om Vinteren; han beskæftigede sig da med Snedkerarbejde og lavede bl. a. et Chatol (som min Søster nu har), foruden at han hjalp som Extra-Færgemand ved Is-transport.

Sidste Gang Far forlod Hjemmet var den 15. Marts 1860 for at seile som Styrmand med Kuffen »Hermina Annegina«. Paa dette Skibs Reise fra Hull til Randers med Kul i *November 1861* forliste det med Mand og Mus ved Norges Kyst, om hvilken Ulykke der ikke kunde tilveiebringes anden Efterretning end en Notits, der fandtes i Berlingske Tidende, som gik ud paa, at der paa Øen Søringen ved Mandal var opdrevet Vraggods, deriblandt Skibets Navnebrædt. Far maa saaledes antages at være omkommen ved denne Ulykke, og det var et haardt Slag for Mor og mig samt mine 2 yngre Søskende; jeg var lige fyldt 14 Aar og skulde kon-

firmeres til Vinteren. Mine Forældre sad i smaa Kaar, og da Far var druknet, trængte Mor til Hjælp, som ogsaa beredvilligt ydedes hende af »Nordby Enkekasse«, den, jeg derfor i mit senere Liv har ydet Støtte, da jeg fik Evne dertil.

Jeg husker min Far som en stille Mand, lille af Væxt, tæthygget og kraftig. Naar han om Vinteren var udstyret som Færgemand med lange Søstøvler, en kort tyk Jakke og en laadden Hue samt store Vanter gjorde han et imponerende Indtryk paa mig.

Som anført har jeg 2 *Søskende*, der begge lever, en Søster paa 72 Aar og en Broder paa 71 Aar, (og selv er jeg 74 Aar); mine Forældre har ikke havt flere Børn.

Som Følge af, at min Fader i Reglen var fraværende i Søfart, maatte *min Moder* tage sig af Hjemmet og Opdragelsen af os Børn, som hun ledede med Omhu og Kjærlighed.

Faders Hyre var ikke stor; af og til sendte han Penge hjem, men Moder havde mange Bekymringer for Udkommet, saa jeg senere i mit Liv har kunnet forstaae, at det er svært at prøve Nærings-sorg.

Moder sled daglig for at skaffe os, hvad vi behøvede, og arbeidede i Marken i Vaar og Høst. Hun havde i sin Ungdom havt forskellige Tjenester, bl. a. i Sønder-Jylland, og hun var derfor vant til at tage fat. Hun var kraftig bygget og lidt høiere end Fader; hun havde et stille Væsen med en blid Karakter. Hun havde personlig ikke Besvær med at opdrage os Børn, da vi vare flinke og lydige.

Efter Faders Død oprettede min Moder et lille Pensionat for Styrmandselever, og da min Søster senere blev gift overdrog min Moder hende og Mand Eiendommen mod at give hende livsvarigt

Ophold. Hun døde den 6. Septbr. 1887, altsaa 74 Aar gl., og ligger begravet paa Nordby Kirkegaard. Hun havde den Glæde at opleve, at jeg havde 25 Aars Jubilæum for min Ansættelse paa By- og Herredskontoret i Varde og at se det Gulduhr, som i den Anledning blev skjænket mig af Beboere i Varde og Omegn.

Da jeg var 7 Aar gl., kom jeg i *Nordby Skole* (Almueskole) og gennemgik de 3 Klasser, hvoraf Skolen bestod. Læreren i den øverste Klasse hed Tingberg, og han var ualmindelige dygtig samt virkede med stor personlig Interesse for at bibringe os saamange Kundskaber som muligt, meget udover, hvad han var pligtig til. Vi, hans Elever, bevarer stadigt Mindet om vor afholdte Lærer, og vi har sat en Mindesten paa hans Grav.

Ved min Udskrivning af Skolen sad jeg ved Siden af senere Overlærer ved Nordby Skole A. D. Thyssen, R. af D., der var Dux; Placeringen i Skolen var ikke sket efter Alder.

I min Barndom førte jeg et rigtigt Friluftsliv, om Sommeren og navnlig i Ferien pladskede jeg daglig i Vandet sammen med andre Drengene, ligesom vi om Vinteren sprang paa Isskodser. Om Sommeren var jeg barbenet, og om Vinteren havde jeg Træsko paa; jeg kjendte ikke til Støvler eller Sko før jeg blev konfirmeret.

Jeg *konfirmeredes i Nordby Kirke 14 Aar gl. i Februar Maaned 1862* (Konfirmationen holdtes saa tidlig, for at de unge Mænd kunde komme i Søfart, hvad der var det sædvanlige). Nu var Spørgsmaalet, hvad jeg skulde til, og da min Far i Novbr. Maaned forud var druknet, havde jeg selvfølgelig ikke Lyst til at pløie Søen. Der blev forespurgt, om der var Plads paa Toldkontoret i Nordby, men det

var der ikke. Saa kommer Moder i Tanker om, at der muligt kunde være Plads at faa paa Cancelliraad Smiths Kontor i Varde (min Fader havde jo som foran bemærket engang ført et Skib for Smiths Søn), og ved Hjælp af vor Sognepræst Kuhlmann fik jeg et Brev opsat og afsendt til Smith. Til vor store Glæde kom der bekræftende Svar herpaa.

Da jeg skulde reise til Varde, for at overtage min Plads hos Smith, blev jeg Dagen før færgen over fra Nordby til Strandby, hvorfra jeg til fods fortsatte langs med Kysten til Hjerting, hvor jeg overnattede, og den følgende Dag fortsatte jeg Touren tilfods, ledsaget af min Faster, til Varde (Gjellerupholm), hvor jeg med Venlighed blev modtaget af Familien Smith; jeg blev trakteret med Chokolade, men Fru Smith blev lidt stødt, da jeg ikke kunde nyde den, idet jeg aldrig før havde smagt denne ædle Drik, som jeg senere har faaet rigtig Smag for.

Min Bagage, som blev ført til Varde med en Lægte fra Fanø, bestod af min Faders gamle Skibskiste, som var for tung for ham til at føres med paa Reiserne og derfor var bleven hjemme; den blev pudset op og skulde tjene som Klædeskab. Jeg opbevarer endnu dette Minde fra de unge Aar.

Til Konfirmationen blev jeg udrustet ved Enkekassens Hjælp med et nyt Sæt Vadmestøi, deriblandt en tyk Jakke (Munkjækket paa Fanøsk); det mødte jeg i til Tjenesten paa Gjellerupholm.

Jeg tiltraadte da den 1. Marts 1862 Stillingen som *Kontorist* hos Byskriver i Varde og Herredsskriver i Øster og Vester Herreder Cancelliraad *T. Smith*, der boede paa Gjellerupholm, men havde Embedskontor i Præstegaarden ved Torvet i *Varde*.

Familien Smith var stedse venlig imod mig, og jeg havde det godt der. Jeg spiste sammen med Fa-

milien, men jeg var tilbageholdende og generede mig meget derved, da jeg syntes, at jeg ikke var pæn nok; jeg havde mit Værelse i Gaardens Sidebygning.

Jeg var lille af Væxt, og Familien kaldte mig derfor »lille Hans«, men senere opnaede jeg normal Høide, idet jeg paa Sessionen i 1872 maalte 64½”.

Min Plads hos Smith beholdt jeg indtil 1. Oktober 1863, da han paa Grund af Svagelighed tog sin Afsked, og Embedet blev samtidigt forenet med Embedet som Byfoged i Varde og Herredsfoged i Øster og Vester Herreder.

Jeg begyndte hos Smith med at indføre thinglæste Dokumenter i Skjøde og Pantebøgerne. Det er med en stærk Følelse af Taknemmelighed, naar jeg tænker paa det lange Aaremaal af 60 Aar, der er gaaet siden, og at jeg stadig har havt og har de samme Skjøde og Pantebøger (for Øster og Vester Herreder) under min Varetægt og Behandling.

Altsaa i *Oktober 1863* blev Skjøde og Pantebøgerne og alle andre Protokoller og Dokumenter flyttet til By- og Herredsfogedkontoret i Skovbo-gade (nu Storegade), og jeg fulgte med som andet Inventar, idet By- og Herredsfoged Cancelliraad (senere Etatsraad) *Bagger*, R. af D., paa Smiths Anbefaling antog mig som Kontorist, og jeg fortsatte da med det samme Arbejde, som jeg havde hos Smith.

Nu fik jeg »Vind i Seilene«.

Familien *Bagger* optog mig med stor Elskværdighed i deres Hjem, og jeg kom hos *Bagger* og *Frue* i en saadan Yndest, at de sørgede for, at jeg fik privat Undervisning og hjalp mig til, at jeg i 1865 kunde reise til Kjøbenhavn for at tage *Præliminærexamen* ved Universitetet. Denne Examen bestod

jeg, og jeg fortsatte der paa som Kontorist hos Bagger. Efter henvend et Par Aars Forløb drog Bagger og Frue Omsorg for, at jeg kunde faae Dansk juridisk Examen, og lod mig reise til Kjøbenhavn den 1. Januar 1868 for at læse til denne Examen, idet de forstrakte mig med Midlerne dertil. Bemeldte Examen absolverede jeg i *Januar—Februar 1869*, dog opnaaede jeg kun 2' Karakter paa Grund af den korte Forberedelse dertil. Jeg tænkte paa, om muligt, at læse om, men Bagger skrev til mig, at han trængte til min Assistance paa Kontoret, og mente, at jeg nok som saamange Andre kunde komme igjennem Livet med 2' Karakter.

Jeg var altsaa *Examinatus juris* og vendte saa tilbage til Baggers Kontor og fortsatte mit Arbeide paa samme, dog af en anden Art, idet jeg benyttedes som 3. Fuldmægtig.

Senere har jeg betalt Bagger, hvad han havde udlagt for mig baade til Præliminærexamen og til Dansk juridisk Examen, idet der blev stiftet Laan i Sparekassen, som jeg efterhaanden indfriede ved aarlige Afdrag. Men alligevel er jeg Bagger og Frue uendelig takskyldig for, at de sørgede for min Uddannelse.

I de Aar, jeg var Kontorist hos Bagger, førte jeg tillige Protokollerne i Retten efter hans Diktat, og jeg fik derved et indgaaende Kjendskab til Forhør og Retssagers Behandling, der senere kom mig tilgode, naar jeg som 1ste Fuldmægtig midlertidigt maatte bestyre Embedet som konstitueret, og det havde overordentlig stor Betydning for mig.

Fra 1. Oktober 1869 blev jeg saa ansat hos Bagger som 2den Fuldmægtig, og da 1ste Fuldmægtig Lunø nedsatte sig som Sagfører, blev jeg 1ste Fuldmægtig hos Bagger fra 1. Novbr. 1876 at regne.

Da Bagger paa Grund af Svagelighed tog sin Afsked den *1. Oktober 1880*, blev jeg af hans Efterfølger i Embedet Borgmester By- og Herredsfoged *Lendrop*, R. af D., (død som Etatsraad) antaget ligeledes som 1ste Fuldmægtig, og ved hans Forflyttelse til Embedet som Borgmester og Byfoged i Horsens i Februar 1885, blev jeg, efter i Vakancen at have været konstitueret i Embedet i ca. 3 Maaneder paa eget Ansvar, antaget af hans Eftermand Borgmester By- og Herredsfoged *Kalko*, R. af D. fra *1. Juni 1885* at regne ligeledes som 1ste Fuldmægtig. Da Herredsfoged *Kalko* i 1900 blev forflyttet til Embedet som Borgmester og Byfoged i Sorø, blev jeg fra *1. Decbr. 1900* at regne antaget ligeledes som 1ste Fuldmægtig af Efterfølgeren Overrets-assessor Herredsfoged (nu Dommer) *Müller*, R. af D., hvilken Stilling jeg fremdeles beklæder, dog saaledes, at jeg fra *1. Oktober 1919* som Følge af den nye Retspleieordning alene har Thinglæsningsvæsenet for hele Retskreds Nr. 85 som mit Speciale, hvorimod Dommerfuldmægtig cand. jur. *H. Clausen* ogsaa som 1ste Fuldmægtig varetager de øvrige Forretninger.

Medens jeg har været ansat ved Kontoret, er der foregaaet 3 Embedsforandringer, nemlig da Skriverembedet i 1863 blev forenet med Dommerembedet i Varde Kjøbstad og Øster og Vester Herreder og da i 1893 Øster og Vester Herreder blev udskilt fra Embedet i Varde som en selvstændig Jurisdiktion samt da Herrederne i 1919 atter blev forenet med Varde By (og dennes Landjurisdiktion), hvorved Dommerembedet forblev hos Herredsfoged *Müller*.

Ved Øster og Vester Herreder har jeg saaledes

fungeret i alle 60 Aar, siden min Ansættelse som Kontorist hos By og Herredsskriver Smith

I Aarene 1873 og 1874 aftjente jeg min Værnepligt ved *Forplejningskorpset*, og jeg var som *Korporal* i Leiren ved Hald 1874.

Da Hans Majestæt Kong Christian d. 9. tilligemed Hans kongelige Høihed Kronprins Frederik var i Varde ved Aabningen af Vestbanen i Aaret 1875, havde jeg som Politifuldmægtig Ledelsen af Ordenspolitiet, og ved sin Afreise forærede Hans Majestæt mig et Par fine Guld-Manchetknapper, dem, jeg endnu bærer som en kjær Erindring.

Jeg giftede mig i Aaret 1876 med Frøken Birthe Cathrine Stau, født i Varde den 11. Oktober 1847, Datter af Skræddermester Jens Christian Stau og Hustru Elisabeth f. Madsen i Varde.

I dette Ægteskab havde vi 4 Børn, nemlig

1) Andreas Frederik *Christian* Stau Andresen, født i Varde den 15. August 1877. Ingeniør, cand. polyt. Nu teknisk Assistent¹⁾ ved Justervæsenet i København.

2) *Olaf* Cornelius Stau Andresen, født i Varde d. 24. Novbr. 1879. Var cand. phil. og studerede Jura. Død 24. Marts 1903.

3) Oline Mettine *Elisabeth* Stau Andresen, født i Varde den 4. Februar 1885. Død i Decbr. s. A.

4) *Helga* Elisabeth Stau Andresen, født i Varde den 16. Februar 1888. Gift i 1915 med Grosserer Christian Høier.²⁾ Prokurist i Firmaet Cornelius

1) Ingeniør, senere teknisk Fuldmægtig og Justeringeniør. Afsked 1947. Gift 1828 med Anna Marie Pedersen, død 1936.

2) Død 15. Septbr. 1929 i København.

Stau. De har 2 Børn: *Birthe*, 5 Aar, og *Hans Christian*, 2 Aar.

Nævnte min Hustru døde under et Badeophold paa Fanø den 5. August 1889; hun ligger begravet paa Varde Kirkegaard. Velsignet være hendes Minde.

Anden Gang blev jeg gift, nemlig i 1892 med Frøken Anna Margrethe Haunstrup, født i Varde den 26. Juni 1857,³⁾ Datter af Konsul Andreas Cornelius Haunstrup, Ridder af en hollandsk Orden, og Hustru Erhardine f. Hyldgaard i Varde.

I dette vort Ægteskab havde vi *en Søn Aage* Haunstrup Andresen, født i Varde den 13. April 1893. Han var Discipel i Ribe Latinscole, men døde i Hjemmet den 15. Juni 1910. Til Minde om ham har vi stiftet et lille Legat til Skolen.

Denne Sorg har min Hustru endnu ikke forvundet.

Som Følge deraf holdt vi *Sølvbryllup i 1917 i Stilhed.*

Stillingen som Herredsfuldægtig og navnlig 1ste Fuldmægtig er ikke nogen Sinecure. Staten giver næsten ingen Løn, saa at Fuldmægtigen skal leve af sin private Praxis, men, da Herredskontorets Forretninger først og fremmest skal holdes a jour, maa man anvende sin Fritid til en betydelig Del af det private Arbeide og saaledes hænge i hele Dagen igjennem og ofte Aften og Søndage med, Dag ud og Dag ind, Aar efter Aar. Det er saaledes en slidsom Stilling og saa bundet, at det næsten ikke er muligt at kunne holde Ferie, hvorfor jeg kun har havt Ferie paa 8 à 10 Dage om Aaret. Da jeg ofte kom paa Embedsreiser i Jurisdiktionen,

³⁾ Død 1. Januar 1936.

der grændser til Havet og er af stor Udstrækning, fik jeg derved Rekreation, navnlig ved Strandauktioner og Engleieauktioner samt Auktioner i Nørholm Skov. Disse Reiser gav mig Styrke til at udholde det anstrængende Arbeide, og jeg er endnu i Besiddelse af min fulde Arbeidskraft, men een Ting plager mig, og det er Gigt i mine Tømmelfingerled, som skyldes de kolde Ture paa Strandauktioner og som er meget generende for mig, naar jeg skriver. Ellers har jeg havt et udmærket Helbred, som formentlig staar i Forbindelse med det Sømandsblod, jeg har i mine Aarer. Jeg har kun været alvorlig syg een Gang, nemlig i Januar 1878, da jeg havde Lungebetændelse, foraarsaget ved min Patrouilletjeneste som Politifuldmægtig paa Garderne Nytaarsaften og -Nat i Regnvej, foruden at jeg flere Gange har havt Influenza, sidste Gang i Januar Maaned d. A., som jeg heldig overstod uden Men.

Det har maaske ogsaa havt Betydning for mit gode Helbred, at jeg omtrent hele mit Liv har staaet op ved en Pult, naar jeg arbeidede, og kun undtagelsesvis har siddet ned til Arbeidet. Jeg begyndte allerede da jeg kom paa Smiths kontor, at skrive ved en Pult, men jeg maatte da have en Skammel at staae paa, da jeg var saa lille.

Jeg maa nu tilføie, at jeg foruden den omtalte Gigt ogsaa har Bronchitis og maa bære Brokbandager samt at jeg er noget tunghør. Svaghederne kommer med Alderen!

Arbeidet er mig en Glæde, og jeg har altid søgt at udføre dette grundigt og forsvarligt, idet jeg er i Besiddelse af en udpræget Pligtfølelse.

Jeg seer lyst paa Livet og har et godt Humør til

trods for den Modgang, jeg ogsaa har prøvet og som er Livets Salt.

Jeg holder meget af den Befolkning, jeg lever og virker iblandt, dog kan jeg ikke lide de fanatiske Afholdsfolk, hvoraf nogle for flere Aar siden blamerede mig i Aviserne, fordi jeg ved en Auktion paa Landet paa et Afholdshotel medbragte en lille Feltflaske med Cognac til at styrke mig paa under den trættende Auktion.

Paa den Tid, da flere veltjente Herredsfuldmægtige omkring i Landet blev benaadet med Titel af Cancelliraad søgte min Chef Herredsfoged Kalko at faa denne Æresbevisning ogsaa tildelt mig, og det lykkedes, idet Hans Majestæt Kong Christian d. 9. i Aaret 1894 allernaadigst forundte mig Titel af *Cancelliraad*, en Udmærkelse, der bragte mig megen Glæde, da den gav min Stilling mere Anseelse.

Naar Stillingen som Herredsfuldmægtig gav mig meget at bestille, gav den mig ogsaa gode Indtægter, og der kom derved Velstand i mit Hjem.

Naar jeg tænker tilbage paa mine Forældres Livsvilkaar i deres Levetid, føler jeg en Eventyrglans over min Tilværelse med Tak til Gud for hans Naadegave.

Jeg samlede ikke nogen Formue, men brugte mine Midler til at give mine Børn den bedste Uddannelse, idet jeg, som kun havde gaaet i Almueskolen, havde faaet Erfaring for, hvilken Magt Kundskab er, og jeg har selv stadigt søgt at forøge mine Kundskaber, hvorved jeg har opnaaet at faae mig en ikke lille Bogsamling tilveiebragt.

Med mine Midler har jeg ikke spekuleret; det ligger ikke for mig.

I 1891 købte jeg den Eiendom Storegade Nr. 70 ved Nørreport i Varde, hvori jeg siden har boet.

Siden jeg i 1876 blev 1ste Fuldmægtig har jeg daglig ført specificeret Regnskab over mine Indtægter og Udgifter, og disse Regnskabsbøger udgjør nu flere Bind.

For at jeg senere i Livet, naar jeg ikke kunde bestride Stillingen som Herredsfuldmægtig, kunde have »Noget at falde tilbage paa«, idet jeg som Følge af min Examenskarakter ikke kunde blive Sagfører, søgte jeg i sin Tid at komme ind i Bestyrelsen for den herværende Sparekasse og at opnaae Stillingen som Forstander for Stiftelsen Varde Hospital, eftersom Udøvelsen af de dermed forbundne Forretninger med Lethed kunde forenes med min Stilling paa Herredskontoret, uden at berøve nogen væsentlig Del af min Tid fra Arbeidet paa Kontoret.

Jeg havde den Ære og Glæde senere at opnaae begge Ansættelser.

Jeg blev saaledes i 1899, da Kjøbmand H. M. Hansen, R. af D., var død, i hans Sted indvalgt i *Direktionen for Spare- og Laanekassen for Varde By og Omegn*, og da Formanden Toldforvalter Nissen, R. af D., afgik ved Døden i 1901, blev jeg i hans Sted valgt til *Formand*, og som saadan har jeg saaledes i over 20 Aar fungeret i Sparekassen ved Siden af, at jeg har passet mit Arbejde som Herredsfuldmægtig.

Jeg var derved kommet til at staa i Spidsen for Administrationen af Millioner, som jeg, da jeg begyndte min Løbebane, ikke engang havde drømt om.

Dette mit nye Arbejde har jeg omfattet med stor Interesse, og jeg har haft megen Glæde og Støtte af

Samarbeidet med mine Kolleger i Direktionen samt af Sparekassens Bogholder og Kasserer.

Under Vanskelighederne for Sparekassen, medens Verdenskrigen stod paa, og dennes Efterdønninger, klarede vi Skjærene, dog at Indskuddene gik ned et Par Aars Tid som Følge af, at vi ikke vilde give Indskyderne høiere Rente end $4\frac{1}{2}$ % p. a., hvorfor nogle søgte til Bankerne med deres Penge, hvorved bemærkes, at der i de senere Aar er opstaaet en Andelsbank her i Byen og rundt om i Sognene Andelskasser, hvilket ogsaa har havt Indflydelse paa Benyttelsen af vor Sparekasse, men det er min Overbevisning, at Sparekassen, naar mere normale Forhold indtræder, vil faa Fremgang, thi Sparekasserne maa erkjendes at være absolut de sikreste Pengeinstitutter.

Som Følge af den nye Sparekasselov har der paa hvilet mig et betydeligt Arbejde ved at faae nye Vedtægter affattede og stadfæstede af Ministeriet med dermed i Forbindelse staaende Valg af Medlemmer af Tilsynsraadet og Affattelse af Forretningsordenen m. m.

I Anledning af foranførte min Virksomhed som Formand i Direktionen for Spare- og Laanekassen for Varde By og Omegn, muligt ogsaa i Betragtning af min lange Tjeneste som Herredsfuldmechtig, hvorved jeg har røgtet en betydningsfuld Gjerning for Staten, uden dog at være ansat direkte af denne, har Hans Majestæt Kong Christian d. 10. under 13. Februar d. A. allernaadigst udnævnt mig til *Ridder af Dannebrog*, idet jeg ved Skrivelse fra Handelsministeriet af 15. d. M. blev underrettet om, at dette Ministerium havde indstillet mig til Udmærkelsen.

Jeg føler i høieste Grad dyb Taknemmelighed for

den store Æresbevisning, der saaledes er tildelt mig, og det vil være mig en Glæde at bære Ridderkorset i det Spand af Tid, jeg har tilbage af mit Liv.

Jeg nævnte ovenfor, at jeg tillige havde opnaaet Stillingen som *Forstander for Stiftelsen Varde Hospital*. Det skete i 1901, idet jeg da modtog Bestalling som Hospitalsforstander efter min Svigerfader Konsul Haunstrups Død.

Jeg har siden omfattet denne Stiftelse og dens Beboere med megen Interesse, og jeg har i de 20 Aar, jeg har havt den Ære at forestaa samme, paa mange Maader søgt at forbedre Forholdene og gjøre, hvad der kunde gjøres, for at de Gamle kunde faae det saa godt som muligt.

Offentlige kommunale Hverv har jeg ogsaa været beæret med, idet jeg i 2 Valgperioder har været *Medlem af Ligningskommissionen* her i Byen og derefter i 2 Valgperioder *Medlem af Bestyrelsen for »De Fattiges Kasse«* her i Byen (nu kaldet Hjælpekassen), i hvilken sidste Bestyrelse jeg stadig var Formand.

I Parantes bemærkes som noget karakteristisk, at jeg, der er konservativ, til sidstnævnte Bestyrelsesvalg modtog skriftlig og mundtlig Opfordring fra Formanden for Venstreforeningen og for socialdemokratisk Vælgerforening til at modtage Valg. Skrivelsen herom, der er dateret 14. Aug. 1899, og som indeholder Meddelelse om, at jeg ved et Prøvevalg i Foreningerne enstemmigt er opstillet til Kandidat ved Valget sammen med 2 af Partierne, opbevarer jeg som et interessant Vidnesbyrd om den Tillid, jeg nød hos mine Medborgere her i Byen. Senere var min Hustru i 2 Valgperioder *Medlem af Hjælpekassens Bestyrelse*.

Jeg har ikke søgt Valg til Byraadet, fordi jeg

umuligt kunde overkomme det dermed forbundne forøgede Arbeide. Jeg har dog enkelte Gange ledet Byraadets Forhandlinger, nemlig under Embedsvakancen i 1885 og i Tilfælde af Embedsmændenes Fraværelse eller Sygdom, naar jeg som konstitueret bestyrede Embedet, hvilket forøvrigt er sket mangfoldige Gange lige fra Etatsraad Baggers Tid.

Da jeg den *1. Marts 1887 feirede 25 Aars Jubilæum* for min Ansættelse paa By og Herredskontoret (saaledes som nævnt under Omtalen af min Moder) blev jeg af Beboere her i Byen og Omegn overrakt et Gulduhr med Inskription som Erin-dringsgave, og 25 Aar derefter, *den 1. Marts 1912 ved 50 Aars Jubilæum* modtog jeg forskjellige værdifulde Gaver fra *Sagførerne*, Sognefogder, Strandfogder, Sparekassekolleger m. Fl. som Tak og Anerkjendelse for min Virksomhed.

Jeg kunde ifjor have opnaaet en Ordning, hvorved jeg ofrede hele min Tid paa Sparekassen og derved kunde føre en mindre slidsom Tilværelse, men jeg kan ikke undvære Arbeidet med Skjøde- og Pantebøgerne, som jeg er fastgroet til og som interesserer mig i høi Grad, medens Manøvreringen med Tal som i Sparekassen ikke tiltaler mig, saa at jeg saalænge som muligt vil søge at bevare mit Arbeide med Skjøde- og Pantebøgerne og hvad dertil hører.

Jeg slutter nu denne Levnedsheretning, som jeg kunde have gjort udførligere efter en Livsskildring, jeg under Verdenskrigen havde begyndt paa, men endnu ikke har faaet fortsat. Hvad jeg her har medtaget, er maaske mere end der sædvanligt skrives ved en Leilighed som denne, men jeg synes, at min Skildring ikke kunde gjøres kortere, for at faae min Afstamning og min Barndoms- og Ung-

domstid rigtigt belyst som Baggrund for min senere Livsførelse, der nærmest har Karakteren som »En fattig ung Mands Eventyr« eller en Aladdinstype. Varde, den 1. Marts 1922.

H. Andresen.

Senere Efterskrift.

For Fuldstændigheds Skyld tilføies følgende:

Jeg er en Hjemmets Mand og sætter Pris paa at hvile ud i Hjemmet efter Dagens Slid, og mine Kjære har sørget for at gjøre det Hjem, jeg har og har havt, saa hyggeligt og godt som muligt.

Naar jeg har kunnet varetage de forskjellige Hverv, jeg har udenfor Herredskontoret, i Forbindelse med min Stilling paa dette, skyldes det i væsentlig Grad den Imødekommenhed og Velvillie, som min Chef Dommer Müller i den lange Aarrække stedse har vist mig og hvorfor jeg er ham overordentlig taknemlig.

H. Andresen.

Slægtsminder og Oplevelser

Af Karl Hansen (†). Ved H. C. Hansen (†).

MIN FADERS SLÆGT.

Min Bedstefader hed *Jørgen Hansen*, han var Søn af Hans Pedersen i Gjesing og var født der i 1782. Hans Hustru var Karen Hansdatter, der var født i Fourfeld i Guldager Sogn i 1784 og var Datter af Gaardmand Hans Hansen der. De blev ægteviet i 1811. Jørgen Hansen døde 29. Novbr. 1852 og Karen Hansdatter 9. Septbr. 1838. Begge ligger begravet paa Bryndum Kirkegaard syd for Kirken. De overtog hans Fødegaard i Gjesing.

I Ægteskabet var der 6 Børn, 4 Sønner og 2 Døtre, nemlig: Hans Peder, der blev gift med en Fanøkvinde. Han var først Forpagter af Fanø Præstegaard og siden Gaardmand i Tjæreborg; jeg skal senere omtale dem nærmere. Hans Hansen, min Fader. Jens Kristian, som fik Fødegaarden, lærte først som Møllersvend. Søren Hansen var musikalsk, han købte først en Ejendom i Nebel, men flyttede siden til Henne. En Datter blev gift med en Gaardmand i Spangsberg, og den anden blev først gift med en Drejer i Varde og siden med en Bundtmager.

Den gamle Jørgen Hansen, der i daglige Tale blev kaldt Jørgen Gosse, efter »Gossegaarden«, var efter

sin Tid at dømme en klog Mand; men naar han blev kaldt en »klog Mand«, var det vistnok, fordi Folk søgte Raad hos ham baade for sig selv og for deres Husdyr. Men at han var en godt oplyst Mand, ved jeg. Han skrev godt og ejede flere gode Bøger, noget der i den Tid var sjældent paa Landet. Han var Selvejer og havde Hvervet som Hospitalstjener, medens mange af de andre Bønder var Hospitalsbønder. Forskellen var, at Hospitalstjeneren samlede Afgiften til Ribe Hospital, mens de andre Gaardmænd, der var Fæstere til Hospitalet, ydede den.

Min Farbroder Hans Peder, den ældste af Sønerne, har fortalt mig, at naar hans Fader skulde til Ribe, fulgte han gerne med. Den gamle tog saa Stokken i Haanden, og forsynet med en Madpose vandrede de af Sted. Maaske var det for at have Selskab, at han tog Sønnen med, men muligt ogsaa for Sikkerheds Skyld, da det altid (det var om Foraaet) blev ud paa Aftenen, inden de langede ind til Byen. Vejen gik over Tjæreborg, Darum og Vilslev, altsaa den korteste, men dog 5 Mil — en lang Vej for en 11—12 Aars Dreng i et Par Trætræsko. Bedstefader havde Støvler, sølvknapet Stok og Ur med vedhængende Kæde, hvorved der hang et Sølvsignet.

At han var en fri Bonde, bar hele hans Liv Præg af; han laa stadig i Kamp med Øvrigheden, da han ikke vilde lade sig noget byde, som han ikke mente var hans Pligt, og der er blevet fortalt mange Træk om, at den næsten altid maatte trække det korteste Straa.

Omkring 1840 flyttede han Gaarden, der laa nede i Byen, ud paa Marken, hvor den nu ligger, og nu tog han fat paa at faa Marken indhegnet, først en

Gaasetoft paa 1 Tønde Land, dernæst Marken. De 60 Tdr. Land blev omgivet af et 3 Alen højt Jorddige, for en Del beplantet med Graapil, som endnu (1917) staar frodige og danner et tæt Hegn. Dette Arbejde udrettede han og hans Kone ganske alene, han gravede Vælterne, og hun smed den løse Jord op, et Bevis paa, hvad Slid og Flid kan udrette, og samtidig maa vi ikke glemme, at Spade og Skovl ikke var de let haandterlige Redskaber, vi nu har. Spaden, »Grøffel« blev den kaldt, var af Træ med smedet Blad, Skovlen ligeledes.

Ved Gaarden anlagde han en Have med en Del Frugttræer, i den Tid en Sjældenhed ved en Bøndergaard. Endnu 70 Aar efter hans Død stod der et Par af dem, som bar i Tøndevis af Æbler.

Hans Hegnsplantning kom hans Eftermand Sønnen til gode, idet han hvert Aar kunde levere Fiskerne i Sædding Ris til deres Ruser, hvilket gav en god Indtægt, da han var den eneste, der havde Pil. Nu bruger Fiskerne Fiskenet i Stedet for Pil.

Om hans Hustru ved jeg ikke ret meget; men at hun har været en virksom Kvinde, er der ingen Tvivl om. De var efter den Tid formuende Folk; jeg har hørt mange af de gamle fortælle, at manglede de til Skat, skulde de ned til Jørgen Gosse. Gaarden er endnu i Slægtens Eje; men den er nu delt i 2. Det er den samme Slægt, der nu har boet der i 200 Aar.

MIN MODERS SLÆGT.

Min Moders Fader var den gamle Skibskaptajn *Peder Christensen* eller *Peder Thobøl*, som han blev kaldt, fordi han var fra Tobøl, hvor han blev født 1791 som Søn af Christen Madsen og Anna Nielsdatter. Han havde flere Brødre. Niels Tobøl, Mads

Tobøl og een til boede i Guldager Sogn, hvor mange af Slægten endnu lever. Laurids Christensen, der var Købmand, Brændevinsbrænder og Skibsreder, boede i Randers. Peder Thobøl havde helt fra ung af pløjet Søen og var, da Moder blev født, Styrmand og siden Kaptajn paa et af sin Broders Skibe, som han muligvis selv havde Part i.

Hans første Kone var *Maren Knudsdatter*, der var født i Hjerting 1802, Datter af Gæstgiver Knud Vestesen og Ane Else Harkesdatter. Hun døde i Hjerting d. 28. Novbr. 1824, efter at hun d. 18. Novbr. havde født sit eneste Barn, min Moder *Ane Christensdatter*.

Om Maren Knudsdatter og hendes Slægt kan jeg ikke fortælle noget; men det maa vistnok have været velhavende Folk; thi efter deres Død arvede Moder en Del Sølvtøj og andre smukke Ting, og Skiftebrevet, der blev udfærdiget ved hendes Død i 1824, viser ogsaa, at hun var godt forsynet, f. Eks. var der 14 Kjoler og 27 Tørklæder.

Et Par Aar efter sin første Kones Død giftede han sig med en *Frøken Lybekker*, Datter af en Toldkontrollør, der var af gammel Adelslægt. De flyttede meget omkring, idet han havde flere Gaarde, sidst i Vestervad i V. Nebel Sogn, hvor han døde i 1861. I Ægteskabet var der to Børn, Sønnen Georg, der blev Kaptajn som Faderen, og Datteren *Regine*, der i mange Aar boede i Ribe, hvor hun drev et Pensionat, der gik under Navnet »Lille Regensen« og især blev søgt af Latinskoleelever. Ved sin Død — hun blev næsten 80 Aar — skænkede hun Huset til Fribolig for ugifte Kvinder og oprettede et Legat for dem. Sine gamle Sager skænkede hun til Ribe Museum.

Den gamle Skibskaptajn blev 3. Gang gift med en

gammel Pige fra Hostrup. hun hed *Marie*. Jeg kan huske dem fra Vestervad, hvor min Broder Peder og jeg engang besøgte dem. Jeg kan særlig huske, at vi fik Chokolade, en Drik vi aldrig havde smagt før, og som vi nær aldrig havde faaet drukket. Han havde megen Omgang med gamle Windfeldt paa Øllufgaard, og de har brygget mangan Glas Grog sammen. Den 11. Novbr. 1861 døde han, hans Kone overlevede ham i mange Aar, de ligger begge begravet paa Nebel Kirkegaard.

MINE FORÆLDRE

Min Fader, *Hans Hansen Jørgensen*, er født paa Gosse d. 13. Juli 1820. Han var hjemme til efter Konfirmationen; men straks i Foraaret i April Maa- ned derefter skulde han til Sild at tjene, og hans Moder pakkede hans Tøj i et Par Bukser sammen med Brød og kogte Æg. Bukserne blev nu sat paa ham som en Mand paa en Hest, og med den Oppak- ning kom han paa Vandring fra Gjesing over Ribe til Ballum, hvorfra han skulde færges over til Sild; men da han kom der, var det blevet Storm, saa Færgen ikke kunde gaa over i 4 Dage. En Mand gav ham saa Føden, imod at han hver Dag skulde plukke Hø i Laden til Kreaturerne. Han har fortalt det mange Gange, men ogsaa fortalt, at han fik en god Plads. Det var kun en Sommertjeneste, om Ef- teraaret kom han med Skibslejlighed til Fanø.

17 Aar gammel kom han i Smedelære i Varde hos en Smed, der var han i 3 Aar, hvorefter han byggede sig en Smedie hjemme ved Gaarden. Pro- fessionen gav han sig dog ikke videre af med, men passede mest Gaarden, da hans ældste Broder havde faaet Præstegaarden paa Fanø i Forpagt- ning. 22 Aar gammel blev han indskrevet som Dra-

gon og kom til 3. Dragonregiment i Aarhus, hvor han lærte i Aarene 1842, 43 og 44. Han var saa hjemme, indtil han i 1846 blev gift.

Min Moder, *Ane Christensdatter*, blev som før nævnt født i Hjerting d. 18. Novbr. 1824, og da hun blev moderløs allerede 10 Dage efter, blev hun sat i Pleje hos en Farbroder i Hjerting, en Skibskaptajn, som tillige havde Købmandshandel. Hun kom til at staa i Butikken baade før og efter Konfirmationen. Et Aar var hun i Varde for at lære at sy; her er hun vistnok blevet kendt med Fader. Hun kom saa tilbage til Hjerting og var ude at tjene et Aar for at blive kendt med Forholdene paa en Bondegaard.

Kort før mine Forældre blev gift i 1846, havde Fader købt Gaarden *Stigaard i Gjесing*. Det var ellers Meningen, at han skulde have haft Fødegaarden; men han overlod den til sin Broder Jens Kristian, fordi han syntes, at Moder passede bedre til en mindre Gaard. Ogsaa fordi to gamle Folk, hans Fader og dennes Søster, skulde have Ophold og Bolig i selve Gaarden.

Stigaard var Navn paa to sammenbyggede Gaarde, der laa øst for Landevejen noget nord for Skolen. De blev begge flyttet ud efter Udskiftningen i 1788. Den ene, der tilhørte Niels Madsen, blev lagt paa Marken lige over for Skolen og er endnu i Slægtens Eje.

Den anden ejedes af Ribe Hospital og blev 1795 købt af Kristen Jessen; den Mark, som den havde faaet tildelt, strakte sig helt ud mod Kjersing Skel. Han byggede Gaarden paa Vesterenden af Marken, hvor den endnu ligger. Da Banen senere kom, afskar den næsten hele Marken, idet den kom til at gaa lige øst om Gaarden.

I de følgende Aartier førte Gaarden en ret om-
tumlet Tilværelse under stadig skiftende Ejere. En
Tid tilhørte den min Bedstefaders Broder Peder
Hansen, der solgte den mod en Aftægt og
kom til at bo i et lille pænt Hus et Stykke syd for
Gaarden. I 1843 blev den købt af Apoteker J. P.
Fischer paa Fanø. Han ombyggede den af en gam-
mel Bygning fra Fanø. Stuehuset blev tækket med
Teglsten. Den blev nu kaldt »Apotekergaarden«, et
Navn, der blev ved at holde sig i mange Aar. Tre
Aar efter solgte han den til Fader for 700 Rdl. Folk
sagde om den, at det var den bedste Gaard i Byen,
da ingen Mand kunde dø paa den. Nu er det Ry
gaaet af den, idet min Fader døde her paa Gaarden
i 1885, efter at have været Mand her i ca. 40 Aar.

Den ovenfor nævnte *Peder Hansen* var altsaa min
Faders Farbroder. Han havde været med i Krigen
1807—14, og flere Aar havde han været med i
Frankrig og var god til at fortælle om sine Oplevel-
ser. Han kunde endnu noget Fransk og hilste os
ofte med et »bon jour« (Goddag). Han havde staaet
ved et Korps, der kaldtes »De grønne Jægere«, og
havde været Tjener hos en højtstaaende Officer.
Den Gallauniform, som Officeren havde anskaffet
til ham, havde han med sig hjem. Den bestod af
meget fint grønt Klæde med sorte Opslag, Benklæ-
derne med en hvid Stribe, alt med blanke Knapper,
og dertil to hvide blomstrede Veste; af dem har jeg
slidt den ene, den blev farvet sort, og jeg har aldrig
haft een saa fin. De fik en Kande sød Mælk hver
Morgen i Aftægt, som min Broder Peder eller jeg
skulde bringe, og den ene vilde hellere end den
anden, der stod nemlig paa Bordet en stor Run-
denom Sigtebrød, godt smurt med Smør, som vi
kunde tage. De døde begge omkring 1860.

BARNDOMSTIDEN

Da mine Forældre i 1864 overtog Gaarden, var der en Besætning paa 2 Heste, 4 Køer, nogle Ungkreaturer og 10 Faar. Der var 20—25 Tdr. Land Agerjord, Resten var Hede, Mose og Eng, ialt 58 Tdr. Land. Bygningerne var jo ikke gamle; men det viste sig, at de var daarlig bygget. Tegltaget var utæt og maatte erstattes med Straa. Hestene døde begge ved et Uheld det første Aar, og han mente ikke, at han havde Raad til at faa andre, saa han kom til at køre med Stude, et enkelt Aar med en Stud og en Hest. Nørremosen laa hen med Pors og Lyng, den gik han straks i Gang med at faa opdyrket og merglet. Han anskaffede sig den første Jernsvingplov her paa Egnen, ligeledes den første svenske Harve.

Nu kom Krigen 1848—50, og Fader var mellem de første, der blev indkaldt, han var jo af fjerde Aargang. Om Vinteren var han hjemme for atter om Foraaret at blive indkaldt, saaledes gik det alle 3 Aar. Han deltog aldrig i nogen Fægtning og kom uskadt tilbage. Efter Krigen steg Skatterne, og dette i Forbindelse med Renterne og Aftægten til gamle Peder Hansen tyngede haardt.

Mine Forældre havde livlig Forbindelse med Beboerne paa Fanø, som de kendte næsten alle. De solgte, hvad de kunde undvære af Smør og Æg, Kartofler og Korn samt en halv Snes Læs Klyne om Aaret. Hvert Efteraar blev Fanøboerne provianterede, hver af sin Bonde, vi købte omtrent alle vore Kolonialvarer der. Om Sommeren var det gerne en Tur hver Uge, om Vinteren sjældnere, da Vejrforholdene ikke tillod det.

Af Tjenestefolk havde de en ukonfirmeret Pige eller Dreng samt af og til en Arbejdsmand. Den

sidste fik for sin Dagløn lidt Brødrug, Pløjearbejde eller Kørsel. Skrædderen kom og syede i Huset. Skomagerregningen blev ikke stor, det var kun Fader, der gik med Sko, vi Drengene fik ikke Sko før op mod Konfirmationsalderen, alle gik i Klodser eller Træsko, selv til Kirke. Smederegning kendtes næsten heller ikke. Fader havde en Smedje ved Gaarden og lavede selv det meste. Skulde en Vogn eller en Plov have en større Hovedreparation, tog man en Flaske Brændevin i Lommen og gik hen til Smeden, hvor man selv svang Forhammeren. Kunde, der kørte længere Ture, havde Hestene beslaaet paa Forhovene. Der var jo ingen haarde Landeveje. Det var først i 1858, at Landevejen fra Varde til Strandby blev opkastet og gruset. Før den Tid kørte der kun Post 2 Gang ugentlig, men op mod 1860 kørte den daglig.

I mit Hjem kendte vi ikke til at mangle det nødvendige. Men Fattigdom var der mange Steder. Jeg kan huske et Sted, hvor Børnene ikke havde andet til Hovedpude end nogle bløde Mosetørv. Der var da ogsaa mange, der kom og bad om Hjælp. Der var de professionelle Tiggere, som gik fra Gaard til Gaard, fra By til By. Foraar og Efteraar, naar Faarene var klippet, kom de og fik en Haandfuld Uld. Noget andet var det med Byens egne fattige jordøse, de bad i Slagtetiden om et Stykke Kød eller Flæsk, ved Juletid om et Lys, som saa blev plumpet ned i Mælkekanden, og ved Paaske om Æg. De havde til den Slags Ting ligesom lidt Ret, og den Kone, som vilde sige nej, blev meget ilde omtalt, saa Gaven blev ofte større end Viljen var; man vilde jo nødigt blive kaldt en »gerrig Kvind«. Penge blev der næsten aldrig givet.

Folk levede mest af deres egne Produkter; hvert

Foraar maatte man dog til Hjerting efter et Læs Havfisk, især Torsk og Hvilling, som de saa gjorde i Stand og tørrede. Selv til Gilder, Barsler og Begravelser fik de i Foraarstiden altid kogt Torsk. Kaffe og Sukker blev der ikke købt ret meget af. Med Brændevin var det noget andet. Den blev der altid trakteret med, og der var vist ikke mange Gaarde eller Huse, hvor den manglede. En fremmed gik næsten aldrig tømundet fra et Sted, han fik altid en Snaps og en Taar Øl; men det sidste bryggede vi jo selv. I min Moders Tid bryggede vi 30 Kander (60 l) hver 14. Dag, dertil brugte vi $\frac{3}{4}$ —1 Skp. Malt og $\frac{1}{4}$ Pund Humle. Mjød havde man næsten i hver Gaard. De fleste havde en Række Bikuber. Om Efteraaret dræbtes Bierne, idet man dog lod 4—6 Kuber blive staaende til næste Aar, saa der kunde blive nye Bisværme. Den meste Honning lavedes til Mjød, kun om Efteraaret brugte vi den i Stedet for Smør.

I 1857 brød Pengekrisen ud, og der var stor Mangel paa rede Penge. Landboerne, der jo i det hele ikke havde nogen stor Pengeomsætning, kom for manges vedkommende i Pengemangel. Min Fader maatte dengang gaa til Moders Slægt i Hjerting for at laane til Skatten. Købmændene kunde ikke klare deres Forpligtelser, og mange gik fallit. Flere kørte deres Lagre ud paa Landet, saaledes en Købmand fra Varde, der sendte flere Læs ud til en Gaard i Gjesing; Grunden var jo, at de saa kunde slutte en bedre Akkord.

Det blev jo ikke bedre af, at de to næste Somre var meget tørre, saa Avlen blev lille; men saa fik vi først i Tresserne nogle gode Aar. Mange havde faaet begyndt at mergle, og det var, ligesom Jorden laa og ventede derefter; thi nu avledes der saa rige-

ligt, at Folk kunde køre Læs efter Læs til Staden, særlig Rug og Boghvede, men ogsaa megen Byg. Naar de kom til Varde med deres Kornlæs, løb Købmændene om Kap for at købe, og da Folk ikke købte meget andet end Kolonialvarer, samlede de alle Penge. Det var ellers Rovdrift, det gik løs paa. Mergelen alene kunde ikke erstatte det, man tog fra Markerne. Pengerigeligheden førte ogsaa med sig, at mine Forældre havde faaet Raad til at ombygge Gaarden. 1862 blev Udhusene fornyet.

Indtil 1820 var *Bryndum Skole* den eneste i Sognet; men saa blev der bygget Skoler i Gjesing og Forum, og der blev antaget Vinterlærere. Gjesing Skole laa en Snes Alen sydligere end den nuværende, det var et Hus paa 5 Fag, hvoraf Skolestuen optog de 3, og de 2 var overladt til en gammel Kone, som fik Friholig mod at fyre i Bilæggerovnen. Hun tog sig ogsaa moderlig af Børnene, tørrede deres Strømper, lagde rent Halm i Træskoene og forbandt Smaasaar. Et Par Aar efter at jeg kom i Skole, blev der tilbygget 1 Fag og anskaffet endnu en Bilægger, der dog ikke var saa interessant som den gamle med Christian den Femtes Navnetræk og med Billede af Rebekka ved Brønden. Disse Bilæggerovne stod til 1886, da der blev opført en ny Skole, som staar endnu.

Der var 5 Borde med Bænke uden Rygstød og med Plads til 6 ved hvert Bord. Desuden var der ved den østre Side fastgjort et Bord ind mod Væggen, og Pigerne, som sad der, maatte saa i Religionstimerne vende sig om, ellers sad de med Ryggen til.

Paa en Hylde ved Loftet stod Bøgerne; men hele Samlingen bestod af en halv Snes Læsebøger for yngste Klasse, 6 store Læsebøger »Hjorts Børneven« til ældste samt en gammel Bibel. Endelig var

der en Kasse fuld af Regnetabeller klæbet paa stift Pap, deraf var de første saa forslidte og sorte af Fingrene, at de næsten ikke var til at læse, derimod var de sidste, hvorpaa de strengere Regningsarter var trykt, næsten aldrig i Brug. Jeg kan ogsaa huske, at vi fik dem afskaffet og fik Therkelsens Regnebog og en til, der kaldtes Kramers.

Af Landkort havde vi et Danmarkskort opklæbet paa Pap samt et Europakort ogsaa paa Pap, men vi havde ingen Fædrelandshistorie; der stod dog lidt i Læsebogen, og Læreren fortalte os ogsaa noget. Skriftlæsningen bestod i, at de største engang imellem fik nogle gamle Embedsbreve, som Sognefogden og Præsten havde faaet fra Herredsfogden og Stiftsovrigheden, og som de havde overladt til Skolen. Vi havde ingen Sang og ingen Gymnastik, da Læreren ingen af Dele kunde. Min første Lærer og ogsaa den eneste til Stadighed var *N. P. Lønne*, som var Vinterlærer her i over 25 Aar.

Til Skrivning brugte vi Fjerpenne, hvortil vi selv maatte levere Gaasefjerene, Læreren skar dem til; det var dog kun de første Aar, saa kom Staalpennen. Det var en hel Begivenhed, da min Broder Peder og jeg mødte med en saadan; min Morbroder havde taget nogle med sig fra England. Pennen og Skaftet var ud i et, saa naar Pennen var opslidt, maatte Skaftet ogsaa smides bort. Det var en kostbar Ting, og det var kun ens allerbedste Ven, der maatte faa den i Haanden, og der maatte ogsaa betales et eller andet for at faa Lov at prøve den.

Vi havde Hverdagsundervisning om Vinteren og fulgte nogenlunde regelmæssig Skolen indtil For-aarseksamenen, gerne først i April, efter den Dag mødte der ikke ret mange af de største, saa var

Markarbejdet i fuld Gang, og man havde Brug for os hjemme.

Om Sommeren havde vi en halv Dag om Ugen, det var da Degnen, den gamle Lærer *C. C. Yderik*, der gav Undervisning i Sognets tre Skoler. Denne halve Dag var en hel Festdag for mig, og jeg vilde ikke undvære den for meget; thi der fik jeg Sans for at Verden var stor, og at der var passeret meget. Han forstod nemlig paa en fængslende Maade at faa Øret lukket op paa en videlysten Dreng, og han var i det hele en ypperlig Mand til at undervise, og jeg mindes ham med stor Taknemmelighed. Om Vinteren besøgte han ofte mine Forældre om Aftenen, og vi Børn sad da rolige og lyttede med spændt Opmærksomhed paa, hvad han og Fader passiarede om. Han kom med mange gode Bøger, især mindes jeg, da han kom med Ingemanns »Valdemar Sejr« og »Erik Menveds Barndom«. De Bedrifter, der var skildret i disse Bøger, vakte hos mig en Begejstring for at tjene mit Fædreland og blive en Stormand; men Illusionerne brister ofte, og jeg maatte nøjes med at blive en simpel Bonde-
mand.

Lærer Yderik oprettede en Sognebogsamling, noget, der dengang var en Sjældenhed; det begyndte med, at han opdagede, at der laa en Del gamle Bøger paa Præstens Loft, dem fik han overladt. En Del var indbundet, Resten bandt han sammen med Halmbaand og bar saa den ene Ladning efter den anden hjem til Skolen. Endvidere gik han rundt i Sognet og fandt en Del brugelige Bøger. Landhusholdningsselskabet skænkede ham ogsaa en Del. Kontingentet var 65 Øre aarlig, og der kunne byttes en Søndag efter Gudstjenesten hver Maaned. Der kunde laanes 3 Bøger, 1 gudelig, 1 landøkono-

misk og 1 af Skønlitteratur. Der har højest været 20 Medlemmer, saa der kunne ikke købes ret meget for Kontingentet. Naar der kom noget nyt, fik vi altid Degnens Besøg, da han vidste, at vi satte stor Pris derpaa; og han var vist ogsaa glad for at faa et Ærinde derved. En af hans Sønner, Christian Leopold Yderik, faldt i Krigen i 1864*). En anden, Vilhelm Yderik, er Lærer i Dalmose og blev min bedste Ungdomsven; Forbindelsen har vi holdt vedlige gennem de mange Aar.

At Børn begyndte at gaa i Skole, inden de kunde stave, betragtedes som en stor Skam; de fleste kunde ogsaa læse lidt. Naar vi kunde læse vor ABC, fik vi Luthers Katekismus, og saa skulde vi først læse og siden lære de 10 Bud. Derefter fik vi Birks Bibelhistorie; men det var møjsommeligt for et seks Aars Barn at læse Ord som Methusalem og Philister.

Naar vi kom i ældste Klasse, fik vi Balles Lærebog, og det blev krævet, at vi ikke alene skulde kunne »Læresætningerne«, men ogsaa »Anmærkningerne«. Det var da ogsaa en stor Lettelse, da vi fik Balslevs Lærebog. Men da jeg var 12 Aar, fik jeg gennem min Broder Peder, som da kom til Lærer Bruun i Tjæreborg, Tangs store Bibelhistorie med Sange og Salmer, og med hvilken Lyst jeg læste denne Bog, kan I slet ikke fatte. Ligeledes læste jeg Tangs Fædrelandshistorie med de mange Billeder. Disse 2 Bøger satte et Præg paa mig, som jeg har bevaret Livet igennem.

Da jeg var 8 Aar, kom jeg ud at tjene hos min Farbroder i Tjæreborg. Saavidt jeg husker var Sommerlønnen 4 Rdl. og et Par Træsko. Jeg mindes, hvor haardt det var at skilles fra Moder og

*) Se »Fra Ribe Amt« 10. Bind S. 575 ff.

Søskende. Fader fulgte med og bar min Bylt, og det var en sejt Gang ud gennem Heden ad Gammel Kjærings efter Andrup. Jeg var stadig bagefter og saa mig bestandig tilbage efter Hjemmet; naar jeg blev alt for langt bagud, sagde Fader: »Strøb nu og kom, den, der er bagud, tager Hundene.« Det gav trætte Ben at gaa den lange Vej. Da saa Fader skulde hjem, sørgede de for at faa mig af Vejen, for at jeg skulde være fri for at tage Afsked med ham. Tjenesten var fra 1. April til November. I April Maaned skulde jeg gaa i Skole, derimod slet ikke i de andre Maaneder.

Det er ikke til at beskrive, hvilken Forskel der var paa de to Læreres Maade at undervise paa; men jeg lærte mere i den Maaned end i de andre fem. Her gik det som en Leg, og da jeg havde en god Fatteevne, tilegnede jeg mig alt, hvad den ny Lærer fortalte.

Lærer Bruun kom ofte i min Farbroders Hus, han roste mig for min Lærenemhed, og han regnede mig for en af sine bedste Elever.

Skolen borttog noget af min Længsel, men det var værst om Aftenen, naar jeg kom i Seng, da bad jeg for Fader og Moder og Søskende, og jeg bad mit Fadervor ikke een men mange Gange og faldt i Søvn med den paa Læberne.

Jeg var der i tre Somre, men kom aldrig hjem mere end een Gang hver Sommer; naar det var paa Tiden, jeg skulde af Sted for at naa til Tjæreborg inden Aften, stak jeg stiltiende af uden at sige Farvel, fordi jeg syntes ,det var alt for strengt at sige det.

Min gamle Farbroder, *Hans Peder Jørgensen*, var paa mange Maader en sjældnen Mand. Hver Morgen, inden vi spiste Davre, tog han en gammel

Andagtsbog frem og læste et Stykke af den, og om Aftenen lagde de sig heller aldrig til Hvile uden at bede Gud om at tage dem i sin Varetægt. Over den gamle Alkoveseng stod følgende Vers malet med gule Bogstaver paa sort Grund:

»Her æde vi vort Brød, her tage vi vor Lykke,
som Gud os unde vil alt efter Himlens Tykke.
Fik Brød ved Herrens Hjælp, agt ingen misundt Øje;
thi den misundte Jord lar sig nok lyksom pløje.«

Farbroder havde i flere Aar været Forpagter af Fanø Præstegaard, da en Pastor Nielsen*) var Præst der. Hans Kone hed Johanne, hun var en rigtig dygtig Kone, der gik i Fanødragt hele sin Levetid. Farbroder var en Mand, der kunde lidt af alt, og som aldrig spildte et Minut; saa snart han kom af Marken, tog han fat paa sit Husflidsarbejde, han lavede Hægter af Messingtraad, støbte Knapper af Bly, han lavede alle Slags Trætøj, bl. a. Træskeer; selv en Haandkværn havde han lavet, den blev brugt til Fremstilling af Boghvedegryn, og paa den malede vi al den Malt, vi brugte til Øl. Jeg har selv trukket den sammen med ham mange Gange. Han podede Træer, hvad der dengang var noget sjældent. Men hans Hovedfag uden for Driften af Gaarden var dog at agere Dyrlæge, og nægtes kan det ikke, at han paa dette Omraade havde et sjældent Held med sig, saa han blev søgt langt ud over sit eget Sogn, og Heste- og Kreaturforsikringer havde en Bestemmelse i deres Love, om at de maatte bruge ham. Om Sommeren samlede han Urter, og det fik Dyrene et Afkog af.

Hver Dag læste han et Par Aviser, som jeg to Gange om Ugen maatte hente nede ved Toldkon-

*) Las Nielsen, Sognepræst paa Fanø 1829—44.

trolløren paa Roborghus. Sognebogsamlingen stod hos ham, og han ordnede Udlaanene i mange Aar. I Mørkningen, inden Lyset skulde tændes, tog han sin Violin og spillede de gamle Dansemelodier, som han kendte fra den Tid han paa Fanø havde spillet til Dans. Men ogsaa nye Ting vilde han gerne lære, og naar den gamle Lærer Bruun kom der, bragte han gerne Noder med.

Han døde i en meget høj Alder, og han og hans Kone ligger begravet syd for Kirken. Gravstedet er indhegnet med et stort Jerngelænder, som han selv havde ladet opsætte.

Jeg har mange Minder fra min Tjenestetid som Dreng; men de er ikke alle lyse. Hvis man nu om Stunder bød en Dreng sligt baade med Hensyn til Arbejde og Kost, vilde jeg bittert beklage ham, og dog havde jeg det vistnok bedre end saa mange andre. Omtrent hver Morgen Sommeren igennem saa jeg Solen staa op, jeg skulde altsaa i de længste Dage op Kl. 4 og saa med bare Ben af Sted ud paa Nørremarken (mindst $\frac{1}{4}$ Mil) for at flytte 4 Faar. Tærerne blev saa gennemskaarne, at jeg havde dem forbundne med Uldgarn lige fra den største til den mindste. Det var som oftest paa fastende Hjerte, undertiden kunde jeg faa et Stykke »Knækbrød« med, hvor jeg saa løb let! Selv naar jeg løb rask, kunde det ikke gøres paa mindre end en time.

Naar jeg kom hjem, fik jeg Davre, Øllebrød og to Rundenommer; derefter skulde de 6 Køer trækkes ud. I Løbet af Formiddagen var der altid noget at forrette, saa de smaa Ben var aldrig i Ro. Vi holdt to Timers Middag. Gaardene laa tæt sammen, saa der var mange Legekammerater; men det kunde ikke friste mig, jeg var for det meste saa træt, at jeg

foretrak at smide mig i Halmen, hvor jeg straks sov ind.

Eftermiddagen var ikke saa streng, da kunde jeg blive ved Køerne i Engen, men den var gerne meget ensformig; thi jeg var for pligtopfyldende til at gaa fra dem, hvorimod de andre Hyrder gik sammen i større Flokke for at lege. Derimod vil jeg ikke fraga, at kunne jeg tilliste mig en Bog og faa den ind under den lille Vest, var jeg glad for den, og saa gik Tiden meget hurtig, selv om Bogen ikke var for Børn; og mærkelig nok kan jeg endnu huske meget af det, jeg læste.

En lille Tildragelse, som endnu staar frisk for mig, som var det i Gaar, skal jeg fortælle: Det var i Oktober 1859, de fleste af Kreaturerne var kommet af Engen, da blæste det op til en stærk Storm af Sydvest; men Folk havde endnu noget, der skulde hjem. Da blev en Mand omringet af Vandet, saa han ikke kunde komme i Land, men maatte rende ud mod Havet og op paa Ovret, som sidst bliver overskyttet, da Engene er lavest ind mod Markerne. Om Eftermiddagen, da jeg var i Marken med Køerne ikke langt derfra, kunde jeg se, at han var kommet op paa en Pæl, hvor han havde bundet sig fast, og hvor han maatte sidde Natten over i en rasende Storm med Lyn og Torden. Jeg laa og tænkte paa ham hele Natten, og det første, jeg gjorde om Morgenen, var at se efter, om han var i Behold.

KRIGEN I 1864

Nu kom Krigen 1864 og afbrød den daglige rolige Gang. Jeg husker saa tydeligt det første Læs af indkaldte Soldater, der rejste fra Byen, jeg stod sammen med mine Forældre ude ved Huset og hørte, at

de sang: »For Pigen og vort Land vi kæmper alle Mand«. Det næste Læs kunde synge for Hustru og vort Land; thi en Maaned derefter var de indkaldt til 14. Aargang. Folk troede, at det skulde have faaet en fredelig Vending; men da de første Kanon-skud faldt ved Mysunde, kom der Alvor over det danske Folk, dog stolede man trygt paa, at Dannevirke kunde holdes, den ansaa man for uindtagelig. Stor blev derfor Skuffelsen, da Budskabet om dens Rømning kom. Jeg kan saa godt huske, hvorledes vi Drengene i vor Fantasi tænkte os den som en høj Stenmur tæt besat med Kanoner og med Vand foran saa hver Tysker, der vovede sig frem, vilde blive skudt. Som Skoledrengene havde vi opkastet saa mange Dannevirkestillinger, naar der var Sne, at vi var fuldt fortrolige med, hvordan den saa ud. Vi legede næsten altid Krig i Skolen, vistnok fordi vi om Aftenen hørte, at Mændene sad og drøftede Krigen 1848—50, det var jo Mænd, som alle havde Minder derfra, nu maatte mange gøre det om igen.

Aviserne fik vi kun fire Gange ugentlig, skønt vi var kommen saa vidt, at vi fra Varde havde daglig Post. Brevene blev aflagt hos en gammel Mand, som frivillig bar dem rundt for en Skilling. Aviserne derimod maatte vi selv hente. Der var kun 3 Hold Aviser, fire Mand om hvert Hold. De, der ikke selv holdt Aviser, maatte saa hen til Naboerne for at høre, hvad Nyheder de bragte. Tabslisterne var altid de første, der blev gennemsete; men de var ofte 3 Uger gamle, og da der ved Dybbøl kæmpedes hver Dag, var der jo ingen Sikkerhed for, at man ikke havde mistet nogle af sin kære.

Tyskerne udskrev store Leverancer fra Landet, Kød, Flæsk, Korn, Hø, Halm og fra Byerne Kolonialvarer, Brændevin, Vin og Penge. Der blev udskre-

vet Heste til Hæren, og hver Kommune fik Paalæg om at sende Heste og Vogne til Kolding for at køre med Soldater og Proviant. Det sidste blev udliciteret, og min Fader og en anden Mand paatog sig en Tur, de lagde hver en Hest til og lejede en Husmand, der havde været med i Krigen i 1848. Han kørte saa i Marts Maaned. Vi saa dem ikke før i Juni; men de kom velbeholden hjem.

Paa Fanø laa der en lille Afdeling danske Soldater, mellem 50 og 100 Mand, og da Tyskerne havde indtaget hele Jylland paa Fanø nær, ankom der en Søndag Morgen sidst i Juni efter Vaabenhvilens Ophør et Vogntog, som man ikke har set Magen til før eller siden, nemlig 56 forlængede Vogne med 2 eller 4 Heste for hver. Paa hver Vogn laa en Robaad; Baadene var samlet langs Havet og Aerne fra Ringkøbingegnen og ned til Varde, og de skulde bruges til at gøre Landgang paa Fanø. Ved Strandby Kro stoppede Toget op, Baadene blev læsset af, og Køretøjerne drog saa nordpaa igen. Om Eftermiddagen blev et Par Vogne skilt ad og kørt ned til Strandkanten, de skulde forestille Kanoner; men nu vilde Soldaterne paa Fanø ogsaa vise, at de kunde skyde og sendte om Eftermiddagen mellem Klokken 4 og 5 et Par Kanonkugler op mellem Kroen og den nærmeste Gaard; og det var, saavidt jeg ved, de eneste Skud, som faldt.

UNGDOMSTIDEN

*De svandt forbi de Barndoms Dage
ret som en Drøm,
med Vemod tænker jeg tilbage
i Tidens Strøm
og ønsker, jeg var god og from
som i min første Barndom.*

Med dette lille Vers vil jeg saa slutte mine Barn-
domserindringer og gaa over til min Ungdoms- og
Manddomstid; meget maa jeg undlade, og andet
kan jeg maaske forglemme, nu da jeg snart har
naaet Støvets Aar.

I Vinteren 1864—65 gik jeg til Præst, og Søndagen efter Paaske blev jeg konfirmeret i Nebel Kirke af daværende Sognepræst C. C. Müller. I Skudsmaalsbogen, som enhver dengang skulde have, staar Kundskab mg, Opførsel mg. Fader var syg; men Moder var med mig i Kirken; derfra tog vi over til Bedstemoder i Vestervad og fik vor Middagsmad. Det var et vidunderligt fint Vejr, jeg kan huske, at i hendes Have stod Auriklerne i fuldt Flor. Da Moder og jeg om Aftenen skulde hjemad, maatte vi trække Strømperne af for at komme over Bækken neden for Søren Hansens Gaard; det var en kold Tur. Søndagen efter var der Altergang i Nebel Kirke, og jeg kan huske, hvor dybt bevæget jeg var ved denne Handling.

Jeg kan ikke mindes, at vi havde Tjenestefolk; thi efterhaanden, som vi voksede til, maatte vi hjælpe ved alt muligt. Da jeg var 12 Aar, kunde jeg pløje en god Fure. Da var min Broder, *Peder*, der var 3 Aar ældre end jeg, jo konfirmeret. Han havde Lyst til at være Lærer og kom saa over til Farbroder i Tjæreborg et Aar, her skulde han arbejde om Dagen og om Aftenen sammen med en anden forberedes til Vinterlærer hos Lærer Bruun. Han fik da ogsaa om Efteraaret en god Eksamen som Vinterlærer for begge Klasser og blev derefter Vikar hos Degnen i Hostrup, hvor han maatte synge i Kirken. Næste Aar (1864) blev han Lærer paa Ravnsø Fattiggaard og kom saa til Roust, hvor han var Vinterlærer i 19 Aar. Et Par Somre vikarierede han for

den gamle Jørgensen i Grimstrup som Kirkesanger og Lærer ved Sognets 4 Skoler. Jørgensen havde nemlig faaet et Arbejde ved Grænsereguleringen mellem Danmark og Tyskland efter Fredsslutningen.

I 1866 byggedes et nyt Stuehus, og vi havde nu en af de pæneste Gaarde i Byen. Mine Forældres Formueforhold var nu gode; min Moder havde faaet en lille Arv, og Fader havde tjent lidt ved Handel især med Eng. Stuehuset kostede kun 80 Rdl. (160 Kr.) i Arbejdsløn, Murer- og Tømrerarbejdet, herunder skulde de lave Vinduer og Døre. De skulde have Kosten, og vi skulde selv gøre Haandlangerarbejdet. Træet var købt Aaret i Forvejen i Hjerping og havde ligget i Hus for at være godt tørt. Der var dog noget, der var dyrt, det var de smedede Søm, de kostede 65 Øre for 100 Stk.

1868 var en ualmindelig tør Sommer, næste Aar ogsaa, men dog ikke saa slem. Paa dette Tidspunkt fik man uventede Indtægter. Da var Loven om Esbjerg Havn blevet vedtaget og Leveringen af Kampesten i fuld Gang. Alt hvad vi kunde samle op af Sten blev kørt ind til Esbjerg, de kostede 24 Kr. pr. Favn leveret i Esbjerg, vi regnede 6 Læs til et Favn, saa det blev 4 Kr. for hvert Læs. Det syntes Folk var en stor Pris, og mange reddede sig paa den Maade Penge til baade Renter og Skatter.

Hertil kom, at Halvfjerdserne var gode og meget frugtbare Aar. Landejendommene steg Aar for Aar i Pris indtil op mod 1880, da begyndte de at dale. Det blev en sløj Tid med mange Tvangsauktioner, Kreditforeningerne maatte overtage mange Panter, og det var en almindelig Talemaade, at den, der havde saa stort et Laan, som der kunde faas af

Kreditforeningen, maatte hellere gaa 8 Aar i Tugthuset.

I min Ungdomstid higede jeg efter at faa mine Kundskaber udvidet og læste, hvad jeg kunde faa fat paa. For mine faa Lommepege købte jeg en Grammatik, som jeg uden nogen Vejledning arbejdede mig igennem, saa jeg kunde skrive mit Modersmaal nogenlunde fejlfrit. Derfor kunde jeg ogsaa skrive mine Stile omtrent uden Fejl de Par Vintre, jeg gik op til Bryndum til Aftenskole, for Resten ganske alene her fra Byen.

Naar jeg i de lange Vinteraftener havde kartet omtrent $\frac{1}{2}$ Pund Uld eller snoet 4 Tækkereb samt stoppet vore Strømper, var jeg fri og kunde læse, hvis der da var noget at læse. Vi havde nok en Avis; men den var kun paa 4 Sider i ganske lille Format. Den udkom 4 Gange ugentlig med 3 hele og et halvt Nummer, den kaldtes »Vestjysk Tidende« og blev udgivet af en Redaktør Helms; det er den, som nu gaar under Navnet »Ribe Amts Tidende«.

Engang imellem fik jeg fat i »Almuevennen«, et meget radikalt Blad, som blev udgivet af I. A. Hansen, og som var Talerør for et Parti, der kaldte sig Bondevennerne.

Et andet Blad, som jeg fik af Søren Villadsen i Kjærsing, var »Dansk Folketidende«, der blev udgivet af gamle Høgsbro for Venstrepartiet.

Omkring 1870 mærkede vi første Gang Socialisterne. Jeg er maaske en af de første, der har læst et af deres Blade. Det første blev udgivet i Ribe og kaldtes »Heimdal«. Redaktøren var *Poul Geleff*. Det var ham, der sammen med Pio og Brix blev fængslet i Anledning af Mødet paa Nørre Fælle i København 1872, og som siden sammen med Pio blev tvunget til at udvandre til Amerika, efter

at de havde siddet i Fængsel for, som man kaldte det, at have op fordret til Oprør. Men Friheden la-der sig ikke kue paa den Maade: De faa Hundrede, der var dengang, er nu blevet til Tusinder og atter Tusinder. Da jeg havde læst det første Nummer, jeg husker ikke, hvorledes jeg kom til det, havde jeg ingen Ro paa mig, før jeg fik fat i flere; der blev uddelt flere gratis Numre. Jeg var øjeblikkelig fuldblods Socialist. Min ældre Broder var ogsaa godt med; men han havde sine Betænkeligheder.

I 1869 blev Banen afstukket gennem Gjesing. Der var Tale om 3 Linier. Den ene, hvor Banen nu gaar, en anden mere østlig og en tredie vest om Byen. Hensigten var vistnok, at der skulde have været Station ved Tarp og Alslev Mølle; men af Hensyn til Hjerting, der dengang havde megen Betydning som Handelsplads, blev Stationen i Guldager.

Der kom mange Slags Folk i Arbejde ved Anlægget, Nordmænd, Svenskere og Tyskere, men ogsaa mange af Omegnens Folk. Daglønnen var 2 Kr., Kost og Logi kunde faas for 1 Kr. Arbejdstiden var 10 Timer; men der maatte hænges godt i, var der nogen, der ikke kunde klare sig, maatte de bort. Arbejdet tog 3 Aar, og Banen blev aabnet for Færdselen i Efteraaret 1874.

Da jeg i 1872 var fyldt 22 Aar, mødte jeg til Session og blev udskrevet til Infanterist. Jeg blev indkaldt til at møde i Fredericia 24. April 1873 og tog af Sted Aftenen i Forvejen. Samme Nat blev min yngste Søster Ane Dorthea født; men jeg fik hende ikke at se, før jeg den 24. Oktober kom hjem igen. Jeg havde været saa heldig at trække Frilod, den følgende Vinter blev jeg hjemme.

Vi var 7 Søskende. Min ældste Broder Peder Kr.

Hansen blev, som før nævnt, Vinterlærer. Han blev gift og boede som Gaardmand i Aarre, han var Sognefoged og blev udnævnt til Dannebrogsmænd.

Jeg var den næstældste; de fem øvrige var: Maria Hansen, der blev gift med Thomas P. Jessen, de boede ført i Gjesing og rejste siden til Amerika.

Maren Helene Hansen.

Karen Hansen blev gift med Lærer Thomas Hansen, først i Vesterenge og siden Lærer ved Ribe Mark Skole.

Jørgen Hansen, gift og bosiddende i Gjesing, siden købte han en Gaard i Sædding.

Laurids Kr. Hansen blev ikke gift, han var i 10 Aar Forpagter af Aarre Kro og Bestyrer af Brugsforeningen samme Sted.

Den før nævnte Ane Dorthea døde 19 Aar gammel og ligger begravet syd for Fader og Moder paa Bryndum Kirkegaard.

I Vinteren 1874 var jeg blevet Ven med Eders Moder, *Maren Helene Bertram*, født 10. Jan. 1857

i Roust. Nu fik jeg et Maal at hige efter, nemlig at skabe:

»*Et lykkeligt Hjem, et fredsælt Bo,
hvor Troskabens Blomster vil spire og gro,
et lyst lille Sted, hvor vi begge kan finde
Kærligheds Sol baade ude og inde.*«

De følgende 6 Aar, til vi blev gift i 1880, var det mig om at tjene saa meget, at jeg kunde blive en fri og uafhængig Mand med egen Bedrift, helst saa stor, at jeg omtrent selv kunde styre den, men heller ikke mindre.

Mine Svigerforældre, Gaardmand *Peder Andreas Bertram* og *Mette Kjær*, der begge var fra Skodborg, købte 1856 en Gaard i Roust. Det var en Gaard med et meget stort Areal; Ager, Eng, Hede, Mose og Krat. Der var noget at virke i, og de to unge tog godt fat. Der blev kostet Mergel, Marken blev drænet, brækket og tilsaaet med Hvede. Han kørte mange Læs til Spangsberg Mølle. Ogsaa Ærter dyrkede han i stor Stil, saa han i Halvfjerdserne kunde levere alle de Kogearter, der blev brugt i Esbjerg, saa han der blev kaldt Ærtemanden. Snart blev Husene for smaa; der blev bygget Stald til Heste, Køer og Svin med Hvælvinger over det hele og en Lade, saa lang, at der kunde holde 9 fulde Læs bag ved hverandre. Og hun passede alt paa bedste Maade indendørs; hun var dygtig til at lave Smør, der var en Properhed og en Renlighed som faa Steder dengang. Bordet blev dækket med Dug hver Dag, hvad ikke var almindelig der paa Egnen.

Nu stod kun Stuehuset af den gamle Gaard tilbage, og i 1863 gjorde han Indkøb af Byggematerialer til en ny, om Vinteren fik han alt groft Tømmer paa Plads; Stenene skulde laves og brændes i Foraaret. Men saa kom Krigen, han var ikke blandt

de først indkaldte; men da han kom ind, stod hun ene med Bedriften.

Pinsedag 1864 kom der 3000 Østerrigere marcherende fra Endrup Mølle paa Vej til Varde og holdt Hvil uden for Gaarden. De tændte Baal og opsatte en Bivuaklejr, Proviantvognene gjorde Holt, Feltkedlerne blev hængt op, de gav sig til at hugge Brænde af det nye Tømmer, pumpede Vand, indtil Brønden var tør og Naboens med, rekvirerede Æg, Smør og andre Fødevarer, indtil Gaarden var tom, det betalte de, Tømmeret derimod ikke, skønt de brændte hver en Pind; men det fik de senere Erstatning for af den danske Stat.

Efter Fredsslutningen blev der igen taget fat paa Forberedelser til Opførelse af det nye Stuehus; men den 21. Februar 1866 overgik dem en Ildsvaade, hvorved hele Gaarden brændte. I Løbet af Sommeren opførtes en ny Gaard med et stort Stuehus, frit beliggende. Han blev stadig ved med den stærke Drift, indtil han i 1874 solgte Gaarden til Forpagteren af Sønderris — en indvandret Holstener ved Navn Doose. Derefter købte han en Gaard i Tjæreborg. Bygningerne var gamle og forfaldne, Markerne umerglede og forsømte; men i Løbet af nogle Aar var Bygningerne fornyede og Markerne i god Stil. 1891 overdrog de Gaarden til Sønnen Søren Peder Bertram, men blev boende der som Aftægtsfolk. De døde begge i Foraaret 1902.

MANDDOMSAAR

Her begynder jeg at skrive om mine Manddomsaaar, den Tid man først fuldt ud er optaget af sin Gerning som Samfundsborger, Ægtefælle og Familiefader, især de to sidstnævnte Ting. Det maa være en rettænkende Mands Pligt, saavidt hans

Evner strækker, at gaa ind under det store Ansvar, der følger med selv at stifte Hjem; dog det skulde vi jo være to om — at være overbærende med hinandens Fejl og i Fællesskab at bære Livets Byrder og Sorger. Og min troende Hustru skylder jeg Tak for, at jeg aldrig har glemt, inden jeg rigtig

Karl Hansen.

begyndte paa noget, at bede Gud om, at han vilde lægge sin Velsignelse deri.

I Sommeren 1879 købte min Fader og jeg helt tilfældig en Gaard. Vi var i *Jerne* ved en Smed, der fortalte, at den gamle lamme Skomager vilde sælge sin Gaard, da han havde stort Besvær med at faa den drevet; men da han vilde beholde Stuehuset og den Toft, Gaarden laa paa, havde han hidtil ikke kunnet faa handlet.

Tilfældigvis kom han lige forbi, og vi gav os i Snak med ham og fulgte med hen og saa paa Marklodden og paa de Huse, der skulde følge med, derimod saa vi slet ikke Hedelodden og Engen. Inden

vi drog derfra havde vi købt, uden noget Forbehold fra nogen af Siderne, vi vidste nemlig, at han var meget vankelmødig, saa det næste Dag maaske slet ikke var til at faa handlet.

Ejendommen bestod af 28 Tdr. Land Agermark med 1 Td. 6. Skp. 2 Fdk. Hartkorn. Jorden var boniteret fra 8 til 12 i Takst, altsaa god Jord. Der var 1½ Td. Land Marskeng samt 14 Tdr. Land Hede, et smalt 1 km langt Stykke. Saadanne Hedeparceller af forskellig Størrelse var der til hver Gaard; det er af disse Parceller, at Gaarden »Hedelund« er opstaaet, idet Konsul Lauritzen købte og opdyrkede dem.

I Handelen skulde medfølge 3 Heste, 3 Køer, 1 Kvie, 3 Ungkreaturer og 2 Faar, desuden alle Avlsredskaber, Sædekorn og 14 Fag Hus. Saa forpligtede jeg mig til at opføre en Gaard paa Marken med Stuehus og Stald samt 7 Fag Udhus inden 1. Maj eller allersenest 1. Juni samt at rydde Pladsen for Byggematerialer. Købesummen var 4400 Kr., deraf skulde 400 Kr. udbetales ved Overtagelsen, Resten skulde han lade staa som første Prioritet.

Min Forlovede fik selvfølgelig at vide, at jeg havde købt Ejendommen; men hun fik ikke noget at se af Herligheden, inden vi efter Brylluppet flyttede til Jerne.

Der blev saa taget fat paa Forberedelserne til Opførelsen af den nye Gaard. I Løbet af Vinteren fik jeg kørt Sten fra et Teglværk i Strandby. Døre og Vinduer blev lavet i Gjesing. Ogsaa Brønden fik vi gravet; den blev desværre 23 Alen dyb, og dertil kom, at den ikke gav tilstrækkelig Vand; men det skyldtes min Selvklogskab, idet jeg ikke vilde søge Raad hos en Mand, der kunde vise Vand. En Tid efter at Gaarden var bygget, fik vi Besøg af en

saadan Mand. Han hed Morten Jyllerup og var fra Roust. Han skar en Pilekvist og prøvede den rundt om Gaarden, og da han kom til det Sted, hvor Vandaaen gik, snoede den sig rundt i Haanden. »Her skulde du have lagt Gaarden, her er der ikke langt til Vand, kom selv og prøv!« Og jeg maatte give ham Ret.

Jerne By ejede en fælles Lergrav, der laa i Præstegaardens Jord. En Dag kom den gamle Provst Assens forbi, og det kom saa paa Tale, at der gik en stærk Vandaare; det vilde han ikke høre Tale om, han mente, det var Overtro. En Mand gik da hen og skar en Pilekvist og viste Præsten, hvordan han skulde gaa. »Men hold godt ved, naar den begynder at gaa rundt.« Da han kom over Vandaaren, begyndte den at gaa rundt, saa Barken løsnede sig. Præsten udbrød da: »Der er mange Ting mellem Himmel og Jord, som man ikke forstaar.« Det er paa denne Plet, at Jerne Vandværk nu ligger, og der er ingen Tvivl om, at det er denne Vandaare, der forsyner den store By med Drikkevand.

Vort Bryllup stod i Tjæreborg d. 19. Marts 1880 og blev fejret paa gammel Vis. Mine Svigerforældre var udmærkede Værter, der altid forstod at faa en Fest til at forme sig paa en fornøjelig Maade. Den gamle Lærer Bruun mindede om den Tid, jeg gik i Skole hos ham, og min Broder Peder holdt en Tale om den flittige Pige, der fik en doven Dreng. Han havde selv været hendes Lærer i Roust, og hun hørte til hans kæreste Elever.

Da vort nye Hus endnu ikke var færdigt, kom vi til at bo hos den gamle Skomager, vi havde købt af. Der var en 3 Fags Stue med Alkoveseng fyldt paa Bunden med Lyng og derover et Lag Halm. Gulvet var af Ler, strøet med Sand. Køkkenet var med

aaben Skorsten; men det gik helt godt i de to Maa-neder, til vi d. 1. Juni flyttede op i vort nye Hjem og satte Foden under eget Bord i eget Hjem, hvor vi saa levede i 5 Aar, og hvor de to første af vore Dreng, Hans og Andreas, blev født.

Da jeg derefter gjorde Regnskabet op, var al min Gæld de 4000, der stod paa første Prioritet, og saa havde jeg lidt Driftskapital foruden.

En fremmed Mand i et fremmed Land har kun faa Venner — nej, dem maa man selv søge at skaffe sig. Selv var jeg jo ikke ukendt; men værre var det med min Kone, hun var jo kommet blandt hende aldeles ukendte Folk; men det maa siges til Naboernes Ros, at de viste sig overmaade tjenstvillige, og de tog alle godt imod hende.

Her tror jeg nok, at den gamle Degnekone har vist en god Vej. Baade hun og den gamle Degn kom straks op for at hilse paa os i vort nye Hjem, og de tog hende med ud til andre. Hun har i det hele en moderlig Omsorg for hende. Ofte kom de til os, og hun sagde ofte: »Naar min Mand ikke er rigtig tilpas, siger han: »Jeg skal op til Karl og Maren, for han snakker godt, og hun synger godt.«

Samtidig med, at vi flyttede til Jerne, flyttede den gamle Provst Assens derfra og blev afløst af Pastor Kemp. Han talte med en Overbevisningens Kraft, der helt greb Befolkningen, saa Kirken hver Søndag var stuvende fuld. Det var selvfølgelig ikke noget nyt, han kom med; men det var en ny Maade, det blev sagt paa med Eksempler ud af det daglige Liv, saa man maatte og skulde tage sin Kristendom op til Eftertanke.

I de 5 Aar, vi boede der, var der næsten altid en af os i Kirke, vi ligefrem længtes efter Søndagen. Min Broder Peder kom herover hver Søndag om

Sommeren og aflagde saa samtidig Besøg hos os. Gennem Degnen blev vi personlig kendt med ham, og han laante mig flere gode Bøger.

Lærer *Sørensen*, *Veldbæk*, var en af mine bedste Venner. Han var Sogneraadsformand. Da jeg engang klagede over ,at jeg var sat for højt i Formueskat, sagde han: »Din Klage er godt begrundet; men enhver skal jo straffes for sin Virke og Flid, ved du nok; men jeg vil ønske for dig, at jeg hvert Aar kan ligne dig højere.«

Sammen med ham og Lærer *Pedersen* fik jeg en Foredragsforening oprettet, og jeg var Kasserer, indtil jeg flyttede. Det var den første Kassererpost jeg fik, siden har jeg haft mange og større.

Naar jeg havde Tid, skrev jeg smaa Artikler til Avisen om forskellige Emner, kun ikke om Politik, deri har jeg aldrig blandet mig. Jeg var konservativ og har været tilbuddt at blive opstillet som Højres Kandidat, men jeg gav bestemt Afslag. I 1883 eller 84 var jeg opstillet til Valg til Sogneraadet i Jerne-Skads Kommune, men faldt, det var selvfølgelig kun de konservative, der stemte paa mig, havde man ikke den rigtige Kulør, var man jo ubrugelig.

Allerede den første Vinter vi var i Jerne, fik jeg ryddet alle de Hedestumper, der laa i Marken; men den trængte haardt til Mergel, den hentede jeg i Kvaglund. Haven blev anlagt, og jeg begyndte at plante rundt om Marken og lidt i Heden. Træplanterne fik jeg fra Hedeselskabet til halv Pris.

I 1883 solgte jeg 5—6 Tdr. Land af Marken; men da jeg havde faaet en Del af Heden dyrket, kunde jeg holde den samme Besætning. Og da jeg solgte Ejendommen i 1885, fik jeg godt 9000 Kr. for den.

Vi har vist aldrig været saa lykkelige som i disse

Aar. Vi to unge var enige om, at det vi havde lovet for Herrens Alter: at følge hinanden i Medgang og Modgang, det vilde vi holde. Vi vilde opdrage vore Børn i Lydighed og prøve at faa det bedst mulige ud af Hjemlivet inden Døre; thi hvem ej kan bygge sit eget Hus, hvad stort han bygger gaar og i Grus.

Naar jeg nu i mit 75. Leveaar, efter at have faaet Lov til at udøve min Menddomsgerning paa min gamle Fødegaard i Gjesing, opfrisker mørke og lyse Minder, vilde jeg gerne, om Vor Herre giver Helbred og Kræfter til det, fortælle mere om, hvad der er sket i de mange Aar. Jeg ved godt, at jeg ikke har været, som Folk er flest. Jeg har altid prøvet at sige min Mening, selv om jeg mødte Modstand, skønt jeg godt vidste,

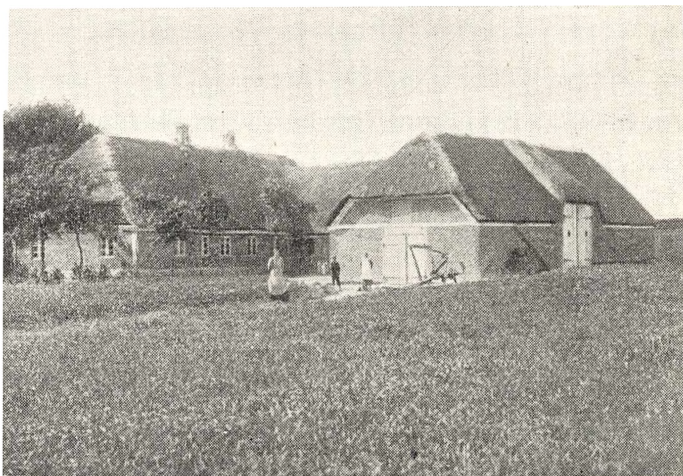
*at vil man gaa den lige Vej
og holde med det rette
og laste det, der duer ej,
man kommer let i Trætte.*

— — —

Længere naaede Karl Hansen ikke med sine Optegnelser. De er her gengivet i Uddrag; blandt det, der er udeladt, er især Beretningen om de Pladser, han havde fra sin Konfirmation til Giftermaalet, og om hans Hustrus Familie. I 1885, da han overtog Fødegaarden, døde hans Fader, og hans Moder kom til at bo i et Aftægsthus, der blev bygget tæt ved Gaarden. Selv levede han i Stigaard til sin Død 20. Marts 1931, i en Alder af 81 Aar. Hans Hustru døde 3. Januar 1908, knap 51 Aar gammel.

Det følgende er en kort Beretning om hans senere Levned. Særlig de første Aar var han travlt optaget af Gaardens Drift; mens hans Evner blev snart taget i Brug ogsaa paa anden Maade.

Noget, der interesserede ham meget, var Plantningssagen; allerede i 1889 begyndte han paa en Plantage, og i de følgende 10 Aar plantede han hvert Aar 1 Td. Land. Han gjorde ogsaa meget for

Stigaard.

at faa anlagt Plantager i Egnen. Han blev da ogsaa Medlem af Bestyrelserne for Esbjerg—Gjesing Plantage og Guldager Plantage. Og da man i 1918 vilde have skrevet en Bog om dette Emne, blev det ham, der fik Opgaven betroet. Resultatet blev Bogen: »Plantningssagen i Esbjerg og Omegn 1868—1918«.

Allerede mens han boede i Jerne var han blevet Distriktsforstander i Skads Herred for Haglskade-forsikringen for Nørre Jylland, en Stilling han beholdt helt op i sin Alderdom. Fra 1901—1910 var han Medlem af Bestyrelsen for Esbjerg Andels Svin slagteri. En Arrække var han Kasserer i Bryndum Andelsmejeri, og da han blev valgt ind i

Sogneraadet, fik han straks overdraget Stillingen som Kasserer i Bryndum—Vester Nebel Kommune. Endelig kan nævnes, at han i mange Aar var Kasserer i Skads m. fl. Herreders Brandforsikring.

Gennem de mange Aar skrev han, særlig om lokalhistoriske Spørgsmaal, i Aviserne, og Resultatet af hans stadige Syslen med disse Emner blev Afhandlingen om Bryndum Sogns Historie i »Fra Ribe Amt« 1917. Bryndum Kirke var fra Barndommen hans store Kærlighed, og han var gennem mange Aar virksom for dens Forskønnelse, det var ham da ogsaa en stor Glæde, at han oplevede Restaureringen i 1927.

Men hans kæreste Syssel var trods alt at hæge om Hjemmet. Han ombyggede og udvidede efterhaanden alle de gamle Bygninger, i 1914 blev det gamle Stuehus afløst af det nuværende.

Hans Sans for Fyndord ses af de Indskrifter, han satte over Dørene i Forstuen. Over Indgangen til Dagligstuen staar: »Vil Lov du holde og Retsind ære, Du skal i Huset velkommen være«. Over Døren ind til Køkkenet: »Ved Arnens Ild, Værtinde mild. Er god til Fest at være Gæst«. Og over Indgangen til det Værelse, der var forbeholdt Sparekassen, og hvor hans Søn, Sparekassedirektør Andreas Hansen, der overtog Gaarden efter ham, havde sit Kontor: »Kul til Gløder og Ved til Ild samler den, der er klog og snild.«

Ogsaa i Haven finder vi Vidnesbyrd om det samme. I et Hjørne ser vi en Rekonstruktion af det gamle Bystævne i Gjesing. I en Rundkreds staar een Sten for hver Gaard i Byen med Forhogstaverne af de Mænd, der ejede Gaardene, og som hver kom med sin Sten, da han i 1918 formede det ejendommelige Minde. Paa en stor Sten i Midten huggede

han 1788, det Aar da Bystævnet i Gjesing holdtes sidste Gang. Og paa en flad Sten indhuggede han følgende Ord, som han har villet lægge sine Børn paa Sinde, men som har Ærinde til os alle:

*Vandrer saaledes, at hver kan fornemme,
hvor I har Rod, og hvor I har hjemme.*

Og sandet dæmpedes

Af Hans Thuesen og Ejvind Christensen.

Når man kommer kørende med landevejen fra Oksbøl mod Ho og Blaavand, kommer man gennem Bordrup klitplantage. Hvis man kort før Bordrup Kro drejer fra til højre og følger en vej ind i plantagen, kommer man til en åben plads i plantningen, kaldet »Ulsø« (tidligere »Ulfslaage« eller »Ulvs-laage«). Her står en mindesten, rejst af beboerne i Bordrup.

På stenen står:

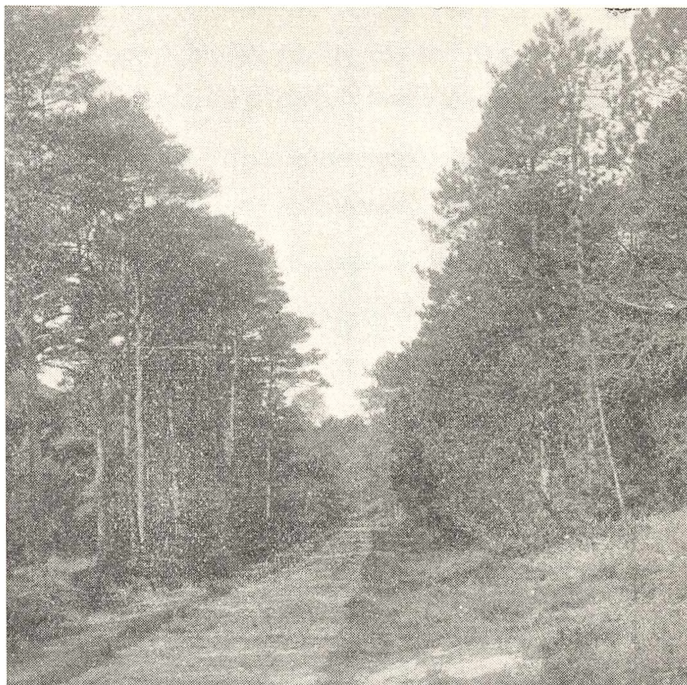
»Egnens Beboere satte denne Sten til Minde om de to Mænd, som dæmpede og tilplantede »Bordrup Sande«.

Poul Hansen, Klitplantør fra 1853 til 1891. Han var den første, som dæmpede Flyvesandet med Lyng og muliggjorde derved Klitternes varige Dæmpning og Tilplantning.

Hans Poulsen, Klitplantør fra 1891 til 1917. Han fortsatte og fuldførte »Bordrup Sandes« Tilplantning.

Bordrup Plantage, der paabegyndtes 1853, er en af Landets ældste Plantager. Den staar nu som et synligt Resultat af de to Plantørers Livsværk.«

Klitplantør Poul Hansen (Poul i Bordrup) er født i Kjelst, Billum Sogn, 29/9 1809 og er søn af gmd. Hans Sørensen og hustru Maren Thuesdatter.

Vej gennem »Ulslo«. På venstre side af vejen ses de af sandflugtskommissær Nees i 1851 el. 1852 plantede skovfyr; på højre side bjergfyr og østrigsk fyr, plantet af Poul Hansen.

I 1832 blev han indkaldt til militærtjeneste og lå i garnisonen i Helsingør i 1½ år og var med til 5 manøvrer, sidste gang i 1839. Hans dattersøn, afdøde direktør Marius Vibæk, fortæller, at da Poul Hansen vendte hjem fra en af de sidste mønstringer, så han i Korsør eller Nyborg for første gang et dampskib. De var nogle stykker, der slog sig sammen og fik mod en drikkeskilling lov til at gå ombord og bese skibet. Da han kom hjem, fortalte han naturligvis derom, men hans fader affærdigede ham kort med den bemærkning, at han ganske vist

havde været vidt omkring, men derfor syntes han dog ikke, han havde lov til at holde sin gamle far for nar med at fortælle ham sådan noget sludder, som at et skib kunne drives ved damp. Det første dampskib var jo ellers kommet til Danmark 1819; men efterretningsvæsenet var langsomt, og forholdene ganske anderledes end nu. Som illustration herpå fortalte Poul Hansen senere for sine børnebørn: »Hvis nogen i min barndom havde kunnet gå ind i et hus og der tændt ild uden fyrstøj, sådan som man senere kunne med svovlstikker, ville han være blevet anset for en troldmand.«

26/3 1837 blev Poul Hansen gift med Birgitte Lauridsen, f. 1810 i Tarp, Billum Sogn. Hun var datter af gårdmand Laurids Poulsen og hustru Birgitte Thuesdatter, og hendes fødsel kostede moderen livet, hvorfor hun fik hendes navn. Poul og Birgitte gik til Præst sammen og var fra den tid så godt som kærestefolk, og de vedblev at holde sammen gennem de mange år, til de kunne holde bryllup.

Før brylluppet købte Poul Hansen en gård i Borstrup, Oksby Sogn. Den var meget forfalden og markerne i høj grad forsømte. Første gang han besøgte gården, sad ejeren tværs over en bjælke fra udbygningerne. Bjælkens anden ende var stukket under kaffekedlen og brugtes som brændsel. På den måde havde han allerede gjort kål på flere fag udhus. Gæsteværelset var indrettet til svinesti o. s. fr. Og det meste af marken stod under vand.

26. marts 1837 holdt de så bryllup. Da de gik til kirke, havde de vinden med, og da de gik hjem, havde de også medvind. Det tog de som et godt varsel for fremtiden. Men som sagt var det hjem, de flyttede ind i, i den sørgeligste forfatning. Kakkelloven faldt ned den første morgen. Der var vist kun

een ko, der gav mælk, i alt fald var der ikke en gang mælk nok til aftægtsfolkene, men de var flinke og hjælpsomme.

Med stor energi tog de unge fat på at forbedre ejendommen; men i den første tid måtte der tjenes noget udenom, for at de kunne eksistere, særlig om vinteren kunne Poul Hansen få en stor ekstrafor-tjeneste ved at stikke ål på fjorden. Undertiden havde Birgitte et svøbelsesbarn med i laden, når hun skulle tage hø fra. De arbejdede sig efterhånden frem til nogenlunde velstand.

I 1840 blev Poul Hansen opsynsmand på klitterne, hvilket betød, at han var ansat ved arbejdet med at standse sandflugten. I 1852 blev han af daværende stiftamtmand, kammerherre Lüttikau opfordret til at tage i lære hos en forstmand med det mål for øje at blive ansat som plantør ved »Bordrup Sande«. Poul Hansen undslog sig på grund af sin alder og sit dengang svigtende helbred og foreslog i stedet en anden, Jørgen Jørgensen, Bordrup; men da det kom til stykket, mente denne alligevel ikke at kunne tage af sted på grund af sin kones sygdom. Poul Hansen kom da i lære, og J. Jørgensen passede hans gård imens. 17. marts 1854 rejste han til Gød-dinggaard i Nørup Sogn ved Vejle og lærte hos den senere skovrider, forstråd Fr. Bang (den senere klitinspektør Bangs fader).

Den 10. april 1854 kom Poul Hansen allerede tilbage igen. Det var længe før end ventet. Han kom hjem til gården ved nattetid og anstillede sig da som en bissekræmmer, der bad om nattely. Hans kone vidste ikke sine levende råd, da sønnen Hans pludselig udbrød: »Det er medenrålme får!« (Hans havde dette underlige »sej« dengang.) Det tyder på, at Poul Hansen hurtigt har sat sig ind i plant-

ningsarbejdet, da han allerede efter ca. 4 ugers forløb er tilbage og igang med arbejdet som plantør. Han havde da også lært at sætte pris på sin læremester, idet han omtaler ham som »en meget ordentlig og honnet Karl«.

Han begyndte nu plantningen i Bordrup; men måtte døje megen spot og spe af sine slægtninge på de gode Jorder i Billum Sogn. De kunne ikke forstå, det var muligt at fremelske træer i det nøgne sand, og det var der ikke mange, der kunne forstå.

Man havde tidligere, ca. 1815—20, forsøgt træplantning i klitterne, bl. a. i en lille lavning tæt øst for Oksby gl. Kirke, men navnlig i Thisted Amt. Disse plantninger lykkedes ikke særlig godt, især fordi plantevalget var forkert (skovfyr og rødgran), og en kommission, der i 1838 besøgtede disse anlæg, betegner dem som frugtesløse og fraråder al fortsættelse, om end dog et af anlæggene i Thisted Amt bør bevares, idet anlæggene, som kommissionen siger, »ere lærerige, vistnok ikke i Henseende til, hvad der bør gøres, men dog i Henseende til hvad der *ikke* bør gøres Havde man havt et saadant Erfaringsbeviis dengang da disse Anlæg begyndtes, saa vilde man have sparet Umagen med disse...« Om en samtidig anlagt plantning ved Skagen siger kommissionen dog, at »Muligheden af Skovopelskning i dette Tilfælde ligger tydeligt for Dagen«, og at dette anlæg bør bevares. Måske er det det heldige resultat her, der stadig har holdt tanken om skovplantning i klitterne vedlige. I 1851 fremsatte professor Bjerring i landstinget forslag om nye forsøg, og regeringen overdrog da disse til kammerherre Riegels, der var levende interesseret i al plantning. Kammerherre Riegels begyndte disse forsøg i Tornby og ved Nr. Elkjer i Hjørring Amt,

i Tvorup i Thisted Amt og i Bordrup i Ribe Amt; på det sidste sted havde sandflugtskommissær Nees allerede i 1851 og 1852 selv begyndt at plante lidt med tilskud fra amtet, og sandflugtskommissæren kendte Poul Hansen fra dennes arbejde som opsynsmand ved dæmpningsarbejdet; trolig er det, at de har talt sammen om muligheden for træplantning i klitterne, og at Poul Hansen allerede da har vist sin interesse så stærk, at det var naturligt, at man lagde et betydeligt pres på ham for at få ham til at overtage ledelsen af beplantningen, hvad hans breve til kammerherre de Thygeson (der tildels ligger til grund for det ovenfor omtalte) vidner om.

Det var en meget vanskelig opgave, Poul Hansen gik ind til. Man havde så godt som ingen erfaringer at bygge på, og det var derfor kammerherre Riegels' og hans tre plantørers første opgave at samle sig sådanne, men var det et lykkeligt valg, da regeringen valgte Riegels til at forestå det samlede plantningsarbejde, så var valget ligeså lykkeligt, da Riegels valgte Poul Hansen til at stå for forsøget i Bordrup. Fra første færd gik Poul Hansen op i arbejdet med liv og sjæl; et stort klitareal, som han ejede, gav han til plantningsareal, og for rigtigt at kunne hellige sig arbejdet, afstod han sin gård i Bordrup til sin svigersøn og fik selv en aftægtslejlighed i gården; tidlig og silde færdedes han i klitterne for altid at kunne gribe ind, når naturkræfterne ville ødelægge de unge plantninger, og med åbent øje og sind gjorde han hurtigt betydningsfulde erfaringer.

Før plantningen i klitten kunde foretages, måtte der dæmpes; dette foretoges i de første år af sandflugtsvæsenet og bestod i plantning af hjelme (klittag); men en sådan dæmpning kunne ikke

bringe sandet i ro; så snart det blæste, føg sandet, så det enten blæste bort fra de unge planter, der derved gik ud, eller føg ind over andre planter og begravede disse. Så fandt Poul Hansen på at køre afslået lyng op i klitten og dæmpe sandet hermed, og da han kunne se, at det var et virksomt middel, der helt kunne holde sandet i ro, ønskede han tilladelse til at fortsætte hermed, men det tog kammerherre Riegels ham meget unådigt op. Poul Hansen fortsatte dog forsøget for egen Regning, og det varede heller ikke længe, før de gode resultater også blev synlige for ledelsen, så at lyngdæmpning i løbet af få år også blev påbudt i de andre klitplantager. Det er vist ikke for meget sagt, at Poul Hansens indsats på dette område var den egentlige grund til, at det omsider lykkedes at få træerne til at vokse op og danne sluttede plantninger selv i de store klitter, som netop findes omkring »Ulslo«. I slægten fortælles det, at det var den dengang 16-17-årige Hans Poulsen, der havde foreslået faderen, at de nu — efter de mange forgæves forsøg med andre metoder — skulle prøve lyngen som dæmpningsmiddel.

Da plantningen i Bordrup tog sin begyndelse, brugte man forskellige planteredskaber, der dog alle dels var sene i brugen, dels gjorde det vanskeligt at få plantehullet til at stå i det tørre og løse sand, der almindeligvis løb ned i hullet, så de små planter fik roden ned i tørt sand og derved som oftest gik ud; Poul Hansen konstruerede derfor allerede i 1860 en plantespade, der bærer hans navn (Poul Hansens Klitspade), og som bruges den dag i dag til plantning af klittag og i en noget ændret form også til træplantning i klitplantagerne. Med denne spaltespade kan man i løst jord frembringe

et dybt hul med lige, fugtige vægge, så planten får roden ned i fugtig jord, og med en tilhørende såkaldt spjalte («Poul Hansens Plantejern») *) klapper eller trykker plantemedhjælperen hullet til, så ingen luft trænger ned til rødderne, hvilket — navnlig på den tørre bund — er af overordentlig stor betydning for plantningen.

Poul Hansen var en myndig mand, der havde sine egne meninger og ikke var bange for at fremsætte dem selv over for sine foresatte. Der skulle være orden i tingene, hvor Poul Hansen arbejdede, og han tålte ikke sløseri af sine medarbejdere; han fordrede meget både af dem og sig selv, og de kom til at respektere ham. Ved ethvert større arbejde var han selv tilstede fra morgen tidlig til aften sild, og i den tid passerede der ikke let noget, der undgik hans opmærksomhed. Blev der opdaget et fejlgreb, fik synderen på hovedet, selv hans børnebørn blev flere gange jaget hjem, fordi de ikke havde gjort nøjagtigt, som det var blevet dem pålagt. Når han alligevel ikke blot var respekteret, men også afholdt, skyldtes det, at han tillige var en retfærdig arbejdsgiver, der tilmed gerne skaffede sine folk gode akkorder. Han kunne godt lide, arbejdet gik med liv og lyst, og i pauserne dreves alskens skæmt, tit blev der indgået et eller andet væddemål om en flaske vin, der så blev nydt på stedet. Et større arbejde kunne også slutte med et lille gilde, hvor de, der »hønsede« (nybegynderne) måtte af med deres ekstrabidrag.

*) Spjalten kaldtes på den tid for en plantesabel; senere har sablen fået en anden betydning i plantagerne, idet ordet nu bruges som betegnelse for et redskab, hvormed man »sabler« grenene f. eks. af bjergfy, når disse generer andre træarter, som de er blandet imellem.

Marius Vibæk, der har nedskrevet mange af disse småtræk, fortæller, at han tydeligt mindedes det billede, der frembød sig, når det om aftenen hed: »Nu kommer »æ bjergfolk« (klitarbejderne).« I

Poul Hansen og hustru. Han bærer paryk, noget han ellers aldrig gjorde til daglig.

spidsen min bedstefar, der var lidt krumbøjet, men i øvrigt bevægede sig frit og rask, og omkring ham og bag efter ham arbejderne med deres spader og redskaber; når det optog blev observeret, blev der travlt i bedstemors køkken; thi bedstefar satte

megen pris på at få sin mad på bordet, når han kom hjem, og det fik han.«

Marius Vibæk fortæller også, at bedstefaderen lærte ham og hans søskende bogstaverne. »Han sad for enden af bordet, og jeg på foldbænken. Jeg syntes, det var strengt, sædet blev så forfærdelig varmt, men her hjalp ingen kære mor; bedstefar var en streng lærer, der ikke var blid, når det ikke gik, som det skulle, men på den anden side belønnede, når det gik godt. Belønningen var, at vi fik lov at se dyrene bag i ABC'en!« Ofte sad bedstefaderen ved sine regnskaber, børnene var da så stille som mus, en sådan medfødt respekt havde de for ham. Der kom mange fremmede, og børnene hørte opmærksomme på samtalerne. Derigennem kom han »til at stå for os som noget ud over det almindelige, som en mand, vi var stolte af at have til bedstefar.«

Med årene blev Poul Hansen næsten skaldet. Han led ofte af hovedpine; blev den særlig slem, kunne han stille urimelige fordringer. For at afværge hovedpinen havde han fundet på, at gå med hovedet indbundet i et tørklæde; det lagdes på en særlig måde med en knude i panden og karakteriserede ham som noget for sig selv — hvad han for øvrigt også var.

Poul Hansen afgik som klitplantør 1891 efter mange års trofast arbejde, og han nåede at se, at hans arbejde havde båret frugt og således ikke havde været forgæves.

22. oktober 1893 døde han og blev begravet på Mosevrå kirkegård. Hans hustru døde 28. januar 1906.

I Ribe Amtstidende for 2. november 1893 står følgende mindeord om Poul Hansen:

»Et Eftermælc.

I Søndags jordedes paa Mosevraa ny Kirkegaard fhv. Plantør, Dh. Poul Hansen af Bordrup. Han blev noget over 84 Aar gammel, idet han nemlig var født i Kjelst 29. September 1809. I 1854 blev han — efter at have virket en Del Aar som Klitfoged — antaget som Klitplantør for »Bordrup Sande«.

At det just ikke var noget let Opgave for ham at paabegynde Tilplantningen af et Areal som »Bordrup Sande« har man tit ytret sig om, da nævnte »Sande« var noget af de mest nøgne og raa Klitter, som fandtes i Oksby Sogn; men Poul Hansen lod sig ikke afskrække; han blev ved at plante Aar for Aar, og hvilket smukt Resultat havde den gamle Mand ikke nu — da han 1. April 1891 tog sin Afsked af Klitvæsenets Tjeneste — at se tilbage paa.

Jo, sandelig, der staar paa »Bordrup Sande« et levende Minde om Poul Hansen; han har — som Pastor Schou udtalte sig i Ligtalen — i Virkeligheden forstaaet at gøre sig Jorden underdanig; thi man maa jo huske paa, at da Poul Hansen begyndte Træplantningen, havde man ikke saadanne Erfaringer at støtte sig til som nu til Dags. Poul Hansen var skattet meget højt af saavel over- som underordnede; man hørte f. Eks. aldrig Arbejdsfolk skulle klage over ham; han var altid venlig, men bestemt overfor dem.

I 1859 blev Poul Hansen som Paaskønnelse for sin Flid og Dygtighed benaadet med Dannebrogsmændenes Hæderstegn, og siden han i 1891 tog sin Afsked, har han oppebaaret en aarlig Pension af 800 Kr. I 1887, 6. Marts, fejrede Poul Hansen og Hustru Guldbryllup; hans efterladte Enke er 83 Aar, men endnu rørig og rask. Poul Hansen efterlader

sig 3 Børn, hvoraf en Søn, Hans Poulsen, er hans Efterfølger som Plantør i Bordrup Plantage.

Han har 15 Børnebørn og 9 Børnebørnsbørn.

Som en Sjældenhed kan anføres, at han blev Oldefader paa sin Guldbryllupsdag.«

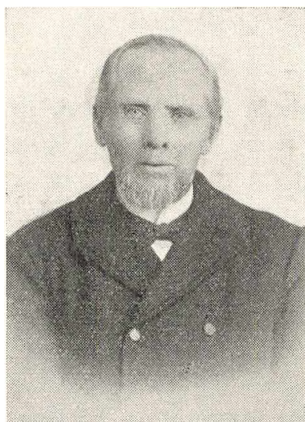
Efter Poul Hansens død sørgede klitinspektøren, kammerherre de Thygeson for, at hans enke blev tildelt en årlig understøttelse; ved denne lejlighed skriver de Thygeson bl. a.:

»Da Poul Hansen blev Plantør ved Bordrup Plantage, afstod han sin Gaard i Bordrup til sin Svigersøn med Forbehold af Bolig og Aftægt for sig og sin Hustru. Svigersønnen staar sig ret godt, og det er almindelig antaget, at Poul Hansen stadig har oplagt Penge af sin Lønning som Plantør. Sønnen Hans Poulsen er Plantør efter Faderen ved Bordrup Plantage og har en lille Ejendom paa ca. 2 Td. Hartkorn. Der er ingen uforsørgede Børn efter P. Hansen.

Der kan derfor formentlig ikke være Tale om, at Enken efter P. H. lever i trange Kaar, og at en Pension til hende er en bydende Nødvendighed. Men jeg skal ikke destomindre nævne, at det er ham, Poul Hansen, der fik fastslaaet, at Lyngen er det bedste Materiale ved Dæmpning af Sandflugt, og som stærk gjorde det muligt i alle de andre Amter at faa Lyngens Anvendelse indført til Trods for en heftig Modstand fra Sandflugtskommissær Faye i Hjørring Amt og Kammerraad Lykke i Thisted.

Det var ligeledes P. H., der kom under Vejr med, at den ofte ved Udplantningen sædvanlige Fremgangsmaade at anvende Kulturjord, hvis Anskaffelse og Anvendelse kostede Penge, til hver enkelt Plante, var til ingen Nytte i Sandflugtsarealer, og det var ligeledes ham, der ved Anvendelsen af en

smalbladet Spade udfandt i Klitarealer, men vel at mærke kun i disse, saasom i Bordrup vilde Klitbjerge, at faa udført Plantningen paa den nemmeste og billigste Maade. Endnu skal jeg tilføje, det ogsaa var ham, som erkendende, at det var en kostbar Affære og med adskillige Ulemper forbunden

Klitplantør Hans Poulsen.

Sag at have Planteskoler langt borteliggende paa lejet god Jord, der fik udført, hvad der nu alle vegne finde Sted, at Planteskolen anlægges i selve Beplantningsarealet.

Naar jeg endnu maa tillade mig at tilføje, at han var den eneste medgørlige Mand og i en sjælden Grad ligesaa personlig ihærdig som paaseende, at Arbejderne bestilte saa meget som muligt, saa tillader jeg mig at formene, at en, endog rigelig Pension til Enken, vil af alle, som er bekendte med Forholdene, anses for berettiget, og at det vil blive paaskønnet, at det høje Ministerium paa denne Maade paaskønner P. Hansens store Fortjenester.«

Poul Hansens søn, Hans Poulsen, fulgte sin far i stillingen som klitplantør for Bordrup plantage fra 1891 til 1917. Hans Poulsen er født i Bordrup 2. september 1841 og døde i Mosevraa 14. juli 1925.

Han fortsatte i faderens spor det arbejde, som Poul Hansen havde påbegyndt, på en god måde og fuldendte, som der står på stenen i »Ulslo«, »Bordrup Sande«s tilplantning.

De to plantører hviler nu begge på Mosevraa kirkegård tæt ved den plantning, der er et stolt og levende minde over deres geniale og udholdende gerning.

Breve til den unge Marius Vibæk fra hans Forældre og Søsken i Vestjylland

Ved H. K. Kristensen.

Den kendte Videnskabsmand, Skolemand og Organisator inden for den moderne Handelsskoleundervisning herhjemme Direktør Marius Vibæk er født i Bordrup, Oksby Sogn, den 10. Juni 1873. Han er Søn af Gaardejer Jens Sørensen og Hustru Maren Poulsdatter.

Jens Sørensen er født i Tobøl, Guldager Sogn den 5. April 1834, † 20. Februar 1911. Hans Fader, Søren Hansen, der døde tidligt, var født i Vibæk, Alslev Sogn. Efter denne By optog Marius Vibæk sit Navn, da han begyndte sin Forfattervirksomhed. Jens Sørensens Mor giftede sig efter Faderens Død med Niels Gravesen, som var en overordentlig paapasselig Mand, der efterhaanden blev meget velhavende.

Jens Sørensen havde egentlig haft Lyst til at komme paa Kontoret hos en af Datidens store Hjerting Købmænd, men som bondefødt blev han selv Bonde; dog drev han Fiskeri ved Siden af og tog som saa mange andre Vestjyder dengang Plads »ud i æ Sønd« (Sønderjylland). Og her lærte han sin tilkommende Hustru at kende, da hun et Par Somre tjente derude. Maren Poulsdatter er født den 20. Juni 1837 i Bordrup, var Datter af den bekendte Bonde og geniale Plantør, Poul Hansen, der først af alle lærte det danske Klitvæsen at faa Skov til at gro i Klitterne, og Hustru Birgitte Lauridsdatter.

Da Maren og Jens Sørensen holdt Bryllup 22. Marts 1863, overtog de Gaarden, og Poul Hansen og Hustru flyttede paa Aftægt.

I dette solide Bondehjem med levende interesserede

Mennesker og under Indflydelse af Bedstefaderens stærke og særprægede Personlighed er det Marius Vibæk og hans Søskende vokser op.

Direktør Marius Vibæk følte sig hele Livet særlig knyttet til sin barske Fødeegn. Lige til sin Død var han da ogsaa Medlem af vort historiske Samfund, ligesom han i det hele taget var meget historisk interesseret, og har forfattet flere historiske Arbejder, bl. a. det store Værk om Den danske Handels Historie.

De efterfølgende Breve er stillet til Raadighed for »Fra Ribe Amt« af Direktørens Søn Forstander for Købmandsskolen Jens Vibæk.

Brevene gengives med nogle lempelige Rettelser i Tegnsætningen. De er karakteristiske Eksempler af en ubrudt Række fra Hjemmet til Sønnen. De begynder i 1888, da Marius Vibæk efter Konfirmationen drog til Hovedstaden for at tage 4. Klasses Hovedeksamen, og de afsluttes med Jens Sørensens Død i 1911. De giver ikke blot Oplysninger om Familiens Forhold, men kan tjene som et Eksempel paa, hvordan jævne, men gennemvederhæftige Gaardmandsfolk skrev dengang.

Bordrup, den 19. Juni 1888.

Kjære Søn J. M. Sørensen.

Dit Brev haver vi modtaget og seer deraf, at Du haver begyndt med Examenen, og det er vel ikke saae nemt. Jeg vil nu ønsked for dig, at det maae gaae Dig noget Lunde godt imod Studteringen. Vi kommer ikke over til Kjøbenhavn i Sommer til Udstillingen¹), haaber jeg ikke, da der er snart ingen tid dertil, og Bedstefader²) er ikke rigtig rask; han er saa plaget af Gigt i Sommer, og Din Søster Kathrine³) ere heller ikke rask i den ene Been, hun haver været ved Dogteren i Dag. Nyt er her ikke noget af, alt er ved det Gamle, og nu kommer Du vel snart hjem til os, og saa tales vi.

Jeg tænker, at Søren Nielsen⁴) og Peder fra Oudrop vel en reise til Fredericcia at besøge Jens

Jensen⁵⁾ den 6. Juli, haver di talt om. Paa Søndag haver vi bestemt at gjøre en Reise til Skadsherret at besøge dem i Thobøle⁶⁾ og Kokspanggaard⁷⁾, men om det bliver til, er ikke bestemt; for jeg haver været Syg, og haver mottet lige en del i Sengen, men jeg haaber med Guds Hjælp, at det maac snart blive bedre. Vi haver i dette øieblik modtaget Dit brev til Din Moders Fødselsdag, og jeg skal i den anledning takke Dig fra din Moder mange gange for Lykønskning, Du sendte til hinde. Nu nærmer tiden sig, at Du kommer hjem til os, blot du nu kan komme de Examensdage over. Men det hjælper jo ikke at tabe modet og være forknødt. Men bed Gud, at han vil styrke og bevare Dig og os alle. Jeg vel nu slutte for dennegang med en Venlig Hilsen fra mig, Din Moder og alle Dine Søskende. Jeg vide jo ikke, om Du haver Penge nok til Hjemreisen og til at faae betalt ,hvad du skylder, men du kan vel Laane af Din Broder⁸⁾, saa kan jeg siden sende ham dem.

Venlig Hilsen J. Sørensen.

Bordrup, den 27/11 92.

Kjære Søn.

Hermed sende vi dig Kassen med noget Fødevarer i og ønske, at du maac spise det med Sundhed⁹⁾. Herhjemme er alt ved det gamle; vi have Gudskedlov alle nogetledes Sundheden. Din Moder er det noget beder med. Jeg have ikke meget at skrive om dennegang, da det nærme sig stærkt møg Julen, og saa kommer Du hjem og saa tales vi. Jeg skal siden sende dig nogle Penge. Jeg ønske nok, om du vil skrive, hvor mange Du skal have.

Kassen have vi inu ikke mogtaget, men jeg haabe, at den maac være paa Banegaarden. Vi have sent

bud med Posten, men den er ikke kommet inu. Til slut en venlig Hilsen til dig fra os alle.

Venlig Hilsen Jens Sørensen.

Bordrup, den 28. Mai 94.

Kjære Søn.

Herved skal jeg lade dig vide, at Kresten Hansen eller vores Jordemoder Mand er bleven Syg og haver været i længere Tid. Og det er en sær Sygdom, han have saadan en Pine i Lægemet, mest i Armene og Hænderne, at han ingen rod haver hverken dag eller Nat, og han klager sig forfærdelig. Han siger, at det Brænder ham op. Nu haver han Besluttet at ville til Kjøbenhavn, og han og vores Kromand komme til Kjøbenhavn Onsdagen den 30. Maj med Aftentoget, og saa skulde du endelig være paa Banegaarden at tage imod dem, og jeg tænker, at di vil Losere paa Høiskolehjemmet; det maa du helst forhøre. Han har saadan en hede i Hænderne, at han slet ingen Ting kan tage med dem, og han Mener, om det ikke komme fra Giften, som han have brugt til at udryde Ræve med, som er Strygnin, og Nærve Feber, dersom du kunde faa at vide, hvem der best kunde korerer for det.

Du maa nu see at være paa Banegaarden og tage imod dem og Veilede dem saa meget som mulig.¹⁰⁾

Dit Brev haver vi modtaget, og jeg skrive med det første, da jeg ikke have tid til at skrive (mere nu), for Brevet skal afsted. Vi ere alle raske, og en venlig Hilsen fra os alle.

Jens Sørensen.

De reise med Middagstoget fra Varde næste Onsdag.

Bordrup, den 4/9 95.

Kjære Søn.

Du længes vel efter at høre her hjemme fra, og jeg kan tilmelde dig, at det er omtrent det samme med Søren Nielsen, som da Jens Jensen var her hjemme, og jeg haabe du haver talt med ham, da han var i Kjøbenhavn. Det er kedeligt med ham, han kan ikke Spise noget, og dem Hoste er saa haarde, og saa skal han kaste op, naar han faar lit at Spise. Det er tongt for ham og for os. Det er saae godt, at han er tolmødig. O, du kan tro, at det er tongt for mig at skal miste den, man haver stolet paa nu i Alderdommen og haft saa kjær, men vi vel bede Gud, at han ikke vel paalægge os alt for tonge Sorger, og at han vil styrke og trøste os og bevare os her i denne Verden, hvor Sorg vandre til hobe med Glæden.

I gaar blev Hans Jessens lille Pige Begravet i Mosevraa, hun er Død af Kinkhoste. Vi have nu Kor-net inde untagen Havret. Jeg vel nu slutte for denne gang og ønske dig god Sundhed; thi den er et stort gode her i Verden; det mærker man først, naar man bliver Syg og skal holde Sengen. Poul¹¹⁾ fra Kokspangaar have og faaet noget Bryst Sygdom og er ikke rask; di var heromme siste Søndag at see til Søren Nielsen, og di talte om, at dersom det ikke hjalp, det han fik hos Dogteren, skulde han til Kjøbenhavn, men vi vel haabe til det beste. Jeg sende nu hermed en flittig Hilsen til dig fra os alle herhjemme med det Ønske, at Gud vil bevare dig og os alle og give os Trøst i vor Sorg.

Venlig Hilsen Jens Sørensen.

(På samme ark)

Bordrup, 4/9 1895.

Kjære Broder.

Jeg takker dig for Brevet, som jeg fik fra dig, og ser jo deraf, at du er ved god Sundhed, som vi er glad ved. Det er ikke telfældet her hjemme, da jeg liger syg, og Moder er heller ikke rigtig rask, da hun i den siste tid har havt det med Svimmelhed i hovedet. Det er meget kjedelig for Fader, at han skal af med mig; men en Trøst har han dog, saa tungt det end er, og det er os; jeg selv er glad ved at rejse herfra, og saa den Trøst, at vi engang kan komme til at samles igen. Jeg har jo ellers havt stor løst til at leve før, men da det tog mig til Sengs, og jeg maatte haalde den, laa jeg og tænkte mig om, og der gik mange Tanker igennem mit hoved; men en dag kom jeg i Tanker om, at der dog ikke var meget at leve efter, og siden den Dag er jeg gladere Dag for Dag ved, at min kjære Fader i Himlen har gjort den velgerning at vilde tage mig hjem til sig. Jeg har nu skivtet mine smaa gjenstande hen, saa hvær af mine Fættre har faaet lidt. Du kan faa en hel del efter mig. Jeg tænker nok, du kan bruge min Sommer tøj, og hvis du vil have mine lange Støvler og min haarbørste og Kaalsbloks*) Billeder. Da du i mange aar har haft stor lyst til at faa en Sykkel, er jeg kommen i Tanker om, at jeg vil give dig den — 200 Kroner, som jeg selv har arvet; men du skal saa ogsaa kjøbe dig en for dem. Til sist en venlig hilsen til dig fra din Broder

S. N. Sørensen.

Bordrup, den 16. Setember 95.

Kjære Søn.

Hermed sendes Kassen og ønske, at du maa Spise

*) Carl Blochs.

det med Sundhed. Herhjemme er det omtrænt det samme, som da vi skrev sist. Søren Nielsen ligger jo stille til Sengs og Hoster meget op; han haver være ved at faae det op, og hans Krop blive ømt af den lange Leie, men en Trøst er det, at han er tolmødig og venter blot efter, at vor Herre snart vil løse ham ud herfra og tage ham op til sig. Ja, det er tongt at skulle miste ham og det vil blive en stort Savn alle-tider. Saa længe vi kan tale med ham, gaar det nogen lunde, men vi vil savne ham hort, naar han gaar bort fra os. Gud give os trøst i vor Sorg, det vil vi bede ham om. Jeg haver nu ikke mere at skrive om denne gang. Skriv os til, hvorledes det gaar paa Sisionen. Poul¹²⁾ kommer den siste i denne Maanet om Aften, saa vil han nok have, at du ville tage mod ham paa Banegaarden. Han skal møde der 1. Ogtober og reiser fra Varde med Middagstoget, men det kan være vi skrive inden den Tid. Hermed en venlig Hilsen fra os alle, særlig fra Søren Nielsen. Lev vel og Gud bevare dig og os alle. Venlig Hilsen.
Jens Sørensen.

Bordrup, den 3/10 95.

Kjære Søn.

Herved lader jeg dig vide, at i Dag Kl. 9½ Døde din Broder Søren Nielsen blid og rolig, og at Begravelsen er bestemt til næste Torsdag den 10. Ogtober, saa haaber jeg, du komme hjem og ledsage ham til hans Hvilested. Saa haaber jeg, vi tales, og vil derfor slutte for denne gang med en venlig Hilsen fra os alle til dig og til Poul¹²⁾, dersom du tale ham. Venlig Hilsen.
Jens Sørensen.

Bordrup, den 27/10 95.

Kjære Søn.

Dit Brev haver vi modtaget og ser deraf, at du er

fri for Melitærtjeneste, og at du er rask og haver Sundheden. Herhjemme er det nogen lunde med Sundheden. Din Moder haver haft daarlige Øjne i den siste Tid og er jo ikke rask. Kathrine var med i Billum i Gaar, da jeg var over efter Kartoffler, som Søren Jensen⁷⁾ var med, og hun var ved Dogteren, og han sagte, at hun havde Mavekartar. Det er jo kedelig med dette Sygdom, men vi maa jo finde os deri og bede Gud, at han vel Hjelpe os og give os Kraft og Størke til at bære Sorgen med Tolmodighed, og bede, at han ikke paalæge os alt for meget Sygdom, det haver været os en tong Sommer, og det er ikke bedre inu. Det var tong, da Søren Nielsen laa Syg, men da kunde vi tale med ham, og det var en trøst, men nu er det forbi, og vikan aldrig tale med ham mere. Det er tongt og gjør mig meget ont. Jeg savner ham saa hort og vilde saa nødig have mistet ham, og du kan tro, det er tongt for mig mangen Gang at miste den, som jeg havde ventet skulde blive min Alderdoms Støtte og Trøst, men Gud hafte det nu anderledes beskikket for ham, og vi vil haabe, at han have taget ham hjem til sig i sin Favn, og saa haver han det jo saa godt, og (vi) maae ikke misunde ham den Glæde, og skal det være vor trøst, at han hviler saa godt og er fri for Verdens Møie og Besvær, og Gud giv, at vi saa engang maae samles med ham, og det vel vi trøste os ved, men det er Alligevel tongt og dødt her hjemme ved savnet af vor kjære Søn, som vi dog skulde miste; det gør mig meget ondt.

Der er kommen nogle sager fra Grøndland¹³⁾ og en Krans at lige paa Bedstefaders grav, og der er en Urkjæde af Been til dig, som vi sender til dig, naar Kassen blive sendt.

Jeg sende dig her med 40 Kroner, jeg vide ikke,

om di kan slaa til til November Maanet; jeg haver ringe raad paa Penge i denne tid, da jeg haver givet mange ud i den siste tid, men skriv hvor mange Du skal have til Jul, for jeg skal vist laane dem. Jeg vel nu slutte for denne Gang og ønske dig Lykke og Held til, at du maa faa noget ud af det du arbeide paa, og at du maa beholde Sunheden; den er en stor gode her i denne Verden. Og saa sende jeg hermed en Kjerlig Hilsen fra mig og din Moder og Bestemoder med det Ønske, at Gud vil være med dig og os alle her i denne Verden og ikke paalæge os alt for meget Sorg og modgang. Venlig Hilsen

Jens Sørensen.

Kjære Broder.

Jeg vil da ogsaa have et Par Ord med. Jeg har jo nu Tid til det, da Vinteraftenerne har taget sin begyndelse. Di ere noget lange for os, da vi ingen Karl har inu, men nu er der jo ikke længe til November, saa faar vi jo da en. Ja, vi mangler haardt Søren Nielsen, han var altid saa livlig, men den Savn skal vi jo finde os i. Jeg er jo da nogen lunde rask, og jeg har nu været ved Dogteren, saa det skal vel nok hjælpe. Nu har vi faaet Karen lejet, hun skal have 100 Kroner for dette halve Aar. Saa bliver det da til, at jeg kommer ad Højskolen. Nu vil jeg slutte denne Gang med en kjærlig Hilsen fra din Søster K.M.S.³⁾

Bordrup, den 3. April 96.

Kjære Søn.

Vi haver længe ventet efter Brev fra dig, da vi forstod af dit siste Brev, at du vilde skrive om kort Tid igjen angaaende, hvorledes det gik dig med Guld Midalien.¹⁴⁾ Vi viste ikke rigtig, hvordan det gik, men faa dage efter var Pastor Jørgensen¹⁵⁾ fra

Hoe i Mosevraa Skole at holde Foredrag, og han ønskede mig til Lykke at du havde faaet Guld Medalie; det havde han læst i »Pollitiken«, og han var hel henrygt over det; det var Storartet, sagde han. Jeg skulde hilse dig fra ham, naar jeg skrev.

Men saa i Gaar kom Brevkortet og Kassen, og vi blev lit forondret, at der kom ingen Brev, og vi viste ikke, hvad vi skulde sende, men saa omsider fik vi fat i Brevet, og saa var det hele jo opklaret. Ja, kjære Søn, Du maae sige, at du haver haft en god Lykke den siste halve aar: først at blive fri for Tjenesten og bag efter det andet. Ja, kjære Søn, glæm nu ikke at takke din Gud og din Skaber, at han haver givet dig den Lykke og Hel, som jeg haver bedet om; thi det er ikke allene din egen dygtighed, men han haver og lagt sin Velsignelse deri, og bed ham stadig om, at han vel Bevare dig, og jeg vel ønske dig til Lykke mangan gang. Det er jo til stort Gavn for dig selv, og en stor Glæde for dine Forældre og Søkende og hele Familie og andre Folk; thi de rose dig allesammen. Men bliv nu ikke For Stolt eller Hofmodig af den Lykke, som jeg ikke tro du gjør, men lev et ordenligt og anstændig Liv, som det sømme sig for dig. Og vi see af Brevet, at du haver kjøbt din Møblemang billigt og orden dine Sager godt. Men jeg synes, at du skulde selv beholde de Penge, som du vilde Forære Kathrine, og sætte dem i en Kasse, saa naar du engang trænge til nogle Penge, saa har du dem. Jeg skal nok betale for hinde paa Høiskolen, saa kan du siden Forære hende en Gjenstand. Vi sende dig paa Mandag Sengklæder og Madkassen og beder, at Du skriver os til med det første.

Herhjemme ere vi Gudskedlov alle ved nogetledes Sundhed, og jeg vel ønske, at du og maae Be-

holde Sundheden, og at Gud vil være med dig og os alle. Vi ere jo alle meget glade ved den Lykke, du har gjort, og du faar jo din Arbeide godt betalt. Skriv, om du vil have den Cykel, saa skal jeg sende dig Penge dertil. Du behøve dem vel ikke alle paa engang, den skal vel ikke betales paa engang, men skriv mig til derom. Jeg vel saa slutte for denne Gang og venter at høre fra dig, naar du komme i den ny bolig. Vi sender 1 Underdyne, 4 Lagner, 4 Haandklæder, 2 Puder og Sommertøiet og saa Kassen og saa hermed en Venlig Hilsen til dig fra mig, din Moder og fra Bestemoder og ønske dig alt godt. Hils Frk. Mortensen og tak hende for en Hilsen, hun sente, og hils Poul, hans Søster Birgitte¹⁶⁾ kom hjem fra Nørre Snede⁵⁾ til Paasken, og di ere alle raske dernede. Lev nu vel! Det er mit ønske til dig.

Venlig Hilsen Jens Sørensen.

Der følge 3 overtræk til Pudene. Du kan blot sende Kassen hjem, naar du mangler noget, vi skal saa sende mere.

Kjære Broder.

Jeg maa da ønske dig til Lykke! Det er jo et stort Gavn for dig sagtens, kan jeg tro. Og du kommer jo nu ogsaa paa Regensen, saa kan du vel snart klare dig selv, og der kan du vel blive saa længe, du er færdig med din Læsning. Folk synes herhjemme, at det er da forfærdeligt, at du saadan kunde faa Gulmedalje. Du skriver, at du vil forære mig 75 Kroner, men dem vil jeg paa ingen Maader have af dig; for da jeg nu har været hjemme, saa kan Fader nok selv give mig de Penge, som skal bruges dertil, og det vil han jo ogsaa. Du, som har selv Gæld at betale tilbage, du kan nok selv have dem behov. Den Gave vil jeg ikke have af dig. Vi har været til

Barsel i Paasken oppe ved Elias Madsen; det var paa Langfredag; jeg var Fadder. Vilhelm ved Oxby Kirke har faaet Ringen paa med Frandses Datter i Oxby. Ja, nu lakker det snart mod Majdag, saa skal jeg have mine Sager istand. Kistine og Kathrine skal ogsaa paa Ollerup. Gine heroppe skal ogsaa ud at tjene om Majdag, da Jensine kommer hjem i Sommer. Nu vil jeg slutte denne Gang med en Kjærlig Hilsen fra din Søster K. M. Sørensen.

Bordrup, den 22/4 96.

Kjære Søn.

Dit brev haver vi modtaget og seer, at Du har det godt paa Regensen, og det glæder os; herhjemme ere vi og nogetledes ved Sundheden. Kathrine haver været meget forkølet og havde ont i Halsen og Hovedet. Vi var næsten bange for, at det kunde have bleven Halssyge, men det blev det Gudske Lov ikke, men hun var meget Forkølet og lagte til Sengs i 4 Dage. Nu er hun rask, men haver nu ondt i Tænderne, men vi vel haabe, at det skulde gaa over. Hermed sender jeg dig 200 Kroner til Cyklen, men pas nu paa, at du ikke falder ned og komme galt afsted og brække Arme og Ben, og passe godt paa den; thi det er en dyre Redskab. Kjærlig Hilsen til dig fra os alle. Kathrine skrive til dig, naar hun komme paa Høiskolen. Venlig Hilsen.

Jens Sørensen.

Lev nu vel og skriv os til, naar du haver modtaget dette Brev!

Bordrup, den 26/4 97.

Kjære Søn.

Idag have vi modtaget Kassen, og i Morgen sende vi den tilbage med Fødevarerne til dig, for vi ser af

dit Brev, at du mangler dem. Jeg takker dig for Brevet og for Lykønskning til min Fødselsdag, og jeg vil med det samme ønske dig til Lykke med din Kjæreste¹⁷⁾, da jeg ser, at du er bleven Forlovet, og jeg vil ønske for dig, at du maae have gjort en godt valg og faat dig en God og Venlig og Døgti Mage, som du kan leve Lykkeligt og Veltilfreds sammen med, thi det er mange dage, der skal leves sammen, dersom Gud vil give eder Sundheden, som jeg vil ønske for eder; thi hvo som faae sig en god Hustru, faae en god gave, og det vel jeg af Hjertet ønske for dig, da du selv er God og døgtig. Vi velde jo Gierne see en Potræt af Hinde engang med det første, dersom du have en. Jeg vel saa slutte for denne gang, da Kathrine skrive og lit, og sende hermed en Venlig Hilsen til dig og din Kjæreste fra mig og din Moder og fra Bestemoder.

Jens Sørensen.

Lad os endelig vide, naar der gaar Skib til Jakobshavn¹³⁾, dersom du kan.

Kære Broder.

Nu kan man se, at du ikke har været klogere end mig, da du sådan også går hen og forlover dig. Da jeg havde læst brevet, fortalte jeg det naturligvis til Bestemoder, og hun blev helt forundret derover. Hun sagde: »Den slemme knægt, at han sådan har naret mig;« Hun var bange for, at du nu ikke mere vilde sove i slagbænken, når du kom hjem! Vi vil da rigtig af hjertet ønske eder til lykke, både mig og min kæreste.¹⁹⁾ Og Gud give, at det må blive til glæde for eder begge to. Det er en god Ting, når man rigtig af hjertet elsker hinanden. Så er det dejligt at være forlovet. Og så går alting så let for én. Det synes jeg ialfald, det gør for mig.

Poul fra Kokspanggårde kommer vidst til København med det første; jeg havde Brev fra Karen²⁰⁾, at jeg skulde sende din Adresse, så får du jo Besøg. Sidste søndag vilde vi have været op til Horne at høre en foredrag, da Kristensen fra Ollerup kom der. Søren Hansens Katrine er hjemme for tiden, hun vilde også have været med; men det blev ikke til. De syntes, at det var vidst for koldt for mig. Jeg håber, at min Kæreste kommer på højskolen til Vinter. Du har jo sagtens været den vej at besøge din Kæreste i Julen? Nu må jeg holde op. Fader kommer med Dyrlæggen, da vores plæg ikke er rask.

Du skriver ikke om, at du er flyttet, så det er jo den gamle Adresse som altid, den skrev jeg ogsaa til Kokspanggårde. Mange Hilsener til eder fra mig og kæresten. Din Søster Katrine Sørensen.

NOTER

- 1) Den store nordiske Udstilling i København 1888.
 2) Poul Hansen, se Indledningen. 3) Kathrine Sørensen, f. 8/9 1875, † 20/3 1910. Hun har faaet følgende Skudsmaal: »Hun var pæn, yderst elskelig og omgængelig med klare, leende Øjne, altid oplagt til Skæmt.« 4) Søren Nielsen Sørensen, f. 13/4 1860, † 3/10 1895, Nr. 4 af Jens Sørensens Børn. 5) Jens Jensen, f. 14/11 1865, † 8/7 1915, forlovet med Datteren Birgitte, f. 11/6 1865, † 8/7 1920. J. J. er 1888 Soldat i Fredericia. De blev senere gift og Lærerfolk i Lamborg, N. Snede og Brokøb. Peder fra Ovtrup er Jens' Broder, Skomager Peder Jensen, der nu bor paa de gamle Hjem i Ovtrup. 6) Stedfaderen og Familien paa Fødegaarden i Tobøl, Guldager Sogn. 7) Paa Kokspanggaard boede Marius Vibæks Moster Birgitte Poulsdatter, f. 22/1 1844, gift med sin Fætter Søren Jensen Thuesen, f. 29/1 1843, † 30/1 1919. 8) Vibæks ældste Broder Poul Hansen Sørensen Vibæk, f. 15/5 1864, † 1935, studerede Theologi og blev Candidat Aaret efter. 9) Marius Vibæk var blevet Student d. A. (privat). 10) Denne Hjælpsomhed, som flere Steder spores i Brevene, kom ogsaa senere til at præge Vibæks og Frues Hjem i København. Herude i vort Herred gaar endnu Frasnagn, om hvordan unge fra Egnen, der kom til København som Soldat f. Eks., gæstede dette Hjem. 11) Poul Hansen, S. J. Thuesens Søn, se Note 7. 12) Poul Hansen Poulsen, Søn af Maren Poulsdatters Broder Plantør Hans

Poulsen, Mosevraa, Oksby Sogn. ¹³⁾ Poul Sørensen Vibæk (se Note 8) virkede som Missionær i Grønland 1888—1904. Han har med Undervisningsministeriets Støtte udgivet Lærebøger i Grønlandsk og skrevet Bøger om Grønlændernes Levevis og om Missionens Historie. Han var gift med Severine Henriksen fra Bredmose, Ho Sogn, f. 20/7 1864. ¹⁴⁾ Marius Vibæk fik 1896 Universitetets Guldmedalje for Besvarelsen af en Prisopgave i germansk Filologi. ¹⁵⁾ Jørgen Peder Jørgensen, Præst i Ho 1892—98. ¹⁶⁾ Birgitte Poulsen, f. 8/5 1869, nu gift med Gaardejer, Sognefoged Jens Christian Knudsen i Kongsmark, Rømø. ¹⁷⁾ Lærerinde Barbara Madsen, f. 20/7 1872 paa Samsø, † 15/1 1949 i København. ¹⁸⁾ Poul H. Poulsen, se No. 11. De blev gift og fik Kathrines Fødegaard i Bordrup. ²⁰⁾ Karen Thuesen, S. J. Thuesens Datter, se 7.

Smaastykker

En Jernalders Brønd i Torrup

Ved Brev af 27. Maj 1948 til Lærer H. K. Kristensen i Lunde havde Gaardejer Anton M. Bondesen i Torrup Østergaard pr. Guldager Station indberettet forskellige Fund paa sin Mark — Matr. No. 2c af Torrup, Alslev Sogn, Skads Herred — hvor der efter hans Opfattelse måtte være en Boplads og en Brønd fra Oldtiden. H. K. Kristensen sendte mig Brevet og foreslog mig at undersøge Stedet. Dette gjorde jeg 11.—14. Juni 1948; og det viste sig herved, at Gaardejer Bondesen havde Ret i sin Opfattelse.

Bopladsen fandtes paa en Mark tæt sydøst for Gaarden. Der var nu Byg i Marken, hvorfor en Udgravning ikke godt lod sig udføre. Et Par Prøvehuller viste, at Kulturlaget var ganske tyndt og vistnok ødelagt ved Pløjning. Gaardejeren fortalte mig, at han ved Pløjning paa denne Mark var stødt paa Stenlægninger, som var blevet fjernede, samt Aske og Skaar. Desuden var der i hans Faders Tid, da Heden her for første Gang blev skrælplojet, fundet en Ligger til en Skubbekværn, der endnu ses i Haven, hvor den er blevet anvendt som 5. Maj-Mindesten med Inskription. Dog lykkedes det at finde en

uforstyrret Del af Kulturlaget nedenfor Bopladsen i et Kær. Her afdækkede jeg et Affaldslag fra Bopladsen, liggende paa en sydvendt Skraaning. Dette Affaldslag fandtes 50—65 cm under Markfladen, i den nedre Del af et Tørvelag og paa Sandet under

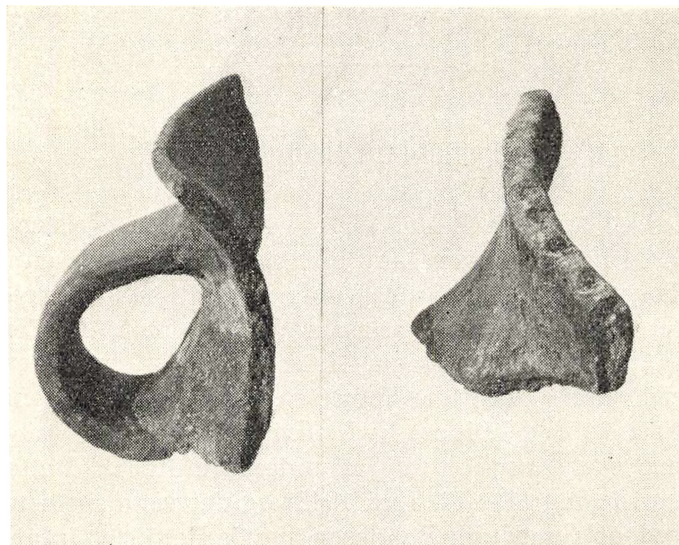

Fig. 1. To Lerkarsskaar fra Affaldslaget. 2:3.

Tørven. Der var Skaar af mange Lerkar, tykke og tynde. Der fandtes flere Randskaar med mer eller mindre udsvajede, ikke fortykkede Rande. To af disse Randskaar er afbildede i Fig. 1; det ene har et fladt baandformet Øre, i det andet er Randen ornamenteret med Tværfurer. Blandt de andre Randskaar var der et med stærkt udsvajet Mundingsrand, der havde to parallelle, horisontale Furer paa Indersiden. Som Helhed tilhører denne Keramik den førromerske eller keltiske Jernalder.

30 m SSØ f. dette Affaldslag laa der i Kæret en

lav, rund Højning, der kun hævede sig 15 à 20 cm over den omgivende Markflade, var 8 m i Tværmaal og lidt indsænket i Midten. En Dræningsgrøft var nylig ført igennem Østsiden af denne Højning, og derved havde man bemærket, at den var meget vandholdig. Ved min Undersøgelse viste det sig, at Højningen indeholdt en gammel Nedgravning, ca. 4 m lang SSØ—NNV, godt 2 m bred, omgivet af en Lervold og naaende ca. 1 m ned under Markfladen. Denne Nedgravning var fyldt med mørk, næsten sort Jord, en Slags Gytje. I Bunden af Nedgravningen var et stærkt vandførende Gruslag under Leret. Man har gravet det aflange Hul gennem Leret; det opkastede Ler dannede Lervolden omkring Hullet. I Bunden af Hullet har man truffet det vandførende Gruslag, og saaledes har man faaet en Brønd. Hullets sydlige Halvdel var særlig dyb; her havde man gravet ca. 20 cm ned i Gruslaget, og Vandet strømmede hurtigt frem.

To store Sten, der laa paa Bunden af Brøndhullet, nær Midten af Østsiden, har maaske gjort Tjeneste som Trædesten, naar man hentede Vand. Højere oppe i Gytjen laa der andre Sten, som maa være faldet ned senere. Det vandførende Gruslag — Morænegrus — indeholdt mange store Sten, og ved Gravningen af Brøndhullet er man, som nævnt, naaet et Stykke ned i Gruslaget og har saaledes faaet adskillige store Sten op, som laa paa Lervolden.

Gytjen er dannet efterhaanden, efter at Brønden var opgivet. Øverst i Gytjen, midt over Brøndhullet, laa tydelige Rester af Lyngtørv med helt elastiske Lyngris. Her var Gytjen næppe meget gammel; men dybere nede var den selvfølgelig ældre. Den indeholdt mange Grenstumper, Pinde, Træstykker

og Blade; enkelte Pinde og Træstykker var tilskårne, men kunde ikke anvendes til nogen Tidsbestemmelse. Nogle faa uornamenterede Sideskaar af grove Lerkar fra Bunden af Brønden kunde nok være jævnaldrende med den nærliggende Boplads,

Fig. 2. Brønden, tømt, set fra ØNØ. I den dybe sydlige Del af Brøndhullet staar Grundvandet.

men var dog heller ikke egnede til Tidsbestemmelse. Jeg tog derfor to Prøver af Gytjen, den ene (No. 13) midt i Gytjelaget, midt i Brønden, den anden (No. 14) nederst i Gytjelaget, midt i Brønden. No. 14 laa 32 cm under No. 13. Endvidere tog jeg en Prøve af Tørven i Bopladsens Affaldslag. Og Geologen Magister J. Troels-Smith ydede mig den Tjeneste, under Medvirkning af Museumsinspektør Svend Jørgensen, at pollenanalysere disse tre Prøver. En sikker Tidsbestemmelse paa Prøverne alene lader sig ikke gennemføre, da der mangler en pollenanalytisk Undersøgelse af Plantevækstens Hi-

storie i Nærheden. Men det viste sig, at den nederste Gytjeprøve (No. 14) gav samme Pollenspektrum som Tørveprøven fra Bopladsens Affaldslag. Heraf maa drages den Slutning, at Brøndens nederste Gytje, efter al Rimelighed, er jævnaldrende med Affaldslagets Tørv. Og vi maa derfor antage, at Brønden fungerede paa et Tidspunkt, da Bopladsen var i Live.

— I Tilknytning til Oldtidsager-Undersøgelserne har jeg studeret en anden Brøndtype, den saakaldte Overfaldsbrønd, der modtog Overfladevand efter Regnskyl (Jvf. min Bog »Oldtidsagre«, Videnskabernes Selskabs Skrifter, København 1949, Side 46, 55, 74). Torrup-Fundet viser, at man i Ældre Jernalder ogsaa gravede Brønde paa Steder, hvor et vandførende Lag laa nær Markfladen. Ganske vist var dette Forhold allerede kendt. Østerbølle Bopladsen i Himmerland havde sin Brønd i Bunden af en naturlig Lavning, hvor der var gravet et kegleformet Hul ned til Grundvandet. (Jvf. »Jernalders Bopladser i Himmerland«, Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1938, Side 199—201). Men Torrup Brønden havde rigeligere Vand.

Fotografiet Fig. 2 viser Torrup Brønden set fra ØNØ, efter Udgravningen. Vandet stod i den dybe sydlige Del af Brønden, skønt noget var fjernet ved Dræningsgrøften, og jeg desuden havde ladet meget Vand fjerne med en Spand. Tilstrømningen af Grundvand til Brønden var meget betydelig.

København, 17. Marts 1952.

Gudmund Hatt.

Den gamle Smed fortæller

Den gamle Landsbysmed fortæller. »Jeg er født den 17. Februar 1861 paa Fruerlund Mark i Hunderup Sogn. Min Bedstefar Anders Hansen f. 1793, død 1859, var først Smed i Kragelund, Hunderup Sogn.

Smedemester Knud Hansen.

Da min Far var 6 Aar flyttede Familien til St. Darum Sogn, og Bedstefar blev Bysmed der.

Min Far lærte Smedchaandværket hos sin Far, og da min Mor og Far blev gift købte de en lille daarlig Ejendom paa Fruerlund Mark og byggede der Smedie.

Vi havde det meget fattigt i mit Hjem, men jeg maa sige, at det var ikke noget særligt for der var megen Fattigdom i de fleste Hjem den Gang. -- For at spare paa Føden, kom vi Børn ud at tjene, saa

snart vi var store nok til at passe Gæs. Jeg kom ud som Gaasepasser da jeg var 7 Aar.

Helt fra lille af laa det mig i Blodet, at jeg vilde være Smed, men Far vilde ikke give Lov. Jeg skulde tjene Løn, som Far hentede hver Gang, vi naaede til November, mit Tøj sørgede Mor for.

Da jeg var 18 Aar sagde jeg til min Far. »Nu er jeg myndig og bestemmer over mig selv, nu gaar jeg i Smedelære.«

Jeg kom i Smedelære hos Smeden i Jedsted, i Vilslev Sogn. Det er ganske naturligt at jeg i mange Maader fra Begyndelsen var fortrolig med Smedehaandværket, da jeg om Vinteren i min Skoletid ofte havde hjulpet Far i Værkstedet, og da Bedstefar ogsaa var Smed blev der hjemme i min Barndom, snakket meget om Smedning og hvad dertil hørte. Senere fik jeg selv Smedeforretning i Vilslev, hvor jeg svang Hammeren i over 50 Aar.

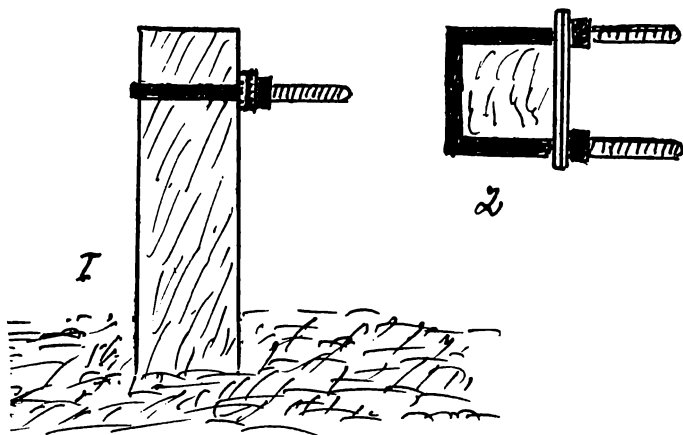
Min Bedstefar kendte kun til at have Tørvekul (Klynekul) paa Essen. Det var ogsaa udmærket at smede ved Tørvekul, men det var noget slemt Grisseri, da Kulasken herfra fløj over hele Smedien, til Tider var det saa slemt, at man ikke kunde se Smeden naar man saa ind gennem Døren, kun det gloende Jern paa Ambolten var synligt, samt de utallige Gnister, der fløj fra Jernet, naar der hamredes paa det.

Der var god Grund til at tale om den »Sorte Smed«. Den megen Aske, Sod og Røg der kom fra de hjemmebrændte Tørvekul sværtede saa meget at Smedens Tøj, Ansigt og Hænder var næsten ligesaa sorte som Kul.

Min Far lærte Smedehaandværket, mens der endnu kun brugtes Tørvekul. Han fortalte ofte om den store Lettelse det var, da der kom Stenkul i

Handelen, og Tørvekullet kunde blive blandet med rigtige Kul.

Foran alle gamle Smedier var der i min Barn- dom og Ungdom nedgravet en svær Egepæl, som var 6 til 7 Tommer i Firkant og ragede ca. 1 Alen

- 1) Skruerpæl med Beslag set fra Siden. En svær Bøjle er sat omkring Pælen, og paa de to lange Gevind med Møtrik til at holde to Stykker Tværjern, hvorimellem den Møtrik, der skulde forarbejdes, kunde spændes fast. — 2) Skruerpælen set fra oven.

over Jorden. Pælen der havde Beslag, kaldtes »æ Skruerpæl« og brugtes naar der skulde skæres Gevind i en Akselmøtrik til Hjul.

Min Bedstefar var i ca. 1820'erne blandt de første Smede her paa Egnen der lavede Møtrikker til at sætte for Vognhjulene. Før i Tiden brugtes der »Lundstik«, det vil sige at Vognakselen gik gennem Hjulet, saa der kunde sættes en Splide for, ned gennem den Ende der stak uden for.

Det var ikke alene i mit Hjem der blev talt om Bedstefar som en Foregangsmand i Arbejdet med Vognbeslag med Møtrik for Vognhjulene. — Jeg

talte en Gang med en gammel Mand i Vilslev, og han fortalte om en stor Begivenhed, det var da han hos min Bedstefar i St .Darum købte en Vogn med Møtrik for Hjulene.

Til at skære Gevind i en Møtrik brugtes som anført »æ Skruepæl«, imellem de to Stykker Jern, der

- 1) En Akselmøtrik til Vognen set forfra.
- 2) samme set fra Siden.

sad i Bøjlen omkring Pælen, blev den smedede Møtrik sat i Klemme, og saa skruedes der til for at holde den fast.

I den smedede Møtrik var der lavet et Hul i Midten, og her skulde Skæretappen sættes ind for at skære Gevind i Møtrikken, det var et Arbejde der fordrede Kræfter, da der ikke kunde tales om en rigtig Skæring af Gevindet, det blev nærmest presset eller klemt i Jernet.

Skæretappen blev sat fast i et Hul i Midten af et Stykke Stangjern der var godt 2 Alen langt, og saa tog 2 Mand fat i hver sin Ende af Stangjernet og vandrede rundt omkring Pælen, alt imens de trykkede nedefter for at faa Skæretappen drejet ned igennem Møtrikken. Det var altsaa ikke det gode Haandværkstøj, men de menneskelige Kræfter der gav Resultat.

Skæretappens Gevind filede Smeden selv, saa det er let forstaaeligt at det ikke var nøjagtigt eller kunde blive nøjagtigt.

En saadan Skæretap blev lavet af Jern, og var

derfor ikke vanskelig at file til. Naar Tappen var færdiglavet og Gevind filet som den skulde være, blev den »Sæthærdet« d. v. s. at det yderste af Jernet blev meget haardt, og derfor kunde skære.

Smeden lavede til Sæthærdningen selv en Blanding af Sod, Salt og Horn (Hornet var fra Hestenes Hove). Denne Blanding blev smurt paa det Jern, der skulde sæthærdes hvorefter Jernet kom i Esen for at blive hvidglødende, og derefter straks i Vand for hurtig at blive afkølet. Det yderste Lag af Jernet var derefter saa haardt som Glas (dog ikke sprødt).

Det var kun specielle Ting der blev sæthærdet.

Min Far lavede ogsaa Kaffemøller. »Det er noget Pillearbejde« sagde han, »og saa skal Mølløværket sæthærdes for ellers holder det jo ikke.«

De gamle Smede huggede ogsaa selv deres File der særlig brugtes til Filing af Hestenes Hove, naar der skulde lægges Sko under.

Filen blev smedet af Jern, og deri huggedes meget tætte Riller, naar dette Arbejde var færdigt blev Filen sæthærdet.

— — —

Da jeg var udlært og i 1884 som Svend kom til Vinum i Døstrup Sogn, lærte jeg at sæthærde paa en anden Maade. Smeden i Vinum købte paa Apoteket Blodludsalt, hvoraf lidt blev strøet paa det hvidglødende Jern lige inden det blev afkølet i Vandet.

— — —

Anvendelse af Staal var meget lidt brugt i Bedstefars og min Fars Tid, og heller ikke meget i den Tid jeg lærte Haandværket. Det blev anvendt i Plovskær der blev smedet af Jern der delvis blev kløvet og i det kløvede Jern blev indlagt et Stykke Staal

som derefter blev svejset sammen med Jernet og formet til et Plovskær.

Andre skærende Redskaber, som f. Eks. Knive lavedes ligeledes af Jern der blev kløvet, hvorefter et smalt Stykke Staal lagdes ned i Rillen for at blive svejset sammen med Jernet og derefter hamret til Kniv.

Til at lave et godt skærende Redskab fordredes megen Øvelse. Ja, selv efter at vi kunde købe Staalplader, fordredes der ogsaa nogen Øvelse og Kendskab til Materialet for at lave et godt Redskab af en saadan Staalplade. — Lavede man en Kniv til en Hakkelsemaskine af en saadan Staalplade og derefter hærkede den i Vand, da vred den sig saa den ikke kunde bruges.

Jeg havde i Smedien staaende et Trug hvori der var Kogødning oprørt i Vand til en tyk Vælling. — Naar jeg hærkede Genstande deri som var smedet af en Staalplade, f. Eks. som anført Knive til en Hakkelsemaskine eller en Haandkniv, da beholdt Genstandene deres rigtige Form og var som de skulde være.

Af Staalplader har jeg smedet mange Spader, som særlig var efterspurgt til lettere Gravearbejder samt til Havespader. Disse Spader, smedet af Staalplader, blev alle hærket i Truget med den opløste Kogødning.

Jeg maatte nøje passe paa at der ikke kom for meget Vand og for lidt Kogødning i Truget. Vællingen skulde være passende tyk for at give den rette Hærkning, og for at Pladen ikke skulde vride sig og komme ud af Facon.«

— — —

Knud Hansen tilføjer. — »Nu bruges den Slags ikke mere, og en skønne Dag er det hele glemt. — De

tekniske Fremskridt er saa omfattende, at det ene bliver videnskabeligt afpasset efter det andet. — Nu tales der forøvrigt om Hærdning i Olie, noget lignende skal vore Forfædres Smede have gjort, om dem fortælles det, at de smedede og hærdede i Talg*) eller Fedt.«

T. Tobiassen Kragelund.

Da Sct. Josephs Hospital i Esbjerg rejstes

Ved at læse Dr. Brinchs »Erindringer fra Esbjergs Barndom« i »Fra Ribe Amt« 1951, faar man et godt Billede af en af de Mænd, der slog sig ned i den unge By, og som af Kærlighed og Interesse for Byens Tarv paatog sig Opgaver, som nu overlades til Bystyret.

Som omtalt skulde der indsamles Kr. 10000,00 for at faa Sct. Josephs Søstrene til at bygge et Hospital, og det lykkedes Dr. Brinch at faa 120 Borgere til at give $\frac{1}{7}$ af deres Skattebeløb.

Da det maaske har Interesse at se, hvad der betaltes i Skat Aar 1903, bringes hermed Regnskabet for Indsamlingen, samt en Fortegnelse over Bidragyderne. Skattebeløbet er altsaa 7 Gange saa stort som de anførte Bidrag.

Olaf Hedegaard.

Fortegnelse

over

de Skatteydere i Esbjerg, der have sammenskuet og skænket Trediedelen af Købesummen for Byggegrunden til St. Josephs Hospital i Esbjerg, med Angivelse af hver enkelt Skatteydere Bidrag.

Skibsbygmester Abrahamsen	46 04
Maskininspektør Agerlin	34 50

*) Jævnfør »Fra Ribe Amt« 1915 S. 128.

Sagfører Green Andersen	39 60
Murermester H. Andersen	25 00
Gasmester M. Andersen	37 50
Skibsreder Chr. Andreasen	34 08
Købmand Aug. Backhaus	22 50
Toldkontrollør Bang	34 08
Barber O. S. U. Bauer	26 40
Møbelhandler D. P. Beck	10 00
Direktør L. Beck	39 60
Particulier C. Bendixen	52 56
Arkitekt O. Berg	21 60
Particulier Term. Bløk	52 56
Sagfører C. H. Brasch	103 32
Consul C. Breinholt	280 80
Ekspeditør C. B. Breinholt	345 60
Fabrikant P. Brinch	34 08
Læge Th. Brinch	52 56
Stationsforstander Bruhn	100 00
Forretningsfører Bruhn	39 60
Grosserer H. Bruhn	216 00
Conditor N. Buhl	25 20
Malermester J. Busk	34 08
Grosserer J. Bøtker	31 50
Købmand Th. Bøtker	67 50
Hotelejer Chr. Christensen	78 00
Particulier Chr. Christensen	52 56
Dyrlæge H. Christensen	216 00
Auktionholder J. Christensen	22 50
Skindhandler Th. Christensen	27 00
Forretningsfører J. Christiansen	126 00
Fabrikant L. Christoffersen	43 68
Tømrermester M. Clausen	18 00
Bager O. Clausen	20 00
Guldsmed Dalgaard	12 00
Victualiehandler Daugaard	15 14
Fabrikant L. Dünweber	34 08
Grosserer Th. Drost	78 00
Direktør Ebbesen	52 56
Grosserer H. Eriksen	52 56
Købmand Sofus Eriksen	31 50
Grosserer N. Faarup	100 80
Købmand C. Feerup	52 56
Direktør L. Fischer	100 80
Forretningsfører Frydendahl	31 50
Murermester Geertsen	30 00
Skibsreder V. Greibe	135 12
Boghandler Grottrup	39 60
Distriktslæge Hamburger	30 00
Købmand Carl Hansen	48 30
Sagfører E. Hansen	100 80
Materialhandler H. Hansen	26 40
Møller H. Chr. Hansen	126 00

Købmand H. Chr. Hansen	18 24
Direktør H. P. Hansen	100 80
Murermester Jens Hansen	10 00
Maler Jørgen Hansen	33 60
Enkefru Mette Hansen	135 12
Læderhandler Th. P. Hansen	25 00
Toldforvalter W. Hassing	129 60
Grosserer N. Hedegaard	126 00
Slagter Hertz	195 00
Entreprenør V. Hoffmann	69 00
Gartner Muff-Holm	5 16
Landinspektør Hvelplund	39 00
Lodsoldermand S. Ibsen	43 68
Husejer N. B. Jacobsen	34 08
Tømremester Chr. Jensen	10 00
Bogholder G. A. Jensen	78 00
Ekspeditør H. Jensen	79 95
Købmand H. B. Jensen	67 44
Teglværksejer H. P. Jensen	153 60
Købmand J. Chr. Jensen	24 00
Forretningsfører Jørg. J. Jensen	25 00
Købmand Jens M. Jensen	26 28
Fabrikant L. B. Jensen	72 00
Particulier Th. Chr. Jensen	126 00
Restauratør Jørgensen	40 00
Urmager Ingv. Jørgensen	34 08
Købmand Martin Jørgensen	89 04
Direktør Kirk	25 00
Købmand Bang Knudsen	69 12
Købmand Knutzen	15 00
Apoteker R. Lange	135 12
Fabrikant A. Larsen	52 56
Forretningsfører A. C. Larsen	48 24
Købmand Bigum Larsen	39 60
Consul D. Lauritzen	1000 00
Captejn P. Lorentzen	27 00
Fabrikant C. Lund	300 00
Murermester Lysholt	12 00
Bogtrykker Harder Mikkelsen	14 16
Tømremester N. Møller	12 30
Grosserer Thorv. Møller	66 09
Købmand Carl Nielsen	25 00
Bankdirektør J. Nielsen	153 60
Hotelforpagter N. P. J. Nielsen	78 00
Arrestforvarer P. Nielsen	15 60
Mægler P. Nielsen	110 88
Købmand Poul Nielsen	26 40
Direktør C. L. Okholm	52 56
Grosserer Chr. Olsen	153 60
Boghandler Dalsgaard Olsen	78 00
Fabrikant Holger Olsen	57 60
Consul H. Pagh	193 92

Tømrermester Chr. Petersen	16 56
Redaktør Fr. Petersen	26 40
Husejer Hans Petersen	21 60
Læderhandler J. H. Petersen	89 04
Vognmand Magnus Petersen	13 00
Avlsbruger M. J. Pedersen	34 05
Vognmand Søren Petersen	52 56
Skomager S. Petersen	109 20
Købmand S. Chr. Petersen	126 00
Skolebestyrer O. Rybner Petersen	39 60
Bogtrykker Wedege Pedersen	103 32
Bankdirektør F. Poulsen	78 00
Fabrikant N. I. Poulsen	43 68
Direktør H. Rahlf	135 12
Tømrermester J. Rasmussen	40 00
Snedkermester P. Ravn	15 00
Bestyrer G. Røldgaard	16 20
Postmester Schiøning	67 44
Tandlæge Frk. Ingeborg Schultz	35 28
Gaardejer N. P. Silladsen	34 08
Ølhandler N. P. Silladsen	26 40
Bogholder H. Skovsgaard	19 50
Fabrikant P. Sloth	54 00
Enkefru C. Spangsberg	100 80
Gaardejer H. Spangsberg	34 08
Grosserer N. Sønderby	100 80
Købmand G. Taabel	100 80
Fabrikant A. Lykke Thomsen	26 40
Smedemester M. Lykke Thomsen	32 88
Gartner Th. Thomsen	81 00
Købmand J. N. Warrer	34 50
Havneingeniør Vestergaard	100 80
B × B	89 76
L.	43 68
J. —n.	29 70

Regnskab

10,029 Kr. 97 Øre

Indkomne Bidrag som anført	10.029 97
Indvundne Renter	50 47
<hr/>	
I 11. Juni Termin 1903 betaltes	10.080 44
af Købesummen for oven-	
nævnte Byggegrund	10.000 00
Wimmelmanns Honorar for	
Bidragenes Opkrævning	60 00
Tryksager og Porto	20 44
	<hr/>
	10.080 44

Vi bringe hermed hver enkelt Bidragyder vor Tak for velvillig Tilslutning til Indsamlingen. Den tilstedeværende Mangel paa *billig* og *god* Hospitalsplads her i Byen vil nu hurtig blive afhjulpen og afhjulpen *uden Udgift for Kommunen*.

Esbjerg, den 16. November 1903.

Th. Brinch. *Chr. Olsen.* *E. Hansen.*

Skibsejer og Kaptajn Clemen Nielsen

Af Agnes Andersen.

Min Farfar Clemen Nielsen, der er født i Oxby i Maj 1813 og døde sammesteds 22. Novb. 1898, har som gammel Mand nedskrevet nogle Optegnelser om sin Slægt og sit Liv. De meddeles nedenstaaende. Til Slut søger jeg at give en Skildring af ham selv. Den bygger dels paa gamle Papirer i Slægtens Eje, dels paa hvad min ældste Broder Clemen Nielsen, København, har nedskrevet, dels paa hvad min Fader har fortalt mig eller skrevet ned, og endelig hvad jeg selv har kunnet faa af Oplysninger paa Blaavand.

Clemen Nielsen skriver: »Min Moders Fader var født i Tane, Niels Sørensen, 1718; han foer paa Hol-

land, havde Handel. Hans Kones Navn: Kirsten Kristensdatter, født 1745. Boede her paa Stedet, havde Bryllup 1770; de havde 7 Børn, hvor min Moder var den 4. af disse, født 1777 og blev gift med Fader 1800. De havde 11 Børn, hvoraf vi endnu er 4 tilbage.

Stedet her var Fæste til Jens Bakkensen, og Kristen Nielsen Tane købte det, og han afstod det til sin Datter, som blev gift med Jes Frandsen og siden med Jens Josiassen, som blev da de mange blev*); hun døde et Par Aar efter. To Sønner fik Stedet, som kom til Auktion. Jeg fik det 1846 ved Auktion og med Omkostninger 1000 Rdl. Der var to Aftægter, en til Kristen Nielsen Tane og en til Mette Josiassen, men hun blev gaaende inde, og hun fik 2 Pægl Mælk hver Morgen.

Oldefar (dvs. Bedstefar) Søren Nielsen, født i Vandflod 1741, fared fra Holland, kom til Byen 1764, blev gift med Marens Jensdatter, der var en 8 Aar ældre; de havde 4 Køer, han var en god Fisker, og han skrev for Folk, de havde 4 Børn. Fader var den yngste, født 1775, var til Sildbyes**) og til Grønland 1799, var til Orlogs. 1800 blev han gift med Moder og fik Gaarden. 1803 blev den opbyggt, da var den paa 3 Td. Hartkorn; de havde 11 Børn. 1836 afstod han Gaarden til sin Søn Jens Søren Nielsen.

Jeg var den niende af Børneflokken, født 1813, opnævnt efter Morbroder Clemen Nielsen. Han havde en Bark paa Altona. Han sendte Tøj hjem til mig; jeg var hjemme i min Ungdom, tjente et Aar i Vejrs, 11 Aar gammel. 1828 blev jeg konfirmeret.

*) dvs. druknede, ved Drukneulykken ved Blaavand 1843, da 23 Mand omkom. Se »Fra Ribe Amt« 1905, S. 127.

***) Maaske Selby ved Ouse eller en anden Havneplads ved Vesterhavet.

Sommeren 1829 kom jeg til Søs til Finmarken med Captain Grønberg fra Ho. 1830 var jeg i Fart hjemmefra. 1831 til Hamborg at søge Hyre, jeg gjorde flere Rejser paa Vestindien til 1836 i Efteraaret. Tog Styrmandseksamen i Tønning. 1837 min første Rejse som Styrmand til Middelhavet og England. Jeg gjorde tre Rejser som anden Styrmand paa Vestindien og flere Rejser med Blankenesere paa England og Middelhavet.

1843 i Efteraaret købte jeg en liden Jagt paa 200 Td. paa Sønderho og gik i Fart fra Ribe paa Hamborg. 1851 byggede jeg en Gallias i Ribe og kaldte den »Maria«, gjorde en Rejse om Efteraaret, siden gjorde jeg 5 Rejser om Aaret. I Krigsaarene blev det kun til 3 Rejser.

Jeg foer lykkelig.

1869 i Efteraaret solgte jeg den til en fra Manø for 1200 Rdl. Saa blev jeg Bonde. 1873 var jeg dog ovre at hente Thue Nielsens Fartøj hjem fra Altona.«

Clemen Nielsens Far, Niels Jensen Sørensen, havde Tilnavnet Gade og dennes Far, hvem Clemen Nielsen omtaler som »Oldefar«, skriver sig i Kirkebogen med Navnet Søren Nielsen Gad (Gade). Clemen Nielsens Mor hed Maren Kirstine Nielsdatter. Hans Forældre havde en Gaard i Oxby, som blev kaldt »æ Herregoer«. Aftægtshuset fra denne Gaard findes endnu, og en Datterdatter af Cl. Nielsen ejer det. Men det har sikkert aldrig været en Herregaard.

Clemen Nielsen var mest hjemme i sin Barndom, efter Konfirmationen kom han til Søs. Hans Eksamens- og Skippercertifikat findes endnu; de er udfærdigede i Aarene 1836, 1840 og 1852. De to første

Beviser*) er udstedt i Tønning og paa tysk, skønt Tønning dengang var dansk.

Paa en af sine mange Rejser strandede Clemen Nielsen i Nærheden af Malaga i Spanien.

Efter at han havde købt den lille Jagt, begyndte han Fragtfart mellem Ribe og Hamborg, som han fortsatte efter, at han havde bygget Galeasen »Maria af Oxby«. Fra Ribe medtog han almindeligt Fragtgods, men det var dog mest Landbrugsprodukter, dels for Købmændene, men ogsaa for egen Regning, saaledes ved jeg, at en Gaardmand fra Allerup solgte sit Smør til Cl. Nielsen, det blev leveret i Ribe, hvor Cl. Niensens Skib lagde til ved Skibbroen. Naar C. Nielsen var i Ribe, boede han paa Skibbroen hos Tømmerhandler Hansen, der

*) »Clemmen Nielsen, født i Oxbye, 23 Aar gammel, H.R.P. No. 1953, 1. jyske Distrikt, Ribe Amt, Løbenr. 87, har jeg eksamineret i følgende Fag: Beregning og Maaling efter Plankort og rund Kort, at føre Journal, at regne med Marine-Kalender-Bestik, at afsætte sin Kurs og at stille og forbedre samme mod (paa trods af) Strømmen, Afdriften og Misvisningen; at anvende Oktanten til Maaling af Solens eller Stjernernes Højde; at finde Kompassets Misvisninger ved Hjælp af een eller to Pejlinger eller ogsaa ved Hjælp af Agimentpejling; at finde Bredden, saavel ved Solens eller Stjernes Meridianhøjde, som ved to Solhøjder uden for Meridianen, samt Tiden mellem Observationerne, at bestemme Tiden for Flod og Ebbe; og finder, at han fortjener Karakteren: duelig.

Tønning d. 9. Okt. i Aaret 1836.

Middelboe.

Captain-Løjtnant og Navigationseksaminator.«

»Clemmen Nielsen fra Oxbye har jeg eksamineret: Følgende fag: at beregne Længden paa enhver Tid; at finde et Urs Fejl ved Hjælp af Solens Højde eller en Stjernes og at benytte et Kronometer; at beregne Solens, Maaens eller en Stjernes Højde til ethvert Tidspunkt; at undersøge Fejlene ved en Sekstant og at anvende samme til Afstandsmaaling — og finder at denne har tilstrækkelige Kundskaber derom.

Middelboe. Captainløjtnant og Navigationseksaminator.
I vor Nærværelse: Joh. Jac. Kock. Hans Hen. Peters.«

dengang ogsaa havde Restauration. Hansen var hans gode Ven.

Om en af Cl. Niensens Rejser har Far fortalt lidt. Far var med. De havde Last fra Ribe og sejlede ud ad Aaen, men da Skibet kom ud paa Havet, begyndte det at storme stærkt, og de maatte af den Grund sejle inden om Øerne ved Kysten; ved Amrom sejlede de atter ud, naaede snart Elben og lagde derefter til i Hamborg, hvor de som sædvanlig fik en Ladning af Kolonial og flere andre gode Varer med hjem. En Torsdag Eftermiddag var Skibet klar til at gaa fra Hamborg. Da de naaede Blankenese, blev der sendt Bud i Land med Brev til en Købmand i Ribe, for at han kunde vide, naar de kom, hvorefter de sejlede videre. De var inde i Havnen ved Cuxhaven. Lørdag Middag sejlede de ind ad Knude Dyb og lagde til ved Skibbroen i Ribe Søndag Formiddag. Den omtalte Købmand var ikke for at tage imod dem af den gode Grund, at han intet Brev havde modtaget. Det kom først om Mandagen! Saadan var Postforbindelserne dengang.

Et Efteraar kom Cl. Nielsen fra Hamborg med fuld Last. Da blev det en vældig Storm. Skibet laa for 2 Ankere, men begge Kættinger sprang, og Skibet løb lige op til Ballum By og strandede. Lasten kom derefter paa Vogne og blev kørt til Ribe. Skibet havde ikke taget nogen Skade, det blev næste Foraar rullet ud over Engene og kom atter i Farten.

Ejendommen, Cl. Nielsen købte 1846 i Øster Oxby, blev hans Hjem, hvor han opholdt sig om Vinteren i de Aar, han sejlede. Men Efteraaret 1869, da han opgav Sejladsen, overtog han selv Driften af den lille Ejendom. Der var 3 Køer, nogle Ungkreaturer, 1 Hest, et Par Grise og en Del Faar. Jorden laa meget spredt. Der var solide pæne Byg-

ninger i den gamle Stil. Stuerne var med hollandske Fliser. I den ene Stue var Fliserne blaa, i de to andre lyserøde; de var meget smukke. I Opholdsstuen stod for Bordenden og langs Ydermuren fast Bænk, og i den anden Ende af Stuen var der to Alkover. I Vindueskarmen var snittet et Hak; naar Skyggen fra Midterstolpen i Karmen naaede dette Hak, var det Middag. Køkkenet havde aabent Ildsted.

Clemmen Nielsen var gift to Gange og med to Søstre. Hans første Kone hed Maren Nielsdatter, deres Bryllup stod 19/1 1845. Men allerede 14/6 1847 døde hun af Barselseber. Der var to Brødre til Clemmen Nielsen, der omtrent samtidig mistede deres Koner af Barselseber. Der findes en Ligtale: »Personalia over den salig afdøde Danekone Maren Nielsdatter, f. i Vesterøksby d. 20de Juli 1817, død i Østerøksby d. 14de Juni 1847 og begravet paa Oksby Kirkegaard d. 19de s. Maaned.«

3/12 1848 blev Cl. Nielsen viet til sin anden Kone, Mette Kjestine Nielsdatter, f. 22/10 1828. Hun var 15 Aar yngre end han; han havde staaet Fadder til hende. Maren og Mette Kjestines Far hed Niels Andersen Frandsen. Han var blandt de 23 Mænd, der druknede d. 24/11 1843 ud for Blaavand og Vejrs.

Cl. Nielsen og Mette Kjestine havde to Børn, en Dreng og en Pige, der begge blev sat i Skole i Ribe i en meget tidlig Alder. Allerede da Drengen var 4 Aar, kunde han læse, og Cl. Nielsen satte den lille 4 aars Purk Lærebog for, som han skulde lære udenad. Straks efter at Drengen var fyldt 6 Aar, begyndte han sin Skolegang, og 8 Aar gammel blev han sat i Ribe Borgerskole og senere i Ribe Latinskole. Drengen længtes meget hjem, og naar han havde været hjemme paa Ferie og skulde afsted til

Ribe igen, ønskede han gerne, at Skolen var brændt.

Clemen Nielsen var en høj og stout Mand, dygtig og bestemt med gode Evner, men jævn og stilfærdig i sin Færd. Han var en afholdende Mand, men for at faa ret begyndt paa Dagens Gerning fik han hver Morgen en Snaps til sin Mad. Det fik han ogsaa, naar han var paa Besøg i mit Barndomshjem, hvor der ellers ikke blev budt stærke Drikke. Derom har en af mine ældre Søstre ogsaa meget morsomt sagt, at hun dengang som Præstedatter fandt det meget ydmygende og upassende!

Da Cl. Nielsen holdt op med at sejle, var han efter Tiden og Forholdene velsitueret, saa han kunde hjælpe sine Børn godt i Vej, og desuden hjalp han med mindre Laan derhjemme i Sognet. Han var Medlem af Forretningsudvalget for et Bjergnings- og Dykkerselskab, ogsaa efter at han var holdt op med at sejle.

1889 solgte han Ejendommen og Ægteparret gik paa Aftægt paa Ejendommen. Han var nu en Mand paa 77, men stadig rask og rørig; han havde aldrig været syg. Nu blev hans Bestilling at flytte og vande Faarene, der gerne stod tøjrede paa den yderste Lod.

Hver Dag gik han til Havet en eller to Gange, hvor han undertiden samlede smaa Stykker Træ, som han tog med hjem. Det sidste Aar, han levede, var han en Dag som sædvanlig gaaet ned til Havet, hvor han havde samlet en lille Bunke Kul. Nu var han blevet lidt træt og havde sat sig ned i en Lavning bag Klitterne. Kullene laa ved Siden af ham. Da kom Strandfogden ubemærket over ham; han paatalte den »ulovlige« Kulsamling (Kul blev dog aldrig samlet af Strandfogden). Siden den Dag gik

Clemen Nielsen aldrig mere ud til det for ham saa kære Hav.

1898 d. 22. Nov. døde han. Et Liv i Guds frygt og Nøjsomhed var sluttet.

Den Morbroder, Cl. Nielsen omtaler i sine Optegnelser, og efter hvem han er opkaldt, hed ogsaa Clemen Nielsen og var Kaptajn og Skibsejer og har ogsaa været en driftig Mand. Han førte først et mindre Skib fra Altona; paa dette havde han i Krigsaarene 1807—14 Kaperbrev, fik gode Prisepenge og blev derefter i Stand til at faa et større Skib, en Frugtfarar fra Messina til Hamborg, hvormed han gjorde flere gode Rejser. 1821 skænkede han et Skib til Oxby Kike »som Mindelse om sin lykkelige Fart.« Det var en Model af hans eget Skib. Det blev 1829 ophængt i den gamle Kirke med Straatag. Det hænger nu i den nye Kirke.

Frugtfararnerne dengang pressede hinanden haardt med stor Sejlføring, da det gjaldt om at komme først. Under et saadant Pres af Sejl kuldsejlede Skibet i en Byge, og alle druknede. Det har været ca. 1828.

De øvrige Personer, min Farfar omtaler, ved jeg intet om. Deres Oplevelser er gaaet i Graven med dem. Men af de mange smukke Ting, de bragte med hjem, fandtes en Del i mit Hjem. Der var et yndigt lille Miniature-Chatol, hvori der var en Mængde smaa Skuffer, hvorpaa der var malet kinesiske Tegn, og der var et hemmeligt Rum i en af Skufferne. Der var smukt Porcelain og et af de ejendommelige hollandske Ure med en Havfrue paa hver Side af Urskiven, og et mægtigt stort og tungt Messinglod hang i en lang Messingkæde, der kunde gaa helt ned til Gulvet. Der var ogsaa en

Mængde af de smukke forskelligartede Konkylier, der, naar man holdt dem op til Øret, sang deres Sange om de skønne Strande og de store Have, hvorfra de var kommet.

Snaphaner i Torstenssonskrigen

Ordet snaphane kan have tre betydninger: 1) Det kan gælde fjederlaasen (hanen) paa en bøsse eller hele bøszen, 2) det kan betyde en gemen røver, og 3) det kan betegne en kapergast til søs eller en fribytter til lands, der under krig — med eller tilladelse — søger at tilføje fjenden saa stor skade som muligt, altsaa en slags sabotør eller modstandsmand.

De snaphaner, der omtales i det følgende, er aabenbart af sidstnævnte slags.

Snaphanerne og deres indsats er især kendt fra Gønge herred under den skaanske krig. Men forøvrigt har de vel opereret under næsten alle krige.

Ogsaa i Torstenssonskrigen spillede de en rolle. Det gælder saaledes de dristige snaphaner i Holsten — »die holsteinischen freien Knechte« eller »die Moorbauern« — der tilføjede svenskerne betydelige tab. Saaledes overfaldt bønderne i Kaltenkirchen og Ulzburg oberst Schlebusch, som var en af de værste til at plyndre og mishandle befolkningen i Sydvestjylland. Da han med 50 ryttere og 400 røvede stude drog gennem Holsten, fratog snaphanerne ham studene og nedsablede rytterne, mens han selv med nød og neppe undslap. En anden gang tog de hans rejsevogn med indhold. Sven-

skerne var saa forbitrede paa de forvovne, at de radbrækkede dem fra neden af og spiddede anførerne, hvis de fik fat i dem.¹⁾

Ogsaa paa vore kanter optraadte der snaphaner.

Da anføreren er en mand fra Ribeegnen, maa man vel tro, at størsteparten af hans folk ligeledes har været derfra. Anføreren er *Johan Pedersen Styrk*, der var gift med biskop Hegelunds yngste datter Dorothe. Tildels ved hjælp af arven med hende og dels ved køb var han kommet i besiddelse af et par ejendomme i *Ribe*, men ellers nævnes han 1638 og 46 som boende paa *Krogsgaard*, 1646 paa *Skodborghus* og fra 1647 paa *Sneumgaard*. Antagelig har han været bestyrer eller forpagter. 1654 er han ialt fald forpagter paa *Sneumgaard*. Dette aar køber han en gaard i *Rodebæk* i Faaborg sogn. Et enkelt sted kaldes han oberst, men da han ellers ikke nævnes med denne titel, er det vel blot et minde om hans førerskab af snaphanerne.²⁾

Desværre er efterretningerne om Ribeegnens snaphaner meget faa og knappe. En gammel Borger i Ribe, aabenbart hospitalets forstander og spisemester *Niels Frandsen*, død 16. juli 1659 af pest, har under Torstenssonskrigen ført en aarbog.³⁾ Han fortæller bl. a. følgende:

»A. 1645 d. 7. Avgusti haver Wrangel skikket en parti her i landet, en 400 Ryttere oc Dragoner. Og er det Kong. Maytt. Officerer kundgjort, haver derfor mødt ham paa halv Vejen, mellem Colding og Vejle, men et Antal Folk, oc Johan Styrck med sine Snaphaner. Oc haver der lystig sat an med dem, oc omsider motte Svensken bede om Naaden, oc ikke om Retten. Saa den største hob blev der til idel dumme oc stumme.«

Om slaget, der ikke er meget kendt, beretter

Slange følgende i sin »Christian dend Fierdes Historie«: »Og saasom tiden til sidst faldt hannem (Wrangel) noget lang inden breffvene ankomme om freds-slutningen, tvang mangelen ham til, at udsende een af sine underhafvende øfverster, ved nafn Würtzburger, med 500 ryttere hen omkring i de jyske landsbyer i Colding-egn, for at indsamle lefnets mideler. Derom fik Bilde saa betimelig kundskab, at han i en hast ofverfaldt disse svenske i en landsbye ved Colding; saa at 300 gemene ryttere blefve deraf paa stæden nedlagde, samt 3 ober-officerer, men oberst Würtzburger tillige med 19 andre ober- og 10 under-officerer tagne til fange, foruden gemene; saa at næsten ingen af dette partie undkom tilbage.«

I dette slag har snaphanerne altsaa ligefrem hjulpet de regulære styrker.

Det var forøvrigt ogsaa tilfældet i Holsten. Da den danske major zur Mülen med en afdeling fra Glykstadt fæstning den 29. marts 1644 angreb svenskeren Mortaignes regiment, fik han ligeledes hjælp af »die moorbaurn.«

Det andet sted, hvor jeg har fundet snaphanerne nævnt, er i Kærgaard birks tingbog. 13. marts 1646 aflagde en Ribemand samt en kone fra Vejrs, Aal sogn, og en Pige fra Bredmose, Ho sogn, det vidne »med oprakt finger og ed, at de nærværendes hos var den 14. august 1644 i forne *Peder Baggesens* hus i Ribe og da hørte og saa, at *Peder Sørensen*, borgemester der sammesteds, kom ind i forne *Peder Baggesens* hus med en partj snaphanner, som var med hannem derinde, og med stor gevalt og overlaster tog afsted, og blandt andet skældte forne *Peder Sørensen*, borgemester, *Peder Baggesen* for en skælm. Da svarede *Peder Baggesens* hustru *Maren*

Lauritzdatter, at Peder Sørensen skulle give sig tilfreds, skældte hende straks for en hore og tilmed befalede sit medfølgende partj, at de skulle søge den skælm Peder Baggesen op og tage fat paa ham, med mere bedrifter og skændsord han sig i Peder Baggesens hus og for hans dør bedrev.«

Vi lægger mærke til datoen, da borgmesteren med snaphanerne saaledes overfaldt Peder Baggesen — den 14. august 1644. Det er netop i de dage, prins Frederiks⁴⁾ folk under anførsel af Kristian Rantzau til Breitenburg rykker ind i Ribe for at indtage Riberhus, som en af Torstenssons efterladte afdelinger endnu holdt besat.

Ogsaa her maa man tænke sig, at snaphanerne er kommen til Ribe for at støtte den regulære hærafdeling.

— — —

Forøvrigt kan man ikke undlade at spørge, hvad der dog faar byens borgmester til at sikre sig et parti af disse vilde fyre og med dem trænge ind i en storkøbmands hus og udskælde, true og genere ham og hans hustru.

Grunden er dobbelt. Peder Sørensen og Peder Baggesen var personlige uvenner, i strid om private interesser. Men tillige var baade Peder Baggesen og hans broder Lavrids — begge af »de Baggesønners blod og stamme« — kendt for deres unationale optræden under krigen. Ja, Peder Sørensen anklager endog Peder Baggesen for angiveri.⁵⁾ En kommission af tre ansete adelsmænd synes dog ikke at have givet Peder Sørensen medhold.

Men det er altsaa hadet, der er løbet af med borgmesteren. Og det er let forstaaeligt, at han har kunnet faa en flok snaphaner, der stod i en kamp paa liv og død med svensken, til at voldgæste en mand,

der efter snakken i byen plejede alt for venskabelig omgang med fjenden. —

Forøvrigt hævdede borgmesterens fuldmægtige paa birketinget, at tingsvidnet i henhold til en »skudsmaalsseddel« fra Peder Sørensen ikke burde udstedes. Peder Baggesens sagfører Jens Nielsen Vallund⁶⁾ mener derimod, at seddelen »ikke var saa noksom«, at den kunne forhindre tingsvidnet, og desuden fremlagde han en »suplikation« (et bønsskrift), hvorpaa var skrevet »med Kongelig Mayestæts Cecetierers Otte Krag⁷⁾ egen haandskrift og underskrift: »Hans Mayestæts Naadigst Svar er, at Vidner og alt andet, som udi denne sag bør at føres, skal til Tinge udi tilbørlig Steder føres, og ingen ved høj bmt. Ko. Ma. Bref fra deres ordentlig ret drages eller hindres. Haderslev 3. marti 1646. Otte Krag.«

Krag skriver altsaa, at loven og den sædvanlige retspraksis skal følges og vidnerne aflægges paa hver persons værneting. Derfor paastod Jens Nielsen, at sagen ikke skulle yderligere forhales. Fogden⁸⁾ dømte, at efterdi det ikke var bevist, at borgmesteren »af øvrighed eller skrøbelighed« var forhindret i at være tilstede, skulde tingsvidnet udstedes — hvilket ogsaa skete.

Noter: 1) Ribe skoleprogram 1836. Peter Adler: Bidrag til Ribes historie under krigen med Sverrig 1643—45, 30, 21. 2) J. Kinch i Jyske Sml. V, 243 f. (noten). O. Nielsen: Skadst herred 151. 3) J. Kinch: Uddrag af et ældre haandskrift (Jyske Sml. V, 232—49), Kinch: Ribe II, 811. Slange: Kr. IVs hist. 1230. 4) Den senere kong Frederik III. 5) Kinch: Ribe II, 383—85. 6) Vist den samme som Jens Nielsen Dejgaard i Vallund, der ofte optræder som sagfører, se H. K. Kristensen: Øster Horne Herred 309. 7) Otte Krag, født paa Agerkrog i Tistrup sogn, adelens bekendtefører, blev øverste sekretær i januar 1645. 8) Chr. Madson, Lundtarp (Søndertarp), Lunde sogn.

H. K. Kristensen.

Dømt til at lege

På Kærgårds birketing tog ting- og birkeskrivere *Jørgen Rask* i *Hyllerslev* den 22. april 1642 på lensmanden *Gregers Krabbes* vegne en dom over *Hans Christensen* i *Kærgård*, *Aal sogn*, og *Therben Thamesen* i *Lønne*, fordi de »mutvillig har dennem forholden« og ikke var mødt til mønstring, skønt de var blevet tilsagt.

Birkedommeren *Chr. Madsen* i *Lundtarp* (Søndertarp, Lunde sogn) dømte da, at de to anklagede skulle »lege med hverandre, og hvilken én af dennem, som taber, at straffes på Bremerholm en tid lang, indtil de (han) af høje øvrighed derfra kan blive benådet.«

»Lege« er her brugt i en anden betydning end den ordet nu gerne bruges i: at more eller forlyste sig. Når »legen« for den enes vedkommende ville ende med arbejde i jern på Bremerholm, forstår vi, at hensigten er ikke bare lystighed og tidsfordriv. Men ordet kunne i gamle dage også betyde andet. Det kunne betyde: bevæge sig. »Er ilden stoor os streng, da bobler vand oc leger.« Og det kunne betyde at spille på et musikinstrument. »Ieg haffde da kiøbt mig et clavicordium, så leegte ieg psalmer, oc hun sang,« skriver *Leonora Christina* i »Jammersmindet.«

Det kan også bruges med den betydning af at spille, som vi kender fra folkevisen: »Og hør, du favre gangerpilt leg tavlebord med mig!« Brugt på samme måde findes det bl. a. i *Kolderup—Rosenvinges »Samling af gamle danske Love«*: »Ængin man mo taflæ leghe eller doble.« Og i *Stephanius' »Nomenclator«* siges det, at *alea* betyder »bretspil eller allehånde leeg med terninger.«

Dommens mening er da den, at Hans Christensen og Therben Thamesen skal som straf for deres forseelse — ikke kaste lod — men kaste terning, og den tabende skal sendes til Bremerholm en tid lang.

Det er en sjælden dom at finde i en tingbog.

Når dommen i det hele taget findes der, hænger det sammen med, at det er en militær straffesag. Inden for hæren kunne en sådan leg eller spil — endog med livet som indsats — undertiden bringes i anvendelse.

Hvordan denne sælsomme leg formede sig godt 100 år senere, får vi klar besked om i Frederik Vs krigs-artikels-brev for landtjenesten ved søetaten 29/7 1756. På lignende måde er det antagelig foregået 1642. Justitssergeanten mødte med en tromme, som foroven var forsynet med en opstående rand på en hånds bredde, samt to terninger og et træbæger. Auditøren kalder da en delinkvent frem og lader ham gøre et kast; trommen med den høje kant har tjent som bord; auditøren noterer tallet, mens delinkventen har ret til at efterse, at øjnene bliver rigtig talt. Derefter kaldes den næste frem, og således vedbliver man til alle delinkventerne har kastet. Tabes en terning på jorden eller kommer til at ligge over den anden, eller nogle af spillerne får lige mange øjne, kastes der om. Når »legen« er forbi, har den, der har fået færrest øjne »forspildt sit liv.« »Desårsag skal den, som tabte, til skarpretteren overleveres.«

En enkelt gang blev dette militære spil om liv og død anvendt af civile, nemlig i en falskmøntersag 1777, endog efter forslag af Højesteret.*)

*) Se Villads Christensen: De jyske Falskmøntere i Jydske Sml. 4. rk. IV, 39—73.

Selv om det ikke gjaldt livet for vore to unge mænd, der udeblev fra mønstringen, var det dog også for dem et dyrt terningekast!

H. K. Kristensen.

Fra Ribe Amt 1903-52

Ved H. K. Kristensen.

Alfabetisk Forfatterregister

- A**ASTRUP, H. J.: Et Soldaterbrev fra 1864. 1944 120-22.
Alkærsig, Søren: På jagt efter brændevinstøj. 1903 141-46.
— En Smuglerhistorie fra 1729. 1905 90-117.
— Fra den store Smuglertid. 1907 124-56. 1909 170-89.
— Smugleriet ved Kongeaaen i Mands Minde. 1911 126-91.
— Vore folkevolde med særligt hensyn til Trældiget. 1920 268-78.
— Efterskrift. 1923 101-04.
— Den ulovlige brændevinsbrænding. 1924 169-96.
— Historisk Samfund for Ribe Amt. 1928 1-7.
— Korte notitser fra Ribe amt. 1928 190-91; 1929 428-30; 1930 609-13.
— Et Mindeord. 1929 442-43.
— Hedernes Opdyrkningshistorie. 1929 409-19; 1930 573-608.
— Trykte kilder til Ribe amts historie. 1930 463-67.
— Jørgen Rasmussen Kirkebjerg og Gymnastikken i Ribe Amt. 1930 548-59.
— Anmeldelser. 1930 614-17; 1931 829-31; 1934 571-74; 1935 705-09; 1936 142-46; 1937 135-41.
— Spor af oldtidens agerbrug i de jyske heder. 1931 715-19.
— Fra Nollund hede. 1931 736-41.
— Smaating. 1931 820-28; 1936 147-49; 1937 127-34.

- Alkærsig, Søren: Indholdsfortegnelse over artiklerne i »Fra Ribe Amt« 1903—27. 1931 833-39.
- Efterskrift. 1932 29-34.
 - H. F. Feilberg. 1932 35-39.
 - Trældiget. 1933 315-31.
 - Spor af forsvundne landsbyer. 1933 331-37.
 - Stensamlinger i skovene. 1933 338-40.
 - Oldtidsjern i kirkegårdsdigerne. 1933 341-45.
 - Ulvegrave. 1933 376-78.
 - Skodborghusmindesmærkets afsløring. 1933 380-82.
 - Malthøj. 1934 569-71.
 - Mærkelige oldtidsrester. 1935 703-04.
 - »Frederik Munks lejr« i Åstrup og voldene i Klelund. 1936 18-45.
 - Har Vardehus ligget på samme plads til 1439? 1937 24-29.
 - Sogneskel og udskiftning. 1937 30-50; 1938 142-47.
 - Misvækst. 1937 51-66.
 - Urstenalder i Vestjylland. 1937 67-71.
 - Kvægpest. 1938 35-52.
 - Undersøgelsen af Kærgårds ældre gårdtomt. 1938 107-18.
 - En Stensti i Vejen mose. 1938 117-22.
 - En gammel vej. 1944 88-100.
- Amorsen, J.: Minder fra 1849. 1906 164-69.
- Andersen, Agnes: Skibsejer og Kaptajn Clemen Nielsen. 1952 140-48.
- Andersen, Ellen: Bondedragten i Ribe Amt i 1800aarene. 1950 399-420.
- Andersen, J.: Christen Krarup. 1922 604-17.
- Fattige Tider. 1923 36-51; 1929 216-42.
 - Fattige Tider og Egne. 1924 197-215.
 - Per Skræppenborgs Møde i Holsted. 1936 131-34.
- Andersen, Poul: Folkelig Retsfølelse. 1903 64-68.
- Et mekanisk Geni. 1905 132-37.
- Andersen, Vald.: Peder Juel til Hundsbæk. 1950 440-44.
- Anderson, William: Ribe Domkirke. 1929 275-301.
- Andreasen, C.: Bidrag til V. Vedsted Bys og Kirkes Historie. 1925 309-73.

Andreasen, J. og Tom Kristensen: Sognehistoriske Samlinger. 1948 155.

Andreassen, J.: Ho-Oksby Sognes Skolefundats. 1946 455-63.

Andresen, H.: Levnetsberetning. 1952 41-59.

Appel, Ingeborg: Hans Svejstrup. 1935 617-34.

BJERGE, Poul: Hodde og Tistrup i gamle Dage. 1915 87-107

— Kristen Madsen i Gammelby. 1921 369-404.

— Gustav Steman. 1931 645-49.

Bloch, V. og Otto Smith: Ribe Borgere 1660—c. 1860. 1928 64-110; 1929 302-56.

Borberg, L. P.: En middelalderlig Selvejrbondeslægt fra Ribe Amt. 1945 169-222.

Breinholt, C.: Tillæg. 1919 118-20.

Brinch, Th.: Erindringer fra Esbjergs Barndom. 1951 531-68.

Brus, Johs.: Om den gamle Grene kirke. 1941 297-308.

Bruun, Henry: Ribe (Riberhus) Amt 1662—1912. 1912 392-404.

Byriël, J. H.: Smaatræk fra Vamdrupengen i 1849. 1907 213-220.

— Fra Fæste til Selveje. 1908 171-77.

— Mikkelsgrande i Øster-Vamdrup. 1909 100-03.

— Da de Hjarup Gaardmænd laante. 1910 182-90.

— Hellig Thøgers Kirke i Endrupskov. 1912 352-65.

— Minder fra Foldingbro-egnen i Krigen 1848—50. 1912 378-86.

— Fra Vamdrup Sogn. 1918 639-49.

— Østerbygaard. 1941 337-41.

— Af Bastrup Ejerlavs Historie. 1943 665-70.

— Ejendomsretten til Søgaard Sø. 1943 670-71.

— En Klage. 1944 132-34.

— og H. K. Kristensen: Udskiftningen i Øster Vamdrup. 1946 346-61.

Brüel, Jens: Klitterne i Ribe Amt. 1903 69-121.

CARØE, K.: Terkel Eskildsen og hans salver. 1914 629-41.

Christensen, Chr. N. m. fl.: Hedernes Opdyrkningshistorie. 1929 573-608.

Christensen, Ejvind og Hans Thuesen: Og sandet dæmpedes. 1952 96-109.

- Christensen, J. Carl: Bysmeden i Gamst. 1934 565-69.
- En gammel Stodderkongeinstruks. 1939 157-61.
 - En menig Soldats Optegnelser. 1941 283-96.
 - Nøraa Byes Vide og Vedtægts Bog. 1944 113-19.
 - Fiskeriet ved Nymindegab. 1946 410-30.
- Christensen, P.: Branden i Varde 1821. 1933 369-71.
- D**AMM, Kristen m. fl.: Hedernes Opdyrkningshistorie. 1930 573-608.
- E**BBESEN, M. A.: Udstykningen i Ribe Amt gennem 25 Aar. 1936 90-114.
- Om Endrupholms Fæstevæsen. 1938 97-106.
 - To Smugleraffærer. 1939 107-16.
 - Da de Seest Bymænd skyldtes for ulovligt Købmandsskab. 1940 150-56.
 - Kampdiget og Adelgrøften. 1941 325-34.
 - Krigsskadeserstatning til V. Nykirke Kommune. 1942 529.
 - Naar Vider og Vedtægter ikke slog til. 1944 627-38.
 - Af Nørre Grisbæk Bys Historie 1620—1700. 1946 464-73.
 - Stenderup Fællesmark. 1950 425-31.
- F**EILBERG, H. F.: Rumlepotten. 1903 122-23.
- Fogtmann, Cathrine: Reskriptsamleren, Justitsraad Laurids Fogtmann. 1909 48-62.
- Frank-Christensen, C.: Et gammelt Ribebillede. 1929 243-47.
- Et 200 Aars Jubilæum. 1929 248-59.
 - Billeder af Christian Falster. 1929 260-64.
- Frederiksen, J. Chr.: Den gamle Drivervej. 1926 303-18.
- Hedeopdyrkning. 1933 371-76.
 - Jerngruber og Gaardtomt i Lintrup. 1936 135-41.
- Frifelt, Salomon J.: Et Stykke Bondevirksomhed gennem et halvt Aarhundrede. 1938 164-82.
- Søren Alkærsig: Vejen Sogn i Malt Herred (Anm.) 1937 141-43; 1938 189-91; 1942 540-42.
 - Feilbergmindet i Darum. 1940 170-73.
 - H. K. Kristensen: Øster Horne Herred (Anm.) 1945 330-32.

- Frifelt, Salomon J.: Forfatteren, fhv. Højskoleforstander
Søren Alkærsig. 1944 134-40.
- Lærer Jeppe Hejbøl 1949 304-06.
 - Historisk Samfund for Ribe Amt gennem 50 Aar. 1952 1-26.
- Frydendahl, H. C.: Oldtidsjern i Ribe Amt. 1931 699-714.
- Fuglsang, Anth.: Vinkelskriveren Christen Wæring i
Vrøgum. 1947 650-52.
- En Smugleraffære. 1948 106-15.
 - Fra Hoveritidens sidste Aaringer. 1948 115-20.
 - Under Ekstraskattens Aag. 1948 121-29.
 - Under Brændevinens Svøbe. 1948 129-34.
 - Fra Grænsekontrollen i Struensetiden. 1950 434-37.
 - Ti Stude. 1950 437-39.
 - Børnepenge i 1788. 1950 439-40.
- Fussing, Hans H.: En dansk soldat i Trediveårskrigen. 1951 481-90.
- G**ALSTER, Georg: Ribe Mønt. 1947 587-619.
- Galster, Kjeld: Biskop Jersin og hans Kamp for Kirke og
Evangelium mod Sværmere. 1947 540-58.
- Gedde, O. F.: Rytterfægtningen ved Vorbasse den 29. Fe-
bruar 1864. 1904 139-49.
- Godskesen, Sine: En Mands og en Hustrus Oplevelser i Kri-
gen 1864. 1907 39-70.
- Livet paa Fanø i Midten af forrige Aarhundrede. 1919 121-38.
- Grønbæk, H.: Kvong Sogn under 3 Aars Krigen. 1944 40-48.
- Sognepræst M. H. Nielsen. 1948 137-42.
- Gundesen, P. M.: En Aftægtskontrakt. 1940 162-67.
- Skælgravning i Vadehavet. 1941 309-24.
 - Bærsamling i Eventyrets Land. 1947 641-44.
 - Blaamuslingskrabning. 1948 103-06.
 - Klitfaarene i Ho-Oksby Sogne i ældre Tider. 1951 491-507.
- H**ANSEN, Georg: Degnen i Ribe Amt i 18. Aarhundrede. 1944 1-23.
- Hansen, H. Jessen: Plovstrup. 1940 30-54; 1941 177-208.
- Hansen, Hans Simon og J. Nissen: Sognefoged Anders
Kristian Hansen i Gesten. 1904 150-68.

- Hansen, Karl: Fra Bryndum Sogn. 1917 454-86.
 — Rakkerhuset i Forum. 1923 79-81.
 — En Soldatergrav paa Bryndum Kirkegaard. 1943 573-93.
 — (Ved H. C. Hansen): Slægtsminder og Oplevelser. 1952 60-95.
- Hansen, Niels Cl.: Bøndernavne i Ribe Amt. 1933 219-29.
 — Ribe-Peblingenes Navne. 1934 474-83.
 — Navnet Varde. 1936 11-17.
- Hansen, S. Karl: To gamle Skifter fra Urupgaard i Grindsted Sogn. 1925 292-308.
- Hansen, Svend: Brøndum Kirke. 1947 559-86.
 — Om Brøndum Kirkes Sakristi og Spir. 1948 60-70.
- Hatt, Gudmund: Oldtidsagre i Ribe Amt. 1934 387-405.
 — En Boplads fra Germansk Jernalder i Oksbøl. 1948 36-59.
 — En Jernalders Brønd i Torrup. 1952 125-29.
- Hedegaard, Olaf: Da Sct. Josephs Hospital i Esbjerg rejstes. 1952 136-40.
- Heilskov, Chr.: Historisk-topografisk Tidsskrift-Index for Ribe Amt. 1921 293-318.
 — En Ansøgning om brændevinsbrænding fra 1767. 1928 51-59.
- Helms, J.: Oplevelser i Ribe under Krigen 1864. 1904 1-36.
- Heltøft, Jens: Bidrag til Outrup Sogns Skolehistorie. 1927 658-78.
- Hermansen, Victor: Ribes Tilstand 1735 og 1743. 1926 462-93.
- Herschend, P.: Smaatræk fra Fanø paa de store Landbo-reformers Tid. 1927 635-42.
- Hjort-Nielsen, H. P.: Prokurator Christen Gjønge og hans Alkoholforbrug. 1926 289-99.
- Hvidtfeldt, Johan: En Jøde i Ribe 1676. 1937 110-12.
- Høy, Chr.: Handelsmanden, Legatstifteren Chr. Vad. 1921 504-32.
- Høyer, I. B.: Fra Kvægpestens Dage i det 18. Aarhundrede. 1903 138-40.

IVERSEN, J.: Andst Kirke. 1942 353-69.

JENSEN, Chr. Axel: Riberhus Slotsbanke. 1942 494-509.
 — Syriske Glasskaar. 1945 243-51.

- Jensen, F. Elle: Biskop H. A. Brorsons Synodalmonita. 1942 467-93.
- En Konfirmationsstrid. 1944 24-39.
 - Pietismen paa Ribeeegnen. 1945 223-42.
 - Hr. Niels Olivarius til Aastrup-Starup. 1946 373-84.
 - Bidrag til Aastrup Kirkes Historie. 1949 170-82.
 - Hr. Peder Wibe til Malt-Folding. 1952 27-40.
- Jensen, Hans: Hessel Bro og Flodens Vande. 1905 138-44.
- Jensen, J. K.: Et Par Bemærkninger i Anledning af H. F. Feilbergs Ophold i Brørup. 1932 40-44.
- Afskrift efter Brørup Sogns Liber Daticus. 1932 45-73.
 - Feilbergs Indtræden i Brørup. 1932 74-77.
 - Pastor Heinsen i Brørup. 1939 133-42.
- Jensen, P. Feddersen: Fra Veerst Sogn. Efter Sognefoged Jens Jensens Optegnelser. 1917 432-53.
- Jepsen, A. Grunnet: Af Varde Bys Historie. 1929 265-74.
- Jespersen, L.: Folkesynd og Kirkestraf. 1926 319-28.
- Svenskerne i Skads Herred 1643-45. 1926 329-39.
- Jessen, Ludvig Elbæk: Læreren og Foregangsmanden H. M. Løbner. 1951 508-30.
- Jørgensen, Andreas m. fl.: Hedernes Opdyrkningshistorie. 1930 573-608.
- Jørgensen, Harald: Danmarks første Fattiggaaard. 1940 78-88.
- Jørgensen, H. G. A.: Tjæreborg Kirke. 1925 279-91.
- Jørgensen, Margrethe Løbner: Et Blad af Sønderkov Møllers Historie. 1922 618-33.
- K**APPELSKOV, Evald P.: Fra Fiilsøs udtørring. 1950 453-57
- Kjærgaard, Hans Peter Brasch: Mandø i tidligere Tid. 1928 153-89.
- Klitgaard, C.: En gammel Bryllupsvisе. 1908 165-70.
- Knudsen, Hans: En Indberetning om Malt-Herred fra Slutningen af det 17. Aarhundrede. 1914 694-97.
- Sønden for Lands Lov og Ret. 1917 389-431.
 - De vigtigste Kilder til Ribe Amts Historie i Landsarkivet for Jylland. 1930 447-462.
- Koch, L. J.: Ribe Katedralskole 1886—92. 1945 60.
- Korsgaard, Otto: Folkeliv i Skanderup Sogn. 1924 107-42.

- Kragelund, T. (se Tobiassen!)
- Kristensen, Evald Tang: Et Orfejdebrev fra Ribe 1530. 1910 191-97.
- En lille Stump Præstehistorie. 1926 300-02.
- Kristensen, H. K.: Om Oprindelsen til Stednavnene Lunde og Lundager i Vester Horne Herred. 1926 440-48.
- Fra dengang man hvervede Soldater. 1928 111-18
- Hekseprocesser paa Vardeggen. 1929 384-408; 1930 505-42; 1932 138-79.
- Nogle Fund ved Henne Kirke. 1932 212-15.
- En almindelig vestjysk Herregaard ved Midten af det 17. Aarhundrede. 1933 346-55.
- Bremerholms Arbejde for at forsømme en Bondegaard. 1933 366-67.
- Et Par Plattenslagere. 1933 367-68.
- Den yngre Bronzealder. 1934 550-54.
- Et Par Dateringer af Digevoldinger. 1934 561-65.
- Litteratur om Ribe Amt. 1939 191-95; 1940 170; 1941 344-47; 1942 542; 1943 680-82; 1944 140-41; 1945 327-30; 1946 491-92; 1948 149-54; 1949 309-12; 1950 466-70; 1951 629-32; 1952 187.
- Hekseprocesefterslet. 1936 123-26.
- Lidt om Simoni i Nr. Nebel og Barfodslægten. 1936 192-30.
- Den Mordbrænderdreng fra Borre. 1937 113-21.
- Skørter paa Hovedet. 1937 122-126.
- St. Gertruds Kilde i Torstrup. 1938 24-34.
- Efterskrift. 1938 66-68.
- Vardehus. 1938 133-36.
- Guldfundet paa Lydum Hede. 1938 156-61.
- En Fredlysning. 1938 162-63.
- Af Plovens Historie. 1939 37-42.
- og Eli Madsen: En Hustomt fra Begyndelsen af Jernalderen. 1939 162-75.
- Hvornaar havde Fiil Søj sin største Udbredelse? 1939 176-80.
- Nogle Fund fra Middelalderen i Lunde Kirke. 1939 181-84.
- Varde Syssels Kirkestol. 1940 89-119; 1941 228-46.

- Kristensen, H. K.: Byarkivar C. N. Termansen. 1939 184-86.
- A. Grunnet Jepsen. 1939 187-88.
 - Torben Klinting. 1940 168-69.
 - Agerkrog. 1941 209-27.
 - Efterskrift. 1941 334-36.
 - Jørgen Rathlou til Krogsgaard og hans Bønder. 1941 342-43.
 - Den middelalderlige Gravsten ved Andst Kirke. 1942 370-73.
 - Varde Vandmølle. 1942 510-28.
 - H. G. A. Jørgensen. 1942 539—40.
 - Vestjyske Falkelejer. 1943 672-74.
 - En genstridig Rytterbonde i Gunderup. 1943 676-78.
 - Foldudbytte 1750. 1943 678-79.
 - Jens Chr. Christensen, Ovnbøl. 1943 679.
 - En Dysse paa Strandby Kirkevej. 1944 125-32.
 - Hemmeligheden og Sejerværket paa Riberhus. 1945 252-65.
 - De grønsværklædte Grave. 1945 322-23.
 - H. P. H. Novrup. 1945 324-26.
 - og J. H. Byriel: Udskiftningen i Øster Vamdrup. 1946 346-61.
 - Tiggerbreve og Brandvidner. 1946 441-54.
 - En nyfunden Runebrakteat. 1946 487-89.
 - En begyndende Uskik ved Daab af Børn, født uden for Ægteskab. 1946 489-90.
 - Ildbuk-Afgudsalter. 1947 632-39.
 - Strangismarck i Guldager Sogn. 1947 650.
 - Kalkmalerier i Lunde Kirke. 1948 134-36.
 - Sognepræst M. H. Nielsen. 1948 142-45.
 - Kristian la Cour Pedersen. 1948 146-48.
 - En Soldaterdagbog fra Treaarskrigen. 1949 275-303; 1950 340-60.
 - Seminarieforstander Helge Haar. 1949 307-08.
 - Nogle Fæsteskitter og Forhold paa Ryttergodset. 1950 332-39.
 - Efterskrift. 1950 457-59.
 - J. H. Byriel. 1950 461-63.
 - Hans Peter Torbøl. 1950 463-65.
 - Et storslaaet Bjergningsarbejde paa Lønne Strand i Kristian IVs Dage. 1951 620-23.

- Kristensen, H. K.: Biskop, Dr. phil. C. I. Scharling. 1951 624-26.
- Emil Konradi. 1951 627-28.
 - En udmærkelse. 1951 628.
 - Breve til den unge Marius Vibæk fra hans Forældre og Søskende i Vestjylland. 1952 110-24.
 - Snaphaner i Torstenssonskrigen. 1952 148-52.
 - Dømt til at lege. 1952 153-55.
 - Fra Ribe Amt 1903-52. 1952 156-186.
- Kristensen, Kr.: Mit første Indtryk af Askov. 1917 564-68.
- Kristensen, Kr. A.: Livet i Kjelst for 70 Aar siden. 1950 449-53.
- Kristensen, Marius: Et middelalderligt Signet, fundet ved Læborg. 1908 178-80.
- Grænser og grænseveje. 1920 279-88.
 - Fra Ribe og omegn på Christian Falsters tid. 1921 441-81.
 - Ribe Amts runeindskrifter. 1931 623-44.
 - Stødtone i stednavne. 1931 826-28.
 - Bebyggelsesnavne fra ældre tid i Ribe Amt. 1935 579-96.
- Kristensen, Poul Halkjær: Herregaardsmøbler i Varde Museum. 1948 1-21.
- Kristensen, Sigurd: Hoveri kontrakt fra Lunderup. 1940 1-17
- Øster Horne Herreds Skolefundatser. 1942 374-98
- Kromann, N. M.: Kaperkaptajn af Fanø Gregers Peder Carstensens Kup i 1809. 1928 60-63.
- Af Jordemodervæsenets Historie i Ribe Amt. 1929 420-27.
 - Fortegnelse over Artikler af lokalhistorisk-topografisk Art i lokale Blade i Ribe Amt. 1930 468-74; 1931 817-19; 1933 356-60; 1941 348-49.
 - Af en Fanøskippers Skibsjournal 1809. 1930 566-72.
 - Lidt Skibsfarths Historie. 1938 152-55.
 - Færgerierne over Ribe Amts Aaer. 1939 78-106.
 - Af Varde Vejr mølles Historie. 1943 616-26.
 - Varde Sønderbro. 1946 337-45.
 - Fattigmandens Snaps. 1948 81-89.
- Kvist, John m. fl.: Hedernes Opdyrkningshistorie. 1930 573-608.
- Trælborg i Veerst skov. 1949 213-27.

- Kvist, John: Et præstedrab i Veerst. 1950 444-47.
 — Hekseprocesser i Anst herred. 1950 447-49.
- L**ARSEN, Henrik: Fællesskabet i Ribe Amt i det 17. Aarhundrede. 1930 475-504.
 — Storgaarde og Storgods i Ribe Amt. 1934 515-49.
 — Bebyggelsen og Opdyrkningen i Andst Herred. 1938 1—16.
- Larsen-Vestergaard, Kr.: Nissum-Kræmmerne. 1912 387-91.
 Lauridsen, Jens M.: Bendix Madsen. 1943 551-74.
 Liljefalk, Axel: Kampen ved Egstrup og Vranterup den 23. April 1849. 1910 3-21.
- Lindbæk, Johannes: Et vildt Skud af Slægten Vedel. 1914 773-77.
- Lindegaard, M. C.: Cornelius Appels Ordination. 1937 72-87
 Lindskov, Chr.: Erindringer fra Lille Andst. 1913 510-32.
 Lukman, N.: Kor-Stolene i Ribes Kirker. 1944 74-87.
- Lund, Hans: Hvorfra fik Ribe Amt sine Præster først i det 17. Aarhundrede? 1946 385-402.
 — En Præsteslægt fra Aal og dens Forbindelse med to berømte Slægter. 1947 620-27.
- Lundbye, J. T.: Studier over Vejenes Udvikling i Vardesystem i Oldtiden. 1923 52-66.
- Lønneth, S. M.: En vestjysk Kriminalhistorie. 1940 55-64.
- M**ADSEN, Eli: Wiide-Bref. 1939 123-32.
 — og H. K. Kristensen: En Hustomt fra Begyndelsen af Jernalderen. 1939 162-75.
- Madsen, Chr. m. fl.: Hedernes Opdyrkningshistorie. 1930 573-608.
 — En Plantningsmand og Hedeopdyrker. 1938 137-41.
- Madsen, Herman: For hundrede Aar siden. 1928 44-50.
- Madsen, Jesper: Vilslev i det nittende Aarhundrede. 1905 27-68.
 — Magister Maturin Castensen. 1906 51-112.
 — Kærgaard. 1908 71-107.
 — Jested og Hillerup. 1909 3-24.
 — Fra Jerne og Skads Sogne. 1910 55-90.
 — Janderup og Billum Sogne. 1911 25-73.
 — Sneum og Tjæreborg sogne. 1913 413-61.
- Madsen, Thv.: Fra Biskop H. A. Brorsons Visitatser i Ribeegnen. 1922 566-82.

- Michelsen, Peter: En stammebåd fra Fiil Sø. 1951 581-94.
- Mikkelsen, Michael: Knud Lang, Sognepræst til Vilslev og Hunderup. 1912 266-96.
- Et Par Træk af Mandø Præstehistorie. 1915 213-18.
- Moltke, Erik: Hvad er meningen med en meningsløs brak-teatindskrift? 1943 545-50.
- Mortensen, Rasmus: Oldtidsjern i Ribe Amt. 1931 667-98; 1932 1-29; 1933 235-55.
- Mølgaard, C. N.: Minder fra Verdenskrigen 1927 515-42.
- Møller, John M.: Uddrag af et 150 aarigt Haandskrift om den jyske Hede. 1909 25-31.
- Møller, Niels og T. (Tobissen) Kragelund: Nogle vestjyske Markeder 1945 266-78.
- NIELSEN, Carl Lindberg:** Hvornaar blev Vardehus ødelagt? 1930 543-47.
- Vestjyllands Historiker. 1931 650-66.
- Datering af Vardes første Købstadprivilegier. 1933 230-34.
- Christian Carl Brorson. 1934 499-514.
- Hvor laa Vardehus? 1936 18-45.
- Varde Hospital. 1939 61-77.
- Et Forarbejde til Pontoppidans Danske Atlas. 1943 660-65.
- En Solvogn fra Janderup. 1947 639-40.
- Løven i Varde bys våben. 1950 387-98.
- En gammel sørøverhistorie. 1950 431-32.
- Nielsen, Dyveke Junker: Kaptajn N. Thøgersen Brinch fortæller. 1944 101-11.
- Mænd fra Ho. 1945 298-309.
- Nielsen, J. K.: Fra Grindsted Hede. 1931 720-35.
- Degnen Jens Kierckebye i Grindsted og hans Proces om Smaaredselen. 1933 271-77.
- Smaafiskeriet i gamle Dage. 1933 305-14.
- Nielsen, Johanne: Livet paa Mandø i forrige Aarhundrede. 1947 497-539.
- Nielsen, M. N.: Vestjyske Skoleforhold i det 18. Aarhundrede. 1909 136-69.
- De kongerigske Enklaver. 1922 485-551.
- Fattiggaarde i Ribe Amt og By. 1934 406-73.
- Nielsen, N. S.: Træk af Livet i Ho-Oxby i ældre Dage. 1916 305-35.

- Nielsen, N. S.: En Efteraarstorm. 1919 108-18.
- Nielsen, Simon: Minder fra svundne Dage. 1905 138-44.
- Nissen, J.: Fra den indbyrdes Undervisnings Dage. 1903 147-64.
- og Hans Simon Hansen: Sognefoged Anders Kristian Hansen i Gesten. 1904 150-68.
 - Om Oplivelse af historisk Sans. 1903 6-20; 1940 184.
 - Degnen Oluf Hansen Lind i Vamdrup og den evangelisk-kristelige Salmebog. 1905 69-89.
 - Om Fattigvæsenet i Brørup og Lindknud Sogne i det 18. Aarhundrede. 1905 153-64.
 - Om Fastsættelse af en Præsteenkepension i Skanderup 1794. 1909 32-47.
- Nordmann, V.: De geologiske Forhold langs Kongeaa-Dalen. 1935 579-616.
- Novrup, H. P. H.: Hans Pedersen i Novrup. 1906 136-63.
- Fra Slavekrigens Dage. 1912 372-77.
 - Spredte Træk fra Vardeegnen i Krigsaarene 1848-50. 1914 676-93.
 - Høleer fra Kvie. 1915 123-36.
 - Præster og Herremænd. 1916 336-73.
 - Alslev og Hostrup Kirker. 1917 487-523; 1918 677-711.
 - Alslev Sogn. 1920 193-237.
 - Skolevæsenet i Alslev Sogn. 1928 119-52.
 - m.fl.: Hedernes Opdyrkningshistorie. 1930 587-94
 - Orten Hede. 1931 742-50.
 - Varde Langhede. 1931 751-59.
 - Fattigvæsenet i ældre Tid. 1931 760-85.
 - En Landsby fra nyere Tid. 1932 180-90.
 - Da Roesthøje blev udskiftet 1795. 1932 191-94.
 - Smaafiskeriet i gamle Dage. 1933 278-305.
 - Tarvelige Skoler. 1935 695-702.
 - Engsletten i Marskengene. 1936 115-22.
 - Af pastor N. L. Feilbergs Erindringer. 1938 69-96
 - Erindringer fra Treaarskrigen af N. L. Feilberg. 1939 15-36.
- O** LSEN, J.: Jydepotterne. 1903 36-50.
- Salt- og Stivelseindustri i Vardeegnen i forrige Aarhundrede 1905 15-26.

- Olsen, J.: Oksby gamle Kirke og Kirkegaard før 1891. 1905 118-31.
- Kong Frederik d. VI's Rejse i Jylland, særlig i Ribe Amt 1828. 1906 33-50.
 - En Hekseproces i Varde paa Christian IV's Tid. 1907 71-92.
 - Hvorledes Varde Enge kom under Lunderup. 1909 94-99.
 - Nogle Bemærkninger angaaende det ældste Varde med Slot og Syssel. 1910 91-116.
 - Præsten Niels Andersen Svansø. 1912 297-317.
 - To Strandinge paa Jyllands Vestkyst. 1912 251-65
- Overgaard, J.: Ladelund Landbrugs- og Mælkeriskole. 1935 666-89.

PAASKE, P. C.: Det Hesselmedske Land-almuebibliotek. 1950 374-86.

Pedersen, Georgia la Cour: Skibelund og dets Mindesmærker. 1904 113-38.

Peder, Chr. la Cour: Efterskrift. 1942 452-53.

— Dr. Marius Kristensen. 1942 535-39.

Pedersen, Mary: Hedens Pionerer. 1916 374-79.

Pedersen, N. P. Hansen: Lærer Kierckebye i Sædding. 1933 268-71.

Pedersen, P. K.: Minder fra Darum Sogn. 1908 108-18.

— Lidt af Darum Sogns Historie. 1923 67-78.

Petersen, P. J.: Ribe Kærgaards Bygningshistorie. 1945 279-97.

Poulsen, Holger: Kordegn og Lærer Thomas Chr. Schmidt i Nordby paa Fanø. 1913 619-25.

— Et Brudstykke af Fanøs Historie i den første Tredjedel af det 19. Aarhundrede, særlig angaaende Søfart. 1914 764-70.

— Præsterne i Nordby paa Fanø efter Reformationen. 1915 192-212.

— Nordby paa Fanø i gamle Dage. 1916 380-84.

RAVNHOLT, A.: Udskiftningen i Nr. Nebel Sogn. 1940 140-49

— Rasmus Mortensen: Jysk Jern. (Anm.). 1941 344-45.

Riber, Karl: Dagvognen Hjerting-Esbjerg. 1951 569-80.

- Richter, J.: Et Par gamle Mindetavler i Ølgod Kirke. 1903 124-37; 1904 184.
- Urolige Dage i Andst Herred. 1904 169-83.
- Af Vejen-Læborg Pastorats ældre Præstehistorie. 1909 118-35.
- Historisk Samfunds Segl. 1912 405-08.
- Bygmester Peder Holdensen. 1915 108-22.
- Anmeldelse. 1916 385-86.
- »Jægermesteren paa Kærgaard«. 1927 603-34.
- Rockstroh, K. C.: Nogle Aktstykker. 1943 607-15.
- Rhode, I. T.: Biskop Tønne Bloch som Feltpræst i Aarene 1758—62. 1924 161-68.
- Rosenkjær, J.: Emil Christian Hansen. 1920 238-67.
- Rosenvinge, Maria: Uddrag af »Copie-Bog for Ribe Hospital«, paabegyndt 1825. 1924 143-60.
- SCHJØRRING, C.:** Præsten Jens Schjørring i Hodde. 1911 1-24.
- Schlanbusch, H.: Begrebet Herlighed efter dansk Ret. 1937 1-23.
- Herlighed i Alslev Sogn. 1938 148-49.
- Schmidt, Aug. F.: Et Blad af vore Bierhvervs Historie. 1922 583-97.
- Stednavne i Skanderup Sogn. 1923 1-35.
- Om Trældiget. 1923 82-101.
- Efterslet om Trældiget. 1924 216-19.
- Om Herredsfoged Jeppe Thomsen og Noesgaard. 1925 264-78.
- Hellige Kilder i Ribe Amt. 1926 277-88.
- »Eventyrets Land«. 1927 586-602.
- Sagn og Tro knyttet til Stene i Ribe Amt. 1928 8-28.
- Fra Lejrskov Sogn. 1929 197-215.
- Folkeminder i Ribe Amt. 1930 560-65.
- Ambrosius Stub i Ribe. 1931 786-816.
- Dr. Oluf Niensens Arbejder om Ribe Amt. 1932 132-37.
- Fra den gamle Landsby. 1932 195-211.
- Lærer Jens Kierckebye og hans lokalhistoriske Arbejder. 1933 256-68.
- I. F. Kinch og hans Arbejder vedrørende Ribe By og Ribe Amt. 1934 474-83.

- Schmidt, Aug. F.: Kirkearkæologen Jacob Helms. 1936 55-72
- Fra Faaborg Sogn. 1936 73-89.
 - A. C. Riis-Lowson. 1937 88-97.
 - Husmand Christen Sørensen Daugaard, der
brevvekslede med Biskop Laub. 1938 53-65.
 - De druknede Jyder. 1938 150-51.
 - David Grønlund. 1939 1-14.
 - Galgen ved Hvolbøl. 1940 156-59.
 - S. P. Vig. 1941 247-54.
 - Stiftsprovst P. N. Frost. 1942 399-413.
 - Præsterne Galthen. 1944 49-60.
 - John M. Møller. 1945 161-68.
 - Fra Seest Sogn. 1948 90-102.
 - Lautrupperne til Estrup. 1950 321-31.
- Schousboe-Jensen, G.: Præsten C. F. Junghans og hans Op-
tegnelser 1793—1829. 1907 93-123; 1908 39-70;
1909 63-93.
- Justitsraad, Stænderdeputeret Hans Wulff til El-
kærholm. 1908 117-64.
- Schrøder, Fr.: Askov Højskole, rodfæstet i Kongeaaegns
Aandsliv. 1935 635-65.
- Schrøder, Ludvig: Peder Palladius. 1903 21-35.
- Schwensen, Aa. Grum: Justitsraad Christen Hansen Clau-
sen. 1949 161-69.
- Schøller, F. C. G.: Aktstykker og Skrivelser betræffende
den ved Wienerfreden af 30te October 1864
§§ V og VI nedsatte internationale Grændsere-
gulerings-Commission til Bestemmelse af
Grændsen mellem Danmark og Slesvig m. m.
1904 37-112.
- Sestoft, C. J. P. O.: Om Postvæsenet i Vejen Sogn. 1942
441-51.
- Skautrup, P.: Af Ditlev Hansen Guldsmeds håndskrift. 1927
643-57.
- Skov, Sigvard Preben: Anders Sørensen Vedels Ribebeskriv-
else. 1937 98-109.
- Skovmand, Roar: Vesteregns Skattefund. 1943 639-56.
- Et tusindaarigt Kvindesmykke, fundet i Vor-
basse. 1944 123-25.
- Smith, Otto og V. Bloch: Ribe Borgere 1660—c. 1860. 1928
64-110; 1929 302-56.

- Spangsberg, L.: De gamle Gravsten paa Jerne Kirkegaard. 1922 634-45.
- Sponneck, F. W.: Stiftamtmand i Ribe Marius Sabinus Wilhelm Grev Sponneck under første slesvigske Krig. 1916 221-304.
- Stampe, Jacob (Ved H. Torbøl): Efterretning om Strandinger 1926 494-511.
- Stemann, G.: Historisk Samfund for Ribe Amt. 1903 1-5.
- Paa Askov 1902. 1903 165-67.
 - Ribe i Stiftamtmand Molktes Tid. 1907 157-212.
 - Spansk og fransk Indkvartering i Ribe. 1908 3-38
 - 1864. Breve fra Stiftamtmand Nielsen. 1910 117-81.
 - Stormfloderne paa Ribe Amts Vestkyst i December 1909 og November 1911. 1914 698-736.
 - Stiftamtmand H. C. Nielsen. Personlige Erindringer fra Krigsaarene 1848—50. 1912 219-50.
 - Fra Frederik VI's Tid. 1912 366-71.
 - En Soldaterdagbog fra 1864. 1913 569-618.
 - Fredning om gamle Vejspor. 1922 599-603.
- Stemann, H.: Minder fra Biskop Hertz Tid. 1906 1-32; 1907 3-38; 1910 22-54; 1911 74-125; 1912 318-51; 1913 462-509; 1921 433-40.
- Viktor Kristian Hjort. 1919 1-64; 1920 141-92; 1921 319-68.
 - I Ribe 1814. 1922 552-65.
 - Fra Randerup Kirke. 1922 598.
 - Mandø. 1939 143-50.
- Stemann, J. D.: Stiftamtmand Grev Sponnecks Tilfange-tagelse i Ribe Natten til den 14. Maj 1848. 1911 192-216.
- Kosakkerne i Ribe 1814. 1913 533-68.
 - Det 17. lithauiske Uhlanregiments Indkvartering i Ribe 1814. 1914 737-63.
 - Ribe i April 1848. 1915 1-39.
- Sundbo, Arne: Til Jerne Sogns Historie. 1914 642-75; 1915 40-86.
- Af Varde og Hjertings Historie. 1917 524-563; 1918 573-606; 1919 65-107.
- Sørensen, A.: En betrængt Barber. 1940 118-26.
- Udskiftningen i Grindsted-Hejnsvig. 1942 454-66

- Sørensen, A.: Gørding, Malt og Skads Herreders Tinghus. 1947 628-32.
- Sørensen, Guttorm: En spansk Hest og dens Afkom. 1914 771-72.
- Sørensen, H. H.: Udejerengen. 1918 712-19.
— Fra Jerne Sogn. 1925 223-63.
- T**ERMANSSEN, C. N.: St. Klemens Kirke i Ribe. 1905 1-14.
— Indskrifter paa gamle Bygninger i Ribe. 1918 650-78.
- Tholle, Johannes: Haver og Havebrug i gamle Dage. 1927 543-85.
- Thomsen, N.: Hvad Tankgravene kan afsløre. 1946 431-40.
— Kirkerne som Sømærker. 1948 22-35.
— En naturfredning i Guldager. 1950 421-25.
— Sydvestjyske ildbukke. 1951 601-14.
- Thomsen, Thomas: Præsteliv i Vestjylland for hundrede Aar siden. 1932 78-111.
- Thorvildsen, Knud: En hustomt fra romersk jernalder ved Vognsbøl. 1949 204-12.
- Thuesen, Hans og Ejvind Christensen: Og sandet dæmpedes. 1952 96-109.
- Thøgersen, Niels m. fl.: Hedernes Opdyrknings Historie. 1930 573-608.
— Gaardejer Dannebrogsmænd Simon Nielsen, Hovborg, Lindknud Sogn. 1932 112-21.
— Gaardejer, Sognefoged, Dannebrogsmænd Peter Nielsen, Hovborg. 1932 122-31.
- Tobiassen, T. Kragelund: Livet som Kræmmer. 1938 120-32.
— Plov og Pløjning. 1939 43-60.
— Arbejdsvognen. 1940 18-29.
— Asmus Jæger. 1940 65-77.
— Peder Jacobi Nielsen. 1941 255-62.
— Træsko. 1941 262-74.
— Fra Hunderup Sogn. 1942 414-40.
— Fra den gamle Bondegaard. 1943 594-606.
— Leen. 1944 61-73.
— og Niels Møller: Nogle vestjyske Markeder. 1945 266-78.
— Gamle Fiskeredskaber. 1946 403-09.
— Kalkdekorationer og Maling med Blod. 1946 474-86.

- Tobiassen, T. Kragelund: Østersfiskeri. 1947 644-48.
 — Mudderskøjter. 1947 648-49.
 — Bygmester Peder Højer. 1948 71-80.
 — De nyttige Sten og et Par af deres Mestre. 1949 183-203.
 — Vildtfangst med Krog og Snare. 1950 361-73.
 — Landsbymaleren Jens Nielsen Kokkenborg. 1951 595-601.
 — Den gamle Smed fortæller. 1952 130-36.
- Torbøl, H.: Jacob Stampe: Efterretning om Strandinger. 1926 494-511.
 — Nørre Nebel Kirke. 1929 357-83.
 — Hundrede Aar. 1935 690-94.
 — Peder Poulsen, Vittarp. 1940 160-62.
 — Hedens Opdyrkning. 1941 275-82.
- Truelsen, Truels: Udflyttergaardene i Hjortlund. 1951 615-21
- Tønning, S. Mikkelsen: Eneboeren Peder Martin i Skjælhøje. 1926 499-61.
- UHD, N. H.:** Et Aarhundredes Fremskridt. Den økonomiske Udvikling i Ølgod og Ansager Sogne 1800—1903. 1906 113-35.
- VEBÆK, Chr. Leif:** Vestjyllands ældste Stenalderboplads. 1940 127-39.
 — Et sjældent Offerfund fra Stenalderen. 1943 657-60.
 — En Dysse i Sydvestjylland. 1945 310-21.
- Vejlager, Johannes: Genforeningsmindesmærkerne i Ribe Amt. 1928 28-43.
 — Et Par Træk af Himmelbrevens Historie. 1934 555-60.
- Vestergaard, Kr. Larsen: Nissum-Kræmmerne. 1912 387-91.
- Vig, P. S.: Peder Vig i Fitting. 1915 137-91.
 — Mormoner i Ribe Amt. 1918 607-38.
- Villadsen, Holger: En Boplads fra den senere Jernalder. 1933 361-65.
- ØLLGAARD, H.:** Oldtidslevninger i Ølgod Sogn. 1936 1-10.
 — Skafttapøksen som Kile. 1943 674-76.
 — Mosefund af spyd og økse. 1950 432-33.
 — H. K. Kristensen: Fra Koldingfjord til Blaa-vandshuk. (Anm.). 1951 632-33.

- Øllgaard, N. E.: Anders Sørensen Vedøls Mindesmærke i Ribe. 1903 51-63.
- Faldne og døde fra Sydvestjylland under Kampene for Sønderjylland i 1848—50 og 1864. 1909 14-17.
- Østergaard, K. Høgsbro: Kapelbanken i Torstrup Sogn. 1938 17-23.
- Vore faldne og døde i Krigen 1848—50. 1949 228-74.
- Ingeborg Appel. 1950 460-61.
- Østergaard, S. A. Høgsbro: Vandfloden i Ribe d. 7de og 8de Jan. 1839 og 10de Jan. 1852. 1939 151-56 .

Emneregister

(Orden: I Hjælpemidler. II Naturen. III Arkæologi. IV Mønter og segl. V Folkeliv, folkeminder. VI Overtro. Hekseforfølgelser. VII Kirkehistorie. VIII Skolevæsen. IX Sprog, litteratur, biblioteker. X Kunst. XI Retsforhold, grænser. XII Militærvæsen, krige. XIII Sociale forhold. XIV Landboforhold. Landbrug. XV Jagt, fiskeri, sejlads. XVI Håndværk, handel. XVII Samfærdsel. XVIII Personalhistorie. XIX Topografi.)

I Hjælpemidler.

Arkiver: 1930 447-62, 1948 155. *Museer:* 1948 1-21. *Litteraturfortegnelser:* 1921 293-318, 1928 190, 1929 436-41, 1930 463-74, 560-65, 1931 650-66, 817-19, 833-39, 1932 132-37, 1933 256-68, 356-60, 1934 474-83, 1937 98-109, 1941 348-49, 1951 628. *Anmeldelser og oversigter:* 1916 385-86, 1930 614-17, 1921 829-31, 1934 571-74, 1935 705-10, 1936 142-46, 1937 135-43, 1938 189-95, 1939 191-95, 1940 170, 1941 344-47, 1942 540-42, 1943 380-82, 1944 140-41, 1945 327-32, 1946 491-92, 1948 149-54, 309-12, 1950 466-70, 1951 629-33, 1952 187. *Historisk Samfund:* 1903 1-20, 1904 184, 1928 1-7, 1950 476-78, 1928 192-93. *Historisk Samfunds virksomhed:* 1904 192, 1905 169, 1906 175, 1907 224, 1908 184-85, 1909 192-93, 1910 217, 1911 218, 1912

410-11, 1913 627-28, 1914 779, 1915 220, 1916 388, 1917 570-71, 1918 721, 1919 140, 1920 290, 1921 484, 1922 647, 1923 106, 1924 222, 1925 375, 1926 513-14, 1927 681, 1928 195, 1929 431-35, 1932 218, 1933 383, 1935 715-16, 1936 170-71, 1937 144-45, 1938 183-86, 1939 195-98, 1940 174-75, 1941 350, 1942 543-44, 1943 683-85, 1944 142, 1945 333-36, 1946 493, 1947 653, 1948 156-58, 1949 313-17, 1950 471-74, 1951 633-34, 1952 1-26. *Historisk Samfunds medlemmer:* 1904 185, 1905 167-69, 1906 172-74, 1907 222-23, 1908 182-84, 1909 191-92, 1910 198, 1918 722-32, 1922 648-58, 1936 150-69, 1939 198-200, 1940 175, 1941 351, 1943 686-87, 1944 143, 1945 334-35, 1946 494-95, 1947 654, 1948 158-59, 1949 317-19, 1950 474-75, 1951 635, 1952 189 f. *Historisk Samfunds regnskaber:* 1905 166, 1906 171, 1907 221, 1908 181, 1909 190, 1910 198, 1911 217, 1912 409, 1913 626, 1914 778, 1915 219, 1916 387, 1917 569, 1918 720, 1919 139, 1920 289, 1921 483, 1922 646, 1923 105, 1924 221, 1925 374, 1926 512, 1927 679-80, 1928 194, 1929 445-45, 1930 618-19, 1931 840-41, 1932 216-17, 1933 384-85, 1934 576-77, 1935 712-13, 1936 174-75, 1937 146-47, 1938 187, 1939 201, 1940 176, 1941 352, 1943 688, 1944 144, 1945 336, 1946 496, 1947 655, 1948 160, 1949 320, 1950 479-80, 1951 636, 1952 191.

II Naturen.

Geologi: 1935 597-616, 1939 176-80, 1950 457-59, 1903 69-121, 1936 18-45, 1950 453-57. *Dyr og planter:* 1909 25-31, 1914 694-97. *Stormfloder:* 1914 698-736, 1939 151-56, 1905 138-44, 1929 428-29.

III Arkæologi.

Stenalder: 1936 1-10, 1940 127-39, 1937 67-71, 127-34, 1943 657-60, 1944 125-32, 1945 310-21, 1943 674-76, 1950 432-34, 1934 569-71, 1923 52-66. *Bronzealder:* 1934 550-54, 1947 639-40. *Jernalder:* 1931 667-714, 1932 1-34, 1933 235-55, 341-45, 1936 135-41, 1932 212-15, 1939 162-75, 1931 715, 1934 387-405, 1934 561-65, 1949 204-12, 1946 431-40, 1947 632-39, 1951 601-614, 1948 36-59, 1952 125-29, 1938 156-61, 1933 361-65, 1949 213-27, 1943 545-50, 1946 487-89, 1943 639-56, 1944 123-25, 1931 623-44. *Middelalder eller ubestemt tid:* 1920 268-78, 1923 82-104, 1924 216-19, 1933 315-31, 1941 325-36, 1935 703-04, 1939 117-22, 1950 453-

59, 1951 581-94, 1936 18-45, 147-49, 1937 24-29, 1938 133-36, 107-18, 1933 380-82, 1908 178-80. *Fredlysninger*: 1938 162-63, 1950 421-25, 1922 599-603.

IV Mønter og segl.

1947 587-619, 1912 405-08, 1950 387-98.

V Folkeliv. Folkeminder.

Dagligliv: 1906 113-35, 1913 510-32, 1916 305-35, 1919 121-38, 1924 107-42, 1929 197-215, 1924 197-215, 1936 73-89, 1940 162-67, 1947 497-539, 1950 449-53. *Arbejdsredskaber*: 1915 123-36, 1944 61-73, 1939 37-60, 1940 18-29, 1943 594-606, 1933 278-305, 1946 403-09, 1947 648-49. *Klædedragt*: 1950 399-420, 1937 122-26. *Leg*: 1903 122-23.

VI Overtro. Hekseforfølgelser.

Overtro: 1934 555-60, 1926 277-88, 1928 8-28. *Hekseprocesser*: 1907 71-92, 1929 384-408, 1930 505-42, 1932 138-79, 1936 123-26, 1950 447-49.

VII Kirkehistorie (Kirkebygninger se kunst!)

Kirkeligt liv: 1947 540-58, 1946 489-90, 1945 223-42, 1944 24-39, 1922 566-82, 1942 467-93, 1905 69-89, 1936 131-34, 1938 53-65, 1937 72-87, 1932 40-77, 1918 607-38. *Økonomiske forhold*: 1940 89-117, 1941 228-46, 1909 32-47, 1936 127-30, 1916 336-73. *Kirketugt*: 1926 319-28. *Grave*: 1945 322 f. *Helgendyrkelse*: 1938 17-34. *Biskopper*: 1922 598, 1924 161-68, 1919 1-64, 1920 141-92, 1921 319-68, 1906 1-32, 1907 3-38, 1910 22-54, 1912 318-51, 1913 462-509, 1921 433-40. *Præster*: 1907 93-123, 1908 39-70, 1903 63-93, 1909 118-35, 1911 1-24, 1912 266-317, 1915 192-218, 1936 336-73, 1929 265-74, 1932 78-111, 1934 499-514, 1935 617-34, 1937 88-97, 1939 133-42, 1944 49-60, 1946 373-402, 1947 620-27, 1950 444-47, 1952 27-40.

VIII Skolevæsen.

Katedralskolen: 1945 145-60, 1929 248-64. *Folkeskolen*: 1909 136-69, 1942 374-98, 1946 455-63, 1903 147-64, 1927 658-78, 1928 119-52, 1929 216-42, 1935 695-702, 1944 1-23, 1905 69-89, 1933 271-77, 1913 619-25, 1941 255-62, 1940 65-77, 1943 551-74, 1951 508-30. *Højskoler*: 1903 165-67, 1917 564-68, 1935 635-65. *Landbrugsskoler*: 1935 666-89.

IX Sprog, litteratur, biblioteker.

Sprog: 1931 623-44, 825-28, 1935 579-96, 1923 1-35, 1936 11-17, 1926 440-48, 1933 219-29, 1934 477-83. *Litteratur*: 1921 441-81, 1943 660-65, 1938 150-51, 1931 786-816. *Biblioteker*: 1950 374-86.

X Kunst.

Malerier: 1903 124-37, 1904 184, 1948 134-36, 1918 650-78, 1929 243-47. *Mindesmærker*: 1903 51-63, 1904 113-38, 1922 634-45, 1942 370-73, 1940 170-73. *Kirkelige bygninger*: 1929 275-301, 1905 1-14, 1929 265-71, 1944 74-87, 1905 118-31, 1912 352-65, 1917 487-523, 1918 677-718, 1925 279-91, 309-373, 1929 357-83, 1939 181-84, 1941 297-308, 1942 353-69, 1947 559-86, 1948 60-70, 1949 170-82, 1952 136-40. *Verdslige bygninger*: 1942 494-509, 1945 252-65, 279-97. *Anden kunst*: 1945 243-51. *Bygningskunstnere*: 1915 108-22, 1936 55-72, 1948 71-80.

XI Retsforhold og grænser.

Ting og rettersted: 1947 628-32, 1940 156-59. *Skatter*: 1948 121-29. *Orfejde*: 1910 191-97. *Domme*: 1952 153-55. *Retsfølelse*: 1903 64-68. *Herlighed*: 1937 1-23, 1938 148-49. *Grænser*: 1904 37-112, 1922 485-551, 1920 279-88, 1910 91-116, 1917 389-431, 1912 392-404. *Toldere og smuglere*: 1905 90-117, 1907 124-56, 1911 126-91, 1912 387-91, 1939 107-16, 1940 150-56, 1948 106-15, 1950 434-37.

XII Militærvæsen. Krige.

Militærvæsen: 1928 111-18, 1912 366-71.

Middelalderkrige: 1930 543-47, 1950 431-32. *Trediveårskrigen*: 1951 481-90. *Torstenssonskrigen*: 1926 329-39, 1952 148-52. *Carl Gustavkrigene*: 1943 607-15. *Krigen 1807—14*: 1908 3-38, 1928 60-63, 1913 533-68, 1914 737-63, 1922 552-65. *Treårskrigen*: 1905 138-44, 1906 164-69, 1907 213-20, 1910 3-21, 1911 192-216, 1912 378-86, 219-50, 372-77, 1914 676-93, 915 1-39, 1916 221-304, 1939 15-36, 1944 40-48, 1909 104-17, 1949 228-74, 1950 340-60. *Krigen 1864*: 1904 1-36, 139-83, 1907 39-70, 1910 117-81, 1913 569-618, 1941 283-96, 1942 529-34, 1943 575-93, 1944 120-22, 1904 37-112. *Verdenskrigen 1914—18*: 1927 515-42. *Genforeningen*: 1928 28-43.

XIII Sociale forhold.

Befolkning: 1923 79-81, 1937 110-12. *Sundhedsvæsen*: 1914 629-41, 1929 420-27, 1940 118-26, 1903 138-40, 1938 35-52. *Fattigvæsen*: 1905 153-64, 1923 36-51, 1931 760-85, 1933 367-68, 1934 406-73, 1939 157-61, 1940 78-88, 1946 441-54. *Brandvæsen*: 1933 369-71, 1937 113-21, 1951 615-21. *Børnesag*: 1950 439-40. *Stiftelser*: 1924 143-60, 1939 61-77.

XIV Landboforhold og landbrug.

Herregårde og jæstere: 1934 515-49, 1933 346-55, 1908 171-77. *Hoveri- og fæstevæsen*: 1940 1-17, 1948 129-34, 1950 332-39, 1938 97-106, 1948 115-20, 1933 366-67, 1943 376-78. *Fællesskabet*: 1930 475-504, 1909 100-03, 1934 565-69, 1943 627-38. *Videbreve*: 1939 123-32, 1944 113-19. *Landboreformer*: 1912 266-96, 1918 712-19, 1927 635-42, 1932 191-94, 1937 30-50, 1938 142-47, 1940 140-49, 1942 454-66, 1946 346-61. *Udstykning*: 1932 180-90, 1936 90-114. *Landbrugskrise*: 1910 182-90, 1928 44-50. *Opdyrkning og bebyggelse*: 1938 1-16, 1933 331-40, 1935 579-96. *Hedeopdyrkning*: 1916 374-79, 1929 409-19, 1930 573-608, 1931 736-59, 1933 371-76, 1941 275-82. *Fremskridtets betydning*: 1906 113-35. *Kornavl*: 1937 51-66, 1943 678-79. *Højbjergning*: 1936 115-22. *Kvægavl*: 1951 491-507, 1914 771-72, 1938 35-52. *Børsamling*: 1947 641-44. *Havebrug*: 1927 543-85. *Træplantning*: 1938 137-41, 1952 96-110.

XV Jagt, fiskeri og sejlads.

Jagt: 1933 376-78; 1943 672-74, 1950 361-73. *Fiskeri*: 1933 278-314, 1946 403-30, 1947 644-48, 1941 309-24, 1948 103-06. *Søfart*: 1914 764-70, 1930 566-72, 1938 152-55, 1952 140-48. *Strandinger*: 1912 251-65, 1919 108-20, 1926 494-511, 1951 620-23, 1948 22-35.

XVI Håndværk og handel.

Bygningshåndværk: 1915 108-22, 1948 71-80. *Smedjer*: 1915 123-36, 1934 565-69, 1939 43-60, 1944 61-73, 1952 130-36. *Mølleri*: 1922 618-33, 1942 510-28, 1943 616-26. *Malershåndværk*: 1946 474-86, 1951 595-601. *Træskotilvirkning*: 1941 262-74. *Slagteri*: 1938 164-82. *Stenslagning*: 1949 183-203. *Hjulmagerarbejde*: 1940 18-29, 1943 594-606. *Brændevinsbrænding*: 1903 141-46, 1928 51-59, 1948 81-89. *Salt*

og stivelsesilvirkning: 1905 15-26. *Soldsætning*: 1943 594-606. *Handel* 1906 136-63, 1911 126-91, 1912 387-91, 1921 405-32, 1938 120-32, 1945 266-78.

XVII Samfærdsel.

Veje: 1920 279-88, 1922 599-603, 1923 52-66, 1926 303-18, 1944 88-100. *Færger og broer*: 1939 78-106, 1940 150-56, 1946 337-45. *Postvæsen*: 1942 441-53, 1951 569-80.

XVIII Personalhistorie.

Memoirer og selvbiografier: (H. Andresen) 1952 41-59, (Th. Brinch) 1951 531-68, (Ditlev Hansen) 1927 643-57, (N. L. Feilberg) 1938 69-96, 1939 15-36, (Godskesen) 1907 39-70, (Karl Hansen) 1952 60-95, (J. Helms) 1904 1-36, (Lucie E. Hertz) 1906 1-32, 1907 3-38, 1910 22-54, 1911 74-125, 1912 318-51, 1913 462-509, 1921, 433-40, (H. C. Nielsen) 1912 219-50. *Dagbøger o. lign.*: (H. A. Brorson) 1922 566-82, 1942 467-93, (J. Christensen) 1941 283-96, (Chr. Jensen) 1949 275-303, 1950 340-60, (C. F. Junghans) 1907 93-123, 1908 39-70, 1909 63-93, (J. A. Okholm) 1913 569-618. *Breve*: (Daniel Madsen) 1944 120-22, (H. C. Nielsen) 1910 117-81, (J. Sørensen og Marius Vibæk) 1952 110-24. *Biografier. Samlinger*: (J. Th. Arnfred og R. H. Ravn) 1929 428-30, (Barfodslægt) 1936 192-30, (P. C. Borchslægt) 1940 55-64, (Degne) 1944 1-23, (Chr. Falster) 1921 441-81, (Galthen) 1944 49-60, (Hekse, se V), (Herredsfogder, ridefogder, amtsforvaltere, slotsskrivere, byfogder, byskrivere) 1914 642-75, 1915 40-86, 1917 524-63, 1918 573-606, 1919 65-107, (L. A. Møller og J. Pedersen) 1925 292-308, (H. Junker Nielsen, P. Lorentzen, N. P. Berthelsen) 1945 298-309, (Simon Niensens slægt) 1905 138-44, (Præster, se VII), (Ribe Borgere 1660-1860) 1928 64-110, 1929 302-56, (Ribe Kathedralskoles lærere 1886-92) 1945 145-60, (Ribe latinskoleelever) 1934 474-83, 1944 74-87, (I. B. Schmidt og H. Pontoppidan) 1922 583-97, (Selvejerslægt) 1945 169-222, (Skibelund) 1904 113-38, (Spangsbergslægt) 1922 634-45, (Sønderskov møllere, Kargaard slægt) 1922 618-33. *Biografier. Enkelt*: (S. Alkærsig) 1944 134-40, (Bendix Andersen) 1905 132-37, (H. Andresen) 1952 41-59, (Cornelius Appel) 1937 72-87, (Ingeborg Appel) 1950 460-61, (Tønne Bloch) 1924 161-68, (N. K. Boel) 1938 120-32, (N. Thøgersen Brinch) 1944 101-11, (Christian Carl Brorson) 1934 499-514, (H. A. Brorson) 1922 598, (Mads

Stephansen Buch) 1950 444-47, (J. H. Byriæl) 1950 461-63, (G. P. Carstensen) 1928 60-63, (Maturin Castensen) 1906 51-112, (Jens C. Christensen) 1943 679, (Søren Christensen) 1935 690-94, (Chr. Hansen Clausen) 1949 161-69, (Chr. Sørensen Daugaard) 1938 53-68, (Terkel Eskildsen) 1914 629-41, (Chr. Falster) 1921 441-81, 1929 260-64, (H. F. Feilberg) 1932 35-39, 1940 170-73, 1932 40-77, (N. L. Feilberg) 1932 78-111, (Elisabeth Fog) 1908 165-70, (L. Fogtmann) 1909 48-62, (P. N. Frost) 1942 399-413, (Chr. Giønge) 1926 289-99, (D. Grønlund) 1939 1-14, (Helge Haar) 1949 307 f., (Anders Kr. Hansen) 1904 150-68, (Emil Chr. Hansen) 1920 238-67, (Knud Hansen) 1952 130-36, (Poul Hansen) 1952 96-109, (P. Heinsen) 1939 133-42, (Jeppe Hejbøl) 1949 304-06, (Jacob Helms) 1936 55-72, (Viktor Kr. Hjort) 1919 1-64, 1920 141-92, 1921 319-68, (Peder Holdensen) 1915 108-22, (Peder Højer) 1948 71-80, (Chr. Høst) 1926 400-02, (A. Grunnet Jepsen) 1939 187-88, (J. D. Jersin) 1947 540-58, (Peder Juel) 1950 440-44, (Asmus Jæger) 1940 65-77, (H. G. A. Jørgensen) 1942 539-40, (J. Jørgensen) 1922 618-33, (J. R. Kirkebjerg) 1930 548-59, (J. Kierckebye) 1933 256-77, (Emil Konradi) 1951 627-28, (J. F. Kinch) 1934 474-83, (Torben Klinting) 1940 168-69, (Chr. Krarup) 1922 604-17, (Marius Kristensen) 1942 535-39, (Knud Lang) 1912 266-96, (Oluf Hansen Lind) 1905 69-89, (H. M. Løbner) 1951 508-30, (Bendix Madsen) 1943 551-74, (Chr. Madsen) 1921 369-404, (Peder Martin) 1926 449-61, (Mads Mikkelsen) 1951 481-90, (W. J. A. Moltke) 1907 157-212, (John M. Møller) 1945 161-68, (Clemen Nielsen) 1952 140-48, (H. C. Nielsen) 1910 117-81, 1912 219-50, (M. H. Nielsen) 1948 137-45, (Oluf Nielsen) 1931 650-66, 1932 132-37, (Peder Jakobi Nielsen) 1941 255-62, (Peder Nielsen) 1932 122-31, (Simon Nielsen) 1932 112-21, (H. P. H. Novrup) 1945 324-26, (Niels Olivarius) 1946 373-84, (Peder Palladius) 1903 21-35, (Hans Pedersen) 1906 136-63, (Kr. la Cour Pedersen) 1948 146-48, (Peder Poulsen) 1940 160-62, (Jørgen Rathlou) 1941 342-43, (John Richter) 1929 442-43, (A. C. Riis-Lowson) 1937 88-97, (C. I. Scharling) 1951 624-26, (Jens Schørring) 1911 1-24, (Th. Chr. Schmidt) 1913 619-25, (M. S. W. Grev Sponneck) 1916 221-304, (Gustav Stemann) 1931 645-49, (Ambrosius Stub) 1931 786-816, (Niels Andersen Svansø) 1912 297-317, (Hans Svejstrup) 1935 617-34, (A. C. Theilmann) 1927 603-34, (C.

N. Termansen) 1939 184-86, (Hellig Thøger) 1912 352-65, (Jep. Thomsen) 1925 264-78 (Peder Thun) 1948 121-29, (Hans P. Torbøl) 1950 463-65, (Chr. Vad), 1921 405-32, (A. S. Vedel) 1903 51-63, 1937 98-109, (J. Laugesen Vedel) 1914 773-77, (Peder Vig) 1915 137-91, (P. S. Vig) 1941 247-54, (Peder Wibe) 1952 27-40, (Caroline B. Winther, f. Neumann) 1909 32-47, (Hans Wulff) 1908 117-64, (Chr. Wæring) 1947 650-52, (C. L. Yderik) 1943 575-93.

XIX Topografi.

Ribe amt:

1906 33-50, 1909 104-17, 1912 392-404, 1914 698-736, 1918 607-38, 1921 293-318, 1926 277-88, 1927 543-85, 1928 8-43, 1930 447-67, 1930 475-504, 548-59, 1931 623-44, 667-714, 1932 1-29, 132-37, 1933 219-29, 235-55, 1934 387-405, 515-49, 1935 579-96, 1936 90-114, 1939 78-106, 1942 467-93, 1943 639-56, 1944 1-23, 1945 169-222, 1946 385-402, 1949 228-74, 1950 399-420.

Varde syssel:

1923 52-66, 1940 89-117, 1941 228-46.

Vardeegnen:

1903 36-50, 1905 15-26, 1914 676-93, 1929 384-408, 1930 505-42, 1932 138-79.

Kongeåegnen:

1904 37-112, 1907 124-56, 1909 170-89, 1911 126-91, 1920 279-88, 1922 485-551, 566-82, 1935 597-616.

Ribe:

1903 21-35, 51-63, 1904 1-36, 1905 1-14, 1906 1-32, 1907 3-38, 157-212, 1908 3-38, 165-70, 1910 22-54, 117-81, 191-97, 1911 74-125, 192-216, 1912 219-50, 318-51, 366-71, 1913 462-509, 533-68, 1914 737-63, 773-77, 1915 1-39, 1916 221-304, 1917 389-431, 1918 650-78, 1919 1-64, 1920 141-92, 238-67, 1921 319-68, 433-81, 1922 552-65, 1924 143-60, 1926 289-99, 462-93, 1927 643-57, 1928 64-110, 1929 243-64, 275-356, 1930 609-13, 1931 645-49, 786-816, 1933 367 f, 1934 406-83, 1936 55-72, 1937 98-109, 1937 110-12, 1939 1-14, 151-56, 184-86, 1942 399-413, 494-509, 1944 49-60, 74-87, 1945 145-

60, 243-65, 1945 252-65, 1947 540-58, 587-619, 1949 307-08, 1950 431-32, 1951 624-26, 1952 148-52.

Varde:

1907 39-92, 1909 48-62, 94-99, 1910 91-116, 1912 297-317, 1917 524-63, 1918 573-606, 1919 65-107, 1929 265-74, 1930 543-47, 1931 751-59, 1933 230-34, 369-71, 1934 499-514, 1936 11-17, 1936 18-45, 1937 24-29, 1938 133-36, 1939 61-77, 187-88, 1942 510-28, 1943 616-26, 1946 337-45, 1948 1-21, 1950 387-98, 439-40, 1952 41-59, 148-52.

Esbjerg:

1938 164-82, 1946 431-40, 1951 531-80, 1952 136-40.

Vester Horne herred:

1903 69-121, 1927 586-602.

Varde landsogn: 1931 742-50, 1940 1-17.

Janderup: 1911 25-73, 1943 678-79, 1947 639-40.

Billum: 1911 25-73, 1950 449-53.

Lunde: 1926 440-48, 1933 346-55, 1934 561-65, 1939 181-84, 1948 134-36.

Outrup: 1927 658-78, 1940 160-62, 1946 487-89.

Kvong: 1944 40-48, 1948 137-45.

Nr. Nebel: 1921 405-32, 1929 357-83, 1933 366 f, 1936 127-30, 1940 140-49, 168 f, 1943 545-550, 1947 632-39, 1950 463-65.

Lydum: 1906 164-69, 1938 156-61.

Henne: 1926 494-511, 1932 212-15, 1939 176-80, 1950 453-59, 1951 581-94.

Lønne: 1926 494-511, 1940 55-64, 1946 410-30, 1951 620-23.

Aal: 1937 113-21, 1939 123-32, 162-75, 1947 620-27, 650-52, 1948 36-59, 1950 374-86.

Ho: 1916 305-35, 1919 108-20, 1945 298-309, 1946 455-63, 1947 641-44, 1951 491-507.

Oksby: 1905 118-31, 1912 251-65, 1916 305-35, 1919 108-20, 1940 162-67, 1946 455-63, 1947 641-44, 1951 491-507, 1952 96-109, 140-48.

Øster Horne herred:

1942 374-98.

Torstrup: 1926 400-02, 1938 17-34, 1943 679.

Hodde: 1905 138-44, 1911 1-24, 1915 87-107, 1930 580-83, 1944 24-39.

Tistrup: 1915 87-107, 1941 209-27, 1944 24-39.

Ølgod: 1903 124-37, 1904 184, 1906 113-35, 1926 449-61, 1936 1-10, 1940 127-39.

Ansager: 1906 113-35, 1915 123-36, 1916 374-79, 1949 304-06, 1946 489-90.

Skast herred:

1926 329-39, 1947 628-32.

Øse: 1939 157-61.

Næsbjerg: 1939 157-61.

Grimstrup: 1932 191-94, 1941 325-36, 1943 627-38.

Vester Nykirke: 1938 97-106, 1942 529-34, 1948 129-34.

Fåborg: 1936 73-89, 1938 53-68.

Årre: 1943 627-38, 676-78.

Tjæreborg: 1913 413-61, 1918 712-19, 1925 279-91, 1941 342-43.

Sneum: 1913 413-61.

Jerne: 1906 51-112, 136-63, 1910 55-90, 1914 642-75, 1915 40-86, 1922 634-45, 1925 223-63, 1936 115-22, 1944 125-32, 1949 204-12, 1951 601-14.

Skast: 1910 55-90, 1945 310-21, 1948 71-80.

Brøndum: 1917 454-86, 1923 79-81, 1933 361-65, 1943 575-93, 1947 559-86, 1948 60-70, 1952 60-95.

Vester Nebel: 1943 657-60.

Alslev: 1912 372-77, 1916 336-73, 1917 487-523, 1918 677-718, 1920 193-237, 1922 599-603, 1928 119-52, 1931 760-85, 1932 78-111, 180-90, 1938 69-96, 148-49, 1945 324-26, 1952 125-29.

Hostrup: 1917 487-523, 1918 677-718, 1931 760-85, 1932 78-111, 1935 695-702, 1938 69-96.

Guldager: 1947 650, 1950 421-25.

Fanø: 1913 619-25, 1914 764-70, 1915 192-212, 1916 380-84, 1919 121-38, 1927 515-42, 635-42, 1928 60-63, 1930 566-72, 1938 152-55, 1944 101-11.

Slavs herred:

1945 161-68.

Grindsted: 1925 292-308, 1931 720-59, 1933 256-77, 1942 454-66.

Grene: 1941 297-308.

Vorbasse: 1904 139-49, 1915 137-91, 1941 247-54, 1944 123-25.

Hejnsvig: 1930 580-83, 1942 454-66.

Anst herred:

1904 169-83, 1938 1-16, 1950 447-49.

Verst: 1917 432-53, 1949 213-27, 1950 444-47.

Lejrskov: 1928 51-59, 1929 197-215, 1940 156-59.

Anst: 1907 93-123, 1908 39-70, 1909 63-93, 1913 510-32, 1925 264-78, 1934 565-69, 1940 78-88, 1942 353-73.

Gesten: 1904 150-68, 1907 93-123, 1908 39-70, 1909 63-93, 1940 78-88.

Skanderup: 1909 32-47, 1923 1-35, 1924 107-42.

Seest: 1910 3-21, 1940 150-56, 1948 90-102.

Hjarup: 1910 182-90.

Vamdrup: 1905 69-89, 1907 213-20, 1908 171-77, 1909 100-03, 1918 639-49, 1941 337-41, 1943 665-71, 1944 132-34, 1946 346-61, 1950 461-63.

Malt herred:

1912 378-86, 1914 694-97, 1923 36-51, 1924 197-215, 1929 216-42.

Brørup: 1905 153-64, 1932 40-77, 1937 88-97, 1939 133-42.

Lindknud: 1905 138-44, 153-64, 1930 594-608, 1932 122-31, 1936 18-45.

Holsted: 1903 64-68, 1933 371-76, 1934 569-71, 1936 131-41, 1949 161-69.

Føvling: 1907 124-56, 1922 604-17, 1950 425-31, 1951 508-30.

Malt: 1903 141-46, 165-67, 1904 113-38, 1908 117-64, 564-68, 1935 635-89, 1948 146-48, 1951 627-28, 1952 27-40.

Folding: 1922 618-33, 1952 27-40.

Vejen: 1909 118-35, 1921 369-404, 1929 442-43, 1933 380-82, 1935 617-34, 1937 72-87, 1939 117-22, 1942 441-53, 535-39.

Læborg: 1908 178-80, 1915 108-22, 1950 440-44.

Gørding herred:

Åstrup: 1926 319-28, 1936 18-45, 1946 373-84, 1949 170-82.

Gørding: 1905 132-37.

Vejrup: 1946 464-73.

Darum: 1908 108-18, 1923 67-78, 1940 170-73, 1941 255-62.

Bramming: 1944 113-19.

Vilslev: 1905 27-68, 90-117, 1909 3-24, 1912 266-96, 1914 629-41, 1943 551-74.

Hunderup: 1905 90-117, 1908 71-107, 1927 603-84, 1938 107-18, 1940 65-77, 1942 414-40, 1945 279-97.

Jærnved: 1940 30-54, 1941 177-208.

Ribe herred:

1945 223-42.

Farup: 1917 389-431, 1942 539-40.

Hjortlund: 1930 574-76, 1948 121-29, 1951 615-21.

Kalvslund: 1930 574-76.

Seem: 1951 481-90.

V. Vedsted: 1925 309-373.

Mandø: 1915 213-18, 1928 153-89, 1939 143-50, 1947 497-539.

Litteratur om Ribe amt

Da den kendte lokalhistoriker, kommunalmand og plantningsmand *Niels Thøgersen* døde på sin 84-årige fødselsdag 14. jan. 1947, efterlod han sig et bind erindringer, som netop da var ved at gå i trykken. Hans børn anså det som deres skyldighed at lade faderens erindringer udkomme i bogform. Sønnen, salgschef Ejler Thøgersen påtog sig udgivelsen. »*Tilbageblik*« hedder bogen, som udkom allerede 1947. Her fortæller Niels Thøgersen om sin slægt, om fødegård og levevis, om familien, om sig selv og sine store mærkedage. Der er også gengivet nogle dokumenter; de tre første er dog ikke skøder, men udskiftningsdokumenter fra Okslund, først dokumentet om udskiftningen af bymarken, hede og mose 1787 og så engene 1802.

I »*Jul i Vestjylland*« har *Aug. F. Schmidt* skrevet om Ribeadjunkten og -historikeren *Peter Adler*, *P. Kjærve* skriver om *hedesagen*, *Paul Lund* om *Vibeke Rosenkrans*, *Niels Holbak* genfortæller et sagn om *klitternes tilblivelse*, *H. Kristensen* skildrer *Hovborg Kro*, mens *K. H. Rosenstand* fremdrager historien om *Ribe domkapitels døre* med de pragtfulde brusk-barok udskæringer. — Også julehæftet »*Mågen*« bringer en mængde manglede stof.

H. K. K.

Virksomheden

Årsmødet holdtes i Esbjerg. De sædvanlige beretninger og regnskabet aflagdes og godkendtes. I stedet for afdøde biskop Scharling valgtes lærer John Kvist, Kragelund, til medlem af bestyrelsen. De øvrige valg var genvalg. Ved det offentlige møde talte pastor David Assarsson, Hälsingborg, om Skånelands stilling og om den hensyntagen, der bør ydes dets danske historie og oprindelige tilhørsforhold. Det medfører bl. a. det krav, at historieundervisningen i Skånes skoler »bör omläggas så, att vi icke längre ställas utanför kunskapen om vårt eget förflutna.« — En hjemstavsbevægelse af egen art og af betydelig interesse for os danske.

Om sommerudflugten 1951 er der fortalt i forrige årbog.

I anledning af samfundets 50 års jubilæum har vi modtaget flere betydelige tilskud. Dagbladet »*Vestkysten*« har skænket 500 kr., *Ribe amtsråd* 200 kr. og *Sydvestjysk Samfund* 200 kr. Vi takker disse institutioner for understøttelserne. Ligeledes takker vi *Ribe byråd* for dets smukke gæstfrihed ved Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Ribe, hvor også vort samfund vil blive repræsenteret.

Og vi takker *Varde byråd*, *Varde* og *N. Nebel sparekasser* for de tilskud, de så trofast tildeler os, og ligeledes takker vi *Ribe Jernstøberi*, der ved hr. direktør Obbekjær nu i flere år har annonceret i vor årbog og således ydet støtte til vort arbejde.

Nye medlemmer

Malermester Otto Jacobsen, Esbjerg.
Gdr. Chr. Sand, Mejls.
Det nordjyske Landsbibliotek, Ålborg.
Gdr. Sigurd Nielsen, Lunde.
Rentier Th. Henriksen, Fåborg.
Lærer Johannes Clausen, Lønne.
Gdr. Nis Simonsen, Brokær.
Gdr. P. Ringgaard, Armvanggaard.
Produkthandler Clemen Juelsen, Esbjerg.
Rentier Nicolaj Hansen, Esbjerg.
Landsretssagfører H. Andrup, Esbjerg.
Esbjerg Aftenseminarium, Esbjerg.
Seminarist Reiner Pedersen, Esbjerg.
Seminarist Vagn Jacobsen, Esbjerg.
Seminarielærer Forchhammer, Ribe.
Højskoleforstander P. Gamborg Nielsen, Esbjerg.
Uddeler, fru Christiane Juhl, Krusbjerg.
Fru bankkasserer Anna Beier Iversen, Bramminge.
Fiskeskipper Th. Jensen, Esbjerg.
Martha Lauridsen, Risholt, Sig.
Gdr. Ejnar Gammeltoft, Henne.
Kommunekasserer S. M. Sørensen, Vejrup.
Bankbestyrer Simon Hansen, Gredstedbro.
Gredsted-Gredstedbro bibliotek.
Lærerinde S. Nielsen, Ribe
Fru Havemose, Gredstedbro.
Enkefru Gundesen, Esbjerg.
Vamdrup bibliotek, Vamdrup.
Gdr. Jens Schelde, Kragelund.
Gdr. N. Johnsen Kristensen, Kragelund.
Gdr. Kristen Damgaard, Kragelund.

Pastor A. Arentoft, Esbjerg.
Sognerådsformand Joh. Kristensen, Bramminge.
Gdr. Niels Ebbesen, Endrup.
Forretningsfører N. Kokkenborg, Esbjerg.
Overlærer Løkkegaard, Gammelby, Esbjerg.
Arkitekt W. Nielsen, Esbjerg.
Kontorist, frk. S. K. Petersen, Esbjerg.
Urmager A. Pallesen, Esbjerg.
Fotohandler Rehkoff, Esbjerg.
Hallearbejder Laurids Sørensen, Esbjerg.
Maskinmester Svarrer, Esbjerg.
Bogtrykker Arnold Thomsen, Esbjerg.
Nådlerske, frk. Thygesen, Esbjerg.
Th. Hollænder, Hjortlund.
Subskribent: Repr. O. Thurum Olesen, Esbjerg.

Regnskab 1951—52

Indtægt			Udgift		
Kassebeholdning	1540	43	Årbogens trykning, klichéer, særtryk (÷ papir)	3247	25
Medlemsbidrag og subskription:			Forfatterhonorarer	464	00
716 ordinære medlemmer 3580,00			Udsendelsen	390	10
1 à 10 kr. 10,00			Bogkøb	49	00
1 livsvarig			Løn til redaktør og kasserer	350	00
33 kommuner			Porto	106	15
34 abonnenter			Årsmøde, sommermøde, bestyrelses- og udvalgsmøder	361	91
	4183	00	Dansk hist Fællesforen. Kontingent	81	00
Godtgjort porto	166	40	Repræsentation ved Fællesforenin- gens årsmøde	98	00
Salg af ældre årbøger	204	60	Kontingent fra livsvarigt medlem overført til grundfonden	100	00
Tilskud fra Ribe Stiftamt	200	00	Forskellige udgifter	25	97
» » Undervisningsministeriet	700	00	Overskud	2801	59
» » Dagbladet »Vestkysten« ..	500	00			
» » Sydvestjysk Samfund ..	200	00			
» » Varde byråd	100	00			
» » Varde sparekasse	25	00			
» » N. Nebel sparekasse	50	00			
Annonce	175	00			
Renter ved giro	5	54			
Leje af lysbilleder	25	00			
Balance....	8074	97	Balance....	8074	97

GRUNDFONDEN

Grundfonden 7/1 1951	Kr. 2374 51
Livsvarigt medlem	— 100 00
Renter	— 43 06
Grundfonden 10/6 1952	Kr. 2517 57

Lunde, Jyll., 10. juni 1952.

H. K. Kristensen.

Revideret uden bemærkning.

Ribe, den 9. juli 1952.

Niels Holbak. P. Lærche Thomsen.

To gamle Ribe-Historikere

Af August F. Schmidt.

I Tidens Løb har ikke få Historikere behandlet Emner fra Ribe Købstads minderige Fortid. De betydeligste Bidrag til Byens Historie er skrevet af: *Peder Terpager* (1654—1738)¹), *David Grønlund* (1716—84)²), *Matthias Galthen* (1734—1812)³), *Peter Nicolai Frost* (1780—1845)⁴), *Peter Adler* (1796—1851)⁵), *J. F. Kinch* (1817—1888)⁶), *Jacob Helms* (1824—1906)⁷), *H. C. Amberg* (1837—1919) og *Oluf Nielsen* (1838—96)⁸).

Fra en senere Tid kan nævnes *Viggo Bloch* (1852—1925), *Helga Stemann* (1861—1952), *Chr. Axel Jensen* (1878—1952), *Hugo Matthiessen* (f. 1881), *Otto Andrup* (f. 1883), *Otto Smith* (1890—1939), *Victor Hermansen* (f. 1894), *Bjørn Kornerup* (f. 1896), *Jørgen Bukdahl* (f. 1896), *Sten Bøcher* (f. 1906) m. fl.

Til denne anselige Række kan føjes et Par Mænd fra første Halvdel af forrige Århundrede: *P. T. Hanssen* og *P. Thorup*, hvorom der på de følgende Sider skal meddeles nogle Oplysninger.

Peder Tetens Hanssen, født 19. Februar 1780 i Ribe, var Søn af Rektor i Ribe *Lorens Hanssen* (27. Febr. 1750—21. Septbr. 1818) og Hustru *Anna Jacobine Tetens* (27. Jan. 1763—8. Febr. 1849), æld-

ste Datter af Biskop i Viborg Peder Jacobsen Tetens og Hustru Anania Wederkinch. Lorens Hanssen, der har efterladt sig et lille Forfatterskab (om Naturens Skueplads, Husholdnings-Håndbog, Husholdnings-Dagbog, Grønlandsfarerne i Året 1777, Tale om Otto Friderik Müller), var Rektor i Ribe 1782—1814 og var Søn af Magister Jens Hanssen (1712—1782), der var Rektor i Ribe 1756—1782⁹).

Peder Tetens Hanssen blev i 9. År sat i Ribe Kathedralskole, hvorfra han i Foråret 1798 dimitteredes til Universitetet med 1. Karakter til Studentereksamen. Her underkastede han sig i Efteråret 1798 og næstfølgende Forår den filosofiske Eksamens tvende Afdelinger og bestod med Laud. Derefter opholdt han sig en kort Tid i sit Fædrehjem og drog så atter til København for at forberede sig til det theologiske Studium. I Efteråret 1805 indstillede han sig til Embedseksamen, som han bestod nævnte Års 14. Oktober med 2. Karakter. I dette Tidsrum havde han anvendt en Del af Tiden til at give privat Undervisning, og Sommeren 1802 tilbragte han på Brede Kobberværk (Nordsjælland) som Lector (Huslærer) hos dets daværende Ejer, Etatsråd v. Hemert. I Tiden fra 1805 til 1807 var han Lærer ved Basedows Institut og i to københavnske Pigeinstitutter. I December 1807 blev han konstitueret Lærer ved Ribe Kathedralskole og aflagde 26. September og 16. Oktober 1808 den kateketiske og homiletiske Prøve, den første med Karakteren »Laud, optimo jure« (»1. Karakter med bedst mulig Ret«), den anden med Laud (1. Karakter).

Den 14. April 1810 blev P. Tetens Hanssen Adjunkt ved Ribe Kathedralskole, en Stilling, han beholdt til 16. Juli 1841, da han efter Ansøgning fik sin Afsked i Nåde og med Pension.

En meget morsom Skildring af P. T. Hanssen som Lærer blev i Ribe Stifts-Tidende 21/9—5/10 1898 givet af en af hans Disciple, Stiftsfysikus *J. J. Kiær* (1829—1912), der gik på Ribe Latinskole i Tiden 1839—47. En Del af Kiærs lærerige Skoleerindringer, nedskrevet i Efteråret 1898, er optrykt i *Viggo Blochs Bog: »Af Ribe Katedralskoles Historie gennem 700 Aar«* (1910), hvor man Side 90—92 kan læse, hvad den aldrende Stiftsfysikus har meddelt om P. T. Hanssen som Pædagog. Det er ikke uden Ynde at læse herom!

Peder Tetens Hanssen blev 25. Oktober 1810 gift med *Johanna Diechmann Loft* (døbt i Kolding 29. Maj 1783, død i København 2. Marts 1848), yngste Datter af Rektor i Helsingør Peder Jacobsen Loft (1741—1804) og Hustru Sophie Charlotte Diechmann (1761—1837)¹⁰).

Peder Tetens Hanssen var en dygtig Dilettant-skuespiller og var sangbegavet. Han kom derfor også udenfor Skolen til at deltage i sin Samtids kulturelle Liv i Ribe. Som Skuespiller havde han et Par dygtige Medspillere i sine Kolleger: Rektor P. N. Thorup og Adjunkt Peter Adler. Stiftamtmand W. J. A. Moltke, der var Stiftamtmand i Ribe 1796—1811, var en stor Ven af dramatiske Øvelser og fik ved Hjælp af P. T. Hanssen og Thorup blandt Medlemmerne af »Ribe Klub og Koncert Selskab« oprettet et dramatisk Selskab 1808, der skulde give sin første Forestilling netop da Kong Christian den Syvende døde (13. Marts 1808). Den udsattes nu til 1809 og bestod af »Linnedvæveren« og »De fire Temperamenter«, begge Stykker af den tyske Digter Kotzebue¹¹). I Julen 1819 skulde Ribe forenede Klubselskab opføre Kotzebues »Galningen«. P. T. Hanssen var ivrig optaget af dette Arbejde, og Bil-

letterne til Forestillingen kunde afhentes hos ham på Forestillingsdagen om Eftermiddagen Kl. 2. Forestillingen gik med Liv og Lyst, og Tetens Hanssen var i sin Rolle en snurrig, tør Malkus¹²).

Ved en Kirkekoncert i Marts 1812 i Ribe Domkirke blev Duetterne sungne af Tetens Hanssen og Biskop Hiorts Amanuensis Th. Ussing¹³). Og ved Biskop J. M. Hertz' Begravelse i Juni 1825 blev der i Domkirken, før Ligtalen, fra Orglet ved Adjunkt Tetens Hanssen og et Kor (bl. a. nogle af Kathedralskolens Disciple) afsunget Salmen Nr. 422: »Saa samles vi til vore Fædre«¹⁴).

P. T. Hanssen ejede en lille lyrisk Åre. Et Vidnesbyrd herom har man i de to Sange, han skrev til den Skolehøjtidelighed i Ribe, der den 29. September 1810 endte dette Års offentlige Eksamen.

Sangene er udën særlig digterisk Værdi, de er holdt i Tidens traditionelle Stil, og der er i dem Opfordringer til den visdomssøgende Ungdom om at vandre på Dydens Vej og lade sig lede af Landsfaderen, »Daniens Frederik«. Der tales også alvorligt til de unge om det Arbejde, det er, at tilegne sig en videnskabelig Dannelse:

*»Muntre Ungdom! — dig at gavne
Viisdoms Forgaard aabnes her.
Vil du glad dens Alter favne,
Da hav Dyd og Arbeid kier.
Lærdom er en Vext, som skyder
Fra en stram og bitter Rod;
Men dens Blomst dig Vellugt yder,
Og dens Frugt er sød og god.«¹⁵)*

Det er dog for sine Bidrag til Ribes Historie, Peder Tetens Hanssen fortjener at mindes. Antagelig un-

der Påvirkning af sin Rektor, P. N. Thorup, udarbejdede han sine få Afhandlinger, der navnlig beskæftiger sig med Ribe Kathedralskoles Historie. I Årsskriftet: »*Blandede Efterretninger* angaaende *Ribe Cathedralskole*, udgivne som *et Indbydelsesskrift* til den offentlige Examen i September 1823«, findes Side 5—28 P. T. Hanssens Redegørelse for de Forandringer, som *Skolens Bygninger* har været underkastede i tidligere Tid. Arbejdet har sin Værdi ved at yde bygningshistoriske Oplysninger om den gamle Skole, hvis Ve og Vel naturligvis lå den tidligere Rektors Søn varmt på Sinde.

Fortsættelsen af Hanssens Studier i den lærde Skoles Historie findes i »Indbydelsesskrift« for 1825. Her giver han på 50 Sider detaillerede Oplysninger om *Skolens Indtægter*, dens Jorder og Legater. Redegørelsen er fortsat i »Indbydelsesskrift« 1826, 76—96. Der ydes i dette Arbejde Oplysninger om adskillige Lokalteter i Ribe og Ringkøbing Amter, hvor Kathedralskolen havde Ejendom eller hvorfra den fik udbetalt Tiende m. v. Således fra Ribe, Darum, Kjelst, Nørholm, Drostrup, Gerndrup, Føvling, Øse, Farup, Øster- og Vester-Vedsted, Hvidding, Hygum, Ringkøbing, Holstebro, Holmsland, Nørre-Omme, Ådum m. fl. St. Stedshistorikere fra de nævnte Byer og Sogne kan derfor med Udbytte søge i Hanssens gamle Arbejde.

I »Indbydelsesskrift« 1831, 3—40 har P. T. Hansen i »Efterretninger angaaende Byen Ribe« meddelt en Række nyttige Detailler om de Forandringer, *Domkirkens Bygninger* havde været underkastede i det foregående Århundrede. Hanssens Oplysninger i nævnte Afhandling (S. 26) om et stort Lindetræ nær Kirken har Stiftamtmand *Gustav Stemann* givet kommenterende Bemærkninger til i Fra Ribe 1907,

188 (i Afhandlingen om Ribe i Stiftamtmand W. J. A. Moltkes Tid 1796—1811).

P. T. Hanssens i 1831 offentliggjorte Arbejde er ligesom hans tidligere udkomne historiske Bidrag skrevet på Grundlag af Arkivundersøgelser. En Grundtegning af Ribe Domkirke ledsager Redegørelsen fra 1831.

Det ser ud til, at P. T. Hanssen fortrinsvis har interesseret sig for Bygningshistorie og for den Del af Kathedralskolens Historie, der har Forbindelse med dens Økonomi. Senere Forskere i disse Emner har uden Tvivl haft god Brug for den Ribe-Adjunkts tre Arbejder, der er på 130 Sider ialt.

Det bør ikke glemmes, at en af P. T. Hanssens Elever, *Sofus Høgsbro* (f. 1822) i Brevform (19/2 1839), men i et Stilehefte, skrev en detailleret Redegørelse for Vandfloden i Ribe den 7. og 8. Januar 1839. Brevet med de nyttige lokalhistoriske Oplysninger er skrevet til og stilet til P. T. Hanssen, der gennem den stillede Opgave har villet øve sin Discipel i at skildre Oplevelser fra Dagliglivet. Herved blev han Foranledningen til, at den senere kendte Politiker kom til at give et værdifuldt Bidrag til Kundskab om en Begivenhed, der havde gjort et stærkt Indtryk på alle Borgere i den vandhærgede By. Sofus Høgsbros Brev er udgivet af *S. A. Høgsbro Østergaard* i *Fra Ribe Amt* 1939, 151—54.

Peder Tetens Hanssen døde 25. Juli 1841. I denne Anledning skrev hans Rektor, P. N. Thorup, et smukt Mindedigt.

Peter Nicolai Thorup, født 3. April 1780 i Guldager ved Varde, var Søn af Sognepræst Niels Holmboe Thorup (1733—1803) og Hustru Vibeke Margrethe

Thun (1757—1830). Han blev undervist privat af Huslærere og blev derefter (19/10 1796) Student fra Ribe Kathedralskole. 31/10 1799 fik han theologisk Attestats, hvorefter han i to År var Huslærer i Ribe. 28/10 1801 blev han optaget i det i København nyoprettede pædagogiske Seminarium til Uddannelse af Lærere ved de lærde Skoler. 1802 blev Thorup Alumnus på Borchs Kollegium, og i Sommeren 1804 tog han Afgangseksamen. I denne Studietid erhvervede han 5/2 1803 Universitetets Guldmedaille for en historisk Afhandling: »Hvorledes er de høje Rigseembeder: Drost, Marsk og Cantsler, Hofmester, Admiral og Skatmester opkomne i Danmark og Norge«, altså et Arbejde om de høje Rigseembeder i Middelalderens Danmark.

I den Tid Thorup fik sin pædagogiske Uddannelse og arbejdede med Guldmedailleopgaven, fik han Stunder til at forlove sig, den 8. August 1803, med *Frederikke Dorothea Abramowitz* (18/2 1784—16/6 1844).

Den 10. August 1804 blev P. N. Thorup knyttet til Ribe Kathedralskole som Vicekonrektor og 1. Maj 1805 blev han i Malt Kirke gift med sin Fæstemø. Brylluppet stod på *Estrup*, idet Thorup ved sit Giftermål blev Svoger til Laurids Frederik Lautrup¹⁶).

9. April 1814 blev P. N. Thorup Rektor for Ribe Kathedralskole, en Stilling han besad til 31. December 1844.

Efter Tidens Skik var Thorup en dygtig Latiner. Han har oversat Digte af Horats og skrevet flere Arbejder på Romersproget. Efter Universitetets Indbydelse disputerede han 31/10 1836 for den filosofiske Doktorgrad på en tekstkritisk Afhandling over Ciceros »De finibus bonorum et malorum« (Om det højeste Gode og Onde).

Thorup var stille og indesluttet, en streng og dygtig Skolemand, som Disciplene var bange for. Han fordrede meget af dem, og i øverste Klasse forlangte han, at Disciplene skulde være belevne og dannede, et Krav, som de senere hen i Livet mindedes med venlige Tanker.

Ved Siden af sin Skolegerning dyrkede den arbejdsomme og samvittighedsfulde Rektor sin Interesse for Skuespil (han var Fætter til Skuespilleren Peter Thun Foersom), og i (den i 1808 oprettede Forening:) »Ribe Klub og Koncert Selskab« optrådte han lige til sin høje Alderdom. Ialt spillede han i Tidens Løb ikke færre end 60 Roller. 12/2 1843 spillede han sin sidste Rolle. Han havde meget dramatisk Talent, var ivrig og begavet som Skuespiller, og da han havde et smukt og intelligent Ydre, og tilmed forstod at vælge sin Dragt, når han skulde agere på Scenen, vil man forstå, at det blev betragtet som en årlig Begivenhed, når i Vintertiden Thorup, f. Eks. sammen med de to skuespilbegavede Adjunkter P. T. Hanssen og Peter Adler, skulde spille en Rolle i det Stykke, der blev opført for den stærkt interesserede, store Tilskuerskare. Mange Årtier efter Thorups Død kunde en af hans unge samtidige berette til Helga Stemann om den gamle Rektors fortræffelige Udførelse af Hans Sachs i Deinhardsteins Stykke »Hans Sachs«. Thorups Hustru var særlig glad, når hendes Ægtefælle fik tildelt muntre Roller, de oplevede ham, hvorimod de tragiske virkede nedstemmende på Humøret. Dilettantkomedier hørte i Thorups Tid i afsides Småkøbstæder til de mest yndede Fornøjelser, og man kan jo forstå, at Ribe især i 1820—30erne på dette Område havde Mulighed for at indtage en fortrinlig Plads blandt Samtidens Købstæder. Alle de Borgere og Bønder i Ribe og Omegn,

der havde Råd til det, skulde da nok indfinde sig til Vinterens Dilettantforestilling.

Det oplyses i Erindringer og Breve fra P. N. Thorups Tid, at han var forarmet, forgældet og melanolsk¹⁷⁾. Sine beskedne Indtægter søgte han at forbedre ved Privatundervisning og anden Virksomhed. 1813 redigerede han »Ribe Avis«. Betalingen for alt sligt var elendig. Efter at han var blevet Rektor, var hans økonomiske Stilling naturligvis blevet forbedret, men endnu længe havde han i så Henseende Vanskeligheder at kæmpe med. Han fik efterhånden en talrig Børneflokk (10) at forsørge. Da flere af Børnene døde, knugedes han af store Sorger. Mange af sine Venner så han gå bort (jfr. hans Digtsamling »Gravblomster«), men i sit Arbejde for Hjemmet og Skolen fandt han sin store Glæde, og det holdt ham oppe, støttet som han blev af sin Hustru, der i næsten 40 År trofast delte hans Sorger og Glæder. Pengევanskelighederne har naturligvis været med til at fremelske Thorups melankolske Anlæg.

Han havde også Evner som Taler og Digter. Sine pædagogiske og religiøse (rationalistiske) Idealer har han udtalt sig om i sine »Skoletaler« (I, 1831)¹⁸⁾. 1806 udgav han en Samling Fortællinger: »Skoleferien«, men det er dog mest *Digte*, der fylder op i hans æstetiske Forfatterskab, der virker ret blegt og ikke nu kan gøre Indtryk. Det er gået under i Tidens Malstrøm. Det har dog en vis tidshistorisk Interesse og er i flere Tilfælde af lokal- og personallhistorisk Værdi. Her tænkes fortrinsvis på hans Digte bygget over Folkesagn, f. Eks. Sagn om Hartvig Limbeks Begravelse (Gårslev Kirke), om Bruderovet ved Borbjerg Kirke, de Billers Våben, samt Sagnet om Kathoveddøren på Ribe Domkirke. I Samlingen »Gravblomster«, udkommet særskilt 1846 og trykt

som Manuskript for de afdødes Venner og Pårørende ¹⁹⁾, findes Mindedigte om Skuespilleren Peter Thun Foersom (død 1817), Biskop Victor Christian Hjort (død 1818), Præsten Peder Sidelmann, Guldager (død 1821), Biskop Jens Michael Hertz (død 1825), Enkebispinde Georgine Middelboe (død 1835), Grev W. J. A. Moltke (død 1835), Kordegn og Klokker Peter Thun Nissen, Ribe Domkirke (død 1835), Laurids Frederik Lautrup, Estrup (død 1838), Justitsråd og Amtsforvalter Rasmus Nielsen, Ribe (død 1839), Byskriver Poul Resen Steenstrup, Ribe (død 1840), Stiftsfysikus Hans Michael Randrup, Ribe (død 1844), P. N. Thorups Hustru (død 1844), Laurids Eiler, Præst i Lejrskov (død 1845), Hospitalsforstander Theodosius Ussing, Ribe (død 1845) og endnu flere.

Den Del af P. N. Thorups Forfatterskab, som stadig er af Interesse og derfor er med til at bevare hans Minde, er hans *Afhandlinger om Ribe Bys Historie*. Han omfattede den gamle Domkirkebys Fortid med levende Interesse, og for at kunne bidrage med Arbejder af historisk oplysende Art gik han i Gang med at ordne Byens righoldige Rådstuearkiv. Da dette Arbejde var udført, påbegyndte han i 1823 i Forening med P. T. Hanssen (efter 1827 kom Peter Adler til) at offentliggøre i Kathedralskolens Programmer (det årlige Indbydelsesskrift) Udgivelsen af en Række historiske Efterretninger angående Ribe. P. T. Hanssen åbnede Rækken med sin Afhandling fra 1823. Året efter fortsatte Thorup med en værdifuld personalhistorisk Afhandling (i Leksikonform) om de Mænd, der var udgået fra Ribe Kathedralskole (Indbydelsesskrift 1824, 1—88), fortsat 55—77, 1830, 1—19, 1837, 1—80 plus Bilag, 3—26. Nævnes bør også her den i Indbydelsesskrift

1823 af Thorup udarbejdede Fortegnelse over Studenter fra Ribe i Tiden 1814—21.

I Indbydelsesskrift 1826, 1—54 og Årgang 1830, 51—55 har Thorup en Redegørelse for Kathedralskolens ældste Legater til Disciples Understøttelse. Om Skolens Rektorer (og Konrektorer) fra Middelalderen og til 1723 har han skrevet Afhandlinger i Indbydelsesskrift 1827, 1—73, 1828 (76 Sider), 1830, 20—50, og i Indbydelsesskrift 1832, 1—48 har han et Bidrag til Skolens Historie efter Reformationen. Den Mindetale, Thorup holdt over sin gamle Forgænger, Digteren, Rektor *Chr. Falster* (1690—1752), har også nøje Forbindelse med Kathedralskolens Historie. Talen er trykt i Indbydelsesskrift 1841, 19—37, hvor der Side 3—15 findes udgivet (ved P. N. Th.) et af Chr. Falsters latinske Digte.

Glemmes må det ikke, at Thorup udarbejdede et Katalog over Ribe Skole-Bibliotek. Det blev offentliggjort 1823.

Det havde været hans Plan at skrive en større, samlet Fremstilling af Ribe Katedralskoles Historie, men han nåede desværre ikke at få Opgaven gennemført. Kort efter hans Død 26/10 1846 kunde Sønnen, Adjunkt *C. E. Thorup*, udsende P. N. Thorups »Historiske Efterretninger om Ribe Cathedralskole«, I. Dels 1. Hefte (142 S.). Denne Bog er kun et Fragment, men værdifuldt og det mest afrundede af Thorups Arbejder.²⁰⁾

Et personalhistorisk Arbejde, der bedst kan nævnes her, er P. N. Thorups Biografi af den gamle Ribe-Præst og Historiker David Grønlund, fremkommet i de af C. Molbech udgivne »Historisk-biographiske Samlinger« (1851), 185—221.²¹⁾

Personalhistoriske Oplysninger findes også i de Skolemeddelelser, Thorup fremkom med i de årligt

udgivne Indbydelsesskrifter. Værdi har her navnlig Fortegnelserne over de Disciple, der opnåede Studentereksamen (124 i Thorups Rektortid 1814—44).

Af det ovenstående vil man forstå, at det er mange og højst nyttige Oplysninger, Thorup har tilvejebragt af personalhistorisk og skolehistorisk Art i de *15 Afhandlinger og 1 Bog*, som han fik udarbejdet om Ribe lærde Skole og om de Mænd, der var udgået fra den.

Foruden til Kathedralskolens har Thorup også leveret værdifulde Bidrag til Ribe Bys Historie. Det drejer sig om følgende Afhandlinger:

Antiquariske Bidrag til Ribe-Byes Beskrivelse (Indbydelsesskrift 1833, 3—88 plus Bilag, 3—34).

Fortsat i Årgang 1839, 1—72, plus Bilag, 1—20.

Historiske Efterretninger om Riberhus. Årgang 1835, 1—57 plus Bilag, 3—26.

I de »Antiquariske Bidrag« gives Oplysninger i stort Tal om Ribe Bys Topografi, om Bydelenes og Gadernes Historie, om offentlige Bygninger, Ejendommes Historie, Ejeroplysninger m. v.

Ialt fylder Thorups Bog og hans *18 Afhandlinger* ca. 860 Sider, ganske vist ikke særlig store Sider, men de viser dog, at det var ikke noget ubetydeligt Arbejde, den flittige Mand nåede at få udrettet vedrørende den gamle Domkirkebys Historie. Alle senere Ribeforskere har haft — og har — stor Nytte af Thorups forskellige lokallistoriske Undersøgelser, der naturligvis senere er blevet stillet i Skygge af *J. F. Kinchs* »Ribe Bys Historie« I—II (1869, 1884), ligesom Thorups Arbejder om Kathedralskolen selv sagnet nu er blevet overflødiggjorte af *Bjørn Kornrup's* Værk om Ribe Kathedralskoles Historie.

Dette forklejner selvfølgelig ikke Værdien af Thorups Pionerarbejde. For sin Tid var det et stort

Fremskridt, og de lokalhistoriske Bidrag, der af Thorup, P. Tetens Hanssen og Peter Adler blev offentliggjorte i »Blandede Efterretninger angaaende Ribe Cathedralskole« i Tiden 1823—48, modtoges da også med megen Anerkendelse af de københavnske Lærde²²). Thorup blev påskønnet for sin historiske Virksomhed ved i September 1839 at blive optaget som Medlem af Genealogisk-biografisk Selskab i København og (i November 1839) af Det kongelige Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog; 10/4 1844 blev han Medlem af Det kgl. norske Videnskabernes Selskab i Trondhjem.

I sin Hjemby kom Thorup efterhånden til at stå som et smukt Udtryk for ripensisk Tradition. Ved flere Lejligheder viste hans Disciple ham deres Påskønnelse, ligesom han også modtog Beviser på sine Medborgeres Agtelse og Tillid²³).

For Udforskningen af Ribes Historie var Thorups Rektortid grødefulde År. Han var rig på Initiativ, fik sat P. T. Hanssen og Peter Adler i Gang med historisk Arbejde, og selv fik han meget bestilt ved Siden af sin Skolegerning. Han var i sine Rektorår uden Tvivl Ribes betydeligste Kulturpersonlighed, og det vakte derfor almindelig Sorg i Byen, da han gik bort den 26. Oktober 1846.

NOTER: 1) H. Grüner-Nielsen i Sprog og Kultur X (1941), 62—77. 2) Fra Ribe Amt 1939, 1—14. 3) Fra Ribe Amt 1944, 49—55. 4) Fra Ribe Amt 1942, 399—413. 5) August F. Schmidt: Peter Adlers Breve til P. V. Jacobsen (1937). Sydøstjyllands Historikere (1950), 139—53. Jul i Vestjylland 1951, 4—7. S. 7. venstre Spalte rettes P. N. Thorup til C. H. A. Bendtsen. 6) Fra Ribe Amt 1934, 484—98. 7) Fra Ribe Amt 1936, 55—72. 8) Fra Ribe Amt 1931, 650—666. 1932, 132—137. 9) Fra Ribe Amt 1928, 101—102. V. Bloch: Af Ribe Kathedralskoles Historie (1910), 76—81. 10) Th. H. Erslew:

Almindeligt Forfatter-Lexicon I (1843), 582—84. Smsts. Supplement I (1858), 707—709. Med mange Henviſninger. ¹¹⁾ Fra Ribe Amt 1908, 204. ¹²⁾ Fra Ribe Amt 1907, 22, 23. ¹³⁾ Fra Ribe Amt 1919, 41. ¹⁴⁾ Fra Ribe Amt 1913, 501. ¹⁵⁾ L. Engelstoft: Universitetets og Skole-Annaler (Sange ved Skolehøjtideligheden i Ribe 1810), Årgang 1810, II, 116—18. ¹⁶⁾ Fra Ribe Amt 1950, 323—24. ¹⁷⁾ Fra Ribe Amt 1907, 12. 1919, 28. 1920, 145. Det er så heldigt, at der forefindes offentliggjort Oplysninger om Forholdene i Ribe o. 1790—1830, og navnlig fra de Kredse, hvor P. N. Thorup og P. T. Hanssen færdedes, i de fortræffelige Minder fra Stiftamtmand W. J. A. Moltkes, Biskop V. K. Hjorts og Biskop J. M. Hertz's Tid, som G. Stemann og Helga Stemann har udgivet (eller bearbejdet) i Fra Ribe Amt 1903—14 og 1919—22. Adskillige Oplysninger heri er hentet fra P. N. Thorups Selvbiografi, der findes som Anhang til Peter Nicolai Thorups Efterladte Digte, udgivet af Carl Edvard Thorup og Andreas Leth (1848). ¹⁸⁾ Thorups øvrige trykte Taler er der Oplysninger om i Th. H. Erslews Forfatter-Lexicon III (1853), 374—77. Supplement III (1868), 424—25. ¹⁹⁾ Om hans Digte se nærmere hos Erslew og i Selvbiografien (1848), hvor der S. 76—78 findes en ret udførlig Bibliografi. ²⁰⁾ Dette fremhæves med Rette af Bjørn Kornerup i hans Biografi af P. N. Thorup i Dansk biografisk Leksikon XXIV (1943), 4—5 og i Kornerups imponerende Værk: Ribe Katedralskoles Historie I (1947), 462—63. ²¹⁾ Jfr. Fra Ribe Amt 1939, 13—14. ²²⁾ Se f. Eks. Anmeldelser i Maanedskrift for Litteratur IV (1830), 265—78 (af C. E. Werlauff) og smsts. XX (1838), 347—66 (af C. Molbech). Flere Henviſninger til Anmeldelser forefindes i Erslews Forfatter-Lexicon III. — Til C. Molbechs Dialect-Lexicon (1841) leverede Thorup en Del Bidrag fra sin Hjemstavns (sydvestjydske) Dialekt. ²³⁾ V. Bloch: Af Ribe Katedralskoles Historie (1910), 81—86, 95—96. Endvidere C. E. Thorup og Andreas Leth: »Peter Nicolai Thorups Levnet« (1848). Ripenser-Bladet 1927—34, 163: Thorups Grav. — Korrekturnote: Rektor Lorens Hanssens Selvbiografi er blevet udgivet af Bjørn Kornerup i Personalhistorisk Tidsskrift 1952, 153-60.

Hans Munk til Visselbjerg

Af adjunkt Bue Kaae.

I slutningen af 1576 vendte Jørgen Munk hærget af sygdom hjem til sin herregaard Visselbjerg, i nærheden af Varde. Da den dødssyge herremand nyt-aarsdag 1577 overværede gudstjenesten i Alslev kirke, brød han helt sammen, og den 12. januar samme aar døde han paa sin gaard; den 3. marts blev han begravet i Alslev kirke.¹⁾

Vi har grund til at tro, at en lovende embedskarriere hermed havde faaet sin afslutning.

I 15 aar havde han tjent kongen, først som hofjunker 1561—62, derefter som kongens betroede og samvittighedsfulde lensmand paa Frederiksborg slot, Frederik den Andens yndlingslot i Nordsjælland, samtidig med, at han med aarene modtog flere baade danske og norske forleninger.²⁾ Den vestjyske adelsmand havde ved forskellige lejligheder nydt godt af kongens særlige bevaagenhed og var endog kommet i et nært personligt forhold til det kongelige hus — to af hans børn var givetvis opkaldt efter kongen og dronningen.³⁾

Jørgen Munk synes efter de sparsomme kilder at dømme at have været en velmenende og redelig mand.⁴⁾

Jørgen Munk efterlod sig ved sin død en 37-aarig

enke, Dorthe Galt, der havde født ham otte børn, hvoraf seks synes at have været i live ved faderens død, tre drenge og tre piger. Dorthe Galt maa som datter af den rige, dygtige, men hensynsløse rigsraad Peder Ebbesen Galt til Tyrrestrup have været et ganske antageligt parti, da hun den 11. juni 1564 24 aar gammel blev gift med den fremadstræbende Jørgen Munk.

I sin barndom havde hun — efter faderens død 1548 — været vidne til sin moders energiske kamp for at bevare den forhadte adelsmands udstrakte godser for sig og sine 10 børn. Hvor megen livserfaring Dorthe Galt har kunnet uddrage af de talrige processer, lader sig ikke efterspore; men det er klart, at hun maa have faaet en vis fond af indsigt i livets mangeartede forhold ved ægteskabet med lensmanden paa to af rigets betydeligste slotte, Frederiksborg og Krogen, hvorved hun blev vant til at omgaas fremtrædende personligheder. Ganske naturligt overtog hun derfor formynderaskabet over sine børn.⁵⁾

Man er vist berettiget til ud fra de ganske vist sparsomme kilder at slutte, at hun med energi — men en smule haardhændet — varetog sine og børnenes interesser, hvad sikkert ikke kan forbavse, naar man tager hendes personlige forudsætninger i betragtning.⁶⁾

Det var ingen ringe arv, Jørgen Munk efterlod sig ved sin død: de to vestjyske herregaarde Visselbjerg og Oksvang.

Maalbevidst, som det synes, tog hun sig af sine tre sønners opdragelse. Hun maa som datter af en af landets største, dygtigste og indflydelsesrigeste godsamlere og godsadministratorer og som gift ind i en slægt, der med brødrene Christen og Jørgen Munk

ligeledes paa en udmærket, men mere værdig maade havde gjort sig fortjent som rigets lensmænd, have fundet det naturligt at følge den strømning inden for adelen, der søgte væk fra den rent krigeriske uddannelse og tog sigte mod en mere moderne civil, der gik ud paa at uddanne adelssønnerne, saa de kunde gøre fyldest inden for rigets administration.

1577 overdrog hun den navnkundige Riberektor Peder Hegelund at opdrage sønnerne Hans f. 1565, Frederik f. 1566 og Peder f. 1568.⁷⁾

Drengene er sikkert ikke mødt i Ribe uden skolekundskaber. Det maa vist betragtes som givet, at de har haft nytte af den skole, som Frederik den Anden 1568 oprettede paa Frederiksborg slot, og som havde til huse i Herluf Trolles taarn, en saakaldt trivialskole, en latinskole paa elementær basis.⁸⁾

Peder Hegelund⁹⁾ var en af tidens aller betydeligste skolemænd; han havde i sin barndom og ungdom modtaget dybe indtryk af Melanchtons milde lære og søgte nu som lærer og opdrager at gennemføre sin skolegerning i hans aand.

Drengene har dog næppe gaaet i Ribe Cathedralskole, som i øvrigt paa denne tid naaede et af sine højdepunkter, men er sikkert fortrinsvis blevet undervist privat af rektoren paa Puggaard, hvor de var indlogeret. Den digterisk begavede rektor var besjælet af en inderlig forsynstro, en levende fædrelandskærlighed og en dyb og varm interesse for de klassiske forfattere; han var selv en stiv latiner.

Opholdet i Peder Hegelunds hus har dog til at begynde med sikkert ikke været alt for opmuntrende; hans skole var i efteraaret 1576 og vinteren 1577 i særlig grad blevet hjemsøgt af pestlignende sygdomme, der havde kostet mange af skolebørnene livet.

Disse sørgelige forhold maatte selvsagt kaste mørke skygger over de følgende aars skolearbejde, selvom datidens mennesker som følge af den store dødelighed i de tider var fortrolig med tanken om livets forgængelighed. En særlig vægt fik disse aars dystre stemning, da den yngste af brødrene ved jule-tid 1577 døde i rektorboligen paa Puggaard.¹⁰⁾

Jørgen Munks sønner havde paa grund af forholdenes ugunst maattet give afkald paa den tillokken-de tilværelse som lensmandsbørn paa Frederiks-borg; men datidens Ribe har dog utvivlsomt haft til-lokkelser, som rigeligt kunde staa maal med, hvad det afsondrede og stille liv paa Oksvang og Vissel-bjerg kunde byde paa.

Ribe var jo endnu paa Frederik den Andens tid en af landets betydeligste byer. Øksnehandelen og de store markeder i juni og september bragte, i for-bindelse med Ribeborgernes vidtstrakte handel i øvrigt, store rigdomme til byen, der gav sig synlige udslag i de solide, smukke stenhuse med de mange prydelser. Den livlige, smukke by med de brolagte gader har ikke alene med hensyn til udseende, men ogsaa til en friere, mere elegant verdensmæssig leve-maade staaet betydeligt over flertallet af de andre danske byer.¹¹⁾

1579 — vel engang i slutningen af sommeren — døde Dorthe Galt, og de to sønner og deres søstre stod uden forsørger.¹²⁾ Farbroderen Christen Munk var ligeledes død samme aar — den 5. juli paa sin herregaard, Aakjær¹³⁾, af farbrødrene var nu kun tilbage Christoffer Munk til Krogsgaard, som imidlertid paa grund af alder — han var vel knap 60 aar gammel — bad sig fritaget for værgemaalet. Kongen, som havde staaet fadder til flere af børnene, følte sig æresforpligtet, fordi han havde givet deres forældre

et særligt løfte om at tage vare paa børnenes fremtid; han befalede derfor lensmanden paa Riberhus, Erik Lykke til Skovgaard, at overtage værgemaalet for herved at spare boet for at udrede værgpenge.¹⁴⁾

Den 30. november sikrede Kongen sig, at de behørigte vidner var tilstede, naar Erik Lykke paa Visselbjerg og Oksvang af Christoffer Munk overtog værgemaalet med inventarium, breve o. lign.¹⁵⁾

Ved den lejlighed befandt Hans og Frederik Munk sig sikkert i Strassbourg, hvor de — vel efter modernens bestemmelse i samraad med rektor Hegelund — kom i huset hos en af samtidens førende pædagoger, den vidtberømte, geniale Johannes Sturm, Melanchtons ven, som jævnlig modtog unge danske adelige i sit hus og i sin skole.¹⁶⁾ Johannes Sturm¹⁷⁾ modtog gennem mange aar en aarlig pension her fra landet, og der er bevaret breve mellem ham og saavel Christian den Tredie som Frederik den Anden. Johannes Sturm var de danske kongers politiske agent.

Sturms gymnasium var meget anset; det opgives, at der 1578 var flere tusinde elever, hvoraf 200 adelige, dertil kom 24 grever og baroner samt trefyrster. Sturm lagde stærk vægt paa gennem en metodisk latinundervisning at fremelske eloquentia — veltalenhed —, da beherskelsen af dette sprog var en nødvendighed, hvis man vilde gøre sig gældende i det politiske liv. Cicero var betegnende nok hans mønster. Men ellers havde hans skole til opgave at bibringe eleverne grundige kundskaber — sapientia — i de humanistiske fag; vigtigst for Sturm var dog fromhedslivet — pietas —; en inderlig religiøsitet var hans væsens kendemærke.

Der var fire daglige undervisningstimer i gymna-

siet, og vi har vel god grund til at formode, at drenge har haft rigelig lejlighed til at gøre sig bekendt med det skønne Strassbourg med den berømte Münster, der hæver sig over den gamle bys krumme, smalle gader med de maleriske borgerhuse og de mange minderige pragtbygninger, der har indskrevet sig i byens og landets historie. En vigtig handelsby, der med sit rigt pulserende liv lagde det driftige Ribe langt bag sig.

Da Sturm i november 1581 blev afskediget paa grund af teologiske stridigheder, ser det ud til, at de to brødre har forladt det berømte europæiske lærdomssæde for at vende tilbage til hverdagens Vestjylland; men den 16. august 1582 forlod de atter Ribe for at drage sydpaa, ledsaget af deres hovmester, magister Anders Krag, der paa biskop Povl Madsens anbefaling skulde lede de to unge adelsmænds studier i udlandet. Anders Krag, der var en broder til den berømte historiker Niels Krag, var da 29 aar gammel, født i Ribe 1563, en lovende ung mand, der havde studeret ved forskellige europæiske universiteter — han døde som professor i København 1600.

Endnu mens Hans og Frederik Munk opholdt sig i Strassbourg, havde Anders Krag stiftet bekendtskab med de to unge adelsmænd, oven i købet i Sturms hus, hvor de en kort tid havde været sammen, vel i begyndelsen af 1580, samtidig med at Arild Huitfeldt, Sturms tidligere elev, besøgte byen og paa Frederik den Andens vegne overrakte Sturm 100 dlr., det aarlige beløb for hans agentvirksomhed.¹⁸⁾

Det er ikke helt let at følge de tre unge menneskers rejserute i Europa. Under den 20. september 1582 finder vi følgende meddelelse i universitetsmatrikelen i Heidelberg: Johannes Munch, Frede-

rich Munch, fratres nobiles dani, injurati propter aetatem¹⁹⁾ — de to brødre var for unge til at tages i ed. Det udpræget lutherske universitet blev, indtil det 1583 blev reformert, ofte besøgt af danske. Man betragtede universitetet her som akademiet i Strassbourg som gode forskoler for et mere indgaaende studium ved andre europæiske universiteter.²⁰⁾

Fra Heidelberg gik færden til Basel, sandsynligvis ad Rhinen med et ophold i Strassbourg. I Basel synes opholdet at have været af længere varighed. Her udgav Krag i 1583 et par filosofiske skrifter.

Under den 26. november 1584 finder vi de tre unge danske i universitetslisten i Orleans.²¹⁾ Ved universitetet her stod det juridiske studium højt i flor, ogsaa historie og matematik dyrkedes med megen iver. Man betragtede et ophold i Orleans som i høj grad velegnet for unge mennesker, især med hensyn til tilegnelsen af det franske sprog, som — efter den almindelige mening — her og i det nærliggende Blois blev talt særlig smukt. Man ansaa Paris for at være for farlig for de unge.

For adelige var tilegnelse af sprogfærdighed langt det vigtigste. Undervisningen foregik paa kursus ude i byen under ledelse — som det synes — af de saakaldte maitres de tutelle, en slags privatdocenter, der havde de unge studerende i pension hos sig. En saadan maitre de tutelle var f. eks. kalliografen Mr. Grysperre, der spillede en stor rolle omkring 1580; han indførte en ny og smukkere skrivemaade og synes navnlig at have haft betydning for den del af de studerende, som var inkorporerede i den germanske nation, der talte mange fra Danmark.²²⁾

Mon Hans Munks smukke haandskrift skulde skyldes den berømte kalliografs indflydelse?

Men desuden var Orleans berømt for sit rige

sportsliv. Fra den tidlige middelalder dyrkedes boldspil ivrigt i byens boldspilhuse, hvor gulvene var malet sorte, for at de hvide bolde bedre kunde ses. Her i disse huse havde bl. a. Frans den Første søgt adspredelse. I 1598 lod en kannik fra St. Aignan sig henrive til i digterisk form at forherlige det ædle spil: den unges karakter blev herigennem styrket, han vænnedes til at underordne sig dommerens afgørelser og til at vise god opførsel. Der var dog dem, der mente, at boldspillet trak de unge væk fra forelæsningerne, bl. dem den store satiriker Rabelais. Det samme har man sikkert kunnet sige om dansen, der ligeledes med iver dyrkedes i Orleans, omend ikke med samme lidenskab som boldspillet.²³⁾

Fra den minderige by drog Anders Krag videre til Montpellier, til ny berømmelse; men som det synes kun ledsaget af Frederik Munk; snart var han helt alene. Her fra Montpellier skrev han et brev til sin unge elev, hvori han takker ham for alt godt, for den gode betaling, han havde modtaget for sit hverv, for den flid, som den unge adelsmand havde lagt for dagen, for hans lærvillighed, gode sæder og gudsfrygt.²⁴⁾ Mon den omstændighed, at Hans Munk ikke omtales paa linie med broderen, ikke kan tydes derhen, at han snarere har været at finde i boldspilhusene og i danseboderne i Orleans end i forelæsningsalene?

De to brødre var nu blevet myndige²⁵⁾, og hvor tillokkende end livet kunde være i Europas folkerige byer, hvor mangfoldige indtrykkene af nye mennesker og nye forhold i den store verden, var de dog begge først og fremmest jyske adelsmænd, med deres standsfælles dybt iboende trang til at raade med gods og bønder. De følte det derfor naturligt,

om de selv varetog deres og deres søstres interesser. Intet var rimeligere, end at de personligt overtog de to vestjyske herregaarde.

Ved skiftet kom det — man fristes til at sige naturligtvis — til uoverensstemmelse med deres væрге, Erik Lykke til Skovgaard, der krævede 3000 dlr. i værgemaalsspenge for det besvær og de udgifter, der var forbundet med værgemaalset, saa meget mere som ingen af deres nærmeste slægt havde villet paa tage sig hvervet, som han havde varetaget paa det bedste. Det var klart, at disse krav gik for vidt. Det var ikke det, kongen havde tænkt sig, da han i sin tid lod Erik Lykke overtage værgemaalset for de forældreløse børn.

Brødrene nægtede selvfølgelig at betale og indskød trøstigt sagen til kongens afgørelse. Frederik den Anden, som troligt stod ved sit Løfte til Jørgen Munk, bestemte da i samraad med Erik Lykke, at brødrene kun skulde holde den tidligere formynder skadesløs med 900 dlr. - »da vi« - som kongen skrev — »gerne ville se eder til det bedste forsørgede«. ²⁶⁾

Ved skiftet 1586 fik Frederik Munk Oksvang og Hans Munk Visselbjerg. Da Jørgen Munk i 1567 købte sidstnævnte herregaard fra kronen, omfattede den foruden hovedgaarden 38 gaarde, 29 hol, m. m., dertil en aalegaard i Toftnæs og Alslev mølle, et tilliggende, som sikkert ikke var blevet formindsket i den forløbne tid. ²⁷⁾

Gode slægtsforbindelser og kongens bevaagenhed syntes i forbindelse med den omfattende uddannelse, som man havde søgt at give dem her hjemme og i udlandet, at pege paa, at en embedskarriere i lighed med faderens og morfaderens stod aaben for de to unge adelsmænd. Kongen og efter hans død formynderregeringen søgte at drage dem ind i kredsen

af adelsmænd, som havde tilknytning til hoffet og dets omgivelser. 1587 blev de anmodet om at deltage i kongens rejse til Slesvig. 1591 blev de indbudt til nogle hofsinders bryllup paa Dronningborg, samme aar yderligere til Morten Venstermands og Detlef Holchs bryllup paa Kronborg, aaret efter til hofmarskalk Predbiørn Bildts bryllup paa Københavns slot. 1597 træffer vi dem begge i en fortegnelse over herremænd, som skal deltage i Kristian den Fjerdes bryllup.²⁸⁾ Men dermed var det ogsaa slut. Der blev ikke tale om nogen stilling i rigets tjeneste. Lysten dertil, for Hans Munks vedkommende vel evnerne eller maaske snarere energien, manglede — som det synes — totalt. Medens man dog i kancelliets skrivelser i de følgende aar flere gange støder paa Frederik Munks navn i forbindelse med officielle hverv, er der næsten fuldstændigt stille om broderen.

Det var maaske at vente, at Hans Munk i lighed med broderen i stedet for gerningen som kongelig embedsmand valgte den, der laa de danske adelsmænd nærmest: arbejdet med godsbedriften. Men heller ikke her synes han at have været særlig heldig.

Det ser ud, som om den vestjyske hverdag har lukket sig om et disharmonisk og uroligt sind, i splid med sig selv og sine omgivelser. Maaske har udenlandsopholdet i virkeligheden været til ubodelig skade for ham, saaledes som det ikke helt sjældent var tilfældet med de unge danske adelsmænd, der søgte den traditionelle uddannelse i det fremmede. De sparsomme kilder tillader os kun vage gisninger. Men eet er sikkert. Hverken Peder Hegelunds eller Johannes Sturms virke prægede Hans Munks liv. Drukkenskab og grove erotiske udskejelser viste tilstrækkelig tydeligt, at de store udgifter og de

mange kræfter, der var ofret paa ham i barndom og ungdom, var ydet til yderst ringe nytte.

Allerede faa aar efter hjemkomsten fra udenlandsrejsen gik der rygter om et forargeligt forhold til tre søstre, en efter datidens opfattelse særdeles strafbar forseelse. Men hvem turde paa det grundlag anklage herremanden, naar lensmanden paa Riberhus, som det senere viste sig, da sagen kom offentlig frem, var bange for at rode sig ind i noget ubehageligt?

Den hensynsløse energi, som andre adelsmænd lagde for dagen, naar det gjaldt om at erhverve nyt gods, fandt hos ham afløb i forfølgelse af præsten i Alslev, fra hvem han tog Hostrup anneksgaard, og i anden smaalig ærgerrighed.²⁹⁾

Hvis han havde haabet paa at faa hold paa tilværelsen gennem sit ægteskab med Margrethe Rantzau, som han ægtede i Haderslev den 27. august 1609, blev han skuffet. Ægteskabet var barnløst og næppe lykkeligt.

I 1614³⁰⁾ synes Hans Munk at være kommet ud i økonomisk uføre; han sælger sin gaard til Christoffer Gersdorff og er, som det ser ud til, flyttet til Varde, hvor han har tinget sig ind hos en borger.

Ud paa efteraaret 1614 er han ude i en dyb depression, hvor han — næppe sig selv mægtig — afslører forhold vedrørende sig selv, som øvrigheden ikke kunde sidde overhørig.

Den alarmerede lensmand paa Riberhus, Albret Skeel til Fussingø, giver i et brev til kansleren, Christen Friis til Borreby, udtryk for den usikkerhed, som han føler i denne usædvanlige sag.

Han skriver den 20. december 1614, at Hans Munk »er kommet udi stor fortvivelse paa Guds naade og barmhjertighed, saa han hartad nu af fortvivelse og

sorg ikke har mere forstand end et barn paa seks eller syv aar.« Præsten og andre godtfolk har søgt at bringe ham trøst, men forgæves. Hans Munk fortæller, at han er fortabt, da han har staaet i forhold til tre kødelige søstre. Lensmanden har yderst forsigtigt sat sig i forbindelse med de paagældende mennesker, som den fortvivlede herremand har udtalt sig til, og han har ad den vej skaffet sig de nødvendige oplysninger; lensmanden mener, at sagen er ganske oplagt. Folk har i længere tid talt om det forbryderiske forhold; men han er ganske øjensynligt i vildrede med, hvad han skal foretage sig; det er jo dog en adelsmand, det drejer sig om. Kansleren, der betragtede sig som al rettroenheds og gudsfrygts nidkære vogter, lod i sit svar ikke skygge af tvivl tilbage om sit standpunkt: Hvis sligt havde tildraget sig i hans len, vilde han gøre sin største flid til, at det blev straffet. Han vilde have slaaet til omgaaende. I en ny indberetning fra Albret Skeel, dateret 1. februar 1615, fremgaar det, at Hans Munk nu er blevet roligere. »Han er nu kommet til rette igen og vendt til sakramentet og gaar flittigt i kirke, hvilket ikke tilforn skete.« Sagen har vakt den største opsigt i hele Jylland; men lensmanden vil dog afvente kongelig majestæts nærmere befaling, førend han griber ind. Han beder om tilladelse til at paagribe de omtalte tre søstre.

Da Albret Skeel var sikret med de nødvendige beføjelser, greb han resolut ind. Den 21. maj 1615 blev Hans Munk paagrebet paa Varde ladegaard, hvor han var flyttet ind, efter at han var gaaet i forhandling med sin myndling, den aldrende og som det synes aandssvækkede Marine Juul, om køb af ladegaarden for 1000 dlr.³¹)

Under forhøret, der overværedes af sognepræsten

ved St. Ib, Peder Madsen, og de to borgmestre i Varde, Niels Tomesen og Otte Rasmussen, afviste han først den alvorlige anklage for blodskam, der efter samtididens opfattelse ogsaa dækkede forhold af denne art. Han bedyrer sin uskyldighed, og for at overbevise om sin rene samvittighed lover han skriftligt, at han ved adelig ære, tro og lovning ikke i nogen maade skal undvige, førend enten han eller lensmanden dertil fanger af hans majestæt forlov. Hvis Frederik Munk ikke vil paatage sig ansvaret for ham paa en af sine gaarde, vil han frivilligt følge Albret Skeel til Riberhus og der blive til stede, til de fanger hans majestæts resolution at vide. Men forhøret skrider videre frem, og det ender med, at Hans Munk aflægger fuld tilståelse:

Bekender Hans Munk den 21. maj udi Albret Skeels, begge borgmestre udi Varde og hr. Peder, sognepræstes nærværelse, at desværre da har han af drukkenskab haft med tre kødelige søstre at gøre, som er Kirsten Jægers, Anna Niels Skottes kone og Maren Peder Hansens, hvilket han godvilligen vil bestaa, paa det Hans Majestæt skal være hannem des naadigere, og tror han ikke andet, end at de jo vel ved det med hverandre; des til vidnesbyrd har jeg dette med egen hand underskrevet, saavel som ogsaa Albert Skeel og de andre gode mænd. — —

Samme dag, sammesteds — i Anne Madskones hus i Varde — og for de samme vidner fandt forhøret over de tre søstre sted.

De indrømmede bankt, at de i deres ungdom havde staaet i forhold til Hans Munk, men paastod til at begynde med, at de ikke havde været vidende om, at de havde været indviklet i et boldskamsforhold; de havde hver især ikke vidst, at de andre søstre ogsaa havde staaet i forhold til herremanden. Men da de

nærmere blev forhørt, vedgik de i fuldt omfang deres brøde.

Det lader til, at Kirsten Jep Jespersens i Alslev var den mest fordægtige af dem. Hun havde — som det syntes — tre aar tidligere siddet fængslet paa Tønderhus og maatte nu først ved en højtidelig ed rense sig for mistanke om trolddom. Hun fik i høj grad munden paa gled og fortalte, at hun i sine unge aar ikke alene havde staaet i forhold til Hans Munk, men ogsaa til Frederik Munk, der efter hendes vidnesbyrd var fuldt bekendt med forholdets forbryderiske karakter, saa meget mere som han ogsaa skulde have haft med hendes søster Maren at gøre. Hendes yderst drastiske skildring lader intet tilbage at ønske i retning af tydelighed.

De to andre søstre, Maren Peder Hansens i Alslev og Anne Niels Skøttes i Toftnæs, kom med en skriftlig bekendelse, der var knap saa chokerende, men ellers alvorlig nok:

Bekender Maren Peders, at Hans Munk har haft med hende at gøre, dog ikke saa, at hun kunde faa barn derefter. Hans Munk har hun advaret, at han intet skal befatte sig med hendes søstre og ogsaa advaret hendes søstre, at de skulde vare dennem for Hans Munk. Bekender Anne Skøttes i Toftnæs, at hun desværre har haft med Hans Munk at gøre, dog hendes søster Maren varet hende, at han havde gjort hende vanære.

Kirsten Jep Jespersens aabnemmede oplysninger om Frederik ønskede Albret Skeel klogeligt ikke nærmere at uddybe.

Lensmanden forlod med sine fanger Varde, hvor ophidselsen den foraarssøndag givetvis maa have været stor, og St. Ib ligesom en ængstelig høne sam-

lede de lave huse omkring sig som en flok forskræmte kyllinger.

De anklagede blev ført til Ribe. Hans Munk blev anbragt paa et kammer paa slottet under bevogtning dag og nat. To af søstrene blev anbragt paa slottet og den tredie i byens fængsel.

Den 22. maj 1615 — dagen efter de dramatiske forhør i Varde — sendte Albret Skeel en udførlig rede-gørelse af sted til kansleren og bad om nærmere ordrer. Svaret kom omgaaende, denne gang fra kongen selv, der lod skrive, at han ikke uden stor bevægelse har erfaret, at saadanne skammelige gerninger og kætterske foreteelser er gængse i hans riger, særlig blandt adelen, som burde tage sin ære og stand mere i agt end gemene folk; sagen bør forfølges. Albret Skeel skal derfor sende Hans Munk velforvaret til Koldinghus, hvor lensmanden skal modtage ham og holde ham i forvaring indtil nærmere ordre.

Han skal procedere efter loven mod de tre søstre og, naar han faar endelig dom over dem, rette sig efter den og lade ske eksekution over dem.

Hvis nogen bekender noget om Frederik Munk, skal han give denne varsel om vidnesbyrdet og tage det bekræftet, men ellers ikke før nærmere ordre fra kongen befatte sig med Frederik Munk.³²⁾

Samme dag gik der bud til Caspar Markdanner paa Koldinghus, som fik at vide, at han, naar Albret Skeel overleverede ham Hans Munk, skulde lade ham sætte i god forvaring paa slottet, saaledes som han vilde forsvare det for kongen. Han skal give ham samme underholdning og traktement, som slottets daglige tjenere faar.³³⁾

Den 3. juni overførtes Hans Munk fra Riberhus til Koldinghus³⁴⁾, hvor Kristian den Fjerde d. 7. juli lod

lensmanden oplæse stævning for ham. Det var øjensynlig meningen, at der skulde føres hurtig proces, og det var nærliggende at prøve hans sag ved det raadsmøde i Kolding, som kongen agtede at holde i september. Imidlertid blev mødet aflyst og sagen dermed henlagt til herredagen i maj 1616.³⁵⁾ Fangeren fik altsaa indtil videre lov til at forblive i sit fængsel, syg paa legeme og sjæl.

Sagen mod de tre søstre gik sin støtte gang. For Maren Peder Hansens var sagen ikke saa alvorlig som for søstrene; hun havde jo ikke bekendt at have staaet i blodskamsforhold til Hans Munk, men tværtimod advaret de øvrige anklagede mod denne forbrydelse; selv om hun klart nok havde staaet i forhold til Hans Munk, blev der ikke rejst sag mod hende, da herremanden paa det tidspunkt ikke stod eller havde staaet i forhold til de to andre søstre; under alle omstændigheder havde hun, hvis man tog hendes vidnesbyrd for gode varer, ikke været vidende om noget saadant. Hendes sag blev straks alvorligere, naar den tilknyttedes Frederik Munks affærer; men foreløbig gik hun fri.

Meget faretruende tegnede fremtiden sig derimod for de to andre søstre. Den 2. juni 1615 blev Kirsten Jep Jespersens og Anne Niels Skøttes paa Riberhus indstævnet for kirkenævn paa Skads herreds ting den 27. juni.

Disse stævninger blev ligeledes oplæst for Hans Munk umiddelbart, før han blev ført af sted til Koldinghus.

Den 6. juni blev stævningen mod Kirsten Jep Jespersens oplæst for Frederik Munk for Krogs-gaards port, »om han havde noget hertil at svare.« Samme dag bekendtgjordes stævningerne henholdsvis i Alslev foran Kirsten Jep Jespersens Hus og

Niels Skøttes dør i Toftnæs; han var ikke selv hjemme, stævningsemændene traf ham ved Varde bro.

Ridefoged på Riberhus, Iver Marquardsen, lod paa lensmandens vegne sagen behandle første gang paa Skads herreds ting den 13. juni 1615.

Sognepræsten i Varde og de to borgmestre samme steds bekræftede med oprakte fingre og ed vidnesbyrden fra forhørene i Varde den 21. maj.

Den to anklagede kvinder vedstod disse vidnesbyrds rigtighed; dog indvendte Anne Niels Skøttes, »at en kvindfolk kunde snart fortale sig.«

Maren Peder Hansens bekræftede ligeledes vidnesbyrd fra den 21. maj, men med den tilføjelse, »at hendes søster Kirsten Sørensdatter tjente Hans Munk, førend hun kom i tjeneste hos Hans Munk og var i mælkehus at to kar op«, hvorved hendes sag jo kom til at staa en smule daarligere, uden at det dog fik praktiske følger.

Den 20. juni mødte ridefogeden atter paa tinge og forlangte kirkenævn over de to søstre.

Den 27. juni kendte paa Skads herreds ting de to kirkenævn, der hver omfattede 12 navngivne mænd fra Alslev, Toftnæs, Sjelborg, Kokspangaard, Hostrup og Myrthue, Kirsten Jep Jespersens og Anne Niels Skøttes skyldige i oplagt kætteri, skønt den sidste nu bedyrede, at Maren Peder Hansens aldrig havde advaret hende mod Hans Munk.

Albret Skeel forelagde derefter sagen til prøvelse for landsdommer Niels Krag paa Viborg landsting, som den 29. juli bekræftede herredstingets afgørelse. Kirsten Jep Jespersens, der ligesom søsteren var til stede i retten, begge med lovværge, søgte nu til sidst at redde livet ved at hævde, at hun kun havde staaet i forhold til Frederik Munk, men forgæves.

Den 8. august blev landstingets afgørelse bekendtgjort paa Skads herreds ting, og Kirsten Jep Jespersens og Anne Niels Skøttes maatte med livet bøde for den forseelse, som de havde begaaet i deres ungdom.

En overlevering gaar ud paa, at henrettelsen af de to søstre fandt sted paa Kasthøj i Alslev sogn.³⁶⁾

Imidlertid sad den midaldrende Hans Munk paa Koldinghus og ventede paa at faa sin sag for herredagen. Et brev fra Frederik Munk til kansleren, dateret den 28. oktober 1615, vidner om den knugende tristhed, der hvilede over denne ventetid. Frederik Munk betegner den fængslede som »min fattig eneste broder.« Han omtaler et forlig, som han har indgaaet i København med Christoffer Gersdorff, og som gaar ud paa, at han skal betale denne 800 dlr. aarlig, saa længe broderen lever; men denne kontrakt mener han sig under de forhaandenværende forhold fri for, »efterdi en fangen mand er lige ved en død mand.« Mon det ikke er de to søstres fuldbyrdede skæbne, som har ført ham disse ord i pennen?

Han udtrykker endvidere sin misfornøjelse med den maade, hvorpaa Margrethe Rantzau, Hans Munks hustru, og hans kusine, der er gift med Christoffer Gersdorff, tager sig af broderen i »denne hans sørgelige tilstand« — »thi hvad som hannom nødtøfteligen kunde fornøden gøres behov, skulde hannom dog noksom af mig selv meddeles, uden deres bestilling.«

Iøvrigt beder han indtrængende kansleren om at gaa i forbøn for broderen hos kongen; han vil meget nødtigt have, at denne skal lide en forsmædelig død til vanære for slægten, især for Frederik Munk og hans børn; han tilbyder derfor at holde broderen i

forvaring paa de vilkaar, som kongen eventuelt maatte forlange. Til sidst i brevet kommer han tydeligt nok ind paa Kirsten Jep Jespersens beskyldning mod ham, som han bestemt afviser, han omtaler hende blot som en løgnagtig troldkvinde.

Det ser i øvrigt ud til, at Frederik Munks hustru, Sophie Friis, i et brev til kanslerens hustru har klarret frisag for sin mand.

Maren Peder Hansens i Alslev har kunnet aande lettet op.

Men tilbage stod sagen mod den fængslede herremand.

Den 7. april 1616 udgik kongens stævning mod Hans Munk om at møde for herredagen, som var berammet til Trinitatis mandag førstkommende paa Københavns slot. Den 14. april blev stævningen forkyndt for fangen, og den 22. april udgik befaling til Caspar Markdanner om at sende ham velforvaret til Københavns slot, hvor han skulde være i den førstkommende pinseuge. Den 6. maj ophørte Hans Munks fangenskab paa Koldinghus, hvor han havde siddet fængslet siden 3. juni aaret forud, og kort tid efter er han anbragt paa Københavns slot.

Den 8. maj sendte Albret Skeel paa kanslerens befaling det nødvendige bevismateriale til København: anklagedes og de tre søstres bekendelser af 21. maj 1615, to nævningetov fra Skads herreds ting af 27. juni 1615 og de to landstingsdomme af 29. juli samme aar.

Den 27. maj kom et aabent brev, som bekendtgjorde, at kongen havde befalet Niels Friis til Krastrup, kongelig sekretær, paa kongens vegne at rejse tiltale mod Hans Munk.³⁷⁾

Den 28. maj tog rettergangen sin begyndelse paa Københavns slot for kongen, kansleren, Christen

Friis til Borreby, rigsadmiralen Mogens Ulfeld og det øvrige rigsraad. Først oplæste sekretæren sin anklage mod Hans Munk. Sagen var alt for klar, hans »ukristelige, slemme og utugtige begangene gerning« lod sig let bevise, dels af hans egen bekendelse, som forelaa underskrevet med hans navn, og som han havde aflagt »godvilligen, unødt og utvungen«, dels af de tre søstres bekendelse, kirkenævnenes afgørelse paa herredstinget og Viborg landstings bekræftelse deraf.

Sekretæren slutter sit anlageskrift saaledes:

Da sætter jeg paa kongelig majestæts vegne underdanigst ud i rette, at efterdi for^{ne} Hans Munk selv godvilligen har bestandet og for^{ne} tre søstre med deres egne vidnesbyrd saadant har konfirmeret og tvende af dennem er derpaa til døde gangen, og han med saadan sin gerning sig højliggen baade imod Gud, kristelig og verdslig ret har forset, om han da ikke derfor bør at lide slig Poen og straf, eftersom eders majestæt og Danmarks riges raad dømmendes vorder, og er jeg herpaa af eders majestæt og rigens raad endelig dom og sentens underdanigst begærendes.

Derefter fremlagde han det tilsendte bevismateriale i retten.

Og efter slig lejlighed satte for^{ne} vores sekretær underdanigst ud i rette, at efterdi for^{ne} tvende søster for slig deres grove forseelse, som for^{ne} Hans Munk har foraarsaget og dennom tilbragt, er henrettet til døde, han og selv samme sin mishandling, unød og utiltvungen har været bekendt, Gud allersommægtigste til fortørnelse og den kristne menighed til forargelse, om han ikke derfor bør lide slig poen og straf, som vedbør.

Endelig blev Hans Munk fremstillet for retten, han

bekendte til fulde sin brøde, men undskyldte sig med, at han havde forset sig paa grund af ungdom og af mangel paa forstand, og bad om mildhed.

Men sagen var for oplagt.

Dagen efter, den 29. maj, gik der dom i sagen:³⁸⁾

Da sagde vi derpaa saaledes af for rette, at for^{ne} Hans Munk bør for slige høje og slemme misgerninger at straffes paa hans hals.

Den følgende dag, den 30. maj 1616, blev Hans Munk halshugget foran Københavns slot.³⁹⁾

Den henrettede blev begravet i Alslev kirke.⁴⁰⁾

Kildehenvisninger: 1) Oluf Nielsen: Skads herred, p. 186. 2) Danmarks adels aarvog XVIII, 1901. p. 254. 3) smst., Genealogisk og biografisk archiv. Kbh. 1840—49, se ogsaa senere. 4) Se f. eks. Kanc. brevbøger 1576—79. p. 181. Fra Ribe amt 1916. p. 338 f. 5) Danmarks adels aarvog XVIII, 1901. p. 254. Biografisk leksikon, ny udg. VII p. 588 f. 6) Se f. eks. Kanc. brevb. 1576—79. p. 510. 7) Oluf Nielsen, p. 19. 8) Bjørn Kornerup: Frederiksborg statsskoles historie 1630—1830. p. 5 f. 9) Ang. det flg. Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles historie I. p. 304 f. Hans Lund: Peder Jensen Hegelund i: Ribe Bispesæde 948—1948. Biografisk leksikon IX, p. 528. 10) Oluf Nielsen, p. 19. 11) Bjørn Kornerup, anf. skr. 12) Danmarks adels aarvog XVIII p. 254. Kanc. brevb. 1576—79 p. 729. 13) Danmarks adels aarvog XVIII. 14) Kanc. brevb. 1576—79 p. 729 f. 15) Kanc. brevb. 1576—79 p. 778. 16) Oluf Nielsen, p. 19, Hist. tidsskrift 5 IV p. 654. Wegener: Om Anders Sørensen Vedel p. 187. 17) H. F. Rørdam: Historieskriveren Arild Huitfeldt. p. 12 f. Schumacher: Gelehrter Männer Briefe an die Könige von Dänemark II 1758—59. Encyclopædie des gesamten Erziehungs- und Unterrichtswesen. Leipzig 1887. Raumer: Geschichte der Pädagogik I p. 264, H. Veil: Das protestantische Gymnasium zu Strassburg in den Jahren 1538/1888 (1888). Kuchelhahn: Johs. Sturm, Strassburgs 1. Schulrektor (1872). W. Sohm: Die Schule Johs. Sturms und die Kirche Strassburgs. (1912).

- ¹⁸⁾ Hist. tidsskrift 5 IV, p. 654. Rørdam: Kbh. universitets historie III p. 510, samme: Arild Huitfeld, tillæg p. 58. Biografisk leksikon XIII p. 216 f. ¹⁹⁾ L. Daae: Joannis agricolae etc. Chria. 1886. X. Die Matrikel der Universität von Heidelberg von 1386 bis 1662, bearbeitet und herausgeben von Gustav Toepke 1884 ⁸⁰. ²⁰⁾ Hist. tidsskrift 5 IV p. 655 f. ²¹⁾ Personalhist. tidsskrift 4 I p. 124 f. ²²⁾ Hist. tidsskrift 5 IV p. 655 f. ²³⁾ Personalhist. tidsskrift 8 IV p. 151. ²⁴⁾ Lavrea Appolinea Mospeliensis: Andrea Kragio, 1585 p. 149—50. ²⁵⁾ Kanc. brev. 1584—88. p. 346. ²⁶⁾ smst. p. 471. ²⁷⁾ Kronens skøder 1535—1648 p. 111. Oluf Nielsen, p. 186. ²⁸⁾ Kanc. brev. 1584—88. p. 687. 1588—96. p. 526, 633, 889, 1596—1602. p. 223. ²⁹⁾ Oluf Nielsen, p. 187. Kanc. brev. 1609—1615 p. 45. ³⁰⁾ Det flg. bygger paa dokumenter i rigsarkivet: Kongedomme 1616 p. 62. Domme og tingsvidner nr. 137. Dokumenter og akter vedk. diverse retssager nr. 56, 29/5 1616. ³¹⁾ Kanc. brev. 1616—20 p. 127. Viborg landstings dombog C 1617 p. 174 f. Lindberg-Nielsen: Varde bys historie p. 178. Kanc. brev. 1609—15. p. 269, 338. ³²⁾ Kanc. brev. 1609—15 p. 838. ³³⁾ smst. p. 839. ³⁴⁾ smst. p. 819. ³⁵⁾ Aktstykker og oplysninger vedrørende rigsraadets og stændermødernes historie I. p. 220. Kanc. brev. 1609—15 p. 819. ³⁶⁾ Oluf Nielsen, p. 187. ³⁷⁾ Christian 4s skrivekalendere, Suhms nye samlinger 2 II. ³⁸⁾ smst. ³⁹⁾ Annales ecclesiae danicae III. p. 705. ⁴⁰⁾ Danmarks adels aarbog XVIII 1901. p. 254.
-

Fuglefangst med Net

Af T. Tobiassen Kragelund.

I Valdemar Sejrs Jordebog findes et Afsnit, »Ølisten«, en Fortegnelse over de mindre Øer, med Angivelse af hvilke Slags Vildt, der findes, og om der findes »Hus«. — For Fanø, Mandø og Rømøs Vedkommende fandtes der Huse.

Forskerne strides om Betydningen af Navnet Hus, — nogle mener, at det betyder Fæstning, og andre, at det var et kgl. Jagthus. — Utænkeligt er det ikke, at Kongerne har benyttet Øerne med det rige Fuglevildt, særlig i Træktiden, og saa har de paa Øerne haft Huse til Beboelse i kortere eller længere Tid.

På Vesterhavsøen Rømø findes en Borgtomt, der bærer Navnet Borgbjerg og ligger mellem Kirken og Havneby ved Vadehavet. Det er en græsbevokset Jordhøj i Kvadrat og dækker ca. 30 Alen paa hvert Led. — Der fortælles, at den stammer fra Aar 1000. — Endnu i det 18. Aarhundrede var der Murrester at finde, og omkring det hele var der Grave og Rester af en Bro.

En Oldtidsforsker ved Navn Handelsmann gætter paa, at Borgen er opført i det 14. Aarhundrede af Johan Limbech, som derfra forstyrrede Skibsfarten paa Ribe og Tønder.

Hvorom alt saa end er, — da er det saare tænke-

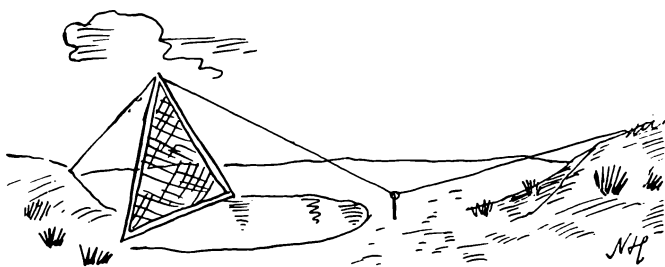
ligt, at Landets Konge, naar han opholdt sig i Ribe, har ønsket at have Boliger paa Øerne, og der ønsket at opleve Efteraarets Fugletræk, samt fange Fladfisk ved Øernes Kyster, hvor der var de rigeste og letteste Fangtmuligheder. Det er givet, at der herude gennem Tiderne er drevet Jagt, Fiskeri og Fuglefangst i stor Stil. Fangstmetoderne paa Vesterhavsoerne og Vaderne indtager en Særstilling.

De gamle Fangstmetoder er gaaet i Arv fra Slægt til Slægt, ja helt op til vor Tid.

Fanøs Historieskriver N. M. Kromann fortæller, at i hans Barndom var der enkelte, der fangede Fugle paa Medekroge. — En Fangstmaade, der sikkert er lige saa gammel som Fiskefangst paa Kroge.

Fuglesnarer blev ogsaa benyttet, en Fangstmaade, der er brugt over hele Landet. Se Fra Ribe Amt 1950, 361—73.

Paa Fanø var Fangst med Net efter Vadefugle langt den betydeligste. Meget benyttet var et »Slag-

skitse af Slagnet opstillet

net«, — det var en trekantet Ramme, 4—5 eller 6 Alen paa hvert Led og overspændt med stormasket Fiske-net.

Inde mellem Klitrækkerne dannedes der i Efteraarstiden, naar Regntiden begyndte, Søer. I Kanten

af en saadan Sø sattes Trekanten, løst fastgjort bagud, og fra Toppen gik der et Reb ned til en Bøjle i modsatte Side en den lille Sø, — og derfra igen et langt Stykke til en Klitrække, hvor der bag en stor Marchalmbusk blev gravet et Hul, hvori der kunde sidde en Mand med Enden af Rebet.

Andeflokken, der i Efteraarsmaanederne kommer flyvende mod Syd, maa stadig gøre Ophold for at drikke fersk Vand. Den store Filsø var Trækændernes bedste Sted, derfor var der Tusinder og atter Tusinder, som holdt Hvil der og fik fersk Vand.

De mange Søer og Vandpytter paa Fanø, Mandø og Rømø var næste Opholdssted paa Rejsen mod Syd.

Naar saa en lille Andeflok var gaaet ned i den lille Sø, hvor Slagnettet stod, da tog Manden et raskt Tag i Rebet, saa Rammen faldt ned over Ænderne, og de var fanget.

Det var en uskyldig Maade at fange Ænderne paa, sammenlignet med flere andre Fangstmetoder, — men stor Fangst gav det ikke, — og det var en kold Tur for Manden Natten igennem at sidde stille i det lille Hul, men hvad gøres der ikke for at fange nogle lækre Ænder. — Var Vejret raakoldt, da kunde det ske, at et enkelt Slag gav 10 Ænder.

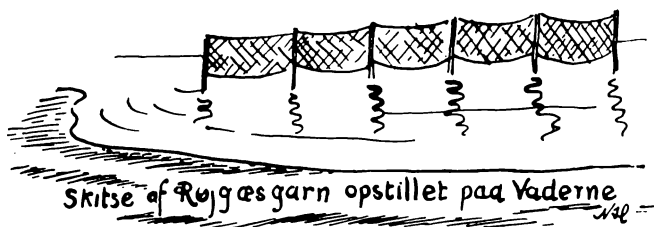
— — —

En anden meget benyttet Fangstmetode med Net, havde man ved at bruge de saakaldte *Røjgæsgarn* (*Røjgæs* betyder *Rødgæs*, deres Næb og Ben var røde, — modsat *Knortegæs*, der har sorte Ben og Næb, — af disse fangedes der ogsaa mange paa Fanø, men paa en helt anden Maade).

Røjgæsgarnene blev i Træktiden om Efteraaret sat i Vadehavet i sydøstlig Retning fra Sønderho ved Skøgum lidt syd for Kilsand.

Pælerækken til Garnene blev banket eller gravet ned i Sandet og skulde være fra 4 til 5 Alen over daglig Højvande. Der var 10 à 15 Pæle med ca. 4 Alens Mellemrum. — Pælene skulde staa i en lige Række Øst—Vest.

Nettet eller Garnet kaldtes Røjgæsgarn (eller Røgersgarn) og var af meget stærk Traad, men 6 Tom-

mer vide Masker. Garnet hang meget løst, d.v.s. posede, — det naaede fra Toppen af Pælene og ned til $\frac{1}{2}$ à 1 Alen over daglig Højvande.

Røjgæssene kom i Efteraarstrækket, naar det ruskregnede og var mørkt, flyvende i mindre Flokke, tæt ned mod Vandfladen og tørnede da lige ind i Nettet og blev hængende. — Desværre var det en barbarisk Fangstmaade. Gæssene flyver altid med aaben Mund eller Næb, og med den Fart, de kom, traf det sig, at Tværmasken i Garnet var lige for det aabne Næb, og da blev Hovedet ligefrem skaaret næsten helt igennem. — Gaasen blev ikke indfiltret i Garnet, som Gæssene ellers gjorde, men faldt ned i Vandet og drev bort, stærkt lidende. — Til disse Garn skulde der sejles, saa det var kun to Gange daglig, at Fangsten blev hentet. — I lyse, klare Stjernenætter blev der aldrig fanget Gæs.

Ved Mandø var der opsat mange Røjgæsgarn, paa enkelte Steder klagedes der over, at de smaa Ro-

baade næsten ikke kunde komme ind til Øen for Fangstnet.

At Fangstmaaden havde Betydning for Beboerne, forstaas deraf, at i 1756 var der Retstrætte mellem to Mandøboere, om Retten til at sætte Røjgæsgarn et bestemt Sted.

Fuglekøjer er heller ikke af ny Dato. I Holland, Belgien og England er *Fuglekøjer* kendt og brugt langt tilbage i Tiden. — Paa Føhr anlagdes den første *Fuglekøje* omkring 1713 og i 1748 den anden.

Den første *Fuglekøje* paa Fanø anlagdes omkring 1860, den anden 1866 og den tredie 1888. Et stort Areal omkring disse var fredet for Skydning af Vildt samt andre Fangstmaader, der kunde virke forstyrrende paa Ænderne i Træktiden.

Patent Fuglekøjen.

Den Uendelighed af Ænder, der i Træktiden kom flyvende, kunde ikke andet end sætte Tankerne og Opfindsomheden i Sving, for paa en eller anden Maade at fange mange flere Ænder paa end i *Fuglekøjerne*.

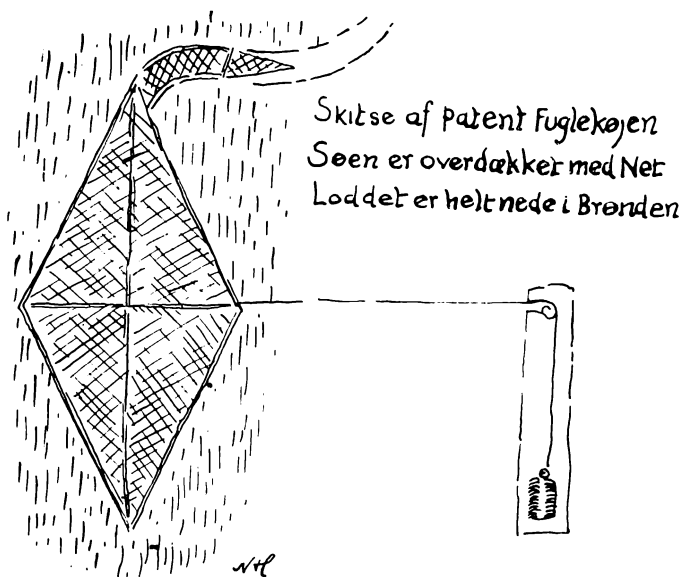
Familien Kromann og Snedker N. S. Jensen i Sønderho samt Gdr. Jens Nørby i Nordby, havde udspekuleret en hel ny Fangstmaade og taget Patent paa Indretningen af en saadan.

I 1890'erne blev *Køjen*, *Patentfuglekøjen*, som den kaldtes, anlagt.

Patentkøjen var en snitformet Sø med 1 Meter dybt Vand, paa Siderne var der en Træramme, hvortil Garnet, der kunde naa over hele Søen, var fæstnet. — Garnet var i 2 Stykker og delt paa langs midt over Søen, og til Garnet var der et Snoretræk, som, naar Garnet laa paa Trærammen ved hver Side, i et Øjeblik kunde trækkes sammen, saa Søen var dæk-

ket, — og Ænderne, der laa i Søen, paa den Maade var lukket inde.

Lukkemekanismen var en Snor eller et Reb, der gik hen til en Brønd med et Hjul foroven, over dette Hjul gik Rebet, hvori der i Enden hang et Lod, der vejede ca. 1000 Pund. — Hvis Loddet var hejst op til Hjulet, kunde Nettet lægges tilbage paa hver sin

Side af Søen. — Naar Manden, der passede Fangsten, syntes, der var Ænder nok i Søen, løsnede han en Fjeder, og det tunge Lod trak da næsten i samme Sekund Nettet sammen, og Loddet gled ned i Brønden.

Der blev flere Gange i en Fangst fanget fra 250 til 350 Ænder. — Den værste Fejl var, at de mange Ænder rappede, skreg og fløj omkring, saa Lokænderne blev nervøse, — og det var Lokænderne fra 100 til 150, som Fangsten hvilede paa, — det var

Lokænderne, der skulde faa de mange Vildænder til at flyve ned i Søen.

At fange de mange Ænder var let nok, da de blev dreven ind i en overdækket Grøft, hvor der stod en Rusc, og i den var Ænderne nemme at tage.

Det opdagedes meget hurtigt, at der skulde gaa flere Dage, før Lokænderne kunde falde til Ro efter en stor Fangst, og det blev vanskeligere og vanskeligere med Lokænderne, de kunde ikke taale at opholde sig blandt de mange forvildede og skrigende Ænder. Andefangsten gik derfor hurtigt tilbage i Patentkøjen.

I de almindelige Fuglekøjer foregik Fangsten langsom og lydløs, Lokænderne hører ingen Rappen og Skrigen, der fangedes heller ikke saa mange ad Gangen.

Fra den Tid gik der ikke mange Aar, før Fuglekøjerne blev forbudt ved Lov.

Fuglefangt i Fuglegarn.

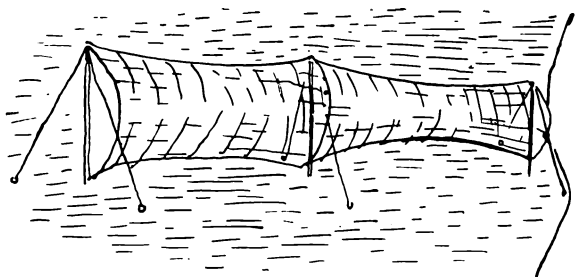
Om denne Fangstmetode fortæller Slagtermester S. J. Sonnichsen i Sønderho.

I min Barndom var jeg meget optaget af Fuglefangt i Fuglenet eller Fuglegarn.

Paa Østsiden af Fanø var store Strækninger af Forstranden dækket med et en halv Alen dybt Mudderlag, hvorpaa der voksede Tang.

Paa dette Mudderlag blev der hvert Efteraar i September, Oktober og hen i November rejst 3 eller 4 seks Alen lange, høje Jernstænger med 35 Alens Mellemrum. — Jernstængerne blev sat fast i en Træstolpe, der blev gravet ned i Sandet under Mudderlaget, og saa blev der fra Toppen af Stængerne sat Barduner ud til Siderne, saa hver Stang stod urokkelig.

Mellem disse Stænger blev Fuglegarnet spændt, som var bundet af meget fint (tyndt) Traad eller Garn med ca. 1 Alen vide Masker. — Nettet var 6 Alen bredt og 35 Alen langt, i hver Kant var der en stærk Snor eller et tyndt Reb, der blev bundet omkring Jernstolperne. — Stængerne eller Pælene stod

Skitse af Fuglenettet v/H
To Længder Ner paa det grønne Mudderlag

i Retning Øst—Vest. — Fuglenettet var sat op for at fange Knortegæssene, der gik paa Mudderet for at bjerge Føden. — Paa Tangbladene sad der en Mængde smaa Sneglehuse (som vi kaldte Krukker), som var Lækkerbiskener for Gæssene, der under Føderationen hele Tiden gik med Hovedet mod Vinden, og kom paa den Maade hen til Nettet, der med passende Vind posede meget stærkt, først naar Gæssene kom helt ind under Posen, opdagede de Garnet, — fløj da forskrækket op, og indvikledes i Garnet, i det tynde Netværk og blev hængende.

Med Øst- eller Vestenvind fangedes der ingen Gæs, Nettet hang da og blafrede til hver Side. — Der fangedes kun Gæs, naar Nettet posede enten til den ene eller den anden Side, da Gæssene altid tager deres Føde mod Vinden.

Der var adskillige, der satte Fuglegarn paa Flak-

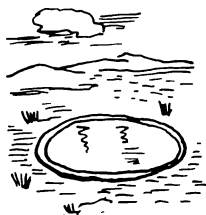
kerne, — med passende Vindretning gav det en god Fangst.

— — —

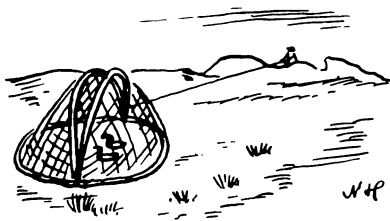
I Mudderlaget var der mange Aal, og derfor var der ikke saa faa, der gik ud i Mudderlaget med Aalejern for at stange Aal, og det gav næsten altid en god og sikker Fangst.

Aalene søgte til Føde, ligesom Gæssene, de smaa bitte Snegle, der sad paa Tangbladene.

Først i 1920'erne kom der Sygdom i Tangen, og

Den lille gravede Sø.

II

De to Buer overtrukket med Fishenet er lige ved at klappe sammen. Manden rykker i Rebet

Flakkerne kom da til at ligge sorte og nøgne. — Siden da kom der ingen Knortegæs, og i Mudderet var der ingen Aal.

Hele denne store Forstrand er nu dækket af et Sandlag.

En anden Fuglefangst i Net, der blev drevet her i Nærheden af Havet, var Fangsten af Jagtfalke, se Fra Ribe Amt 1943, 672—74.

Gartner Jørgen Nicolajsen fra Norddorf paa Amrum fortæller om primitiv Fuglefangst i gamle Dage (enkelte nulevende har selv brugt den gamle Fangstmetode) i en *Fuglefælde*.

Først gravedes et rundt Hul eller lille Sø ca. 5

Alen i Diameter i en af Lavningerne mellem Klitrækkerne, hvor Grundvandet stod temmeligt højt. — I Randen lagdes der en Trækrans og tillige en anden ovenpaa, der dog var delt paa Midten og sammenholdt med Hængsler, saa den kunde slaas sammen over Midten som en Bøjle, — og saa var det hele overtrukket med Fiskenet, der først var fastgjort til begge Træringe. — Var Bøjlerne slaaet ned, da laa Nettet mellem Kransene. — Til disse to Bøjler var der fastgjort et Snoretræk, saaledes, at naar der toges et rask Ryk i Snoren, da slog Bøjlerne op, og hvad der var i den lille Sø var indespærret, d. v. s. Ænderne. Snoren fra Fuglefælden var lang, og naaede til en lille Klit med Marehalm, hvor en Mand kunde ligge i Skjul og derfra holde Udkig for at se, om der kom Ænder og slog sig ned i den lille Sø, eller Fuglefælden, — for saa, naar Tiden var passende, at rykke i Snoren og faa de to Bøjler til at klappe sammen.

I Vintertiden, naar Vadehavet var en stor Isflade, da huggedes der et rundt Hul i Isen, og derover lagdes Fuglefælden. Den ophuggede Is lagdes omkring Hullet og laa der meget naturlig. — Den lange Snor eller Rebet fra Fuglefælden laa hen over Isen til en Bunke Lyng eller Tang, der var lagt ud for at danne Læ samt skjule Manden, der skulde passe Fælden.

Isfangsten gav i mange Tilfælde de fleste Ænder.

Pastor J. P. Jørgensen

Af Niels Thøgersen (†), gengivet ved J. Andreassen.

Nedenstående levnedsskildring er omtrent i sin helhed udarbejdet af den bekendte lokalhistoriker, gårdejer Niels Thøgersen, Lindknud (1863—1947), og overladt mig af Martin Stokholm, Lindknud.

I Aarene 1850—60 kom der et Par unge Ægtefolk fra Sønderjylland til *Okslund* i *Lindknud* Sogn, hvor de overtog en mager Hedeejendom paa godt 20 Tdr. Land plus et mindre Stykke Kær. Paa Ejendommen var der bygget et lille primitivt lyngtækket Hus paa 5—6 Fag, der tjente baade til Stuehus, Stald og Lade.

Manden hed *Bertel Jørgensen*, en lille ret stærktbygget Mand, der viste sig at være baade dygtig og villig til at arbejde. Hans Kone hed *Karen Nielsdatter*. Trods hendes tarvelige Paaklædning var hun altid pæn og net. Hun var uforlignelig til at snakke. Fik hun først begyndt, hvilket gik forholdsvis let, behøvede man kun at sige: Naa og Ja eller Nej eller lignende, saa skulde Karen Bertels (som hun kaldtes) nok besørges Resten. Hun kunde give en vidtløftig Skildring af selv den mindste Ting, der fandtes inden for hendes Enemærke: deres Hund, Kat, Høns eller lignende for ikke at tale om de større Husdyr.

De havde et Par radmagre Køer, undertiden en Stud, hvormed han drev Ejendommen. Dog var der ogsaa nogle af de Gaardmænd, hos hvem Bertel arbejdede, der gjorde et Plovbed en Søndag Formiddag en Gang imellem, deriblandt Niels Thøgersens Fader.

Bertel gik næsten paa Daglejerarbejde hver Dag for at tjene til Familiens Underhold. Daglønnen var fra 1 til højst 3 Mark pr. Dag plus Kosten. Ofte, særlig om Foraaret, stod han op Kl. 2—3 om Morgenen, spændte Køerne for Ploven og pløjede et Bed, før han senest Kl. 5½ om Morgenen skulde til Davre paa den Gaard, hvor han skulde arbejde den Dag. Daglejere skulde som Regel altid udføre det strængeste Arbejde; og Dagen sluttede i Regelen først, naar Solen gik ned. Det blev en lang Arbejdsdag, selv om der blev en Times Middagssøvn.

Men selv om det var strænge Kaar en saadan Familie levede under, hørtes der sjældent for ikke at sige aldrig Klage. De var indstillet paa at ville klare sig selv. Lidt faldt der selvfølgelig af fra Gaardene,

hvor Bertel arbejdede: 1 Flk. Mælk, lidt Fløde, Kød i Slagtetiden o. l.

Om Vinteren var der jo ikke altid Arbejde hos Bønderne, men det blev der raadet Bod paa, idet Bertel, naar Forholdene tillod det, hentede Revlingris paa N. Thøgersens Faders Hede, der laa cir. $\frac{1}{4}$ Mil fra hans Bopæl. Han læssede Risene paa en gammel Trillebør, bandt et Stykke Reb paa Trillebøren, tog det op over Skulderen og trak saa Børen bag efter sig. Det var ofte store og tunge Læs, som de fleste vilde betakke sig for at trække af Sted med, men Bertel har sikkert gennem de mange Aar trukket Tusinder af Læs hjem paa denne Maade.

Rævlingrisene skulde saa udredes, bindes i Docker, brummes, Naalene blev brændt af, og tilsidst bindes i Koster eller Karbørster. Dette Arbejde syslede han saa med i sin Fritid om Sommeren, men særlig om Vinteren. Det gav jo ikke stor Fortjeneste, vel 10 a 12 Skilling for en Kost og 4 a 6 Skilling for en Karbørste.

I Ægteskabet var der først i Tredserne 4 Piger. Den ældste, Ane Marie, var hos hendes Bedsteforældre, Laust Uhre og Hustru, der havde en Hede-ejendom paa Vorbasse Sønderhede. Hun arvede Ejendommen efter de gamles Død. De tre yngre Døtre: Hanne, Bine og Jørgensine var hjemme indtil efter Konfirmationen. Karen Bertels vilde ikke tillade, at de kom ud at tjene, før de var konfirmerede. De skulde have deres reglementerede Skolegang. Karen var selv, efter den Tids Forhold, godt lært, og hun gjorde, hvad hun kunde, for at hjælpe Børnene til Kundskaber, hvilket ogsaa lykkedes, idet Pigerne havde gode Evner og klarede sig godt i Skolen.

Det var Forældrenes og i Særdeleshed Karens

Sorg og Savn, at der ingen Dreng var i Flokken, og da Nr. fire var i Vente, snakkede Karen ofte med dem, hun kom i Berøring med, at denne Gang blev det da nok en Dreng. Men det blev atter en Skuffelse. Pige Nr. fire blev født i 1853, og med hendes Fødsel synes Forældrene at have opgivet Haabet, hvorfor de for at høde lidt paa Savnet gav hende et halvt Drengens navn, Jørgensine Jørgensen.

Men den 5. April 1863 fødte Karen en Søn. Fattigdommen i Hjemmet var fremdeles haard og tryk-kende, men Glæden over den nyfødte Søn var overvældende. Naboerne beklagede dem, fordi der nu var én mere at skaffe Føde til. Men baade Bertel og Karen sagde paa deres sønderjyske Maal: »Foer vi æ Brød te di tre, foer vi eet vell aa te den fje'r.« Ja, selv Børnene, særlig den yngste brugte ofte denne Udtalelse overfor fremmede. Den lille Dreng fik ved Daaben Navnet *Jørgen Peter Jørgensen*, men blev altid kaldt Jørgen Peter, og Glæden var ualmindelig stor i det lille fattige Hjem. Karen var utrættelig til at fortælle om Jørgen Peter og særlig om hans Fremtid. Hun var fuldt ud klar over, at J. P. ville drive det til noget stort, allermindst da til at blive Præst. Den lille Fyr blev fra nu af Midtpunktet og Hovedpersonen i Hjemmet.

De første Aar henrandt imidlertid, uden at der er noget særligt at fortælle om vor lille Helt, men da han er blevet 6 a 7 Aar begyndte Karen at forberede ham til Skolen. Det viste sig snart, at han var i Besiddelse af gode Evner, særlig en glimrende Hukommelse, og da han var fyldt 8 Aar, mødte Karen med ham i Lindknud Skole hos daværende Lærer Povl Hansen Christiansen. Karen fortalte i lange Baner om Drengens fremtrædende Egenskaber. Ved en lille Standsning i hendes Ordstrøm, spurgte Lære-

ren, om han kunde læse, hvortil Karen svarede: Ja, han kan Lærebogen og Luthers Katekismus paa Remse, og Bibelhistorien kan han det meste af. Da Karen endelig var færdig med at fortælle, gik hun hjem og overlod sin Skat til Skolen.

Det viste sig snart, at Jørgen Peter med Hensyn til Kundskaber stod langt over hans jævnaldrende i Skolen. Ingen kunde som han lære Bøgerne uden ad. Derimod var hans Person ikke særlig imponerende. Jørgen Peter var nærmest lille af vækst, men stærkt bygget. Ansigtet var langagtigt og skarpt. Desuden havde han faaet en lille Lammelse i højre Side, som særlig blev fremtrædende under Løb. Hans Paa-klædning var som oftest ejendommelig: Paa Fødderne et Par Træsko med Ringe og Krammer, graa Strømper, graa Vadmel's Benklæder, der ikke kunde naa ned til Træskoene, en meget kort Skødefrakke af blaat Vadmel, der knap kunde skjule Bagpartiet. Paa Hovedet en højpullet lyseblaa Militærhue med en stor Læderskygge; paa Armen bar han som oftest en ret stor Halmkurv til Mad og Skolerekvisitter. Folk synes, at det var en underlig Paa-klædning; og hvem kunde vel ane, at der sad en Præst under disse Klude.

Men vor Helt blev snart Skolens Duks til Trods for, at nogle af de store Drengene søgte at gøre ham Rangen stridig, særlig en Dreng, der var 2 a 3 Aar ældre end J. P., og som var dygtig til Regning. Men Jørgen Peter naaede snart op paa Siden af ham, og saa begyndte der et Kapløb. De skrev begge nogle Regnestykker op paa deres Tavler for at regne dem hjemme; men om Aftenen, naar de gik hjem, tog Rivalen med Magt Tavlen fra J. P. og viskede Stykkerne ud, medens denne, der ikke kunde klare sig i den legemlige Kamp, brølede i vilden Sky og skældte

ud, medens den anden morede sig. Det varede dog ikke længe, før den store Dreng sakkede bag ud, og saa sad J. P. ubestridt som Nr. 1 i Klassen.

Men J. P. kom tit i Klammeri med sine Kammerater. Fra Hjemmet af var han bleven noget forkælet og var altid vant til at faa sin Villie mere end godt var; dertil kom, at han altid havde sine egne Meninger, som han holdt stejlt og stædigt paa; og da han tillige havde arvet en god Del af Moderens Snakkesalighed, kom der let Konflikt i Samværet. Fra Okslund var de tre jævnaldrende Drengene, der som oftest fulgtes ad til Skolen: Jørgen Peter, Niels Thøgersen og en, der hed Kresten, og denne sidste og J. P. kunde næsten aldrig forliges, de trættes og skændtes stadig. Kresten var lang og tynd og en dygtig Løber; gik Bølgerne for højt, sprang Kr. hen og stak J. P. en Lussing, hvorefter han løb sin Vej, medens J. P. græd, skældte ud og raabte, at han vilde klage til sin Fader. En Dag blev det særlig galt mellem dem paa Hjemvejen fra Skolen. Niels Thøgersens Stilling var ret vanskelig ved saadanne Lejligheder, idet han var Ven med dem begge og derfor søgte at holde sig neutral. Efter en Del Mundhuggeri, i hvilken J. P. var den overlegne, sprang Kr. hen og stak J. P. en Knytnævne lige paa Næsen, saa Blodet flød i stride Strømme. Kr. løb sin Vej. N. Thøgersen maatte følge J. P. til Hjemmet, hvor der blev stor Opstandelse. Bertel gik straks hen til Krestens Fader og forlangte bl. a., at Kresten skulde gaa en anden Vej fra og til Skolen. Det blev der naturligvis ikke noget af. De to Kamphaner maatte se at forliges. Efterhaanden blev de da ogsaa klogere og undgik den Slags Konflikter.

Da J. P. var 12—13 Aar, tog Faderen ham undertiden med paa Heden efter Revlingris. J. P. fik et

Stykke Reb, hvis ene Ende blev bundet fast til Børen, medens den anden blev forsynet med en Løkke, som Drengen saa fik over Skulderen; ved Faderens Side trak de da i Fællesskab af Sted med Læsset. Vor Helt var nu ikke særlig begejstret for denne Bestilling.

I Skolen var J. P. langt forud for de andre Børn. Undertiden benyttede Lærer Christiansen ham til Hjælpelærer, idet han fik en Del af Klassen til Geografi, Læsning, Regning o. l. Til Gengæld hjalp Læreren ham tilrette, naar det tiltrængtes. J. P. havde jo efterhaanden faaet sværere Lære- og Regnebøger end de andre. Ved en Provstevisitats i Skolen, forærede Provst Schousboe ham et Ny Testamente.

Da han var 14 $\frac{1}{2}$ Aar, blev han konfirmeret af Pastor Mathiesen, Præstkær. Efter Aftale flyttede han derefter ned til Lærer Christiansen, hvor han skulde hjælpe ved Pasning af Skolelodden og Besætningen. Til Gengæld vilde Lærer Christiansen læse videre med ham, saa han kunde blive optaget i en højere Klasse i Latinskolen.

Nu begyndte der altsaa noget nyt for vor Helt. Arbejdet ved Landbruget interesserede ham næppe; men den, der vil være noget, maa ogsaa tit lide noget, og det fik vor Ven ogsaa at erfare. Det var jo ikke den Gang saa almindeligt, at en fattig Husmandssøn kunde naa frem til en Embedsmandsstilling i Samfundet, og der var ikke mange, der troede paa, at Bertels og Karens Dreng kunde naa en saadan Højde paa Samfundsstigen, hvorfor vor Ven maatte taale adskillige Spydigheder for den Sags Skyld, og det bedrede ikke Sagen, at han talte for selvtillidsfuldt om sine Fremtidsplaner, rapmundet som han var. En Haandværker, der arbejdede ved Kirken, kom en Dag i Samtale med J. P. og siger da

bl. a. til ham: »Ja, kan du blive Præst, saa kan jeg blive Konge i Sverrig.« J. P.s Svar kom omgaaende: »Nej, det passer ikke, for du bliver aldrig Konge i Sverrig, men jeg skal nok blive Præst.«

Da der var hengaaet et Par Aar hos Lærer Christiansen, mente denne ikke, at han kunde føre ham videre. Nu maatte han paa Latinskolen, hvis han skulde naa sit Maal, men hvor skulde Pengene komme fra? Familien ejede intet. Men Lærer Christiansen havde jo taget Sagen op, og han vilde ogsaa føre den igennem, og hvor der er en fast Villie, er der i Regelen ogsaa en Vej.

Først henvendte han sig til en Del af de mest velstillede i Lindknud og Brørup Sogne og bad dem om at yde større eller mindre Bidrag som Gave eller Laan til J. P.'s videre Uddannelse. Saavidt vides, naaede Læreren at faa tegnet cir. 1000 Kr. ad den Vej. Derefter kom han i Forbindelse med Latinskolen i Fredericia, hvor J. P. nu blev indkaldt til Prøve og blev optaget i 3. (eller 4.) Klasse. Derefter skaffede Lærer Christiansen ham Bolig samt gratis Middagsmad hos 7 forskellige Familier. Denne Ordning vedblev, saalænge han var i Fredericia. Dermed var Sagen bragt i Orden paa en for J. P. god og tilfredsstillende Maade.

Umiddelbart efter Sommerferien i 1880 mødte J. P. en Morgen i Latinskolens Gaard for at begynde paa et nyt Afsnit af sin Livsgerning. Disciplene, der var samlet i Gaarden, trak straks — som Skik og Brug var — den ny Elev hen til Vandposten, døbte ham og gav ham Navnet »Den pantsatte Bondedreng.«

Hvorledes J. P. klarede sig i Latinskolen og blandt dens andre Elever vides ikke. I Marts Maaned 1884 mødte Niels Thøgersen som Rekrut i Fredericia og

blev sammen med et Par andre anvist Kvarter i en Baggaard, hvor Oberstløjtnant Molkte boede i Hovedbygningen. Da Oberstløjtnanten netop var en af de 7, der gav J. P. gratis Middagsmad, traf de ved denne Lejlighed atter sammen paany, idet J. P. ofte kom ind i Lejligheden til Soldaterne, naar de var hjemme.

I Forsommeren 1884 tog han sin Studentereksamen med første Karakter og var dermed færdig i Fredericia.

Sommerferien tilbragte J. P. som oftest hjemme i Lindknud og nærmeste Omegn. Tid efter anden blev flere og flere klar over, at den fattige Hedebo-dreng baade vilde og kunde lære noget og havde en Fremtid for sig. Han blev derfor ogsaa efterhaanden en velset Gæst i mange Hjem. Som Regel boede han hjemme hos sine Forældre, en Del af Tiden ogsaa i Niels Thøgersens Hjem, og saa tog han af og til Del i Hø- og Høstarbejdet. En Del af Ferierne tilbragte han i Brørup, hvor han bl. a. besøgte Pastor Mathiesen, Præstkjær, og Enkefru Brodersen, Thuesbøl, der begge interesserede sig for ham og ydede ham økonomisk Støtte. Skovrider Sørensen, Høllund, var ogsaa blandt dem, han besøgte i Ferierne. En Dag, han kom op, skulde der køres Korn ind. J. P. tilbød at hjælpe til paa Betingelse af, at han kunde laane et Forklæde til at skærme sit Tøj med. Tjenestepigen Marie, der senere blev N. Thøgersens Kone, kom med et halvgammelt Forklæde. J. P. betragtede det nøje og bemærkede saa, at der var to Huller paa det. »Ja, og hvis der er flere, naar du afleverer det, skal du betale for dem«, gensvarede Pigen. »Jeg skal holde en Tale for dig paa din Bryllupsdag«, svarede J. P. Han kom imidlertid ikke til at tale ved Niels Thøgersens Bryllup, thi da var han Præst i Ho, men

sendte saa i Stedet den kønne Sang: »Jert Hus skal I bygge paa Ordets Klippegrund,« som den Gang nylig var udkommet, forfattet af Stiftsprovst Paulli, men endnu ikke optaget i Salmebogen.

Efter Sommerferien 1884 rejste J. P. til København for at fortsætte sine Studier paa Universitetet. Han kom til at bo paa Regensen, og efter hvad Enkefru Jørgensen har fortalt, oplevede han her sine lykkeligste Ungdomsaar.

Jørgensen afbrød imidlertid sine Studeringer paa Universitetet i 1889 og tog Plads som Lærer ved Realskolen i Vamdrup, rimeligvis af økonomiske Grunde, men rejste Aaret efter igen til København, hvor han i 1891 tog sin Eksamen med haud ilaudabilis primi gratius.

Han havde nu med Ære naaet sine Ønskers Maal, men hans gamle Forældre fik ikke Lov til at opleve dette. Først i Firserne havde de overdraget Ejendommen til Datteren Nielsbine og hendes Mand Morten Thullesen. Bertel og Karen døde omkring ved 1890.

Efter at Cand. Jørgensen havde holdt Ferie endnu engang, begyndte han at se sig om efter Præsteembede. Han søgte Ho-Oksby, der netop var bleven ledigt i 1891, og blev den 22. Februar 1892 kaldet til Sognepræst for *Ho-Oksby* Menigheder, hvor han de første 3 Aar levede ugift og havde en Husbestyrerinde. Han havde gennem hele sin Læse-tid holdt Forbindelsen vedlige med Niels Thøgersen ved Brevveksling, og denne fortsatte ogsaa fra Ho. Han lagde i disse Breve ikke Skjul paa, at han længtes og kedede sig. Det var jo ogsaa en stor Forandring at komme fra København til et vestjydsk Hedesogn, hvor der var langt mellem Skorstenene. Det var derfor en stor Oplevelse for ham, da han en Dag

i Forsommeren 1895 fik Besøg af N. Thøgersen og tre andre af sin Hjemegns gode Venner, der tilbragte et Par Dage hos ham. Ved dette Besøg spurgte han dem, hvad de vilde sige til, om han ved Vakance i Lindknud søgte dette Embede; men dette turde de ikke tilraade ham, ihukommende det gamle Ord, at en Profet ikke er æret i sit Fædreland. Denne Vægning ved at modtage ham som deres Præst kunde Jørgensen ikke forstaa, og det var ikke fri for, at den kastede en Skygge ind mellem Pastor Jørgensen og hans gamle Venner.

Kort efter dette Besøg giftede Pastor Jørgensen sig med Frk. *Mary Lusinda Rossing*, født 31/12 1869 i Donnerup. Hendes Fader var Skovrider og boede en Tid i Middelfart.

Præstegaarden i Ho var gammel, og Stald- og Ladebygningerne var meget forfaldne. Den 22. Januar 1898 indsendte Pastor Jørgensen Ansøgning til Ministeriet om, »at der til Bestridelse af Udgifterne ved en af Synet udsat Ombygning af Stald og Lade ved Ho Præsteembede maa af Stiftets offentlige Midler forundes ham et Embedsmaal paa 5400 Kr. samt at maatte overtage de gamle Bygninger til Vurderingssummen 850 Kr.« Dette Andragende blev efter nogen Brevveksling med Autoriteterne bevilget med lidt Forandring, og Pastor Jørgensen naaede lige at faa denne Bevillingssag i Orden, inden han d. 22. Sept. 1898 blev kaldet som Sognepræst for *Røgen* og *Sporup* Menigheder i Aarhus Stift, selv om den endelige afsluttende Skrivelse fra Ministeriet først ankom i November Maaned. De nye Bygninger blev derfor først opført efter hans Bortrejse. I Ho-Oksby Præsteembedes Kaldsbog har han bemærket, at der den 9. December 1896 opkom en mindre Brand i Embedets Arkiv, hvorved en Del af Arkivet

brændte; dog mener han ikke, at det var Ting, der havde særlig Værdi. (Dette Arkiv har desværre ofte været udsat for Ødelæggelse). — Da Biskop Gøtzsche visiterede i Ho Kirke den 21. April 1896, talte Pastor Jørgensen over Rom. 8,31-39 og Biskoppen bemærker, at »der var god Kirkegang, og den konfirmerede Ungdom var mødt meget talrigt og svarede godt ved Katekisationen.«

Paa Rejsen fra Ho til Røgen besøgte Pastor Jørgensen og hans unge Hustru Lindknud og aflagde smaa Besøg hos gamle Venner.

Som før nævnt havde Søsteren Bine og hendes Mand, Morten Thullesen, overtaget Pastor Jørgensens Fødehjem. Men i 1902 døde Bine og to Aar efter døde Morten. Der var 6 Børn i Ægteskabet, deraf 3 ukonfirmerede i Hjemmet. N. Thøgersen skrev da til Pastor J. og bad ham komme til Lindknud, da han jo maatte betragtes som Børnenes fødte Værge. Jørgensen kom Dagen efter Begravelsen, men han erklærede straks, at han ikke vilde eller kunde være Værge for Børnene, da han boede i Røgen, hvorfor N. Th. maatte overtage Hvervet.

I 1907 blev Lindknud Præstekald ledigt. Jørgensen skrev da et ligelydende Brev til tre af sine gamle Venner og bad om at faa deres Mening at vide om hans eventuelle Ansøgning om Embedet. I Forening drøftede de Spørgsmaalet indgaaende, men blev enige om at fraraade ham at gøre det. De frygtede for, »at han med sine staalsatte Meninger og iltre Natur vilde være udsat for at komme i Uoverensstemmelse med en Del af Befolkningen, særlig blandt de unge«. J. afstod saa fra at søge. Ifølge tidligere Aftale kom han kort efter til Lindknud for at holde Foredrag og boede da hos N. Th. et Par Dage. Selvfølgelig blev Embedsspørgsmaalet drøftet me-

get indgaaende ved denne Lejlighed, men J. kunde stadig ikke forstaa de Grunde, man indvendte mod hans Ønske om at søge Embedet og svarede tilsidst — maaske noget bittert: »Ja, har I ingen Brug for mig, kan jeg ogsaa undvære Lindknud.« Det blev sidste Gang, Pastor Jørgensen besøgte sit Fødesogn.

Den sidste af afdøde M. Thullesens Børn, Erik Thullesen, var i Pleje hos en Moster i Vorbasse og gik i Skole hos Lærer Thomsen. Denne rettede en Henstilling til N. Th., om der ikke var Mulighed for, at Drengen kunde blive »holdt til Bogen«, da han var i Besiddelse af ualmindelige store Evner og Lyst til at læse videre. N. Th. drøftede Sagen med Lærer Thomsen og skrev derefter til Pastor J. og satte ham ind i Sagen og forespurgte, om han ikke kunde tænke sig at hjælpe Drengen frem eventuel ved at tage ham til sig og læse en Del med ham. Men J. svarede, at den Sag vilde han ikke have med at gøre. Han havde selv gennemgaaet en saadan Kur og fra-raadede paa det bestemteste at prøve en saadan Fremgang. Dette tyder unægtelig paa, at J. har været trykket af den Maade, hans Venner hjalp ham paa; og dette har formodentlig berøvet ham noget af den Taknemmelighed, som han ellers maatte føle overfor sine Velgørere.

Erik Thullesen blev nu alligevel hjulpet frem og naaede at blive Præst, først i Arnborg og FASTERHOLDT (1927—37) og siden paa Færøerne.

Pastor J. søgte saa andre Embeder og blev i 1908 indstillet som Nr. 1 til Embedet i *Hvejsel* ved Vejle, men trak i sidste Øjeblik sin Ansøgning tilbage, uvist af hvilken Grund. Kort efter blev han kaldet til Sognepræst for *Brejninge* Menighed paa Ærø. Det var altsaa det tredie og blev ogsaa det sidste Embede, Pastor Jørgensen kom til at beklæde. Og

her blev hans Virksomhed kun ganske kort. I November Maaned 1911 paadrog han sig en Forkølelse, der gik over til Lungebetændelse, og den 12. November 1911 afgik han ved Døden, kun 48½ Aar gammel.

Brevvekslingen mellem Pastor Jørgensen og hans Venner i Lindknud var ebbet ud efter Jørgensens sidste Besøg i Hjemmet; og i Ærøtiden havde der ingen Forbindelse været imellem dem. Stor var derfor Forbauselsen, da N. Thøgersen straks efter Pastor Jørgensens Død fik Brev fra Fru Jørgensen, hvor hun foruden at meddele Dødsfaldet bad ham om at bringe denne Meddelelse videre til den døde Familie, der boede der paa Egnen samt indbyde dem til Begravelsen, idet hun ikke kendte de paa-gældendes Adresser. Denne Meddelelse bragte Th. omgaaende, men Forholdene tillod ikke, at nogen kunde komme af Sted. Th. sendte Fruen et Brev med Meddelelse om, at Budskabet var overbragt de paagældende. Umiddelbart efter Begravelsen sendte Fruen ham et Brev, hvori hun takkede for Fortiden.

— — —

Pastor Jørgensens Præstegerning blev altsaa forholdsvis kort paa Grund af hans tidlige Død. Efter forskellige Udtalelser at dømme kom han aldrig i nogen rigtig Kontakt med Befolkningen i Ho-Oksby. Hvordan det gik i Røgen-Sporup, foreligger der kun meget lidt om. Der fandtes et Indre Missions Samfund i Røgen og Sporup, og med dette kom han aldrig paa Bølgelængde. Forskellige andre Uoverensstemmelser mellem Præsten og Medlemmer af Menigheden førte til, at en Del — særlig af Indre Mission — løste Sognebaand til Pastor Madsen i Gern. Pastor Jørgensen havde svært ved at forstaa anderledes tænkende, og hans færdige Meninger,

staalsatte Villie og iltre koleriske Temperament gjorde ham højst uegnet til en fredelig Forhandling. Dog skal han engang have udtalt, at han var glad ved Stillingen der oppe. Derimod foreligger der en længere Meddelelse fra Ærøtiden, idet Niels Thøgersen engang henvendte sig til Pastor Jørgensens Eftermand i Embedet, Sognepræst Klaus J. Pedersen, og bad ham give sig nogle Oplysninger om Pastor Jørgensens Præstegerning i Brejninge. Pastor Pedersens Svar gengives her in-extenso:

»Jeg har ganske vist ikke kendt meget til Pastor Jørgensen, kun talt med ham et Par Gange, men han hører aabenbart til de brave og ærlige Naturer, som man kommer til at holde af. Jeg har talt med en af Pastor Jørgensens Venner. Han og jeg har samme Mening om Pastor J. Han havde gode Betingelser som Præst. Han var en dygtig Prædikant, der var interesseret for sin Gerning. Han fik i Tidens Løb mange Venner, som holdt meget af ham, og i Kirken fik han en ret stor Tilhørerkreds.

Selvfølge lig kunde han ikke tilfredsstillende alle, og det kunde jo ske, at han ved Lejlighed kunde blive, hvad man kalder lidt hastig, men det skal siges til hans Ros: indsaar han, at han havde forløbet sig og gjort nogen Uret, var han villig til at gøre det godt igen; han bad om Tilgivelse og ordnede det paa bedste Maade.

Han var stærk politisk interesseret, men det var vi saa godt som alle her i Sognet.

Det er vemodigt at tænke paa, at han kun fik Lov til at virke her saa kort Tid. Jeg tror, at han passede særdeles godt til Befolkningen her. Jørgensen var meget interesseret i den store smukke Have, som ligger ved Præstegaarden. Den er paa 3 Td. Land.«

N. Thøgersen bad tillige Enkefruen om nogle Op-

lysninger, hvilket hun beredvilligt sendte ham idet hun vedlagde Avisudklip med Referat fra Begravelsen:

Der blev holdt Taler af 2 Provster og 2 Præster fra Ærø samt 3 af Sognets Lærere. Alle talte de smukt om hans store vidtfforgrenede Gerning og Virke i Menigheden. En særlig Tak lød til Hr. og Fru Jørgen for deres Arbejde og Bekostning paa at bringe den store Have i saa smuk en Form og Skikkelse, saa Befolkningen ikke blot fra Brejninge, men fra hele Ærø kan samles til større Møder og nyde godt af Præstefolkenes store Gæstfrihed.

Der blev foruden de forannævnte talt af Pastor Edslev fra Mors, der havde været en af Pastor Jørgensens gode Venner fra Røgen, samt af Pastor Nygaard, Svejbæk, der sikkert var en af Pastor Jørgensens Studenterkammerater. Ifølge hans Udtalelse havde der altid bestaaet et ærligt og trofast Venskab imellem de to Familier i al den Tid, de havde virket som Præstefolk.

Fra et Brev fra Enkepastorinde Lusinda Jørgensen skal noteres følgende:

Opholdet paa Latinskolen i Fredericia havde han ikke været saa glad for. Derimod mindedes han de fem Aar paa Regensen med Glæde som de bedste og skønneste Ungdomsaar. »Min Mand var meget økonomisk og sparsommelig over for sin egen Person, derimod meget godgørende over for andre, der sad i trange Kaar. I Røgen var der forholdsvis mange fattige. Hele Juleofret uddelte han til dem. Dette medførte, at vi ikke ejede nogen Formue, men havde heller ingen Gæld«. Pengene, han havde modtaget som Laan, mente Fruen, at han havde tilbagebetalt.

»I de Aar, vi var i Brejninge, havde vi gode øko-

nomiske Kaar. Befolkningen var mere velstillede, og der var ingen fattige. Vi havde den Glæde, at der ved alle tre Præstegaarde, hvor vi har boet, var store, ganske smukke Haver, der har bragt os megen Glæde, særlig Haven ved Brejninge Præstegaard, hvor næsten hele Øens Befolkning kunde samles til Møder og Fest«.

En godsejers studehandler

Ved H. K. Kristensen.

Tidligere staldede godsejerne mange stude. Visse herregårde, hvor man holdt særlig mange, kaldtes ligefrem »studegårde«¹⁾). Den bekendte godsejer *Andreas Charles Teilmann*, som ejede *Nørholm*, *Lunderup* og *Agerkrog* 1749—1790, har i sit omfattende arkiv efterladt sig en pakke kontrakter eller slutsedler²⁾ om handel med stude i årene 1758—71. Selv om de ikke kan gøre krav på fuldstændighed, giver de dog et billede af, hvordan studehandelen foregik i disse åringer. Tillige viser de, at kontrakter eller »nowd' skrøwn for'et« ikke var så ubekendt, som det undertiden hævdes. Teilmanns opkøber lagde endog så megen vægt på det, at han ved en handel med Rasmus Stiernholm 1767 havde både en præst og en foged til at underskrive som vidner.

Selv om der naturligvis fødtes kalve på Teilmanns hovedgårde, var dette opdræt ikke nær tilstrækkeligt. I den periode holdt han temmelig få køer, sådan som det var almindeligt på studegårdene. Opdrættet af kalve og ungnød var bøndernes sag. Proprietæ-

1) Om studeholdet og studehandelen se Sal. Frifelt: Ad jyske veje sønderud og den der anviste litteratur.

2) Nørholm stamhus IX 4. Div. sager vedr. hovedgårdene og godset I 1725—1839.

terne eller forpagterne opkøbte da det magre ungkvæg hos bønderne. Derefter kunne proprietærene alt efter studenes alder og kvalitet have dem et år eller to, om sommeren på græs, måske en vinter »på fodring« (væsentlig hø) og en vinter »på korn« (dog nok mest hø), da de fededes, så de kunne opnå en god pris til eksport, når de var 4—5 år gamle. Da Teilmann fik sine marker i orden ved afvanding, kultivering og mergling og avlede store mængder korn, fandt han vel stadig, at »det er bedre at trække end age sit korn af gårde.« Dog har han også solgt korn.

Han køber nu stude på andre studegårde og giver dem den sidste opfedning, »en vinter på korn« eller længere. Han har også købt nogle hos bønderne, men ikke skrevet kontrakt, så dette opkøb kan ikke så let konstateres. I hans notater bag på en kontrakt 1763 står der: »Af Peder Jensen Kreiberg 3 par stude 78 rd. Nok opkøbt 5 stude 59 rd. 3 mk. Af Bertel Ure 1 sortbroget 13 rd.«

I 1758 var Johannes Elbeck opkøberen. For 1759 er der ingen kontrakter bevaret, men fra 1761 er det ladefogden Poul Erichsen fra Lunderup³⁾, der på et par enkelte handler nær er godsejerens betroede opkøber.

Betroede! Ja, det var nemlig ikke småskillinger, han havde med i sin pengekat, når han var ude på handelen. Desuden havde han sit zignet med, hvori en vinget grif hæver sig over en krone. Zignetet gjorde jo dokumentet særlig lovstærkt. Et par gange får en kontrakt en påtegning om, at da »zignetet ikke er for hånden,« indestår proprietæren dog fuldtud for rigtigheden og rigtig opfyldelse af handelen. — Endvidere medbragte Poul Erichsen Teil-

3) 1765 nævnes han som boende i Agersnap og 1769 i Varde.

manns brændejern, så han kunne mærke de købte dyr. Med jernet indbrændtes et stort T i studenes venstre horn. Det skete måske ikke altid, men flere steder hedder det, at »de er brændt« eller »brændes straks.«

Desuden havde Erichsen en fuldmagt fra Teilmann: »At dettes foreviser Poul Erichsen er i min tjeneste som ladefoged på Lunderup og af mig udskikket at indkøbe øxne til min egen fornødenhed og behøvende besætning ved denne og Lunderupgård tilstår og bekræfter

A. C. Teilmann. Nørholm 2. jan. 1764.«

På samme dokument — under kvægsygens fornyede opblussen — findes tillige amtmandens attest på, at det ikke er bekendt, at der er kvægsyge på Lunderup eller Nørholm, så der medgives Poul Erichsen »sundhedsattest til forehavende rejses og anbefalede besætnings indkøbs yderligere tryghed.« — Uden dette turde proprietærene måske ikke slippe opkøberen ind i staldene. Samme år attesterede amtmand Fr. Hauch, Højris, at der ikke fandtes kvægsyge i Thisted amt, så de 90 stude og en gråbroget tyr, der var købt på Ullerupgård, måtte passere ud af Thy.

De storhandler, der afsluttedes, betød så meget for proprietærens og hans families ve og vel, at kontrakterne åbenbart er affattede under en vis spænding og højtidelighed. I disse år, der falder i pietismens tid, indledes dokumentet ofte med en erklæring om, at der er handlet i Guds navn, i Helligåndens navn eller udi Den hellige Trefoldigheds navn, f. eks. 1767 på Høgholt: »Dags dato ere vi underskrevne udi Herrens navn bleven accorderede og forenede således . . . «

Når handelen skulle gå for sig, blev alle staldede

stude på studegården grundig eftersat. Køberen kendte nok tricket med »dørstudene« — de bedste, der anbragtes ved døren for at give den indtrædende et godt indtryk. Nej, de blev flokkevis drevet ud til vandingsstedet, og her udskød køberen så de ringeste, der kaldtes »skudstude«. Da Teilmann 1761 solgte 102 stude, skulle »tvende vandinger udsættes uden deriblandt at vælge; de 4 øvrige stude skydes, hvor køberen lyster.« Sådan bestemtes det i kontrakten.

Når man handlede om prisen, var det ikke om prisen på den enkelte stud, men om en gennemsnitspris pr. par. Ved større handler fulgte der ofte et par med »oven i købet«, undertiden uden betaling, som da Poul Erichsen 1765 af Lucia Magdalene Ochsen, sal. generalmajor von Lüttichaus efterleverske af Lerkenfeldts 110 staldede stude købte de 98 for 48 rd. parret; 2 fulgte med i købet. I reglen blev handlen gjort endnu mere indviklet derved, at de to stude, der fulgte med i tilgift, ikke kom ganske gratis. Da Erichsen 1766 af Høgholts 100 staldøksne købte 88 à 40 rd. parret, fulgte der to stk. med i købet, dog mod en »discretion til madammen på 6 ducater.« Det kunne også ske, at »discretionen« skulle betales, selv om der ikke blev givet noget i købet, f. eks. da Erichsen købte 40 stude på Nørre Elkær af forpagter Christen Brøndlund og gav 33 rd. parret og »til discretion for hans kæreste« 5 danske ducater. Endnu hænder det vel, at køberen må af med en skilling til konen i huset. Undertiden gives disse ducater blot »overalt« eller som på Kjeldgård, hvor der fulgte 12 rd. »på købet«.

Ofte opnår køberen visse småfordele, f. eks. hø til studene en eller to nætter. 1769 købes 72 stykker + 2 i købet af Lerkenfeldts 80 stude. De betales med 40

OVERSIGT OVER STUDEHANDLERNE

Købt	Sælger	Antal stude	Pris pr. par m. m.	Drivetid
1750 20-3	Lars Toft, Ullerupgaard, Thy	40	28 rd.	28-4 58
— 2-5	C. Testrup, Vifertsholm, Ålborg amt	50	32 rd.	
1761 12-4	Anna Marie Riber, Hvidstedgd., Vendsyssel	40	28 rd. + overalt 4 ducater, 30 stude skudt. Hø.	30-4 61
— 13-4	L. Skipper Hviid, Agård, Han hd.	42	28 rd. + 3 specieduc. Hø 1 nat. Hjælp v. skibet.	26-4 —
— 13-4	L. Skipper Hviid, Agård, Han hd.	3	22,67 rd.	
— 20-4	Saxesen, Lindbjerg, Ølgod	88	de 2 i købet; 35 rd. 12 skudt, 20 græsses til 24-6.	20-4 —
1762 31-3	N. Hansen, Rødsted, Himmerl.	42	28 rd. + 1 specieduc.	28-4 62
— 2-4	Forp. C. Estrup, Lindenberg, Himmerl.	74	de to i købet; 34 rd. + 4 specieduc. (96 t. salg).	22-4 —
— 2-9	P. N. Vradskier, Diernes, Hanherred	16	27 rd.	2-9 —
— 5-9	B. N. Wolder, Kongensgd., N. Nissum	32	30 rd. 5 mrk. 8 sk.	5-9 —
— 29-11	Forp. C. Estrup, Lindenberg, Himmerl.	76	de to i købet. 34 rd. + 4 specieduc. (92 t. salg)	10-3 63
— 8-12	P. Hagger, Hendsel? (Hessel?)	62	37 rd. + 2 specieduc. (68 t. salg)	16-3, 18-4 —
1763 14-9	C. M. Laurberg, Nørkær, Ginding hd.	42	34 rd. + 1 curant ducat	14-9 —
1764 21-4	H. H. Jørgensen, Staarupgd., Thy	54	42 rd. (60 t. salg)	18-4 64
— 24-1	Christp. Müller, Hegnet, Salling	66	44 rd. (72 staldstude)	12-3, 18-4 —
— 29-1	B. N. Wolder, Kongensgd.	30	41 rd. 3 mk. (30 staldstude)	19-4 —
— 11-8	Lars Toft, Ullerupgaard	90	44 rd. + 4 duc. og 1 tyr for 15 rd.	11-8 —
1765 14-4	C. Krarup, Dejbjerglund, Bølling hd.	60	43½ rd. (78 staldstude)	20-4 65
— 3-5	v. Lüttichaus enke, Lerkenfeld, Viborg amt	100	de 2 i købet, 48 rd. 2 nætters hø. (110 st.)	4-5 —
— 8-5	C. Lundsgaard, Lergrav, Hamrum hd.	36	39 rd.	8-5 —
1766 25-4	N. Eriksen, Høgholt, Vendsyssel	90	de 2 i købet. 40 rd. + 6 duc. (100 staldstude)	29-4 66
— 27-4	P. Mørch, Boller, Vendsyssel	58	de to i købet. 40 rd. + 10 duc. (68 staldstude)	1-5 —
— 29-4	Forp. A. Ingstrup, Dronningg., Dronningl. s.	52	37 rd. + 5 duc.	3-5 —
— 1-7	Forp. P. Mejling, Haven, Vendsyssel	40	29½ rd.	1-9 —
— 2-7	Forp. C. Brøndlund, N. Elkær, Vendsyssel	44	33 + 5 danske duc.	1-9 —
1767 23-2	N. Jespersen, Høgholt, Vendsyssel	128	de 2 i købet. 44 + 8 duc.	18-20-4 67
— 6-4	Chrip. Müller, Hegnet, Viborg amt	52	38,67 rd. (62 staldstude)	23-4 —
— 7-4	Rasmus Stiernholm, Kjeldg., Salling	54	40 rd. + 12 rd. på købet (62 staldstude)	23-4 —
1769 18-4	R. Linde, Møltrup, Ulfborg hd.	50	34 rd. + 8 courant duc. (58 staldstude)	19-4 69
— 15-5	v. Lüttichaus enke, Lerkenfeld, Viborg amt	74	de 2 i købet. 40 rd. + 7 cour. duc. (80 staldstude)	16-5 —
— 14-6	Fuldmægt. S. Hasle, Lundbæk, Himmerl.	54	35 rd.	5-7 —
— 17-6	J. Billeskov, Veiberggd., Skodborg hd.	28	36 rd. + 2 duc.	
— 19-6	N. Ballebys enke, Strandberggd., Skodb. hd.	16	34,67 rd., leveres i Staushedede (20 ialt)	20-6 —
— 20-6	C. Ottesen, Gudum Kloster, Skodborg hd.	30	35 rd. (35 stude ialt)	20-6 —

Solgte på Nørholm og undertiden Lunderup.

Solgt	Til:	Stude	Pris pr. par m. m.	Drivetid
1758 21-2	Edlef Hansen, Clixbøl, og H. Jespersen, Braderup, Sydtønder amt	65	de 2 i købet, 38 rd. + 10 specieduc. en sortbroget i hestestalden, 10 duc. (72)	28-4 58
1759 5-1	Nis Bendixen, Neudorf, Hvidding hd.	123	de 3 på købet, 38 rd. + 6 duc. Nørh. og Lunderup	29-4 59
— 8-12	J. Windfeld, Varde	140	de 2 i købet, 44 rd. Nørh. og Lunderup	24-4 60
1761 31-3	Laurs Rietz	15	26 rd. Alle er skudstude.	24-4 61
— 27-3	Lars Pedersen, St. Tønde ved Tønder	150	de 2 i køb. 37½ rd. + 2 spduc. Nørh. 90, Lunder. 78.	24-4 —
1762	Nis Bendixen, Neudorf (¾), lensfoged P. Andersen, Ø. Risom (¼)	102	de 2 i hestestalden i købet. 40½ rd. Nørholm 126 staldstude.	28-4 62
—	Peter Bendixen	20	36 rd. + 1 duc.	—
— 13-3	H. Nansen, Klixbøl	91	2 i købet. 78 stude 40 rd. parret + 6 cour. duc. 10 stude 36 rd. pr.; 1 skudstud 14 rd. (Alle Lunderup)	—
—	P. Bendixen	4	36 rd. (Lunderup, i kohuset)	—
1762 20-11	Tiesen, Røms (Rødemis?) v. Husum	172	de 2 i købet, 47 rd. 40 drives 20-3, da skuddet gøres, 132 drives 24-4. Nørh. og Lunder. 184.	20-3 24-4 63
—	— — — —	3	Alle skudstude. 33 en trediedel rd.	—
1763 31-12	H. Windfeld, Lundsgaard v. Ribe	100	60½ rd. Lunderup 104 staldstude.	24-4 64
1764 3-2	Knud Harring, Høttstede Mersch	102	de 2 i købet. 60 rd. Nørholm 104.	—
1765 29-3	Claus Hellmer, Ø. Husum	102	de 2 i købet. 54½ rd. Lunderup 108. Se nedenfor.	27-4 65
— 15-4	Th. Todsen, Ringsværd, Tønder amt	102	de 2 i købet. 50 rd. 6 skill. + en trediedel duc. 1 plag græsses i marsken. Lunderup 108. Vist samme som ovenf.	—
— 30-3	Eilardi, Bremen	144	4 i købet. 54 rd. Græsser 2 etårs føl i marsken v. Hu- sum eller Tønder for Teilmann. Nørholm 164 staldstude.	22-4 65
1766 7-4	Broder Johansen og Nic. Marken, Husum	102	de 4 i købet. 50 rd. + 6 duc. 3 unge heste græsses. Nørholm 108.	24-4 66
1767 8-2	H. Windfeld for P. Lewetzen, Toftum	152	de 2 i købet. 53 rd. Nørholm 162.	28-4 67
—	— —	2	Skudstude, som „jeg selv udsatte“. 35 rd.	—
— 11-2	P. Nissen, Hillerup	102	de 2 i købet. 53 rd. Lunderup 108.	28-4 —
—	— —	6	Skudstude. 37 rd.	—
1769 18-3	Jochum Müller, Husum	124	de 2 i købet. 50 rd. + 15 duc. Nørh. 149.	26-4 69
— 2-4	Nic. Maxen og Joh. Cosmos, Husum	102	de 2 i købet. 50 rd. Lunderup 108.	22-4 —
1770 20-2	Lensfoged C. Sibberensen, Vrågård	100	de 2 i købet. 48 rd. + græsning i marsken til 2 af Teilmanns stude. Nørholm 108.	28-4 70
1771 3-1	Sax Steensen, Husum	144	50 rd. parret for Nørholms 36 stude, 60 rd. parret for Lunderups 108. Lunderups videresolgt til hollænderen P. Schvningaae.	—

rd. parret samt 7 danske curantdukater, men så skal der gives foder med til 2 nætter. Det er forøvrigt den eneste gang, Teilmann selv er ude som opkøber. Man kan gætte på, han har set på andet end stude! Han var jo ungkarl, og sælgersken, Lucia Magdalenc Ochsen, var enke og stor jordegodsejer. Men der blev i hvert fald ikke nogen »mariage af«!

Da så mange af studene købtes nord for Limfjorden, må sælgeren undertiden hjælpe med at få dem over fjorden, således lover P. Munks enke på Hvidstedgård at skaffe hjælp over Sundstedfjord, mens køberen selv svarer for studene og omkostningerne hele turen fra Hvidstedgård, dog skal medfølge »2 føring hø«, det ene læs, »hvor de første aften logerer, det andet næste aften.« — Ligeledes skal L. Skipper Hvid på Ågård i Thy levere »folk, saa mange behøves til overskibningens hjælp ved Aggerssund«, men færgepengene både af studene og 1 læs hø til 1. nat betaler køberen. — Noget mere indviklet var en handel på Lindenberg i Himmerland 1762, hvor studene blev købt »på hold«. Prisen var 34 rd. parret, et par oven i købet for 4 speciedukater, men på den betingelse, at sælgeren fodrede alle 92 stude forsvarligt, og først næste forår — 10. marts 1763 skulle Poul Erichsen gøre skuddet, samme dag skulle han aftage de 20, mens de øvrige 56 stadig skulle fodres på Lindenberg til 10. eller i det længste 12. april 1763, og sælgeren skulle drive dem til det første natteleje og levere høet til 1. nats foder. Også senere handledes på hold, bl. a. på Stårupgård, hvor der købtes 54 af 60 stude, og det ser ud til, at skuddet blev gjort med det samme, de skulle fodres forsvarligt, og som sædvanlig stå på sælgerens »hazard og riciko.« Den slags handler havde noget af det høje spils spænding over sig. Priserne kunne svinge i lø-

bet af vinteren og sælgeren risikere at fodre sig »enten til skåe eller te skamme.« Og ingen af delene er der howro ved, som Sal. Frifelt skriver⁴⁾.

Teilmann havde indtil 149 store stude på Nørholm og indtil 108 på Lunderup. Desuden har der naturligvis været en del yngre.

Det er fortrinsvis folk fra den sydslesvigske marsk, fra strøget Husum—Tønder, han har solgt de fedede stude til. Og her har Teilmann måttet skrive sine kontrakter på tysk. Han har imidlertid også solgt til studehandlere i kongeriget, således til J. Windfeld i Varde, H. Windfeld ved Ribe og P. Nissen i Hillerup. I et tilfælde kan det ses, at en Husummand har solgt til en hollænder. Også en Bremerkøbmand, der ejede jord »i de skønne marskland«, er blandt køberne. Teilmann kendte selv marskens rigge grøde og handlede flere gange sådan, at han fik et par stude eller plage på græs derude sammen med køberens dyr. — Hverken ved købet eller salget havde Teilmann faste handelsforbindelser. Men det er overvejende på de bedste studegårde, han handler.

Kontrakterne har sluttelig en bestemmelse om betalingen. Der skulle i reglen betales ved modtagelsen (drivetiden) eller f. eks. »i Viborg snapsting udi Tofts logement til sr. Lars Malers d. 28. eller 29. april udi 24, 10 eller 8 stykker,« alle 560 rd. (1758 20/3). Kvitteringen viser, at pengene blev betalt d. 26. og studene modtaget i god forsvarlig stand. Senere bliver kun en del betalt i klingende mønt. Ved en handel på Lindenberg skal kun halvdelen betales i klingende mønt, og på Hendsel (Hessel?) $\frac{2}{3}$ i banco-sedler, resten i dansk curant klingende mønt. Ved en handel på Ullerupgård (1764) havde Erichsen vist

⁴⁾ Anf. skr. s. 128.

ikke penge nok med. Han betalte 1650 rd. samme dag, der handledes; resten, 353 rd., betales »her på gården ved given lejlighed engang forinden næstkommende Martini dag.« Ved en handel med Chr. Krarup (1765) betaltes i banco 1095 rd., i mønt 150, i småmønt 60 rd. »Herforuden er given min ladefoged og røgter både først og sidst 2 rd. bancosedler, hvorimod jeg giver driverne 3 mk.«

Når Teilmann sælger, betinger han sig derimod ofte, at pengene skal være betalt før drivetiden, et par gange indtil 4 dage før. En enkelt gang (1765 29/3) synes handelen at være gået tilbage. En anden gang fik Teilmann ved betalingen 30 pund kløverfrø a' 12 skilling.

— Hvor meget tjener godsejeren så ved disse handler?

Hvis man kan regne med gennemsnitsprisen på købte og solgte par og stole på, at studene kun har været staldet 1 år, kan man let finde bruttofortjenesten efter dette års forløb. Forholdet bliver da følgende pr. par:

År	Købspris	Salgspris	Bruttofortjeneste efter 1 år
1758	30,22 rd.	36,86 rd.	
1759		37,27 —	7,05 rd.
1760		43,37 —	
1761	31,21 —	36,00 —	
1762	30,91 —	38,94 —	7,73 —
1763	35,05 —	46,23 —	15,32 —
1764	43,30 —	59,65 —	16,60 —
1765	44,48 —	51,08 —	7,78 —
1766	36,69 —	48,27 —	3,79 —
1767	41,75 —	51,68 —	14,99 —
1768			
1769	36,31 —	49,38 —	
1770		47,04 —	10,73 —
1771		57,50 —	

I gennemsnit giver de 8 år en årlig bruttofortjeneste på 10½ rd. pr. par eller ca. 28 %. Men vi ser til-

lige, at avancen svinger meget stærkt. Det bedste år var 1764, også 1763 og 1767 var gode. Det er jo bruttofortjenesten, tallene gælder, derfor har et år som 1765 utvivlsomt givet et reelt underskud.

De fremkomne tal er forøvrigt næppe de helt rigtige, og de lader sig ikke fremskaffe ved hjælp af dette materiale. Man kan ikke se, hvor længe Teilmann har haft de købte stude. Når her er regnet med et år, skyldes det, at studene er købt på andre studegårde, hvorfor jeg har sluttet, at de må være ældre end dem, der købes hos bønderne. Endvidere kan der have været yngre dyr iblandt, ligesom Teilmanns eget opdræt og køb hos bønderne kan have forrykket forholdene; man kan heller ikke se, hvor mange der har været utrivelige skudstude eller er døde.

Regner man kun med de dyreste, kan man sikkert gå ud fra, at de i hvert fald kun har været staldet et år. Så bliver fortjenesten på Lindbjergstudene $5\frac{1}{2}$ rd. parret, og i 1765 ca. 7 rd. parret på Ullerupgårds og Hegnets stude. Men her må vi huske, at de bedste sikkert har trukket en del af de billigere med, så hele flokken solgtes til samme pris pr. par.

Som et aktiv må man forøvrigt også nævne studenes gødning. Ikke mindst dengang gjaldt det, at »det er møddingen, der sætter kagen på bordet.«

Mens det er nogenlunde sandsynligt, at bruttofortjenesten var $10\frac{1}{2}$ rd., kan jeg ikke oplyse, hvor stor nettofortjenesten var, fordi jeg ikke kender udgifterne til græsning og fodring. Westenholz⁵⁾ tal er sat alt for højt!

Alligevel har nettooverskuddet været temmelig ringe. Man må nemlig fradrage for føden sommer

⁵⁾ I hans prisskrift om »Folkemængdens Tiltagen«.

Her benyttet efter Frifelt: Ad jydsk veje sønderud 101.

og vinter løn til røgter, drivere og drikkepenge. Bag på en af kontrakterne fra 1769 har Teilmann lavet en beregning, desværre uden forklaring. Det omhandler de sidste 4 poster over købte stude (se oversigten!) $54 + 28 + 16 + 30 = 128$, der ialt har kostet 2255 rd. Han opfører følgende »tilsæt«: Over vandet 1 rd. 2 mk., driverne 2 rd. 4 mk., drikkepenge 1 rd. 5 mk., andre udgifter 1 rd. 5 mk., ialt 7 rd. 4 mk. Dernæst kommer følgende regnskabsopstilling, idet parenteserne er mine forsøg på tydingen:

2400 rd.	(Salgsprisen for studene).
2255 —	(Købsprisen).
<hr/>	
145 —	(Fortjenesten).
945 —	(Værdien af stude af egen avl).
<hr/>	
1090 —	
7 — 4 mk.	(»Tilsæt«).
<hr/>	
1082 — 2 —.	
1077 —	(Anslåede udgifter til opdræt og fedning).
<hr/>	
5 — 2 —	(Nettooverskuddet).

Hvis denne forklaring til regnskabet er rigtig, og de 5 rd. 2 mk. er hele nettofortjenesten, kan vi nok forstå, at Teilmann siger slut!

De ovennævnte 4 hold stude er imidlertid græsstude, leveret i juni og juli og antagelig et år yngre end sædvanligt. Hvis de så er staldet 2 år hos Teilmann, har de opnået en langt højere pris, end den han anslog dem til i sin beregning.

Alligevel har han fundet det bedst at indskrænke studeholdet. Netop 1770 købte han 150 hollænderikøer⁶⁾ og gik derefter over til væsentlig mejeridrift.

⁶⁾ H. K. Kristensen: Øster Horne herred, 132.

En skolestrid i Vester herred 1768

Af cand. theol. og mag. S. M. Lønneth.

1739 og 1740 kom Kristian VI's lovgivning om oprettelse af en dansk folkeskole. Skolepligten skulle begynde med det fyldte 6. år. Børnene skulle lære at læse dansk og kunne svare på spørgsmål i catechismen. Hvor der var en sognedegn, skulle han besørge undervisningen eller holde »substitut« dertil. Ellers skulle der ansættes skoleholdere, der lønnedes af skolekassen, som rådede over visse kirkelige ydelser. I Jylland kunne der, hvor forholdene talte derfor, ansættes omvandrende vinterlærere. Den, der havde kaldsret til degneembedet, havde det også for skoleholderstillingerne. Besiddelse af 42 td. hartkorn gav patronatsret. Indeholdt distriktet kun strøgods tilkom kaldsretten største lodsejer samt provst og amtmand.

I henhold til disse forordninger samledes da *Henne sogns* to største lodsejere, proprietærene *Rasmus Bundesen* til *Søvigård* og *Peder Nielsen Endorph* til *Hennegård* samt sidstnævntes svigersøn, sognepræsten *Casper Dreyer* og får udarbejdet en skolefundats for *Henne sogn*, dateret 11. juni 1741 og approberet 27. nov. s. å. af stiftamtmand v. *Gabel* på *Bramminggård* (søhelten fra Store nordiske krig og biskop *H. A. Brorson* i *Ribe*).

Efter denne fundats skulle skolen i *Henne Kirkeby* varetages af degnen ved Henne kirke, og skolerne i *Klinting* og *Dyreby* af omgangslærere. Da der i Kirkeby kun var få børn, ville et særligt skolehus ikke være nødvendigt, for der var jo en degnebolig. De to andre steder kunne man få et værelse til leje. Udgifterne kunne bestrides af kirkens lysepenge, indgangspenge for hvert barn (4 skilling), hartkornspenge (12 sk. pr. td. hk., konge- og kirke-tiende), desuden multeter, collecter i kirken o. lign. Om »fastsatte« (permanente) skoler og »stændig værende« (fastansatte) skolemestre kan der ikke være tale. »Således i henseende til dette sogns slette vilkår og vidtløftige situation på det bequemeste og tåleligste måde for almuen, mand har kunnet udfinde, er overvejet og reguleret«, slutter de tre her-
rer.

Det var kun et primitivt skolevæsen, der her oprettedes. Levebrød kan skoleholderstillingen ikke kaldes. Og for degnen har der næppe været stort vundet. Hans forhold, som i forvejen var kummerlige nok, er næppe derved bleven synderlig forbedrede, således som det fremgår af en »dispute« angående skoleforholdene, der var opstået ved en provstevisitats i Henne kirke 3. pinsedag 1768. Den førte til en dobbelt conflict.

Den ene side af conflicten angår degnens forhold, og hovedpersonerne er proprietærerne *Wøldiche* til *Visselbjerg* i Alslev, som var blevet jordegodsejer i Henne sogn, og *Søren Christensen Ryegaard* til *Hesselmed* i Aal, som 1758 havde købt Hennegård. Den anden side drejer sig om skolevæsenet i det hele taget, og hovedpersonen i den er provst *Brorson* i *Lunde*, søn af H. A. Brorson, og sognepræsten til

Henne og Lønne, *Peder Viborg*. Personlig animositet har åbenbart været tilstede forud.

Degnen *Jørgen Hansen Døstrups* boligforhold har været yderlig slette. Det fremgår af et brev fra *Wøldicke* til provst *Brorson* af 30te maj 1768. *Wøldicke* har overværet visitatsen 3. pinsedag og sammen med provsten efterset degnens slette huslejlighed. *Wøldicke* har anmodet om at beordre kirkepatronen, hr. *Ryegaard* til at nedbryde det skur, som er sat udenfor det eneste værelse, degnen har, og igen tilmure den dør, som derigenem til stuen er tilsat, så at degnen kan flytte ind i sit forrige værelse igen. Provsten har jo selv været vidne til den usselhed og snart umenneskelige medfart, som kirkepatronen har øvet mod ham ved med magt at jage ham ud af »dend eeneste Værelse han har i det overalt i sig selv elendige Huus, og ind i saadan et Hul, som neppe kunde ansees dygtig til en Soe med nogle Griese.« Endda er det kirkepatronen, som har årsag til at takke, eftersom han hin 3dje pinsedag på tilspørgsel erklærede, at stedet var et skolehus, hvorfor *W.* havde påstået ham tilpligtet til at opføre en forsvarlig degnebolig i henhold til forordning af 7de juni 1743. I modsat fald vil *Wøldicke* gå ind for degnen på højere steder.

Denne skrivelse sendes af provsten til erklæring af *Ryegaard* den 26nde juni. Og til *Wøldicke* sender provsten et svar af 31te maj, hvori han anfører, at det var sognepræsten hr. *Viborgs* indsigelser, som voldte, at disputen ikke blev afgjort 3dje pinsedag. Derfor har han nu sendt ham en påmindelse om at forklare sin mening tydeligere. Men det ville være godt om *Wøldicke* ville gå ind for degnen på højere steder.

Denne skrivelse samt en erklæring fra *Ryegaard*

tilstilles den 25. juli pastor Viborg tilligemed 3 spørgsmål: 1) Er der rum nok i degneboligen til skolebørnene? 2) Får skolcheholderne den efter forordningerne tilbørlige løn? 3) Hvad har pastor Viborg iøvrigt at erindre m. h. t. forbedring af skolevæsenet?

Men allerede den 9de juni havde Wøldicke henvendt sig til stiftamtmand Lewetzau om den fortræd, Ryegaard havde gjort degnen, og »som sandelig hverken er anstændig eller snart menneskelig.« Han gør opmærksom på, at disputen, som præstens indsigelse hindrede i at få afgjort, ikke er det, degnen klager over. Den drejer sig om skolevæsenet i det hele taget, hvor Ryegaard har båret sig ligeså egenmægtigt ad. Den bolig, degnen har, kan der ikke tages fra. — Det, degnen ønsker, er blot at blive ladt i fred i den ringe bolig, som er ham levet, hvad det sandelig også var synd at misunde ham.

Ryegaard henviser blot til fundatsen, der jo er »billiget fuldkommelig og i alle måder« af Hans Adolf Brorson og von Gabel, og som fastslår, at der ikke behøves et særligt skolchus, da der er en degnebolig. Det var 9de septbr.

Som svar på Wøldickes klager af 30te maj giver Ryegaard yderligere følgende fremstilling: Degnen Jørgen Hansen Døstrup har samme degnebolig som sin forgænger, og den var opbygget i 1709 af sal. Niels Nielsen til Hennegård, fornemmelig som skolestue, og han havde givet degnen *Peder Dreier* lov til at bo deri, mod at undervisningen skulde foregå der, så længe den varede. Før den tid havde degnen boet i *Kløvgård*. Og dette forhold forblev uforandret, da Peder Nielsen Endorph erhvervede kirken fra kronen i 1719. Og det har Jørgen Hansen været vel-

fornøjet med indtil for et par års tid siden, da han ventelig efter Wøldickes tilskyndelse »har fabriqueret denne klagemaal.« Og skønt denne klage har været »ventilleret og afgjort« af provst Fabricius, har dog Wøldicke »under degnens couvert fundet fornøjelse i at pådigte mig adskillige usandfærdige beskyldninger, som kun fortjener at remitteres til deres foster-fædre under solenniter (højtidelig) benægtelse«. Fundatsen, mener Ryegaard, er på hans side, og degnen, håber han, må få en velfortjent irettesættelse. Skuret har han opsat, for at børnene kunne få egen indgang. Det er muligt, Ryegaard er genstand for et personligt drilleri fra Wøldickes side. Wøldicke var gift med Vibeke Endorph, enke efter Johan Krag i Varde, en tid ejer af Hennegaard. Der kan godt have været gammelt nid.

Det er rigtigt, at der foreligger erklæring i spørgsmålet fra provst Fabricius i Varde fra juli 1767. Jørgen Hansen har, hedder det der, afsagt sig skoleholdet forrige høst, da forældrene havde klaget over ulemfærdig omgang med børnene og over, at han ikke lærte dem noget, og han var glad ved, at en anden sattes til at undervise.

Nu sker der imidlertid det, at midt under sagen dør degnen. Og da man ved skiftet efter ham kræver, at boet skal svare til bygfæld på bygningen, gør hans enke gældende, at den ikke var overleveret dem lovformelig som degnebolig. Ellers havde det jo også været åbenbar vold, da Ryegaard brød hul på huset og satte skuret til.

Sagen viser tilstrækkelig tydeligt, hvor lidt hensyn man tog til degnens og skolens tarv.

Som allerede omtalt havde provsten *den 31te marts* sendt pastor Viborg en skrivelse med 3 spørgsmål til besvarelse: 1) Er der rum nok i degneboli-

gen til skolebørnene. 2) Får skoleholderne deres tilbørlige løn i henhold til forordningerne. 3) Hvad har Viborg iøvrigt at erindre med hensyn til en forbedring af skolevæsenet? Denne skrivelse opvækker hos pastor Viborg den dybeste harme. Han ser i den en snare og finder indholdet »for ham modbydeligt og uanstændigt«, og antyder, at visitatsen kun var en såkaldt visitats, hvor tiden spildtes på Hennegård med forretninger af uvis art (hvormed formentlig menes selskabelighed), samt at provsten ham selv uafvidende endog er kommen til at begå et sjælemord, idet degnen i mellemtiden er død. De 3 spørgsmål besvarer Viborg således: Skoleholderen er sådan, som man kan få dem. Han selv har ikke klaget, og ingen anden har klaget. Hvad angår deres løn, da stod Dyrebye kald ledigt i 1767 af mangel på penge. De kunne være kommet fra lysepenge, som i hans tid ikke har været svaret, og dem bør proprietæren ikke »indeholde« (holde tilbage). Og kirkepatronen bør ikke stikke dem i sin egen lomme. -- Med hensyn til skolerum i degneboligen da må han svare: Jeg kender ikke Henne degnebolig. Loven gør forskel på et bol og et gadehus*). Heller ikke skoleborde og bænke var anordningsmæssige. Men det må han overlade til provstens »retfærdige og dybe indsigt« samt forordningerne. Provsten har jo herredets arkiv. Forøvrigt har provsten jo sine egne øjne at beråde sig med: Der er ikke rum for een mand, endmindre for en skole. Hvad han

*) Præsten mener, at skønt loven siger, degnen skal have et bol (husmandssted), har han kun et gadehus (jordløst). Efter gamle kort er det fuldstændig rigtig. Der er kun afsat en usselig lille firkant til huset; dette forhold skal først være rettet af en senere ejerinde af Hennegård, fru Signe Nissen.

får ind går til lønnen, undtagen hvad indsamlerne skal have, som også »påstår valuta for deres arbejde.« M. h. t. hvad han iøvrigt har at erindre i retning af forbedringer i skolevæsenet, da må der »skelnes *inter tunc et hunc*«, mellem datiden og nutiden. Dengang levede almuen i en fortrykt tilstand, nu angiver fast de fleste sig som selvejere. Forøvrigt har den nuværende kirkeejer, hvad Viborg gjorde opmærksom på hin tredje pintsedag, heller ikke svaret lysepengene til Lønne kirke. Men hverken Ryegaard eller — til hans forundring — provsten sagde noget hertil. Og han slutter skrivelsen med følgende salut: »Derfor tilønskende Dem Vidoms, Retfærdigheds og Sandheds Aands Ledsagning og Bestyrelse er jeg S/T Deres tjenestskyldige Tjenere.

P. S. Viborg.«

Provsten sender nu 1ste august en ny skrivelse med en ny række spørgsmål, hvoriblandt: hvad var der i vejen med visitatsen? hvilket sjælemord har provsten begået og på hvem? hvorfor har præsten ikke villet gentage beskyldningen om lysepengene? hvori har provsten bevist sig som Viborgs avindsmand? Viborg svarer: Han anser sig egentlig ikke forbunden til at svare herpå. Provstens brev er at anse som »en snare, hvorudi ræddelige (frygtagtige) snarest kan bestikkes, som ikke har *res i manibus* til at komme om ved (ting at holde i hænderne til støtte for gangen). Kan provsten fortrøste sig til, at visitatsen var sådan som den efter forordningerne burde være, da må han — pastor Viborg — jo råbe: fader, jeg har syndet! — Lysepengene vil han ikke ind på. Provsten har engang villet stille ham blot for hans sognebørn. At han skulde have befunden provsten som sin avindsmand, beror kun på indbildning hos denne. Men iøvrigt gælder for begge: *recte*

faciendo neminem timcas« (handler vi rettelig, behøver vi ingen at være bange for). — Dermed er målet fuldt. Provsten henvender sig til biskoppen om nedsættelse af en provsteret. Dette bevilges ham af biskop *Bloch* i Ribe. Provst *Reenberg Dam* i Varde beskikkes som sætteprovst med to præster som bisiddere. Stævning udstedes til sognepræsten i Henne og Lønne, pastor *Viborg* og til »velædle og velbyrdige Herr Søfren Christensen Ryegaard til Hesselmed og Hennegaard, om hans poster skulde blive rørte.« Den læses den 25nde august på retsmøde i Varde. Pastor *Viborg* er mødt og lader oplæse et af ham selv forfattet indlæg, hvori han protesterer mod sagsanlægget, da et kgl. rescript af 20/2 1750 befaler, at ingen rettergang mellem gejstlige må foretages, førend forlig lovlig er proponeret og prøvet. En ordentlig provsteret bør forsøge forlig, »ikke fordi jeg enten er bange for Herr Provst *Brorson* eller hans Søgmaal, men dels fordi de kgl. Forordninger bør efterleves, og dels for i ald Kjerlighed og Sagtmodighed at søge forsøgt, om Herr Provst *Brorsons* altfor hidsige *Attraa* til *Proces* ikke midlertid kunne svales. Allerhelst hvis den Respective Provste-Ret vilde iagttage at paalægge ham den Mulct, som samme rescript i saa fald dicterer.«

Sagfører *Tranberg* minder på provstens vegne om, at det, før retten blev sat, blev foreslået *Viborg* at afgøre sagen i mindelighed, men det var denne ikke at formå til, og *Tranberg* forlanger fire ugers udsættelse, samt tilført protokollen, at alt er gjort for at formå præsten til forlig. *Viborg* må indrømme, at han af retten har hørt tale om forlig. Men da han ikke har sine odcumenter ved hånden, vil han i dag »kun tilstaae viselige og kierlige medhandlings tilbydelse.«

Sagen udsættes. I retsmødet d. 22. septbr. oplæser Tranberg et indlæg, hvori han benægter alle pastor Viborgs fornærmelser og beskyldninger »in totum« (som helhed) og kræver ham tilholdt til at tilbagekalde dem og gøre afbigt og forlanger ham »anseet med nogenlunde correction og en anselig mulct til fattige præsteenker og anden gudelig brug« samt tilfunden til at betale sagens omkostninger. Pastor Viborg får derefter tilstået en frist på otte dage, der siden udstrækkes yderligere.

I retsmødet 1ste december oplæser pastor *Anders Holm* i Ål på Viborgs vegne en skrivelse, ifølge hvilken sagen fra Viborgs side i alle måder og for fremtiden er »kierlig forligt og aldeles nedlagt«. Og han beder Msr. Tranberg her i protokollen at erklære, at det samme måtte være tilfældet fra provstens side. Derefter oplæses en skrivelse fra provst Brorson, hvori denne erklærer sig fuldkommen »satisfait« (fyldestgjort). Man tør antage, at den besindige pastor Holm og andre har arbejdet ivrigt på en bilægelse af denne strid, der i længden kun kunne vække forargelse. Præstens udtryk var så skrappe, at provsten nødvendig måtte have en vis oprejsning, hvis det ikke skulle skade hans autoritet i hans embedsførelse. Og pastor Viborg yder da også denne satisfaction uforbeholdent i sin slutskrivelse:

»Underskrevne, som i et skrift af 27nde juli d. å. haver tillagt min Provst Herr Brorson adskillige hans gode navn og rygte fornærmelige beskyldninger, erkjender og tilstår herved, at samme udi overilelse er skrevne, og dem jeg ved nærmere eftertanke haver befunden urigtige og anstødelige, hvilke jeg desårsag igjenkaldet og in totum mortificerer som uskrevne og døde og magtesløse, for derved at

giøre min Provst satisfait, efter forligets tilbud af
12te novbr. d. å.

Henne Prg. 15de Novbr. 1768.

Peder Viborg.«

Således endte denne strid. Præsten for op som en løve og faldt ned som et lam! — Og dog havde han næppe ganske uret. Skolevæsenet trængte til at op- hjælpes, og han havde den gode vilje. Degnens lej- lighed var elendig, antagelig har der også været no- get galt med lysepengene. Men han frygter åbenbart proprietærene og forløber sig over for provsten. Derfor endte det, som det gjorde.

Undersøgelser i Aastrup Kirke

i Forbindelse med Restaureringen i 1952.

Af K. Høgsbro Østergaard.

Den 13. Januar 1952 blev Aastrup Kirke lukket for at gennemgaa en længe planlagt og tiltrængt Restaurering. Gulvet var delvis ødelagt af Svamp, Varme anlægget brændt i Stykker, den elektriske Installation ødelagt af Rust og Yderdøren mod vest ødelagt af Storm og Regn. Hertil kom, at der var flere Ting, som krævede en Ændring af æstetiske Grunde. Bænkene, som var af Fyrretræ fra 1850, var aabne i Ryggen og lignede nærmest Forsamlingshushænke. Den elektriske Maaler med tilhørende Afbrydere hang frit i Koret ovenover Døbefonten og skæmmede Koret. Vinduerne, som var fra 1875, var af Støbejern og lignede Staldvinduer og kunde ikke aabnes. En Restaurering var paabegyndt i 1928 og havde omfattet Altertavle og Prædikestol, men maatte saa standse af Mangel paa Penge. Nu kunde man ved Hjælp af bl. a. et Legat af en af Sognets Gaardmænd, Niels Christensen Ansager, til Udsmykning af Kirken, fortsætte med Restaureringen.

Faa Dage efter blev saa Stolene og Altersranken fjernet og Bræddegulvet i Skibet og Flisegulvet i

Koret brudt op. Varmeanlægget blev fjernet og den gamle Syddør aabnet igen til det nyligt genopførte Vaabenhus; det gamle havde man faaet Lov til at nedbryde i 1850 (fordi »man havde ikke Raad til at

(Fig. 1). Kirken indvendig efter Restaureringen. Bemærk den smukke Triumfvæg af Kvadersten og den smukke Prædikestol i vestjydsk Snedkerstil.

holde det vedlige!«) Dermed saa Kirkens Indre ud næsten som i hine fjerne Tider, da Rummet stod færdigbygget med sit nøgne Lergulv, knortede og krogede Bjælkeloft og knudrede Vægge.

Jeg havde længe set frem til dette Tidspunkt med Forventning. Nu var der Lejlighed til at undersøge Gulvlagene i Kirken og maaske finde frem til noget, som kunde bidrage til at forklare de mærkelige Runesten, der fandtes 1861 ovenover Vinduerne i Korets Vægge og den lige saa gaadefulde Sten med Billedet af en Ridder vendt paa Hovedet ved Vinduet i den nordlige Side af Koret.

Da disse Sten ganske afgjort ikke er hugget af Kirkens Bygmester »for hans Fornøjelses Skyld,«

(som J. Helms mener i sin Beretning til Nationalmuseet i 1873), men har stor Betydning for Forstaaelsen af Kirkens Bygningshistorie, er det paa-krævet at give en detailleret Beskrivelse af dem her, inden en Redegørelse for Udgravningens Resultater fremsættes.

De findes udførligt omtalt i ovennævnte Indberetning af Helms fra 1873. Han har set Stenene taget ud ved Murenes Omsætning i 1866. (Dateret ved Ankrene i Korvæggen). Endvidere er de omtalt i Wimmers »De danske Runemindesmærker« og i Erik Molktes og Lis Jacobsens »Danmarks Runemindesmærker«, som udkom i 1942. (Sidstnævnte Sted Nr. 21—22 og 23, fig. 67—68—69—70—71 og 1036.)

Den ene Sten ligger ovenover det østre romanske Korvindue og udgør en Del af det, idet Vinduets Runding er hugget ind i den. Ovenover denne Runding mellem Stenens Overkant og en Linie trukket tværs over Vinduet lidt lavere end Rundingen er der svagt indhugget de 13 første Runer af det yngre Runefabets 16 Runer. Molkte skriver*), at de har magisk Betydning for Kirken. J. Helms**), som saa Stenene nedtaget i 1866, siger, at han er ganske overbevist om, at de er hugget samtidig med Kirkens Opførelse. Samtlige Runer staar paa Hovedet (se Fig. 2). De kan iflg. Molkte gengives saaledes:

f u p o r k h n i a s t b

Den anden Sten (Fig. 3) findes over det romanske Vindue i Korets Nordvæg. Den udgør ligesom Overliggeren ved Østvinduet en Del af selve Vinduet, idet Vinduesrundingen er indhugget i den. Her findes til højre for Vinduet mellem Stenens Overkant og en

*) Danmarks Runemindesmærker.

**) Indberetning til Nationalmuseet 1873.

Rammestreg, der naar ned i samme Afstand under Vinduesrundingen som ved Østvinduet, 7 Runer, som ogsaa staar paa Hovedet. Den midterste Rune er adskilt fra de andre ved en Prik paa hver Side. De kan gengives saadan:

fin . k . ri i

Runerne har samme Højde, som de over Østvinduet og er som dem ogsaa kun ganske svagt indhugget. Lidt længere nede, paa den anden Side af Run-

(Fig. 2). Det østlige Korvindue.

dingen staar der en enlig Rune, den saakaldte Haggal-Rune eller h-Rune.

Den eneste Tolkning Moltke fremsætter om disse Runer er, at Runerne »fin« muligvis angiver Navnet paa Kirkens Bygmester; iøvrigt mener Moltke, at Runerne her, ligesom ved Østvinduet, har magisk Betydning. Jeg tvivler dog paa, at der ligger nogen særlig Betydning gemt i Runerne udover den rent magiske. Det er snarere meningsløse Bogstavsammenstillinger af samme Art som man træffer paa en Del Runebrakteater eller paa de saakaldte Himmelbreve, der angav hvilke Bogstaver, der beskyttede een mod Ild og Torden og m. m., og som anvendtes saa sent som i 1864 som Værn mod at blive saaret i Krigen^{*)}.

*) Se fra Ribe Amt 1934 S. 555.

Under »Hagal«-Runen tilvenstre for Vinduet er der med dybe klare Linjer indhugget et Billede af en Ridder eller Kriger, jfr. Mandsskikkelsen paa

(Fig. 3). Det nordlige Korvindue.

Stenen i Andst Kirke^{*)}). Billedet staar omvendt. Han bærer en spids Hjælm paa Hovedet, som naar helt

^{*)} Se fra Ribe Amt 1942 S. 370.

ned over Ørerne, og er iført to lange Kjortler, som naar ned over Knæene. Den inderste er længere end den yderste. Kjortelen har Folder, som kun er tegnet under Midjen, lange Ærmer og dyb, spids Halsudskæring. Paa Fødderne har han spidse Sko med Sporer. Med venstre Haand holder han et eller andet Vaaben (?) hævet over sit Hoved; i den højre Haand holder han et langt ovalt, spidst Skjold med Beslag af lignende Type som paa Kalkmalerierne i Aal Kirke. Foran Skikkelsen er der afbildet noget, der kan ligne et stiliseret Træ. Dr. Nørlund mener, Stenen har været Led i en større Billedkomposition. Han daterer den til 2. Halvdel af 1100 Aarene. Moltke mener, at da den staar paa Hovedet, kan den ikke være anbragt paa sin oprindelige Plads**).

Mon der da skulde være Fundamenter af en tidligere Bygning paa Stedet? Det var det Spørgsmaal, som havde interesseret mig meget, og som jeg haabede en Gravning kunde give Svar paa. Maaske det ogsaa var muligt at finde ud af, om der var Tegn paa, at der havde været et Fundament nærmere ved de gamle Døre, saadan som en Forskydning i Skraakantsokkelen lod formode, og at Kirken saaledes engang i romansk Tid var blevet udvidet mod Vest. Det var med disse Problemer i Tankerne, jeg begyndte min Undersøgelse af Gulvlagene inde i Kirken.

Nationalmuseet havde givet sin Tilladelse til Undersøgelsen og blev holdt underrettet med Rapporter hele Tiden.

Tilsyneladende var der ikke noget mærkeligt ved det man saa, da Bræddegulvet var fjernet, og Fliserne i Koret brudt op. Der laa et Lag af gulligt løst

***) Danmarks Runeindskrifter, S. 47, hvor der henvises til en Meddelelse fra Dr. Nørlund.

Sand over det hele, kun med enkelte Rester af det Munkestensgulv, som havde været i Kirken helt til 1904, og hvoraf der endnu var betydelige Rester i Koret og regelmæssigt Gulv i Taarnrummet. Kun lige foran Alteret, paa det Sted, hvor Alterskrankens

(Fig. 4). Fundamentet foran og inde under Alteret. Dets svære Karakter fremgaar umiddelbart af Billedet, skønt det paa Grund af de svære Forhold ikke kunde fotograferes i fuld Dybde.

Bræddegulv havde hævet sig over den omgivende Gulvhøjde, ragede der nogle store løse Kampesten op gennem det gule Sand. Her begyndte jeg Undersøgelsen. Da Sandet var børstet væk, viste der sig en Firkant af løse Sten noget forskudt til højre for Alteret. De yderste laa 1,20 m foran Alteret, hele Bredden var ca. 1,80 m. Da det nuværende Alter var muret op af røde Teglsten og stod helt ind til Østvæggen, kunde det ikke være det oprindelige. (De gamle Altre er som Regel muret af raa Marksten eller Kvaersten og staar frit i Forhold til Korets Endevæg). Disse løse Sten maatte da være Fundamentet for det oprindelige Alter. For at se, hvor dybt dette Funda-

ment var, gav jeg mig til at gaa i Dybden og fjernede de øverste Lag Sten.

Mellem Stenene fandtes der en Mængde Muslingeskaller, navnlig af den almindelige Blaamusling. Mange af dem var næsten hele. Det var Rester af daarlig brændt Skælkalk, der brugtes som Mørtel. Under dette Lag fandtes et meget kraftigt Lag af Aske og Trækul. Det laa saa tæt og kompakt, at man kunde skovle det op uden Iblanding af Sand og Sten. Det viste sig nu, at Fundamentet blev ved med at gaa i Dybden og i Stedet for at afgrænses tydeligere, gik det nu over i Forbindelse med Fundamenterne under Sidemurene, som i Nordsiden strakte sig 50 cm ind i Koret og i Syd 1,00 m. Mellem Stenene i Overfladen af Fundamentet fandtes to Stykker irret Malm, muligvis Stykker af en Lysestage, og en Hvæssesten. Ingen af disse kunde desværre dateres. Stenene var dels store Kampesten, saa store, at man knap kunde løfte dem, dels kløvede Marksten. Billedet Fig. 4 viser Karakteren af Fundamentet. Det kunde følges til en Dybde af ca. 1,00 m (!) en overraskende stor Dybde paa dette Sted; meget dybere end almindeligt for et Alterfundament. Fundamentet var udpræget romansk, idet Stenene laa i løst Sand og uden Iblanding af teglbrændt Materiale. Nede i Bunden af Fundamentet kunde man følge Udgravningen for Fundamentet i en Dybde af 20 cm. Linjen stod aldeles tydelig mellem uomgravet fast jord udenfor og omgravet løs Jord indenfor Fundamentet. Langs med den østlige Korvæg var Forholdene noget urolige og uklare. Det saa ud, som om Østvæggen var sat om engang eller sat ind i Fundamentet. Der var et Mellemrum paa 20 cm mellem dette Fundament og Østvæggens Skraakant-Sokkel-

sten. Ved en Undersøgelse udenfor Korets Østvæg fandtes intet Tegn paa, at Kirken har haft Apsis.

I Korets sydvestlige Hjørne fandtes en lille Rest af et Lergulv, det eneste i hele Koret. Det laa i 40

(Fig. 5). Lergulvet i Korets sydvestlige Hjørne. (40 cm under sidste Gulv i Koret). I denne Dybde blev Mønterne fundet.

cm's Dybde tæt klinet op ad Korets og Triumfbuens Sokkelsten. (Se Fig. 5). Under dette Lergulv fandtes der Trækul. Inde under de nederste Sten i Triumfbuen fandtes der ogsaa Trækul.

Under Sydvinduet, i ganske ringe Dybde i det gule Sand og ovenpaa Syldstenene i Fundamentet under Syd væggen, fandt jeg Spor af en lille Barnegrav. Den viste sig som brune Linjer i Sandet, og efter at jeg var blevet opmærksom paa dem, kunde jeg følge de brune Linjer, i lodret Plan i ca. 8 cm Dybde. Derefter forsvandt Linjerne og blev til en tynd brun Flade. Indenfor Omridsene fandtes to smaa irrede Knappenaale med runde Hoveder («Nipsenaal-Facon») og et par ganske smaa Knogler. Kistens

Længde var maksimalt ca. 50 cm. Siderne og Endestykkerne var paa Grund af den ringe Dybde, hvori Kisten laa, blevet traadt ind.

I Nærheden af denne Kiste fandtes Glasskaar fra Korvinduet. Det var Skaar af Glas, som var skaaret over med Glødetraad. Enkelte Stykker viste Rester af Maling, andre Stykker havde forskellig Farve, hvoraf man kan slutte, at Korvinduet engang har haft Glasmalerier. Længere nede mellem Fundamentets Sten, i et stærkt trækulsholdigt Lag, fandtes der nogle sorte Lerkarskaar, som Dr. phil. Aage Roussell mente kunde være Skaar af en »Gravpotte« til Trækulsgløder fra romansk Tid.

I samme Lag fandtes to Mønter, som blev indsendt til Den kgl. Mønt og Medaillesamling. Den ene (Fig. 6 c) var fra Valdemar Sejrs Tid, udmøntet i Ribe efter 1234. (Den er nærmere beskrevet i Hauberg: »Danmarks Møntvæsen, 1146—1241, VI-42b.)

Den anden (Fig. 6 f) var fra Christoffer den Andens Regeringstid, 1276—1332. Den er udmøntet i Slesvig og er beskrevet i Aarvog for nordisk Oldkynlighed 1884, s. 368 Nr. 6.

I den nordlige Side af Koret og i samme trækulsholdige Lag og mellem Stenene i Fundamentet under Nordvæggen, fandtes ligeledes to Mønter. Den ene (6 d) var af samme Type som den Valdemar Sejrs Mønt, der blev fundet ved Sydvinduet (Fig. 6 c), den anden var ogsaa fra Valdemar Sejrs Tid, men af en anden Type, udmøntet i Nørrejylland ca. 1230 (Fig. 6 a). (Se Aarb. for nord. Oldk. o. H. 1931, S. 218,5.)

Den mest interessante Mønt fandt jeg dog tilfældigt uden for Kirken i Fyld fra Koret. Det var en hidtil ukendt Mønt fra Valdemar Sejrs Tid. (Se Fig. 6 b og Fig. 7). Om denne Mønt skrev Museumsin-

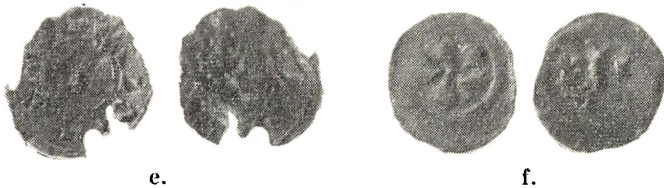
spektør ved den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Georg Galster (Berl. Tidende 6-10-1952), at den stammer sandsynligvis fra de tidligste (og lykkeligste) Aar af Valdemar Sejrs Kongetid (1202—1241).

Valdemar Sejr, Nørrejylland.

Valdemar Sejr, Ribe (efter 1234).

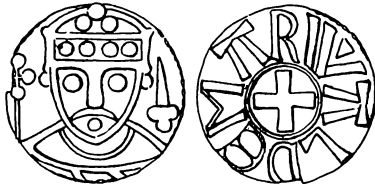

Valdemar Sejr, Ribe (eft. 1234). Christopher II, Slesvig.

(Fig. 6). Mønterne fundne i Koret.

Den er efter sin Tegning og Vægt (0,68 gr. Sølv) jydsk. Derimod er det lidt vanskeligere sikkert at afgøre, i hvilket af de jydskes Møntsteder, den er blevet slaæet. Den viser paa den ene Side Kongens kronede Brystbillede med korsformet Scepter og Sværd; paa den anden Side læses Omskriften WAL-DEMAR omkring et Kors.

Derefter undersøgte jeg Omraadet under Triumfbuen. Her havde der i gammel Tid været en muret Opgang til Prædikestolen, som havde optaget det halve af Korbuens Bredde. Her fandtes tæt inde ved den søndre Side en fjerde Mønt, som var saa slidt,

(Fig. 7). Hidtil ukendt Mønt fra Valdemar Sejrs Tid. Fundet i Gangen syd for Taarnet i Fyld fra Kirken. (Samme som Fig. 6 b.) Tegnet af den kgl. Mønt- og Medaillesamling. (Cliche: Berl. Tidende.)

at den var helt utydelig, men af Museumsinspektør Galster formodedes at være en »Borgerkrigsmønt« fra ca. 1300, udfra det almindelige Indtryk af dens Vægt og Størrelse. Længere ude i Gennemgangen under Buen fandtes endnu en Mønt. Den var Mage til de andre tidligere fundne fra Valdemar Sejrs Tid, møntet i Ribe efter 1234. (Fig. 6 e). Denne Mønt laa paa en ret velbevaret Lergulvsflade i en Dybde af 40 cm (samme Dybde som de øvrige).

Der fandtes intet Fundament under denne aabne Del af Triumfbuen. Den nordlige Del var gennemgravet, i den søndre Del var der intet bemærkelsesværdigt, f. Eks. Tegn paa Stolpehuller.

Derefter undersøgte jeg det endnu urørte Felt mellem Triumfvæggen og Fundamentet foran Alteret. Her havde jeg ved min Færden i Koret bemærket, at Fliserne var sunket. Det viste sig hurtigt, at denne Sænkning skyldtes en Grav, som laa lige midt for Alteret uden nogen Grav ved Siderne. Den laa

i en meget ringe Dybde, Bunden kun ca. 1 m under Gulvet. Ved en nænsom Afbørstning af Sandet viste det sig, at Graven var uforstyrret og indeholdt tydelige Spor af at have været en Kvindegrav. Der fandtes et sammenhæftet Haarbaand vævet i Mønster, fra Tiden omkring 1700 (iflg. Meddelelse fra Dansk Folkemuseum). Heraf kunne jeg skønne, at det var en Datter af Pastor Holst, som blev gift med en Præstesøn fra Thorstrup, Iver Gregersen Krabbe, som laa begravet her.

Om der under denne Grav var endnu en Grav, muligvis fra Kirkens ældste Tid, ved jeg ikke. Den ringe Dybde kunde tyde paa, at der har været Hindringer for at gaa ned i større Dybde, men jeg fandt det ikke rigtigt at forstyrre Graven for at fortsætte Undersøgelsen paa dette Punkt, da det vilde være uden større arkæologisk Betydning. Den vil senere blive omtalt i Forbindelse med en Grav, som jeg stødte paa nede i Skibet.

Efter at Koret saaledes var undersøgt, vendte jeg min Opmærksomhed mod Omraaderne foran Triumfbuen. I Nordsiden var der, som før nævnt, blevet anlagt et Calorifæreanlæg i 1928 og Grunden var gravet ud i ca. 2 Meters Dybde. Herfra var der saa ført en Luftkanal over til den sydlige Side foran Prædikestolen. Ved Udgravningen i 1928 var der fundet over en halv Snes Kranier i dette Omraade, uden at Stedet var blevet undersøgt nærmere. Det har antagelig været Grave fra Reformationstiden, idet jeg inde bag Pudslaget oppe paa Væggen ovenover Varmeapparatets Plads fandt to svære Egetræsstykker indmuret, hvori der endnu sad Rester af to svære Jernankre, som antagelig har baaret et Epitafium, sandsynligvis det Epitafium, som nu danner Rammen om Præstefortegnelsen, og som ind-

til nu havde hængt over Norddøren. Det blev i sin Tid opsat af en Præstesøn, som blev Biskop i Lund, Poul Mortensen Ostrup, over hans Forældre og hans Mors Mand af første Ægteskab. (Se: »Slægtbog over Familien Borberg« 2. Udg. Skive 1944, S. 138).

I dette stærkt forstyrrede Omraade, umiddelbart Vest for Varmeanlægget, fandtes der dog flere usædvanligt store løse Sten, som tydede paa, at der havde været et eller andet Fundament paa dette Sted. Men Omridsene var udviskede ved de Begravelser, der havde været der. Mellem de store Sten fandtes en Barnegrav. Jeg opgav derfor at finde dybere liggende Linjer i dette Omraade.

I Omraadet foran Prædikestolen var Forholdene meget bedre. Her laa det ældste Lergulv urørt. Efter at have fjernet det, viste der sig et Fundament, som var meget bredere end almindeligt for en Sidevægs Fundament. Det strakte sig over en Meter ud fra Væggen og i Overkanten laa der tre utilhugne Marksten i Skælkalk i en Linje vinkelret paa Sidevæggen. (Se Fig. 8).

Det strakte sig 2,70 m ud foran Triumfvæggen og bestod af overordentlig store og ukløvede Kampesten. Ved at følge Fundamentet nedefter kunde jeg tydeligt se en Gravelinje i Undergrunden vinkelret paa Sidevæggen. Særlig karakteristisk for dette uforstyrrede Fundament var den store Hjørnesteen ind mod Skibet. Ogsaa her var der Trækul, Aske og Muslingskaller ovenpaa Fundamentet, men ikke i saa kraftigt et Lag som i Koret. Fundamentet fortsatte ind under Luftkanalen og ind under Prædikestolen. Her fandt jeg en Mønt fra 1761 i det gule Sand med Teglsten, som dækkede over Fundamentet. Dybden var 80 cm.

Niveauforskellen mellem de øverste Sten i dette

Fundament og Underkanten af Syldstenene i Væggen viser, at der her maa være Tale om to forskellige Fundamenteringer. En anden Ting, der tydede herpaa var, at Vest for dette Fundament blev Fun-

(Fig. 8). Fundamentet foran Prædikestolen. Bemærk den store Hjørnesteen og de tre smaa Sten til højre ovenpaa Fundamentet, som ligger fast i Kalkmørtel af Skælkalk. Maalestockken i Billedet er 0,50 m lang.

damenteringen meget smallere og bestod af meget mindre Sten.

I hele Midtergangen var der Begravelser. En af dem var urørt og blev nærmere undersøgt, fordi den laa i Nærheden af et Omraade, som krævede en nærmere Undersøgelse. Graven laa alene i Midten af Skibet ud for Norddørens østlige Side. Den laa noget dybere end Graven i Koret, ca. 1,50 m. I en sortmalet Fyrretræskiste laa der her en yngre Mand i 30—40 Aars Alderen. Der var ingen Blyplade eller lignende, som kunde sige noget om, hvem det var, men der var en Buket paa Brystet, omvundet med et Silkebaand vævet i et Mønster, som var af omtrent sam-

me Art, som Silkebaandet, der blev fundet i Graven i Koret. At det var en Mandsgrav, kunde ses af det velbevarede kortklippede lyse Haar.

Buketten var meget ejendommelig. Den bestod af Rugaks og Fjer. Den eneste, som denne Grav kan passe paa af de Præster, som har været i Embedet, er Iver Gregersen Krabbe, en Præstesøn fra Thorstrup. Han kom til Aastrup 1692 som Kapellan for Pastor Holst, som var blevet saa affældig, at han en Paaskedag maatte gaa ned af Prædikestolen uden at faa noget sagt. Samme Aar Krabbe kom, blev han trolovet og gift med Holst's næstældste Datter, Dorothea, og de fik 3 Børn. Hun døde i 1699 i Barselseng. Krabbe var inden Pastor Holst's Død i 1694, efter Beboernes Ønske blevet hans Efterfølger i Embedet, og det maa derfor anses for sandsynligt, at han har ladet sin unge Hustru begrave paa den fornemste Plads i Kirken i Koret foran Alteret, der hvor der var en Kvindegrav fra ca. 1700. Nogen Tid efter blev Krabbe gift med en Datter af Provst Friis i Vilslev. I dette Ægteskab var der ogsaa tre Børn, men saa dør Faderen i 1704. Det sidste Barn bliver født efter hans Død. Enken er da antagelig flyttet fra Sognet og derfor ligger hendes Mands Grav alene nede midt i Kirken.

Vest for denne Grav fandtes det Fundament, som svarede til den Sænkning af Skraakantsokkelen i Kirkens Nordside, som jeg havde bemærket før Restaurationen. Det var over 2 m bredt og havde en Dybde paa over 1,50 m. Det mest mærkværdige Træk ved dette Fundament var, at dets østlige Kant gik ind foran Syddøren (se Tegn.). Regner man med en Murtykkelse paa 1 m, giver det en Afstand paa kun ca. 20 cm fra Syddørens vestlige Karm til Vestvæggen. Det forekommer mig at være lovlige

lidt, selv om man har Eksempler paa en meget lille Afstand paa dette Punkt, f. Eks. i Kirken i Foulum i Viborg Stift.*) Ved Nordsiden gik Fundamentets østlige Side i Flugt med Norddørens vestlige Karmstykke. Fundamentet laa lige under Kirkens gamle Ler-

(Fig. 9). Fundamentet for Kirkens oprindelige Vestgavl set gennem en Luge i Kirkeloftet. (Stenene er mindre end i Fundamenterne i Koret og foran Prædikestolen).

gulv, som her var dækket af et hvidt Lag Kalk. I Midten af Skibet var Fundamentet fjernet. Paa begge Sider af Fundamentet var der fast Jord i en Dybde af ca. 1 m. Det var blaagraat Sand. Jeg lagde ikke Mærke til nogen Aldannelse. Ovenpaa Fundamentet var der Trækul og Aske. Det vedføjede Billede (Fig. 9) er taget oppe fra Kirkeloftet gennem en Lugeaabning og Dimensionerne vil fremgaa af, at det Staalbaand, som ligger ovenpaa Fundamentet, er 2 m langt.

Foran Norddøren, delvis inde over dette Fundaments østlige Kant laa der en Lergrube, som havde

*) Fabricius: »Dansk Kirkekunst«, S. 127.

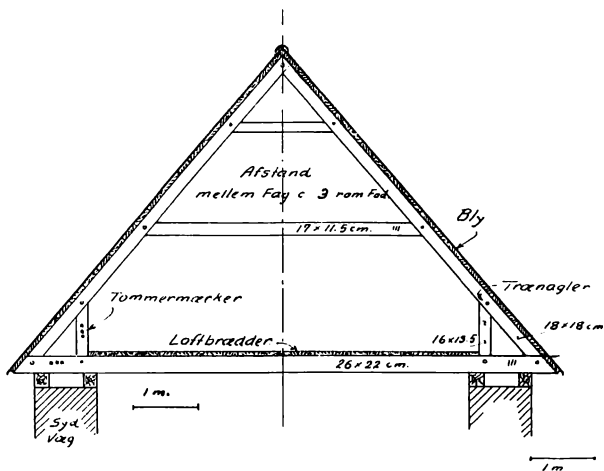
været anvendt ved Smeltning af Bly til Støbning af Blypladerne til Taget. (Fig. 10). Dens Overkant laa noget under Fundamentets Overflade. Kanten af Gruben og Lergulvet i Nærheden var rødbrændt og i Sprækker i Grubens Sider var der størknet Bly. Gruben var ca. 50 cm i Diameter foroven og konisk

(Fig. 10). Smeltegruben. Man ser det lysegraa Lag paa Grubens Inderside. I Kanten af Gruben og i Gulvkanten i Baggrunden ses størknet Bly.

formet. Vægtykkelsen ca. 10 cm. Indersiden af Gruben var dækket af et hvid-graat haardt Lag, antagelig Blyilte fra Smeltningens proces. Lignende Smeltegruber for Bly er jeg senere stødt paa i baade Faaborg og Kalvslund. Hvordan de har været anvendt, ved jeg ikke. Deres Placering inde i Kirken er overraskende. Man maa have ønsket at staa i Læ under Arbejdet med Smeltningen og dog have rigelig Lufttilførsel, da disse Gruber findes i Nærheden af Dørene, enten Nord- eller Syddøren. (Kalvslund). Denne Smeltegrube vidner om, at Kirken fra meget gammel Tid har været dækket med Blytag, maaske

helt fra dens første Tid. Lidt længere øst for denne Grube og lidt nærmere Døren syntes der at være Spor af endnu en Grube. Ogsaa her var Lergulvet teglbrændt omkring en Fordybning, og der var størknet Bly i Sprækker i Leret omkring Stedet, men Forholdene var ikke helt sikre.

(Fig. 11). Den ældste Del af Tagkonstruktionen over Skibet i Aastrup Kirke.

At Kirken virkelig har haft Blytag helt fra sin Opførelse, herpaa tyder ogsaa den ualmindelig velbevarede Tagkonstruktion. Gaar man op paa Loftet over Skibet gennem en Lem i Vaabehuset (der er ingen anden Adgang), saa vil man kunde finde, at der er Tømmermærker paa alle Bjælkerne i Tagkonstruktionen. I Sydsiden (Fig. 12) er det smaa, tilsyneladende firkantede Huller, der dog er slaaet ind fra Siden med en eller anden Slags smal Økse. I Nordsiden (Fig. 13) er det smalle Streger, ogsaa tilsyneladende hugget med en særlig Økseform. Tæller man saa efter, viser det sig, at lige ovenover det tværgaaende Fundament ved de gamle Døre begyn-

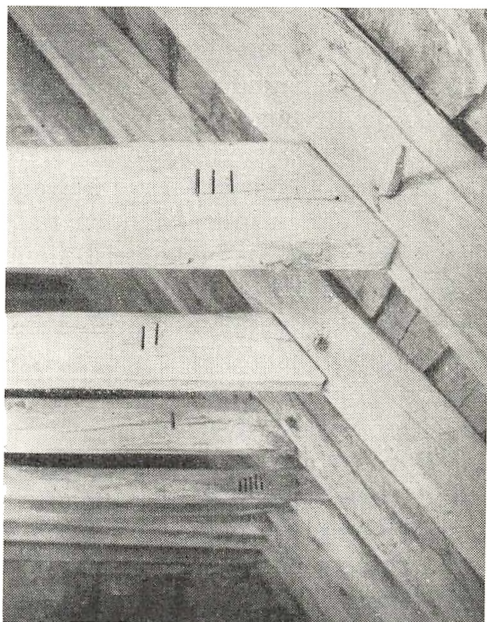
der en Talrække fra 1 til 11 op til Triumfbuen og fra Vestgavlen henne ved Taarnet begynder en anden Talrække fra 1 til 5, som naar lige frem til det

(Fig. 12). Fag Nr. 8 og 7 i Kirkens Sydside. I Baggrunden en Dynge Pinde, som Allikerne har puttet ind gennem et Tagvindue, skønt det er spærret med Traadvæv.

tværgaaende Fundament. Det vil altsaa sige, at Skillelinjen mellem den oprindelige Kirke og Udvidelsen, som maa være sket i romansk Tid, da Forlængelsen af Murene er sket med Kvadersten, har holdt sig oppe i Tagkonstruktionen lige til vore Dage. Hvis hele Tagkonstruktionen var brændt eller blevet fornyet, vilde Tømreren have nummereret Bjælkefagene med Tallene fra 1 til 16. Nummeret 11 er hug-

get som et V i Sydsiden og som et X i Nordsiden. I den østlige Del af Tagkonstruktionen er Bjælkerne meget nøjagtigt og smukt forarbejdede. Hanebjælken er *tappet* ind i Spærene. I Udvidelsen er der

(Fig. 13). Nordsiden af Tagværket i Aastrup Kirke. Man ser Overgangen mellem den ældste og den yngre Del af Tagkonstruktionen.

anvendt Materiale, som har været brugt før, og Udførelsen er her mere unøjagtig. Spærene har saaledes flere Huller, som ikke svarer til deres nuværende Anvendelse.

I Bogen »Vore gamle Kirker« skriver Thure Hastrup, (S. 13), at »af det romanske Tagværk er der saa godt som aldrig noget tilbage nu; det har maattet vige for senere Tidens Ombygninger.« Dette synes

ikke at være Tilfældet i Aastrup. Der mangler ganske vist Tømmermærker i den sydlige Ende af Hanebaandene i Fagene Nr. 2—7—9 og 10, men de to sidste har dog Mærker i Nordsiden, saa maaske de er gamle alligevel. Bjælkerne er meget svære og nogenlunde fuldkantede. Selve Loftsbjælkerne er selvfølgelig de sværeste; de maaler 26×22 cm. Spærene er 18×18 cm. Hanebaandene $17 \times 11,5$ cm. Brædderne, som bærer Blytaget er af Eg og meget lange, brede og krumme og synes ogsaa at være meget gamle. De bredeste maaler 35,5 cm i Bredden. (Se Tegn. Fig. 11). Gennemsnitsafstanden mellem Fagene i den ældste Del af Tagkonstruktionen er ca. 95 cm. I den yngste Del er den 91 cm. Til Sammenligning tjener, at 3 romerske Fod er lig med 91,2 cm (ifølge Fabricius: Dansk Kirkekunst, S. 125).

Gaar man saa op paa Loftet ovenover Koret, gennem en lille Lem i det sydvestlige Hjørne, saa viser det sig, at Tømmermærkerne i de 6 Fag her er af samme Slags som i Tagkonstruktionen ovenover Skibet, nemlig smaa firkantede Huller i Sydsiden og Streger i Nordsiden. Men her er der noget mærkeligt: Rækkefølgen i Sydsiden er modsat den i Nordsiden, saaledes at f. Eks. Hanebaandet i Fag Nr. 4 fra Triumfvæggen i Sydsiden er Mærket med fire Prikker og i Nordsiden med tre Streger.

Hanebaandene her i Koret er *bladet* ind i Spærene, paa samme Maade som Hanebaandene i Udvidelsen over Skibet. Tagkonstruktionen over Koret maa saaledes anses for at være samtidig med Udvidelsen og altsaa fornyet engang i senromansk Tid. En Egebjælke er lagt som Muranker ovenpaa Hanebaandene og er med en Trætap forankret i Triumfbuens Gavlstykke og aabenbart paa tilsvarende Maade forankret i Østgavlens indre Skalmur. Det

kunne se ud til, at man i hvert Fald over den ældste Del af Skibet, har et endog meget velbevaret Tagværk fra den romanske Tid.

En Overlevering i Sognet fortæller, at Bjælkerne i Kirken stammer fra Sekjær. (Sekjær er nogle Gaarde i den nordvestlige Del af Holsted Sogn). Paa Forhaand vilde man stille sig skeptisk overfor en saadan Tradition. Det gjorde jeg selv, da jeg hørte den første Gang, men at der kan være noget om det, fik jeg en Anelse om ved at lægge Mærke til en Notits paa Videnskabernes Selskabs Maalebordsblad over Holsted Sogn fra ca. 1798. Her har Landmaaleren tegnet en lille Cirkel paa Marken ved Sekjær og udtrykkelig noteret: »Høieste Træe i Seekjær.« Naar der saa sent som 1798 har været saa store Træer i Sekjær, at Landmaaleren har fundet det værd at notere paa Kortet, saa er det jo ikke umuligt, at der har været Tømmer nok at hente der, da Kirken blev bygget.

For at faa lidt mere Klarhed over de mærkelige Fundamenter, som jeg fandt Spor af foran Alteret og Prædikestolen, foretog jeg nogen Undersøgelser af Fundamenterne udenfor Kirken under Kirkens Fortove. Øst for Koret fandtes der intet usædvanligt. Fundamentet var ikke mere end ca. 35 cm bredt paa dette Sted. Det indeholdt nogle Skærver fra Kvadertilhugningen og bestod af ret smaa Sten. Derimod var Forholdene mere mærkelige paa det Sted af Nordmuren i Skibet, som svarede til Enden af Fundamentet foran Prædikestolen.

Det var ganske tydeligt, at der var sket en Udvidelse paa dette Sted. (Se Tegningen). I Sydsiden var der Tegn paa en lignende Udvidelse, men knap saa tydeligt, da Grave havde forstyrret Forholdene noget. Her var ogsaa mange Afslag fra Kvadertilhug-

ningen, let kendelige paa deres »Fuglebryst«. (Se Fra Ribe Amt 1939, S. 183). Et af disse Afslag havde tilmed Mærke efter et Kilehul. Det var sandsynligt, at denne Udvidelse var samtidig med den nuværende Kvaderstensmurs Opførelse, og at det var en Forlængelse mod vest af et noget lavere liggende og ældre Fundament.

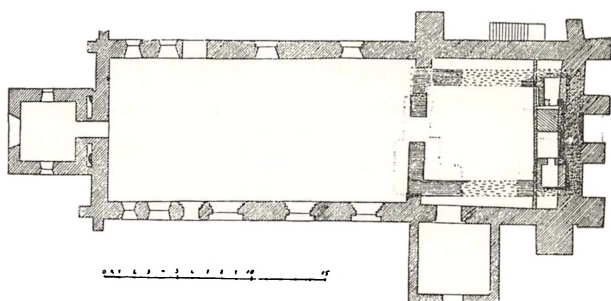
Saa vidt jeg kan skønne (og jeg kan ikke se, der er Mulighed for nogen anden Fortolkning af de fundne Fundamenter), har der ligget en mindre Bygning under den nuværende Kirkes Kor og den østlige Del af Skibet. At dømme efter de bevarede Fundamenters Bredde, maa denne Bygnings Mure have været ca. 1 m brede. Dens Størrelse har været ca. 8×5 Meter udvendig. Da vigtige Dele af denne Bygnings Fundamenter ligger inde under den nuværende Kirkes Mure, kan man ikke sige noget bestemt om dens virkelige Form, men af Forskellen mellem den indre Afstand mellem Fundamenterne i Koret og foran Trimfbuen ser det ud som om der har været to Afdelinger (maaske noget i Lighed med det romanske Kapel, som jeg fandt ved St. Gertruds Kilde i Sig. Se Fra Ribe Amt 1938, S. 18 ff.). Denne Bygning er brændt. Herom vidner Askelaget med Trækul under Resterne af det romanske Alter i Koret ovenpaa Tværfundamentet og under Triumfbuen og det ældste Lergulv i Koret. Derefter har man ryddet Brandtomten og bygget en kort romansk Kirke med Kor og Skib ovenpaa en Del af de gamle Fundamenter og udvidet med nye Fundamenter, hvor det var nødvendigt. Senere har man saa forlænget denne romanske Kirke med 5 Fag mod Vest.

Da denne Udvidelse, som er af Kvadersten, maa være sket før ca. 1250 og man vel ikke foretager en saadan Ombygning af en Kirke med faa Aars Mel-

lemrum, maa den ældre Kirke være fra ca. 1150. Dette kan svare til Billedstenen paa Koret. Den lille Bygning, som har ligget under Koret, maa da være fra Tiden før 1150. Hvor gammel den kan være, har jeg ingen Mening om.

Hvilket Formaal kan denne Bygning have haft. Det er det store Spørgsmaal som denne Undersøgelse rejser.

Her i Landet ved jeg ikke af at man har fundet

(Fig. 14). Grundrids af Kirken i Bornhöved. Under Koret (til højre) ses Rester af en lille firkantet Bygning.

ældre Fundamenter af Sten under en romansk Landsbykirke. Under Koret i Kirken i Bornhöved i Holsten har man derimod fundet nogle Fundamenter af lignende Art (Se Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1952, S. 24 ff. Professor Kamphausen: »Eine Missionskapelle ottonischer Zeit in Bornhöved.«) Bygningens Størrelse var her $12 \times 8,50$ m udvendig og $9,2 \times 6,4$ m indvendig. Murene var ca. 1 m tykke og muret af Marksten. I hvert af Bygningens østlige Hjørner var der et lille Rum med Indgang fra det egentlige Rum i Bygningen. (Se Tegningen Fig. 14). Gulvet i denne Bygning laa en halv Meter under Gulvet i den senere romanske Kirke, og viste, at der her var Tale om en selv-

stændig Bygning. Senere er denne Bygning indoptaget som Kor i den romanske Kirke. De to smaa Kamre viser hen til engelsk, irsk og syrisk Kirkebygningskunst og da Bygningen er anvendt senere til Kor i den romanske Kirke, mener Professor Kamphausen, at det har været et Missionskapel eller et saakaldt Oratorium.

Professor Kamphausen henviser til lignende Kapeller fundet i Hersfeld i Hessen fra ca. 743 og i Benekdiktinerklostret i Helmstedt fra Begyndelsen af det 9. Aarhundrede. Endvidere fra Sognekirken i Oberndorf ved Armstadt fra det 10. Aarhundrede.

Bornhöved Kapellet daterer han til ca. 980, og mener at det er samtidig med et af Biskop Helmold i Nezenna-Warder set Oratorium. (Omtalt i hans slaviske Krønnike. Han levede i Tiden før 1164 og var Biskop i Lübeck).

Lignende Kapeller eller Oratorier findes ogsaa paa irsk Omraade. I en Bog af den irske Arkæolog Francoise Henry («Irish Art in the early Christian Period», London 1940) findes der en Omtale af en hel Række af Kapeller og deres stilistiske Udvikling, bl. a. af Ruinerne af Oratoriet i Duvillaun, Gallerus og paa Friars Island og »St. Kevins Kitchen« i Glendaloug. Særligt velbevaret er Ruinerne af Oratoriet paa Illaun Mac Dara. Om det nu er en Bygning i Lighed med disse Oratorier eller Kapeller, der findes under Koret under Aastrup Kirke, derom kan jeg ikke udfra de gjorte Iagttagelser sige noget bestemt. Vi kender endnu for lidt til, hvad der findes under vore gamle romanske Kirker, til at vi kan drage nogen Slutninger. Tidsrummet fra 980, da Harald Blaatand »gjorde Danerne kristne«, som der staar paa den store Jellingesten, og saa til ca. 1150, er endnu et dunkelt Afsnit i Kirkebygningshistorien.

Men hidtil har man ment, at der forud for vore romanske Kirkebygninger altid har været Trækirker. Denne Teori maa man vist være lidt forsigtig med efter Fundet af disse Fundamenter under Koret i Aastrup Kirke. Men hvorfor er denne svære og stærke Bygning ikke optaget som Kor i den senere romanske Kirke, saadan som det var Tilfældet ved Kirken i Bornhöved? Der er et Par Træk i den nuværende Kirkes Mure, som vækker en til Eftertanke med Hensyn til for hastige Slutninger om denne Bygningens Karakter. Det er de to Vinduesoverliggerere med de magiske Runer og den omvendte Billedsten. I Tyskland har man gjort den Iagttagelse, at naar man finder mange magiske Tegn paa en Kirke, saa kan det ofte paavises, at Kirken er bygget paa et gammelt hedensk Kultsted. (Se Erik Jung: »Germanische Götter und Helden in christlicher Zeit«). Endvidere mener Jung, at man ofte i tyske romanske Kirker har Eksempler paa en symbolsk Fremstilling af en saakaldt »Detronisering« af de hedenske Guder, som man tidligere har tilbedt paa det Sted, hvor Kirken er bygget, ved en omvendt Placering af Sten, der har været et Led i den tidligere hedenske Afgudsdyrkelse.

Som Eksempel nævner han et Billede af Merkur, som er indmuret i omvendt Stilling paa Kirken i Pliezhausen. Andre Steder finder man et hedensk Alter indmuret i omvendt Stilling, f. Eks. i Kirkerne i Brenz og i Schwaben. I Altenkirchen paa Rügen, hvor som bekendt Svantevits Tempel laa, er et Billede af en hedensk Offerpræst (med Drikkehornet i Hænderne), indmuret i liggende Stilling. Et Billedstenen paa Kormuren i Aastrup Kirke med Fremstillingen af en Mandsperson med et Vaaben løftet i den ene Haand og anbragt i omvendt Stilling en sym-

bolsk Fremstilling af en Detronisering af hedenske Magter? Jeg lader Spørgsmaalet staa aabent. Jeg kan ikke selv besvare det. Men det bør stilles i Forbindelse med de meget mærkelige Forhold, som Udgravningerne har bragt for Dagen. Den enlig staaende H-Rune, der ligner Solhjulet, anvendes ofte i gammel germansk Symbolik som selvstændigt Helligtegn, dels som hedensk, dels med en lille Ændring som kristent Symbol (se Fig. 3).

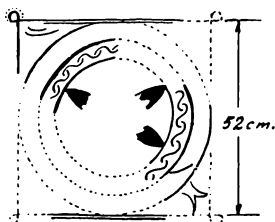
Hvorfor Runerne er indridset i omvendt Stilling, kan jeg ikke give nogen rimelig Forklaring paa. Hvis det kan tillades, at man er lidt morsom og dristig i sine Formodninger, saa kunne man maaske have Lov til at antyde, at de kan muligvis være anbragt omvendt, fordi de er beregnet paa at skulde læses ovenfra, og ikke nedenfra. Nok om dette. Lad mig gaa videre med Redegørelsen for mine Undersøgelser i Kirken.

I de gamle romanske Nordvinduer sad endnu de gamle Trærammer, som havde baaret Blyvinduerne. De bestod af to lange svære Stykker af Egetræ med to korte Endestykker samlet med Trænegler. Et Stykke af en Blysporse sad endnu fast paa den udvendige Side af Trærammen. Det ene Vindue findes paa Koldinghus Museum.

Mellem de to Nordvinduer fandtes der Rester af et Kalkornament. Med røde og sorte Farver var der tegnet en Bladroset inden i et Par koncentriske Cirkler, der omgav en Bort af sammenslyngede »S'er«. (Se Fig. 15). Uden om denne Figur var der tegnet en »magisk Knude«, kendt fra bl. a. gamle svenske Vævemønstre og fra en Kvadersten paa Thorstrup Kirke. Den samme Knude findes paa mange tyske Kirker, f. Eks. i Wechelburg og i Rüssinger og Klosterkirken i Herrenalb. (Se Erik Jung

S. 424). Figuren skal ifølge Overtroen værne imod »onde Øjne«.

Oppe under Loftet, paa Pudslaget, dels over Muremremmen, dels paa selve Væggen, fandtes der en løbende »Ranke« omgivet af røde Prikker. Efter de Fund, som jeg senere har gjort i Faaborg Kirke, maa man formode, at der findes Kalkornamenter mange

(Fig. 15). Rester af Kalkornament paa Nordvæggen i Aastrup Kirke.

andre Steder i Aastrup. Maaske man ved Lejlighed kan finde en Roset, som er bedre bevaret. I Faaborg var der tre Rosetter paa forskellige Steder paa Væggene. En Datering af disse Ornamenter er meget vanskelig, da denne Stilart hidtil er ukendt. Konservator Lind mener, at Ornamentene i Faaborg Kirke er fra ca. 1500, men udfra den Dybde, hvori Ornamentene ligger paa Væggen her i Aastrup, er jeg tilbøjelig til at mene, at de her i Aastrup maa være ældre. I Aastrup ligger de helt inde paa de første Lag Kalk. Paa Ribberne i Taarnrummet er der sikkert i Lighed med Faaborg Kirke ogsaa Kalkmalerier, men det lykkedes mig ikke at paavise dem.

I Koret er der sikkert ingen Kalkmalerier at finde. Det blev brædt pudset i 1860. Herom vidner et Dokument, som blev fundet i et Hulrum i Alteret. Det laa sammen med et Nummer af »Ribe Stiftstidende« fra 28. Juli 1860. Der stod:

»Anno 1860, MDCCCLX, blev en større Reparation foretaget af Kirkens Kor. Der blev indsat et nyt Vindue, lagt nyt Loft. Væggene blev aftrukket og et nyt Knæfald blev opsat. Alteret, som forhen var af hugne Kampesten, var dels for højt og dels stod skævt (!) i Kirkens Kor. Da det gamle Alter blev nedtaget, fandtes intet som kunde give nogen Oplysning om, naar det var opsat eller om Kirkens Alder.«*)

»Kirkevængerne for dette Aar ere Gaardmand Niels Peder Hansen i Aastrup Vesterby, boende i den Gaard, som ligger Nord for Kirken, og Parcellist Frederik Jermiin af Terpling. — Det var især fornævnte Niels Peder Hansens Nidkjerhed for Guds Huus, der gjorde at Reparationen blev saa omfattende og godt udført, hvilket skete med Opofrelse fra hans Side, uden at han just derfor medens Arbejdet stod paa, fik fortjent Anerkjendelse af sine samtidige.

Sogneforstanderne i dette Aar vare Sognefoged Søren Nielsen i Tvile, fornævnte Frederik Jermiin i Terpling, Gaardmand Hans Sørensen (Møller) i Aastrup og Gaardmand Niels Christian Christensen i Aastrup Westerby. Folkemængden udgjorde i dette Aar her i Sognet 526. Familiernes Antal 117 og Antallet af Gaarde og Huse 95.

Som det ses af den Kampesten, der ligger over Indgangsdøren, blev ogsaa den oplagt i dette Aar ligesom og den Sten over Mag. Laurentius Lund blev taget op af Vaabenhusets Gulv og sat op til Væggen for at dens Indskrift ikke skulde blive ulæselig.

Kirkegangen her i Sognet er ret god, i Almindelighed møder mellem 40 og 50 Tilhørere. Her findes ingen afvigende Troesbekjendere.

Aastrup Præstegaard, den 29. August 1860.

Sognepræst for Aastrup og Starup Menigheder.

sign. *Theodor Knuhtzen,*

Haandværkeren, som udførte Arbejdet: Hans Nielsen, (Astrup)«.

*) »Det er endvidere paatænkt at synke (!) Prædikestolen, for . . . den med en ny Trappe og male Prædikestolen og Altertavlens Ramme.«

Dokumentet blev lagt tilbage i den Flaske, hvori det havde været opbevaret, og en Blyplade blev vedlagt med Oplysninger om, hvad der nu var blevet

lavet. Derefter blev Hulrummet dækket med den gamle Relikviesten, som hidtil havde siddet indmuret i Norddøren.

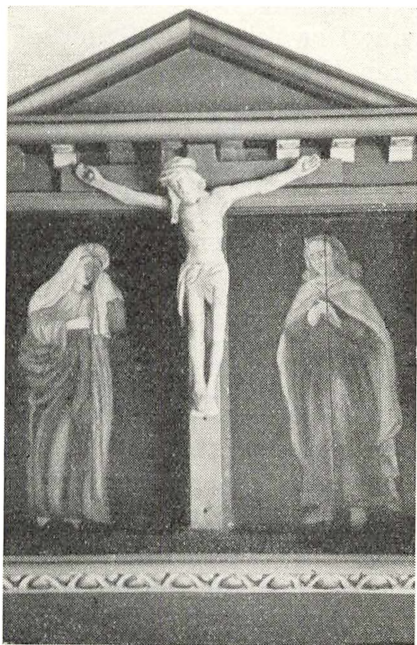
Af andre Iagttagelser kan til Slut nævnes, at da den gamle Præstedør blev aabnet, fandtes her en Op-muring, hvori der var Aftryk af et Træskab. Udven-dig var denne Dør skjult paa Grund af en Omsæt-ning af Muren. Uden for Korets Sydvæg fandtes der et Fundament, som til at begynde med saa meget mærkeligt ud. Ved en Undersøgelse af de nederste Lag fandt jeg et Stykke Teglsten under en af de ne-derste Sten i Fundamentet, saaledes, at der her vist kun er Tale om en Støttemur for Korvæg-gen, antagelig nedlagt ved den før nævnte Omsæt-ning (før ca. 1600).

Udenfor dette Fundament fandtes der uomgraved Jord, som viste, at Lyngen engang har bredt sig helt op til Kirkens Mure. Der var Aldannelse i en Dybde af ca. 1 m under Overkanten af Skraakantsokkelen. Dette maa antages at være sket omkring 1350, da Kirken iflg. »Ribe Oldemor« var »desolata«, d. v. s. øde, ubenyttet.

Ved Restaureringen af Altertavlen i 1928 blev desværre alle de gamle oprindelige Malerier dækket til. De bør afgjort drages frem igen, da de er meget værdifulde og velbevarede. I venstre Sidefelt hag en Plade af Krydsfiner, findes et Billede af Gethsemane. Man ser i Baggrunden et Slot med hvide Vægge og kuplede Taarne (i Lighed med Bremerholm!). Ud af Porten i Slottet kommer nogle Soldater. Foran staar Judas og peger paa den knælende Kristusskik-kelse. Fra en Engel øverst i venstre Hjørne udgaar en Solstraale, som signer Kristus. I Forgrunden ser man Simon Peter og Johannes og Jacob sovende.

I højre Sidefelt er der malet et Billede af Opstan-

delsen. Man ser Kristus omgivet af en Straaleglorie og med et rødt Banner i Haanden (uden Kors). I Forgrunden flere afmægtige romerske Soldater. (De ligner nu nærmest »Holmens faste Stok«). En af

(Fig. 16). Det middelalderlige Krucifix paa Renæssancealtertavlen med Maleriet af Maria (t.v.) og Johannes.

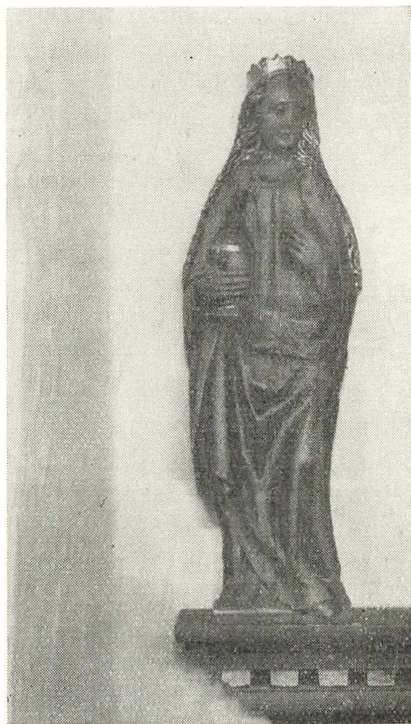
dem løfter sit Sværd mod Lyset, en anden sit Skjold. Inde i Mørket er der malet en Profil af en Jøde, en forbavsende smuk og levende Skikkelse. Det hele er som en Illustration til det 200 Aar senere Digt af Grundtvig: »Paaskeliljen«.

Det midterste Felt fik jeg ikke Lejlighed til at se. Det er dækket af en Kopi af Altertavlen i Emaus-

kirken ved Diakonissestiftelsen paa Frederiksberg. Det skal iflg. »Liber Daticus« forestille Indstiftelsen af den hellige Nadver. Ovenover findes der et kønt Eksempel paa Pietetsfølelse overfor Kirkens historiske Værdier. Her har man anbragt et gammelt Krucifix fra Middelalderen paa den »nye« Altertavle og malet et Billede af Maria paa den ene Side og Johannes paa den anden Side af Korset (se Fig. 16). Man har ikke villet lægge dette Krucifix paa Loftet. Mag. Erik Moltke daterer det til sidste Halvdel af 1400-Aarene.

Værre gik det med de gamle Figurer fra den middelalderlige Altertavle, som maa have været i Kirken før den nuværende. I 1886 fandt man paa Loftet to Træfigurer, hvoraf man kunde se, at den ene skulde forestille Maria med Barnet, den anden Gud Fader. Der var Spor af, at Gud Fader havde siddet med Kristus paa Skødet ligesom paa Altertavlen i Starup. De blev sendt over til København for at blive gjort istand hos Billedskærer Fjeldskov. Det skulde man aldrig have gjort! De kom hjem igen til Aastrup i en sølle Forfatning. Jesusbarnet var lavet om til en Vase, fordi det andet var anstødeligt for en protestantisk Tankegang(!). Det var sket efter Samraad med selveste Direktøren for Oldtidsminders Bevarelse, Hr. Justitsraad Herbst. Gud Fader var blevet lavet om til »et helligt Sandhedsvidne«, og der var føjet en Figur til, som Billedskæreren har faaet fat i et andet Sted, Gud Fader med Kristus paa Skødet. Det hele skulde nu forestille »Christelig Barmhjertigheds Gjerning«. Det tjener Pastor Schou til Ære, at han fandt det hele temmelig mistykket og Billedskæreren Forklaring for »højtravende«. De blev hængt op mellem Nordvinduerne og forsynet med en Tavle, hvorpaa der stod: »Kommer hid

til mig . . . o. s. v.« Nu er de to »hjemmehørende Figurer anbragt i Norddørens Niche. I Marias ene Ærme findes der endnu en lille Rest af den oprindelige rene blaa Farve, hvormed hendes Kjortel i sin

(Fig. 17). Maria med det omdannede Jesusbarn paa Armen.

Tid har været malet. Ligeledes findes der i et Orme-hul paa Skulderen af Gud Fader-Figuren en Rest af den skarlagensrøde Farve, hvormed hans Kappe har været malet. Endnu er de malede med Egetræsmaaling, men forhaabentlig lykkes det en Gang at faa Raad til at male dem igen med de gamle straalende

Tempera Farver, de engang har haft. (Se Fig. 17).

Der kunde være mange andre Ting at fortælle, men disse Ting er de vigtigste af de Iagttagelser, der blev gjort i Forbindelse med Restaureringen. Et Par morsomme Smaating til sidst: Paa en af Munkestenene fra Gulvet var der Aftryk af Faareklove. Et eller andet Faar har for flere Hundrede Aar siden løbet ind paa Stenene, da de har ligget til Tørre i Foraarssoen og sat sit »Stempel« paa en af dem! Ja, og saa var der ogsaa en gammel Kirkenøgle, som blev fundet nede i Sandet i Taarnet. Det er muligvis den Nøgle, Degnen Jermiin ikke vilde aflevere i Præstegaarden, hvilket han kom til at »bøde« for ved ikke at faa Lov til at køre med Præsten om Søndagen, men kønt maatte fungere som »Løbdeg« ved at løbe bagefter Vognen over 1½ Mil til Annekskirken i V. Starup.

Jeg har med denne Redegørelse gerne villet give et Indtryk af, hvad der kan findes af Oplysninger under et gammelt Kirkegulv, Oplysninger, som, naar de lægges sammen med Iagttagelser fra andre Kirker, kan hjælpe til at kaste Lys over vor ældste Kirkebygningshistorie før 1200.

Småstykker

En middelalderlig kælder i Veerst by

I foraaet 1951 stødte lillebilejer Hans Thomsen ved gravning i sin byggeparcel i den sydlige del af Veerst by paa en række store sten, der vakte hans opmærksomhed, og da han ved gravning af en søgegrøft fandt lerkarskaar, tilkaldte han det stedlige historiske udvalg, som fik konservator Leo Novrup, Gjesten, til at foretage en nærmere undersøgelse. Ogsaa museumsinspektør, magister S. Skov fra museet paa Koldinghus blev tilkaldt. Men da arbejdet krævede tid og kraft, blev det fuldført af det historiske udvalg med Leo Novrup som leder. Det besværliggjorde arbejdet en del, at en skelpæl for tre parceller, matr. nr. 7 g, 7 b. a. og 7 b. b., stod midt i kælderen og ikke maatte fjernes. Optagning af billeder blev ogsaa generet af denne pæl.

Kælderen laa i toppen af en lille lerbakke og nær ved hakkens nordskraaning, solret med længderetning øst—vest. Den var bygget af utilhugne kampesten af forskellig størrelse. Nordvæggen, der formodentlig har været en ydervæg, var bygget af de sværeste sten, hvoraf nogle i største maal var mere end 0,5 m. Desværre var de fleste store sten fjernet, før billederne blev taget. Udvendig maalt var kælderen 5,5 m×4,25 m, indvendig 4,4 m×3,15 m, største dybde

1,75 m. I bunden var længden og bredden lidt mindre.

I kælderbunden var der baade langs nord- og sydsiden en stenbænk eller hylde 76 cm bred og hævet

Kælderen i Veerst. Den sydlige stenbænk ses samt den brolagte indgang til den forsænkede midtergang.

30 cm over kælderens midterste bundparti. I øst- og vestsiden var der et 65 cm bredt bælte, der ligesom de vandrette bænke var lagt af smaa haandsten. Disse bælte langs øst- og vestsiden var ikke bænke eller hylde, da de skraanede ned mod kælderens midte. Grænsen mellem de øst- og vestgaaende bænke og de nord- og sydgaaende stykker stenbro var diagonal. Midterfeltet i kælderen var rektangulært 2,7 m \times 1,5 m med et flere cm tykt lag sand over lerjorden, og det var som nævnt det dybestliggende parti, 30 cm under bænkene, 15 cm under endevæggens stenbro.

Bænkene langs nordvæggen havde ingen stenbro i den østlige ende. Tre lerkar havde staaet nedgravet

der med mundingsranden i plan med bænken overflade, og alle tre havde været omgivet af en krans af haandsten, støttesten. Afstanden mellem karrene var en haandsbredde. Kun lerkaret i det nordøstlige

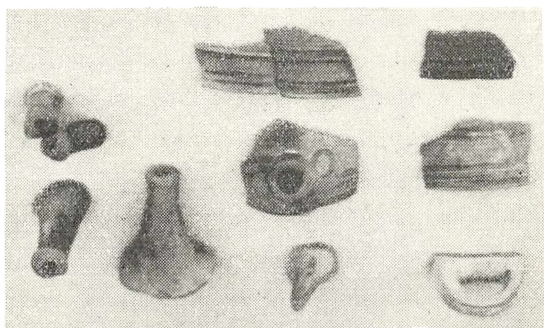

Det nordøstlige hjørne med lerkarret staaende paa sin plads. Ved siden af var der plads til et andet kar.
En krans af sten viser stedet.

hjørne var bevaret og stod paa sin sikkert oprindelige plads, 25 cm fra baade ende- og sidevæg med en hældning paa godt en halv snes grader ind mod kælderens midte. Det var graat og uden ornamenter, foroven 25 cm i diameter, midt paa 30 cm og 25 cm dybt. Ved gravningen af søgegrøften knustes et stort graat lerkar med hølgeornamenter. Det var af omtrent samme størrelse som hjørnekarret, og det har uden tvivl staaet i den vestligste stenkrans. I det nordvestligste hjørne paa samme bænk og tæt ind til muren laa en flad og bred, ret primitiv stenøkse, og spredt i kælderens jordfyld, men særlig i de mellemste lag i kælderens midte fandtes forskellige

ting, som i følge beliggenhed og aldersforskel synes henkastede igennem længere tid.

Blandt de fundne ting kan yderligere nævnes nogle faa munkesten, en halv snes stykker gammelt, grønligt vinduesglas med overbrændt, takket kant, flere stykker vinduesbly, rester af en jernkniv, en jernring 4 cm i diameter, jernspigre, nederste

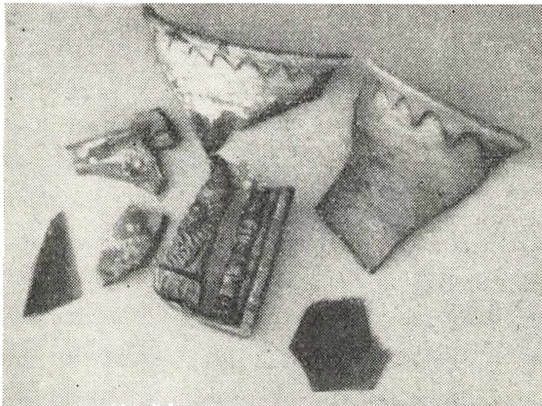
Stjærte fra stjært-potte samt andre glaserede skaar.

højre hjørne af en grøn glaseret, sjælden og ukendt kakkal, 12 cm høj, 8 cm bred med rester af en indskrift, bogstaverne AR, i højre side en jonisk søjle, til venstre for denne en haand med en pil pegende ind mod søjlen, 140 graa lerkarskaar nærmest hidrørende fra to af de nedgravede lerkar, 35 sorte jyddepotteskaar, 121 indvendig glaserede skaar af »stjært-potter« og en del fade, de fleste med to riller under øverste kant og flere knap saa dybe længere nede, 23 tæer, flere typiske »stjærter« (vandrette haandtag), desuden nogle benstumper vistnok af et laarben.

Det var, hvad udgravningen viste, men det er svært at udtale sig med sikkerhed om betydningen af det fundne. Nationalmuseet, der velvilligst har undersøgt de fundne genstande, udtaler, at de graa

lerkarskaar er af en type, der har været i brug siden den 13. aarhundrede. Den grønglaserede kakkell er fra sidste halvdel af det 16. aarh., de glaserede skaar fra ca. 17. aarh. og de sorte jydepotteskaar vel fra forrige aarh. Munkestenene og det takkede vinduesglas kan man ikke saa let angive alderen paa.

Naar denne ret svært byggede kælder med den

To skaar af det graa lerkar med bølgeornamentet. I midten den grønne kakkelflise med søjle og pil. Tillige 2 stk. grønt glas.

cjendommelige bund omtales saa udførligt, skyldes det, at kældere forhen ikke fandtes ved almindelige bøndergaarde. Det maa derfor formodes, at denne kælder har hørt til noget andet og mere end en almindelig gaard. Gaardenes historie i Veerst er netop nu udarbejdet tilbage til midten af 16. aarhundrede. Inden for nævnte tid har der ikke ligget gaard eller bygning paa kælderens plads. Man maa altsaa søge længere tilbage i tiden. Munkesten og vinduesglas kan intet bevise, selv om de kan være gamle, de kan desuden være henkastede f. eks. efter Svenskekrigen, da Veerst vel var den mest ødelagte

by i det haardt ramte Sydøstjylland, idet der ikke var en eneste mand tilbage paa nogen af sognets gaarde. Øksen, som muligvis er hengemt under den gamle tærskel med et bestemt formaal, er sikkert uden betydning for tidsbestemmelse af kælderen, kakkelen, de glaserede skaar og jydepotteskaarene ligesaa, men den graa lerpotte med bølgeornamenterne synes at være et holdepunkt, da den kan være gammel, og dens placering tyder paa, at den er samtidig med kælderen. Dette lerkar eller rettere de nedgravede graa lerkaar staar altsaa isolerede fra det øvrige fundmateriale. De kan som sagt være fra det 13. aarh. Tidsgrænsen for kælderen alder synes da at ligge fra det 13. til midten af det 16. aarh., og kælderen maa da være middelalderlig.

Forfatteren og landbohistorikeren Henrik Larsen, der har skrevet gaardenes historie i Veerst sogn, oplyser, at to af byens selvejergaarde i slutningen af middelalderen, nemlig gamle nr. 7 og gamle nr. 1, nu Hostrupgaard og Bulagergaard, siges at have hørt sammen omkring midten af 16. aarh., og noget tyder paa, at de to andre selvejergaarde, nuværende Vestergaard og Varregaard vistnok ogsaa da hørte til gamle nr. 7, der saaledes har været en større gaard, som maa have omfattet ca. halvdelen af byens jorder.

Er det denne større middelalderlige gaard, som man ellers intet kender til, som den fundne kælder har hørt til? Ja, det kan man naturligvis ikke sige med bestemthed, men det er sandsynligt og i øjeblikket nærmeste løsning.

Endnu et maa nævnes: Jorden umiddelbart nord for kælderen fik ved matrikuleringen lidt før 1820 en usædvanlig høj, ja, den højeste takst i sognet, nemlig takst 20. Ogsaa omkring den plads, hvor

Tersbøl, der altid har været et enemærke, en gaard udenfor fællesskabet, tidligere laa, er der jord med høj takst, 16. Her er altsaa ældgammel kulturjord, og der er tænkt paa at faa en arkæolog til nærmere at undersøge disse pletter. Det historiske udvalg og konservator Novrup har ca. 50 m nordvest for kælderen fundet to ildsteder med uordentligt liggende, ildskørnede haandsten og stærkt askeblandet jord. Efter ældre folks udsagn er der fundet ildskørnede sten, aske og kulrester flere steder i dette omraade. Men i Veerst by har stenalderfolket ikke boet. Byen er anlagt i skovkanten langt senere. Efter undersøgelser i forbindelse med Trælborg i Veerst skov er det paavist, at navnet Veerst kan betyde et værne-sted, der maaske er anlagt samtidigt og i forbindelse med Trælborg og Trældiget i germansk jernalder ca. aar 500. Ildstederne og den høje jordbonitet tyder paa meget gammel bebyggelse. Den middelalderlige kælder ligger aabenbart paa det sted, hvor byens første beboere har slaet sig ned.

John Kvist.

En stenalders enkeltgrav i Jerne sogn

Gennemgår man den forhistoriske arkæologis udgravningsresultater for Ribe amt, får man et overvældende indtryk af det præg, den yngre stenalders enkeltgravskultur har sat på især amtets vestlige del. Et indtryk, der vist bedst tolkes ved direkte at citere Johannes Brøndsted¹⁾: »Mod Vest, i Esbjerg-Varde-Eggen og længere nordefter indtil Lydum og

Esbøl har vi Enkeltgravshøjenes klassiske Land med Hundreder af Høje i Grupper og Striber.«

Det var for så vidt ret sent, man fra arkæologisk side erkendte, at disse mange tusind, ofte uanseelige høje i virkeligheden trods deres enkeltvise beskedenhed står som et monument over et overordentligt betydningsfuldt kulturindslag i Danmarks forhistorie. De første systematiske undersøgelser af enkeltgravshøjene satte ind omkring 1890, da kaptajn A. P. Madsen for Oldnordisk Museum og Den antiquariske Samling i Ribe undersøgte et stort antal høje rundt i amtet.

I de følgende år deltog et stort antal af Oldnordisk Museums medarbejdere i undersøgelserne, hvorefter de første grundlæggende resultater kunne publiceres i 1898²⁾. I den næste større undersøgelsesperiode i årene 1915—25 blev atter en betragtelig række grave undersøgt, og senere er der lejlighedsvis foretaget gravninger i høje med enkeltgrave, dels af Nationalmuseet, og dels af interesserede amatører samt lokale museers ledere.

Allerede Sophus Müller²⁾ anså enkeltgravenes folk som værende et sydfra indvandret element, der skilte sig ud fra dysse- og jættestuefolket. Problemet er indgående og populært behandlet af Johannes Brøndsted i »Danmarks Oldtid« I, men den egentlige videnskabelige bearbejdning af det store materiale, der foreligger efter 50 års undersøgelser af enkeltgravskulturen finder man i P. V. Glob's doktorafhandling fra 1944³⁾.

I 1949—50 gennemførte museumsassistenterne Harald Andersen og Georg Kunwald for Nationalmuseet en til bunds gående udgravning af en til sløjfning frigivet høj i Esbjerg. Denne mønstergravning, hvis resultater nu foreligger⁴⁾, beviste,

hvad man nok anede, at tidligere udgravere i alt for høj grad har koncentreret sig om højenes centrale dele og ikke vist tilstrækkelig interesse for yderkanterne med de muligheder for sekundærgrave, spor af stolpehegn, ringgrøfter, og hvad der ellers kan vise sig der.

Formentlig vil disse nyere undersøgelser og den derigennem udviklede, stærkt forbedrede udgravningsteknik atter bringe enkeltgravshøjene frem i søgelyset. Faktisk kan man regne med resultater selv i overpløjede høje, hvor centralgraven tidligere er undersøgt og sløjft.

Disse overordentlig mange overpløjede høje er i det hele taget et trist problem for dansk arkæologi. De er ikke i egentlig forstand fredede, den stærke maskinmæssige intensivering af landbruget vil snart jævne dem helt ud, så de ikke mere erkendes i landskabet.

Alene i Jerne sogn findes der over 100 sådanne overpløjede høje, der sikkert i det væsentlige indeholder eller har indeholdt begravelser fra enkeltgravstiden. Størstedelen af dem er ikke undersøgte, men givetvis er en del af gravene sløjfede, når sten-sætningerne er kommet i vejen for markarbejdet. Adskillige beretninger om fund af »Stenhamre« o. l. tyder derhen. Foruden udsigten til snarlig udslettelse ved markarbejdet er der her store muligheder for, at storbyen Esbjerg breder sig ud over arealerne. Når som helst kan et boligselskab slå sig ned på en byggemoden grund og eventuelle højtømter vil forsvinde sporløst som det forlængst er sket med de 25—30 høje inde i selve bykernen, der nu kun kendes som mere eller mindre sikre punkter på et kort.

Een af disse overpløjede høje blev med Nationalmuseets billigelse undersøgt i efteråret 1951 af 6

elever fra Esbjerg Aftenseminarium — J. Daugaard, S. Grønbæk, E. Sørensen, O. Torbensen, S. Trøst og B. Ingerslev —, under ledelse af adj. Bue Kaae, mens undertegnede repræsenterede Esbjerg Museum.

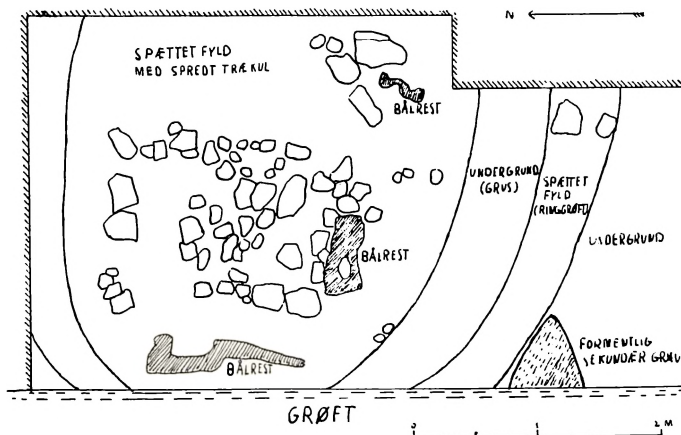
Når denne gravning publiceres, er det hverken fordi der blev gjort fund ud over, hvad der kunne forventes her i enkeltgravseggen, eller fordi arbejdet på nogen måde skiller sig ud fra, hvad amatørarkæologer normalt præsterer. Det er blot nyttigt at bemærke, at det virkelig kan betale sig at undersøge overpløjede høje, og ydermere er det rimeligt, at en sådan undersøgelse kommer frem i »Fra Ribe Amt«. Mærkeligt nok findes der ikke een eneste enkeltgravs-beretning blandt det væld af artikler, der gennem amtssamfundets 50-årige beståen er kommet på tryk i årsskriftet.

Højen ligger på Veldbæk mark — Jerne sogn — på et højtliggende areal tilhørende gårdejer Erik Rossen (matr. nr. Veldbæk 6 a. — Nr. 207 på Nationalmuseets arkæologiske kort.) Den ligger i en ret spredt gruppe, der har talt ca. 20 høje. De er nu *alle* nedpløjede, helt bortkørte eller ødelagte ved tyske befæstningsanlæg.

Gårdejer Rossen var yderst velvilligt indstillet overfor arbejdet, han fandt sig med englelig tålmodighed i, at vi huserede i hans roemark, og i at måtte vente med efterårspløjningen, indtil vi sidst i november endelig måtte afbryde gravningen. — Og inviterede os alligevel til at komme igen.

Højen er i sin nuværende tilstand ca. 65 cm høj og 25—28 meter bred. Efter oplysninger, der kom til under gravningen, skulle det have været en »meget stor høj«, hvorfra fylden blev kørt til Jerne i 1870erne. Ingen kunne oplyse om fund ved dette arbejde.

En søgegrøft, ført vestover en syd-nord gående linie over for den formodede højtop gav ingen spor af grave, men uregelmæssigheder i den spættede højfyld under muldlaget antydede, at der skulle søges mod øst, hvor det da også viste sig, at central-graven lå.

Plan over udgravningen.

Til at begynde med så det ikke lystelig ud, om-trent i niveau med oprindelig jordoverflade afdæk-kedes, spredt over en flade på ca. 3×3 meter en uregelmæssig forekomst af sten, der først tydedes som værende et ved pløjning ødelagt gravanlæg. Det viste sig dog senere at være en forrodet stenpakning over en underliggende, urørt grav. Ved forekomstens vestside og 2 steder langs sydsiden fandtes der velbevarede bålrester, sort, forkullet, men stærkt formuldet træ. Sikkert rester af rituelle bål, minder fra et begravelsesceremoniel, vi ikke kender.

Efter fjernelsen af pakningen kom selve graven frem. Et øst-vest orienteret anlæg, bestående af enstensætning, der antagelig har støttet en plankekiste,

hvoraf der intet var tilbage. En svag farveforskel i fyldskiftet, der i kistens nordøstlige hjørne tegnede sig som en lige linie antydede plankekistens tilstedeværelse. Forøvrigt viser den kendsgerning, at et par af den øverste paknings sten lå nede i graven, at et trælåg senere har givet efter for trykket ovenfra.

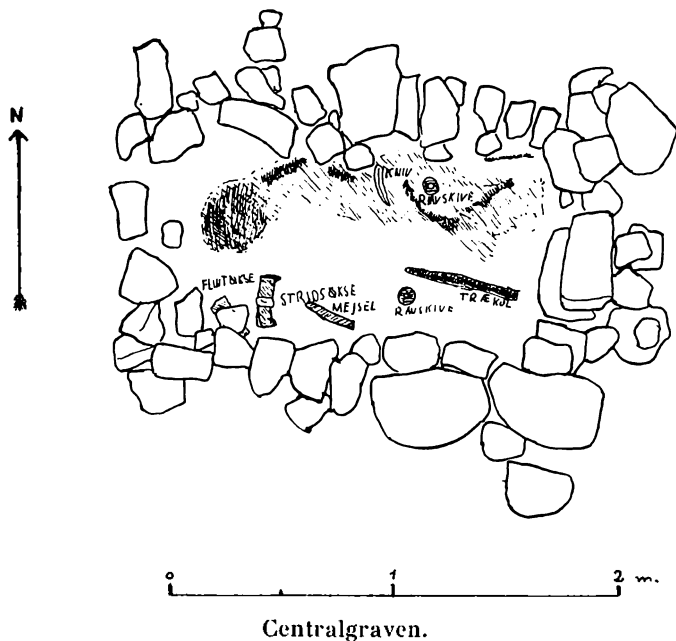

Rester af stenspækning og bålrester over centralgrav.
Niveau: oprindelig jordoverflade.
Fotografi set fra nordvest.

Kisten målte indvendig ca. 185 cm×80 cm. Den omgivende stensætning, der vel omtrent angiver selve kistehøjden, var 65—45 cm høj. Der var ingen bundbrolægning i graven, antagelig har den døde ligget på selve jorden, antydning af en bund af træ, som er kendt i et enkelt tilfælde, kunne ikke ses. Prof. Glob, der har haft lejlighed til at se gravningens billedmateriale, karakteriserede gravene med den ret svære stensætning omkring kisten som væ-

rende særligt udbredt netop her i enkeltgravsfolkets centrale område.

I graven lå den døde, synlig som et mørkt fyldskifte i jordlaget. Med hovedet mod vest, liggende på højre side i sovestilling med optrukne knæ, ty-

pisk for mandsgravene. De forholdsvis mange gravgaver, der fandtes, er da også hver for sig sædvanligt mandsgrav-tilbehør.

Foran den dodes hoved lå stridsøkse af bjergart, høvdingesymbolet, det våben der måske i højere grad end berettiget bruges som bevis for, at enkeltgravfolket — »stridsøksefolket« — på krigerisk vis tilkæmpede sig plads i Jylland. Egentlige beviser for noget sådant findes ikke. Ved siden af stridsøkse, inde under den indskredne stensætning, lå en tyk-

nakket, ret slank flintøkse, og en meget smukt udført flintmejsel. Ved bæltestedet lå en flækkekniv, og endelig fandtes 2 store ravskiver med hul i centrum. Den ene lå bag mandens knæ, den anden på gravbunden ud for knæene, nær gravens sydside.

Centralgraven set fra øst. Skeletsporene skimtes i højre halvdel af graven. Bemærk gravgodset.

Ravskiverne tydes som værende dragttilbehør, pynt på løsthængende bælteender. Placeringen her tyder også derhen. På gravens bund lå desuden en ca. 50 cm lang trægren, forkullet og helt formuldet, altså spor af ild også i selve graven.

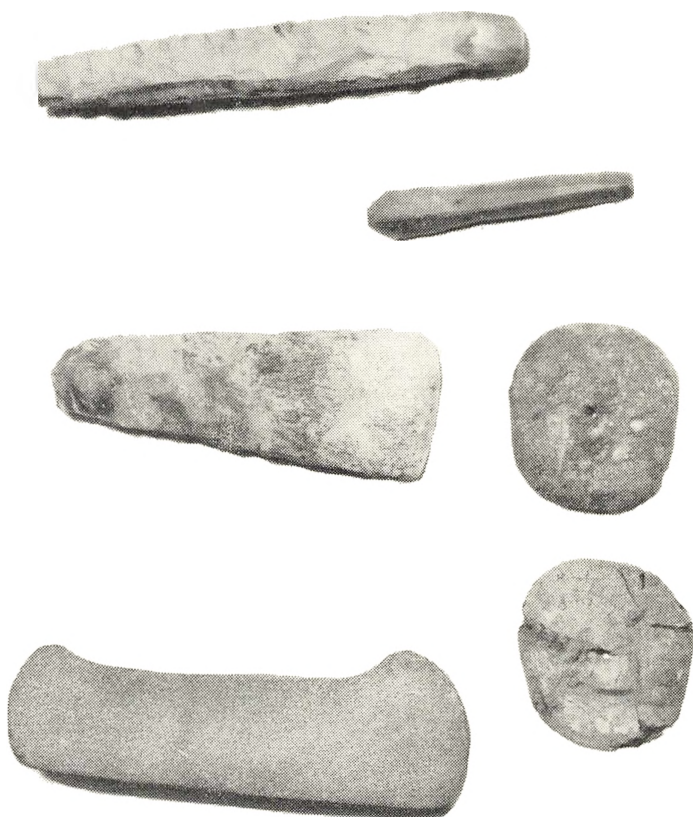
Vi står her overfor een af de ældste enkeltgrave, en undergrav. Dens bund lå ca. 55 cm under den gamle jordoverflade. Gravgaverne hører også til ældre enkeltgravetid, stridsøksen er dog ikke af de allerældste, typen er også i få tilfælde fundet i de noget yngre bundgrave. Mest sjælden er mejslen, der hidtil kun kendes fra grave i 14 eksemplarer⁵⁾. Antallet af gravgaver er usædvanligt stort, ifølge Glob's opstilling⁶⁾ kendtes kun 2 grave med 6 gravgaver, og den konstellation vi har her, stridsøkse — flintøkse — mejsel — flækkeniv — 2 ravskiver, er ikke fundet før.

Selve nedgravningen tegnede sig i undergrundens grus som et ovalt fyldskifte. Dens bredde øverst var ca. 3,2 meter, længden blev ikke konstateret. Ca. 60 cm udenfor graven, parralleltløbende med denne, sås endnu en nedgravning, dens bredde var ca. 40 cm. Antagelig sporene af en ringgrøft. På grund af det fremskredne tidspunkt blev den ikke tømt ud, men dens dybte konstateredes at være ca. 70 cm.

Disse ringgrøfter er en interessant detalje ved enkeltgravene. Glob har dem kun i 11 tilfælde⁷⁾, men der skal nok findes adskillige flere, når højenes yderkanter gås efter.

Syd for ringgrøften, og umiddelbart op til denne, var der spor af en sekundær grav, orienteret øst-vest. Dens bund lå ca. 20 cm under jordoverfladen, antagelig er den gravet ned i højens yderside. Der fandtes ingen gravgaver i den.

Gravningen her kan ikke siges at være endeligt tilendebragt, det vil være nyttigt især at kigge nærmere på den omtrent urørte ringgrøft. Formentlig bliver der også tid og lejlighed til en sådan undersøgelse, muligvis i samarbejde med en fagarkæolog,

OLDSAGERNE:

Stridsøksen: Glob; type B₂. (Danske oldsager II, nr. 339.) Længde 17 cm. Skaftehullets diameter 1,9 cm. *Flintøksen:* Nærmest som D. O. II nr. 384, slebet på begge flader. Længde 14,5 cm, tykkelse 1,5 cm. *Mejslen:* Som D. O. II nr. 389. Længde 18,3 cm. Smukt tilhugget, æggen skrå. Tilsyneladende aldrig brugt. *Flækkekniven:* Længde 9,8 cm, buet og tveægget. Enden modsat slagbulen afhugget. *Ravskiverne:* Nærmest som D. O. II nr. 395, men ikke runde, snarest trapezformede med stærkt rundede kanter. Lagt mod hinanden er de nøjagtig eens, øjensynligt er de skåret af een ravklump. Størrelse 6,5 × 5,8 cm.

der vides at være stærkt interesseret i emnet — navnlig problemet om ringgrøfterne.

Fundet er naturligvis tilgået Esbjerg Museum⁸⁾, og er udstillet der, ligesom fotografier og tegninger vil tilgå dets arkiv, når bearbejdelsen er afsluttet.

N. Thomsen.

1) Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid. Kort. Forklarende tekst s. 5. 2) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1898: Sophus Müller: De jyske Enkeltgrave fra Stenalderen. — 3) Aarbøger 1944: P. V. Glob: Studier over den jyske Enkeltgravskultur. 4) »Kuml« 1952: Harald Andersen: Fra tomten af en sløjfet høj. — 5) Aarbøger 1944, s. 143. 6) do., side 173. 7) do., side 170. 8) Esbjerg Museums oldsagssamling nr. 375—80.

Årer og både

I året 1900 fandtes ved tørvegravning i J. Johnsens mose, *Strellev ved Ølgod sogneskel*, tre med vidjer sammenbundne planker liggende på mosebunden. Plankerne var ret solidt sammenbundne ved begge ender, men med kun enkelte vidjer på midten. Ved plankerne fandtes en kort enkeltåre samt resterne af en dobbeltåre. Plankerne var forarbejdet på sider og overflade, den ene delvis knækket og noget medtaget, de andre hårde og stærke. Fundet blev meddelt præsten i Ølgod, men jeg tror ikke, der kom museumsfolk og så på det. Til sidst endte de to planker som gangbrædt over en grøft; efter grøftens bredde, har jeg siden målt dem til at være 3,25 m.

I 1927 fandtes ved bækregulering ligeledes tre stammer, noget opløste, liggende ved siden af hverandre i engen mellem *Urup* og *Ølgod*, længden knap 2½ til 3 m; over stammerne la en enkeltåre. Disse stammer syntes også at være sammenbundne, dog

Aadum båden.

ikke med vidjer, men med lyng eller revlingsimer. Der fandtes i den ene stamme en indskæring, der syntes at tjene til at holde bindingen på plads. Denne binding var meget medtaget, men dog tydelig nok. Jeg opbevarede en del af fibrene i tørvejord, og da konservator Rosenberg i 1929 kom hertil, besøgte han fundet og konstaterede årens ægthed; han mente også, at fibrene kunne være af lyng. Noget materiale blev medtaget til undersøgelse, men jeg hørte ikke fra det siden.

Et årstid efter fandtes en udhulet træstamme, 6 m

lang, 18 cm bred, med en del andet træværk af birk 2 km syd for *Aadum*; 170 cm fra stammen lå en velbevaret tobladet åre, som jeg endnu har i min samling.

Nu er det jo påfaldende med de mange årefund, men intet fund af både. Dermed er dog ikke sagt, at der ikke på disse egne kan findes både. For knap 30

Skovlund båden.

år siden fandtes i Breum Jakobsens mose i *Skovlund, Ansager sogn*, en stamme, der syntes at have været anvendt som båd. Efter optagningen skulle den have været savet i stykker, men da værktøjet ikke ville bide på det hårde træ, blev den slæbt op i en stor grøft på marken og dækket til. Der lå den så i 25 år, indtil gdr. P. Helt gjorde mig opmærksom på den. Ved ejerens hjælp blev den udgravet, og den havde selvfølgelig lidt en del ved at ligge i en markgrøft. Størrelsen var $2,43 \times 0,97$ m og 47 cm dyb. Kanten var sammenbrudt, men dog ikke værre end dybden så nogenlunde kunne afgøres. Muligvis har den

været brugt som »slæbebåd«, da den ene ende var udhugget i et næb, hvorpå der kunne være fastgjort et reb eller noget til at trække i. Om den nogensinde har været i stand til at bære en mand, skal jeg ikke kunne afgøre, men den kunne nok rumme en del, når den var på slæb.

Da der ikke var iagttaget nogen åre, blev fundet ikke indberettet, da jeg havde erfaring for, at »bådfund« var noget, som Nationalmuseet stillede sig skeptisk overfor — og vel med god grund.

Sagen er vel den, at Vestjylland med sin noget karrige jord ikke har ejet træstammer, der var svære nok til at udhules som både, så de kunne bære vægten af voksne mennesker. I Stedet for både har man så benyttet flåder af sammenbundne stammer, som man har staget eller padlet frem.

H. Øllgaard.

Sankt Stefan og hestene

I Riberhus amts contributionsregnskab for 1683 findes blandt bilagene et regnskab fra grovsmed Niels Hansen i Varde. Det lyder således:

»Fortegnelse på, hvis beslag og kur jeg underskrevne haver gjort ved Hans Kongelige Mayestæts artigleri hester her omkring ved Varde under fuhrer Anders Jensen bestående, og mig af staldmesteren Lauritz Nielsen er lofvet min betaling, som følger:

Anno 1683 den 15. november haver jeg beslagen og underlagt 30 nye skou af mit eget jern, for stykket 12 skilling, er 3 rdl. 4 mark 8 skilling. Samme

dato omlagt på 41 hester 82 gamle skou à stk. 4 skilling er 3 rdl. 2 mark 8 skilling.

Af samme Kongelig Mayestæts hester haver jeg åreladet på St. Steffens morgen enhver på 4 årer 56 heste, for stykket [4 skilling], er 2 rdl. 2 mark.

A^o 1684 den 8. jan. haver jeg kureret 4 af samme heste for querck (kværke) for stykket at skaffe bedre 2 mark, er 1 rdl. 2 mark.

Den 16. jan. haver jeg beslagen 56 hester med ny jernbeslag, for hver 24 skilling, er 14 rdl.

Den 26. februar haver jeg omlagt på 56 hester forsko, er 4 rdl. 4 skilling.

Endnu haver jeg adskillige tider opvartet samme Kongelig Mayestæts hester med muulpudser og andet på adskillige tider efter fuhr herrens anmodning udi en og anden tilfælde, derfor udi alt den hele vinter 6 rdl.

Formoder den gode her. staldmester mager så, at jeg bekommer min betaling efter hans gode løfte, såsom jeg ej haver sparet nogen flid, når som mig af betjentene haver været anmodet, og jeg fattige mand selfr er udi godt folks giæld for jern, som derpå er tilganget.

Her. staldmesterens tjenstvilligste N. H. S.

Varde den 22. marts 1684.«

Foureren Anders Jensen på Tanderupgård attesterer rigtigheden.

Regnskabet viser os i et glimt beslagsmeden og kursmeden i en vinters virksomhed med artilleriets heste (snarest rytteriets) på Vardeegnen. Endvidere mærker vi smedens ængstelse for pengene. Den var unødvendig. Man kan se, at staldmesteren betalte.

Imidlertid er der en post i regnskabet, der har en særlig interesse, nemlig den, at smeden på St Ste-

fans morgen (2. juledag) årelod 56 heste og på ikke mindre end 4 årer på hver hest.

Der må være en bestemt grund til, at han på en af julehelligdagene har haft så travlt¹⁾. Det er der også.

St. Stefan var overalt på germansk område hestenes værner, deres skytshelgen. Det findes der mange vidnesbyrd om. Vi vil se på nogle eksempler. I Tyskland nævnes Stefan allerede år 900 i den berømte Triersignelse i forbindelse med en halt hest. Og i en dansk overtroisk lægebog, sluttet 1514, nævnes han ligeledes i en gammel trylleformel, en variant af orme-galder, hvor der gives anvisning på at kurere en hestesygdom, »korn«, ved at lægge begge hænder sammen om hestens ben og stryge dem, fremsige en latinsk formel og »læs V (5) pater noster oc V aue Maria, Sactum Staffn tiill heder.«²⁾ I en folkevise³⁾ hedder det i et af versene: »St. Stephan hand leder de foler i vand, aldt ved den liuse stierne.« — I en svensk vise, der bruges ved den svenske ungdoms faren omkring St. Stefans morgen, synges der:

*»Staffan han var en stalledräng:
— Holtt dig väl, folan min!
han vattnade folerne alla fem.
Hjelp Gud och sancte Staffan.«*

I England var det skik, i alt fald 1517—1744, at alle heste blev åreladt St. Stefansdag. I Sydtyskland holdtes den dag »den store hestedag«, på hvilken man sædvanligvis bragte hestene hø og årelod dem;

1) Det må dog nævnes, at i Ribesmedens regninger findes åreladning st. Stefansdag ikke omtalt, derimod er jævnlig »en hest åreladt og munden gjort ren«.

2) F. Ohrt: Da signed Krist. 188 f.

3) Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II, 518 f.

blodet opbevarede man som et helsemiddel mod sygdomme.

Ved aareladningen i Varde var der jo ikke tale om at benytte blodet, men ellers var det af samme grund den Varde smed 2. juledags morgen så grundig årelod de mange militærheste. Det var et lægemiddel eller beskyttelsesmiddel, St. Stefan skulle gøre særlig helsebringende.

Endnu mange år senere, 1736, beretter den kyn-dige Erik Pontoppidan, at til »slemme gamle koners skarnsstykker«, når de kurerer på mennesker og dyr, hører det, at de ved troldom og besværgelser misbruger Guds navn, og »gøre Guds moder og helgenernes forsamling delagtige deri og fornemmelig Sanct Stephan, når hestene ere syge.«⁴⁾.

H. K. Kristensen.

En bispevisitats og dens eftersmæk

Onsdag den 27. maj 1646 var hans højærværdighed biskop *Erik Monrad* fra Ribe på visitats i *Henne*. Sognepræsten, den bjergsomme hr. *Poul Christensen Skads*, havde mandagen før givet befaling til, at alle skulle møde i kirken for at deltage i gudstjenesten og overvære ungdommens »eksamination.« Kun de, der var ved havet på fiskeri, var undtaget.

Men desværre var det en meget lille forsamling, gejstligheden kunne mønstre ved den lejlighed. Den

⁴⁾ Pontoppidan: Fejekost 60.

unge Jens Christensen i Fidde skulle forkynde hr. Pouls befaling »for menige mænd i Over- og Nederfidde, at de skulle møde i kirken, da bispem kom, med deres ungdom og børn, for at lade sig »examinere«. — Men den unge mand bragte ikke budet videre, hvad nu end grunden dertil kunne være! »Ungdom og uagtsomhed« får senere den officielle skyld. Hans fader Chr. Jensen var på det tidspunkt ikke hjemme. Det bevises i retten, at han var 3 mil borte. Ellers var sønnen nok blevet jaget ud!

Nu blev resultatet, at de Fidde folk ikke mødte. Og der var flere, som blev væk: 9 ægtepar fra Houstrup, 10 fra Hennebjerg, 3 fra Kløvgård og 8 fra Dyreby. Når vi så tænker på sognets fiskere og espiger, kan vi nok regne ud, at de Henne kirkestole var noget tyndt besatte hin majdag. Og det har hverken huet Biskoppen eller præsten.

Men ikke nok med det! Kort efter var det juni måneds bededag, og da udeblev de samme familier og endda et par flere!

Nu rejstes der sag mod de forsømmelige. Den 21. aug. måtte Chr. Jensen i Fidde indstille sig »i lensmandens gode vilje og minde, for hvis forseelse var sket udi hans fraværelse, idet hans søn Jens Christensen af ungdom og uagtsomhed ikke haver efterkommet præstens bud og befaling.« Faderen måtte altså bøde for sønnens ulydighed. Af de øvrige skulkere i bispevisitatsen kræves hver mand idømt 1 rigsort. De udeblevne fra bededagen vil man også have mulkeret. Hver familie kræves idømt en bøde på 3 rigsort.

Sagen kom dog ikke oftere for på birketinget, så jeg kan ikke se, hvordan den endte. Men den er et ualmindeligt eksempel på den tids kirketugt. Og den lader os ane, at det nok ikke er uden grund, at Erik

Monrad har fået det omdømme, at han var en myndig biskop.

(Kærgård birks tingbog 1646 7/8 og 21/8).

H. K. Kristensen.

En unødvendig hjælpeaktion

»Item 1581 indkommed ther for *Lister Land* af storm og Guds vejr et skib med skotske knegte og deres capiten ved navn *Villum Meldrum*, hvilke knegte var bestilte af Kongelig Mayestæt at skulle indføres til kongen af Paalen (Polen), og fattedes samme knegte fitalje. Og derover viste og præsenterede for^{ne} capiten Meldrum Kongelig Mayestæts egen pas og andre bestalling breve, udi hvilke Kongelig Mayestæt bød og beføl alle hans Mayestæts undersætter, at hvem for^{ne} capiten med folk forkom at skulle ikke aleneste lade fri passere, men også med anden behøvende nødtørftighed befordre — da givet dem 1 læst brød, 1½ læst øl, 2 td. tørre saltet hvilling, 16 sider flæsk, 3 fjerding smør, hvilket som er blevet skibet og fremsendt her fra *Ribe* og til List den 16. sept. til forne knegtes underholdning. Og er for^{ne} deres capiten selv draget der fran og til København over land.

Da for^{ne} fitalje er kommen under for^{ne} List land, da er for^{ne} skib med for^{ne} knegte en dag eller to tilforne formedelst filføjendis vejr afløben, så er for^{ne} fitalje kommen tilbage udigjen, så ner som hvis theraf er bleven fortherit af for^{ne} capitens folk på vejen, som er 1 fjerding brød, 1 td. øl og 1 side flesk, hvilket med anden bekostning udi så måde

er anslaget udi penge, som efter følger: Først til fragt fra Ribe og til List 2 dl. 14 sk. d. Item dragpenninge for øllet at bere udi skibene 6 sk. d. Item et bud, som drog til København med for^{ne} copiten at hente beskien tilbage 2½ dl. Item den fjerding brød 1 mk. Item den td. øl 4 mk. Item den side flesk ½ dl. Så og for øl at bære af skibet udigjen til dragepenge 6 sk. Tilhobe 6 dl. 10 sk.«

(Riberhus lensregnskab 1581—82).

H. K. Kristensen.

Runestenen i Horne en Hornelund-sten

For 5 år siden blev vejen gennem *Hornelund* og ned over *Linding å* moderniseret. Gårdejer *Hans C. Østergård*, *Hornelund*, lod da en dyngge sten, samlet på gårdens mark, slå i skærver, så dynggen kunne bruges til vejmateriale.

Herved fandt man et brudstykke, hvorpå der var runer. Stenslageren og *Østergård* drøftede at lægge stenen til side; men da man kunne se, det kun var et brudstykke, og der ikke stod ret mange runer, troede man ikke, det havde nogen betydning, og stenen blev da slaaet i skærver.

Efter at *Horne*-stenen, som sad i *Horne kirkegårdsdige*, men 1872 blev flyttet til *Nørholms have*, nu atter er flyttet tilbage til *Horne kirke*, så gårdejer *Østergård* denne runesten, og han opdagede da til sin overraskelse, at runefragmentet fra *Hornelunds mark* måtte være et brudstykke af denne sten. Stens farve og beskaffenhed og runernes størrelse syntes at passe. — Ulykkeligvis eksisterer stykket jo

ikke mere. Muligvis kan der findes endnu et brudstykke, da stenen i Horne har en sådan form, at der må være brudt noget både af enden og af siden.

På Horne-stenen står der:

. . fnukatufi kaþi hauk þxx . . .

Erik Moltke oversætter og udfylder indskriften således: »*Tue, (Ravns) ætling, gjorde Th...s (eller denne) høj*« og daterer den til vikingetiden før Jelling, altså ca. 900—950. Endnu to runesten fra samme Tid bærer Rafnukatufis navn¹⁾, nemlig stenen i *Læborg*, der melder, at Thue huggede disse runer efter Thyre, sin dronning, og stenen ved *Bække kirke*, hvor der står, at han og Funden og Gnyble, de tre gjorde Thyres høj. Om det er den samme Tue, Ravns ætling, kan man ikke vide. Man har ment, den nævnte Thyre er Gorms dronning, men det er ikke sikkert.

Blev vor runeskat end ikke forøget af fundet i Hornelund, har det alligevel sin store værdi. Det siger os nemlig, hvor runestenen oprindeligt har stået, ikke i Horne, men i Hornelund, her ved Jyllands vestre hovedvej, og hvor denne vej drejer ned mod Linding å.

Allerede tidligere har jeg hævdet²⁾, at Hornelund i vikingetiden har spillet en stor rolle, at navnet antagelig minder om en hellig lund, en hedensk offerlund, og at den storgård, som lå derhos, har heddet Horne, og da helligdommen i kristen tid måtte vige for kirken, knyttedes navnet Horne til kirken, mens storgården med lunden kom til at hedde Hornelund. Jeg syntes, det bedst forklarer, at det gamle navn Horne i ældre tid ikke gjaldt en by, men kun kirken,

1) Fra Ribe Amt 1931, 632 ff. Danmarks Runemindesmærker.

2) Øster Horne Herred, s. 197 f.

hvorimod Hornelund var en temmelig stor bebyggelse. Måske har den kirkeeng, der ligger her, oprindeligt været henlagt til hedensk gudsdyrkelse. Jeg gættede på, at stormanden Ravnunge-Tue, Ravns ætling, var den vikingehøvding, der havde ejet Hornelund. Da man nu kan fastslå, at en runesten med hans navn har stået tæt ved gården, bestyrkes denne antagelse.

Og netop her har man fundet de prægtigste guldsmykker fra vikingetid, ja, de ædleste, vi overhovedet ejer fra Danmarks oldtid, det ene præget af et fornemt båndmønster, det andet af fire dyrehoveder, alt med »den rene klassiske linjeskønhed.«

J. Brøndsted har hævdet³⁾, at de er indførte franske originalarbejder fra midten af 800 årene. I så fald er de vel kommet hertil som vikingebytte. — Roar Skovmand mener derimod, at dyrehovederne minder så meget om den hjemlige dyreornamentik, at dette sammen med andre forhold gør det sandsynligt, at de er tilvirket herhjemme, men vel nok af fremmede guldsmede i dansk tjeneste⁴⁾. Sammen med spænderne fandtes en guldarmring, dannet af 4 snoede stænger, hvis ender findes i et profileret rør. Dette spænde hører 900 tallet til. Skatten må da være lagt ned i Jorden en tid efter år 900.

Man kan således vel tænke sig, at Tue, Ravns ætling, har båret de skønne, glimtende smykker ved store fester på Hornelund, mens runestenen med hans navn har knejset ved vejen udenfor.

H. K. Kristensen.

³⁾ Acta Archaeologica V, s. 181.

⁴⁾ Fra Ribe Amt 1943, s. 647 ff. Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1942, s. 67 ff.

Ålbæk og Spangsbjerg møller 1678

Ålbæk mølle blev 1665 købt af Erik Krag til Endrupholm. Men det var et ringe aktiv, hvilket fremgår af følgende syn, der afholdtes den 17. aug. 1678. Møllen lå »ved Ålbeck møllestrøm i Nykirke sogn, ensom udi mark beliggende, som den af velagt mand Niels Nielsen på Endrupholm blev på vist. Da var og syntes den, at aldelis ingen huse eller bygninger var, mens berettes udi feide tid Anno 1658 af de suenske lagt øde og afbrendt. Ikke heller syntes de til samme mølle at ligge noget ager, eng eller ejendom, uden alene et lidt øde plads, som huset havde tilforne påstået, som neppe kunde eragtes til en ganske brug, og syntes dem videre, at samme øde plads i ingen måde var husbonden, ej heller kunde blive, til nogen nytte, gavn eller brug, såsom det nu er eller befindes, hvorpå de bad dem så sandt Gud til hjælp.«

Det er Erik Krags enke, Vibeke Rosenkrans, der lader synet afholde, og som har givet varsel for lensmanden i Ribe, antagelig for at få den øde ejendom befriet for skatter. Men 1687 nævnes møllen som hjemfalden til kronen, sikkert for skatterestancer. 1690 kom den atter under Endrupholm. Ca. 1700 blev den genopbygget, og saa klaprede møllehjulene påny.

Den 3. december 1678 fik »erlig mand Chr. Christensen i Strandby, værge for Jerne kirke,« et fuldt tingsvidne på Skast herredsting*). Det lød på, »at Chr. Olufsen i Veldbæk, Peder Jepsen i Måde, Peder Sørensen i Eisberg, Chr. Gregersen i Spangsbjerg, sandemænd i Skast herred, (endvidere) Hans Oluf-

*) Møllen ejedes dengang af Ribe kapitel. Provstiskriveren har da nok anmodet en nærboende kirkeværge om at tage vidnet.

sen i Strandby, Jens Sørensen i Spangsberg for retten fremstod og vønd, at som de i dag 8 dage her af tinget er opnævnt til syn ved *Spangsberg mølle*, så har de i dag været på åsteden, dør af mølleren Zacharias Hannsen påvist samme mølles tilhørende grund og ejendom, da forefandtes aldeles intet ager eller eng til samme mølle at være eller ligge uden alenist en liden kålgård synden op til huset, så og et lidet mølledam nordoust fra huset, som havde sin støfning og flademål til nørside og imod en høj heдебank, og på synderside noget op fra dammen befandtes 3 stager, så vidt mølledammens støfning sig strekker, og ellers aldelis intet eng, ej heller noget agerjord til sæds brug dertil befandtes.«

(Kilder: Ribe amtstues contributionsregnskaber. O. Nielsen: Skadst herred, 194 f. 230. St. Bøcher: Vandmøller o. a. vandkraftudnyttelser i Ribe amt, 11 f., 140 f.)

H. K. Kristensen.

Litteratur om Ribe amt

I museumsinspektør *Otto Norns* skønne værk »*Kristian III's borge*« findes en god, men kortfattet skildring af *Riberhus*, som *Kristian III* jo ombyggede og moderniserede. - - I »*Danske Folkemaal*« 1952 har *Ella Jensen* grundigt behandlet *den mandøske ru*, en ejendommelig ligdragt, som brugtes på øen lige til 1920erne.

T. Tobiassen Kragelund har føjet et nyt bind til den serie folklore, han og *Sal. Frifelt* grundlagde. Bogen hedder »*Tyendemarkeder. Rebslageri som Husflid og Haandværk. Smede og Cyprianus.*« Og den omhandler de 3 emner, titlen angiver. Først behandles folkemarkederne fra 1788—1900, da deres tid var forbi. Særlig værdifuldt er her det stof, *Tobiassen* har fremdraget hos folk, der selv har stået på Folkemarkedet. Med rebslageriet er *Tobiassen* inde på sin specielle boldgade: det gamle haandværk, som han så kynligt skildrer. Den smed, cyprianus er i forbindelse med, er den i sin tid over hele Vesteregnet som klog mand velkendte »*Gamle Sander*« på *Lønborggaard*. Havde forfatteren henvendt sig til *Dansk Folkemindesamling*, ville han også der have kunnet hente en del oplysninger om den kloge smed. Endvidere fortæller *Tobiassen* om *Sanders søn, Ebbe Alexandersen*, der blev smed og klog mand i *Ovnbøl*. Forøvrigt havde *Ebbe* en broder, *Søren Sander*, der blev smed i *Lunde sogn*, men ikke gav sig af med hekseri; han var et stykke af en folkelig filosof, venlig og fredfyldt. Ved hans begravelse sagde præsten: »Her begraver jeg sognets lykkeligste mand!«

I »*Jyske Samlinger*« 1952 har *Rich. Willerslev* udgivet et fantastisk dygtigt arbejde om »*Dansk studehandel 1560—1660*«, hvor eksporten over *Ribe* behandles. — Overarkivar, dr. theol. *Bjørn Kornerup* har i *Kirkehistoriske Samlinger*,

7 rk. I fremdraget 2 aktstykker, nemlig den dygtige *biskop Peder Jensen Kragelunds selvbiografi* og den lærde orientalist *biskop Matthias Anchersens klage over rektor Christian Falster 1733*. Striden mellem de to lærde er tidligere behandlet, men nu gengives det tilgrundliggende aktstykke. Endvidere bringer Kornerup sammesteds »Et par notitser om *H. A. Brorsons død og begravelse*« (det indeholder forøvrigt også en notits om *biskop J. K. Blochs begravelse* i domkirken) og i sidste hæfte af *Personalthistorisk Tidsskrift*, 13 rk. I, gengiver han *Lorens Hansens selvbiografi* (konrektor i Ribe 1774, rektor smst. 1782).

I »Kuml« 1952 har museumsinspektør *Harald Andersen* redegjort for udgravningen af en delvis ødelagt høj i *Esbjerg* by og for de sjældent righoldige oplysninger, han forstod at fravryste denne oprindelige enkeltgravshøj, der gennem tiderne opbyggedes til at indeholde 8 eller endnu flere grave. Blandt de udmærkede resultater er der især grund til at nævne fundet af 3 sjældne barnegrave, den ene af dem, som har fortrinlige skeletspor, ses på *Esbjerg museum*, rester af ikke mindre end 3 enkeltgravskister, der her ikke var den tids sædvanlige enkeltgravskister, men de fra bronzealderen så velkendte bulkister. *Esbjerggraven* rummede således Danmarks ældste bulkiste. Endvidere må nævnes *Harald Andersens* fortrinlige og overbevisende udredning og tydning af stenkraven og det her i landet enestående fund af dele af en krans af stolpehuller, som må stamme fra et hegn af tætstillede tynde stokke omkring enkeltgravshøjen.

»*Ribe Stifts Aarbog*« 1952, der redigeres af stiftsprovst *V. Grønæk*, *biskop M. C. Lindegaard* og pastor *Asger Nyholm*, bringer som sædvanligt et »brev fra *Ribe bispegaard*«, skrevet af biskoppen. Heri omtales det kirkelige arbejde og kirkelige liv i stiftet. Dernæst skriver arkitekt *H. G. Skovgaard* om *Urup Jensens freskobillede i Lydum kirke*, omtaler dets fødselsvanskeligheder og de stærkt forenklede og koncentrerede vægmaleriers tale til nutidsmennesker, idet de har deres mål i at støtte livet i kirken. *Biskop S. M. Westergaard* fortæller »*Smaatræk fra Fester i Ribe*« og minder om kathedralskolens 800 årsfest 1945, Ansgarfesten 1926 og tusindårsfesten for bispesædet 1948. Her fortælles om forberedelserne, gæsternes komme, gudstjenesterne og det skønne træk om en *esbjergensisk fiskeeksportørs gave til domkir-*

kens alter. Også et stort økumemisk kirkemøde på Fanø omtales. Stiftprovst *Grønbæk* skriver om *biskop Scharlings forfatterskab*, for »en læsende mand, en studiernes biskop var Scharling«, og sent sluktes lyset i Ribe bispegård. *Grønbæk* fremhæver Scharlings evne til at sætte sig ind i andres og fremmedartede tankeverdener og nævner her, hvordan han når som helst kunne oprulle f. eks. Schellings vanskeligt forståelige filosofi. Endvidere beskrives hans inspirerende evne, hans stil og dernæst samler *Grønbæk* sit arbejde om tre linjer i forfatterskabet: 1) kirketanken, 2) det humane og det kristelige og 3) Grundtvigstudiet. Under »Nye kirker i Ribe stift« har årbogen et bidrag af *pastor Peter Riemann*, der skriver om nye kirker og ombygning af ældre i *Malt-Andst-Slaugs herreder*, hvor 19 af disse herreders 32 kirker er fornyede, et imponerende kirkebyggeri på den jyske hede. Her behandles *Grindsted*, *Nollund*, *Urup*, *Skjoldbjerg*, *Grene*, *Hovborg*, *Holsted by- og Holsted stationskirke*. *Pastor K. Høgsbro Østergaard* behandler *Sydvestjydsk konvent 1882—1912*, gør rede for det opståen, dets medlemmer, og de emner, der er behandlet, mere indgående gøres rede for konventets forhold til kirkeforfatning, bibelkritik og det sociale spørgsmål. Sluttelig findes en oversigt over *personskifte* i stiftets præstestand ved *pastor B. Lundsgaard*. — Julehæftet »*Maagen*« bringer en mængde broget stof, der i historisk henseende er af meget ulige værdi. — I »*Jul i Vestjylland*« populariserer *Aug. F. Schmidt* de nyeste resultater, forskningen er kommet til angående *Dagmarviserne*. Kunstnerinden *Marie Hatting*, der er født i Ølgod sogn, fortæller om sit hjem og sin kunstneriske udvikling.

Jens Kjær: Stabybogen, der giver os det kendte vinterlærerseminariums historie, giver tillige personalhistoriske oplysninger om Stabyanerne, altså også om adskillige lærere i vort amt. — *Lunde boldklub*, som er en af de ældste på Vardeegnen, har fejret sit 50-års jubilæum og samtidig indviet sin nye stadion og udsendt et smukt lille jubilæumsskrift, udarbejdet af *Holger Pedersen*. Her redegøres for klubbens historie.

Forøvrigt er der grund til at gøre opmærksom på *historikergruppens nye Danmarkshistorie*. Det er ikke blot stormændenes og den store historie her skildres på grundlag af

de nyeste resultater, men fuldt såvel den jævne mands, dagliglivets historie, der gøres rede for. Det er en såre nyttig bog at eje for enhver historisk interesseret.

Folk i Ribe amt kender fra deres barndom den ikke helt ufarlige leg at slå »Kok-af-Høne«. For denne barneleg og dens slægtsskab med at spille Kag redegør *Ella Jensen* i »*Danske Folkemål*« 1952. Sammesteds har lærerinde *Johanne Nielsen*, Bramminge, givet en prøve på *dialekten på Mandø*: »Wå få'å hårt ål'ti gåt te hos'es,« en oversættelse af »Hvad fatter gør er altid det rigtige.« *Ella Jensen* har kommenteret og lydskrevet prøven.

H. K. K.

Virksomheden

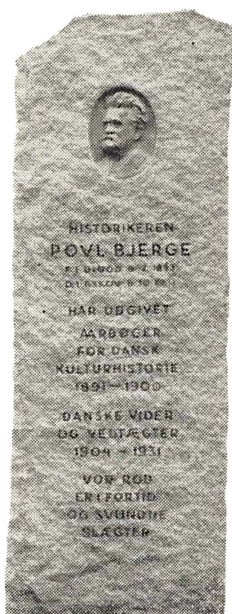
I det forløbne år fejrede samfundet sin 50-årige beståen ved *en smuk fest i Ribe* 31. august. For at være med til at festligholde mindet om oprettelsen af landets første historiske amtssamfund havde Dansk historisk Fællesforening henlagt sit årsmøde til Ribe, så repræsentanterne også kunne deltage i vor fest. Fællesforeningens formand, landsarkivar *Johan Hvitfeldt, Viborg*, holdt her foredrag om »Dansk lokalhistorie gennem 50 år.« Foredraget er trykt i »Fortid og Nutid« XVIII. Vor egen formand, *Sal. Frifelt*, holdt foredrag om vort samfund, dets opståen og udvikling. Ved kaffebordet, hvor Historisk Samfund var Vært, herskede der en festlig stemning med sang og mange taler, ligesom samfundet modtog både blomster og telegrammer, bl. a. skønne blomster fra vort nabosamfund i Ringkøbing amt og fra Historisk Fællesforening.

Iøvrigt har tiden, siden sidste årbog udkom, været »fuld af sten«. *Sommerudflugten 1952* var knyttet til afsløringen af en mindesten for *herregården Urup i Grindsted sogn* 16. aug. 1952. Først samledes man i *Hejbøl skole* hos lærer *Ollgaard*, der kyndigt foreviste sin store samling, et helt egnsmuseum, som nu flytter til Ølgod. Dernæst fortsattes til Urup, hvor *H. K. Kristensen* talte i haven om Urup og dens adelige ejere. Stenen, der står ved hjørnet af haven, hvor vejen svinger ind til gården, og som er rejst af *Grindsted museumsforening*, afslørede af *sognerådsformand H. C. Larsen*, Grindsted. Ved kaffebordet i Urup forsamlingshus talte *Sal. Frifelt, H. C. Larsen, gartner Pedersen*, Kolding, m. fl. Mange medlemmer af slægten Nordby, som i adelsvældens tid havde hjemme på Urup, deltog i festen.

26. maj 1953 var samfundet med til en *mindestensafsløring i Vilslev* for *sognepræsten Knud Lang*, en foregangs-

mand inden for de store landboreformer. Stenen var rejst af egnens beboere. Sognepræsten, *pastor I. A. Nielsen* talte ved stenen om Knud Lang og hans gerning, mens rentier *J. M. Lauridsen*, Vilslev, foretog afsløringen. Ved kaffebordet talte *Sal. Frifelt* om mindestene, *H. K. Kristensen* om Knud Lang og udskiftningen af fællesskabet i Vilslev og *J. M. Lauridsen* om Knud Lang og hans efterladte manuskript i Vilslev præstegård, nu i Landarkivet (trykt i *Jyske Sml.*).

13. Juli 1953 holdt samfundet atter *sommerudflugt*, og atter afsløredes en mindesten, som samfundet havde ladet

Mindesmærket for Povl Bjerge.

rejse. Man besaa under *H. K. Kristensens* ledelse Ølgod kirke, mens lærer *H. Øllgaard*, Hejbøl, kyndigt og morsomt foreviste mejerimuseet i *Hjedding*, hvorefter man besøgte *efterskolen* og boghandler *H. Niensens »Hansinelund«*, en mindelund for danske klassikere, som boghandler Nielsen selv har anlagt, og som han selv fortalte om. *Poul Bjerges*

mindesten er rejst foran alderdomshjemmet ud mod Bjersegade på hans fødegårds mark. Her foretog forfatteren *Sal. Frifelt* afsløringen, idet han talte om Poul Bjerger, hans karakteregenskaber, hans historiske arbejder og hans virken som medstifter af og medarbejder ved Historisk Samfund. Frifelt takkede de mange, der har ydet bidrag til stenens rejsning: *Ølgod sogns historiske arkiv, Ølgod sparekasse, Sydvestjysk samfund, Askov højskole, Ølgod sogneråd, »Vestkystens kulturfond«* og navnlig kunstneren *Niels Holbak*, der havde skabt det smukke og så levende relief. På stenen står: »Historikeren Povl Bjerger, f. i Ølgod 6/7 1853, død i Askov 8/10 1931. Har udgivet årbøger for dansk kulturhistorie 1891—1900, Danske vider og vedtægter 1904—1931. Vor rod er i fortid og svundne slægter.« — Sognerådsformanden i Ølgod, *Søren Hejbøl Pedersen*, takkede og tog på sognets vegne mod mindesmærket. Derefter talte højskoleforstander *Arnfred*, Askov, smukt om Povl Bjerger, mindede om, hvordan han ifølge overleveringen første gang kom til højskolen kørende med sine sager på en trillebør og omtalte hans senere virke på Askov som lærer og bibliotekar. Ved kaffebordet overrakte formanden en gibsafstøbning af relieffet til hver af Povl Bjerges tre børn, hvorefter flere havde ordet.

Formanden *Sal. Frifelt* har på foranledning af Horne menighedsråd rettet en henvendelse til *baron Rosenørn-Lehn* og bedt baronen give *runestenen i Nørholms have* tilbage til *Horne kirke*, hvor den i sin tid sad i kirkegårdsdiget (se foran s. 337), en henvendelse, baronen elskværdigt og forstående imødekom.

Vort *årsmøde* afholdtes i *N. Nebel* 13. nov. Formanden og den afgåede kasserer aflagde beretning og regnskab. Under eventuelt drøftedes et par fredningsspørgsmål. De afgåede bestyrelsesmedlemmer *Sal. Frifelt* og *pastor Østergaard* genvalgtes, ligeledes revisorerne, kontorchef *P. Lærche Thomsen* og kunstmaler *N. Holbak*. Derpå holdt førstelærer *Esbern Jespersen*, Vinding, redaktøren af årbogen i vort nabosamfund, et levende foredrag om *fattigvæsenets historie*, navnlig i Vestjylland, og *H. K. Kristensen* fremdrog træk af *N. Nebel—Lyдум* sognes historie. Forøvrigt er en bog om disse sogne under udarbejdelse.

Nye medlemmer

Gdjr. Th. Hollænder, Hjortlund, Gredstedbro
Forfatterinde, fru Bech Bjerrun, Tanderup
Civilingeniør Arne Andreasen, Grindsted
Rentier Hans Jac. Bech, Lunde J.
Købmand Brinch Fischer, Esbjerg
Erhvervsarkivet, Aarhus
stud. mag. frk. Dorteia Hansen, Vanløse
Rutebilstationsbestyrer Mortensen, Ølgod
Maskinmester Jørgen Pedersen, Vejen
Malermester Brogaard, Ribe
Urmager Hansen, Gredstedbro
Lærer Johs. Kristiansen, Forsomho, Ølgod
Overlærer fru Anna Nielsen, Aarhus
Brugsforeningsbestyrer Asmus Jæger, Rousthøje
Mælkehandler Rasmussen, Varde
Gdjr. Frode Jensen, Andrupgaard
Sparekassedirektør frk. Gudny Helle, Ribe
Tømremester P. Larsen, Ølgod
Gdjr. Hans Hansen, Asbøl, Strellev
Grosserer Svend Lange, Varde
Fru Helga Vejrup, St. Darum
Gdjr. Rasmus Rasmussen, Tirslund, Brørup
Fru Marie Andersen, Eg
Gdjr. Iver Straarup, Skødebjerg, Vorbasse
Gdjr. C. C. Nørregaard, Urup, Eg
Provst Engsnap, Lejrskov
Valgmenighedspræst Dons Christensen, Askov
Sognepræst Gunnar Monrad, Vejen
Sognepræst Sv. Præstholm, Føvling
Sognepræst Henning Kruse, Veerst
Lærerinde, frk. E. Østergaard, Kragelund, Bække

Landsretssagfører H. Busk, Vejen
 Landsretssagfører Rambusch, Esbjerg
 Dir. Bang Nielsen, Andelssvineslagteriet, Esbjerg
 Tandlæge Pors Hansen, Esbjerg
 Gdjr. Andreas Hansen, Gjesing, Esbjerg
 Vejer Tonnes Møllholm Hansen, Esbjerg
 Dyrslæge A. M. Lund, Ansager
 Lærer Mortensen, Esbjerg
 Overlærer Aage Nielsen, Bramminge
 Seminarieelev P. C. Jørgensen, Gjesten
 Murermester L. Christensen, Lindknud
 Uddeler Chr. Andersen, Bække
 Murermester E. Søndermark, Bække
 Gdjr. Jørgen Bruun, Asbo, Bække
 Gdjr. Charles Theilmann, Hjortlund
 Ejner Jensen, Lindbjerg, Ølgod
 Gdjr. Søren Hansen, Søndervang, Bække
 Sognepræst Bertelsen, N. Nebel
 Malermester Mikkelsen, Skovlund
 Driftsleder Georg Pagaard, Ask, Tistrup
 Lærer M. Nørgaard, Omme, Bramminge
 Landsretssagfører P. Jæger, Esbjerg
 Slagteriejær J. Præstegaard, Grindsted
 Bødkermester J. H. Christensen, Tistrup
 Uddeler Jakob Pedersen, Henne
 Fru Hedvig Knudsen, St. Randsig, Varde
 Damefrisørinde fru Marie Plaugborg, Esbjerg
 Fru Nissen, Hjortlund, Gredstedbro
 Førstelærer G. Borg, Oksbøl
 Sognefoged H. M. Nielsen, Omme, Bramminge
 Ejner Christensen, Endrup, Bramminge
 Gdjr. Jens Hansen, Mejls
 Gdjr. A. Chr. Andersen, Morsbøl, Grindsted
 Landmand Holger Pedersen, Jerrig, Grindsted
 Pastor Johannes Nielsen, Esbjerg
 Vognmand Niels Andersen, Esbjerg
 Gdjr. A. Chr. Andersen, Morsbøl, Grindsted
 Bogholderske frk. Anna Baasch, Esbjerg
 pens. overlærer J. Heding, Esbjerg
 Gdjr. August Jørgensen, Kvaglund, Esbjerg
 Læge J. Krag, Esbjerg
 Sydvestjyllands Bogtrykkeri, Esbjerg
 Ingeniør K. V. Steners, Esbjerg
 Malermester Windfeld Pedersen, Horne, Tistrup
 Subskribent: Lektor Davidsen, Rønne

Regnskab 1952—53

Indtægt			Udgift		
Kassebeholdning	2801	59	Årbogens trykning	4026	90
Kontingent og subskription:			Forfatterhonorarer	668	00
758 ordinære medlemmer 3790,00			Fotografering	15	25
1 à 10 kr. 10,00			Udsendelsen	602	60
33 kommuner 425,00			Bogkøb	30	00
32 subskribenter 64,00			Løn til redaktør og kasserer	400	00
3 for 1951 15,00			Porto	159	57
	4304	00	Kontingent: Dansk hist. Fællesforen.	83	00
Godtgjort porto	416	38	Jubilæumsfest, årsmøde	1163	50
Salg af årbøger	152	45	Forskelligt	43	66
Annonce	175	00	Overskud	2254	69
Tilskud fra undervisningsministeriet	700	00			
» » Ribe amt	400	00			
» » Sydvestjysk Samfund ..	200	00			
» » Varde byråd	100	00			
» » Nr. Nebel sparekasse ..	50	00			
» » Varde sparekasse	25	00			
Renter	16	93			
Salg af sangbøger	3	00			
Godtgjort papirafgift	102	82			
Balance....	9447	17			
			Balance....	9447	17

GRUNDFONDEN

Pr. 1. jan. 1953	Kr. 2517 57
Renter	— 88 85
1. april 1953	Kr. 2606 42

Bække, den 20. maj 1953.

John Kvist.

Revideret og befundet rigtig.

Niels Holbak. P. Lerche-Thomsen.

Sælhunde- og Marsvinfangst

Af T. Tobiassen Kragelund.

I Efteraaret 1949 begyndte jeg at eftersøge Folk, der kunde fortælle om Sælhunde- og Marsvinfangst i Hjertingbugten og omkring Blaavand. — Desværre var de store Fangere døde, men Tid efter anden fik jeg dog noget opspurgt og opnoteret. Tidens Hjul, der tilsyneladende drejer langsomt, gaar alligevel hurtigt, — de fleste af mine gode Fortællere er nu ogsaa døde.

Fisker og Landmand Elias Mortensen, født den 25. Januar 1876 i Sjelborg, fortæller om Marsvin, Sælhunde og Pighajer:

Et Aar fiskede jeg samen med Kristian Larsen, der ejede Kutteren »Lykkens Prøve«. Vi tog ud fra Esbjerg og fiskede med Liner (Krogfiskeri). Da vi havde Linerne sat, opdagede vi, at der var noget særligt ved en af Linerne, og ganske rigtigt, det var et Marsvin, der havde bidt paa en Krog og var derover bleven hel rasende. Nu var Uheldet for Marsvinet, at det blev indfiltret i Linen. Den lille Krog kunde jo ikke holde det store Dyr, som i Almindelighed bliver 1½ Meter lang, — kan ogsaa blive op til 2 Meter.

Vi fik fat i Linen med Marsvinet og saa tæt hen til vort Skib, at vi kunde hugge en Krog i Kroppen, slaa det bevidstløs og faa det op paa Skibet.

Det var en god Fangst, vi der havde gjort, for Tarmen, Lever og Hjerte skaaret i smaa Stykker var den bedste Agn til Kroge, som vi kunde faa.

Vi brugte lidt Agn paa Skibet samme Dag, og Resten havde vi med hjem til Agn til vor Fisketur

Elias Mortensen.

næste Dag, og vi fik da en Fangst paa over 1.000 Pund Hvilling og Torsk.

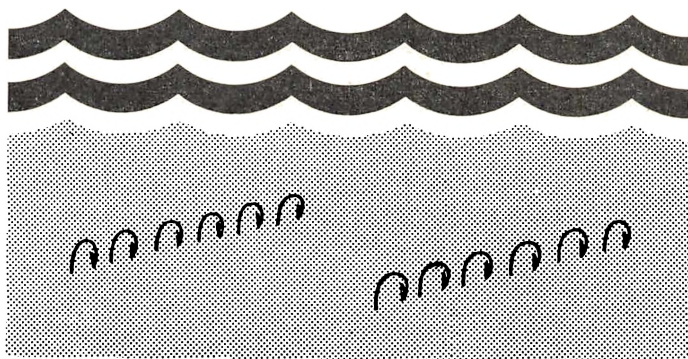
Sælhunde har jeg skudt nogle Stykker af, det var gerne i Juli og August Maaneder, naar de gik op paa Forstranden for at ligge i Solen.

For at komme i Nærheden af Sælerne skulde jeg altid gaa imod Vinden, d.v.s. jeg skulde ligge ned og slæbe mig frem ved at sætte Albuerne ned i Sandet, mine Bevægelser blev derved vraltende ligesom Sælernes, og saa skulde jeg holde Hovedet helt ned mod Sandet, for hvis Sælerne saa mine Øjne, anede de Uraad og forsvandt efter Vandet.

Sælerne skulde skydes i Siden af Hovedet. Hvis Skuddet kom lige ind i Hovedet, da prellede Haglene af mod den haarde og glatte Hud, og et Skud

i Kroppen paa Sælen havde kun til Følge, at den endnu hurtigere forsvandt efter Vandet.

Sælfangst paa Kroge har jeg ikke forsøgt, men i min Skoletid brugte vor Nabo i Sjelborg, Fisker Jens Thuesen det. Han havde i Sommermånederne

I Sandet paa Forstranden sees kun Krogene. Plankerne er nedgravet.

»Sælarver« anstillet paa Østsiden af Øen Langli. Sælerne kunde der ligge op til 30—40 Stykker for at sole sig.

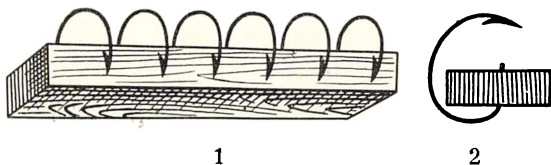
Sælkroge, den saakaldte Sælarve, var en 12 Tommer bred Planke, 6 à 8 Alen lang og ca. 3 Tommer tyk; til en saadan Planke var der fastgjort store Kroge, der sad i en Bue og ragede ca. 10 Tommer op over Planken med Spids og Holk. — Plankerne var anbragt saaledes, at Spidserne vendte op mod Kysten. Kroge sad i Planken med ca. 12 til 15 Tommers Mellemlum.

Jens Thuesen havde 2 eller 3 af saadanne Sælarver gravet ned i Sandet, ikke langt fra Vandet, naar der var Ebbe. Under Højvande blev Kroge overskyldt af Vandet. Naar der atter blev Ebbe,

da laa der et lille Sandlag over Plankerne, og alt saa fredeligt ud.

Naar Sælerne søgte op for at sole sig, skete der ikke noget, det var paa Tilbagevejen, at Døden lurede, naar de vraltede mod en af de spidse Kroge og blev spiddet.

Jens Thuesen brugte Spækket til Tran, som gav adskillige Kander. Skindet af de gamle Sæler brug-

Skitse af Planke med Kroge (kaldtes en Sælharve).

- 1) Planke med Kroge.
- 2) Planke med Krog set fra Enden.

te han ikke. Af de unge Sæler fik Skindet en særlig Behandling, først blev det spændt ud til Tørring i nogle Dage, og derefter spændt ud og sømmet fast paa en stor Træflade med Kødsiden op, og saa blev der varmet Sand i en Jerngryde, saa Sandet blev gloende. Det gloende Sand blev da straks hældt ud over Skindet og gnedet rundt med nogle tykke Luffer paa Hænderne. Det kunde tage baa- de Fedtlaget og Lugten af Skindet. — Kunde første Sandlag ikke slaa til, da maatte nok et Sandlag, der var gloende, atter hældes paa.

Af de saaledes behandlede Sælskind sad Jens Thuesen i den haarde Vinter og syede Tobakspunge.

Dette at sy Punge fordrede Agtpaagivenhed, da Haarlaget paa Skindet skulde vende i en bestemt

Retning paa Pungen, for at den kunde falde til i Lommen.

Marsvinfangst i Garn har jeg ikke været med til; men jeg har set døde Marsvin i Strandkanten ved Hornsrev liggende indfiltret i noget meget svært Garn, og det har sikkert været af Garn sat ud i Havet for at fange dem.

Noget, jeg mindes og selv har været med til, er Linefangst efter Pighajer.

I Juli og August Maaneder, i den Tid Fiskeriet efter Hvilling og Torsk laa helt stille, tog vi undertiden ud ved Kysten og fangede nogle Smaafisk, som vi skar i Stykker og satte paa vore Kroge, og saa sejlede vi et godt Stykke udenfor Skallingen, og der fangede vi Pighajer, som i Gennemsnit vejede 4 Pund.

Fangsten var ikke særlig stor, men alligevel kunde vi holde en Dagløn.

Pighajerne kostede 3 Kroner for 20 (en Snes) og solgtes til Bønderne, som saltede og tørrede Hajerne, som da til Aftensmaden blev stegt paa Gløderne i den aabne Skorsten, og smagte som saadan godt. Fisken er meget fed og har nogen Lighed med Aal.

— — —

Gaardmand Simon Elias Hansen, født den 10. Februar 1876 i Sjelborg, fortæller om Marsvin og Sælhunde.

Marsvinfangst har jeg ingen Kendskab til. Jeg ved kun, og har en enkelt Gang set, at der i Lakseruserne her ud for Kysten er fanget Marsvin. Det var ikke af de store, jeg mener paa 1 Meters Længde.

I min Barndom og Ungdom saa jeg ofte Marsvin tumle sig i Bugten og de svømmede da tæt ind

til Kysten her ved Sjelborg. Marsvinene svømmer hurtigt, og det ser ud til, at de skruer sig gennem Vandet, det er et meget ejendommeligt og smukt Syn.

Sælhunde har jeg set mange af. Lige ud for Kysten her ved Sjelborg har vi en Sandtunge eller Revle, der kaldes »æ Stint Saaend« — i Sommer-

Elias Hansen.

tiden ved Lavvande gik Sælerne op paa Sandet for at sole sig. Jeg har en enkelt Gang listet mig ind paa Sælflokken og dræbt een med Stokkeslag. Alle, der gaar paa Sælfangst, maa altid gaa imod Vinden. Sælerne lugter alt paa meget lang Afstand.

Jæger har jeg aldrig været. Min Far var derimod en dygtig Jæger. Som ung Karl tjente han i 7 Aar paa Rømø og blev der kendt med en gammel Mand, der var ivrig Jæger og dygtig til at skyde Sælhunde. Den gamle Mand vilde gerne have Far med paa Jagt, i Begyndelsen, fordi han var vant til hjemmefra at sejle og ro med Baad. Paa de mange Jagtture blev Far dygtig til at skyde

Sæler, og ganske naturlig dyrkede han ogsaa Sporten, da han kom hjem til Sjelborg og blev Gaardejer og Fisker. Sælerne, sagde min Far, skal skydes i Siden af Hovedet. Et Skud Hagl lige ind i Hovedet preller af mod det haarde og glatte Hudlag.

Hver Gang Far fik fat paa en ung Sæl, passede han omhyggeligt paa Skindet, og fik det sømmet op paa en Portflade til Tørring, for saa efter nogle Dages Forløb at spænde det ud paa en Træplade med Kødsiden op, og saa tog han en gloende Sandtørv fra Billæggerovnen eller fra den aabne Skorste, og masede den ud over Skindet, for at tage Fedtet og Lugten.

Efter denne Behandling var Skindet blødt og nemt at have med at gøre og var fuldstændig lugtfrit.

I Vintertiden sad Far og syede Punge til baade Skraatobak og Pibetobak af Sælskind. Adskillige Skoletasker syede han ogsaa.

Vor Nabo Fisker Jens Thuesen fangede Sælhunde paa Kroge, d. v. s. Kroge fastgjort til store Planker, som han gravede ned i Sandet paa Forstranden, saa kun Krogene var at se. Jeg har set Krogene anbragt paa »æ Stint Saaend«, men aldrig set, at han fangede Sæler. Jens Thuesens Sælfangst foregik særlig paa Østsiden af Langli, hvor der i de varme Sommermaaneder kunde ligge store Sælflokke, og naar saa Thuesen kom sejlene i sin Baad lige ind mod Flokken, fik Sælerne travlt og vraltede ud til hver sin Side, nogle kom da for Skade og blev hængende paa Krogene (æ Sælharre).

Min Fars Interesse for Sælfangst var ikke særlig stor, men han vilde gerne hvert Aar fange nog-

le faa Stykker for at faa Tran, som han selv kogte af Spækket.

Tran var anvendelig til meget; vi brugte den som Smørelse til Fodtøjet, lange Støvler og til Træskostøvler samt til Hestenes Seletøj, og fik Far fat paa noget harsk Tagl eller Strandingsfedt, da kogte han noget sammen med Tran til Vognsmørelse.

Før i Tiden brugtes der Tran til Belysning, — men Tranlampen kan jeg ikke huske benyttet.

— — —
P. Gundesen, født den 1. Oktober 1871 i Vejrs, fortæller Minder fra sit Barndomshjem om Tran til Belysning, og om Marsvinefangst:

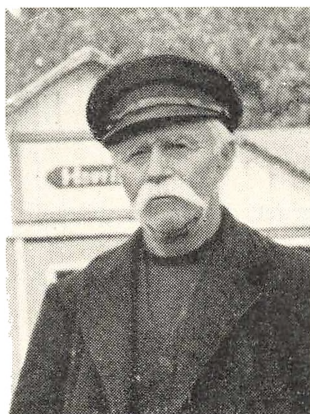
Bedstemor var født Aar 1800, Bedstefar var lidt ældre. Nabo til deres Hjem i Vejrs boede Aftægst-kone Anna Marie Andersdatter, hun blev altid kaldt, »gammel Marie«. Hun var meget flittig, fra Morgen til langt ud paa Aftenen vævede hun. Det var ikke alene til den nærmeste Nabokreds, men fra Oksby og Blaavand kom der Koner med Garn, der skulde væves.

Gammel Marie fik Aftægt fra Ejendommen, som Sønnen havde faaet overdraget. Hun behøvede som saadan ikke at slide saa stærkt, men gammel Marie var bedst tilpas, naar Slagbommens Skrald lød i Stuen. Naar Væven var færdig og Tøjet skulde leveres til Oksby eller Blaavand, da var det Sønnen og Konen, der kørte med det. Gammel Marie blev hjemme for at væve. Før sagde hun: »Det Tran, jeg skal bruge til min Lampe, og den Fisk, jeg spiser, vil jeg selv betale.«

Min Mor lærte som ung Pige at væve hos gammel Marie. I 1865 kom den første Petroleumslampe til Vejrs. Det var min Far, der købte Lampen til Mor,

saa hun bedre kunde følge Traadene under Vævningen. Mor vævede mange Dynner, d.v.s. Tøj til Dynner, det var et Arbejde, der tog paa Kræfterne.

Tællelyset og Tranlampen var tidlige Tiders Belysning. De smaa Hedefaar paa det tarvelige Græs gav ved Efteraarsslagtningen ikke meget Talg. Tranlampen blev derfor meget benyttet.

P. Gundesen.

For at faa Tran blev der sat Marsvingarn i Havet mellem Revlerne for at fange Marsvin til at koge Tran af.

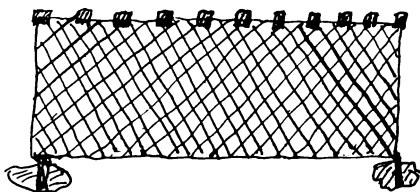
Marsvingarnet var med meget store Masker, ca. 8×8 Tommer, og af meget svær Snor.

Garnet var langt og ca. 3 Alen bredt. Der kunde være Forskel paa Garnenes Længde og Bredde, alt efter som der sattes langt ude eller nærmere inde ved Kysten.

I hvert Hjørne af den underste Side paa Garnet blev der fastbundet en stor Sten eller et Jernstykke for at holde Garnet paa Plads ude i Havet, og i

øverste Side var der bundet Flaad (Korkstykker) for at holde Garnet oppe. Marsvin, der løb i Garnet tabte hurtigt Kræfterne, da det med Mellemrum skal op for at drage Aande.

Garnet var som sagt godt forankret i Bunden, men i stærk Storm fra Nordvest var det alminde-

Skitse af Garnet, der sættes ud mellem Revlerne.

ligt, at Garnet samt de tunge Sten maatte hentes ved Blaavandshuk.

— — —

Fiskeeksportør Chr. J. Kolle, født den 24. August 1881 i Oksby, foræller om Marsvin:

Min Far fortalte ofte om to Mænd, Jens Ebsen og Knud Jensen i Vandflod (Oksby Sogn), der i Tiden omkring 1860 fangede Marsvin i Garn for at koge Tran af Spækket.

Jeg husker og kendte meget godt Hans Sørensen Gade, der var Marsvinfisker. Han satte Garn $\frac{1}{2}$ Mil ude i Havet lidt sydvest for Blaavand Fyr.

Indvolde af Marsvin har altid været meget søgt som Agn paa Kroge ved Linefangsten.

I Tiden omkring 1880 blev der sendt mange Marsvin fra Marsvinkompagniet i Middelfart til Fiskepladserne op langs Jyllands Vestkyst. — Og i Aarene 1907 til 1910 købte Fiskeeksportør N. P. Enevoldsen Marsvin i Vognladninger med Stats-

banerne hos Marsvinkompagniet, der blev sendt her til Esbjerg til Krogfiskerne.

Hvad Spækket blev anvendt til, det ved jeg ikke. Fiskerne købte Indvoldene til Agn. Tarme, Lever og Hjerte vejede fra 12 til 15 Pund og kostede 1 Kr. Pundet. Marsvinkødet kostede 30 Øre Pundet.

Indvolde af Marsvin var den bedste Agn til Kroge, som Fiskerne kunde faa, — men det var dyrt og blev derfor skaaret i ganske smaa Stykker. For at hjælpe lidt paa Prisen blev Marsvinkødet ogsaa skaaret i smaa Stykker og blandet op med Indvoldene, før det sattes paa Krogene.

Om Fisken kan lugte, ved jeg ikke, men paa Fiskefangst i Havet blev der altid først Fangst paa de Kroge, der sad Indvolde paa.

Den ustyrlige ladefoged på Visselbjerg

Af Bue Kaas.

Søndag den 30. april 1637 skrumlede den myndige hr. Oluf Jørgensen, fra 1622 til 1651 sognepræst over Alslev-Hostrup sogne i Skads herred, ad de opkørte vestjyske veje mod Hostrup kirke for at forrette sin embedsgerning. Rundt omkring fra, fra Hostrup, Kravense, Sjelborg, Myrthue, Kokspanggård og andetsteds fra stævnede sognebørnene i det karske vestjyske forårsvær mod den smukke gamle tufstenskirke, hvor de samme dag skulle blive vidne til begivenheder, som de sent skulle glemme, og som stod i stærk modsætning til den opbyggelse, de var kommet for at søge. Ved gudstjenestens slutning kom den stridbare og voldsomme Hans Ladefoged fra Visselbjerg ravende fuld ind i kirken »under bønningen af predikestolen efter prediken«. Han havde »en degen ved sin side og en lang bøsse under hans venstre arm«, og i sin fuldskab snublede han af sted, støttede sig til stolene og fandt sig omsider til rette i en stol, hvor han kastede bøssen på skamlen »med stor alarm og forstyrrelse over den ganske kirke«; derefter begyndte han en uforståelig snak »og dermed holdt sig meget utilbørlig, endogså under det højværdige

Alters Sacramentis uddelelse, så hans medtjener, en skytte, som også indkom i kirken med hannom med sine mynder og jagthunder, stod og holdt på hannom« og som det syntes beroligede ham så meget, at begge, medens menigheden sang den sidste psalme, kunde begive sig ud af kirken igen, vel ikke mindre støjende, end da de kom. Men dermed var forstyrrelserne ikke forbi, for da Hans Ladefoged »var kommen uden skrøbtisdøren*) på kirkegården, blev der en bøsse afskøt« — en bøsse, som ikke kunde tilhøre andre end den drukne fredsforstyrrer, da der ikke ved Hostrup kirke var observeret andre med bøsser på det tidspunkt. Det måtte være Hans Ladefoged, der atter var på spil »ikke uden Guds børn, som i kirken var, deres store forstyrrelse og forskrækkelse i deres Guds-tjeneste.«

Men den skrækslagne menighed skulde blive vidne til yderligere utilbørlighed; da ladefogeden var kommet ud af kirken, hvor han i tilstrækkelig grad havde gjort sig bemærket, og ydermere havde affyret bøszen, satte han sig derefter på sin junkers hest »og dermed tumled frem og tilbage en rum tid over kirkevejen, som kaldis præstvejen, så deres sogneprest, hr. Oluf Jørgensen, som vilde gå til sin vogn, måtte vige ind tilbage til sognefolkene på kirkegården igen og kunde nu lang tid ikke afsted komme til sin hovedkirke, befrygtet sig med denom, at han vilde gøre hanom ondt med

*) Ifølge C. Molbech: Dansk Dialekt Lexikon, Kbh. 1841, er skriftes (udt. skrøvtes, formodentlig skriftehus) våbenhuset, hvor barselekonerne »indløses«, eller, som det også i det jydskes bondesprog hedder, skriftes. Eller måske har man ligefrem holdt skriftemål her (se Mackeprang: Vore Landbykirker 124).

den lange bøsse, som han førte i sin hånd, eftersom han tilforn uskyldig havde ynkeligen slaget tvende hans tjenere, der de gav varsel på Visselbjerg, og går der også rygte og tiende i sognet, at han endnu vil gøre værre mod denom.«

En så alvorlig forstyrrelse af gudstjenesten kunde ikke gå upåtalte hen; den 18/7 1637 lod »erlig og velbiurdige mand her Albreht Scheel til Fusingø, ridder, Danmarks riges råd og Ko: Ma: befalingsmand på Riberhus« igennem sin fuldmægtige Niels Lauersen i Tranbjerg sagen bringe for Skads herreds ting, hvor en række vidner, stævnet med landstingsstævning: Peder Villadsen, Lauers Nielsen i Hostrup, Mads Byresen i Kravense, Søren Christensen, Vidste Thøstesen, Mattis Olufsen, Niels Iversen, Niels Eskesen i Sjælborg, Morten Lauersen, Tames Espersen i Kokspanggård, Hans Pedersen, Hans Sørensen, Michel Jensen, Christen Eskesen i Kravense, Laurids Thøstesen og Terkel Jensen i Myrtue — gjorde rede for begivenhedernes udvikling i og uden for kirken søndag den 30/4.

Hans Ladefoged, som gennem stævningsmændene Peder Møller og Peder Nissen i Forum 8 dage i forvejen på Alslev Mark havde fået »mundelig varsel« på sagen, optrådte med megen frimodighed på tinget; han sagde, at han havde tumlet en hest tilforn, »så turde han også endnu gøre«. Selvfølgelig søgte han at bagatellisere sagen, og han fik da også »et vinde, at han stod her i dag for dom og med oprakte fingre ved sin sjæls salighed benægtet, at han ikke havde nogen degen hos sig udi Hostrup kirke, som udi dag blev omvonden, andet end en bøsse og en kæp, og ikke han gik ind udi kirken udi anden mening end at høre Guds

ord og ikke ud i den agt og mening at uførme præsten eller nogen menneske i nogen måder, ikke heller han skød med samme bøsse den gang udi nogen måder.«

Denne frimodige optræden har kun sin forklaring deri, at Hans Ladefogeds hele adfærd i denne sag sikkert må ses som et led i den standende — man kan næsten sige kolde — krig mellem herskabet på Visselbjerg og sognepræsten i Alslev; denne strid havde sin oprindelse i Hans Munks ganske ulovlige inddragelse af Hostrup anneks-præstegård, da han i 1586 overtog Visselbjerg; mens de foregående præster ikke havde evnet at optræde med den fornødne kraft over for herskabet på Visselbjerg, forandredes dette forhold ganske 1622 med hr. Oluf Jørgensen Ribers tiltrædelse af embedet; nu kom der den ene stridighed efter den anden mellem ejerne af Visselbjerg og den stejle sognepræst, der kraftigt holdt på sine rettigheder uden dog at opnå nævneværdigt over for herskabet, der ikke agtede at bøje sig på noget punkt.

Sagen mod Hans Ladefoged var egentlig tilrettelagt som en landstingssag, men forgæves vil man i Viborg Landstings dombøger søge efter sagen; den kom ganske simpelt ikke længere end til vidnesbyrdene på herredstinget; som ved andre lejligheder, når Hans Ladefogeds grovheder gik ud over præsten, synes i denne sag Ahlefelderne på Visselbjerg at holde deres beskyttende hånd over deres tjener. Præsten kan have gjort sig nok så mange tanker om verdens uretfærdighed; han kom ikke videre.

22/8 kunde Hans Ladefoged på herredstinget vidne til fordel for sit herskab, fru Margrethe v. Ahlefeld, i en sag mod en bolsmand. Man fristes

til at sige, at den ene tjeneste er den anden værd.

Hr. Oluf skulde dog få mere med Hans Ladefoged at gøre.

Den 17. april 1638 havde foged på Visselbjerg Morten Nielsen et barn i kirke i Alslev kirke. Efter præstens vidnesbyrd indtraf da flg. bemærkelsesværdige episode: På den omtalte søndag fremkom Hans Ladefoged »med Morten foged i Alslev hans barn for præsten i brixdøren*) og ville holde den til dåb«. — Oluf Jørgensen forespurgte da venligt »bemeldte Hans Ladefoged om hans tilstand og lejlighed og bad, han vilde give det til kende, og om han havde nogen pas og bevis, hvor han var fra kommen, ellers turde han ikke tilstede hanom at stå fadder, besynderlig efterdi han ikke endnu havde besøgt Christi Legem og Blodssacrament udi Alslev kirke, siden han er kommen der til sognet, som er langt over to år og dag.« Præsten lod ham forsigtig forstå, at hans vægring mod at anerkende ham som fadder ikke var et udtryk for despekt eller foragt i nogen måder, han rettede sig kun efter de forskrifter, som var givet af den høje øvrighed.

Præstens opfordring til Hans Ladefoged om at optage alt i den bedste mening slog dog øjensynlig fejl — han blev bare stående med barnet og sagde ingenting. Dette virkede pinligt, og Oluf Jørgensen rådførte sig derfor med sine medhjælpere om sagens videre forløb; præsten søgte gennem dem at få sikkerhed hos Morten Nielsen for, at »han ved tvende eller fire dannemænd ville love og forsikre hanom, han skulde ingen skade komme udi derfor, om der kom noget andet efter.«

*) Briksdør = kordør.

Dette vilde Morten Nielsen ikke påtage sig, og Præsten henvendte sig da atter til Hans Ladefoged og bad ham »meget venligen, at han ville antvorde en anden dannemand at faddere barnet, og ikke fortænke hanom, og da svarede han: Jo, gerne, hvorefter han gik ned i sin kirkestol.«

Ved gudstjenestens slutning »begærede præsten, at sognefolkene, som til stede var, skulde drages til minde.«

Men der skulde komme andet efter, som det fremgår af et vidnesbyrd, aflagt af Niels Nielsen i Toftnæs og Jørgen Hansen Nordmand »af Norge«, som »med oprakte fingre og ed« kunde fortælle: »at de nærværendes og til stede var søndagen d. 17. juni sidst forleden nærværendes år 1638, der Gudstjenesten var endt og sluttet i Alslev kirke, og præsten, hæderlig mand hr. Oluf Jørgensen i Alslev, vilde fra kirken gå hjem til sit hus, og de da gik og fulgtes med hanom, så og fornumme, det Hans Ladefoged, tjenendes på Visselbjerg, først stod en tid lang på kirkegården med en lang bøsse under sin arm, og omsider gik da af kirkegården over den søndre rist^{*)}), og derforne Hans Ladefoged var kommet lidet frem, da så de, at han spændte sin bøsse og gav fængkrudt derpå og gik så vester på, meget sagselig, og vendte idelig sit ansigt over akselen og så tilbage til præsten, og der forne hr. Oluf Jørgensen dette så og agtede ad, blev han ståendes på risten og befrygtet sig at gå ud på vejen til sit hus, besynderlig mens forne Hans Ladefoged så så tilbage og gik så ganske sagt, og der forne

*) Kirkeristen var gerne en jernrist anbragt over en oftest muret grube i bunden af kirkegårdsporten eller »stætten« for at hindre løsgående dyr i at komme ind på kirkegården. De findes endnu flere steder.

hr. Oluf Jørgensen omsider gik da sin kirkevej sønder på mod sit hus, da så de, det forne Hans Ladefoged vendte sig om med sin bøsse, ind på siden til præsten, hævdede bøssen og skød så af, så at haglene eller kuglen, hvad det var, han havde ladet med, surrede frem for præsten og denom, og ikke de så noget menneske da nærværendes hos forne Hans Ladefoged enten at følges med hanom, der han gik fra kirken, eller der han vendte sig om og skød (som sagt er) og gik bort, medens de kunde se hanom.«

Disse grove forseelser fra Hans Ladefogeds side kunde naturligvis ikke gå upåtalet hen, og såvel sognefolkene — gennem Skaris Clemendsen i Toftnæs, præstens medhjælper — som lensmanden på Riberhus — gennem sin fuldmægtig, Niels Laurisen i Tranbjerg — rejste sag mod ham på Skads herreds ting, hvor sagen under den største opmærksomhed kom for 10/7 1638. Præsten lod sig repræsentere ved sin fuldmægtig Niels Knudsen, borger i Varde, som energisk og fuld af harme gik ind for præstens sag. På den stærkt befærdede tingvej mellem Tinghøjen og Nebel kirke spurgte han en af vidnerne i sagen, en mand, der var Hans Ladefoged venlig sindet, hvorfor så mange mennesker skulde til ting den dag, og fik til svar, at de skulde op og vidne om, at Hans Ladefoged ikke måtte holde et barn til dåb i Alslev kirke. Niels Knudsen skulde da have bemærket, at præsten havde handlet ret, da han afviste Hans Ladefoged, »thi han er en tyv og en skælm og en landløber, det djævelen farer i hanom, så er de også uærlig folk, som tager ham i forsvar, eller lader svare for hanom.«

På herredstinget kunde Skaris Clemendsen, Lau-

ritz Thoresen, Brix Iversen, Oluf Pallesen, Hans Staffensen, Hans Brixsen, Anders Dynesen, Jep Pedersen i Toftnæs og Mourits Pedersen i Alslev til fulde bekræfte præstens forklaring. »Nok vond Skaris Clemendsen i Toftnæs, præstens medhjælper, Lauers Tonesen ibm., kirkeværge til Alslev kirke, og Oluf Pallesen i Toftnæs med lige sored, at de samme tid ginge fra forne deres sognekirke deres kirkevej, da hørte og fornumme de samme skud, som forskrevet står og nu er omvonden.«

Hans Ladefoged var også fremmødt, sikkert ikke mere spagfærdig end året i forvejen. Trods de klare vidnesbyrd benægtede han de fremførte forklaringer om begivenhederne uden for Alslev kirke den 17. juni. Han havde hverken set eller tænkt på præsten og heller ikke skudt efter ham, noget, som han naturligtvis overhovedet aldrig havde drømt om.

Det nådige herskab på Visselbjerg svigtede heller ikke denne gang ladefogeden i nødens stund. På Margrethe v. Ahlefelds vegne fremmødte den tidligere omtalte foged Morten Nielsen, som kunde fremføre følgende fem vidner: Niels Pedersen i Torup, Hans Hansen, Mads Pedersen, Jørgen Hansen og Anders Nielsen i Alslev, som han formåede til at komme med flg. let slørede og ikke meget sigende vidnesbyrd, der også synes at have voldt skriveren besvær: »At søndagen den 17. juni sidst forleden, der prædiken og Gudstjeneste var endt i Alslev kirke, og de gik hjem ad deres kirkevej, da så og hørte de, at Hans Ladefoged, nu tjenendes på Visselbjerg, gik hjem fra Alslev kirke ad hans rette kirkevej, og der han kom norden Morten Nielsens gård i Alslev, da gik forne Anders Nielsen

henved midt imellem hans lade og kirken, og Niels Pedersen og Hans Hansen gik østen præstens,*) og Mads Pedersen fulgtes med præsten, og Jørgen Hansen gik ved Anders Nielsens, og da så og hørte de, at forne Hans Ladefoged skød sin bøsse af, som de syntes, da skød han sønder på og ikke efter præsten, ikke heller skød nogen menneske til skade i nogen måder.«

»Nok vond Jørgen Hansen, Hans Hansen, Anders Nielsen i Alslev og Niels Pedersen i Torup med lige søren ed, at eftersom de aftrinnet, hvor langt der var imellem som bemeldte hr. Oluf Jørgensen gik, og forne Hans Ladefoged gik den tid, han skød hans bøsse af, da var der mere end 100 skår imellem dem, og præsten gik østen fra ladefogeden.«

På et tidligere tidspunkt i retshandlingen forespurgte præstens fuldmægtig, om anklagede vilde forsikre hr. Oluf Jørgensen i Alslev, at han i fremtiden vilde undgå at forhindre præsten i »at betjene sin kald og kirker.« Præsten var nok, med den forrige sag i erindring, ikke alt for sikker på, at retfærdigheden vilde ske fyldest. Som man kunde vente, svarede Hans Ladefoged da også frimodigt, sikker på sit herskabs beskyttelse, »at det skulde aldrig bevises, at han enten havde truet eller undsagt forne hr. Oluf Jørgensen, ikke heller talt hanom noget ondt til, hvorfor han ikke vidste at stille hanom nogen forsikring eller borgen i nogen måder.«

Hans Ladefoged kunde da også slutte retshandlingen med en erklæring om, at det var ganske uretfærdigt, at man havde håret sig ad som omtalt mod ham; han var i virkeligheden en forfulgt

*) Her er teksten ikke helt klar.

uskyldighed — meget sigende fik han føjet ind i erklæringen: »jeg haver tjent ærlig adels personer tilforne, som jeg håbes, jeg gør endnu.«

Harmen over Hans Ladefogeds storagtige optræden må have været stor, og som et udtryk herfor kan man vel tage et ordskifte på Hostrup kirkegård den følgende søndag mellem Jørgen Hansen, præstens karl, og Hans Ladefoged; det tog sit udgangspunkt i, at Jørgen Hansen skal have spurgt Hans Ladefoged, hvor de havde drukket dusøl sammen, og sluttede med, at han sagde: »Jeg skal slide denne degen om dine ører derfor!«

Hans Ladefoged var ligeglad. Forgæves ventede man ham på tinget, da Jakob Ridefoged på lensmandens vegne havde stævnet ham til at møde 4/9; sagen blev opsat i tre ugen med samme resultat. 25/9 måtte lensmandens fuldmægtig, Niels Tranbjerg, gå lige fra tinget med uforettet sag, hvorefter sagen blev yderligere opsat i tre uger. Stadigvæk udeblev Hans Ladefoged, og den 16/10 1638 dømte herredsfogeden Hans Christensen da i sagen; den var oplagt nok, fogeden vidste »ikke rettere der på at kende, end førne Hans Ladefoged jo der uret haver gjort og bør derfor at stande til rette og straffes, som vedbør, og være i Ko: Ma: nåde og unåde.«

Og derved synes det at være blevet. Man kom ikke videre i sagen; præsten og andre med ham har vel atter kunnet gøre sig deres stille tanker om ret og retfærdighed. Der foreligger intet vidnesbyrd om, hvorledes præsten og hans sognebørn har set på den forordning om kirketugt, som lensmanden den 5/9 lod udstede fra Riberhus, sikkert nok inspireret af Jacob Ridefogeds vrede over forgæves

dagen i forvejen at være mødt op på tinget uden at træffe Hans Ladefoged.

Det var Jacob Ridefoged, der selv lod forordningen oplæse på tinget 16/10. Den gør gældende, at det flere steder står slet til med kirketugten; dette kan ikke lægges præsterne til last, da de har nok at gøre med at betjene deres sogn, så meget mere som flere præster har to eller flere sogne under sig. Det påhviler derfor præstens medhjælpere at sørge for kirketugtens opretholdelse — det har det knebet med i flere tilfælde, »hvorfor de hermed skal være alvorligen påmindet og advaret, at de uden al forsømmelse skal lade antegne og opskrive alle, hvis forargelig uskikkeligheder, som imod loven, recessen og kirkedisciplin hændes eller begås udi de sogne, de er forordnede til medhjælpere, og siden samme opskrift hvert fjerdingår til mig (dvs. lensmanden) eller min ridefoged overlevere.« Forsømmelser herimod vil blive straffet. Lad os håbe, at dette i det mindste har været en trøst for hr. Oluf Jørgensen og Alslev-Hostrup menigheder.

Kildehenvisninger: S. V. Wiberg: Personallistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie. Odense, 1870. I p. 90. Fra Ribe Amt, 1916, p. 336 ff, og p. 495. — Tingbogen for Skads Herred 1637 og 1638, Landsarkivet i Viborg. — Registreret til Viborg landstings dombøger for 1637 og årene deromkring er venligst gennemgået af arkivar Henning Heilesen, Viborg.

Præsteskiftet i Vejen 1821

Af F. Elle Jensen.

Den 21. Juni 1661 udstedte Frederik III nogle saakaldte kongelige Privilegier for den danske Gejstlighed, sigtende til at give den en vis Selvstændighed overfor de verdslige Myndigheder. Et enkelt Punkt i dem var dog langtfra til nogen Glæde for Standen, om end det var indsvøbt i pæne Talemaader, nemlig Bestemmelsen om at Præsterne »af synderlige Naade« maatte (d.v.s. skulde) »tilforhandle sig deres Præstegaardes Bygninger«; thi den var i Virkeligheden kun et maskeret Skattepaalæg, der skulde skaffe Erstatning for de Penge, Regeringen under Svenskekrigene havde taget fra Københavns Fattigvæsen og Legatmidler. Beløbet sattes til 100 Rdl., senere forhøjet til 500, som de paagældende Præster fik Lov til atter at paalægge deres Eftermænd, og de igen deres, saa Betalingen af denne »Indløsningssum«, der holdt sig helt ned til vore Dage, blev en trykkende Forpligtelse for enhver, der overtog et Embede. Kunde han derfor muligt slippe lidt billigere, gjorde han det naturligvis gerne, og her gav Loven ham en vis Chance, idet den foreskrev, at hvis Præstegaarden siden sidste Syn i Naadensaaret fandtes at være bleven forringet, havde den nye Præst Ret til

at kræve Afslag i Summen hos den afgaaede eller hans Bo.¹⁾ I Reglen forhandlede man sig til Rette om Sagen, men ved given Lejlighed kunde ogsaa Uoverensstemmelserne blive saa store, at Myndighederne maatte tage Affære. Saaledes ved Præsteskiftet i Vejen—Læborg 1821.

D. 7. Februar 1821 døde Sognepræsten for Vejen og Læborg Menigheder, Henrik Bruun. Noget særligt er der ikke at sige om ham udover, at han, hvad der vist er ret enestaaende for en Præst i hine Tider, 1805 ifølge kgl. Bevilling fik sit Ægteskab opløst med Tilladelse til at gifte sig igen. Aktstykkerne til Sagen er imidlertid bortkommet, saa de enkelte Omstændigheder ikke kendes²⁾, men det kan dog oplyses, at Hustruen var fra Stavanger, hvor Bruun var Kapellan 1791—98, og hed Margrethe Karina Lugsteds³⁾, og man kan roligt gaa ud fra, at Skylden for Ægteskabets Sammenbrud har ligget hos hende, og at der har kunnet paavises graverende Forhold i hendes Opførsel, siden Øvrigheden ikke tog i Betænkning at dømme, som den gjorde. 1798—1803 var Bruun residerende Kapellan i Tversted, Aalborg Stift, og blev saa Sognepræst paa Manø 1805—10, og her giftede han sig med Ane Louise Simonsen fra København. 1812 fik han Embedet i Vejen-Læborg.

Bruun synes at have været en venlig og godsindet Mand⁴⁾, men Pengesager har han vist ikke forstaaet sig noget paa, thi da hans Bo 1826 blev opgjort, viste det sig, at han efterlod en betydelig Gæld, ca. 950 Rbd. Sølv. At de daarlige Tider har bidraget stærkt til dette Underskud er givet, men han selv har nok ogsaa været en svag Karakter, som helst vilde have, at alting skulde gaa af sig selv, og derfor havde vanskeligt ved at hævde sig,

ogsaa i de Tilfælde, hvor han havde Retten paa sin Side. I den Kontrakt, han 1816 oprettede med sin Forpagter, Henning Clausen fra Lintrup, var der bl. a. en Bestemmelse om, at denne skulde vedligeholde Præstegaarden, men den blev ikke overholdt⁵⁾, og da Clausen døde, var det ham umuligt at faa Enken, der overtog Avlingen, til at opfylde sine Forpligtelser. 1820 nægtede hun rent ud at tække Stuehuset, saa det i Regnvejr ikke var Præsten muligt at være i sit Studerekammer, fordi Tag og Loft var utætte.

Da Bruun var død, fik hans Enke kongelig Til-ladelse til at oppebære alle Embedets Indtægter, indtil en ny Præst blev udnævnt, og at det hende tilkommende Naadensaar først blev beregnet fra den Dato — det vil sige fra d. 29. Juni 1821, da Niels Sommer Bergenhammer, hidtidig Præst i Verst, blev kaldet til Vejen. Et lempeligt Præstegaardssyn samme Aar fandt adskilligt at udsætte paa Bygningerne, bl. a. var Tag og Loft som Aaret før i meget maadelig Forfatning; det eneste, der var nogenlunde i Orden, var Haven. Det var derfor ikke underligt, at den nye Mand gjorde Ophævelser ved at skulde overtage saa forfaldne Bygninger uden Vederlag, og Boet, der repræsenteredes af Skifteforvalteren, Herredsfoged Schrum og Kurator, Forligskommissær Jensen, indvilgede da ogsaa (d. 1. Oktbr.) i at betale ham 20 Rdl. holstensk Kurant til Istandsættelse af Loftet, et Beløb, der saa skulde fradrages de 500 Rbd. Sølv, han var pligtig at svare i Indløsningssum.

Men jo mere Pastor Bergenhammer blev fortrolig med sin Præstegaard, des ringere syntes han om den, ja den forekom ham endog ikke ufarlig at bebo, saa han var klar over, at der maatte en

hel Ombygning til for atter at faa den i Stand — om den da i det hele taget kunde holde til en Hovedreparation, thi dens 14 Fags Stuehus var saa skrøbeligt, at det maaske ikke kunde taale en saadan. Omkostningerne ved det Byggearbejde, der i alt Fald maatte foretages, mente han dog ikke, det tilkom ham at udrede, men Boet, fordi Præstegaarden havde været slet vedligeholdt i Bruuns Tid og var blevet ham overleveret i ufor-svarlig Tilstand. Han henvendte sig derfor til Herredsfoged Schrum om Sagen, men fik det Svar, at det var Forpagterenken, der havde haft Pligten til at holde Bygningerne i Orden, og at Boet ikke kunde være ansvarligt for nye Mangler. Ejheller hjalp det, at han fik Stifts- og Amtsprovst Koe-foed⁶⁾ til at tale sin Sag, thi ogsaa overfor ham hævdede Skifteretten, at man kun kunde tage Hensyn til de af Synet 1821 udsatte Mangler, Reparation af Loftet og Gulvet i Forstuen samt Tagtækning forskellige Steder, mens de af et Syn i Maj 1822 — som man ikke kendte noget til — opstillede nye Krav, der bl. a. gik ud paa at faa Sønder-siden af Stuehuset rettet og istandsat, var Boet uvedkommende, da det paaklagede Forhold havde eksisteret i mange Aar.

Bergenhammer var naturligvis lidet tilfreds med Boets afvisende Holdning. Selv mente han i Henshold til Lovens Bestemmelse om Afslag i Indløsningssummen ved Forringelse af Bygningerne i Formandens Tid at tilkomme en Erstatning paa 325 Rbd. 1 Mk. $\frac{1}{2}$ Sk., og da der ingen Udsigt var til at faa en mindelig Ordning, henvendte han sig til sin Biskop, Hertz i Ribe⁷⁾, der (eventuelt i Forbindelse med Kancelliet) var øverste Instans i Sa-

ger af den Art, med Anmodning om Nedsættelse af en Provsteret til at træffe en Afgørelse.

Dette bevilgedes, og Stiftsprovsten med Præsterne Bredstrup, Brørup, og Fuglede, Malt, beskikkedes til at være Dommere i Sagen, der blev forhandlet d. 30. Oktbr. 1822 i Vejen Præstegaard.⁸⁾ Her fremlagde da Bergenhammer sine Krav paa Boet, idet han mente sig berettiget til at fragaa sin tidligere Overenskomst med det om at nøjes med et Afslag paa 20 Rdl., mens paa den anden Side saavel Skifteforvalteren som Kurator henholdt sig til den trufne Aftale og vægrede sig ved at betale mere. Alt, der var senere end Synet 1821, havde det intet Ansvar for, det skæve Hus havde set ligesaadan ud ogsaa i Bruuns Formands Tid, og var det end defekt, behøvede det ikke derfor at være faldefærdigt. Iøvrigt henviste de med Hensyn til Reparationer til Forpagterenken, der var til Stede, men heller ikke hun vilde vedkende sig nogen Forpligtelse til at betale. Retten fandt derefter, at Bergenhammer ikke egenmægtig kunde fragaa den trufne Aftale, og desuden ansaa den hans Overslag angaaende Bygningernes Istandsættelse for at være alt for stort. Udgifterne var for højt beregnet; Tømmer kunde f. Eks. tages i de til Embedet hørende Lodder i Estrup Skov, hvad man altid før havde gjort, og det var heller ikke absolut nødvendigt med Tækning nu. Omkostningerne kunde efter en af Bygmester Chr. Torp, Ribe, foretagen Vurdering i alt Fald ikke sættes til mere end 121 Rbd. 5 Mk. 5 Sk. + de 20 Rdl. for Loftet, men dette Beløb havde Bergenhammer Krav paa, eftersom Enken i Naadensaaret skulde vedligeholde Præstegaarden og derfor ogsaa foretage de Reparationer, Synet 1822 havde forlangt. At nægte

dette under Paaskud af, at Bygningerne var daarlige og snart skulde hovedrepareres, havde man ingen Ret til, ligesom det maatte være hende eller Boet eller Forpagterenken — hvem af dem, det blev, var Retten uvedkommende — der skulde betale for den Skade, en Efteraarsstorm i 1821 havde forvoldt.

Ingen af Parterne var tilfreds med denne Afgørelse, og Bergenhammer indankede den for Biskoppen.⁹⁾ Dommen var, skrev han til ham, partisk, idet Stiftsprovsten som Formand for Stiftets gejstlige Enkekasse, hvoraft Bruun i sin Tid til Indløsning af Vejen Præstegaard havde laant 500 Rdl., der ikke var tilbagebetalt, havde dømt i sin egen Sag. Naar han havde lovet Boet for 20 Rbd. selv at gøre Loftet i Stand, var det i Tillid til, at det afhjalp de andre Mangler, men det var ikke sket; i Stedet havde han ved Afleveringen modtaget en uforsvarlig Præstegaard, som nu var meget vanskelig at reparere, men Skylden herfor faldt paa Koefoed, der ved tidligere Syn havde været alt for overbærende overfor Bruun. Ligeledes bestred han Torps Overslag, saa meget mere som han kun var Murer og ikke Tømrer, hvortil kom, at han som Stiftsprovstens gamle Synsmand var nær knyttet til ham. At der var Træ nok i Præstegaardsskoven, vilde han heller ikke indrømme; Bruun havde nemlig forhugget den stærkt, og han vedlagde en Erklæring fra en Skovfoged og Tømrer paa Egnen, der viste, at der kun kunde tages visse Smaating i den, men ikke noget til Bjælker o. l. Han ønskede derfor Provsterettens Kendelse omstødt og sig selv i Henhold til sin Opgørelse tilkendt en Erstatning eller en ny Provsteret nedsat,

der kunde overveje Sagen paany, herunder vurdere den Skade, der som Følge af de utætte Tage var sket paa hans Sæd, Foder og Dyr. En anden Udvej var, at det offentlige bevilgede ham et Laan til at bygge for; i saa Fald vilde han frafalde sine Krav (d. 27/11 1822).

Koefoed afviste overfor sin Biskop Bergenhammers »forunderlige Paastande«. Enkekassen havde god Sikkerhed for sit Tilgodehavende i Boet og Naadensaaret; at Præstegaarden var forfalden, kom af, at Bruun 1817 havde faaet 5 Aar bevilget til at istandsætte den, men var død forinden, uden at have faaet noget gjort, og han bestred, at Torp ikke skulde være en fuldtud-kvalificeret Synsmand¹⁰).

Men heller ikke Boet var tilfreds med Provsterettens Dom, og Kurator besværede sig derfor ligeledes til Biskoppen over den, idet han bl. a. henviste til en Erklæring fra to lokale Synsmænd, der oplyste, at den vestre Del af Præstegaarden i ca. 20 Aar havde været ude af den rette Linie. Skulde Boet betale, hvad det var dømt til, vilde det faa et betydeligt Underskud.

Biskop Hertz resolverede imidlertid (d. 31/12 1822), at der ingen Anledning var til at forandre noget i Provsterettens Afgørelse, som maatte staa ved Magt, og han fandt sig derfor heller ikke beføjet til at tage Stilling til Bergenhammers Ønske om et Laan; han maatte nøjes med det Beløb, der var tilkendt ham.

Men dermed havde Præsten ikke faaet Pengene, thi Boet vred sig ved at udbetale dem, da det, som Kurator skrev til Koefoed, vilde komme til at gaa ud over Panthaverne, derunder Enkekassen, og

han henstillede derfor til Stiftsprovsten, om han ikke hellere vilde appellere Biskoppens Afgørelse til Kancelliet, — hvad han imidlertid ikke ønskede. Der kunde ogsaa være Tale om at sagsøge Forpagterenken, der ikke havde opfyldt sine Forpligtelser, men hun var en fattig Kone uden Stilling og med tre uforsørgede Børn.

At Bergenhammer under disse Forhold kun med Bekymring tænkte paa den Indløsningssum, han skulde betale til Bruuns efterladte, altsaa Boet, og de Byggearbejder, han nødvendigvis maatte i Gang med, er klart, og han henvendte sig derfor til Stiftsprovsten med et Andragende om at faa et Laan i Enkekassen. Koefoed, der aabenbart ikke bar Nag til ham paa Grund af det Angreb, han havde været Genstand for for kort Tid siden, var da ogsaa villig til at imødekomme ham. Hans Løsning paa Problemet var en d. 14/4 1823 udfærdiget Fuldmagt til Bergenhammer, der bemyndigedes til mod en udstedt Panteobligation at lade sig udbetale de 500 Rbd., Boet skyldte Enkekassen, og af disse Penge maatte han saa tage de 121, han havde Krav paa, og overføre de godt 378 som Indløsningssum til Kassen. Det resterende Beløb, denne stadig havde tilgode hos Boet, kunde staa til senere.

Med denne Ordning slog Bergenhammer sig til Taals, og i Haab om nu snart at faa Penge, lovede han ved det Syn, der i Maj blev afholdt over Præstegaarden, at han i Løbet af Sommeren vilde tage fat paa at istandsætte Bygningerne, som henlaa i samme forfaldne Tilstand som Aaret forud.

Men Boet var ingenlunde til Sinds at gaa ind paa Stiftsprovstens Forslag, og Følgen blev, at Bergenhammer hen paa Efteraaret befandt sig i en

meget vanskelig Situation, idet det ikke var ham muligt at klare sine Forpligtelser overfor de Haandværkere, han havde antaget, og i sin Nød vidste han da intet andet Raad end igen at henvende sig til Koefoed med en indtrængende Bøn om af Enkekassen at laane de 121 Rbd., han saa haardt savnede.¹¹⁾ Formodentlig har han faaet dem, thi Aaret efter kunde Præstegaardssynet notere, at Stuehuset nu ved Bygning af 16 Fag Bindingsværk og 8 Fag nyt Loft var i god Stand, Udhuset derimod var stadig ikke helt i Orden, og et Hus i Haven laa som hidtil omblæst.¹²⁾

Men i Mellemtiden havde Stiftsprovsten ad Retens Vej prøvet paa at faa det vrangvillige Botvunget til at gaa ind paa den af ham ønskede Ordning. Det lykkedes imidlertid ikke. Skifteretten afsagde den 9. Jan. 1824 en Kendelse, der fastslog, at Enkekassen ikke forud for de andre Panthavere kunde gøre Krav paa sit Tilgodehavende og derfor heller ikke paa de 121 Rbd., som Stiftsprovsten mente at kunne forlange af Boet, og en Appel til Overretten i Viborg gav (d. 16/8 1824) samme Resultat. Oven i Købet udtalte Dommerne, at Kassen selv ikke var uden Skyld i Præstegaardens Brøstfældighed, fordi den ikke havde ført det nødvendige Tilsyn med Forholdene paa Stedet.

Hvilke Forhandlinger der derefter kan være blevet ført mellem Parterne, maa staa hen, men tilsidst gled Tingene dog i Lave paa den af Stiftsprovsten anviste Maade, thi den 26/5 1825 kvitterede Bergenhammer overfor Skifteretten for Modtagelse af 378 Rbd. + ca. 49 Rbd. + Renter, som Md. Clausen var blevet dømt til at betale til Boet, hvilket Beløb han bagefter overførte til Enkekassen.

Pastor Bergenhammer fik imidlertid ikke megen Glæde af Vejen Præstegård, idet han døde allerede 1826.

¹⁾ Reskript af 21/5 1817. ²⁾ Ifølge Meddel. fra Rigsarkivet. ³⁾ Manø Kirkebog 1804—14 S. 63 b. ⁴⁾ Wiborg: Præstehist., III, S. 494. ⁵⁾ Ribe nordre Amtsprovsti: Indk. Breve om Malt Herred: Vejen Sogn. ⁶⁾ Conr. Dan. Koefoed, Stiftsprovst i Ribe 1805, Amtsprovst 1812, Biskop i Ribe 1825 († 1831). ⁷⁾ J. W. Hertz, Biskop 1915—25. ⁸⁾ Ribe nordr. Amtspr.: Gejstl. Justitsprot. ⁹⁾ Indk. Breve fra Ribe Stiftsprovsti 1804—23 (Bispeark.). ¹⁰⁾ Ribe Amtspr. nordr. Amtspr.: Kopibog. ¹¹⁾ Indk. Br. om Malt Herr. Vejen 23/9 1823. ¹²⁾ Ribe nordr. Amtspr.: Synspr. 1823. — Alle Dokum. i Landsark., Viborg.

Helligbrøde i Øster Horne herred

Af H. K. Kristensen.

Christian VI får ofte skyld for at have udstedt den berygtede sabatsforordning, som pietismen beredte jordbunden for. Men det er en halvvejs usand beskyldning, idet den blev givet af hans far 21/4 1730. Christian VI ophævede tværtimod forordningen den 19. jan. 1731 kort efter tronbestigelsen. Han har vel lige som adskillige andre unge regenter villet vise, at undersåtterne kunne vente lysere dage under hans styre.

Men det varede ikke længe. Bundet af sit pietistiske syn genindførte han sabbatsforordningen den 12. marts 1735. Den var næsten ganske som faderens af 1730, dog med mildere straffe. Det er den handling, der gjorde, at Christian VI for mange i eftertiden kom til at staa som den strenge sabbatslovs giver. Men forøvrigt har kristne vel søgt at håndhæve helligdagens rette brug, så længe der har eksisteret en kristen menighed. Sabbatsforordningens første post bestemmer, at folk skal gå i kirke på søn-, hellig- og bededage, hvis ikke sygdom eller anden lovlig grund forhindrer det. Det pålægges præsterne at »anvende yderste flid til at bekomme kundskab om deres tilhøreres forhold herudi.« Præsten skal formane de forsømme-

lige i deres hjem. »De gemene bønder«, som ikke retter sig efter formaningen, skal straffes for helligbrøde 1. gang med en mulkt på 4 skilling, 2. gang med 8 skilling og 3. gang med 16 skilling. Hvis de ikke betaler, skal de sættes i gabestokken på kirkegården i henholdsvis 1, 2 og 3 timer. Og det befales kirkeejerne at opsætte gabestokkene.

Der må ikke arbejdes på søn- og helligdage, »med mindre den høje nødvendighed i høe- og korn-høstens tid sligt uforbigiengeligt udfordrer for at profitere af et med længsel forventet veirigt og at conservere afgrøden på marken.« Overtrædere skulle betale som for helligbrøde. Desuden blev en række forlystelser forbudt.

For hvert kvartal skal præsten udstede en attest om helligbrøde i pastoratet, og den skal bilægges øvrighedens regnskab efter at angivelsernes rigtighed er undersøgt.

Vi vil nu se på disse attester fra Øster Horne herred.

Kun en præst finder helligbrøde i sine sogne, nemlig pastor *Laurits Lund* i *Torstrup-Horne*. Da beboerne i herredets øvrige sogne næppe har været anderledes indstillet over for søndagsarbejdet, må præsterne dør have taget mere fornuftigt på hele sagen og måske indset anordningens urimelighed.

Pastor Lund var åbenbart temmelig skarptsecnde! — Han kom til Torstrup 1731. Kort efter gav han Sigs landbyvide en tilføjelse og skærpelse og gav antagelig stødet til, at den blev tinglæst. Den ene af hans anneksbønder på Mosegård i Horne, P. Andersen, rømte fra sin stavn, og Lund lod lyse efter ham. Dog var det jo ikke altid proprietæren, der var den skyldige, når en bonde forduftede i

stavnsbåndets tid; men man kommer dog let til at tænke på, at hr. Lund næppe var elsket som proprietær. Vi kan se af det følgende, at han i alt fald ikke stod i noget godt forhold til sin anden fæstebonde i Mosegård. Attesterne viser, at han var embedsivrig. Han blev da også provst 1740, men forflyttedes allerede året efter til Vang i Aggershus stift i Norge, hvor han døde.*)

Hans attest for januar kvartal 1738 melder følgende: »Laurids Pedersen, Jens Sørensen og Jens Pedersen, alle af *Ovnbøl* by i Thorstrup sogn, kørte hver fra sit hjem til Hjerting med 1 læs gryder på sidstafvigte langfredag kl. ungefær 3 over middag, som jeg selv øjensynligen så, da jeg kom fra Horne kirke efter forrettet gudstjeneste. Samme gryder og potter havde efter beretning Laurids Pedersen og Jens Sørensen pålæsset dagen tilforn, nemlig skærtorsdag mod aften, og Jens Sørensen sine på langfredag morgen før tjenesten i Thorstrup; hvoraf videre kan sluttes, at bemeldte mænd eller deres folk må da på skærtorsdag have slået og hjemaget den lyng af heden, hvorudi samme gryder og potter blev lagte og læssede.*)

Det er dernæst ikke at forbigå, at bemeldte Jens Sørensen, som med sin hustru skærtorsdag d. 24. marts var til Herrens bord, men dagen efter, nemlig langfredag d. 25. marts, var hverken han selv i kirke ej heller sin hustru, men alene en liden dreng derfra. Ellers har jeg fra min ankomst her til kaldet tid efter anden haft at gøre med samme Jens Sørensen såvel som og forbemeldte Jens Pedersen om hellige-dages misbrug.

*) H. K. Kristensen: Øster Horne Herred 59, 178, 212.

***) Om det storslåede pottemageri i disse sogne, se H. K. Kristensen: Øster Horne Herred 45, 62—65, 82, 249.

Flere ved jeg ikke udi næst forløbne fjerdingår at være skyldige såvidt sabbatens og andre hellige-dages misbrug med udvortes grovt arbejde anbelanger; men hvad angaar ordets og prædikens forsømmelse samt anden uorden imod den hellige tjeneste, såsom: at gå af kirken, inden tjenesten er tilende, ikke at komme ind i den, førend tjenesten er begyndt, og andet mere sådant, alt dette er så almindeligt og sædvanligt, uagtet alle indstændige formannelser og advarsler, at det er mig nu—pur—umulighed at udmærke eller opregne de personer enten ved navne eller tal, som de begås af, og mindre tiderne og dagene, når og hvor ofte sligt sker; hvorfor, om slig anden deslige misbrug og uorden nogensinde skal hæmmes, som det sig burde og var et ønske, ville det endelig være fornødent, at udi hver menighed blev af øvrigheden beskikkede trofaste og redelige personer (ikke for få), som med alt dette skulle have nøje og uafsladelig indseende og uden nogen personsanseelse under en mulkt enhver skyldig angive.«

Før april kvartal meldte hr. Lund følgende:

»Niels Jensen i *Malle* i Horne sogn tilstår selv på sidstafvigte 5. søndag efter påske at have været med sin skyld og landgilde på *Østergård**) hos sin husbond, og da han fandtes ikke i kirke samme dag, foregiver han at have været i Strelluf kirke og hørt prædiken. — Jens Jensen i *Transbøl* i bemeldte sogn var på næstleden 2. pinsedag på *Frøstrup* hede og rejste tørv. — Chresten Jensen ved *Horne-Vad* havde på 2. søndag efter Trin. om eftermiddagen 30 vogne at age tørv for sig fra *Søn-*

*) Østergård, Lyne sogn, ejedes af Jak. Knudsens enke Birgitte Cath. Christensdatter.

der Sig hede.*) Personerne, som kørte, var følgende: Af *Gunderup* alle 5 mænd, navnlig Niels Madsen, Mads Christensen, Peder Nielsen, Jørgen Christensen og Frands Nielsen. Af *Hindsig* 4, navnlig Christen Nielsen, Jep Nielsen, Claus Christensen, Christen ?. Af *Transbøl* 1, navnlig Jens Jensen. NB: Den samme, som før anmeldes at have været på Frøstrup hede 2. pinsedag at rejse tørv. Af *Fruerlund* 1: Christen Christensen. Af *Stundsig* 6: Salomon Jensen, Christen Jensen, Peder Christensen, Jens Bak, Christen Østerby, Anders Tromborg. Af *Thorstrup* sogn 1: Ivar Møller af *Linding Mølle*. Af *Rotbøl*: Thomas Henriksen med 2 vogne, Jakob Knudsen, Christen Larsen. Af *Hornelund* 3: Christen Jensen, Thomas Pedersen, Jens Pedersen. Af *Moesgård*: min tjener Niels Pedersen, som agter ikke alle mine alvorlige advarsler og trusler, og derfor exemplarisk bør at straffes *Plus ultra*. Af *Bjerremose* 4: Palle Pedersen, Peder Christensen, Ole Hansen, Peder Pedersen.

Maren Lauridsdatter, nu rytterkvinde i *Moesgård* hos Peder Andersen, havde samme søndag eftermiddag for sine gryder og pottes at bære ud og ind til at tørres. :NB. Samme kvinde er så meget mindre at se over med, skønt hun er fattig, men ganske sjældent søger kirken og prædiken.

På sidste St. Hansdag havde forbemeldte Jens Jensens Kone i *Transbøl* for at brygge. — Samme dags eftermiddag kørte Jens Brink ibidem med sit grydelæs til Flensborg. — Iligemåde bemeldte

*) I Hornevad eller Kirkevad holdtes skole. Den store mængde brændsel er nok til skolen og læreren. Af skolefundatser kan det ses, at det var almindeligt, at alle tørv skulle køres hjem samme dag for at tørveklodden kunne blive sat på een gang.

dag kørte Jørgen Terkelsen i *Gunderup* lyng hjem af heden at læsse sine gryder og potter udi. — Niels Madsen ibidem havde for samme dag at bære sine gryder og potter ud til at læsses. — Laurids Pedersen ibidem ligeledes bar sine gryder og potter at læsses forberørte dag. — Jørgen Pedersens kone ibidem havde samtidig sine gryder og potter for samme dag at skøtte og arbejde ved.

Flere ved jeg nok til sabbats brøde at være skyldige; men jeg ved dennem ikke, at navngive, ej heller noget vitteligt om deres arbejde at forklare, uden at det herefter kan opdages, som da ikke skal vorde forglemt. Imidlertid ønskes hjertelig, at dette for det første, siden alle ivrige og alvorlige påmindelser og advarsler, hemmelige og åbenbare, aldeles vare forgæves, ifølge hans majestæts gude- lige og priselige forordninger til den mangfoldige misbrug dog engang forventede afstraffelse ved- børligen måtte anses og påhjemles.«

For juli kvartal attesterer præsten:

»Hans Jørgensen af *Ovnbøl* så jeg d. 5. søndag efter Trin. kl. ved 5 slet eftermiddag at køre over min mark ad *Lindingbro* vej, og da jeg spurgte hannem, hvorhen han agtede sig, svarede han: han ville til mølle. Han havde ikke været i kirke samme dag. — Niels Madsen af *Linding* så jeg på Mariæ besøgsdag ved middagstid ridendes forbi *Thorstrup* kirke hjemad, da menigheden var forsamlet, og jeg imidlertid havde at forrette ved et lig, som blev begravet, og da jeg spurgte hans søn Bertel ad, som var tilstede, hvor hans fader havde været, svarede han, hans fader havde været i Vester engen at se sig for. I kirken kom han ikke den dag. Ellers forsømmer han og hans hus sjæld- den kirken på hellig-dagene. — Eske Pedersen af

Yderik kørte den 13. søndag efter Trin. under prædiken med gryder, henad *Ølgod* sogn og der omkring, hvilke gryder han og hans husfolk havde udbåret og laddet på vognen om morgenen før prædiken.

Hans Christensen i *Transbøl* har selv angivet, at han efter at have modtaget et brev fra Haderslev angående en del gryder og potter, han til en vis tid skulle levere til en skibsladning, hvilket brev, formedelst det langsomme gang, først kom ham i hænde samme tid, gryderne skulle leveres. Han var da i samme ærinde gået til *Hornelund* og *Rotbøl* om eftermiddagen den 15. søndag efter Trin. lidt før solnedgang, efter at han dog først som sædvanlig havde holdt bøn med de tilstedeværende byfolk. Ellers skal han og hans hus næppe findes i sådan syssel eller anden grov udvortes gerning på sabbatsdagene, og det var højliggen at ønske, at hvert hus ville sig finde så villig og flittig i Guds og så rolig og stille i deres eget hus på helligdagene som han og hans hus.

Christen Jensen i *Hornelund* kørte samme tid på bemeldte søndag til mølle med Christen Lassens korn af *Rotbøl*, som ikke selv var hjemme. — Jakob Knudsen i *Rotbøl* var iligemåde på denne søndag og ved samme tid kørt ad Bjerremose-kær for at hjemhente flak-tørvt til sit hus. Jens Jensen af *Transbøl* var og ved samme tid på merommeldte søndag ridendes til *Hornelund*; om han ellers havde været videre omkring, eller hvad ærinde han havde at røgte, ved jeg ikke. — Hans Jørgensen af *Ovnbøl* så jeg den 17. søndag efter Trin., da jeg kom fra sidst tjeneste af Horne kirke, at han kom gangendes ad Linding mølle vej til *Horne-Vad*, og gik ind til Chr. Jensens; men hvad hans ærinde

var, ved jeg ikke. — Flere ved jeg nok i sabbats misbrug og overtrædelse at være skyldige; men jeg ved dennem ikke at navngive, ej heller omstændighederne derved at anføre.«

Om oktober kvartal skriver præsten:

»På måneds bededag den 8. oktober drev Peder Nørgård i *Sig* med sin plov for alles øjne og øren, da kirketjenesten kl. 9 slet i Thorstrup kirke efter tillysning blev begyndt, hvortil nogle af bemeldte by var fremkommen, af hvilke jeg med hans nabo og gårdmand Christen Jessen og andre der af byen var undervejs; men han blev ved at pløje, hvor længe han siden holdt ved, kan jeg ikke sige, såsom jeg kom ikke af kirken inden ved middagstid; men i kirke kom han ikke den dag. — Den 21. søndag efter Trin., da jeg kørte hen til Horne kirke at forrette sidst tjeneste, så jeg Thomas Pedersen af *Hornelund* komme kørende fra *Stundsigt* med sin gryde-vogn forbi kirken hjemad, da menigheden imidlertid forsamlede sig fra alle sider. I kirken kom han ikke den dag. — Den 23. søndag efter Trin., da jeg kørte til Horne kirke for der at forrette sidst tjeneste, mødte mig undervejs Peder Pedersen Skrædder af *Trasborg*, som kom fra sit hjem, og berettede at være beordret straxen at løbe med et brev til *Nørholm*. I kirken kom han ikke den dag.

Den 2. søndag i advent, da jeg kørte fra Horne kirke at forrette sidst tjeneste, så jeg Ole Pedersen Frisvad af *Stundsigt* komme ridende på vejen fra *Linding mølle* hjemad med en sæk med noget udi for på hesten; og mølleren Ivar Mortensen tilstod siden, at bemeldte Ole Frisvad havde samme dag afhentet sit mel derfra, som var malt dagen tilforn. Ellers kom han dog siden betids til kirke.

NB: Forbemeldte Ole Frisvad har nogle gange tilforn været angiven for helligdages misbrug og arbejde; men af mangel på undersøgning er han hidtil gået fri. — Dito søndag på min hjemrejse fra Horne kirke så jeg Jørgen Pedersen af *Gunderup*, som i lige måde kom ridende fra Linding mølle med en pose mel for på hesten, som han der efter møllerens egen beretning havde fået malet samme dag efter tjenestens forretning i kirken, hvorfra bemeldte Jørgen Pedersen var hidkommen. — Flere ved jeg nok i sabbats misbrug at være skyldige, men ved ej omstændighederne derved at anføre uden at det senere kan blive meddelt, og som da ikke skal vorde forglemt.«

Vender vi os nu fra den nidkære hr. Lund til de øvrige præster i herredet, finder vi følgende attester:

»Velædle hr. herredsfoged Knud Jakobsen.

Hermed fremsendes efter Deres høj-exellence og cammerherre Gabels ordre af 24/12 sidstleden med deres påskrift af 2/1: Angående min attest på helligbrøden i foregående år 1735, 36 og 37 udi *Hodde* og *Tistrup* sogner i Øster herred: Da så vidt jeg er vitteligt og kundgjort efter forespørgsel til mine medhjælpere i samme sogner er intet forefaldent til angivelse for helligdags brøde, hvilket herved attesteres.

Hodde præstegård, den 22/1 1738.

P. L. Fanø.«

»For indeværende år ved jeg intet til helligbrøde for *Ølgod* og *Strellev* menigheder at angive.

Ølgod, 22/12 1738.

U. Haahr.«

»Ingen i *Andsager* sogn er befunden skyldig i helligdagsbrøde. Men kan være, nogen har hjulpet en arm stakkel lidt ildebrand hjem mod aftenen, så og hjemaget et læs korn mod et overhængende tordenvand.

Andsager, 31/12 1738.

H. Helsing.«

At det var den sidste slags attester, de fleste præster udstedte, fremgår af, at der for hele året 1738 fra Lundenæs og Bøvling amter ialt kun indkom 4 rdl. 2 mark, og deraf for Øster og Nørre Horne herreder tilsammen 2 mark! Selv pastor Lund synes at have holdt op med at indsende attester.

H. K. Kristensen.

Kilde: Th. Uhres afskrift af indberetningerne, beroende i hans samling.

Ravsamlere

Af P. M. Gundersen.

Det gyldentskinnende rav, der skyller i land på vore kyster, har været eftertragtet af ravsamlere siden den ældre stenalderes dunkle tider.

Ifølge den ældgamle sætning om, at hvad ingen ejer, det ejer kongen, havde kongen fået ejendomsret til forstranden og det »vrag, der til landet kommer«, som det hedder i Jyske lov — og dermed naturligvis ejendomsretten til ilanddrevet rav.

1626 gav kongen en københavnsk borger *Jakob Hansen Dreyer* eneret til at lade opsamle og opkøbe alt rav ved søkanterne i Danmark. Herfor skulle han årlig give rentekammeret 50 rdl. Men som denne afgift har været ham for høj, fik han året efter afgiften nedsat til 20 rdl. årlig.

At der ikke skyllede så meget rav i land i det 17. århundrede som tidligere, er bekendt nok; men at der ikke skulle være skyllet så meget ind, at forpagteren kunne svare en årlig afgift på 50 rdl. er ubegribeligt! Det må være gået andre steder hen end til forpagteren!

18. maj 1669 kom der en skrivelse til den kongelige strandinspektør *C. H. Pedersen*, at han skulle have flittig indseende med, at der ikke skete un-

derslæb med rav, som ved søkanterne eller andetsteds udi Nørrejylland findes. Indtil 1682 havde kongen førnævnte C. H. Pedersen til at passe strandinger og strandingsgods, og strandinspektøren havde igen en fuldmægtig, og desuden var der strandfogder. I denne periode har staten altså selv drevet ravsamling. Men fra 1682 *forpagtedes strandretten ud*. Og strandforpagteren fik også retten til at samle rav. 1769 oplyser »Danske Atlas« følgende herom: »I Vester herred bortlejes ravsamlingen af strandforpagterne til næste beboere ved havet, som samler det, når vinden blæser af østen, og vandet går langt fra land, hvorfor de give årlig 50 rdl.«

Ved denne ordning fik strandforpagteren i alt fald noget. Og kystbeboerne kunne hver for nogle mark årlig med god samvittighed samle rav, og man var fri for alt vrøvl med øvrigheden. Iøvrigt oplyser »Danske Atlas«, at ravet findes »i temmelig mængde under Fanø og langs med søkusterne. Man har set et stykke af et krus' størrelse, skønt og klart.«

1. januar 1787 kom en ny ordning. Da *overtog den kongelige kasse selv forstrandene* i Vester herred og ansatte selv strandfogder. Hennegård strandlen var dog undtagen, da den hørte under Hennegård. Nu var det meningen, at ravsamlingen og salget af rav rigtig skulle give mønt i kassen. Strandfogderne fik strenge instrukser om at påse, at ingen uberettigede samlede rav. Men man var klar over, at fogderne ikke selv kunne passe det hele, navnlig ikke fogden i Oksby-Blåvand, hvis strandlen havde en længde af 4 mil. Derfor bestemtes det, at fogderne skulle have nogle hjælpere. For Vester herreds vedkommende blev der

ialt sammen med strandfogderne 20 privilegerede ravsamlere. De skulle have $\frac{1}{3}$ af, hvad deres indsamlede rav kostede på auktionen. En af Strandfogderne skulle modtage ravet af samlerne og føre protokol derover. Herfor skulle han have $\frac{1}{6}$. Hjælperne fik et skilt som legitimationsbevis. Herpå var der ifølge mundtlig overlevering indgraveret 3 bogstaver: S. F. A. Det skulle betyde Strandfogdernes assistenter. Men folkevittigheden sagde, at det betød: »Satan fór atter dem!«

Det var åbenbart meget almindeligt, at assistenterne »glemte« at aflevere det indsamlede rav. Og så kan vi forstå brodden i følgende historie: Engang traf toldereren en af assistenterne på stranden, og han tiltalte ham da med følgende bemærkning: »Nå, er De også en af de tyve!« (Der er jo ordspil mellem 20 og tyve).

Kystbeboerne i Vester herred var ikke glade for den skarpe kurs, og i foråret 1787 indsendte en del af beboerne i Oksby sogn en ansøgning til rentekammeret om at få tilladelse til at opsamle rav på forstranden sammesteds. 16. juni 1787 kom svaret fra rentekammeret til stiftsbefalingsmanden i Ribe. Det lød på, at det bør forblive ved den af ham truffene foranstaltning, hvorefter strandfogderne ved den for dem approberede instruction alene er pålagt at antage de til ravsamlingen nødvendige folk. Trods afslaget gav kystboerne ikke op. Man indsendte en ny skrivelse. Det var »adskillige enrolerede søfolk og fiskere af Oksby sogn«, der søgte om tilladelse til at indsamle rav, »tvøl« (ilanddrevet tørvejord) og »kruger« (sneglehuse) samt til at drive marsvin- og sælhundefangst på sognets forstrande, sådan som de havde gjort før den ny ordning. — Kammeret svarede, at det holdt

i almindelighed for rådeligt, at det forbliver ved den i strandfogdernes instruction indeholdte bestemmelse med hensyn til ravsamlingen og den forhen meddelte resolution, men samtykker dog tillige, at en og anden skikkelig person af bekendt skikkelig opførsel ved stiftamtmanden kan tillades marsvin- og sælhundefangst eller jagt, for så vidt han måtte kunne have vis formodning om, at ingen uorden ved stranden derved bliver foranlediget. — Nu var der åbnet en ventil!

31. maj 1788 om formiddagen kl. 9 blev der holdt en »strand- og bjergningsforretning« i Varde rådstue. Herredsfoged Fogtmann, toldkontrollør Müller og inspektør Stockholm samt to vidner sad i retten. Den drejede sig om det i Oksby strandlen siden sidste forhør i december ankomne og opsamlede rav. Strandfogderne Jens Bakkensen af Blåvand og Knud Jensen af Oksby samt fire ravsamlere fra Oksby sogn var mødt. De forklarede, at de havde opsamlet følgende rav: Jens Bakkensen 11 pund, Knud Jensen 4 pund, Jens Ibsen $1\frac{1}{4}$ pund, Villads Ibsens 2 pund, Niels Nielsen 2 pund, Karen Sørensdatter $4\frac{1}{4}$ pund, Ole Nielsen 3 pund og Dorthé Mikkelsdatter 4 pund, hvilke to sidste på grund af svagelighed ikke var mødt i Varde. »Mere var ej opkommet eller af dem opsamlet siden benævnte forhør, hvilket de, når forlanges, med ed ville bekræfte; hvilket udsattes indtil strand- og bjergningsforhørene mod årets ende for hele året i november holdes. Ravet, ialt $31\frac{1}{2}$ pund var slagen tilsammen i en pose, men ved den anledning blev strandfogderne og ravsamlerne tilholdt efterdags at lade enhver part blive for sig, både at enhver tilkommende deraf bedre kan kendes, som og at både enkelt og samlet opråb deraf

kan prøves. — Herredsfogden tilspurgte dem, om nogen uberettiget søgte stranden og enten opbjerger anstrandet vrage eller samler rav, hvortil svarede følgende: 1. Jens Bakkensen, at hans børn har set Niels Jensen af Blåvand samle rav. 2. Knud Jensen, at han har set, benævnte Niels Jensen går om og samler rav. 3. Karen Sørensdatter har set det samme; de øvrige tre har set ham gå om rav, men ikke, at han har optaget noget. Derpå ville de alle, når forlanges, gøre ed.«

Ved forhøret i Blåvand 13/12 1788, hvor der var 17½ pund rav, forklarede ravsamlerne under den forrige år aflagte ed, at der ikke var strandet mere rav, som af dem eller deres børn var samlet. Niels Jensen havde fået en advarsel af herredsfogden; men den havde ikke frugtet. Man havde gentagne set ham med to børn samle rav på stranden. »Derpå blev Niels Jensen fremkaldt, som ikke ville tilstå andet, end at han ofte går til stranden på fiskeri, og at han da optager, hvad der forefindes; han ville ej love at afstå derfra, sagde, at så mange andre går til stranden i andet ærinde og ved den lejlighed opsamler ravkorn.«

I Lønne var der i december 3½ pund rav, i Houstrup 30 lod*), i Kærgård 6 lod, i Børsmose intet, i Grærup 24 lod, i Vejers 1 pund 2 lod. Det gav for hele året 55 pund 12 lod.

1789 kom der fra Lønne 3 pund rav, Houstrup 6 pund, Kærgård 12 lod, Børsmose 26 lod, Grærup 21 lod, Vejrs 6 lod, Blåvand 8 pund 18 lod, ialt 19 pund 19 lod, men det var næsten alt sammen småt rav. Ravensamlerne erklærede, at de ikke vidste, at nogen uberettiget havde samlet rav. Der er således håb om, at Niels Jensen har forbedret sig, men det

*) 1 pund = 32 lod. 1 lod = ca. 15 g.

er også muligt, at samlerne ikke har villet angive deres naboer. Når der siden hen afleveredes mindre og mindre rav, er grunden åbenbart den, at andre samler, og at de antagne samlere ikke alle afleverer hele deres portion til herredsfogden, men at en del sælges andetsteds.

1790 var der kun 7 pund ialt, 3 pund i Lønne og 4 i Houstrup.

1791 havde Dorthie Nielsdatter 3 pund, Knud Jensen $1\frac{7}{8}$ pund, Ole Nielsen $2\frac{1}{2}$ pund, Jens Bakken- sen $2\frac{1}{2}$ pund, Villads Ibsen $\frac{3}{4}$ pund, Jens Ibsen $1\frac{3}{4}$ pund, Niels Nielsen $\frac{3}{4}$ pund og Karen Sørens- datter 2 pund. Det gav for Blåvand ca. 15 pund. I de øvrige len var der $8\frac{1}{2}$ pund. Men fra Lønne og Houstrup meldte strandfogderne, at kystboerne ville gå til stranden at samle rav.

1792 var det også galt med folkene der, så der kom intet rav fra Lønne, $\frac{1}{2}$ pund fra Houstrup, og iøvrigt fra Kærgård 4 lod, Børsmose intet, Grærup 6 lod, Vejrs intet og fra Blåvand 4 pund småt rav.

1793 var der intet i Lønne og Houstrup, 4 lod i Kærgård, lidt småt rav i Børsmose, 18 lod i Grærup og intet i Vejrs. Som sædvanlig var der mest i Blåvand len, nemlig $14\frac{3}{4}$ pund. Den ene ravsamler Ole Nielsen var død uden at have noget.

1794 er der sket den ændring, at herredsfogden nu rejser rundt på strandpladserne og renter ravel. Men kun i Houstrup var der lidt rav i to små poser, i de andre len intet, ikke engang i Blåvand.

1795 var herredsfogden igen på strandpladserne. I Grærup var der 7 lod småt rav, i Vejrs 4 lod. I Blåvand var ravsamlerne indkaldt til møde med deres rav d. 6. maj. Dorthie Mikkelsdatter afleverede 7 lod småt rav, de andre havde uagtet tilsigelse ikke medbragt deres. De blev da sendt hjem efter

det, og Jens Ibsen afleverede 6 lod, Villads Ibsen 6 lod, Niels Nielsen 2½ lod; de påstod, at det var alt, hvad de havde samlet siden auktionen for et år siden. Herredsfogden gjorde opmærksom på de overmåde små kvantiteter, der fremkom i de senere åringer fremfor tidligere, og forlangte deres opgivelse bekræftet med ed, hvad retten ud over de første år åbenbart ikke havde forlangt før. Ravsamlerne turde da heller ikke aflægge eden. Det er ganske givet, at de må have samlet adskilligt mere og solgt det. Derfor giver foranstående tal heller ikke noget sandt billede af, hvor meget rav, der er skyllet i land i disse år. Ravsamlerne svarede nemlig, at skønt de havde passet på, så godt de kunne, så kunne der let være spildt eller forbrugt små smuler, så med god samvittighed kunne de ikke aflægge eden. Derimod frasagde de sig ravsamlingen for fremtiden og afleverede deres billetter. Dorthé havde imidlertid forladt forhøret, idet hun sagde, at hun ikke kunne aflægge eden, og at hendes billet var oprådnét, og desuden var hun så gammel, at hun ikke mere kunne samle rav. Ole Nielsen var død for to år siden, hvorfor også hans billet blev overgivet til herredsfogden.

Efter dette dramatiske opgør er det dog lykkedes herredsfogden at få ny ravsamlere, idet man vedblev med denne ordning indtil 1871, da ravsamlingen blev frigivet. Men det var stadigvæk meget små mængder, der blev afleveret, så der næsten intet var at sælge på auktionerne.

Når en ravsamlers tegn eller »billet« 1795 var oprådnét, må den dengang have været af træ eller pap. Senere var de af messing.

I første halvdel af det 19. århundrede begyndte myndighederne at blive uenige om, hvem der

egentlig havde *retten til ravet*, strandejeren eller finderen. Anledningen var, at først i 1840'erne fandt husmand Lars Jensen i Thise ved Limfjordskysten et stykke rav, som han mente at have ret til, da det ikke var fundet ved havkysten. Men ejeren af Eskjær hovedgård påstod, ravet var hans, da det var fundet på fjordbredden ud for hans ejendom. Der veksledes skrivelser mellem kancelliet og rentekammeret herom, og tilsidst måtte højesteret afgøre striden. Rentekammeret erklærede nemlig, at rav, der findes på stranden, må tilhøre den, der ejer forstranden, hvorimod rav, der findes andetsteds må være danefæ og tilkomme Hans Majestæt. Da andre kancellimedlemmer gjorde gældende, at rav slet ikke kunne betragtes som vrag, anlagde kammeradvokaten for at få en ende på sagen retssag mod ejeren af Eskjær, og ved højesteretsdom 20. december 1843 blev den kongelige kasse kendt uberettiget til dette stykke rav, og ved højesteretsdom af 16. marts 1844 blev det tilkendt finderen. En kancelliskrivelse af 6. nov. 1845 frarådede rentekammeret indskærpelse af reskriptet af 18. maj 1669 om kongens ret til rav. Kancelliet mente, at ravet burde tilhøre den, der fandt det.

Imidlertid forløb der adskillige år, før der kom en endelig afgørelse. Da fandt tre drenge fra Vorupør i Thisted amt i 1868 et stykke rav, som de bad politimesteren om at sælge. Det indbragte 51 rdl. 32 sk. Finansministeriet ville imidlertid ikke betale mere end $\frac{1}{3}$ i findeløn, hvorfor ministeriet blev sagsøgt. Det blev først frifundet, men ved højesteret blev det dømt til at udbetale hele beløbet. Dommen faldt 20. april 1871.

Derefter fik strandfoglerne meddelelse om, at *ravsamlingen fra fri*.

Selv om foranstående tal for inddrevet rav ikke er pålidelige, viser de dog det utvivlsomt rigtige, at der ikke nu driver så meget rav i land som før. Det varierer også betydeligt fra år til år.

Når efterårs- og vinterstormene sætter ind og bringer havet i voldsomt oprør, så de svære bølger går i brund på grundene, skylles ravet løs. Har vi haft en hård vinter med megen is, og vind- og strømforholdene bliver således, at *ravet kan skylle i land*, kan man være sikker på, at der sine steder vil skylle temmelig store partier ind.

Når en efterårs- eller vinterstorm har raset i flere døgn, og vinden så lægger sig, og havet kommer i ro, da bliver der uro blandt samlerne. Günstigst er det dog først, når vinden efter en langvarig vestlig storm drejer fra nordvest og vest og videre mod sydvest, syd og til sydøst, altså imod solen. Derimod er en vinddrejning fra nordøst til øst ikke godt. Når vandet efter flodtid er faldet i et par timer, og vindstyrken er 1—2, begynder der visse steder på stranden at aflejres noget tang, små pinde (»ravpinde«) og træstumper fra tertiærtiden og desuden skaller og andet skrubberi. Geologerne kalder det »ravpindelag«; egnens folk kalder det »ravtøj«. I dette lag ligger så ravet; men det kan også findes på det hvide sand, ja, selv på flodtid kan der komme enkelte stykker, og det er gerne de største; de kaldes »dumpstykker«.

Efter en nordveststorm er det mest gult rav, der driver ind. Efter en sydvest er det blankere og mere gennemsigtigt. Det gule er sædvanligvis det dyreste og stærkeste.

Området, hvor det meste rav findes for tiden, er vistnok fra to mil nord for Blåvandshuk til Sønderho. På Fanø, »ravøen«, er der altid drevet meget rav i land. Herom kan man læse i N. M. Kromanns »Fanøs Historie«.

En sjælden gang får fiskerne rav i deres våd eller trawl. For en del år siden fik en kutter et stort stykke i vådet lidt nord for Horns rev. Mange badegæster er ivrige ravsamlere, men de finder kun lidt, da ravet efter vinterens storme forlængst er skyllet i land, når badesæsonen er inde.

Hvor meget, der kommer i land, ved man ikke. Det er gammel sædvane, at ravsamlerne ikke fortæller, hvor meget de finder. Har en samler gjort et godt kup, og familien spørger, om han har fundet noget, svarer han gerne: »Aa, ikke sådan videre.« Så kommer der først nogle små stykker op af lommen, dernæst nogle større og til sidst de gode stykker.

Der kan komme en hel mængde ind på et temmelig lille område. En morgen fandt en mand således rav for 300 kr., ikke underligt, at man siden fortalte, at han ikke kunne have det i lommen, men trak underbukserne af og samlede ravet deri! — For en del år siden gik en mand en tidlig morgen fra Sønderho til Nordby. På et lille område fandt han da rav for 450 kr. Han kunne godt have samlet mere, men havde ikke tid dertil, da han skulle med færgen til Esbjerg. — En anden mand fandt en dag på stranden i Vester herred et stykke, som han antog var en sten. Da han syntes, den var så pæn, tog han de med hjem, og konen lagde den op på dragkisten som pynt. Her så en omvandrende handelsmand den, han købte den for to kroner og solgte den for 135, den næste sælger fik 235! —

Omkring 1850 fandt man et stykke ved Vejrs, der blev købt af en jøde for 100 daler. Jøden havde ikke penge nok hos sig, så sognefogden måtte kautionere. Men det siges, at stykket var 200 daler værd.

Prisen var først i det 19. århundrede indtil 1 specie pr. lod for fint rav. Da var der stor efterspørgsel. Ved år 1900 skulle det være fint rav, der kunne koste 1½ kr. pr. lod. Under den sidste verdenskrig steg det til 4 kr.

Kilder: Kancelliets brevbøger, Pontoppidans Danske Atlas V, Strandingsprotokollen for Vester Horne herred.

E F T E R S K R I F T. *Jakob Hansen Dreyer*, der nævnes foran, og som 1626 fik eneret til opsamling og opkøb af rav, havde sit besvær med at få folk til at rette sig efter den nye tingenes tilstand. Før den tid kunne enhver samle og handle med rav, som han lystede. Det er da ikke underligt, om folk havde været »noget desorienterede«, da den gamle rettighed blev taget fra dem. I det skjulte fortsatte man sikkert paa den gamle måde.

Forøvrigt er det muligt at faa nærmere oplysninger om, hvordan Jakob Dreyer organiserede arbejdet.

Han fik nemlig udvirket et nyt kongebrev, der giver nogen besked herom.

Stranden fra Nyminde til om i Hjerting bugt hørte dengang under *Kærgård* birk. Den 11. febr.

1631 lod Jakob Hansen »Drejer« for »tingsdom«, d.v.s. for retten og de forsamlede tingfolk, læse et »velbeseglet brev«, at Kristian V, »den udvalgte prins«, i kongens fraværelse gør vitterligt, »at eftersom os elskelige Jakob Drejer, indvåner i København, har bekommet vores nådigste bevilling og tilladelse at må på adskillige steder her udi riget . . . både købe og tilforhandle, hvis rav han kan bekomme, og han derover forårsages sin tjener ved navn *Peter Sørensen Myrck* på adskillige steder ved Søkanten her udi Jylland at omrejse samme rav at købe og samle — da befales det kongens embedsmænd at lade dem fare, og dem, der finder rav, må ikke afhænde det til andre, før det er tilbudt dem. Udenlandske må ikke befatte sig med det at opkøbe eller udføre.«

Dreyer havde endvidere indstævnet alle, der ville »sanke« rav, og en lang række kystboere meldte sig. Til næste tingdag indstævnedes han endnu flere fra Oksby, Ho, Vejrs, Grærup, Børs-mose og Lønne, som ville samle rav til ham. Det blev bestemt, at for hver mark rav, de afleverede, skulle han betale 1 sletmark, »som beløber skol-pundet 21 skilling 1 alb.« (Man har altså regnet 1 mark vægt = $\frac{1}{2}$ skålpund). De lovede at ville indsamle det mest mulige til den pris, og Dreyer forbød derpå atter alle andre at befatte sig dermed.

Kongebrevet henvendte sig til embedsmændene, og Kongelig Mayestæts embedsmand over Ribershus var tidligere rigsadmiral *Albert Skeel*. Hans defefoged i Kærgård birk var *Hans Hansen* i Kærgård. Defefogdens stilling var en blanding af en politibetjents og en politimesters. Han har vist ikke været særlig ivrig efter at hjælpe Jakob

Dreyer, dertil har han og hans omgivelser nok været for interesseret i rav. I hvert fald lod Dreyer tinglæse følgende brev fra lensmanden: »Vide må du Hans Hansen i Kærgård, at Jakob Drejer i København har mig for beret, at eftersom han har Kongelig Mayestæts brev gelangendis det rav, at han det skulle have og ingen anden, så befindes det dog, at mange, som det finder, sælger det andetsteds, så han det ikke bekommer, hvorfor du skal hjælpe til at have indseende, at ovennævnte Hans Mayestæts brev bliver holdet som sig bør. Befalendes dig Gud. Af Riberhus d. 16. feb. 1631. Albret Skiel.«

Senere ser det ud til, at der nogle år efter blev truffet den ordning, at strandfogderne skulle have et vist opsyn med ravsamlingen, og at de kunne antage folk som ravsamlere. Det var altså en forløber til ordningen af 1787. Den 1. feb. 1634 forbød Hans Hansen nemlig på tinget »nogen her ved strandsiden i Kærgård birk at sanke rav videre end strandfogder tilforordner, uden de gør det med vold.« Lensmandens brev til Hans Hansen siger tilstrækkelig tydeligt, at den gamle private ravsamling og handel stadig foregik. Hvor ravet blev af, får vi nogen besked om gennem en anden retssag, Jakob Dreyer havde. Den 11. feb. 1631 stævnedes han *Niels Pedersen* fra det store fiskerleje Sønderside i Ho sogn, fordi han imod Kongelig Mayestæts brev havde opkøbt rav ved strandsiderne og havde udført det til Hamborg og havde solgt det der. Han fik da ogsaa en »uendelig dom« paa handelsmanden, eftersom retten fandt det bevist, at Niels Pedersen i juni måned 1627 havde udført rav til Hamborg. Imidlertid blev det til forlig mellem de to, og Niels Pedersen slap ogsaa for mulk-

ten til kongen, da han havde opkøbt sin beholdning, før »det kongelige forbud.«

Men sagen lader os forstå, at ravet gik til udlandet, til Hamborg. Da kongen gjorde ravhandelen til et privilegium, var et af målene, han ville nå derved, måske netop standsningen af denne eksport. Renæssancen kunne nok selv forbruge rav herhjemme.

H. K. Kristensen.

(Kærgård birks tingbog 1631 11/2, 18/2, 1634 7/2).

Den gamle Protokol

for »Sønderjysk forening for Varde og omegn«.

Av Edv. Eller.

Da jeg i marts måned (1954) har trukket mig tilbage fra formands-posten i Sønderjysk forening og derfor skal aflevere protokollerne til min efterfølger, har det moret mig først at blade de gamle referater igennem. Det giver et lille bidrag til Vardes krønike og kan derfor vel ha interesse for en og anden også i dette slægtled.

Jeg skal fortælle lidt om, hvad jeg har læst ud av den gamle protokol. Der er to. Den første går fra stiftelsen i 1891 til og med 1946, og det er den, vi vil holde os til.

Det er øjensynligt — skønt det ikke nævnes — at det opsving i det sønderjyske arbejde her hjemme, der var følgen av den begyndende tvangspolitik i firserne, har været baggrunden for foreningens stiftelse.

Der boede i Varde by og opland mange sønderjyder, og det er dem, der har følt trang til et samlingssted. De indvarslede til et møde den 16. november 1891. Mærkeligt nok står der ikke, hvor det blev holdt, men da de følgende møder enten havde til huse i H.V.F. eller på hotel Dania (det senere Missionshotel), har det nok været et av disse steder.

»På denne dag«, hedder det i lærer Bossens referat, »holdt hr. journalist H. P. Hanssen (Nørremølle) fra Sønderborg efter indbydelse fra her-

boende sønderjyder et sagligt og meget interessant foredrag om kampen, der føres i Sønderjylland. Blandt andet dvælede taleren især ved protestpolitikens ophør og standsningen av udvandringen til Damark, der havde medført en betydelig fremgang i de danske stemmers tal ved valgene, og til slutning fremdrog hr. Hanssen et eksempel på, hvorledes tyskerne i Sønderjylland blev støttede av deres venner syd på, og opfordrede på det kraftigste alle i kongeriget, hvad enten de ere sønderjyder eller ikke, til at støtte danskhedens sag i Sønderjylland.«

Efter foredraget, der blev holdt »for en talrig tilhørerkreds«, samledes sønderjyderne og vedtog stiftelsen av en forening. Til at udarbejde love nedsattes et udvalg, bestående av togfører Schmidt, dyrlæge Slivsgaard og lærer Bossen*), og allerede den 28. december forelagde disse deres lovudkast for en generalforsamling, der vedtog det og til bestyrelse valgte de tre udvalgs-medlemmer tillige med købmand Brorson og tre mænd fra oplandet, nemlig lærer Petersen, Kokspang, gårdejer Haas, Hyllerslev, og gårdejer A. Hansen, Lindagergård (Galtho).

*) Togfører *Thomas Hansen Schmidt* var født 1838 i Egersund, Broager sogn, og døde i Varde 1898. Da P. Skau, Bukshave, i 1892 var taler i foreningen, fortalte han om Schmidt, at han var blevet mishandlet av tyskerne og slæbt til Glückstadt, fordi han ikke som soldat vilde avlægge ed til Tyskland.

Dyrlæge *Jørgen Jepsen Slivsgaard* var født 1860 i Sommersted sogn og døde i Varde 1938. — Slivsgaard holdt stærkt på sit navns stavemåde med v. De av hans børn, der var født i Sønderjylland, havde på deres fødsels- og dåbs-attester Slifsgaard med f, og det mente han var en fortyskning. Forespørgsel i sognet har dog gjort det sandsynligt, at Slifsgaard er den oprindelige form. Sønderjysk språk har hårde konsonanter.

Lærer *Niels Hansen Bossen* var født 1858 i Skast sogn, Tønder amt, og døde i Varde 1923.

Styrelsen konstituerede sig med togfører Schmidt som formand. Lovene er ikke indført i protokollen og er næppe opbevaret. Det ses, at styrelsen selv vælger sin formand. Tillige blev Schmidt valgt til repræsentant ved årsmødet for »De samvirkende sønderjyske foreninger«. Ved de følgende års generalforsamlinger valgte man stadig to eller flere medlemmer til »overbestyrelsen«. Det må vel dreje sig om samme sammenslutning.

Vor forenings formål var — hvorledes det så har været udtrykt — at styrke danskheden både syd og nord for Kongeåen. Man skulde virke dels ved foredrag dels som en selskabelig forening, der først og fremmest rystede sønderjyderne sammen, men jo ikke udelukkede andre. Strax ved det første møde havde alle de sønderjyder, der var til stede — ialt 22**) — meldt sig ind, men medlemstal-

**) Tallet på sønderjyder blev lidt større. De meddeles her efter medlems-fortegnelsen fra 1892. Fødestedet tilføjes, opholdsstedet (i parantes) derimod kun, når det ikke er Varde:

Postmester Rohlfs, Flensborg — fru Forum, Tønder — skomager Rasmussen, Broager — restauratør Jacobsen, Dyrhus ved Tønder — togfører Th. Schmidt, Egernsund, Broager — lærer N. H. Bossen, Skast pr. Højer — dyrlæge Slivsgaard, Sommersted — togfører Skovrider, Stenderup, Øster Linnet — gdjr. Feddersen (Varde Nørremark), Borrig i Brede — lærer Morthorst (Hjerting), Øster Lygum — landbruger Cl. Sørensen (Hjerting), Langetved, Rødning — lærer Petersen (Kokspang), Stenderup, Øster Linnet — gdjr. E. Thomsen (Mejls), Hvidding — gdjr. Haas (Hyllerslev), Nørre Rejsby — gdjr. A. Hansen (Lindagergård, Tistrup), Nørre Rejsby — gdjr. M. Bejer (Agentofte, Tistrup), Harris ved Bredebro — lærer Sindberg (Ølgod), Als — gdjr. S. Clausen (Ølgod), Brede — gdjr. P. Bejer-Clausen (Ølgod), Brede — slagter Sieberg, Haderslev — møller Toft (Kokspang), Gram — gmd. Christen Christensen (Sig), Nordborg, Als — Vejlbach, forpagter (Lunderupgård), Haderslev — fru Bølling, Lygumkloster — landbruger Erik Kn. Bondesen (Alslev), Fjeldstrup — handelsagent Timmermann, Døstrup. — ialt 26.

let steg hurtigt til 140, og møderne blev besøgt av mange flere. Der meldes om 200, ja 300 mødedeltagere. Efter planen skulde der holdes to foredragsmøder årligt, og det blev nogenlunde gennemført med undtagelse både til den ene og den anden side. Man begyndte hyppigt med fælles-spisning — såvidt man kan se i regelen for en kreds på 40—50 mennesker — og ofte sluttede man med dans og — i hvert fald en enkelt gang med punchegilde. Flere gange nævnes korsang. Ved een lejlighed var det av »et lille selskab«, en anden gang var det lærer Søbye med borgerskolens kor. Ved spisningerne blev der holdt taler for konge, flag, fædreland og Sønderjylland, og møderne sluttede altid med »Kongernes konge«, som man sang stående.

Ordførere ved møderne var mest folk sydfra: H. P. Hanssen, Peder Skau, Bukshave, Gustav Johannsen, Jepsen Christensen, Laura Kieler og pressefolk som H. Petersen fra Haderslev og M. Andersen fra Åbenrå*). Også bøndernes repræsentanter blev hentet, såsom Philipsen, Broager, Laust Arnum, Bovlund, og Kloppenborg Skrumsager. Fra norden å talte bl. a. dr. Gudmund Schütte, dr. Thorsøe, København, og præsterne Thordur Tomassen og Rosenstand, V. Vedsted. Naturligvis er denne liste ikke fuldstændig, og flere av de nævnte talte mere end een gang i foreningen. Kun eet av dennes egne medlemmer er brugt som foredragsholder, idet købmand Brorson engang talte om sønderjydernes tro, håb og kærlighed. (Dette gælder for tidsrummet indtil 1914, i mellemkrigstiden holdt H. F. Jørgensen, dengang res. kapellan i Varde, et

*) Fmd. for språkforeningen.

enkelt foredrag, og inden min egen formandstid har også jeg talt nogle gange.)

Den første halve snes år har lærer Bossen refereret møderne, og det er gjort meget udførligt. Referatet av et enkelt møde kan fylde 8—9 tætskrevne folio-sider. Bossens tone er hjertelig, hans stil smuk. Jeg hidsætter fra 1894 en typisk avslutning: »Efter foredraget fik ungdommen en lille svingom, og man skiltes styrkede i håbet om genforening med brødrene syd for åen.«

Man lod det ikke blive ved foredrag. Bl. a. samlede man penge ind til mindesmærket på Skamling for Laurids Skau, og da dette blev avsløret den 18. maj 1893, havde foreningen ordnet fællestur, og 21 av medlemmerne hørte den dag Gustav Johannsens tale på Skamling. Mest samlede man dog penge til efterskolen i Hejls, og hvert år var der indsamling av bøger, der gennem sprogforeningen blev sendt sønderjyderne. Senest 1895 var man kommet ind på at ha en damekommitte på en halv snes personer til at ta sig av indsamlinger. — Det er måske en ide, der kan tages op igen. I anledning av bogindsamlingen udsendte man i 1892 et opråb. Det er udmærket formet og åbenbart skrevet av lærer Bossen. Men det fylder tre folio-sider. Sådan bruger vi jo ikke opråb. Det har været en hel kronik — hvis det har været i bladene, og det har det vel.

Midt i den gamle protokol finder vi medlemslisten for de første år: 1892—95. Det er morsomt at læse de gamle Varde-navne, der endnu har klang i ældre vardenseres øren. Jeg nævner et udvalg, der er ret tilfældigt; det er nemlig dem, jeg har kendt eller hørt om. Navne på folk, jeg allerede har anført, gentager jeg dog ikke:

Postm. Rohlfs, kbmd. Victor Brorson, branddir. Koefoed, kbmd. Neidhardt, sagf. Toft, kantor Obel, tandlæge Dircks, skolebest. kaptajn Brix (far til professor Hans B.), togf. Skovrider, konsul Haunstrup, slagterm. Sieburg (man skrev dansk: Sieborg!), kbmd. Lauridsen, garver Clemmensen, sagf. Nonboe, kbmd. Rødgaard, fru Bølling, provst Obelitz, agent Timmermann, lærer (senere kantor) Marke, boghandl. Lohse, kbmd. Bøtker, farvehandler Th. Hansen, jun., overlærer Olsen, smedem. Gejler, kbmd. A. Bastrup, kbmd. Windfeld, farver Rosengaard, overretssagf. A. Harck og sønnen H. C. H., agent Thomsen, sparekassedir. Michelsen, lærer A. Jepsen, murmester Hansen, tandlæge Kock, sen., buntmager Nissen, sadelmager Tarp, kbmd. Guldager, toldfuldm. Kietz (senere Hering, søn av Vardes distriktslæge K.), fuldm. (senere sagf.) Skafte Christiansen, isenkr. Mayntzhusen, urmager Overbeck, tømrer Hauberg, sadelmager Falk, gross. v. Lasson.

Der var få av embedsmændene og the upper ten. De kom senere. På listen fra 93 er der ca. 35—40 oplandsfolk. De er fra Ølgod, Ansager og Eshjerg, Bramminge. Flest dog nærmere, fra Varde landsogn, Torstrup, Alslev, Hostrup og Hyllerslev. 1895 er kun få av dem opført. Det vil næppe sige, de var helt forsvundet. Man var nemlig nu kommet ind på at føre medlemslisten særskilt, så måske er den sidste protokol-liste (95) noget overfladisk behandlet.

Allerede 1894 ønskede togfører Schmidt av helbredshensyn at vige formandspladsen, og han og dyrlæge Slivsgaard byttede da pladser. Slivsgaard blev formand — og vedblev at være det til 1922 — og Schmidt blev næstformand. Der skete vist ikke

større ændringer ved det. I 1912 ændrede man lovene, så der blev ni medlemmer i styrelsen mod før syv. Jeg kunde tænke mig, at det har været for at holde på oplands-medlemmerne. Der kom for få av dem til Varde-møderne. Ikke mindst dem har man tænkt på, da man i 1900 købte og uddelte 200 eksemplarer av en piece: »Hvad danske børn må lære i Sønderjyllands skoler« og i 1909 40 eksemplarer av Gudmund Schüttes »Hjemmetyskere i Danmark.«

Foreningens første periode må regnes til krigens udbrud i 1914. Da standsede alt arbejdet og kom først i gang igen 1920 — ved genforeningen.

Den havde jo ændret alt. Rimeligvis var der også her ovre folk, der havde været smittet af den Marcus-Rubin'ske opfattelse, at på genforening håbede kun tåber og folk uden indflydelse, men den ånd sporedes overhovedet ikke i foreningen. Da jeg blev medlem i 1922 var det tilsyneladende aldeles gået i glemmebogen, at foreningen skulde være samlingssted særlig for sønderjyder — og det hørte jo heller ikke mere hjemme nogen steder. Heller ikke mærkede vi noget til den åndsretning, der mente, at nu var det sønderjyske spørgsmål løst, nu gjaldt det bare den kulturelle genforening med Nordslesvig. Den side af sagen bød nu næppe foreningsarbejdet store opgaver, men det voldsomme røre, der havde været om grænsedragningen, havde holdt ilden brændende i vore kredse, og man følte sig bundet af Neergårds ord på Dybhøl til sydslesvigerne: I skal ikke blive glemt!

I de fem-seks år, arbejdet lå stille, sank medlemstallet naturligvis stærkt, men det kom ret hurtigt op igen. Sydslesvig var nu trådt i forgrunden, men målene var her ikke så indlysende for almen-

heden som genforeningshåbet tidligere, og da røret efter 1920 efterhånden lagde sig, blev det vanskeligt at arbejde i det gamle spor. Rammerne blev ændret. »De samvirkende . . .« blev avløst av »Den danske grænseforening«, og efter nogen naturlig tøven sluttede vor forening sig til.

I 1922 gik Slivsgaard av som formand, og sagfører Lyster, der havde siddet i styrelsen siden 1899, blev hans avløser. Lyster var en mand med stor viden om arbejdet gennem årene og en brændende sjæl — han var ikke selv sønderjyde, men bornholmer — og han arbejdede flittigt. Lovene måtte laves om, og de nye love av 1922 findes i protokollen. Der er ikke grund til at avtrykke dem. Først erklæres det, at foreningen er et selvstændigt led av grænseforeningen, og § 2 fastslår: »Foreningens hovedformål er ved alle lovlige midler såvel åndeligt som materielt at støtte og udvikle danskheden syd for grænsen.« Man indførte, at generalforsamlingen valgte formanden og sex bestyrelsesmedlemmer. Man vendte altså tilbage til de syv fra før 1912. Valget var etårigt og alle avgik samtidigt. Dette ændredes først 1937 — iøvrigt efter forslag av Lyster, så valgene efter 37 blev toårige, og halvdelen avgik årligt.

Som et led i organisationen var amsammenslutningerne oprettet. Her i Ribe amt var grosserer Michaelsen fra Lunderskov i mange år en inspirerende formand, og fra årsmøderne i Bramminge havde der været fornyelse at hente. Hele styrelsen, og de tillidsmænd, vi havde fået i oplandets sogne, var velkomne, men de år, der i det hele taget kom nogen, var det højest et par stykker. Der var ellers grund nok til at søge styrkelse. Enkelte møder — særlig i den første tid, da sindene endnu var varme

— havde god tilslutning, men som helhed gik det småt. Der var ellers gode foredrag. Av talere kan nævnes pastor C. W. Noack (senere biskop), red. Ernst von Jessen, rektor Andreas Hansen og mange flere. Lyster forsøgte også med stedlige kræfter. På hans opfordring talte jeg fx om Grundtvig og Sønderjylland, om det nationale røre i Indien og avstemningsdagen 1930 om begivenhederne ti år før. Særlig ved en enkelt lejlighed slog det mig, hvad — i hvert fald en del av — vor svaghed var.

Vi havde fået Maren Sørensen fra Valsbøl her op, og det gik slet ikke. Hun var vant til folkelige — eller kirkelige — kredse. Hendes ord blev matte og døde overfor disse gamle brave højremænd, der var trofaste som guld, altid offervillige, men temmelig ubevægelige. — Og så dette ritual med konge, flag, fædreland og »Kongernes konge!« Ja, der var den forskel fra tidligere, at man sluttede aldrig mere med dans. Det hindrede medlemmernes gennemsnits-alder. Førrige århundredes fællesspisninger var efterhånden avløst af de mere demokratiske kaffeborde, men tilgangen, fornyelsen var det småt med.

I Lysters dage fik foreningen sit første — og indtil nu eneste — æresmedlem. Det var gamle dyrlæge Slivsgaard, og det skete i forbindelse med foreningens 40-års jubilæum i 1931. Det var meget højtideligt. Jeg købte i en kiosk et »telegram« med en stor og smuk flagdekoration. Den klippede vi ud og klæbede på dokumentet, som — om jeg husker ret — sagfører Lyster, fru Emmy Jensen — borgmester, sagf. Niels Jensens hustru — og jeg var nede at overrække dyrlægen. Han blev vel nok glad.

Efterhånden var der dog i foreningen, ja, endog

i styrelsen, kommet folk av mere moderne tilsnit end de gamle; og da Lyster vilde gå av som formand, blev vi enige om at vælge bankkasserer Claus Clausen, der var tidligere gårdmand og kendt som venstremand, til hans efterfølger.

Clausen gjorde et stort arbejde for foreningen, men redde det hensygnende mødeliv kunde ingen. Han søgte samarbejde med Kirkeligt Samfund og Grundtvigsk ungdomskreds. Forhandlingerne var ikke vanskelige, da jeg sad i bestyrelsen for Sj. f. og var formand for de to andre. Vi havde nogle helt gode fællesmøder, men få av Sønderj. forenings medlemmer mødte.

Da Det unge grænseværn kom frem i 33, fik Clausens dets folk, som P. Marcussen og Inger Enemark her op. Ved 50-års jubilæet 1941 hentede han Grænseforeningens formand, rektor H. P. Hansen fra »Efterslægten« i København (ikke at forveksle med redaktøren med to s'er), og vi havde andre gange møder med P. Lassen, Strukstrup, pastor H. F. Petersen fra Flensborg og andre gode folk, men det gik stadig småt med møderne.

Derimod gjorde Clausen det eneste, der var at gøre: han slog ind på nye veje. Han lagde vægt på pengeindsamling. »Dybbøldagen« var kommet frem. Han gjorde et stort arbejde for den og fik den godt indarbejdet. Siden var han meget virksom for sydslesvigske børns ferieophold i vore hjem.

Den anden verdenskrig kom, og der var ikke stort at gøre under de forhold. Lejlighedsvis kunde vi dog opleve det helt store møde. Sammen med de sædvanlige foreninger og vist et par til indbød vi til en »national aften« med et meget avvekslende program i H.V.F.s store sal. Der var sang, dekla-

mation, musik, jeg holdt et ti-minutters-foredrag: Danmark i tusind år — og der var kongefilm. Det var jo i kongebejstringens dage. Det var en stemningsfuld aften. Jeg tror, der var henved 400 deltagere.

Clausen kunde være opfindsom. Engang i 37 fik han opsnuset, at personalet fra Flensborg avis skulde på tur til Blåvand. Han fik dem til på hjemrejsen at gøre holdt i Varde, og vi havde et fornøjeligt samvær i Arnbjerg, hvor vi gav kaffe. Der var både tale og sang. Alt var utvungent og improviseret.

Claus Clausen trak sig tilbage som formand 1946, og dermed var atter et afsnit af foreningens liv til ende.

Opgaverne lå klarere efter verdenskrigen end i mellemkrigs-tiden. Nogle vil måske mene det modsatte og tænke på de stærke modsætninger mellem dem, der ønskede et politisk arbejde gennemført med sigte på Sydslesvigs genforening med moderlandet, og dem, der kun vilde vide af et humanistisk-kulturelt arbejde. Modsætningen førte bl. a. til oprettelsen af Sydslesvigsk udvalg, og det bragte i hvert fald meget røre om sagen, men alle parter måtte fornuftigvis være klar over, at det humanistisk-kulturelle arbejde afgjort skulle gøres. En genforening også i det ydre må vel altid være det håb, der rander synskredsen, men for øjeblikket er det politiske skudt i baggrunden, og målet er dels at styrke danskheden i Sydslesvig, som det sker gennem skoler, biblioteker, kirker og landbrugskonsulenter — dels arbejde på personlige forbindelser mellem sydslesvigere og os i det gamle land, som det sker gennem børns ferieophold her oppe og ved fadderskabsarbejdet. Alt det

koster mange penge, og de skal skaffes. Det er en hovedsag. Men det kræver jo oplysningsarbejde her hjemme at få folk til at fatte deres pligter i så henseende.

Dær har vi svigtet. D.v.s. vi har ikke fundet vejen. Vort medlemstal er — ved rejsesekretærers hjælp — steget meget betydeligt i disse år, men tallet af mødedeltagere er ringere end nogensinde. Hvorledes skal vi få folk i tale?

Pengebidragene er voxet. Fra Dybbøldagen sendte vi 1946 godt 1300 kr., i 1954 over 2000, og der samles ind på anden vis også. I 1952 eller 53 skilte Janderup—Billum sig ud som en særlig forening. I år er der dannet nye foreninger i Næsbjerg, Øse, Alslev og Hostrup. Alle i vort gamle opland. Det betyder, at hvor vi før havde en snes medlemmer, er der nu mange hundrede. (Det fjernere opland gik fra ved organisationsændringen efter første verdenskrig.)

Hvorledes vi siden 1946 har arbejdet med disse opgaver skal ellers ikke skildres nu. Den gamle protokol ender med 1946. Derfor vil vi også lade dette tilbageblik slutte her, så meget mere som en avgående formand ikke bør skrive sin egen »regeringstids« historie.

Ved generalforsamlingen 1954 blev politimester H. Rasmussen valgt til formand.

Man må håbe, at foreningen under hans ledelse må blive til gavn for danske folk både nord og syd for Skelbækken.

De gamle Ligbaarer

Af K. Høgsbro Østergaard.

Oppe paa Loftet i Aastrup Kirke staar en gammel Ligbaare. Den er helt dækket af Støv, for her kommer kun sjældent Mennesker. Adgangen til Loftet er meget vanskelig. Det kan kun lade sig gøre at komme derop gennem en Lem i Loftet ovenover Orgelet eller en Lem midt i Loftet over Stolene. Kun Allikerne smutter nu og da ind gennem Revner i Traadvævet ved de skraa og faa Tagvinduer. Baaren ligner en kort Stige anbragt paa fire Ben. Den er lavet af Fyrretræ og er svagt profileret paa Benene og Tværbrædderne. Under Støvlaget er der Spor af, at den en Gang har været sortmalet. Paa Indersiden af en af de Tværstivere, som støtter Benene, kan man læse en Indskrift:

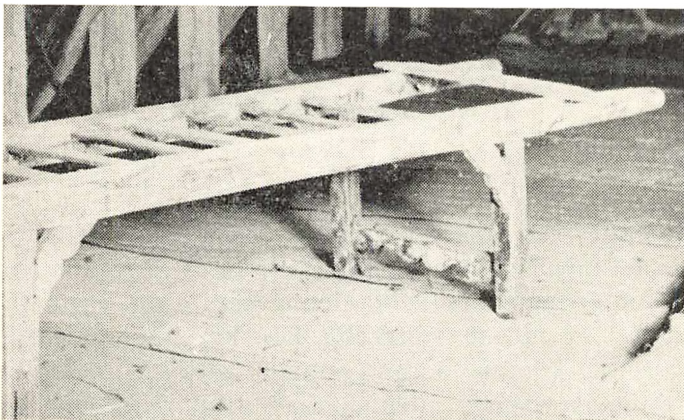
17 H. P. S. 94

Disse Tal og Bogstaver tyder paa, at den er lavet af en Snedker *Hans Peder Sen*, som nævnes i Folketællingslisten for Aastrup Sogn 1787.

En lignende Baare, dog uden Indskrift, findes paa Loftet i Annekskirken Vester Starup. Ligheden er saa stor, at den maa være lavet af den samme Mand. Begge Baarer er meget tunge og klodsede, og det maa have været meget besværligt

at faa dem bragt op paa disse utilgængelige Steder.

Andre Steder findes der dog endnu ældre Ligbaarer bevarede. I Gesten findes der saaledes een, som skal være skænket af Ritmesteren paa Røj-

Ligbaaren paa Aastrup Kirkeloft.

gaard i 1735. Her har man savet noget af Haandtagene for at faa den op paa Loftet.

I Henne findes der Een.

I V. Vedsted Kirke staar en meget smuk Ligbaare, som nylig er restaureret og nu bruges i Stedet for Ligskamler. Den er sortmalet med hvide Stafferinger. Paa Fyldinger mellem Bærestængerne staar der foruden »Anno 1663« følgende Skriftsteder:

*Thi Menniskenes Aand skal bort og
hand skal blive til Jord igien:
da er hans Anslag fortable. (psal. 146,v.4.)
Beskick dit Huus thi du skal døe.*

2. Kong. 20. cap. v. 25.

Jeg er Opstandelsen og Lifvet.

Johs. Ev. 11. cap. v. 25.

Paa Kirkeloftet i Vilslev findes en fra 1630. I Ribe fandtes der i Midten af det 17. Aarhundrede ikke mindre end fire*). Een, som var ret tarvelig, anvendtes af de fattige Haandværkerlaug. En anden anvendtes af Skipperne. Den havde en Indskrift, som hentydede til Fortællingen om Jonas og Hvalfisken. En tredie var forbeholdt Købmændene og en fjerde var Lensmandens egen. I Sønderjylland har der været een i Roager, een i Daler, tre i Brøns, hvoraf een delvis ødelagt. I Kristkirken i Tønder to. Om disse findes endnu, har jeg ikke undersøgt. I Dansk Folkemindesamling har man Oplysninger om en Ligbaare fra Søllested og Halsted paa Lolland, fra Søllerød, Hvalsø og Solbjerg paa Sjælland og fra Kerteminde paa Fyen. I det nordlige Jylland findes der een paa Museet i Hjørring.

Hvordan har nu disse Ligbaarer været anvendt? Her i mine Sogne har jeg ikke fundet nogen, som har hørt noget om det. De nævnes ikke i Kirkernes Inventarielister fra 1861. Her nævnes kun to Ligskamler ved hver Kirke. De maa altsaa være gaaet ud af Brug før den Tid paa disse Egne. Dette stemmer med Oplysningertil Claus Eskildsen fra Udbjerg i Sønderjylland, at der blev den første Kiste baaret til Kirken med Remme i 1858. Før den Tid kørte man Kisten til Kirke, hvor den blev anbragt paa Baare, hvorefter otte Mand bar den paa Skuldrene. Eller, hvad der nok var det mest almindelige, man bar den paa Ligbaaren fra Hjemmet.

En udmærket Skildring af Ligbaarens Brug i Vestjylland er givet af Andreas Pedersen og Chr. Jensen i Hardsyssels Aarbog 1912. Her fortælles følgende fra Asp Sogn i Nærheden af Holstebro:

*) Troels Lund: »Dagligt Liv i Norden«, Side 188.

»Ved Begravelser brugte man — i hvert Fald saa sent som for ca. 100 Aar siden — at bære Ligene til Kirken. Dertil fordredes stærke Mænd; thi Vejen var lang, og foruden Ligets Vægt maatte de ogsaa bære en svær Bærebør af Egetræ, der til daglig opbevarede i Kirken, men ved Begravelser bragtes til det Hjem, hvorfra Liget skulde bæres ud. Kisten sattes da paa Baaren, og Mændene bar saa denne paa deres Skuldre, idet de skiftedes i flere Hold, hvert paa fire Mand. — Der fortælles, at da der engang døde en Herremand paa Lindtorp, samledes Mændene fra Sognet for at bære ham til Graven. Fra Gaarden St. Nørby var der mødt en Mand, som var vidt berømt for sine Kæmpekræfter. Ligkisten var af svært Egetræ, og da den var sat paa den omtalte Baare, sagde Kæmpen fra Nørby til en ung Mand fra Linde, som man kaldte unge Christen Offersen, og som ogsaa besad Kæmpekræfter: »Lad os to tage Hovedenden.« Det gjorde de, og de holdt ud uden at skifte den $\frac{3}{4}$ Mil lange Vej fra Lindtorp til Kirkebakken nær Kirken. Da sagde den gamle til Christen Offersen: »Skal vi ikke skifte paa Skuldrene?« »Det kan vi godt, gamle,« svarede Christen Offersen. Da de havde sat Baaren, sagde den gamle igen: »Lad mig prøve dine Træsko,« og da han havde mærket, de var for store, sagde han: »Nu kan jeg forstaa, de endnu føder Drengene op i Linde.«

Ogsaa fra Ringkøbing berettes om, hvordan et Bæremandslaug bar Baaren med Liget paa Skuldrene (C. Lindberg Nielsen: Ringkjøbing 126).

I Optegnelser fra Sverrig og Norge i »Dansk Folkemindesamling« oplyses det, at Kisten bæres paa to lange, sammenbundne Stænger, der bag efter skal brækkes i Stykker. Endnu bruges dog

Ligbaarer af samme Type, som vi kender den her i Landet, i Dalarne. Paa ovenstaaende Billede, som er taget i Leksand for et Par Aar siden af Tømmerhandler Klit i Agerbæk, ser man Kisten stillet frem paa en Ligbaare paa selve Kirkegaarden. Det skete tidligt om Morgenen selve Begravelsesdagen. De.

Begravelse i Leksand ved Siljansøen i Dalarne. Kisten stillet ud paa Kirkegaarden om Morgenen (1950).

Foto: Klit, Agerbæk.

der har haft Lejlighed til at se Rune Lindstrøms smukke Dalar-Film: »Et Spel om en Väg, som til Hemlan går«, vil huske det betagende og stor-slaaede Billede, hvor Kisten bæres ved Hælp af en Ligbaare, der hviler paa de bærendes Skuldre.

I Brødremenigheden i Christiansfeld bruger man ogsaa endnu en Ligbaare ved Begravelser.

Det berømteste Billede af en Ligbaare i Brug er utvivlsomt Gustaf Cederstrøms storladne Maleri fra 1878: »Karl XII's Lig bæres over de norske Fjelde.« Man ser her den døde Konge i den kendte

Uniform liggende utildækket og uden Kiste, men med det blottede Hovede hvilende paa en hvid Pude. Baaren med Liget bæres af seks trofaste Krigere. Men Billedet er historisk ukorrekt! Kongeliget blev lagt i Kiste i Hovedkvarteret, baaret

Johanne af . . . ved sin Gemals Lig. Hjørring Amts Museum.

ned til Svinesund, sejlet over Rigsgrænsen og ført gennem Sverrig paa Vogn.

Et lige saa gribende Indtryk af tidligere Tiders Anvendelse af disse Ligbaarer faar man gennem et gammelt Kobberstik, som findes paa Hjørring Amts Museum. Billedet har dansk Tekst, »Johanne af ved sin Gemals Lig«. Om Billedet virkelig gengiver danske Forhold er dog vist tvivlsomt, da Landskabet ikke er typisk dansk. Men gamle Tiders Kunstnere komponerede vist mere end de kopierede. Kunstnerens Navn kan ikke tydes. Billedet forestiller sørgende Mennesker omkring en Ligbaare, hvorpaa der staar en Kiste med rigt udsmykket Læder eller Fløjsbetræk. Over Baaren

ligger et Klæde broderet med adelige Vaabenmærker. Foran Kistens Hovedende staar to høje Kandelabre med brændende Voksllys. Det er ude paa aaben Mark. Det blæser lidt, Vokslysene er ved at blæse ud. Der raader en tung Efteraarsstemning over hele Sceneriet. Der er ingen Blade paa Træerne, det er koldt og hen under Aften. Ved Siden af Baaren brænder et Baal af Grene. Foran Baaren staar en høj, sortklædt Kvindeskikkelse i dybe Tanker. Paa den modsatte Side af Baaren sidder to Kvinder. Den ene holder et Voksllys i Haanden og læser i en Bog. I Baggrunden til højre sidder flere Kvinder hensunken i Sorg. Længere tilbage staar to yngre Adelsmænd, kendelige paa den enes tunge Halssmykke (den »gyldne Kæde,« som Herluf Trolle omtaler). Udenom staar flere Skikkelser i Tusmørket. En af dem, aabenbart en Befalingsmand knæler. I Baggrunden skimtes Slottet.

Hvis Billedet er dansk, er det en Skildring af en Begravelse i Tiden før 1576. Det Aar blev det forbudt Adelen at anvende Udsmykning af Ligkister*). Efter Reformationen begyndte Adelen at anvende Ligkister. Det var et af de nye Træk, som Reformationen bragte ind i vore danske Forhold. Derefter blev det i Løbet af det 17. Aarhundrede almindeligt ogsaa ude i Landbefolkningen. Før den Tid, i Middelalderen, i den katolske Tid var Begravelse uden Kiste det almindelige. Her i denne Tid er det, at Ligbaaren har sin Oprindelse. Det hedder jo ogsaa Ligbaare og ikke Kistebaare. Gamle Træsnit viser det, saaledes et af Hans Burgkmair, gengivet i Troels Lund: D. L. i N. Bind XIV, Side 132, Fig. 32. I den katolske Tid foregik Begravelsen kort Tid efter Dødsfaldet. Den døde

*) Troels Lund: »Dagligt Liv i Norden«, Bind XIV, Side 139

hvilede paa Baaren med blottet Ansigt, men iøvrigt dækket af et kostbart Fløjls-Ligklæde. Det lignede saaledes en sovende i sin Seng, hvilket ogsaa var tilsigtet. Det var som en Trosbekendelse: Den døde »er ikke død, men sover.« Brugtes Kiste, var den aaben under Processionen. Under Kirkegulv som paa Kirkegaard flyedes man til Jorde paa nogenlunde samme Vis, som Jesus selv var blevet gravlagt i Josef af Arimatæas Have, *uden Kiste*.

Denne Udvikling med Hensyn til Begravelses-Skikke og Ligbaare bekræftes ved de arkæologiske Undersøgelser, som jeg har haft Lejlighed og Tilladelse til at foretage i Brørup gamle Kirke. Her, hvor der var Spor af baade Trækirker og Stenkirker helt fra tidlig Middelalder og op gennem Aarhundrederne, kunde man let skelne mellem de forskellige Tidens Grave. De ældste Grave fra Trækirkernes Tid var kendelige paa, at de var meget smalle og af ringe Dybde. Bredden var ca. 40—50 cm og Dybden ca. 50—60. Her var ingen Plads for en Kiste. Der fandtes da heller ikke Spor af det i nogen af disse gamle Grave. Kun en smal sort Stribe i det lyse Sand viste, at den døde har været indsvøbt i et Stof af en eller anden Art. Om det har været Uld eller Skind, kunde ikke afgøres. Disse Grave fandtes baade inde i Kirken under Tagstolperne for Trækirken, under Fundamenterne for en senere Stenkirke og udenfor paa Kirkegaarden. Herude er de dog i de fleste Tilfælde blevet forstyrret af senere Tidens dybere Grave med svære Egetræs- eller Fyrretræskister med svære Jernhanke, af samme karakteristiske Slags, som findes paa de gamle Dragkister.

Den gamle Ligbaare fra 1794 paa Kirkeloftet i

Aastrup har altsaa haft mange Forgængere. Det er den sidste i en lang Række, der naar lige saa langt tilbage, som der har været Kirke og Kirkegaard. Som Symbol er den lige saa gammel som Kirken selv. Derfor har man ikke kunnet faa sig selv til at slaa den i Stykker, da den gik ud af Brug engang i forrige Aarhundrede, men den staar oppe i Mørket paa Loftet sammen med Rester af en gammel Degnestol og Altertavler og lignende, som et Minde om en længst forsvunden Tid.

En Del af Oplysningerne er givet mig af Brinch-Fischer, Esbjerg, Red. H. K. Kristensen, Lunde, Dansk Folkemindesamling og Hjørring Amts Museum, hvilke jeg herved takker på det bedste.

Smykkefund fra et undergået land

Af N. Thomsen.

Når man har erhvervet sig en slags præcedens for at skulle tage sig af de mange forskellige fund, der som tavse vidner om egnens fortid dukker frem af jorden, kommer man ud for mange mærkelige oplevelser. Der kan komme ting til eens kundskab, der får een til, trods hærkning af skuffelsernes mangfoldighed, at samle gravetøjet frem og rykke ud med bankende hjerte, og med en tyketro på, at nu kommer endelig det helt store fund. Og så vender man alligevel hjem med en nitte, der var ikke noget ud over det almindelige. Men der sker så sandelig også det modsatte. Man fatter ikke straks et lille funds virkelige kulturhistoriske værdi og dets placering i egnens fortid, men finder først ved nærmere undersøgelse og eftertanke frem til, at der her er noget, der virkelig duer.

Således lå der en dag på mit skrivebord et spids-ovalt ravsmykke, som en bekendt havde skaffet mig til låns for at kigge nærmere på det. Efter dets form og ornamentik burde det straks kunne dateres til tidlig stenalder, men ophængt i en moderne, distraherende sølvkæde og med det opgivne fundsted in mente kunne man nok til en begyndelse

være i tvivl. Man putter det, temmelig uforsvarligt, i lommen nogle dage, viser en god ven det på gaden, holder det op i lyset, jo vist er det smukt, og efterhånden forsvinder da også tvivlen om dets ægthed.

Så går smykket til Nationalmuseet, hvor man ikke er tvivl om noget, idet det promte bliver er-

Ravsmykke, fundet på Skallingen. $\frac{1}{1}$ størr.

klæret for danefæ. Dog med den formildende ordning, at smykkets ejerinde på grund af dets affektionsværdi må beholde det så længe hun lever. En fuldstændig korrekt afgørelse; når tilstedeværelsen af en oldsag der, som her, af sagkundskaben anses for at være så sjælden og så fremragende, er konstateret, er det vigtigt, at Nationalmuseet ikke mere taber det af syne.

Ravsmykket tilhører fru Andrea Olesen, Es-

bjerg, hvis nu afdøde mand, Oskar Jessen Olesen fandt det i 1947 på Skallingens vestkyst¹). Det er som nævnt spidsovalt, svagt hvælvet på begge sider, 6,6 cm højt og 4,8 cm bredt. Dets blankpolerede overflade er pyntet med en indridset ornamentik, der er ordnet i 5 over hinanden liggende vandrette linier, hvorfra der udgår regelmæssige, korte nedhængende streger. Dette »frynsemønster« er ført omkring på begge smykkets sider, den øverste linie korresponderende med det dobbeltkoniske ophængningshul²).

Selvfølgelig bør et så sjældent fund følges op, men hvad kan et forarbejdet stykke rav, fundet af en ravsamler på en øde strand, fortælle os?

Fundet her står ikke alene, for så vidt at typen er kendt fra enkelte fund andetsteds i Vestjylland, og den kendes også fra sjællandske moser. Det viser sig tilmed, at der er gjort andre fund af forarbejdet rav også på selve den jyske vestkyst. Vi skal til sammenligning se nærmere på disse, men først vil det være morsomt at konstatere, at Skallingen-smykket er den første oldsag, vi har kendskab til fra Ho sogn. I Nationalmuseets sognebeskrivelse for Ho og Oxby sogne, der sidst er berejst 1905³), står der følgende:

»Sognene Ho og Oxby ere gennemgaaede paa sædvanlig Maade. Der er talt med 3—4 eller flere Mænd i hver By og saavel Langli, som det nordligste af Skallingen er besøgt. For den største Del af Skallingen skønnedes det tilstrækkeligt at søge Underretning hos en Del af Lodsejerne.

Der er ikke fundet noget Mindesmærke fra Oldtiden, ej heller er der opsporet blot et ene-

ste Fund af Flintoldsager fra Stedet. Enkelte Oldsager i Beboernes Værge ere tilførte andstedes fra. Har disse Strækninger i Oldtiden været bebyggede, maa det antages, at saavel Høje, som Bosteder ved de gentagne Sandfygninger, hvorom ethvert Jordprofil bærer Vidne, ganske ere blevne dækkede«.

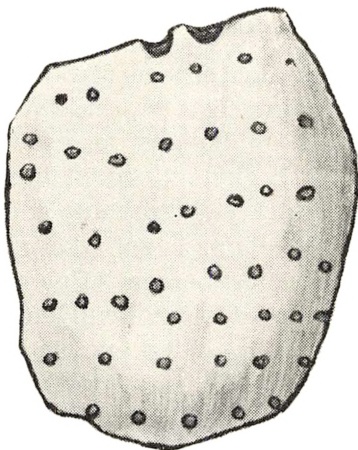
Oxby sogn har dog senere afgivet hele 2 oldsager. Til Nationalmuseet er indleveret en jerndolk⁴⁾, og i 1916 indkøbtes af en russisk-jødisk handelsmand M. Becker et ornamenteret ravsmykke⁵⁾. Det er fundet ved gravning i klitterne vest for vejen Oxby—Henne langt mod nord i sognet.

Det drejer sig her om en aflang, tungeformet ravskive, svagt bøjet efter længden. Smykket er overbrudt gennem to i den ene smalende borede ophængningshuller. Det er prydet på begge sider med rækker af kredsrunde indboringer; på den ene side 6 parallelle tværrækker, hvoraf een dog spalter sig i to. På den anden side, umiddelbart under ophængningshullerne, to parallelle tværrækker, hvorfra hænger ned 4 parrallelle længderækker. Dets størrelse er 5,5 cm × 4,5 cm.

Oxby-smykket er altså ikke fundet på selve strandbredden, og det samme gælder et fra Hvide Sande stammende smykke⁶⁾, der angives at være fundet i Ringkøbing fjord. Dets størrelse er 7,7 cm × 6,0 cm, og det er prydet med en boreornamentik, der sætter det i familie med Oxby-smykket, hvorimod et på stranden ved Sønderho⁷⁾, fundet ravsmykke⁸⁾, viser frynseornamentik.

Om dette sidste stykke ved men på Nationalmuseet kun, at det er fundet et sted på stranden, fundstedet er ikke afsat i sognebeskrivelsen. Dets

dimensioner er omtrent som de øvrige omtaltes, 5,0 cm × 2,7 cm. Frynsemotivet er tydeligere udviklet her end på Skallingen-smykket, dets bagside viser et mere uregelmæssigt frynse- og stregmøn-

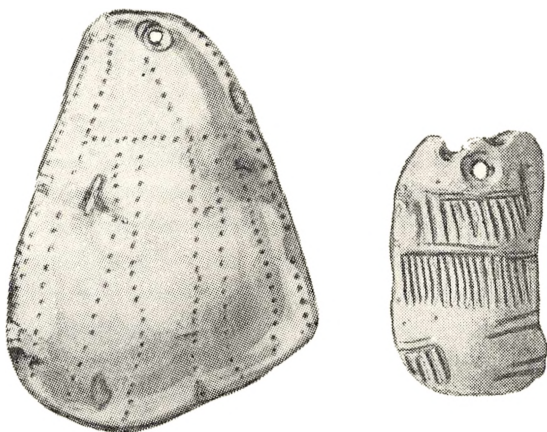
Ravsmykke fra Oxby. $\frac{1}{1}$ størrelse.

ster. 2 ophængningshuller er også her afbrudte, og et nyt hul er senere boret.

Oldsagstypen er altså i varierende form og størrelse kendt gennem flere danske fund, og lignende smykker er fundet i Østpreussen. De på Sjælland fremkomne stykker henføres til Maglemosekulturen, mens de jyske fund antagelig tilhører Gudenåkulturen, selv om det må bemærkes, at de aldrig er fundne på bopladser eller i kulturbestemte lag.

Dateringen ligger derfor heller ikke alt for fast. Arkæologerne har anset smykkerne med boreornamentikken for at være ældst, idet denne teknik kendes fra prydelser på ældre stenalders benred-

skaber, hvorimod frynsemotiverne, der iøvrigt for ravsmykkernes vedkommende kun kendes fra jyske fund, henføres til den allerførste del af yngre stenalder, fordi mønstret har en vis lighed med ler-

Til venstre: Ravsmykke fra Hvide Sande. $\frac{5}{7}$ størr.
Til højre: Ravsmykke fra stranden ved Sønderho. $\frac{7}{10}$ størr.

karrenes ornamentik⁹). Ligheden mellem disse smykker, ornamentik på store naturlige ravstykker uden særlig tildannelse, er dog så stor, at de må være mere samtidige, og så må der sandsynligvis siges ældre stenalder¹⁰).

Under alle omstændigheder er det nyttigt at få dette nye fund frem i lyset, selv om vi unægtelig ikke bliver stort klogere af at stille det i relation til nogle få, halvt glemte parallelfund. Ydermere er det vanskeligt at skulle drage slutninger om disse ravsmykkers optræder i Vestjyllands arkæologi, fordi ældre stenalders fund endnu er overordentlig sjældne herude i vesteregnet. Ganske vist lader

de sidste par års påvisning af et antal af Gudenå-kulturens bopladser langs sydvestjyske åer ane, at denne mangel på spor af disse gamle kulturer i hvert fald i nogen grad blot skyldes mangel på undersøgelser.

Når man, inspireret af en oldsag, der kommer en i hænde, giver sig til at sysle med en bestemt fundkategori, er det ofte som om emnet følger sig selv op.

Fuldstændig uafhængigt af fundet her er der til Esbjerg Museum fornylig indkommet en lille samling¹¹⁾, bestående af 7 flintflækker og en lille knusesten af Gudenå-typen, samt 3 ravperler, hvor 2 er beskadigede, og desuden et 4 cm langt utildannet hængesmykke, ligeledes af rav, med dobbeltkonisk ophængningshul i den ene ende. Både dette og perlerne minder nærmest om de ting, vi finder i enkeltgravskulturens kvindegrave.

Fundstedet opgives at være Fanøs vestkyst. Flinten og knusestenen er opsamlet syd for opkørselsvejen til Sønderho, ravet lidt nordligere på kysten. Disse ting giver virkelig stof til eftertanke, det kan altså nytte at give sig af med at studere strandens arkæologi, man må i højere grad være opmærksom på, hvad der findes på vore kyster.

Såvel Skallingen- som Sønderho-smykket er fundet på selve stranden. Det samme gælder iøvrigt et smykke af samme type, der fra gammel tid ligger på Nationalmuseet, og om hvilket man kun ved, at det er fundet ved Vesterhavet¹²⁾.

Formentlig er disse tre ensomme minder om fastlandstidens nu i Vesterhavet sunkne stenalders bopladser, men samtidig sikre beviser om disses tilstedeværelse. I det mindste må Skallingen-smykket være skyllet i land udefra, idet Skalling-halv-

øen geologisk set er ungt land, langt yngre end smykket*).

Dog kan man, selv om Sønderho-smykkets fund- efterretninger jo er upræcise, ikke helt lade være med at sætte dette i forbindelse med flintfundet sammesteds. Hverken flinten eller knusestenen har noget som helst spor af det slid, en transport af havet ville have forårsaget. Disse ting må antage- lig stamme fra bopladser, der fra tid til anden bli- ver skyllet eller blæst fri. Netop arealerne nær Fanøs sydspids, hvor der endnu kan ses træstubbe

*) Ho-Oksby sogne og da specielt Skallingen er geolo- gisk set ungt land, først i en meget sen tid dukket op af havet. I ældre stenalder strakte det sydlige Jylland sig meget længere mod vest. Littorinasænkningen, eller som man måske nu foretrækker at sige havstigningen, trans- gressionen, der i det nordlige og østlige Danmark foregik ved slutningen af ældre stenalder, nåede først sit maksi- mum på vore kanter i bronzealderen. Da dækkede havet ikke blot området, hvor Skallingen og halvøen mellem Ho bugt og Vesterhavet nu er, men det åd sig helt frem til en linje fra Gedbjerg til Grærup, ligesom strækningen langs kysten nordvest for Grærup var hav.

Her nedbrød havet af det høje land nord for Henne og ud for Blåbjerg, og den nordfra kommende kyststrøm af- lejrede materialet som stenede, langstrakte strandvolde vest for kysten og videre fra Grærup mod syd og ud mod Horns Rev. Inden for voldene aflejredes yderligere sand. Efterhånden dukkede landet op og blev til Ho-Oksby sog- ne. Da havstrømmen ved sydenden af den nyopdukkede halvø senere ændrede retning mod Fanø fremstod Skal- lingen. På fladerne tumlede sandflugten sig og opbyggede klitterne. Havet havde givet et stykke tilbage af det land, det havde erobret — »Eventyrets land«.

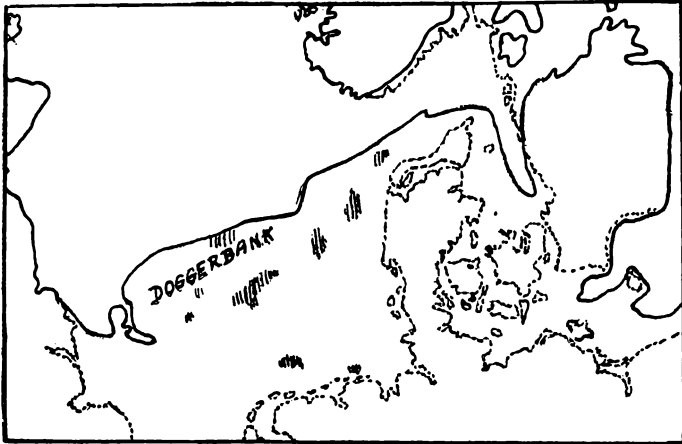
Det fundne ravstykke er utvivlsomt en hilsen fra det undergåede land. Og det passer særdeles godt ind i bille- det, at smykket er så overmåde gammelt, at det må date- res til ældre stenalder eller senest begyndelsen af yngre stenalder, til den tid, da havet endnu ikke havde taget det senere sunkne land, men da dette lå højt og frit med sine bakker og skove og altså var beboet af mennesker.

Forøvrigt er der grund til at nævne endnu et interessant fund fra det undergåede land. I 1931 optog en engelsk fisker i egnen ved Doggerbank en klump tørv, hvori der lå en benharpun, hvis alder anslås til ca. 9000 år.

Red.

fra oldtidens skove, skulle med lidt held godt kunne afgive positive resultater, hvis der blot var tid til systematiske undersøgelser.

Formentlig vil sådanne undersøgelser befæste

Land og hav i fastlandstidens tidlige del. Jylland er landfast med det sydlige England. De skraverede pletter er større undersøiske moser. Den helt optrukne streg er daltidens kystlinje, den prikkede er nutidens.

rigtigheden af teorien om, at der ikke i Danmark findes egne, der er tomme for minder om oldtiden, men derimod egne, der endnu ikke er undersøgte.

Noter: 1) Ho sogn, Vester Horne herred, Ribe amt. 2) Nationalmuseets nr. A. 44066. 3) Beskrevet af Hans Kjær. 4) N. M. nr. C. 6867. 5) N. M. nr. A. 28684. 6) N. M. nr. A. 28384. 7) Sønderho sogn, Skads herred, Ribe Amt. 8) N. M. nr. A. 26164. 9) Sophus Müller: Oldtidens Kunst I. s. 10 og 14. Også Brøndsted fastholder denne deling. (Danmarks Oldtid I. s. 173. 10) Danske Oldsager I. s. 43. 11) Fundet er skænket Esbjerg Museum af kapt. Chr. D. Holmfeld, Horsens. Ravet var oprindeligt gået til Forhistorisk Museum i Århus, hvis leder, prof. P. V. Glob velvilligt har overladt tingene til Esbjerg. 12) A. 6853. Afbildet i »Oldtidens Kunst I«, s. 3, fig. 29.

Om Stampe- og Benmøller

I. STAMPE- OG BENMØLLEN I HJORTKÆR OG LIDT OM HANDEL MED BEN OG KLUDE

Karl Bolding, født den 7. Juli 1878 i Hjortkær Stampemøllegaard i Grimstrup Sogn, fortæller om Hjemmet og Stampemøllearbejdet:

Da Fader overtog Gaarden efter sine Forældre var der et Areal paa ca. 100 Tønder Land, og omtrent Halvdelen var Hede, som Fader tildels fik opdyrket.

Til Gaarden var der en Stampe- og Benmølle, som gav meget Arbejde, og derfor var jeg hjemme til jeg blev 18 Aar.

Stampning af Vadmel var et Arbejde, der skulde passes meget omhyggeligt.

Tøjet, der lige var vævet, blev leveret til os af Gaardmandskonerne med Ordre, at det skulde helt eller halvt stampe.

Erfaringen havde lært os, hvor længe Tøjet skulde være i Stampekummen for at blive hel- eller halvstampet.

Når Tøjet kom, blev det lagt pænt ned i Stampekummen, hvorefter der blev hældt varmt Sæbevand ned over Tøjet, og saa sloges Stamperne til Bommen (Akslen), Køllerne eller Stamperne gik da taktfast op og ned, og Tøjet berørtes af Takkerne paa den udvendige Side af Køllerne, hvilket

havde til Følge, at det store Tøjstykke hele Tiden langsomt trillede rundt i Kummen.

Når der var stampet en passende Tid, blev Stamperne slaaet fra Akslen, og Tøjet blev taget op for at vendes, d.v.s. for at faa den anden Side vendt ud mod Stamperne. Nyt varmt Vand kom i Kummen, og saa begyndte Stamperne atter at gaa.

Det næste var at skylle Tøjet; det blev udført mellem to Bomme, den ene med Haandsving ligesom ved Vindebrønden. En smal Bro var lagt over Bækken, paa Broen var der Stolper til Bommene. Naar der skulde skylles, blev Enden af Tøjet sat ind mellem Bommene og ned i Vandet under

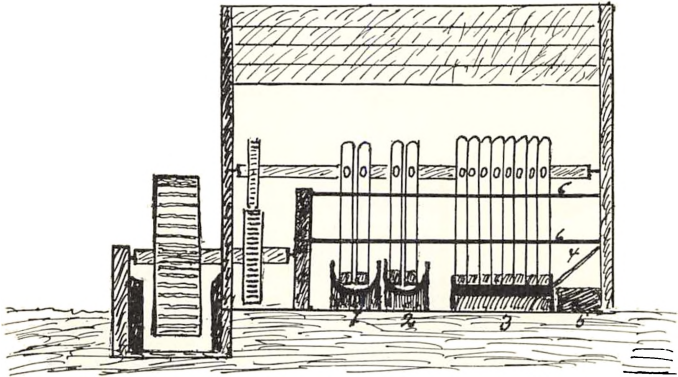

Fig. 1. Skitsen af Stampemøllen forestiller et Tværnsnit gennem Huset og Stamperiet.

Vandhjulets Aksel gik ind i Huset, paa samme Aksel sad et stort Hjul, hvis Tænder greb i et mindre Hjul, der sad paa en lang Aksel, der strakte sig gennem hele Huset fra Væg til Væg. Denne Aksel havde en Diameter paa over 18 Tommer.

Ved Tandhjulsudvekslingen gik den lange Aksel dobbelt saa hurtigt rundt som Vandhjulet.

Paa den lange, tykke Tværaksel sad der Tapper, der,

Broen, derefter gik det op og blev syet sammen med modsatte Ende af Tøjet. — Alt imens Bommen drejedes rundt, førtes Tøjet ned i Vandet og atter op til Bommen, — saaledes rundt og atter rundt. Tøjet blev derved skyllet ren for Sæben.

Efter Skylning og Tørring blev Tøjet rullet omkring en Stok og leveret til Ejeren, der da sendte det stampede Vadmæl til Farveren.

Karl Bolding fortsætter:

Benstampningen var særligt mit Arbejde og for-drede ikke særlig stor Agtpaagivenhed, det mest ubehagelige ved Arbejdet var det øredøvende Spektakel af de tunge Jernkøller, naar de faldt

naar Akslen gik rundt, greb ind i Hullerne paa Stampeklodserne og løftede Klodsen op til den gled af Tappen og faldt ned. — Paa den Maade udførtes Arbejdet.

Nr. 1 og 2 er to runde Kummer af Træ til Tøjstamping, til hvert Kar (Kumme) var der to Stampeklodser, og til hver af Klodserne var der to Tapper modsat hinanden paa Akslen, saaledes at en faldt ned, medens en anden løftedes op.

Stampeklodserne eller Køllerne til Tøjstamping var af Træ og gik ned i et dybt rundt Kar af Træ, hvori Tøjet, der skulde stampe, blev lagt og paafyldt varmt Sæbevand.

Nr. 3 er Benstampemøllen med 8 Stampeklodser, der ligeledes løftes op ved Hjælp af Tapper, der sidder rundt paa Akslen, saaledes at Stamperne løftedes skiftevis 2 ad Gangen, henholdsvis 1 og 5, derefter 2 og 6 o.s.v.

Stampeklodserne til Benstampning eller Benknusning var af Jern og faldt ned paa et Underlag af Jern, der kaldtes Ambolten, som havde en Længde paa ca. 2 Alen og var 6 Tommer i Firkant.

Ambolten laa i en Kasse, da Benstumperne ellers vilde flyve til alle Sider, naar Jernklodserne faldt ned.

Nr. 4. Et Sold, der staar skraat fra Knuseværket og op mod Muren.

Nr. 5. Kasse til det knuste Benmel, der faldt gennem Solden. Alle Benstumper, der var for store til at smutte gennem Solden, gled atter tilbage for yderligere at knuses.

Nr. 6. 2 Bøgeplanker med Huller til Stampeklodserne, der under Arbejdet gled op og ned.

ned paa Ambolten, der i Tidens Løb var slidt meget ujævn, derved blev Lyden ikke mindre.

Det meste Arbejde bestod i med passende Mellemrum at skrabe de knuste Ben op paa Solden, saa det færdige Mel kunde falde ned i Kassen, der

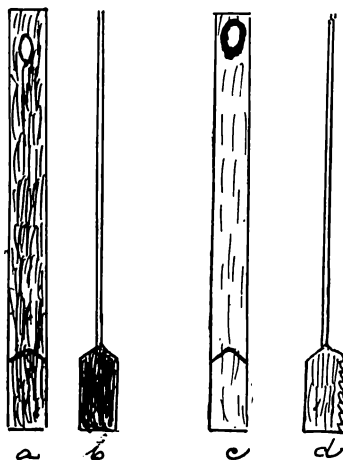

Fig. 2. A og b set fra Siden og forfra er Stampeklodser af Jern til Benstamping. Den firkantede Ende, der stampepede, var ca. 6 Tommer i Firkant, og den lange, tynde Plade, der ogsaa var af Jern, var ca. $2\frac{1}{2}$ Alen lang.

C og d set fra Siden og forfra er Stampeklodser af Træ til Tøjstamping. — I den ene Side af Klodsen, der vendte ind mod Karrets eller Kummens Side, var der savet Takker, der bevirkede, at Tøjet i Kummen under Stampningen hele Tiden blev ført til modsatte Side, og paa den Maade drejedes rundt.

Det lange Bræt var ligesom ved Jernklodserne $2\frac{1}{2}$ Alen lange.

Naar et og andet skulde standses, kunde Stamperne rykkes op fra Akslen, saa Tapperne ikke greb ind i Hullerne.

stod under Solden. — De store Benstumper, der blev liggende paa Solden, skubbedes atter ned under Køllerne.

Benene, der blev knust, kom til os ad mange Veje. — Vore bedste Leverandører var Pjalt-

kræmmerne, der kørte rundt i Landsbyerne for at købe Pjalter og Ben.

Der kom ogsaa Gaardmænd kørende med en Sæk Ben, de skulde have stødt til eget Brug.

Et Aar havde Fader købt to Læs Ben i Ribe, som jeg var med til at hente hjem.

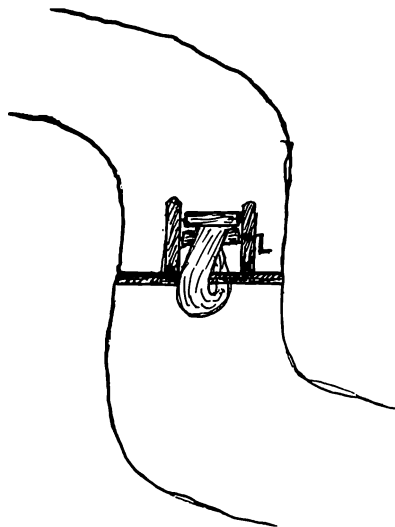

Fig. 3. *Skyllværket*. Skylning af det stampede Vadmél var et omstændeligt og stort Arbejde, fordi Sæben skulde trækkes ud af Tøjet, hvis ikke, da mislykkedes Farvningen.

Skylningen foregik i Vandløbet. — En bred Planke eller to blev lagt over, og saa tæt nede ved Vandet som muligt. Paa Planken eller Broen var der rejst to Stolper, og mellem disse var der anbragt 2 Bomme; i den underste Bom var der et Haandsving, med den kunde Bommen drejes rundt; den øverste Bom sad fast i en Rille, og laa paa den Maade løs paa Underbommen.

Enden af Tøjstykket, der skulde skylles, blev ført ind mellem Bommene, ned i Vandet under Broen og op igen, — og saa blev de to Ender paa Tøjstykket syet sammen.

Skylningen foregik da derved, at man drejede rundt, Tøjet gled da ganske stille op mellem Bommene og ned i Vandet, rundt og atter rundt. Bommene virkede som en Presse eller Vridemaskine og hjalp til at Sæben fuldstændig blev vandet ud af Tøjet.

I Almindelighed betalte vi for hvert Pund Ben 2 Øre, for større Partier og til Pjaltkræmmerne betalte vi 3 à 4 Øre pr. Pund, alt efter Kvalitet.

Alle Ben, vi købte, blev sorteret, d.v.s. de kønne, rene Ben blev knust og solgt til Fodermel, og kostede 10 Øre Pundet.

Alle de andre Ben blev knust og solgt til Gødning og kostede 7 Øre Pundet.

Vi havde flere Kunder, der hvert Foraar kom og købte et Læs Benmel til Gødning.

Naar alt i Benmøllen gik, som det skulde, kunde vi fremstille mellem 200 og 300 Pund Benmel om Dagen.

I 1904 blev Møllen solgt og Vandet anvendt til Dambrug og Ørredopdræt.

Ben- og Kludehandel. Forfatteren N. M. Kromann, født den 4. April 1870 i Sønderho, fortæller Minder fra sit Barndomshjem.

I min Barndom var der tre Købmandsforretninger i Sønderho, hvoraf min Faders var langt den største, og der var mange forskellige Varer, som Fader var ene om, baade at købe og at sælge. Blandt andet købte Fader Pjalter, Ben, gl. Tovværk, gl. Jern, Kobber, Rav m. m.

Fader havde stor Lofts- og Lagerplads, hvad ogsaa var nødvendig, da der af nævnte Varer kun blev solgt ud hvert Foraar.

Skipper Hans Mikkelsen i Sønderho havde en Galease, som han sejlede med mellem Sønderho og Hamborg, og gjorde 5 eller 6 Rejser hver Sommer. — Alle Kolonialvarer samt det meste af andre Varer, der handledes med i Butikkerne i Sønderho, havde Hans Mikkelsen med hjem fra Hamborg.

Det var en fast Regel, at Hans Mikkelsen hvert

Foraar paa den første Rejse fra Sønderho, havde Skibet lastet med alt, hvad Fader i Aarets Løb havde købt sammen af de mange forskellige Affalds- og Opsamlingsvarer.

Fader havde i Aarets Løb ladet meget Arbejde udføre paa Affaldet.

Der var nogle gamle Koner, der med Mellemrum kom for at sortere Pjalter. — Konernes Dagløn var ikke ret stor, lidt Ekstrafortjeneste havde de, da Knapperne, der sad i Tøjet, var deres, og Knapperne var regulær Handelsvare. Benknapper og Hornknapper, der var rene og pæne, kunde sælges til Butikspris, og de mindre gode Knapper kunde sælges til Skoledrengene, der spillede Knap, Klink, Knap i Hul og andre Knapspil.

Fader lod Pjalterne sortere i 3 forskellige Slags. Silke-, Uld- og Bomuldsklude. Det var ved Sorteringen, at Fader kunde tjene lidt paa Kludehandelen. Silke- og Uldkludene betaltes med en god Pris i Hamborg, Bomuldskludene kunde daarlig give Indkøbsprisen.

Benene blev ogsaa sorteret, alle store og svære Ben af Dyrenes For- og Baglemmer blev frasorteret og solgt til I. C. Stein i Kolding, der havde Forbindelse med en tysk Fabrik, der købte Ben til Fremstilling af Knivskafte, Kamme og Knapper.

Resten af Benene sendte Fader til Hamborg.

I Sønderho var der to Mænd, der gik rundt og samlede Ben og Pjalter. Den ene, en Tysker, hvis Navn var Blocher, var som ung Skibssmed kommen til Sønderho, da han blev gammel og ikke magtede Haandværket, tjente han en Skilling ved at gaa rundt og samle Pjalter og Ben.

Den anden var »Mandø Niels«, der ogsaa i en Del Aar samlede Pjalter og Ben, — men saa fik

han Bestillingen som Klokkemand, og saa fik Blocher Handelen alene.

Fader betalte 2 Øre for Pundet af Pjalter og Ben.

Tov, der strandede, købte Fader ogsaa, men det var vanskeligere at handle med, eller rettere vanskelig at vurdere. Var Tovværket frisk og Hampe-taverne lange og fine, da blev det gamle ituslaaede Tov viklet op og spundet til nyt Reb eller Tov. Fader skulde derfor undersøge Tovværket meget nøje, samt sortere det. I Hamborg blev det gode Tovværk betalt med en temmelig god Pris.

Skibsjern, Nagler og andet Jern, der sad paa Strandingstræet, var ikke meget værd, 2 Øre Pundet var højeste Pris. Fader vilde helst være fri for at købe det, da Afregningen fra Hamborg tit var med lidt Underskud.

Kobbernagler, der sad i Strandingstræet, var noget helt andet. Fader betalte 65 øre for Pundet. I Hamborg fik han en Krone.

Rav, d.v.s. helt smaa Stykker Rav (det saakaldte Smygrav), der ikke kunde anvendes til Smykker, købte Fader og gav 65 Øre for Pundet. I Hamborg fik han en Krone. Smygravet var en Bestanddel af Kongerøgelse. Rav anvendtes ogsaa til Fremstilling af en meget fin Lak.

Skoledrengene i Sønderho passede meget nøje Havet, naar der i et Par Dage havde været Stormvejr. Drengene gik da til Stranden for at finde Rav samt Plankeender, hvori der sad Kobbernagler. Det største Besvær var at faa Naglerne slaaet ud af Træet, men det kunde betale sig.

Vi Drengene i Sønderho, siger Kromann, manglede i vor Skoletid sjældent eller aldrig Lommepenge. Havet, vor gode Ven, kunde altid redde os,

naar vi manglede nogle Ører til en Lommekniv eller andet.

N. M. Kroman tilføjer: Da jeg i sin Tid kom i Handelslære i Ribe, lærte jeg Skipper C. B. Jeffsen at kende, han var fra Mandø og kom hvert Foraar til Ribe med sin Galease, som han fik fyldt med lignende Varer som Faders og sejlede til Hamborg for at sælge.

Et Træk fra mit Barndomshjem i Sønderhø fortæller om Nøjsomhed og Sparsommelighed angaaende Affald.

Moder havde i mange Aar 2 Piger, en første og anden Pige. Et Aar skiftede vi første Pige. — Moder havde gerne sine Piger i flere Aar.

Fæstespørgsmaalet var noget af en højtidelig Begivenhed. — Først var det Lønnen; naar der var opnaaet Enighed herom, lagde Moder en Tokrone paa Bordet og sagde: »Her er saa Fæstepengene« (Gudspenge, som der sagdes den Gang). Pigen tog Mønten med højre Haand og Moder lagde sin højre Haand ovenpaa Pigens og sagde: »Til Lykke for os begge.«

Lidt efter sagde Pigen: »Aftale er der ikke sket, men jeg faar vel Benene.« Dertil sagde Moder Ja.

I de fleste Hjem var det Skik, at første Pigen fik Benene fra Husholdningen. I større Hjem kunde Pengene for Ben blive til ikke saa lidt.

Vi var i mit Hjem 16 til 18 daglige Mennesker, og vi spiste meget Kød.

Vi havde altid 20 Faar, der i Almindelighed havde 15 Lam, der alle blev slagtet til egen Husholdning, og dertil Kalve af 2 Køer samt 2 Svin, og hvert Efteraar købte Fader paa Varde Marked et stort Kreatur, der ogsaa blev slagtet.

Den Gang spistes der meget Kød, derfor betød

Bensalget ikke saa lidt, — selv om Benene kun kostede 2 Øre Pundet. Pengeværdien var stor, og Fordringerne, der stilledes af den enkelte, var smaa.

T. Kragelund.

II. FRA ASSENBÆK OG SKÆRBÆK STAMPEMØLLER

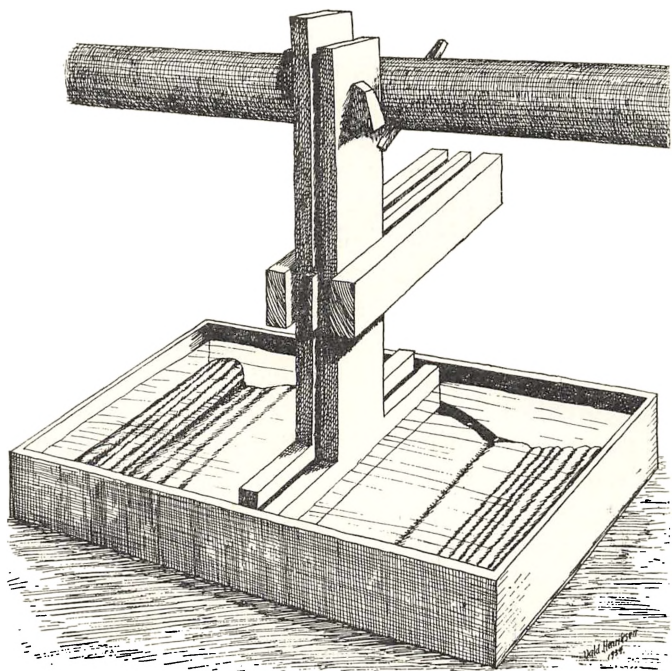
Afdøde gårdejer Kr. Jensen Kristensen, Hulvig i Hodde, der stammede fra Assenbæk stampemølle i Tistrup, har fortalt følgende om Assenbæk-møllens virksomhed. Denne vandmølle havde fra 1634 været kornmølle til Agerkrog og siden til Nørholm. Dens virke som kornmølle havde sikkert varet i århundreder, derom vidner rester af gamle kværnsten af forskellig størrelse og form, som fandtes i jorden.

I 1847 købte Niels Horsbøl stampemøllen og holdt den vel i gang, så der i et år stampedes over 3000 alen tøj. Hans svigersøn Jens Kristensen fik den i 1882, og efter tidens forhold blev den en ret betydelig virksomhed i sognet, da der både knyttes benstamperi og kartoffelmelsfabrikation til. Om vinteren beskæftigedes der gerne 5—6 karle foruden møllens egne folk. Det var dog ikke ved tøjstamperi alene, men også ved benstamperi og ikke mindst ved kartoffelmelsfabrikationen.

Det var vadmél, der stampedes, det var jo det, der brugtes til klæder, men også til dyner og tæpper, »tosèl« og »firsèl«, uldentavl til forklæder og undertrøjer m. m. I de fleste hjem, i alt fald i gårdmandshjemmene, var der væve, så folk var selvforsynende med tøj.

Vandmøllen havde rigelig med Vand, og faldet var ca. to meter. Stampemøllen gik ved overfaldsvand, men maskineriet var meget enkelt og primi-

tivt. På møllens hovedaksel sad to klodser, der fik to »køller« eller »stampere« til skiftevis at gå op og ned, idet de greb de tilsvarende klodser, der var

Tøjstamperiet i Assenbæk. Man ser de to »stampere« ramme tøjet, der ligger over den mod enderne skrånende egeklods, som ligger i bunden af stampekummen. Ved denne bearbejdning skubbes tøjet efterhånden hen mod højre ende af kummen.

påsat køllernes lodrette bjælker. Køllerne var af egetræ beslæet med læder, man kunne også erstatte læderet med et elletræs underlag, som ikke var så hård ved tøjet som egetræ. Det skete dog aldrig, at

tøjet tog nogen videre skade af behandlingen, om den også kunne være noget hårdhændet.

Før stampningen blev tøjet rullet op og lagt i en kumme med sæbevand, her skulle det helst ligge et par døgn, jo længere det lå, jo tykkere blev det. Stampekummen var forsynet med en ovalformet egeklods med skrånende endeflader, stampeklodsen, 2½ alen lang og 2 alen bred, og kummen med denne klods var stillet således, at køllerne kom til at ramme forreste halvdel af klodsen. Tøjet var lagt op i bløde folder i kummens bagerste halvdel, og det førtes så under køllerne og op over stampeklodsen. Køllernes underkant var en smule skrät afskårne, så de passede til stampeklodsens skrå flader. Ved køllernes fald på den skrå flade blev tøjet trukket en smule fremad samtidig med, at stampeklodsen bevægede sig en smule tilbage. Det var så nødvendigt efter 1½ times forløb at skubbe klodsen frem på sin gamle plads igen.

Stampningen kunne godt gå uden megen tilsyn; var der noget i vejen, så tøjet var gået i »filt«, kunne opsynsmanden straks høre det på køllernes slag. Efter stampningen og påfølgende skylning kørtes tøjet gerne til Jensens farveri i Gårde, hvor det kunne blive opkradset, overskåret og farvet.

Stamperiet gik både sommer og vinter, kun i den tid, da folk kom med kartofler til kartoffelmøllen, stod det stille.

Det var oftest konerne, der kom med tøjet, de betalte gerne en rigsdaler og nogle skilling pr. væv. Det kunne synes at være en ringe betaling, men der var kun udgift til sæbe, resten var arbejdsløn. Den gamle møllerkone Kirstine Kristensdatter tog altid uendelig lang tid til at servere kaffen for konerne, der skulle jo snakkes længe. Det var

gamle Niels Horsbøl kendt med, han var nødt til at være til stede, men der var ingen, der fordrede, at han skulle snakke med, så han satte sig roligt ned i bænkekrogen og faldt i søvn. Det kneb meget med at få søvn, så det var om at benytte lejligheden.

Benstamperiet kunne ikke gå samtidig med tøjstamperiet, da det fordrede megen kraft. Her var 8 jernkøller, der hver vejede en snes pund, og som løftedes op af en aksel påsat krumme jernarme; derved løftedes de højere end tøjstampekekkerne. Armene fulgte en sneglgangslinie, så køllerne faldt efter hinanden i række. En tid var det dog indrettet således, at der faldt to ad gangen. Benene lå på et jernunderlag omgivet af et rækværk, for at stumperne ikke skulde flyve væk ved faldet.

Der var en frygtelig larm ved stampningen, så man blev halvdøv af at være ved arbejdet i længere tid, og det tog også hårdt på møllehuset, så det skete, at væggene måtte ommures. — Det er nok dette, der har givet anledning til den vandre anekdote om stampemøllerne, at de stampe de nedfaldne lervægge med, det drøjede på melet!

Køllerne samt det øvrige maskineri var lavet hos smed Jens Kristensen i Tistrup (afdøde kunstmaler Holbaks fader). Benene blev købt af pjaltkræmmere og produkthandlere ofte i vognladninger, men det var i hjemmeslagtingens tid, hvor der ved enhver ejendom i årets løb blev en masse ben. Disse blev indsamlet af egnens børn, særlig hyrdedrengene, som her tjente en skilling ved at sælge dem til møllen, de fik tre øre for pundet. Det hed sig, at hyrdedrengene sagde: »Når en ku er dø, fo'er mi pung lidt brøe!« Gode ben anvendtes til fodermel, de andre til gødning. *Benstamperiet*

gik til århundredskiftet, så kom de andre kunstgødningsstoffer i brug.

Skærbæk mølle i Ølgod sogn, hvis virksomhed var samtidig med Assenbæks, var efter nuværende ejer Kristian Niensens oplysninger en valsemølle, men havde i gamle dage været en betydelig kornmølle; det vidnede de 17 dybe vejspor om, der i vifteform samlede sig fra syd og førte mod møllen.

Tidspunktet for oplysningerne om tøjvalkningsen (stampning) er fra 1890. Mellem to brede bomme eller rettere hjul, der var 6 tommer brede og 10 tommer i diameter, valkedes tøjet. Vævens ender var sammensyet. Med en stor kande, der lignede en havevandkande, som kunde tage 2 spande varmt sæbevand, blev der under behandlingen stadig hældt sæbevand på. Maskinen blev så ved at gå rundt, til tøjet var færdigvalket, man skelnede nemlig mellem helstampet til dynevår, halvstampet til klæder og skyllestampet til hølklæder (uld-lagner).

Kom garnet fra uldspinderi, måtte man også nøje kontrollere, om olien var forsvunden, for ellers blev det galt med farvningen. Efter valkningen kom tøjet i skyllekassen, hvor det ligesom ved valkningen blev presset mellem to bomme, men de var $2\frac{1}{2}$ alen lange og 18 tommer i diameter. Vandet lededes direkte fra dammen og ind i skyllekassen og kom med et vist pres.

Ved stampningen blev der noget »stampesnus« tilbage, det brugtes som fyld til dyner, men det var noget tungt og hårdt.

Der kom en del tøj fra Tarm, Skjern og Borris, men naturligvis mest fra Ølgod og omliggende sogne. For helstampet tøj fik de i Skærbæk 7—8 øre pr. alen.

— Skærbæk mølle ligger endnu i al sin oprindelig-
lighed med sine gamle bygninger, møllehus og det
store vandhjul og sin mølledam, et skønt minde
om gamle dage, værnet af sine ejere.

— Angående Assenbæk mølle har jeg fået nogle
supplerende oplysninger fra skomager Horsbøl
Kristensen, Tistrup, som jeg takker for.

H. Øllgaard.

Arkæologiske Undersøgelser i Faaborg Kirke ved Varde i Forbindelse med Restaureringen 1953.

Pastor Gunnar Schmidt IN MEMORIAM.

Af K. Høgsbro Østergaard.

I de sidste Aar er det blevet almindeligt at give vore gamle Kirker en Hovedstandsættelse. Det er ogsaa nødvendigt, hvis de skal holdes i sømmelig Stand. Een Gang hvert hundrede Aar bør de gennemgå en Hovedstandsættelse under Hensyntagen til deres enestaaende Værdi som Vidnesbyrd om Kristendommens 1000-aarige Historie i vort Land. »Hvert skimlet Skrift, hver skjoldet Alterbog har gemt et Gran af Slægtens Ve og Vaade«, siger Aakjær, og det gælder ogsaa Prædikestol og Altertavler, Kirkestole og Døbefont og alt andet løst Inventar. Og derfor bør der værnes om dem. Men ganske særligt gælder det ogsaa Kirkegulvet med de gamle slidte Fliser eller det stampeede Lergulv. Disse gamle Gulve, som oftest ligger i flere Lag ovenpaa hinanden, gemmer paa den Himmelig-
hed, som er mest interessant, men endnu ofte ukendt: Hvad var der paa dette Sted, før Kirken blev bygget? Megen fri Fantasi har dannet ube-

grundede Meninger om dette. Den eneste Maade at faa dette Spørgsmaal besvaret paa, er at sætte Spaden i Jorden og søge Svar i de Kendsgerninger, Jorden selv røber. Een Kirke vil kunne fortælle

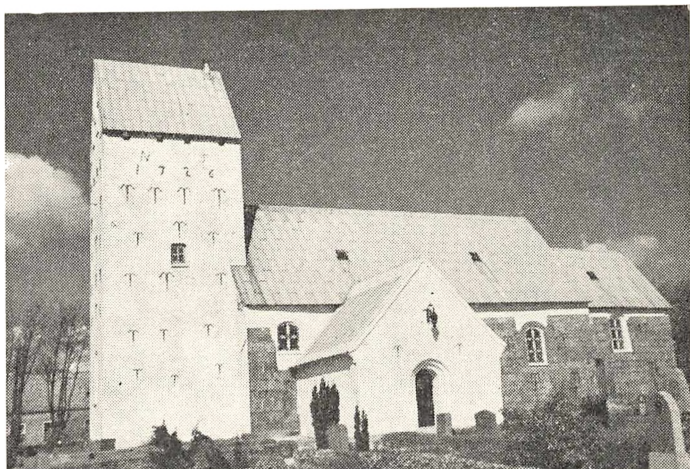

Fig. 1. Faaborg Kirke. («Vestkysten»s Foto).

cet, en anden et andet. Herved dannes der saa tilsidst et Billede, der kaster nyt Lys over en hidtil lidet kendt Periode i vort Lands Historie. Hidtil har man ikke været meget opmærksom paa denne enestaaende Kilde til vor ældste Kirkehistorie. Naar der i tidligere Tid blev indlagt Varmeapparater, saa lod man ukyndige Folk grave ned gennem de gamle Gulvlag, uden at notere de Iagttagelser, der var Mulighed for at gøre. Endnu værre er det blevet i de senere Aar, hvor man ofte fjerner de sidste Gulvlag helt og støber et tykt Lag Cement over Undergrunden uden samtidig at undersøge de underliggende Lag. Dermed forseglers man Historiens Bog med Cement, saa det bliver umuligt

senere at gøre arkæologiske Iagttagelser. Dette er saaledes sket med flere Kirker her paa Egnen, bl.a. Sdr. Gørding, Næsbjerg og Grimstrup Kirker. Ud fra mine Erfaringer ved Undersøgelsen i Aastrup Kirke (se fra Ribe Amt 1953.) vidste jeg, at man kunne vente at finde interessante og værdifulde Oplysninger ved en saadan Undersøgelse, og da mit Nabosogns gamle romanske Kirke i Faaborg skulde restaureres, bad jeg om og fik Nationalmuseets Tilladelse til at foretage en saadan Undersøgelse.

Undersøgelsen begyndte i Januar 1953. Der er visse Vanskeligheder ved et saadant Arbejde. Jorden skal ofte undersøges i over 1 Meters Dybde, og det er næsten ikke muligt at faa Plads til den opgravede Jord inde i Kirken. Paa den anden Side er der en meget stor Fordel, som letter Arbejdet: Jorden, som har ligget under Tag i flere hundrede Aar, er saa gennemtør, at den, hvor den som her i Vestjylland for det meste bestaar af Sand, er saa let og findelt, at den uden Vanskeligheder lader sig undersøge ved Hjælp af et Sold. Selv de mindste Ting opfanges let og ubeskadiget. Det gælder Mønter, Potteskaar, Glas fra Kirkevinduerne og meget mere. Man ved aldrig, hvad der kan dukke op i disse Lag, hvor Sognets Folk har færdedes gennem mange Aarhundreder. Det er disse smaa Ting, som kan fortælle store Ting, fordi de ofte kan dateres og fortælle om Gulvlagenes eller selve Kirkens Alder og om tidligere Bebyggelse.

KORET

Undersøgelsen koncentreredes først om Koret og særligt om Alteret. Omraadet omkring en Kirkes Alter er ifølge Sagens Natur det mest uberørte

Fig. 2. Koret i Faaborg Kirke. Kliché fra »Vestkysten«.

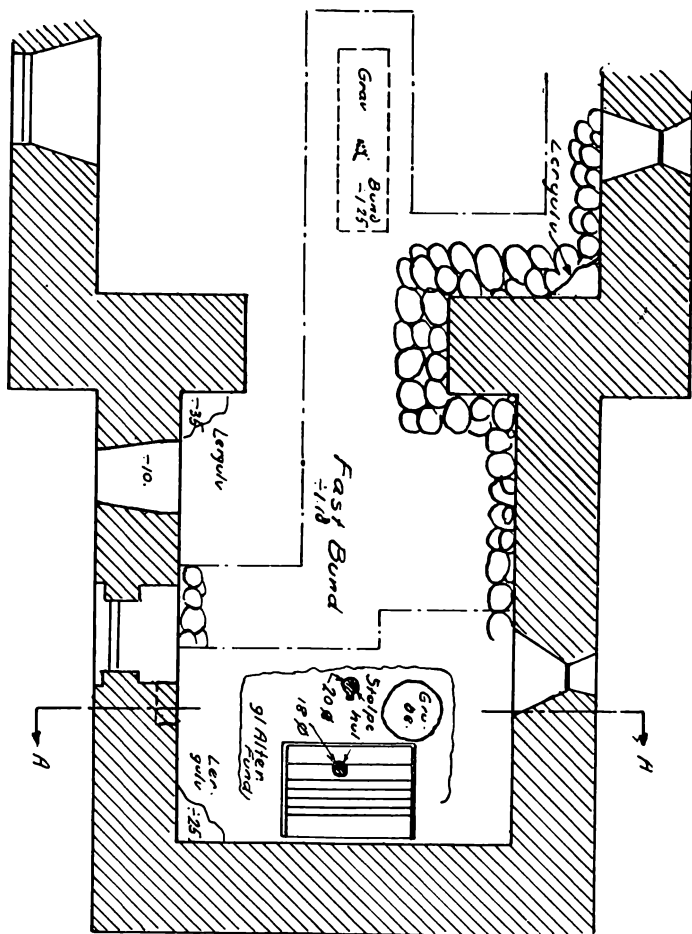

Fig. 3. Plan over Faaborg Kirke. 3:250.

Sted i en Kirke. Det nuværende Alter viste sig hurtigt at være af nyere Dato. Det stod helt ind til Østvæggen og var muret op af røde Teglsten i Trappesfacon, nærmest som en Understøtning for Renaissance-Altartavlen. Udenom var der en Træ-

beklædning af typisk Renæssance-Karakter. Foran dette Alterbord var der Rester af Fundamentet for det oprindelige Alter, store løse Sten i løst Sand lagt i en regelmæssig rektangulær Figur noget højere end det omgivende Gulvlag. Naar denne Stensætning var blevet bevaret, skyldtes det, at Gulvet indenfor den gamle Alterskranke laa betydeligt højere end Gulvet udenfor Knæfaldet. Alterstenene blev børstet fri for Sand og Gulvlagene lagvis undersøgt ved Hjælp af et Sold. Det viste sig hurtigt, at Koret her var fuldstændig uforstyrret af Grave, hvilket, efter mit Kendskab til disse Forhold, er meget sjældent. Efterhaanden som Lagene blev skrællet af, dukkede der en Mængde Mønter frem i tidsmæssig Rækkefølge, de yngste øverst, de ældre nederst. De er alle indsendt til og analyseret af den kgl. Mønt- og Medaille-samling.

Følgende Mønter blev fundet i Koret (ordnet kronologisk):

1. Christian IX. 25 Øre 1874.
2. » » 1 Skilling Rigmønt, 1867.
3. Frederik VII. Skilling 1863.
4. » » 1 Skilling Rigmønt, 1856.
3 Eksemplarer.
5. » » Mark, 1856. Kbhvn.
6. » » 4 Skilling Rigmønt, 1856. Kbh_v.
7. » » » » 1854. Altona
8. Meklenborg-Sverin. Frederik Frands. 1 Skilling Courant, 1804.
9. Christian IV. 1 Skilling, 1621. (Schou 80.)
10. Rostock. Skilling. Slaaet af Møntmesteren Balthasar Kegeler. (1550—65.)
11. Verden Bispedømme. Hulpenning, 14. Aarh. 2' Halvdel.
12. Hamborg Viertel Witten efter Reces 1387. itu.
13. » » » » » » hel.
14. » Hulpenning. 14. Aarh. 17 Straaler.
15. » » 14. Aarh. første Halvdel.
Glat Rand. 1/2. Overklippet.

16. Sverrig. Magnus Smek. (1319—63.) Hulpenning med »E« og 20 Straaler.
17. Meklenborg Hulpenning. c. 1400. Kronet Oksehoved. 2 Eksemplarer. (Defecte.)
18. Hanseatisk Hulpenning. 14. Aarh. (Smuldrende Stumper.)
19. Ubestemmelig Hulpenning. (?) 14. Aarh. (?) (Smuldrende Stumper.)
20. Ubestemmelig sammenkrøllet Kobbermønt.
21. Christoffer I. Ribe. (Hauberg 1.)
22. » » Slesvig. (Hauberg 3.)
23. Erik Klipping. Ribe. (Hauberg 15.)
24. » » » (?) Borgerkrigsmønt m. Krone. Bestemmelsen usikker.
25. Valdemar II, (»Sejr«.) Ribe. (efter 1234.) Hauberg 42. (Variant?) Itu.
26. Valdemar II, (»Sejr«.) Ribe. (efter 1234.) Hauberg 42 b. 4 Eksemplarer.
27. Valdemar II, (»Sejr«.) Ribe. (før 1234.) Hauberg 36. 1 hel og en i Stumper.

De ældste Mønter fra Valdemar Sejrs Tid viser, at der har været ofret i denne Kirke før 1234. Det er Enkens Skærv og Bondens Skilling i Ufreds Aar og gode Dage, Præstens og Degnens tabte Fortjeneste, men først og fremmest et Vidnesbyrd om, at her i Kirken har Mennesker lyttet til Messe og »Ottesang«.

Det Fyldlag, hvori Mønterne blev fundet, var ca. 35 cm tykt. Det indeholdt ikke sammenhængende Flader af ældre Gulvlag, men kun Rester heraf, enkelte gule, røde og glasserede Fliser. Ude i Hjørnerne var der Rester af det ældste Lergulv. I det sydøstre Hjørne laa det 25 cm, i det sydvestre Hjørne 35 cm under sidste Gulvhøjde. Det tyder paa en Forhøjning paa 10 cm. omkring Alteret. En saadan Forhøjning var der omkring Alteret før den nuværende Restaurering, noget der maa-

ske har været Tradition for, siden det ældste Gulvlag blev lagt. Foruden Fliserne fandtes der ogsaa Brudstykker af Glas fra de gamle Vinduer. De var næsten alle helt ugenomsigtige. Kanterne var skaaret med Glødetraad og ikke som i vore

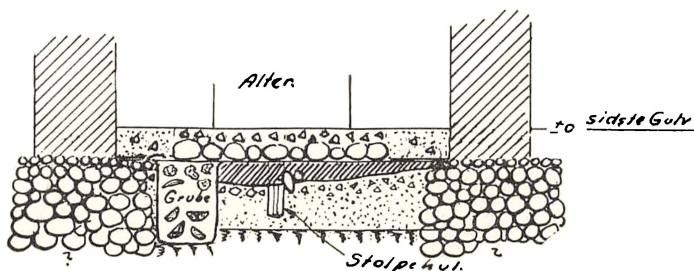

Fig. 4. Lodret Snit ved A.—A. 3:250. Det tæt skraverede er Trækulslaget.

Dage med Diamant, et Vidnesbyrd om deres Alder. Undertiden viste Brudstykkerne ved deres Vinkel i Hjørnerne, at det har været smaa Ruder af den typiske Rhombeform, som findes i gamle blyindfattede Vinduer og som nu ofte indsættes igen, når et gammel romansk Vindue aabnes. Stumper af saadanne Blysprosser fandtes ogsaa i Fylden.

Under dette Fyldlag laa der et tæt Lag af nøddestore Trækul. Dets Overflade var vandret og laa i Højde med Overkant af Sylden. Det strakte sig ud til alle Sider i hele Koret. Ved Korets nordlige og sydlige Side var det kun 10 cm. tykt. Inde i Midten foran Alteret var det derimod dobbelt saa tykt, saaledes som det ses paa Fig. 5 og 4. En Del af Trækullene var af Egetræ, iflg. Oplysning af Museumsinspektør Hagerup, Botanisk Museum. De andre Stykker lod sig ikke bestemme. I dette helt sorte Lag fandtes en hel Del smaa, irrede Stykker

Fig. 5. Det sorte Trækulslag under Fundamentet for det oprindelige Alter. Til venstre for den skarpe Sten blev det første Stolpehul fundet. I Baggrunden Antemensalet fra Renæssancetiden, der skjuler det trappeformigt opmurede »Alter«, som i Virkeligheden kun er lavet for at understøtte Altertavlen.

Metal, bl. a. et Bæltespænde og nogle smaa Nagler. Der var ikke Mønter og ingen daterbare Potteskaar. Laget strakte sig ind under Fundamentet for det gamle Alter. I den nederste Del af Trækulslaget ved Alterets nordvestre Hjørne laa der en

Del Slagger fra Jernudsmeltning. Ved en dybere Undersøgelse af dette Sted fandtes en Grube fyldt med ca. 40 Stk. Slaggestykker af forskellig Form. Nogle af dem var paa Størrelse med en Underkop

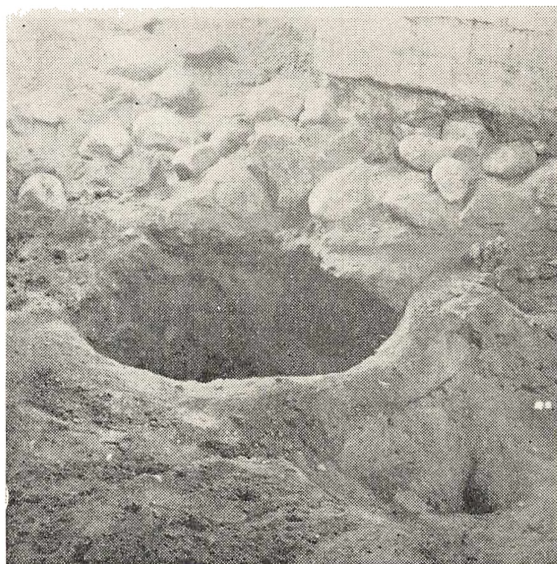

Fig. 6. Smeltegrube og det ene Stolpehul med Aftryk af Not.

og »kalotformede«. Andre Stykker, ca. 12 ialt, havde en konisk formet Hulning foret med Ler, som var stærkt rødbrændt. I denne rødbrændte Foring var der et Hul paa ca. 2 cm. i Diameter. Slaggerne var haarde og klingrende og næsten fri for Rust. En Del var ligefrem delvis glasseret, aabenbart af smeltet Sand. I Gruben var der desuden en sort Blanding af Aske og Trækul. Gruben havde en Diameter af 70 cm. og en Dybde ligeledes af 70 cm.

Ved en Analyse, som August Nielsen, Klokkestøberiet i Roslev, velvilligst foretog af et af de

reneste Slaggestykker, viste det sig, at indeholde følgende Bestanddele:

0,1	%	Mangan.
0,8	%	Kul.
48,8	%	Jern.
0,3	%	Fosfor.
22,8	%	Kiselsyre plus Slagger.

Denne Analyse viser, at Slaggerne har samme kemiske Sammensætning som de almindelige Forekomster af Slagger fra Jerudsmeltingen her i Vestjylland. Glasuren maa være Jernsilikat, FeO , SiO_2 , hvis Smeltepunkt ligger ved 1550° . (Se »Fra Ribe Amt«, 1932, Side 31: S. Alkærsig: Oldtidsjern i Ribe Amt.) Gruben, som var uden Lerforing, havde samme Størrelse som de fleste lignende Smeltegruber her paa Egnen. Ved Nordenskov, 8 km. nord for Faaborg, var Gennemsnitsdybden af 9 Gruber 70 cm. Diameteren varierede fra 60 til 70 cm. (Rasmus Mortensen: Oldtidsjern i Ribe Amt, Fra Ribe Amt 1933, S. 241.) De kalotformede Slaggestykker kendes fra et Fund paa en Smelteplads ved Snorup i Tistrup Sogn. Om disse Slagger hedder det, at her fandtes ialt 117 Stk. »De var ganske ensartede med Hensyn til Form: runde, snarest vel lidt ovale, udbuede paa Ydersiden, blæret Struktur paa Fladsiden, dybest en 3—5 cm. Diameter 13—15 cm.« (Rasmus Mortensen: Oldtidsjern i Ribe Amt, F.R.A. 1932, Side 18, Fig.) Ved samtidigt Fund af Lerkarskaar, er dette Fund dateret til Folkevandringstid. Muligvis er Fundet under Faaborg Kirke yngre. Alterets Fundament laa direkte paa Laget fra Jernudvindingen. Der var ikke Muldjord imellem. Hvis ikke Mulden er blevet fjernet, da man skulle til at bygge Kirken, maa Smeltegruben vel

være fra Tiden lige før Kirken blev bygget. De omtalte konisk formede Slaggestykker med rødbrændt Lerforing omkring et Hul, antagelig Rester af en Beskyttelse for et Blæserør, eller »det øverste lerforede og slaggeholdige Indløb til en Støbeform«

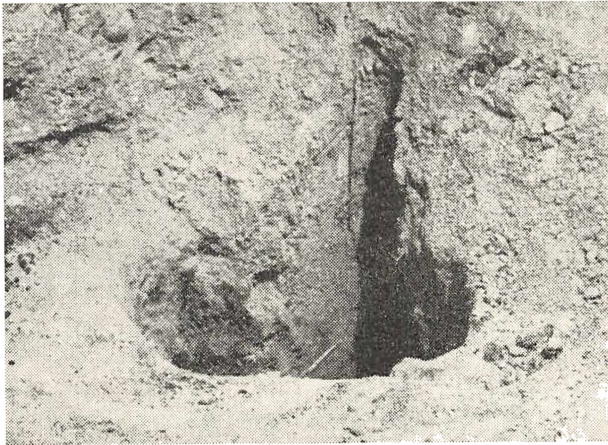

Fig. 7. Stolpehul med Not under det oprindelige Alter.

(Statsprøveanstalten), er fundet ved de før nævnte Smeltegruber ved Nordenskov.

Ved Siden af denne Smeltegrube var der to Stolpehuller. De stod omtrent i Korets Midterlinje og naaede omtrent ned til samme Dybde som Gruben. Det ene Hul var 20 cm. i Diameter. I den østlige Side af Hullet var der tydeligt Aftryk af en smal »Fjeder«, som dog ikke havde nogen Forbindelse med Hullet bagved.

Afstanden mellem Hullerne var ca. 1 m. Det bageste Hul havde en Diameter paa 17 cm. Til højre for disse Huller var der en Blanding af store Sten i Ler. Noget indbyrdes Forhold mellem disse Stolpehuller og Lerbænken kunde ikke iagttages. Leret

var ikke teglbrændt, skønt det laa saa tæt ved Smeltegruben. I Jorden omkring disse Stolpehuller under Trækulslaget fandtes en hel Mængde smaa Knoglerester, som blev indsendt til Zoologisk Museum. Ifølge en Analyse af disse, foretaget af Museumsinspektør Magnus Degerbøl stammede de fra følgende forskellige Dyrearter:

1. Kat, Dele af Hovedskal.
2. Yngre Kat, Underkæbe, Hælben og Mellemfod.
3. Ko, (*Bos taurus Domesticus*) Del af 2' Taaled, Ledhoved af Ribben.
4. Faar. (*Ovis aries*) Fragment af Stejle, Rulleben, 4 Taaled og nogle Knogler af Foster.
5. Tamsvin. (*Sus scrofa domesticus*) Mellemfodsbøen af Gris og enkelte andre Fragmenter.
6. Mus, Bækkenhalvdel.
7. Kirkeugle. (*Athene noctua*) nedre Ende af Overarm, øvre Ende af Skinneben.
8. Graaspurv, Laarben.
9. Duc, Fragmenter af Albueben.
10. Spætte. Overarm, samt enkelte andre Fragmenter af Fugle.
11. Skrubbtudse. (*Bufo-Bufo*) Overarm og Skinneben.

Hvordan denne mærkværdige Samling af saa forskellige Dyreknogler er blevet samlet paa dette saare begrænsede Sted er en Gaade, som jeg ikke kan finde nogen rimelig Forklaring paa. Det hele synes nærmest at give Indtryk af at være Affald, maaske hidrørende fra en Brand paa en Bondegaard. Knoglerne af Okse, Faar og Tamsvin kan være Maaltidsrester. Men de mindre Knogler af de mange Fugle og Kat og Katteskilling tyder snarere paa Brand. Der var dog ikke Tegn paa, at nogen af Knoglerne havde været i Berøring med Ild. Den mest interessante Knogle, synes jeg, er Spætte-

knoglen. Den vidner om, at der har været Skov paa Stedet dengang.

Under Trækulslaget var der enkelte smaa Brokker af en ejendommelig porøs, graalig Karakter. De bestaar af Kalk og groft Sand og enkelte Stykker Trækul (ikke Skælkalk). Derunder var et Lag paa ca. 15 cm. Tykkelse af rødbrun Fyldjord. Først i en Dybde af 1,10 m. under sidste Gulvhøjde kom den faste oprindelige Jordoverflade frem, som bestod af lysegraat fast, sandet Muld.

Det kraftige Lag af Trækul ovenpaa et Lag af 15 cm. Fyldjord med Smeltegrube og Jernslugger minder i meget om den tidligere nævnte Smelteplads ved Snorup. Her var der en Højning paa flad Mark af oval Form 15 m. lang og 12 m. bred. Højningen bestod af 30 cm. Muldlag, 30—20 cm. Tegl og 2—5 cm. Lærlag med Potteskaar. Derunder 20 cm. Aske og Sandlag, *m. Kul*. Tegl- og Lærlaget var dybest ind mod Pladsens Midte, hvor det ofte maalte 35 cm. En lignende Smelteplads er der fundet Spor af ved Henne Kirke (se H. K. Kristensen: Nogle Fund ved Henne Kirke i F.R.A. 1932, S. 212.) Smeltepladserne lagdes gerne nogenlunde højt for Trækkets Skyld, og da Kirkerne ogsaa gerne byggedes paa højtliggende Steder, er det ikke underligt, at deres Pladser kan falde sammen.

Stolpehullerne kan hidrøre fra en Bygning i Forbindelse med Smeltepladsen, saaledes som det kendes fra Fundet ved Søgaard i Hejnsvig Sogn, (F.R.A. 1931, S. 675 og F.R.A. 1932, S. 25.) De kan ikke have nogen Forbindelse med Kirken, da de ligger inde under det ældste Alter. En Undersøgelse i den øvrige Del af Koret viste ikke andre Stolpehuller.

Fundamenterne for Korets Mure var gravet halvvejs ned i den faste Undergrund, et Forhold der ogsaa blev fundet ved Aastrup Kirke. Der var dog en iøjnefaldende Forskel paa den øverste og den underste Del af Fundamentet i Nordsiden.

Fig. 8. Sylden under Nordvæggen i Koret.

Den øverste Del bestod af meget smaa Sten, medens den underste Del var sat af meget store Sten.

Paa Væggene i Koret blev der ikke fundet noget Spor af Kalkmalerier. Østvæggen synes at være omsat. Herpaa tydede stærkt omrodede Fyldlag i Hjørnerne bag ved Alteret og Brud ved Hjørneste-
nene i den udvendige Skraakantsokkel. I den syd-
lige Side af Koret fandtes en Niche, hvis Overdel
er dannet af en romansk Vinduesoverligger. Det
har antagelig været Gemmested for Alterkarrene.

SKIBET

Undersøgelsen koncentreredes her først om Undergrunden langs med Fundamenterne, da disse Omraader erfaringsmæssigt er de mest uberørte.

Fig. 9. Niche i Korets Syd væg, dannet af romansk Vinduesoverligger.

Der fandtes ikke noget Gulvlag ældre end den nuværende Kirke og ingen Stolpehuller. I den vestlige Del af Skibet fandtes det tværgaaende Fundament, som svarede til den Udvidelse, Kirken engang maa have faaet, hvilket tydeligt fremgaar af, at der er

to Indgangsdøre i Nordsiden. Øst for Vaabenhusdøren fandtes et »Nøgle« af sammenrullede Blyprosesser fra et gammelt Vindue.

Der var intet Fundament og ingen Grave i Mellemrummet under Triumfbuen. Foran denne i Midten af Skibet stødte vi derimod paa en Grav med en Kiste af Egetræ. Paa Laaget fandtes der indsømmet tre Bogstaver. De to var ikke til at tyde, da Træet, hvori de bredhovede korte Søm var slaet fast, var smuldret hen, saa Sømmene var blevet forskubbet, men det tredie Bogstav var »A«. Paa en Flade af stampet Ler omkring denne Grav i en Dybde af ca. 40 cm. fandtes følgende Mønter:

1. Erik Klipping og Biskop Nicolaus af Slesvig. (1255—65.) 2 Eksemplarer.
2. Erik af Pommern, Hulpenning med Krone i Straalekreds. 2 Eksemplarer.

Den mærkeligste Mønt blev fundet i den vestlige Del af Skibet i Nærheden af Varmeapparatet. Det var en »Regnepenning« af Messing fra Nürnberg, slaet i det 16' Aarhundrede. Paa Forsiden havde den følgende tilsyneladende meningsløse Indskrift:

BVEROI:BVEROI:BVEROI

Paa Bagsiden stod der:

BERONV:BEONV:BERON

Regnepenge, udmøntet i Messing, anvendtes meget i Middelalderen og helt ind i det 17. Aarhundrede. Nu er de gaaet af Brug, undtagen som Spillepenge, hvor de dog næsten er erstattet af Jetons. I dette Tilfælde kan Mønten vel, paa Grund af Indskriftens trylleagtige Meningsløshed, antages at have været anvendt som Lykkeskilling.

I samme Omraade fandtes et Brudstykke af en Smeltegrube for Bly af samme Art, som den, der blev fundet i Aastrup, og som dem, jeg senere har

fundet i Kalvslund og Brørup. Disse Smeltegrubers Anvendelse er endnu ikke klarlagt. Da Udgravningen til Varmeapparatet i sin Tid blev foretaget i Kirken her, stødte man paa hele Gryden, men den blev kastet bort, da man ikke var klar over, hvad denne Lerskaal med størknet Bly betød.

Foruden den før nævnte Grav foran Triumfbuen var der flere andre Grave, navnlig i Midtergangen, men de forblev urørt, da det ikke tjener noget arkæologisk Formaal at undersøge saa sene Grave, som der oftest er Tale om paa dette Sted. Et Minde fra en af disse Grave er sikkert en stor flad rød Gravsten, som nu findes ude paa Kirkegaarden. Dens Indskrift er nu næsten ulæselig, fordi den har været brugt som Rutchebane af Børnene om Vinteren. Den staar nemlig i en passende skraa Vinkel, saa den egner sig til dette noget ejendommelige Formaal paa dette Sted.

Efter at Pastor Holdt havde hjulpet mig med Tydningen af en Del af Indskriften og vores Af-læsning var fremkommet i Pressen, kom der senere en mere fuldstændig Tekst frem, idet Fru Arkitekt Clausen i Ribe i »Vestkysten« for 2. Marts 1953 offentliggjorde Ordlyden af Indskriften, som hendes Mand og hendes Fader havde læst den for flere Aar siden, da Indskriften var mere læselig.

Den fuldstændige Indskrift lyder saadan:

SALIGE ERE DE DØDE
SOM DØE I HERREN. AP. G. 14.
HERUNDER HVILER UDI
HERREN ÆRLIG OG AGTBARE
NU SALIGE JØRGEN HANSEN
TRANBERG SOM BOEDE OG DØDE
I FAABORG DEN 19. FEBRUAR ANNO
1736 HANS ALDER 53 AAR

ILIGEMAADE HANS KIÆRE ELSKEN
 DE HUSTRU ANNA JØRGENS SOM
 DØDE DEN 17 MAJ ANNO 1737
 HENDES ALDER 42 AAR DE
 LEVEDE TILSAMMEN UDI ET
 KIERLIGT ÆGTESKAB I 10 AAR
 GUD GIVE DENNEM MED (*ALLE
 TROENDE*) EN GLÆDELIG
 OPSTANDELSE.

OMKAST OS EJ VORT HVILESTED, FORDI VI
 ERE DØDE
 MEN LAD OS SOVE HER MED FRED, TIL VI
 VOR JESUM MØDE.

Naar der ikke findes nogle Begravelser i Koret og kun faa i Skibet, skyldes det sikkert, at Faaborg Sogn indtil 1860 var Anneks til Vester Nykirke. Det var navnlig Præsterne, som blev begravet i Kirkerne, men Sognefolk, som havde givet en Gave til Kirken, kunde dog ogsaa komme i Betragtning, saa vel som Kirkeværger. Begravelser i Kirkerne blev forbudt i 1805.

KALKMALERIERNE

Disse danner et helt lille Kapitel for sig, idet der under Arbejdet med Afbankning af løst Puds fremkom mange meget særprægede Kalkdekorationer under de gamle Kalklag.

Den først fundne var en Figur, som i alle Enkeltheder lignede den, som jeg fandt i meget ufuldstændig Tilstand i Aastrup Kirke. Den sad vest for det vestligste Vindue i Nordsiden i Højde med Vinduet, ca. 1,50 m. over Gulvet.

Som det fremgaar af vedf. Tegn., Fig. 10, bestaar Dekorationen af en 6-Bladet geometrisk Figur omsluttet af to koncentriske Ringe mellem hvilke der

findes en Række sammenslyngede »S«er, omgivet af Prikker. Udenom disse Cirkelslag er der tegnet en rhombeformet Figur, i hvis fire Hjørner der findes en Sløjfe. Farverne, som kun er sorte og

Fig. 10. Kalkdekoration, Roset, paa Nordvæggen.
(Rekonstruktion).

røde, skifter overalt i Mønstret: er det ene Felt i Rosetten rødt, saa er det næste af samme Slags sort. Bredden af Figuren er 67 cm; Højden 80 cm. Diameteren af Bladrosetten er 39 cm. Afstand fra vestligste romanske Vindue i Nordvæggen til Midten af Figuren er 1,6 m. Den eneste Forskel mellem Fi-

guren her og den i Aastrup er, at her staar Figuren paa Spidsen, i Aastrup laa den paa Fladen. Her er den rhombeformet, i Aastrup var den kvadratisk. Konservator Lind, som undersøgte Dekorationen, efter at hans Assistent Mogens Larsen havde afdækket den helt, anslaaer den til at være fra ca. 1550. I Aastrup Kirke mener jeg, at Dekorationen er ældre, idet den laa paa inderste Puds-lag. De sammenslyngede »S«er har jeg foruden i Aastrup ogsaa fundet paa Væggene i Kalvslund Kirke. *) Konservator Lind mener, de kan være fremkommet under Paavirkning fra Irland. Det er dog ikke lykkedes mig endnu at finde denne Bort i de irske Stenmonumenter eller i Klosterbøgernes rige Skatte af Rammedekorationer. Derimod er jeg blevet opmærksom paa en meget karakteristisk Dekoration fra en Flise i Oratoriet i Mellebaude nær ved Poitiers i Nordfrankrig, som efter den kendte irske kvindelige Arkæolog, Françoise Henry's Mening er en Prototype paa de velkendte irske Kors. Denne Flise-Dekoration minder i meget om den Bladroset, som udgør Størsteparten af Dekorationen. Bueslagene er dannet paa samme Maade, og Linjerne og Felterne er omgivet af Prikker. Den eneste Forskel er, at den franske Flise har en fire-Deling af Cirkelen, saa der fremkommer et Kors, hvorimod Faaborg Figuren har en seks-Deling af Cirkelen, saa der fremkommer en Roset. Som nævnt i min Redegørelse for den tilsvarende Figur fundet i Aastrup Kirke, er Rosetten her i Faaborg ogsaa omgivet af en firsidet »Sløjfe«, der er en meget gammel og meget yndet Dekoration. Museumsinspektør Dr. phil. Helge Søgaard har i en

*) Findes paa den lille Sten paa Inglingehøjen ved Uppsala («Kuml» 1951, S. 110.)

Kronik i »Jyllandsposten« for 18. Oktober 1953 omtalt denne Figur, og nævner flere andre Steder, hvor den forekommer. Den forekommer ifølge

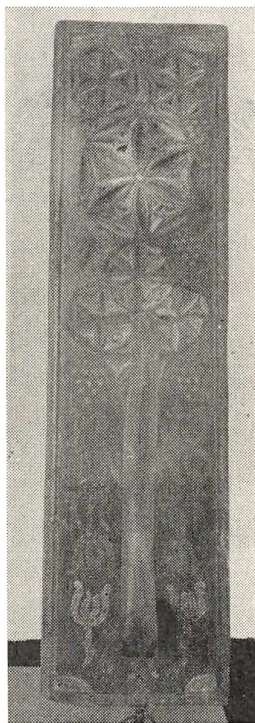

Fig. 11. Manglebræt fra 1785 paa Grindsted Museum.
Prikkerne er rødmaledede paa grøn Bund.

hans Oplysninger ogsaa paa en romansk Døbefont i Lyngby Kirke i Vendsyssel og i Øster Starup Kirke ved Kolding. Udført med Cirkelslag kendes den fra Hørup Kirke i Lysgaard Herred og fra Linaa Kirke i Østjylland. Paa løse Genstande fra Vikingetiden skal den være ret almindelig. O. Nielsen har fundet den paa Gavlen af et Stolestade i

Vester Nebel Kirke ved Varde. (Efterladte Papirer i Stednavneudvalget, Kapsel 6, Side 86.) Her findes der to Figurer anbragt ovenpaa hinanden, forskudt 45 Grader i Forhold til hinanden. I Midten er skaaret et Kors. I Dansk Folkemuseum findes

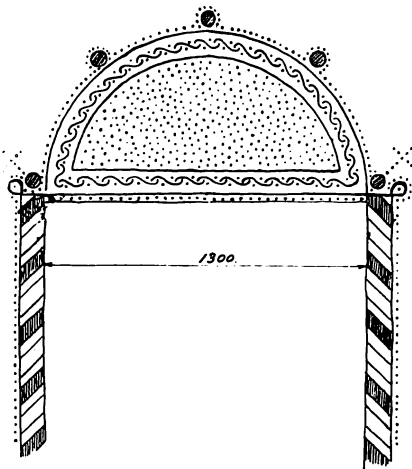

Fig. 12. Norddør. (Rekonstruktion).

Sløjfen paa et Manglebrædt fra Bornholm fra 1714. Det kan fastslaas, at Figuren er ældgammel og forefindes paa baade germansk og nordisk Omraade i Hedenskabets Tid og senere paa Kirkeinventar og Husgeraad. Det maa være et Symbol i Lighed med Hagekorset, men om dets Betydning er der delte Meninger.

Selve *Rosetten* findes paa Manglebrætter i Museerne i Grindsted og Herning og har aabenbart ogsaa været et af Almuen meget yndet Dekorations-Led. Paa et af Manglebrætterne i Grindsted findes ogsaa de røde Prikker i Forbindelse med Figuren.

Naar jeg saa udførligt gør Rede for dette Spørgs-

maal, saa er det fordi jeg mener, at der med disse Dekorationer synes at være Tale om en ganske særlig Stilart, som har Tilknytning, navnlig til disse midtjydske Egne. Paa Grund af, at Figurerne bestaar af Streger og ikke af Flader, er det ret vanskelige at opdage, og mange Tilfælde af lignende Art kan være undgaaet Opmærksomheden hos Haandværkerne, naar en Kirke restauredes. Det er mit Indtryk, at man hidtil i særlig Grad har været opmærksom paa *Kalkmalerier* og ikke saa meget paa *Kalkdekorationer*.

Foruden denne Roset fandtes der Spor af to andre Rosetter af samme Art, den ene mellem Nordvinduerne, den anden paa Nordsiden af Indgangsbuen til det gotiske Rum i Taarnet. Den førstnævnte Roset blev aftaget og deponeret i Museet i Esbjerg. Dens endelige Opbevaringsplads er endnu ikke afgjort. De andre kunne ikke bevares.

Men der var andre Kalkdekorationer. Over Norddøren var der en meget morsom og farverig Dekoration sammensat af lignende Elementer som Rosettens. Desværre er det ikke muligt at gengive Farverne i Aarbogen. En sort Tegning giver kun et daarligt Indtryk af den Farveglæde, hvormed Maleren har ført sin Pensel. Bueslagene var røde, »S«-erne sorte. Prikkerne i Tympanon-Feltet var baade røde og sorte og virkede som en hel »Konfetti«-Regn. »Sløjfen« var ogsaa antydet. Langs begge Sider af Døren var der Skraabaand i skiftevis rødt og sort.

Over Syddøren var der noget lignende, men i Stedet for Prikkerne, var der Streger i Tympanon-feltet. Maaske disse Streger har været Linjer fra en Palmette-Dekoration, saaledes som den fandtes

i en Vægfrise paa Nordvæggen. Men Pudslaget her ved Syddøren var meget medtaget, saa et helt tydeligt Billede af Dekorationerne paa dette Sted var det ikke muligt at faa.

Frisen paa Nordvæggen var lige saa broget og

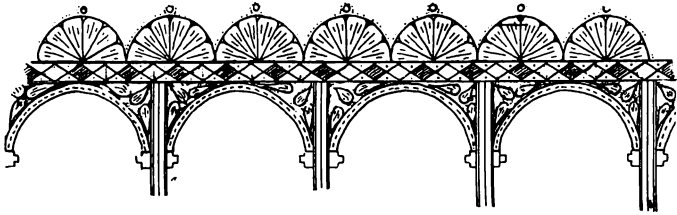

Fig. 13. Frise paa Nordvæg. (Rekonstruktion).

varieret. Den sad i en Højde af 1,5 m. over Gulvfladen, altsaa højere end Stolestaderne. Desværre var det ikke muligt at finde, hvilken Gulvlinje de nedadgaaende »Søjler« havde haft Forbindelse med. Fugtighed havde ødelagt Pudslagene. Farverne skiftede ogsaa her hele Tiden. Var den ene Palmette rød med sorte Prikker, var den næste sort med røde Prikker. »Ruderne« skiftede ogsaa mellem rødt og sort. Disse Palmetter og Rudefigurer findes paa sengotiske Prædikestole i Aastrup, Gesten og Henne. Jeg har ogsaa bemærket dem paa Dragkister paa Nationalmuseet. Ifølge Mag. Chr. Axel Jensen er Prædikestolene »vestjydsk Snedkerstil.«

Det er et Spørgsmaal, efter at disse Elementer er paavist ogsaa som Kalkdekorationer, om det ikke er en vestjydsk Almestil i det hele taget.

Paa Ribberne og Hvælvingskapperne i Taarnrummet fandtes der ogsaa Kalkmalerier. Det var de saakaldte »Sparrer« og »Krabber«. (Se Fig. 14.)

Deres Tilstand var saa daarlig, at de heller ikke kunne bevares. Lignende Dekoration er senere fundet i Sandager Kirke paa Fyen. Disse daterer Konservator Lind til ca. 1500. Ovenover den

Fig. 14. Spor af Kalkmaleri i Taarnrummet.

før nævnte Roset paa Indersiden af den nordlige Indgang til Taarnrummet var der et utydeligt Billede i sort, som efter Konservator Linds Mening kan være Rester af et Epitafium. I Sydsiden fandtes et tilmuret romansk Vindue. Omkring Vinduesaabningen og inde i Karmen var der røde og sorte

Felter, en Imitation af Kvadersten. Denne Udsmykning var ældre end de øvrige Dekorationer.

Tagværket var fornyet, saaledes at der ikke var noget særligt historisk interessant ved det. Der-

Fig. 15. Overligger over den gamle Præstedør.

imod var der et skjult romansk Vindue oppe over Vaabenhusets Loft med smukke Ornamentter. Rester af et lignende Vindue ligger under Trappen til Taarnet.

Kirkens smukkeste Pryd er dog den endnu synlige Overligger over den gamle Præstedør. Den viser, hugget med svage Linjer i den plane Granitflade, to Dyr, som gnaver paa Roden af et lille Træ. Døren er blevet aabnet og taget i Brug igen i Pastor Gunnar Schmidts Tid. Paa Fig. 15 er Overliggeren søgt tydeliggjort ved Optrækning med sort, da den Gengivelse, der findes i »Jydske Granitportaler« af Dr. phil. M. Mackeprang, Side 2, Fig. 1, ikke gengiver Enkelthederne i Billedet. Om

selve Døren, som er meget smal, bemærker Dr. Mackeprang, at den er et »rent Unikum i Retning af Slankhed« og at det aabenbart ikke har været »noget fedt Kald« at være Præst i Faaborg.

En lille interessant Detaille, som Magister Stiesdal gjorde mig opmærksom paa, da han hjalp mig

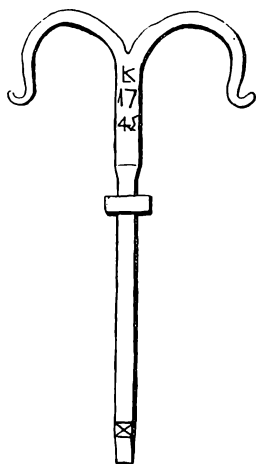

Fig. 16. Murankret i Kirkens Sydмур.

med Undersøgelsen af Kirken, er de Aarstal og Bogstaver, som findes paa Murankrene paa Sydмурen og Østmuren her paa Faaborg Kirke. De viser, hvornaar Muren er omsat eller repareret. Paa Sydмурen staar paa et af Ankrene »K L 1745« og paa et Anker paa Østmuren »S L 1745«, aabenbart to Brødre, som har smedet dem.

En Undersøgelse af en Kirke, som den, der her er forsøgt, er et meget omfattende Arbejde, som en enkelt Mand ikke kan gennemføre uden Assi-

stance. Men den har jeg ogsaa haft fra mange Sider. At takke dem alle er ikke muligt her, det vil føre for vidt! Der er vel ingen, der vil tage mig det ilde op, hvis jeg undlader det, og nøjes med at

Fig. 17. »Assistenterne« ved Møntfundene.

takke de Børn, som en kold og mørk Vinterdag hjalp Pastor Holdt og mig med at finde de mange Mønter i Koret. Deres Billede skal ogsaa med, selv om de har rystet lidt paa Grund af Kulden og Billedet derfor er blevet lidt uskarpt. Det er dem, der engang i Fremtiden skal være »Murankre« for den gamle Kirke.

Småstykker

En notits om Frederik Lützow til Visselbjerg

Om de gamle adelsfolk, der i tiden før ca. 1700 sad på de vestjydske herregårde, ved man som regel ikke andet, end at de har levet, har giftet sig, sat børn i verden, ført proces med deres bønder og præster og er begravet i deres sognekirke, hvor en rosende inskription stadig holder deres minde i live.

I Alslev kirke ligger bl. a. *Frederik Lützow* til Visselbjerg begravet. Han døde 1680, og på en messingplade i kirkens kor hedder det om ham, at han havde »fra Barns Been af sig beflittet Gud over alle Ting at elske, frygte og tiene.« Et uventet fund viser, at det næppe er tomme ord.

I Landsarkivet i Odense opbevares siden 1907 det bibliotek, som stifterinden af det adelige jomfrukloster i Odense Karen Brahe († 1736) havde samlet sig. Det består af ca. 3400 trykte bøger, hvoraf flere store kostbarheder, samt en værdifuld håndskriftsamling på godt halvtredie hundrede numre.

Blandt disse håndskrifter er der et stort manuskript i kvartformat indbundet i læder med guldsnit. På bindet står årstallet 1668 og initialerne F.L. Det består af 240 tæt beskrevne sider. Det er af-

fattet på tysk, sirligt skrevet med sort, rødt og grønt blæk, og forneden er dateret »Visselbjerg, den 22. februar 1669, enfoldigt påbegyndt i barnlig guds frygt«. Det er skrevet med Fredrik Lützows egen hånd og er delt i forskellige afsnit. Det første er en passionsandagt, en andagt til Jesu lidelse, påbegyndt fastelavnsmandag 1669. Fastetiden igennem har Lützow omtrent daglig skrevet et lille stykke i sin bog med betragtninger over lidelseshistorien, og hver dag ender han med et Vater unser.

Påskedag den 11. april 1669 har han på samme måde påbegyndt en påskeandagt. Den efterfølges af en Kristi himmelfarts andagt, og der sluttes med en pinseandagt, der strækker sig over mange dage, alt sammen fra 1669.

Året efter, 1670, har Frederik Lützow benyttet de tre pinsehelligdage til at holde og nedskrive en ny pinseandagt. Og endelig har han noteret, at han i 1676 atter har overvejet sin passions- og påskeandagt, og yderligere tilføjet en ny andagt til de tre bods-, faste- og bededage, som kongen havde påbudt afholdelsen af 2., 9. og 16. juni, »eftersom Guds retfærdige Vredes Riis sig endnu i alle Hjørner i adskillige Maader lader see.«

Om Lützows andagter er et originalt arbejde eller er en afskrift eller et udtog af et eller andet udenlandsk værk, er vanskeligt at afgøre.

Hvorledes hans manuskript er havnet på Fyn, er ikke godt at sige. Måske kan Karen Brahe have erhvervet det af hans søn major Johan Christopher Lützow, der en tid lå i garnison i Nyborg, og hvis hustru var fra Fyn.

I alt fald vidner det gamle håndskrift om stort kendskab til skriften og megen guds frygt, og det

tillader os at få lidt personligt kendskab til en af de gamle herremænd, som vi ellers næsten kun kender af navn.

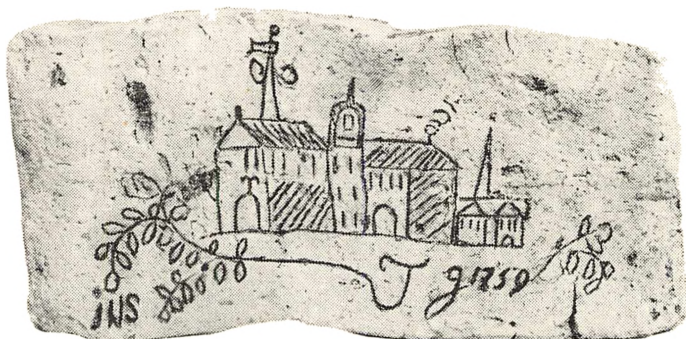
Carl Lindberg Nielsen.

En mursten

Efter Herregårdsbranden på *Nørholm* i dette forår blev der under oprydningsarbejdet af to Thorstrupmænd Joh. Nielsen og Hans Thomsen fundet en interessant mursten, som havde været indmuret i den brændte bygning.

Murstenen var en almindelig helbrændt sten, der før eller under brændingen var blevet krum af tryk. Stenens sideflader samt de to lange smalsider er forsynet med indridsede tegninger og indskrifter, der optrukket med lidt farve fremtræder som vist på vedføjdede billeder. Den ene side viser en herregård. Der ses to fløje, to stokværk høje med højtsiddende vinduer og hver fløj med sin port eller indgangsdør. Den ene fløj, hovedfløjen, er forsynet med et spir, prydet med jernkruseduller. De to fløje står vel nogenlunde vinkelret på hinanden og er forbundet med et temmelig højt tårn, der vel har rummet vindeltrappen. Det har ingen port til gårdsiden, men er øverst oppe forsynet med en luge under det lille spir. Tårnet er trukket skævt, måske skyldes det tegnerens ubehjælpsomhed, men kan måske også være fremkommet under stenens krumning. En mindre bygning med spir

kommer til syne bag hovedbygningen. Under tegningen står: Tg 1759. Om T'et er et virkeligt T eller hører med til nogle bladslyngninger, er ikke let at sige. I hjørnet til venstre står: I N S. Det er

Tegninger på en mursten fra Nørholm.

nok tegnerens initialer, så han har antagelig heddet Jens Nielsen.

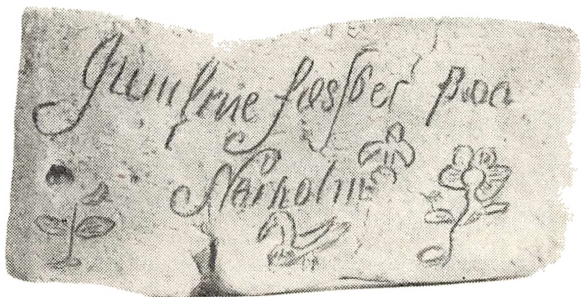
Omme på stenens modsatte flade står: Jumfrue fæssber på Nørholm. Desuden er her blomster og blade samt en fugl.

Man kender ikke noget til en jomfru med dette mærkelige navn. Er det et spottenavn, kælenavn, rigtigt navn, tankeløst kradseri eller en fejlskrivning, f. eks. for Jesper? Det kan næppe afgøres.

Mest interesse knytter sig til tegningen af herregården. Er det et blot og bar fantasiprodukt, en herregård i al almindelighed, eller er det Nørholm, som nævnes på stenen, til hvis bygning stenen blev lavet, og på hvis teglværk den utvivlsomt er forfærdiget?

Skulle det være et billede af Nørholm, har det sin Værdi, da der — så vidt jeg ved — ikke findes noget billede af gården før A. C. Teilmanns tid.

Ifølge S. Nygaard i »Danske Herregaarde« og H. K. Kristensen i »Øster Horne Herred« opførte Iver Vind, der ejede Nørholm 1631—58, en ny hovedbygning paa 4 fag 8 alen højt under loftet, bygget

Indskrift på en mursten fra Nørholm.

med kvadersten fra grunden af kælderen indtil vinduerne. Bygningen lå orienteret nord-syd. Desuden nedbrød han hovedbygningen på Agerkrog og flyttede den til Nørholm som en nordfløj. Endelig tilbyggede han en kortere østfløj. De to sidste fløje var af bindingsværk. I Fr. Lassens tid (1706—26) blæste østfløjen ned i voldgraven. Samtidig skulle han have nedbrudt den øverste etage af nordfløjen. 1756 stod der tillige et hus i borgegården, det var på 17 fag og havde borgestue m. m.

Vil vi nu prøve på at finde overensstemmelse mellem disse oplysninger og billedet, må fløjen til venstre være Vinds vestfløj og den anden nordfløjen, mens de mindre bygninger måske betegner huset med borgestuen. Dette stemmer helt godt overens.

Imidlertid er der to ting, der taler imod, at det er det gamle Nørholm: Nordfløjen har to etager på billedet, den øverste skulle forlængst være taget

ned. — Der findes ikke oplysninger om, at Nørholm havde noget trappetårn. Selv om oplysningerne kan være ufuldstændige, tør man dog ikke med sikkerhed sige, at tegningen viser Nørholm.

1754 indrettede A. C. Teilmann et teglværk på Stundsigt mark. Her findes nu en dam, kaldet

Bladranke på murstenens endeflade.

»Abrahams dam« efter natmanden Abraham, som en tid boede her.*) Her i den store teglovn må murstenen være blevet til. Den opbevares nu hos ejeren Johannes Nielsen, Thorstrup, der har været så imødekommende at give tilsagn om, at den engang skal komme på Varde museum, hvor der i forvejen opbevares flere ting fra Nørholm.

H. Øllgaard.

*) Meddelt af lærer Hennebjerg, Horne. Se endvidere H. P. Hansen: Natmandsfolk og Kjæltringer. H. K. Kristensen: Ø. Horne Herred, 129 o. fl. steder.

Mindeord

Kunstmaler Niels Holbak

Den 14. Februar døde Kunstmaler *Niels Holbak* i sit Hjem i Stormgade i Esbjerg. Og den 19. Febr. blev han jordfæstet paa Thorstrup Kirkegaard paa det Sted, han og Fru Holbak selv havde valgt sig som Gravsted i Læ af den gamle Graastenskirke.

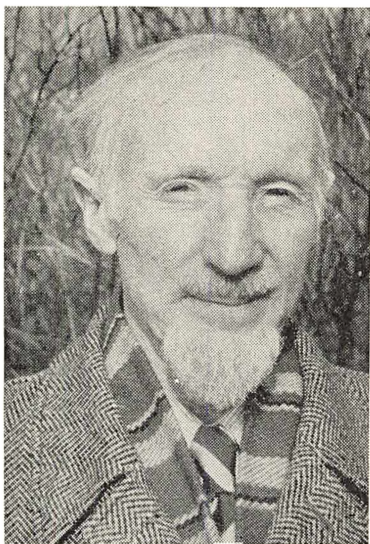
Niels Holbak er født den 9. Febr. 1884 i et Haandværkerhjem i Tistrup. Hans Far var Smed og kendt som en dygtig og solid Haandværker, men ellers var Forslægten Bønder i mange Led, noget, der tydeligt prægede Holbaks Kunst og hans Indstilling og Væremaade Livet igennem. Han havde Bondesind med Kærlighed til Jord og Dyr og ejede en dyb Fortrolighed med Aarets skiftende Tider og Vejr.

Tidligt kom Niels ud at tjene som Hjorddreng og oplevede baade Hjemveens Knugen og Hjemkomstens overvældende Glæde. Saadan var Vilkaarene den Gang for de fleste Haandværkerbørn. Var det ikke altid lige let, saa gav det en Opøvelse i Selvhjælp og Selvstændighed, som tit senere i Livet var en stor Hjælp. Og saaledes i en tidlig Alder at se Hjemmet paa Afstand ude fra og maale det med andre Forhold gav det en ny og øget, ligesom mere inderliggjort Værd.

Holbak har i sin sidste Digtsamling: »Sownfolk«

baade i Digt, Prosa og Streg skildret en saadan lille Purks Udfærd og Hjemkomst.

Drengen Niels viste tidlig en stærk Lyst og Trang til at tegne og male paa hver en Stump Papir, han fik Fingre i — drømte Drengen kanske allerede den

Niels Holbak.

Gang om at blive Kunstner? — Næppe. — Kunstner var et mærkeligt Ord og en endnu mere mærkelig Haandtering, som man knapt vidste, hvad var eller kunde føre til. Til at leve af egnede det sig vist slet ikke!

Men et rigtigt Haandværk var værd at lære, det kunde ingen tage fra een. Niels valgte Malerfaget, det var ligesom nærmest i Slægt med det, han endnu dunkelt og famlende drømte om: Farver, Linjer, Former, der fæstnede og gengav det, man følte Glæde i Sindet ved at se og leve sig sammen med.

Han lærte Faget i Tistrup. Som Svend rejste han til Esbjerg og kom her til at gaa paa teknisk Skole, hvor Maleren Jørgen Hansen var Forstander og Lærer. Og med denne ejendommelige Mand som Lærer og Ven klarede efterhaanden for den unge Holbak ikke blot hans Kunstnerkald, men ogsaa Vejen frem mod Maalet. Han rejste til København, og mens han som Malersvend arbejdede for Udkommet, gik han dels paa »Den tekniske Skole«, dels paa Sophus Vermehrens Malerskole.

Men for bedre at afklares og finde sig selv og sit Staasted maatte han ud og have Hjemlandet lidt paa Afstand, se det ude fra og mærke Sindets Bundredhed til Slægt og Stavn — ligesom Hjorddrengen i sin Sommertjeneste blandt fremmede lærer dobelt at skønne paa sit Barndomshjem.

1909 rejste Niels Holbak til Finland, hvor han et Aars Tid dels tog Undervisning paa Atheneum i Helsingfors og dels malede paa »Svenska Teatret.« Han naaede ogsaa at faa to af sine Arbejder udstillet paa Atheneum.

I 1910 vendte han igen tilbage til København, hvor han i de følgende tre Aar gik paa Kunstakademiet med Profess. Tuxen og Rostrup Bøyesen som Lærer. En Tid tog han ogsaa Uddannelse som Modellerer.

Det var saaledes med en grundig kunstnerisk Uddannelse bag sig, Niels Holbak som 30-aarig forlod Akademiet og vendte tilbage til Esbjerg. Men eet er at være Kunstner, noget andet er at leve af at være Kunstner. Det skete, at Haandværkeren maatte bjærge Udkommet, for at Kunstneren kunde faa Tid til at skabe. Og her maa det nødigt forties, hvilken uvurderlig Hjælp og Støtte gennem disse første vanskelige Aar, Holbaks dygtige og tro-

faste Hustru, Karen Holbak, f. Østergaard, var for sin Mand.

Fru Holbak var Lærerinde, og efterhaanden kom Holbak ved Siden af sin Kunstnergerning ogsaa ind i en omfattende Undervisnings- og Lærervirksomhed. Han blev i 1916 Lærer ved teknisk Skole i Esbjerg. 1922 Leder af Malerdagskolen og 1930 Tegnslærer ved Esbjerg Statsskole.

Her skal ikke forsøges en Vurdering eller kritisk Gennemgang af Niels Holbaks Indsats som Kunstner. Det faar være nok at sige, at de Egenskaber, der prægede Holbak som Menneske: Ægthed, Redelighed og et lyst, opladt Sind, ogsaa giver Præg til hans Kunst.

Holbak har valgt sine Motiver fra mange Egne af Danmark og fra Finland. Men det vestjydske Land med dets Udsyn, de afdæmpede Farver og den blæsthøvlede Plantevækst var dog det Omraade, han stadig vendte tilbage til. Her havde han den dybeste Indføling og fandt ægte og gribende Udtryk for baade Landets Væsen og Egenart og for sit eget Sinds Samhør med Land og Folk.

Allerede tidligt var Holbaks historiske Sans vakt. Eller rettere: den Del af hans Væsen, saaledes som den næsten altid ligger i Bondesindet som en Undertone: Vi er i Samhør med Slægter, baade dem tilbage i Tiden, vi kan lære af, og dem fremefter, vi skylder Arv. Uden at Holbak ret tit direkte brugte historiske eller kulturhistoriske Motiver, kan vi dog sige, at den historiske Sans og Indføling er den inderste Nerve i hans Kunst.

Fordyber man sig i hans vestjydske Landskaber, opdager man, at han ikke nøjes med at opfatte og gengive det, som i Øjeblikket er, men ogsaa meget af det, som var: et stærkt i sig selv hvilende Land-

skab, der fortæller mere om Ælde og Fortid end om Øjeblikkets kortfristede Iklædning. Og de bedste af Holbaks Figurbilleder er de, hvor den gamle og den yngste Slægt mødes: »I Bedstefars Værksted« — »I Bedstemors Stue«, og fl.

Og gennem et Par af sine Billeder, der hører til hans bedste og mest særprægede Værker med en ejendommelig Lysvirkning gennem Aftendunkelheden, fortæller Kunstneren direkte Kulturhistorie: »Jydepottebrænding« og »Aften ved Sct. Thøgers Helligkilde.« De sidstnævnte Billeder, der i 1951 eller 52 var udstillet paa Charlottenborg, vakte endog Opmærksomhed i Udlandet og blev fordelagtigt omtalt i franske Kunsttidsskrifter.

Det faldt af sig selv, at Niels Holbak kom med i Arbejdet inden for »Historisk Samfund«. Og selv om han ikke direkte har leveret Bidrag til Aarbogen, har han paa mange andre Maader været med i Arbejdet. Han har saaledes i en Aarrække været Samfundets Revisor, har holdt Foredrag, har lavet Udkast og Tegninger til de Mindesten, Hist. Samfund lod rejse. Det var ogsaa Holbak, der modellerede det Relief, som støbt i Bronze pryder den Mindesten for Poul Bjerge, Hist. Samfund lod rejse i Ølgod.

Efter en meget svær Operation Sommeren 1953, syntes Holbak godt paa Vej til at rette sig op og finde sin tidligere Arbejdsevne og sit glade Humør. Saa kom det, Tilbageslaget, som Lægerne havde regnet med. Og hen paa Efteraaret 53 stod det klart for Familien, Vennerne og for Holbak selv, at han kun havde kort Tid tilbage at leve.

Uden Ynk eller Sentimentalitet erkendte Holbak selv Virkeligheden, ordnede sit Bo og gjorde sig rede til »at rejse hjem«, som han selv udtrykte det.

Han delte bl. a. ud af sine rige Kunstskatte til Slægt og gode Venner. Ogsaa Historisk Samfund havde han i Tankerne med en god Gave: H. F. Feilbergs nu sjældne og værdifulde »Jydske Ordbog« i 4 Bind. Det Værk vil tit være en god Hjælp for Redaktør eller Formand.

Og de inden for Hist. Samfund, der i kommende Tid bruger denne Ordbog i deres Arbejde, vil sikkert tit med en taknemmelig Tanke mindes Giveren og de Værdier, han baade som Kunstner og Menneske har sat ind i Tilværelsen.

For saa beskeden og stilfærdig Niels Holbak end færdedes, er der dog en meget mærkbar tom Plads efter ham. Ikke mindst inden for Hist. Samfund vil han savnes. Han har med sit friske Væsen parret med roligt Omdømme tit fundet frem til en god Løsning for Spørgsmaal, der laa for. Og med sit lyse, aabne Sind og sin stærke Tro paa Godhedens Magt, har Niels Holbak lyst op inden for Kredsen, hvor han færdedes.

Vi er mange, som skylder ham Tak!

Salomon J. Frifelt.

P. M. Gundersen

Den 16. November 1953 døde *Peder Marinus Gundersen*, Esbjerg. Han var født i Vejers i Oksby sogn den 2. oktober 1871 og tilhørte en slægt, der gennem flere led har haft hjemme i Oksby, Ål og Janderup sogne. Hans hustru overlever ham.

Hans mor var espige, og tidligt blev han fortrolig med fiskeriet. Som 8-årig kom han ud at tjene, var en tid landmand, men blev brolægger og flyttede ca. 1900 til Esbjerg. — Han glemte ikke

søen. I sine senere år færdedes han næsten daglig på havnen. Han glemte heller ikke sit fødesogn og det ejendommelige liv, der levedes derude i »æ hjærre«. Hans stærke sans for fortiden gjorde, at han blev et af Historisk Samfunds mest trofaste medlemmer. I mange år var han samfundets repræsentant i Esbjerg, uddelte årbogen, agiterede og skaffede os mange nye medlemmer.

Hvis ikke sygdom hindrede ham, var han altid en interesseret deltager i vore møder. Og han skrev en række fortrinlige afhandlinger til vor årbog, tildels efter redaktionens opfordring, i 1940: En aflægtskontrakt, i 1941: Skælgravning i Vadehavet, i 1947: Bærsamling i Eventyrets land, i 1948: Blåmuslingskrabning, i 1951: Klitfårene i Ho-Oksby sogne, og nu i år bruger vi hans sidste større arbejde: Ravsamlere. Den sidste afhandling hviler en del på skriftlige kilder, men ellers er det hans dybe fortrolighed med livet i vestersognene, ældre folks fortællinger, vist navnlig hans moders, der gør hans arbejder så interessante og værdifulde. De er ikke blot materialesamlinger, rå gengivelser af folks fortællinger, men fremtræder i en gennemarbejdet fremstilling også med hensyntagen til trykt litteratur om emnerne.

Hans kærlighed til fødesognet bevirkede, at den samling til Oksby sogns historie, han efterhånden havde skaffet sig, og som han omhyggeligt ordnede i en lille kiste, efter hans død blev overgivet Ho-Oksby sogneråd, som værner om den, til den engang kan tjene som bidrag til en sognebog.

Også vort Samfud betænkte han med gaver. Således skænkede han os Kromanns store værk om Fanø, der efterhånden er ved at blive en sjældenhed. Endvidere har han ved en i 1949 indgået

overenskomst med Ho-Oksby sogneråd bestemt, at hvad der måtte blive tilbage af et oprindeligt beløb på 1000 kr., udsat til vedligeholdelse af hans forældres gravsted, 15 år efter vedligholdelsespligtens ophør, om ikke før, tilfalder Historisk Samfund for Ribe Amt.

Gundesen var en fornøjelig og trofast ven og en hyggelig arbejdsfælle. Han var vort samfunds æresmedlem og en af dets velgørere. Æret være hans minde!

H. K. Kristensen.

Thomas Uhre og hans samling

I *Tistrup* nye store og smukke skole, hvor også sognerådet har lokaler, vil der blive installeret en sjælden samling, skabt ved én mands virke.

Manden er *Thomas Thomsen Uhre*. Han tilhørte en gammel vestjysk slægt, der har mange medlemmer på vor egn, og som har spillet og stadig spiller en fremtrædende rolle her.

En stærk kærlighed til denne slægt og dens hjemstavn var drivfjederen for Thomas Uhres samlerflid. Det var hverken fortjeneste eller ære.

Han er født d. 11. december 1874 på Uhre Nygaard i Tistrup sogn som søn af gårdejer Jeppe Thomsen og hustru Kirsten Nielsen. Han døde påskemorgen 5. april 1953 og ligger begravet i sin bedstefars Thomas N. Uhres familiegravsted på Tistrup kirkegård.

Allerede som barn var Th. Uhre besjælet af en umættelig kundskabstrang. Den gav sig udslag på mange måder, således var han som dreng med sin fader til marked i Varde; for sine sparepenge købte

han der en tyk danmarkshistorie. Allerede da havde historien grebet ham, og han ville vide mere, end han hørte i Skolen. Sammen med denne trang havde han en stærk udlængsel. Derfor tog han som

Thomas Uhre.

17-årig tvært imod tidens skik, plads hos en frøavler på Østkysten, men historien fulgte ham, så da han på rejsen kom i nærheden af Skanderborg, nynnede han: »I Skanderborg enge alt ved den blanke sø.« Ja, her er netop noget af charmen for den historisk interesserede: han rejser aldrig alene, for ham har hver plet fået stemmer!

Th. Uhre lærte sig selv både tysk og engelsk, så han efter et par vintres ophold på Askov var ret perfekt i begge sprog, især i engelsk. Med tiden samlede han sig mange engelske bøger, der var billigere end danske. Desværre brændte de, da fædrehjemmets stuehus lagdes i aske. Udlængselen

førte ham på rejser i Norge, Sverige, Tyskland og navnlig England, hvor han var et års tid.

Han var landmand og måtte holde sig fra bøgerne gennem landmandens dengang så lange arbejdsdag, alligevel er han vist sjældent gået i seng uden først at have læst et stykke. Som ung ville han da også have været til bogen, men faderen syntes ikke, han kunne se udvej dertil med en børneflokk på ti. Flere kunne jo få lyst dertil, og der måtte ikke gøres forskel. Efter en god landbrugsmæssig uddannelse, både teoretisk og praktisk, købte han i en noget fremskreden alder en gård. Men efterkrigstidens dårlige tider og vel også hans lidt upraktiske tilsnit gjorde, at han efter få års forløb solgte gården. Derefter var han nogle år kontrol-assistent, men fik så plads på herregården Sparretorn på Fyn, hvor han i 7—8 år var staldkarl og passede ca. 30 heste. Senere tog han en lettere plads nærmere Odense og lejede til sidst en lejlighed i denne by.

Han forblev ugift, og med sine spartanske fordringer kunne han få sine fornødenheder klaret ved nogle få timers dagligt arbejde som regnskabsfører og hybud i et pensionat. Herved fik han megen tid til overs til læsning på biblioteket, hvis mest trofaste gæst han var.

Det var navnlig historien, der trak ham.

Senest 1910 begyndte han at arbejde på Landsarkivet i Viborg og derefter på arkiver og biblioteker i København. Efterhånden tog denne interesse ham fangen i den grad, at man kan sige, at de sidste 20 år af sit liv ofrede han næsten helt på dette studiums alter. Han var ikke nogen hurtig arbejder, men i kraft af sin udholdenhed opnåede han betydelige resultater. Gennem mange år har

jeg jævnlig truffet ham på både Landsarkivet og i Rigsarkivet. Jeg mindes ham tydeligt de første år, når han kom i et sæt beskedent gråt tøj, i grå gymnastik- eller lærredssko og med en lille voksdugskuffert i hånden. Senere så man ham i pænt mørkeblåt tøj, men stadig med en lille kuffert, undertiden også med en større mappe. Disse kufferter sammen med kasser og æsker rummer de tusinder af sedler, hvorpå han nedskrev sit stof, og han opbevarede dem omhyggeligt ordnet i to trækister.

Skønt han ikke hørte til de meget talende og med tiden blev tunghør, talte vi gerne sammen. Vi havde fælles interesser, var begge vestjyder, og det var vort Vestjylland, vi begge ville gøre opdagelser i. Han skrev først og fremmest personalhistorie, men slægtens gamle gårde havde også hans interesse.

Som nævnt skrev han sine optegnelser på sedler og sammen med avisudklip o. lign. anbragtes de i læg, systematisk ordnet. Endvidere er der i samlingen notesbøger og kvarthæfter fulde af afskrifter. Dernæst har han udarbejdet store oversigter i folio over de forskellige slægter, han arbejdede med, og der er bidrag til en gård- og sognehistorie for Tistrup sogn og langt længere ud.

Th. Uhre var ikke historieskriveren. Han var samleren. Han har vist ikke selv offentliggjort noget. Men der er utvivlsomt flere, der har fået oplysninger hos ham, det gælder navnlig bogen om Starbæk Mølle-slægten. Også stykket her i årbogen om helligbrøde hviler væsentlig på hans samlerflid.

Efter hans død har hans familie besluttet at stille hele samlingen til rådighed for alle interesserede. Slægten har overdraget den til Tistrup kommune, der installerer den i kommunekontorets brandfri

arkivrum, og ved hjælp af sognebibliotekaren og et vejledende register udarbejdet af undertegnede vil samlingen fremtidigt kunne benyttes på Tistrup biblioteks læsestue, der ligeledes findes i den nye skole.

Derved har både slægten og hjemsognet sat den gamle samler et smukt og levende minde. Hans arbejde kommer ikke til at ligge som en støvsamlende død skat, men vil — så vidt den strækker — tjene hver, der søger viden om Tistrupegnen og dens slægter.

H. K. Kristensen.

Litteratur om Ribe amt

Et storværk om vor egns natur, folk og historie

Et herligt værk om vor egn er lige udkommet i disse dage. Det er 3. bind af »*Danmark før og nu*«, redigeret af professor *Johannes Brøndsted*, stadsarkivar *Svend Aakjær* og cand. mag. *Jens Sølvsten*. Det behandler Ribe og Ringkøbing amter samt Sønderjylland. Det er ikke nogen Trap, men i anlæg snarere en afløser af *Daniel Bruun*: *Danmark, Land og Folk*. I store afsnit gives en levende beskrivelse af *Natur og landskab* ved *Viggo Hansen*. Det er egnens geologi her behandles, bakkeølandet, klit og lagunelandskabet, marsk og vader, fjord- og indre landskaber. Kyndigt og dygtigt behandler *Svend Aakjær Gejstlig og verdslig inddeling* samt *Stednavne*, mens *Johan Hvidtfeldt* behandler *Historiske tildragelser*, vor egns skæbne i lyst og nød lige ind til befrielsen. *Elise Thorvildsen* tager sig af *Oldtidsminderne*, mens andre specialister, *Elna Møller* og *Erik Moltke* skriver om *Kirkerne* med herlige billeder af de rigeste og skønneste ting blandt de skatte, egnens kirker rummer. *H. V. Gregersen* viser os *Herregårdene* og skildrer tillige herregårdsslægterne og *Peter Michelsen Byggeskik på landet*, *Svend Christiansen* behandler *Næringsliv og samfærdsel* og *Anders Bæksted Træk af åndslivet*.

Derefter går værket over til, hvad man kan kalde 2. del: Beskrivelsen af købstæderne. *H. P. Hansen* skriver om *Herning*, *Esbern Jespersen* om *Holstebro*, *H. V. Gregersen* om *Lemvig*, *Struer* og *Åbenrå*, *Joh. Smith* om *Ringkøbing*, *Arne Sundbo* om *Esbjerg*, *H. K. Kristensen* om *Ribe*,

C. Lindberg Nielsen om Varde, Olav Christensen om Haderslev, J. Raben om Sønderborg, Peter Kr. Iversen om Tønder og Højer, Hvidtfeldt om Christiansfeld, Løgumkloster, Augustenborg og Nordborg, mens H. K. Kristensen og Aage Bonde sluttelig giver kortfattede herredsbeskrivelser (landkommuner). Endelig er bogen forsynet med kort og stedregister.

Et væld af oplysninger og viden myldrer frem af denne bog. Og så er der endda grund til særlig at fremhæve den som et herligt billedværk, hvis redaktion er forestået af *Olaf Olsen*, der også har forfattet billedteksterne. Her er en rigdom af dejlige billeder, hvoraf mange er nye og sjældne. — To tidligere bind har behandlet Nordjylland og Østjylland på en lige så charmerende og grundig måde.

Skads herreds tingbog

Det nyoprettede »Udvalg for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie« har med prisværdig hurtighed påbegyndt udsendelsen af en række tingbøger, heriblandt tingbøger fra *Skads herred*, nemlig for årene 1636—40.

Meningen er, at den første tingbog skal gengives fuldstændig og bogstavret, mens der i de følgende bind foretages en begrænset beskæring. Det er *Poul Rasmussen*, der udgiver værket fra Skads under tilsyn af *C. Rise Hansen*. Udgaven vil sluttelig blive forsynet med navneregister og anden vejledning.

Selv om det foreliggende 1. hæfte kun omfatter tiden fra snapsting til 15. marts 1636, giver det dog et tydeligt indtryk af, hvad en tingbog indeholder og har at byde på.

Vi får besked om tidens retspraksis, om »de 8 mænd«, om høringer og nævningerne, om hvem der er skriver, ride- og delefoged og selvfølgelig herredsfoged, og det oplyses endogså, at *herredsfoged Niels Olufsen* fra *Tjæreborg* blev slået ihjel i Viborg. Men ellers tropper herredets folk jo op med handeler og arvesager, med gæld og pantsætning, skænderi og slagsmål, ordning af fællesskabets forhold, med »spøgerj oc spådom«, her kommer forarmede folk og »visse bud« fra velbyrdigt folk på egnens herregårde. Snart er sagerne udpenslet i de mindste enkeltheder, snart så kortfattede, at vi gerne ville vide mere,

som da fogden »fandt Thøste Sørensen i Hjordkær til at fød og forsee sin hustru.«

Vi møder folk fra næsten alle landsbyer og enkeltgårde i herredet, så tingbogen er også en vigtig kilde for slægts-historikere — man havde da heller ikke andre skifteprotokoller dengang — ja, en forsker har sagt, at det er »den eneste virkelig betydelige kilde til oplysning om bondens liv og færd«. Sandt er det i alt fald, at intet sted kommer fortidens jævne folk os så nær som i tingbogen. Hvilket væld af oplysninger om egnen og egnens folk kan vi, og navnlig Skads herreds beboere, ikke hente i den række retsprotokoller, hvis udgivelse nu er begyndt! Og selv om vi døjer med det gamle sprog og den gamle bogstavering, er arbejdet med læsningen jo for intet at regne mod selv at skulle tyde den vanskelige skrift på tingbogens ru blade.

Vi må derfor være udvalget taknemlig for, at det netop har valgt en række af vort amts tingbøger til offentliggørelse. Vore medlemmer kan få bogen til en favørpris ved at indsende vedlagte bestillingskort.

— — —

I *Geografisk Tidsskrift*, bd. 52, findes flere afhandlinger af stor interesse for vort amt. Det er et dobbelt bind, tilegnet *professor Niels Nielsen* på 60-årsdagen, 3/10 1953, den mand, hvis navn vil være alle vore læsere velbekendt for hans oprettelse af *Skallinglaboratoriet* og for de resultater, der er opnået derfra. Flere afhandlinger behandler da også Skallingområdet, således *Kaj Hansens* om »*The Sediments and the Transport of Debris in the Grådyb Tidal Area*,« *Johs. Iversens* om »*The Zonation of the Salt Marsh Vegetation of Skallingen*«, der slår fast, at marskvegetationen på Skallingen er meget ny, først begyndt omk. 1900, og *Børge Jacobsens* om »*Landskabsudviklingen i Skallingmarsken*«, der bl. a. viser, at *Axel Jessens* antagelse af, at gamle marskområder over højvandslinien er blevet hævede, ikke er rigtig, eller at hævnningen i alt fald er af ringe omfang. *Ellinor Bro Larsen* fremlægger »*Successionsstudier i et havrendingsområde, Skomager-sletten*«, og klargør, hvordan slettens dyrebestand (biller), der overvintret i tuer i den navnlig om vinteren ofte overskyllede slette, forandres og får udpræget salttolerante dyr, efterhånden som sletten siden bygningen af cementvejen atter bliver mere saltholdig. *Aage Aagesen*

skriver om »*A Geographical Study on the Population of the Danish Northfrisian Islands*« og giver indgående oplysninger om øernes befolkningsforhold, bl. a. ses, at 69,2 % af beboerne i Sønderho, Mandø og Rømø er født på disse øer, mens de øvrige først og fremmest er kommet fra fastlandets nærmeste dele samt fra København og Århus, men også fra andre steder i landet og fra udlandet, navnlig fra Tyskland. N. Kingo Jacobsen skildrer »Mandø« og især næringslivet. Kildefortegnelsen viser, at Johanne Niensens udmærkede afhandling om øens folkeliv er undgået forfatterens opmærksomhed. Iøvrigt er der smukke mindeord af Axel Schou om statsgeolog Axel Jessen, der gennem sine kortbladsbeskrivelser har ydet så væsentlige bidrag til vort amts geologi. Schou fremhæver en række af de videnskabelige resultater, Axel Jessen nåede.

Museumsinspektør, dr. Otto Norn har i »*Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*« 1953 skildret Niels Langes og Abel Skeels gravmæle i *Hunderup kirke*, dette skønne renaissancearbejde i marmor og alabast, udført i Antwerpen af Cornelis Floris og mindende forbavsende om Herluf Trolles og Birgitte Gjões. Dr. Norn fortæller kort om monumentets barbariske nedbrydning, hvordan det »sattes til vægs« og nu atter rekonstrueredes og genopstilledes. (Sml. Fra Ribe Amt 1908, 82 ff.)

Arne Sundbo har i »*Personalhistorisk Tidsskrift*« 1953 skrevet »*Ritmester Jens Kaas*«, en meget bred afhandling, så en mængde af datidens personer passerer revy. Han mener Jens Kaas er en søn af Otto Kaas til Hindø og senere Nandrup på Mors. Også Otto Kaas' efterslægt, af hvilke der lever flere medlemmer i Varde, behandles. Selv boede Kaas en tid på *Røj i Gesten* og senere i *Hyllerslev ved Varde*, hvor han døde 1727. Forøvrigt bærer afhandlingen med god grund undertitlen »Ryttertjeneste i det 17. århundrede«. — I samme tidsskrift har dr. Bjørn Kornrup gengivet: »*En skolemands levnedsoptegnelser*«. Det er C. M. Krarup, der blev rektor i Ribe 1874, og som var så nær »idealet af en skoleleder, som noget menneske kan være.« Endvidere har Jørgen Swane — ligeledes i *Personalhist. Tidsskrift* — skrevet: »*Lidt om Amtsforvalter Lauritz Christensen*«. Amtsforvalter over Riberhus amt 1751—92. Han giftede sig til velstand, forstod udmærket

at administrere pengene og er bedstefar til den kendte politiker Baltazar Christensen.

Marius Jager Andersen har udsendt et tillæg til slægtsbogen om »*Anders Hansen og gamle Niels Andersen*« og fortæller, hvad der er sket med slægten siden 1947. — *Klara Sørensen* har atter skrevet en smuk lille personalhistorie: »*Til Minde om Kristiane og Niels Christian Sørensen*«; det omhandler denne gang hendes mands slægt og er lige så indtagende skrevet som bogen om hendes egen slægt.

I »*Kuml*« 1953 har *Niels Thomsen* skrevet en værdifuld afhandling »*Om en vestjysk stald*«. Stalden er del af et oldtidshus, udgravet af N. Thomsen og Bue Kaae med hjælp af elever fra Esbjerg aftenseminarium. Huset er fundet i *Boldesager* og er fra ældre romersk jernalder. Der er brolægning i stalden med en grebning midt igennem ligesom i Kjærsing og Vognsbøl (se *Fra Ribe Amt* 1933, 3; 1949, 204). Denne Esbjerggruppe med staldbrolægning og grebning er foreløbig enestående. Thomsen venter, at der ved marskegnene syd for Esbjerg i det sparsomt undersøgte Sønderjylland skulle vise sig tilsvarende. Det er højst sandsynligt, her hvor kvægholdet var vigtigt. Han minder endvidere om, at netop Esbjergegnen har været nordgrænsen for den nordfrisiske bygningsmæssige impuls. Friserne har dog næppe, da disse huse byggedes — før folkevandringstiden — givet impulser så langt mod nord. Det er jo først 857 nordfrisernes indvandring i Sønderjylland begynder.

I »*Skovbrugstidende*« 1954 har klitplantør *Ejvind Christensen* skrevet »*Klitplantningen og dens mænd gennem 100 år, 1853—1953*«, en afhandling, der er af stor interesse for læsere i vort amt.

Også julehæftet »*Mågen*« må nævnes med sit sædvanlige folkemindestof. — I rækken »*Industri, Haandværker- og Arbejderundersøgelserne*« har Nationalmuseet udgivet *T. Tobiassen Kragelunds: »Gamle Vestjyder fortæller om Tegl- og Kalkbrænding.*« På sin kendte populære vis gengiver Tobiassen her, hvad han har samlet sammen om de to emner. Det er forøvrigt ikke bare gamle folks fortællinger, der er også uddrag af enkelte bøger. Her berettes om små bondeteglværker, hvor leret æltes i møddingstedet, og stenene brændtes i en ovn eller grube med

jordvægge, også andre, bedre indrettede værker bliver skildret, ligeledes det strenge arbejde og gode humør, når der var »teglvovnssjov«. Sluttelig fortælles om kalkbrænding af muslinger, både til mørtel og gødning. Når det s. 20 hedder, at T. R. Teilmann, Endrupholm, 1764 anlagde og drev Vestjyllands første teglværk, er dette jo ikke rigtigt. Broderen A. C. Teilmann anlagde 1754 sit teglværk på Stundsigt mark, der årlig brændte 200.000 sten. Og 1724 var der teglværker både i Sønder Farup, Øster og Vester Vedsted og Ydre Bjerrum. De leverede stenene til de nye »hørernes logementer«, den bygning, der nu kaldes »den gamle skole«, som da opførtes lige over for domkirkenes portal. Ved Ydre Bjerrum brændtes der jo sten allerede i middelalderen, og antagelig har de andre værker også længe før 1724 produceret sten. Forøvrigt havde Teilmann-slægten længe før den blev en godsejerslægt, brændt teglsten i Vestjylland. Teilmann er samme ord som Teglmænd, og en sådan mand var netop deres stamfader, nemlig Christen Tegelmester eller Teglmænd i Ribe — forøvrigt af hollandsk herkomst. Han forpagtede Ribe bys teglværk i Ydre Bjerrum, just det, som Tobiassen andetsteds (s. 7) fortæller om. Ikke underligt, at Teilmann-slægten fører teglsten i våbenet.

Hedeselskabets pragtfulde mindebog »*Hedens opdyrking i Danmark*«, der udkom i anledning af indvielsen af Kongenshus Mindepark er et herligt værk, fint udstyr, mange helsides billeder på krideret papir. Det er redigeret af *Har. Skodshøj*, der også har skrevet afsnittet »*En forårsdag på heden*«. Ellers indledes bogen af *Niels Basse*, der skriver »*Kongenshus' historie*«. Iøvrigt har *Rasmus Mortensens* flittige pen præget bogen, idet han skriver »*Hedens historie*«, »*Kvinder og mænd, der gik foran i arbejdet for hedens opdyrking*« (her findes også de folk nævnt fra vort amt, hvis navne mejsledes i sten), og »*Afsluttende omtale af opdyrkingen og dens udøvere*«. Endvidere er der *N. C. Nielsens* vigtige bidrag »*Hedens jordbunds og vegetations forhold*« med opdyrkingens tekniske side samt »*Udviklingen i tal gennem 100 år*«. Det er en værdig pendant til 2-bindsværket »*De danske heder*«, afløseren af den hyggelige og så fortrinlige lille »*Hedebogen*« og *Mylius Erichsens* festlige »*Den jyske hede*«.

1952 afsluttedes værket om *Ribe Katedralskoles Hi-*

storie med et 2. bind, omfattende tiden 1660—1920. Det er ligesom 1. bind udarbejdet af *Bjørn Kornerup*, den store kender af vort lands kirke- og skolehistorie. Det foreliggende bind fortsætter til 1845 (N. P. Thorups afgang som rektor) som en stærkt detaljeret skildring, i væsentlig grad hvilende på arkivmateriale, efter 1845 er historien mest behandlet som en oversigt, og efter skole-reformen 1903 endda nærmest som et rids. Vi møder her en vrimmel af forskelligartede problemer for skolen og dens lærere og elever, både af økonomisk og åndelig art, om stridigheder og skoletugt, skoleformer og kirketjeneste, især dvæles ved dens to guldaldre under Christian Falster og P. N. Thorup. Og, for at nævne et eksempel fra persongalleriet, hvilket gribende billede gives her ikke af biskop Laurids Thura, »Riber Skoles og deres, som derudi lære og læres, hjertelig og til Døden u-afladelige Elskere«, som han med sandhed selv skriver! Et overmåde grundigt arbejde, et fornemt udstyret værk, den gamle skole værdig.

H. K. K.

Virksomheden

Historisk Samfund har haft den glæde at modtage værdifulde *gaver*. Kunstmaler *Niels Holbak*, Esbjerg, skænkede før sin død samfundet H. F. Feilbergs Jyske ordbog I—IV (se side 494) og rentier *P. M. Gundesen* har ikke alene skænket os N. M. Kromanns Fanøs historie I—III, men også testamenteret os resten af et beløb, som f. t. administreres af Ho-Oksby sogneråd (se s. 496). Vi er taknemlige mod disse givere for deres *gaver*. I flere andre historiske samfund eller museer finder man ædle givere, som har stiftet legater eller testamenteret beløb, der gennem tiderne vil bære givernes navne, men hvis renter falder samfundets arbejde tilgode. Det er en selvfølge, at også vort samfund vil tage mod sådanne legater eller *gaver* med megen tak.

Årsmødet holdtes i *Fåborg* den 3. oktober. Formandens, redaktørens og kassererens beretninger og regnskab godkendtes. Under forhandlingerne ankede snedkermester Niels Thomsen, Esbjerg, over årbogens format, som han mente var for lille, ligeledes mente han, at et flottere udstyr ville skaffe bogen større udbredelse, og iøvrigt syntes han, at der anbragtes vel mange artikler under »Småstykker«. I sit svar fandt H. K. Kristensen det betænkeligt at ændre formatet, der er uforandret siden 1903, og de fleste andre amtsårboøger har det samme. Et større format vil blive meget kostbarere, navnlig billedstoffet vil gøre det dyrt. At noget optages blandt småstykker vil ikke sige, at det indholdsmæssigt er småt, det er aldeles ikke nogen degradering, men der kan vindes nogle sider plads, fordi »Smårrer meddelanden« sættes fortløbende. Så længe der ikke er stofmangel, fandt redaktøren det derfor ikke klogt at ændre denne praksis — desuden har man erfa-

ring for, at mange medlemmer læser »Småstykker« først. Redaktøren troede heller ikke, at et flottere udstyr ville give så meget større salg, at de forøgede fremstillingsudgifter derved kunne dækkes. Formanden, Sal. Frifelt udtalte, at et større format var hans ønskedrøm, men heller ikke han troede, det kunne gennemføres af økonomiske grunde. — Valgene var genvalg.

Ved det påfølgende offentlige møde holdt pastor *K. H. Østergaard*, Aastrup, foredrag om sine undersøgelser i Fåborg kirke (se foran s. 454) og viste lysbilleder i tilslutning dertil, og desuden havde han udstillet en del af det fundne materiale. Foredraget fulgtes ligefrem med spænding. Vi fik et stærkt indtryk af det mægtige arbejde, præsten havde udført, og hvilken betydning hans kirkeundersøgelser har for kirkehistorien og middelalderlig arkæologi i det hele taget. Formanden bragte da også pastor Østergaard en hjertelig tak.

Sommerudflugten den 26. juni blev trods det stærke blæse- og bygevejr noget af en oplevelse og havde vundet stor tilslutning. Deltagerne samledes i den skønne Henne kirke, hvor lærer *J. E. Kappelskov* indgående fortalte om den gamle biskopskirke, dens skønne inventar og dens præster. Derpå nød vi kaffen i den hyggelige Kirkeby kro, hvor flere af landets store kunstnere som Valdemar Rørdom og Johannes Larsen har boet. Her gav redaktør P. Friis, Varde, en redegørelse for det storstilede landbrug, der nu drives i den udtørrede Fiil sø. Den blev derefter beset, hvorpå vi tog ind i de ejendommelige løvklitter ved Kærgaard — en af sandflugten begravet egeskov eller rettere egekrat. Stedet blev forevist og forklaret af lærer *Kristensen*, Lunde. Videre gik turen til skrænten mellem Børsmose og Grærup. Netop da lagde solen sit gyldne skær over det ejendommelige og friske landskab, hvor skrænten næsten som en mur og strækende sig både mod nord og syd markerer maksimum for bronzealderens havstigning (se s. 437), og som et skoleeksempel viste os skellet mellem morænelandet mod øst og det unge havland mod vest med Langesø og klitrækkerne ved Grærup strand.

Sluttelig tog man til Vejrs strand, hvor man fik endnu en oplevelse ved synet af et skumklædt hav bag stran-

dens meterbrede bræmme af hvid fråde, underlig belyst af solglint mellem de stormjagede skyer. På Strandhotellet fortalte lærer Kristensen små brudstykker af de vestjyske fiskerlejers historie. Det var netop på et sådant leje — »æ Vejers bu« eller det gamle »Vesterside« —, forfatteren *Salomon Frifelt* kunne slutte denne ejendommelige, men rige tur.

Til medlemmer og abonnenter

På Historisk Fællesforenings årsmøde 1953 blev det vedtaget at ophæve *subskribentordningen*, d. v. s., at man ikke fremtidig har ret til at få et andet samfunds årbøger til favørpris. Man mente, at de historiske årbøger i forvejen er så billige i sammenligning med andre bøger, at der ikke er grund til en nedsættelse. Tilmed kan årbøgerne ikke nu mere fremstilles til den pris uden tab for samfundet. Vi må derfor henstille til abonnenterne, at de indmelder sig som medlem af det pågældende samfund.

Imidlertid er der *visse bøger*, som medlemmer af andre samfund kan få til *favørpris*, når der træffes aftale derom. Vore medlemmer kan således få de særlige skrifter, som Historisk Samfund for Århus stift har udgivet, bl. a. bøgerne om Øm kloster. Henvendelse til sekretæren Finn H. Lauridsen, Vestre Ringgade 70, Århus.

Endelig gør vi opmærksom på, at vi i dagene 19.—20. november 1954 i forbindelse med Centralbiblioteket vil afholde et *kursus i slægts- og gårdhistorie* på Centralbiblioteket i Esbjerg. Det bliver et kursus i lighed med det, der afholdtes i 1949, og som da havde samlet så god tilslutning og forløb under fornøjelige og lærerige former.

Nye medlemmer fra 1953

Gdr. Niels Nielsen, Veldtofte, Esbjerg
 Amtsforvalter K. O. Riisgaard, Varde
 Civilingeniør Kaj Nielsen, Testrups allé 30, Kastруп
 Ingeniør Oskar Nielsen, Peter Gydesvej, Esbjerg
 Fru Berta Skov Hansen, Baggesens allé 83, Esbjerg
 Købmand Kr. Klit, Årre, Varde
 Forstanderinde fru Vedsted Hansen, Ølgod
 Ejendomsm. K. S. Sørensen, Søndergade 38, Ølgod

Udd. Nieh. Riis, Lindbjerg brugsforening, Ølgod
 Lærer A. Madsens, Lindbjerg skole, Ølgod
 Fru Svenningsen, Nørregade, Grindsted
 Gdr. Kristen Schmidt, Hinkbøl, Grimstrup
 Gdr. Holger Pedersen, Hundstoft, Lunde J.
 Vognmand H. M. Thomsen, Veerst
 N. Ulrik Halager, Ochiandio, F. C. Roca, Argentina
 Inspekt. cand. mag. Erik Halager, Stavangervej, Esbjerg
 Slagter Oluf Hansen, Bække
 Dyrslæge Kjærsgaard, Bække
 Seminarielev Niels Sevelsted, 4. maj koll., Esbjerg
 Tandlæge Rud, Esbjerg
 Pastor Pedersen, Gørding
 Købmand F. Bøgesvang, Sejstrup, Gredstedbro
 Folketingsmand A. C. Normann, Rigsdagen, Kbhvn.
 Lærer A. Teglgård, Slebsager skole, Fåborg, Varde
 Reservelæge Knud Hornslet, Vesterbrog., Grindsted
 Lærerinde Kristine Nielsen, Edelsvej 4, Esbjerg
 Uddeler J. Mikkelsen, Bramminge
 Lærer Niels Pedersen, Kirkeby skole, Roager
 Gdr. Ejnar Pedersen, Langsig, Lunde J.
 I. R. Svendsen, Halsted, Avnede, Lolland
 Gdr. Chr. Nielsen, Frisvad, Varde
 Jens Thorsen Hansen, Vestergade 30, Varde
 Overlærer Holt Jensen, Aakjærs allé 10, Esbjerg
 Lærer Bang Mikkelsen, Dahlsvej 1, Esbjerg
 Lærer G. Sloth, Islandsgade 40, Esbjerg
 Lærer Poul Erik Pedersen, Baldursgade 102, Esbjerg
 Viceskoleinsp. Wilh. Christensen, Frodesg. 50, Esbj.
 Stiftsfuldmægtig Erik Kondrup, Torvet 19, Ribe
 Mejeribestyrer H. Hansen, Andelsmejeriet, Esbjerg
 Tønder bibliotek, Tønder
 Lærer Vagn Brynaa, St. Darum, Bramminge.

Regnskab 1953—54

Indtægt:			Udgift:		
Kassebeholdning	2229	69	Arbogens trykning, klichéer	3808	75
Kontingent og subskription:			Forfatterhonorar	765	00
696 ordinære medlemmer 3480,00			Udsendelsen	459	56
33 kommuner 425,00			Løn til redaktør og kasserer	400	00
63 biblioteker à 5 kr. 315,00			Bogkøb	12	00
2 biblioteker à 10 kr. ... 20,00			Årsmødet	142	00
32 abonnenter à 2 kr... 64,00	4304	00	Poul Berges mindsten	1308	75
Poul Berges mindsten:			Kontingent til Dansk hist. Fællesf...	86	00
Askov højskole			Repræsentationsudgifter	100	00
Vestkystens kulturfond ... 300,00			Porto	149	91
Ølgod Sparekasse			Forskelligt	193	90
Ølgod hist. arkiv			Overskud	2336	39
Entré ved afsløringsfesten 103,00			Kr.	9762	26
Indvundne renter					
Godtgjort porto	1308	75	GRUNDFONDEN:		
Tilskud fra undervisningsministeriet	175	74	Pr. 1. jan. 1953	Kr. 2606	42
» » Ribe amt	700	00	Renter	—	91 29
» » Varde byråd	200	00	Pr. 31. dec. 1953	Kr. 2697	71
» » Nr. Nebel sparekasse ..	150	00			
» » Varde sparekasse	100	00			
» » Lunde andelskasse	25	00			
Ribe Jernstøberi (annonce)	25	00			
Salg af årbøger	175	00			
Renter	356	70			
	12	38			
Kr.	9762	26			

Kragelund, den 15. juni 1954.

JOHN KVIST

Revideret uden bemærkning.

Ribe, den 29. juni 1954.

P. LERCHE THOMSEN

Frivillige Menighedsraad i det sydvestlige Jylland

Af F. Elle Jensen.

Foranlediget ved Forhandlinger i den 1853 til Ordning af de fremtidige Forhold i Folkekirken nedsatte Kommission, om hvilken Indflydelse man vel burde give Lægfolket, udsendte Kultusminister Hall den 24. Sept. 1856 gennem Biskopperne et Cirkulære til den danske Gejstlighed, hvori han, da han ikke var tilfreds med de i Kommissionen fremkomne Forslag, opfordrede Præsterne til i deres Sogne at søge oprettet frivillige Menighedsraad, som ved deres Virksomhed kunde tjene til Udvikling af Menighedslivet paa Egnen.¹⁾ Om Medlemmerne skulde vælges af Husfædrene eller muligvis første Gang udpeges af Præsterne, overlodes til disse selv at afgøre, eventuelt efter Forhandling ved et af deres Konventer; Valget skulde bagefter godkendes af Biskoppen. Bestemte Regler for saadanne Raads Arbejde kunde ganske vist ikke gives, men det var Mening, at de om muligt, saadan som ogsaa Kommissionen ønskede det, var Præsten

¹⁾ Reskripter og Resolutioner vedrørende Gejstligheden 1856.

til Støtte i hans Gerning, især hvad Kirketugten angik, ved bl. a. at paamine en og anden i Menigheden om hans kirkelige Pligter, naar han f. Eks. viste Forsømmelse ved Barnedaab og Konfirmation; desuden pegedes der paa Opgaver som Oprettelse af en fri kirkelig Fattigkasse, Indførelse af den nye Salmebog (Roskilde Konvents), eventuelt Forandring af Gudstjenestetiden og Betimeligheden af at faa Konfirmation afholdt ogsaa om Efteraaret, ligesom de selv kunde fremkomme med andre Forslag, der tjente til Kirkelivets Fremme.

I Cirkulæret henviste Ministeren ogsaa til, at disse Menighedsraad i Virkeligheden ikke var noget nyt, men havde deres historiske Tilknytning til den gamle Medhjælperinstitution — der imidlertid forlængst var ophørt med at have nogen som helst Betydning, hvor den endnu maatte eksistere.

Dette var rigtigt. Den 27. Marts 1629 havde nemlig Christian IV udstedt en Forordning om Kirkens Myndighed overfor ubodfærdige og deri bestemt, at der i hvert Sogn skulde oprettes et Nævn til at histaa Præsten i Kirketugtssager.²⁾ I Byerne valgtes Medhjælperne af Biskoppen, Lensmanden og Præsten, paa Landet, hvor de samtidig var Kirkeværger, og hvor deres Antal kun skulde være to, af Lensmanden efter Præstens Forslag. Mindst fire Gange aarlig skulde de samles med Sognepræsten til Forhandling om Menighedens kristelige Opførsel, ligeledes være til Stede, naar han paa Embeds Vegne formanede de ubodfærdige, der havde været hans Advarsel overhørig, ligesom det var deres Pligt selv at gribe formanende og retledende ind, hvor der var Grund dertil i Sognet. Disse Bestemmelser

²⁾ Om Medhjælperinstitutionen se min Afhandling i Kirkehist. Samlinger, 6. Række 5. Bd. S. 441 ff.

optoges siden i Christian V's Danske Lov.³⁾ Men noget helt andet var det, hvad Forordningen kom til at betyde i Praksis. Desværre hører vi kun lidet derom, før det pietistiske Kirkekollegium i 1738 rettede en Forespørgsel til Landets Gejstlighed om, hvordan en ret Kirketugt bedst kunde indrettes efter den første kristne Kirkes Eksempel, og om Medhjælperne maatte anses for umistelige i Præstens Arbejde herfor.

Der indkom en Mængde Svar. De fleste holdt paa Kirketugt i en eller anden Form, thi den var jo, som Hr. Thomsen i Lunde skrev, indført af Gud og vedtaget af hans Menighed, og Straf var, mente Skads Herreds Præster, ikke let at undgaa, da man nu ikke havde saa store Kirkeledere som i den ældste Tid; den virkede til Velsignelse, hævdede Gejstligheden i Jerlev-Slaugs, ja ifølge Hr. Bloch i Malt var den uundværlig, om man vilde vente sig fromme, lydige og kære Kirkebørn.

Medhjælperne ønskede de fleste at beholde, skønt de ofte havde adskilligt at udsætte paa deres Arbejde og tidt kun havde ringe Støtte af dem. De var, som Øster Horne Herreds Præster indberettede, ikke saa omhyggelige i deres Gerning, som deres Ed og Pligt krævede, de meldte ikke »onde Rygter« om nogen, da de ikke vilde æske Bevis af vedkommende, mens de burde have Opsigt med Julestuer, Helligdagsdrikkeri og Gudstjenesteforsømmelser (Jerlev-Slaugs Herreders Gejstlighed), ja Hr. Vibe i Malt skrev endog senere (1749) til Biskop Brorson, at han ikke turde antage Medhjælperne i sit Hovedsogn, da det var at gøre dem til Menedere, fordi de som alle andre ikke ansaa Banden, Sværigen, Fylderier og Sabbatsbrud for Synd.

³⁾ D. L. 2—9.

Man forstaaer alene af disse Udtalelser fra Ribe Amt, at Medhjælperinstitutionen ikke havde nogen kirkelig Betydning. Den var, og den vedblev stadig at være, et dødfødt Foretagende, idet der næppe var ret mange af Medhjælperne, der skøttede om at være det, som det var deres Hovedopgave at være, en Slags Politibetjente, der anmeldte deres Bysbørns Skødesynder for Præsten. Efterhaanden døde den da ogsaa ud i de fleste Sogne, selv om den visse Steder kunde vedblive at bestaa af Navn et godt Stykke ind i det 19. Aarhundrede.

Allerede d. 4. Oktober udsendte Biskop Daaugaard i Ribe med Anbefaling det ministerielle Cirkulære til Stiftets Gejstlighed, og denne stillede sig vistnok overalt positivt til det. Men Menighederne kom det bagpaa. De fleste Steder følte man ingen Trang til det nye, og hvor man fulgte dets Opfordring, skyldtes det nærmest Overtalelse fra Præstens Side. I det følgende skal der berettes om, hvad der skete i den sydvestligste Del af Jylland, nærmere betegnet Skads, Øster og Vester Horne Herreders Provsti, paa Grundlag af de fra Pastoraterne til Biskoppen sendte Indberetninger om Sagen.⁴⁾

Den 14. Oktober mødtes Provst Tobiesen, Torstrup, med de fleste af de tre Herreders Præster til Konvent i Varde, og her forelagde han da Cirkulæret for dem og indledede en Drøftelse af det. Han foreslog, at de den første Gang selv skulde vælge Medlemmerne af Menighedsraadet, hellere end f. Eks. udpege ti, hvoraf saa Husfædrene kunde bestemme sig for to, da dette let kunde føre til, at man tog de mindst egnede. Han anbefalede ligeledes at gøre Menighederne opmærksomme paa, at der her

⁴⁾ Ribe Bisparkiv: Indkomne Skrivelser fra Ribe Amts nordre Provsti 1856—57 (Landsark., Viborg).

egentlig ikke forelaa noget nyt, men at det var den gamle Medhjælperinstitution, der ved Tidernes Ugunst var gaaet til Grunde, som nu igen blev kaldt til Live; han mente, det vilde lette en Vedtagelse. Efter nogen Diskussion tog man Provstens Forslag til Efterretning, og man endes om at forberede Valget, bl. a. ved gennem Samtale at vinde de mest agtede Mænd i Sognet for Tanken.

Provsten selv tog straks fat hjemme i *Torstrup-Horne*,⁵⁾ og allerede d. 20. Oktbr. kunde han indberette, at han havde fundet fire Gaardmænd (to i hvert Sogn), som var villige til at indtræde i Raadene, og at han haabede, dette vilde bidrage til Vækkelse og Vedligeholdelse af et sundt og kristeligt Liv paa Egnen. Hvordan Arbejdet ellers skulde lægges til Rette, kunde han endnu ikke sige, men det vilde nok efterhaanden klare sig.

Det gik ogsaa let nok i *Ansager*. Herfra meldte Pastor Rhod, at fire af de mest kristeligt sindede Mænd, som han havde udpeget, var blevet godtaget af Husfædrene, og at han havde talt med dem om de høje og herlige Maal, som Oprettelsen af disse Raad sigtede imod.

Fra *Hodde-Tistrup* skriver Pastor Olivarius, at Valg vel endnu ikke er foretaget, men at det næppe vil blive vanskeligt at faa de fire anerkendt, som han ønsker, alle Gaardmænd, hvoraf to er Medlemmer af Sogneforstanderskabet. At der derimod er nogen virkelig Trang til disse Menighedsraad, tror han ikke, skønt der er noget religiøst Liv i Tistrup; derfor kan han heller ikke sige noget om deres fremtidige Betydning, men Herrens Veje er uransagelige, og de vil i alt Fald ikke volde nogen Forstyr-

⁵⁾ De her anførte Indberetninger er alle fra de sidste Maa-
neder af 1856 og de første i 1857.

relse i Menighederne, hvor man vil modtage dem med Velvilje og som gamle Bekendte, idet han altid har haft for Sædvane ved vigtige Spørgsmaal at tage andre med paa Raad, især fra Sogneforstanderskabet; derfor synes det ham ogsaa nu rigtigt at faa knyttet en Forbindelse mellem dem og de nye Raad.

I *Varde* var der heller ingen Vanskelighed, indberetter Pastor Claudi. Raadet kom til at bestaa af en Amtsforvalter, en Købmand, en Kunstdrejer (Borgerrepræsentant) og en Garver (Medlem af Fattigkommissionen), mens Landsognet valgte to Sogneforstandere, saa det her var endog særdeles tydeligt, at man holdt sig til Spidserne.

I *Janderup-Billum* gik Pastor Seidelin til Sogneforstanderne og valgte i Forening med dem de tre mest »kristeligt oplyste og agtede Mænd« i hvert Sogn, men man var enig i, at Raadene foreløbig kun var at betragte som Tilbud til Menighederne, da deres Betydning vilde afhænge af den Tillid, der blev vist dem.

Ogsaa i *Henne-Lønne* forløb Valget glat, idet ingen havde noget at indvende mod de Kandidater, to Sogneforstandere, en Sognefoged og en Gaardmand, som Pastor Riis paa Møder i Skolerne efter Gudstjenesterne havde foreslaaet. Det var hans Haab, skrev han til Biskoppen, at de som gode Hjælpere og Raadgivere, vilde oplyse ham om Fejl, der var skjult for ham, og at de ved deres Samtaler og Eksempel maatte kunne virke til Fremme af kristeligt Liv og Gudsfrygt i Menighederne.

Derimod var der Modstand mod Sagen i *Lunde-Outrup*, særlig i Hovedsognet. Pastor Teisen havde her udtaget seks Mænd, hvoraf det saa var Menin-

gen, at Beboerne skulde vælge Halvdelen til Menighedsraadet, men der mødte kun faa til det i Skolen indvarslede Møde, og de ønskede ingen af Præstens Kandidater, nogle vilde saa hellere have en Marskandiser, der et Par Aar havde boet i Sognet, men allerhelst var de, og her mente de ogsaa at tale paa de fraværendes Vegne, helt fri for disse Menighedsraad. De var jo ikke befalet indført, og der var ikke givet faste Regler for dem, saa det var egentlig en farlig Sag med dem, da man let kunde blive Medlemmernes Forgødtbefindende prisgivet. Pastor Teisen svarede hertil, at der ikke i aandelige Ting ved Lov kunde trækkes faste Grænser, men man vilde ikke godtage hans Argumenter, hvorfor han afbrød Forhandlingen og erklærede tre Mænd valgt. Dette vakte megen Uvilje i Sognet, og nogle Dage efter indfandt Mændene sig i Præstegaarden og bad sig fri for Hvervet; de vilde ikke gaa mod Folkestemningen, der skyldtes Agitation udefra. Præstens Overtalelse nyttede ikke, og han besluttede da foreløbig at se Tiden an — d.v.s., at der ikke oprettedes Menighedsraad i Lunde. — I Outrup gik det noget bedre, skønt der ogsaa her var en vis Opposition, men man valgte dog tre Mænd, som lovede at ville modarbejde, hvad der var til Forargelse i vanskelige Tilfælde i Menigheden, og at staa Præsten bi med gode Raad samt hjælpe ham i Forhold, han vanskeligt selv kunde magte.

Det var vistnok i *Kvong*, Modstanden i Lunde havde sit Udspring, thi her var der en stor Uvilje mod det nye. Den 12. November skrev Pastor Viborg til Biskoppen, at det vilde være vanskeligt at faa et Menighedsraad oprettet i *Kvong*, hvor der kun var ringe kristelig Sans og ikke ret mange,

han kunde tænke sig at samarbejde med. En enkelt fandt han dog fuldt værdig, og efter Samtaler med ham havde han da anmodet to andre om at lade sig vælge, og det havde de indvilget i. Men da dette rygtedes, blev der megen Vrede i Sognet, hvad især, skrev han senere (d. 29. Dec.) skyldtes to rige »Skandalister«, der var blevet saa forfærdede for Muligheden af en Paatale af deres Skødesynder fra Menighedsraadets Side, at »Sønnen veg fra deres Leje, og Flasken i mange Dage maatte trøste dem i deres Angst.« Man talte om at forstyrre Kirkefreden, og de udpegede søgte man ved Trusler at faa til at trække sig tilbage. De holdt imidlertid Stand, og Viborg udbad sig da Biskoppens Stadfæstelse af deres Valg, inden der blev mere Uro, thi at lade Menigheden stemme, var det samme som at opgive det hele, da ingen turde, selv om han ogsaa vilde, sige ja til Præsten Afgørelse. Men allerede 14 Dage efter (d. 15. Jan. 1857) maatte Pastor Viborg forfærdet meddele i Ribe, at Menighedsraadet nu var blevet sprængt paa en sørgelig Maade, endnu inden det var traadt i Funktion, idet den eneste i det, han virkelig stode paa, havde berøvet sig Livet — formentlig i Tungsind, men Folk sagde, at det var, fordi han havde lovet Præsten at indtræde i Raadet. Dermed var det hidtidige Arbejde for Sagen spildt, og det vilde foreløbig være umuligt at tage den op igen.

Modsat Kvong roste Pastor Viborg *Lyhne* som et beaandet og kirkeligt sindet Sogn med mange levende Kristne, og det gik da ogsaa lettere der med at faa et Raad dannet. Man erkendte dets Berettigelse, men alligevel vilde ingen trods Opfordring udtale sig om nogen af de ti Mænd, Præsten udpegede som Emner; derimod havde man intet at indvende

mod de to, som Præsten derefter bragte i Forslag. Kun en enkelt stemte imod, men det var alene, fordi han principielt var Modstander af, at der skulde oprettes et Menighedsraad.

Som i Kvong vilde man heller ikke i *N. Nebel-Lydum* have noget Menighedsraad, med mindre det var udtrykkeligt befalet, og det hjalp ikke, at Pastor Stampe foreslog at oprette dem paa Prøve i to Aar, naar man havde set, at andre Sogne indførte dem. Han fik til Svar, at man ikke behøvede andre end ham til at paatale mulige Uordener, og at han og Sogneforstanderne eller andre ansete Mænd var tilstrækkelige, naar der skulde forhandles med Autoriteterne; desuden kunde saadanne Raad afstedkomme Splid i Menighederne, og havde man først faaet dem, var det maaske ikke muligt at komme af med dem. Modstanden skrev sig fra nogle af de velsituerede, som fandt det under deres Værdighed at skulle paamindes af Præsten eller hans Medhjælpere, og Smaafolk fulgte dem uden Eftertanke, thi ellers var Folk i disse Sogne lige saa kristelige og sædelige som andre Steder. Men foreløbig maatte man lade Sagen hvile; maaske kunde den genoptages om et Aars Tid, naar man havde set, hvordan det gik i andre Sogne, og der burde da udbæres Lister til Afstemning, hvis der da i det hele taget skulde stemmes.

Fra *Alslev-Hostrup* indberettede Pastor Müller, at man her havde overladt Valget helt til ham, for at der ikke skulde blive uvedkommende Hensyn indblandet i det, men for Resten var der ingen særlig Interesse for det. Nogle ansaa nærmest Raadene for at være en Slags Politi, der bl. a. skulde holde Øje med sekteriske Rørelser, men det var jo ikke nødvendigt, da man havde tilstrækkeligt

Værn mod dem under de nuværende Forhold, som man var vel tilfreds med. Paa den anden Side vilde man dog ikke være »ringere« end i andre Sogne, og derfor vilde man ogsaa nok have Menighedsraad her. Pastor Müller havde da fra Prædikestolen nævnt de fire udtagne Mænd og bedt Menighederne agte dem højlig for deres Gernings Skyld, som de ikke tog op for selv at vinde Ære derved, thi Menighedsraadene var en Gave fra Gud, der er med sin Menighed alle Dage. Deres Opgave skulde ikke, skrev han til Biskoppen, være indskrænket til Anskaffelse af Knagerækker til Hattene, som det var Tilfældet andre Steder, men snarere sigte mod Kirkernes Forskønnelse, ligesom de kunde tænkes at skulle gøre en Indsats for Anskaffelse af Andagtsbøger (til Udlaan), Oprettelse af et Børnekor og Indførelse af den nye Salmebog, ligesom han haabede, de vilde modvirke Søndagsarbejde og Forholdene ved Begravelsegilderne.

Ogsaa i *Guldager* godtog Menigheden de af Pastor Pontoppidan foreslaaede (en Sognefoged og en Gaardmand), og det samme var Tilfældet i *Jerne-Skads*. Kapellan Fousing, der ledede Forhandlingerne, mente, han vilde forsøge at faa Raadene interesserede i den nye Salmebog, og i den Anledning udbad han sig et Vink fra den kirkelige Øvrighed; det vilde sikkert være af Betydning, da ellers Kirkesangeren muligvis kunde finde paa at agitere imod den.

Pastor Mynster i *V. Nykirke-Faaborg*⁶⁾ forberedte Valget ved i en Prædiken at pege paa, at disse Raad skulde hjælpe til at fremme en ærlig Efterlevelse af, hvad vi skylder Gud, og udpegede med Menig-

⁶⁾ 1859 forenedes V. Nykirke med Grimstrup og Aarre med Faaborg.

hedens Samtykke to fra hvert Sogn, der ikke var uden kristelig Alvor; en fra hvert Sogn var Medlem af Fattigkommissionen, saa han haabede, at Bestyrelsen af denne efterhaanden maatte blive en kirkelig Opgave. Nogen særlig Arbejdsplan kunde han ellers ikke endnu fremlægge.

Pastor Schade i *Grimstrup-Aarre* meldte, at han i sine Sogne havde udtaget og faaet godkendt de to Kirkesangere, en Gaardmand og en Sognefoged, og at det var hans Hensigt at samle dem to Gange om Aaret, ved Jul og Midsommer, eventuelt ogsaa til andre Tider, om det var nødvendigt, for at tale med dem om Forholdene i Menighederne, høre deres Raad og benytte deres Hjælp, saadan som Cirkulæret gav Anvisning derpaa. Nogen fast Plan kunde han dog endnu ikke lægge for Raadenes Virksomhed.

Heller ikke for Pastor Müller, *Brøndum-V. Nebel*, var der nogen Vanskelighed ved at faa de fire Gaardmænd, til hvem han efter Forhandling med Sogneforstanderskabet havde henvendt sig, anerkendt. I Forvejen havde han prædiket om den kirkelige Sjælesorg.

I *Nordby* havde Pastor Bjerring ligeledes i Forvejen konfereret med Sogneforstanderskabet, der billigede, at han selv udtog Kandidaterne. Det blev en Husmand, en Kirkeværge, en Bager og en Postekspeditør, og da ingen havde noget at indvende mod dem, stod deres Valg fast, efter at Præsten i Forvejen havde omhandlet Sagen i en Prædiken om Kirkens Brist, de Farer, der truede den, og Midlerne derimod, herunder bl. a. et Menighedsraads Virksomhed. Nogen Plan kunde heller ikke han endnu fremlægge, men han agtede at samles med de fire og ved Samtale og Læsning af passende Bø-

ger prøve at vise dem Betydningen af deres Arbejde og Samvirket med ham, ligesom han haabede at kunne vække deres Forstaaelse for Menighedslivets Brist saavel i kirkelige som i de huslige Forhold. —

Men Menighedsraadene vandt hverken den Indgang eller fik den Betydning, Kultusministeren havde ønsket. Der blev langtfra oprettet saa mange som ventet. Den 5. Oktbr. 1857 indberettede Biskop Daugaard til København om Udfaldet i Ribe Stift, og det var ikke opmuntrende, idet der kun var dannet Menighedsraad i 53 af dets 170 Pastorater. I de andre Stifter var det gaaet paa lignende Maade, en Smule bedre paa Fyn, men ellers ringere; paa Lolland-Falster var Tallene saaledes 1 af 61, i Viborg Stift 3 af 93. Og da Daugaard to Aar efter blev spurgt, om der ikke var kommet flere til, maatte han oplyse, at det kun drejede sig om et enkelt.⁸⁾

Ser man paa Resultaterne fra Skads, Øster og VesterHorneHerreders Provsti, har de været forholdsvis gode, idet der blev oprettet Menighedsraad i 14½ af dets 22 Pastorater, og der var Vacance i to i de Maaneder, Afgørelsen skulde træffes (Sønderho og Øse). Om Stemningen overfor Sagen andre Steder end de i det foregaaende nævnte synes Bisparkivet ikke at indeholde Oplysninger, men muligt kan Præsterne ved given Lejlighed mundtligt have meddelt Biskoppen, at der hos dem ikke var noget at gøre. At Menighedsraadene ikke kom til at betyde noget, var delvis Kultusministerens egen Skyld, idet han ikke tildelte dem bestemte og varige Opgaver eller gav dem Rettigheder af nogen Art, men kun med smukke Ord i almindelige Vendin-

7) H. J. H. Glædemark: Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark, S. 367.

8) Biskoppens Kopibog d. 7/11 1859 (Landsark., Viborg).

ger opfordrede dem til at slutte op om deres Præster og staa dem bi i deres Gerning. Nogen virkelig Indflydelse var ikke tiltænkt dem, mindst af alt den Medvirken ved Præstevalget, Menighederne forhen, i Tiden efter Reformationen, havde haft paa det. Derfor kom de ogsaa til at svæve i Luften, uden at man ret vidste, hvad man skulde bruge dem til; betegnende i saa Henseende er det, at mange af Præsterne i deres Indberetninger om Valgene til Ribe skriver, at de endnu ikke er i Stand til at lægge nogen Plan for Raadenes Virksomhed. Kun Pastor Müller i Alslev synes at have haft Tro til at kunne faa dem sat i Arbejde med forskellige Opgaver af praktisk Art.

Spørgsmaalet er saa kun, om det lykkedes. Thi Menighedsraadens Betydning maatte, som ogsaa et Par af Præsterne fremhævede det, være betinget af den Modtagelse, de fik i Befolkningen, og som det vil fremgaa af det foregaaende, var den overalt temmelig valen, hvis man da ikke ligefrem stod afvisende overfor dem. Nogen virkelig Trang til dem sporedes ingensteds, og konservativ, som man var, saa man overalt egentlig helst, at alt blev ved det gamle, saa meget mere som man jo var vant til at overlade det hele, den nødtørftige Vedligeholdelse af Kirken maaske undtagen, til Præsten alene, og naar da ikke Cirkulæret gav Anvisning paa konkrete Opgaver, var det ikke sært, om man betragtede det med Ligegyldighed. At Raadenes Medlemmer skulde deltage i Kirketugt, faldt ligeledes mange for Brystet, det syntes dem med Rette at smage for meget af Politi, og hvor man alligevel godtog det ministerielle Forslag, har det nærmest været, som før sagt, fordi Præsten ønskede det.

Under disse Forhold var det ikke sært, at de frie

Menighedsraad ikke kunde trives. Fra det her omhandlede Provsti synes en Protest 1858 fra Faaborg mod, at et Arbejde paa Kirken paabegyndtes i Efteraarstiden, at være det eneste Livstegn, hvad ganske vist ikke forhindrer, at der kan have været afholdt nogle Møder i Sognene, men naar de har indskænket sig til, at Præsterne har fremsat deres Syn paa et og andet, og Medlemmerne, hvad vist er temmelig givet, har sluttet sig hertil, var der jo egentlig ikke noget at samles om, thi at nogen af dem skulde føre Klage over sine Bysbørns Vandel, maa anses udelukket. Menighedsraadene fik derfor samme Skæbne som den gamle Medhjælperinstitution, som de i meget lignede; de sygnede han, og deres Virksomhed, hvis man kan tale om en saadan, ophørte, selv om de enkelte Steder skal have bestaaet paa Papiret, lige til den Menighedsraadslov af 1903, som vi i Dag bygger paa, blev vedtaget. Havde de eksisteret 1889 i Skads, Øster og Vester Horne Herreder, vilde Præsterne utvivlsomt have nævnt det i de Indberetninger, de i dette Aar afgav om Menighedsplejens Stilling i deres Sogne.

Hvem modarbejdede loven om anlæg af Esbjerg havn?

Af Sigurd Rambusch.

Efter den frygtelige amputation, som tabet af hertugdømmerne i 1864 betød for det danske samfund, gik alle gode kræfter i gang med at udbedre skaden og skabe nyt i stedet for det, som tabtes.

Det er som et led i dette genrejsningsarbejde, at anlæggelsen af Esbjerg havn må ses. Danmarks udenrigshandel var i århundreder i stor udstrækning blevet domineret af Hamborg, hvad der naturligtvis havde berøvet vort land mange værdier. Allerede før midten af det 19. århundrede eksisterede i Danmark ønsket om — og i stigende grad evnen til — at frigøre handelen fra Hamborgs indflydelse; kravet vandt stærkere gehør efter 3-årskrigen, men først efter 1864 blev det nødvendigt at søge andre veje for handelen — det gjaldt især eksporten af jyske landbrugsprodukter. De to hidtidige danske eksporthavne: Tønning og Husum var nu på tyske hænder, og toldgrænsen ved Kongeåen fordyrede varerne. Også af psykiske grunde var det nu vigtigere end nogensinde, at vi frigjorde os for den tyske indflydelse på handelen.

I årene efter 1864 vrimler det med forslag til jyske eksporthavne. (Eksporten fra Øerne tog Kø-

benhavn sig af, og i det hele taget var vor hovedstad ved at overtage en stigende del af Hamborgs handel). De fleste steder nåede planerne ikke længere end til møder af interesserede, der snart måtte give op overfor de enorme tekniske og økonomiske vanskeligheder. Undtagelser var dog de dampskibslinjer, der oprettedes fra Aarhus og Randers.¹⁾ I Hjerting (7 km nordvest for det nuværende Esbjerg) havde der fra 1852 ligget en udskibningsbro, men reparationerne på den var større, end de fattige vestjyder kunne bære, og 1862 lod de den forfalde.²⁾

Langt de fleste projekter drejede sig om havne på Jyllands vestkyst. Men landsdelen var fattig og svagt udviklet, og der kunne naturligvis ikke ventes større hjælp fra Østjylland eller Øerne. Derfor var de dømt til at løbe ud i det vestjyske sand, som havnene skulle have bredt sig på.

Situationen krævede et regeringsinitiativ, og et sådant blev da også udvist. Det kom i to tempi: i foråret 1865 og i foråret 1868, og sidste gang førte det til resultat. I begge omgange blev debatten lang og til tider skarp; vi forstår, at der skjuler sig stærke økonomiske interesser bag de mange ord om »landets tarv« contra »landsdelens interesser«, »hensynet til statsfinanserne« o.s.v. Esbjerg havns »forhistorie« er før skildret,³⁾ men der er en side af rigsdagsdebatten om lovforslaget, som kun er overfladisk behandlet. Det gælder modstanden mod loven, i grunden den interessanteste side. Alkjær sig taler nok om Københavns, de nationalliberales og købstædernes modstand, og mener, at det er frygten for, at »de store og de små bønder« her skal få en vigtig lov gennemført uden om dem, som driver dem, og Rec nævner »modstanden . . . fra

købstædernes repræsentanter og især Københavns repræsentanter«, men ingen af de to forfattere nævner nøjagtigt, hvilke modstandere, der er tale om, og hvilke motiver de kunne have. Det skal forsøges her.

14. februar 1865 forelagde indenrigsminister Tillisch i folketinget »Udkast til lov angående anlæg og drift af en jernbane igennem det sydlige Jylland fra Vamdrup Station på den østjyske jernbane til Strandby på Jyllands vestkyst, samt angående anlæg af en havn på sidstnævnte punkt.« Havnen skulle koste 600.000 rdl. Motiverne, der medfulgte loven, udtalte først: »Med hertugdømmet Slesvig har Danmark mistet rådigheden over de for den danske handel så vigtige veje igennem dette hertugdømme. Regeringen har derfor straks måttet tage det spørgsmål under overvejelse, om der ikke måtte kunne åbnes nye veje for den danske handel«; og derefter blev der gjort opmærksom på forslagets fordele: Landet ville få den mest direkte forbindelse med sin hovedkunde, England, varerne ville ankomme i bedre stand, især kreaturerne, fordi de ikke skulle vandre så langt, og måske endda kunne blive kørt. Endelig burde man ikke overse, at en havn+jernbane ville fremhjælpe det i mange henseender tilbageblevne Vestjylland.⁴⁾

Under forelæggelsen og senere udtalte Tillisch, at han også tænkte på at bygge jernbane fra Holstebro til sydbanen, og i løbet af forhandlingerne udtalte han, at han mente, at de to jernbaner skulle mødes i Strandby. (Vamdrup og Holstebro var de to endepunkter i det jyske jernbanenet, som skulle bestå [det var endnu under bygning]

af linjen fra Slesvig via Vamdrup til Aalborg og en nordlig linje fra denne østjyske længdebane til Holstebro). Efter Tillisch' forslag ville de jyske jernbaner få en hensigtsmæssig struktur ved forbindelsen af de to frie ender, og den planlagte havn ville få forbindelsen bagud i orden.⁵⁾

For en nutidig betragter synes det uforståeligt, at der i samtiden kunne være modstand mod denne stort tænkte plan. Det var der imidlertid, og den var endda sejt og kraftig. Den ytrede sig kun i Rigsdagen; tidens presse tog ikke særlig notits af sagen, bortset naturligvis fra den vestjyske. Vi vil nu følge lovforslagets gang gennem rigsdagen 1865 og 1868 og herunder særlig hefte os ved den modstand, det mødte. Hvem talte imod forslaget? Hvilke argumenter havde de? Til sidst skal der forsøges givet en forklaring på, hvorfor disse mænd var modstandere af en havn på den jyske vestkyst.

Under forhandlingen om Tillisch' lovforslag er det tydeligt, at folketingsmændenes viden om betingelserne for at anlægge en vestkysthavn var meget lille.⁶⁾ Ministeren havde i motiverne indrømmet, at undersøgelserne ikke var helt afsluttede.⁷⁾ Netop derfor træder folketingsmændenes forhåndsindstilling tydeligt frem, de enkelte facts vendes og drejes og finder anvendelse både for og imod forslaget.

3 af de 5 folketingsmænd fra Ribe amt havde ordet. Naturligvis anbefalede de, men de ønskede ændringer, der var meget karakteristiske: Folketingsmanden fra Ribe ønskede kanalen ved Ribe uddybet og jernbanen anlagt, så den passerede Ribe. Repræsentanten for Strandby gik stærkt ind for regeringens forslag. Og Vardekredsens folketingsmand ønskede, at de to jernbaner skulle for-

enes i Varde, hvorfra der skulle gå en sidelinje til havnen. Folketingsmanden for Ringkøbing ønskede, at de undersøgelser, som et engelsk ingeniørfirma foretog angående en kanal i Ringkøbing Fjord, skulle afsluttes, inden der blev truffet bestemmelse om havn og jernbane. Alt sammen skoleeksempler på de lokale kræfters stærke ønske om at få havn og jernbane til at gavne netop deres kreds.

Modstanden mod forslaget anførtes af den københavnske storkøbmand *Alfred Hage*, der var valgt i Mariager som nationalliberal. Han mente, at det aldrig kunne blive til stor handel, men lidt person- og postbefordring til England kunne der måske blive tale om. Han fandt vandstanden på Graadyb Barre alt for lav og forkastede forslaget uden tøven og temmelig overlegent.

Biskop D. G. Monrad, tidligere indenrigsminister, var betænkelig ved, at loven brød med det princip, som han havde anlagt med sin store jernbanelov af 10-3-1861: privatdrift. Denne jernbane skulle nemlig både anlægges og drives af staten.

Ree, københavnsk grosserer, valgt i Randers, rådede til ikke at glemme den østjyske jernbane, som endnu ikke var fuldført. Iøvrigt udtalte han sig på samme måde som Hage. Efter 1. behandling blev der nedsat et 7-mands udvalg til at behandle sagen. 3 af medlemmerne var fra Ribe og Ringkøbing amter, Monrad var også medlem. Dets betænkning kom 10. april.⁸⁾ Et flertal på 5 (2 af de lokale repræsentanter var ikke med heri) foreslog, at man skulle afvente undersøgelserne over Ringkøbing Fjord, inden videre foretoges. De lokale repræsentanter + Monrad gik dog med til at foreslå afskibningsforholdene ved Strandby forbedrede ved en dæmning eller en mole til 80.000 rdl. Mon-

rad fik hele udvalget med til at anbefale, at jernbanen blev anlagt og drevet af private.

Dermed var sagen syltet. Der kom intet ud af de engelske undersøgelser, regeringen foretog sig intet, og det private initiativ magtede ikke at rejse sagen.

Men 3 år senere, 6 januar 1868, drog indenrigsminister Estrup »syltetøjet« frem med sit forslag til lov om anlæg af en havn ved Esbjerg. Samtidig fremsatte han forslag om to jernbaner i Jylland: 1) fra Nørre Sundby til Frederikshavn, 2) fra Skanderborg til Silkeborg.

Det lå nu fast, hvor havnen skulle ligge, for i motiverne forkastedes alle andre muligheder end Esbjerg. Derfor forstummede de allertydeligste lokale krav, og det er ligeledes kendeligt, at rigsdagsmændenes viden om sagforholdene er betydeligt større. Men stadig kunne modstanderne rejse spørgsmålet: Skal der i det hele taget bygges havn? Kan den ikke indskrænkes? Eller i hvert fald udsættes? Og stadig var forhåndssympatierne afgørende. De politikere, som ønskede at give Vestjylland en havn, ville se bort fra risikoen, mens forhåndsmotstanderne sagtens kunne finde argumenter for deres stilling.

Der skulle efter forslaget stadig kun anvendes 600.000 rdl., deraf i finansåret 1868—69 200.000 rdl. Senest 1. januar 1871 skulle Esbjerg Havn være færdig. Estrup fastholdt i motiverne og i sin forelæggelsestale ønsket om både en jernbane fra Holstebro til Esbjerg og en sydjysk tværbane, og han fremsatte det håb, at bevilling måtte blive givet, så den sydlige bane og havnen kunne stå færdige samtidig.⁹⁾

Under debatten forsvarede Estrup sit forslag med dygtighed og stor iver. Tålmodigt gentog han i de langstrakte forhandlinger de samme argumenter for sit forslag: Skulle eksporten fortsat gå over tyske havne og derved fordyres, når der var mulighed for at anlægge en vestkysthavn? En havn ville kunne hjælpe det fattige Vestjylland, når den sattes i forbindelse med et jernbanesystem, der naturligvis afsluttede det eksisterende.

1. behandling fandt sted 14. januar. *Alfred Hage*, der nu repræsenterede Roskilde, blev igen forslagens stærkeste modstander. Han fandt vandstanden for lav; projektet var for dyrt, og det hele var for usikkert, men man kunne jo forbedre udskibningsforholdene ved Strandby. Søofficeren *Schønheyder*, valgt i København, var også imod. Det var hos ham, Hage hentede sin viden om besejlingsforholdene.

Den kloge grundtvigske bonde, *N. J. Termanen*, som var repræsentant for Strandbykredsen, talte bedst af alle de lokale repræsentanter om den betydning, denne havn ville have ikke blot for landsdelen, men for hele landet ved at åbne »os en ny handelsvej og en lettere samfærdsel og forbindelse med de vestlige lande, navnlig England med dets verdensmarked.«¹⁰)

Et 9-mands udvalg erklærede i sin betænkning af 15. februar, at det med et flertal på 7 (de 2 undtagne var Hage og Tuxen) tiltrådte regeringens forslag og forkastede de forskellige modforslag, som modstanderne havde fremsat.¹¹)

Da 2. behandling fandt sted 7. marts, var der sket det, at udvalget, der behandlede regeringens forslag om udvidelse af det jyske jernbanenet, i sin betænkning havde foreslået at medoptage for-

slag om jernbane Holstebro—Esbjerg og Esbjerg—Vamdrup (eller et sted nær Vamdrup.¹²) Det kunne statskassen naturligvis ikke bære, mente modstanderne, men det blev alligevel sådan.

Hage og *Tuxen* (søofficer, valgt i København) mente, at blev jernbanen ikke færdig før havnen, ville havnen ingen betydning få. Derfor ønskede de havnebyggeriet udsat. Selv med billige tilførselsveje ville eksporten over en vestkysthavn ikke blive stor, mente de. *Termansen* frenkam med et nyt synspunkt: Danmark havde længe været ked af den tyske påvirkning, men denne kunne kun fjernes ved en omlæggelse af vore handelsveje, idet »der fra et folk, hvortil man står i handelsforbindelse . . . også kommer indflydelser med hensyn til det åndelige liv.«¹³)

Mens forslaget eenstemmigt var gået over fra 1. til 2. behandling, var der en del modstand mod dets overgang til 3. behandling, nemlig 13 stemmer imod (71 for).

Ved 3. behandling 14. marts faldt forresten sagens eneste morsomme replik. *Hage* havde udtalt, at om studene kom nogle timer før eller senere til deres bestemmelsessted, kunne jo egentlig være ligegyldigt. Han ville derfor foreslå en smalsporet jernbane med heste som trækraft langs Vestkysten(!). Gårdejer *Søren Kjær*, Viborg amts 4. kreds, svarede da, at det ville være glædeligt, om *Hage* ville forslå studebaner, »thi jeg er fuldkommen overbevist om, at forskellen i tid mellem at køre med heste og stude ikke er nær så stor som mellem lokomotivbaner og hestebaner, og i alt fald kunne studene jo undertiden stå af og hjælpe deres kammerater.«¹⁴) Folketinget vedtog forslaget med 71 stemmer mod 12 — delvis andre end de 13.

Landstinget behandlede sagen 1. gang 21. marts og 2. gang 2. april.¹⁵⁾

Carl Ploug, redaktøren af »Fædrelandet« en af de nationalliberales høvdinge, viste sig at være landstingets Hage. Han ville ialt kun anvende 120.000 rdl. på en udskibningsbro, der inderst skulle være af sten, yderst kun af pæle. Han fik *J. C. Jacobsen*, »bryggeren«, med sig tillige med enkelte andre, men ved afstemningen faldt hans forslag dog med 44 stemmer mod 11.

Ved 3. behandling 21. april meldte tillige den københavnske grosserer *Moritz G. Melchior* sig som modstander af regeringens forslag. Det var for dyrt, idet tilsejlingsforholdene var for vanskelige og ikke tillod storhandel.¹⁶⁾ Det må være Ploug, Jacobsen og Melchior, der udgjorde de 3 nej-stemmer, mens 41 stemte for. Hermed var forslaget vedtaget, og 24. april stadfæstedes »Lov om anlæg af en havn ved Esbjerg.«

Desværre kender vi ikke ved alle afstemningerne navnene på regeringsforslagets modstandere, men vi kender ialt 28 af modstanderne, og det er tilstrækkeligt til en statistisk betragtning af dem og deres forudsætninger. For oversigtens skyld er de stillet op i et skema, som ses omstående.

Tolkning af skemaet:

1) Kan der ses noget politisk formål med at stemme imod?

Af de 28 modstandere er 12 konservative (deraf 1 med nationalliberale tendenser), 12 nationalliberale (deraf 2 med konservative tendenser) og 4 venstremænd. De nationalliberale var nærmest centrumspartiet, men de arbejdede sig mere og mere over mod de konservative, indtil de to grup-

Navn	Par ti	Profession	Valgkreds	Bopæl
		<i>1865. 1. behandling 14. marts:</i>		
Alfred Hage	N	grosserer	Mariager	København
J. C. Tuxen	H	søofficer	Københavns 9.	København
Julius Ree	N	grosserer	Randers	København
		<i>1868. 1. behandling 14. januar og 2. beh. 7. marts:</i>		
Schønheyder	H	søofficer	Københavns 8.	København
Hage				
Tuxen				
		<i>Overgang fra 2. til 3. behandling:</i>		
Dam	V	officer, postembedsm.	Åkirkeby	Åkirkeby
A. Hage				
Ree				
C. C. Hall	N	jur. embedsmand	Frederiksberg	Frederiksberg
C. Krabbe	V	journalist, sagfører	Kalundborg-Samsø	København
C. V. Rimestad	H	overretsassessor	Københavns 1.	København
A. Steen	N	professor	Københavns 6.	København
C. C. Brix	N	skolebestyrer	Københavns 2.	København
C. E. Fenger	N (H)	professor, læge	Københavns 4.	København
Hother Hage	N	jur. embedsmand	Nakskov	Stege
Peter Hansen	H	gårdejer	Lyngby	Lyngby
W. Sponneck	H	tolddirektør, greve	Ålborg	København
C. St. A. Bille	N	redaktør	Københavns 5.	København

3. behandling 14. marts:

Tuxen
A. Hage

Afstemning:

Ree, Sponneck,
Steen, Tuxen,
Bille, Fenger,
A. Hage, H. Hage,
P. Hansen, Hall
L. M. Müllen
C. Schroll

	V	officer	Ringsted	København
	V	gårdejer	Vordingborg	Løgstør

Landstingets 1. beh. 21. marts og 2. beh. 2. april:

Ploug	N	redaktør	1. kreds	København
J. C. Jacobsen	H	brygger	kongevalgt	København

Afstemning om Plougs forslag om bro:

Ploug, Jacobsen				
J. R. Jacobsen	H	gårdejer	kongevalgt	Tåsinge
Fritz Tobiesen	H	jur. embedsmand	3. kreds	Præstø
M. G. Melchior	N	grosserer	1. kreds	København
C. C. G. Andræ	N (H)	dir. f. gradmålingen	kongevalgt	København
J. C. H. Fischer	H	statsrevisor	kongevalgt	København
O. E. Sonne	H	officer, farver	4. kreds	Neksø
Frijs-Juellinge	H	greve, godsejer	kongevalgt	Juellinge (Lolland)
J. N. Madvig	N (H)	professor	1. kreds	København
C. N. David	H	chef f. stat. bureau	1. kreds	København

I alt 28

Signaturer: H: konservativ eller højre. Bogstavet i () angiver det parti, politikeren udvikler sig hen imod eller har standpunkter fælles med. N: nationalliberal. V: venstre. — Landstingets 1. kreds omfattede København, 2. kreds og 3. kreds Sjælland og 4. kreds Bornholm.

per omkring 1880 forenedes i det moderne højre. Oppositionen må altså siges at være overvejende konservativ. Men da regeringerne selv var konservative, og de forelæggende ministre var det i endnu højere grad, kan modstanden næppe have politiske formål.

2) Er der i modstandernes profession noget, der kan lede os på sporet?

De 28 falder i følgende grupper: 13 embedsmænd, 5 erhvervsdrivende, 3 officerer, 3 gårdejere, 2 redaktører, 1 sagfører og 1 godsejer. Det er en forholdsmæssig meget stor repræsentation af embedsmænd, erhvervsdrivende og officerer.

3) Kan der af valgkredsens beliggenhed ses en forklaring?

Af de 17 folketingsmænd, der modarbejdede forslagene, var de 9 valgt i eller nær ved København, 5 var valgt på øerne og kun 3 i Jylland (Mariager, Randers, Ålborg).

Af de 11 landstingsmænd var de 5 kongevalgte, så de har ingen interesse i denne forbindelse. 4 var valgt i 1. kreds (København), 1 på Sydsjælland og 1 på Bornholm. 3 af de kongevalgte havde tidligere repræsenteret København, 1 Lolland-Falster og 1 Vendsyssel. Modstanden kom altså i overvejende grad fra København, i anden række fra øerne.

4) Endnu tydeligere ses denne geografisk betingede modstand, når rigsdagsmændenes bopæl undersøges:

21 boede i København, 6 på øerne og kun 1 i Jylland! Så skulle enhver tvivl om modstandens herkomst være umulig.

Konklusion:

Modstanden mod lovforslaget om Esbjerg Havn

har 3 motiver. Først og fremmest Københavns naturlige uvilje mod alle, som kunne betyde en konkurrence i hovedstadens bestræbelser for at tilrive sig den nordiske del af Hamborgs handel.

I anden række kom modstanden fra øerne og enkelte nationalliberale købstæder i Østjylland. De kunne naturligvis ikke være interesserede i at anvende statens penge til et tvivlsomt eksperiment på den jyske vestkyst, der ifølge deres mening højst kunne gavne denne landsdel.

Endelig kan en dogmatisk-liberalistisk uvilje mod at lade staten optræde som initiativtager i det økonomiske liv have gjort sig gældende. Af de tre motiver kom kun dette åbent til orde under debatten.

Henvisninger: 1) Vagn Dybdahl: Hans Broge og det jyd-
ske landbrug. Jydske samlinger 5 rk., VII. bd., 1. hefte.
2) S. Alkjær sig: Esbjergs historie, Esbjerg 1909—14, p. 5-7.
3) Alkjær sig anførte værk p. 1-24. Esbjerg 1868—1943,
1943, Knud Rees afsnit om loven, der skabte Esbjerg, p.
11-14. 4) Forslaget: Rigsdagstidende 1864—65 Tillæg A sp.
1897—1902. Motiverne: Rigsdagstidende 1864—65 Tillæg A
sp. 1899—1942. 5) Forelæggelsen: Folketingets forhand-
linger (FF) 1865 sp. 2288—89. 6) 1. behandling: FF 1865
sp. 2534—95. 7) Rigsdagstidende 1864—65 Tillæg A sp.
1899. 8) Rigsdagstidende 1864—65 Tillæg B sp. 745—58.
9) Forelæggelsen: FF 1868 sp. 463—66. Forslaget og moti-
verne: FF 1868 sp. 1275—78. 10) 1. behandling: FF 1868
sp. 801—44. 11) Rigsdagstidende 1868 Tillæg B sp. 263—70.
12) Jernbaneloven: FF 1868 sp. 2877 (§ 1 litra c og d). 13) 2.
behandling: FF 1868 sp. 2892—2946. 14) 3. behandling: FF
1868 sp. 3349—80. Kjærers replik sp. 3368—69. 15) Lands-
tingets 1. behandling: Landstingets forhandlinger (LF) sp.
2206—15. Landstingets 2. behandling: samme sp. 2428—72.
16) 3. behandling: LF 1868 sp. 2677—82.

Musikerslægten Forup

Af T. Tobiassen Kragelund.

I Begyndelsen af det nittende Aarhundrede boede Skræddermester Martin Pedersen Forup og Hustru Kjersten Nielsdatter i Puggaardsgade i Ribe. I Hjemmet var der 3 Sønner, Niels, Martin og Christian Leopold Forup, som alle var Musikere. Niels Forup spillede Violin og Martin Forup var meget dygtig Fløjtespiller.

Den yngste Søn Christian Leopold Forup blev født den 17. Januar 1823 og i det efterfølgende er det om ham og hans Slægt der skal fortælles. Han var ligesom Broderen Violinist og blev Musikdirektør i Ribe, desuden var han Danselærer og havde som ung lært Skrædderhaandværket.

Christian L. Forup blev i sin Tid udnævnt til Stadsmusikant (den sidste i Ribe) med tilhørende Privilegium, at fremmede Musikere ikke maatte spille indenfor et bestemt Omraade uden at betale Afgift til ham.

Omraadet som Stadsmusikantens Privilegium spændte over, har været temmelig stort, f. Eks. kan nævnes, at i Forfatteren N. M. Kromanns Samlinger findes en gammel Spillemandsbog fra Sønderho, som er meget nøjagtigt ført over samtlige Gil-

der, hvor han har spillet til Dans, samt hvor mange Spillemandspenge i Dalere, Mark og Skilling, han havde fået. Og saa er der med længere Mellemrum anført »Været i Ribe og betalt Afgift til Stadsmusikanten med, anført Dalere, Mark og Skilling.«

Christian L. Forup blev i 1846 gift med Marie Eritsø, født i Haderslev den 6. Maj 1820.

I Ægteskabet var der kun eet Barn, en Søn Laurids Leopold Forup født den 13. Maj 1847. Han havde tidligt Øre for Musik og begyndte at tage Undervisning hos sin Fader allerede som 5-aarig. Da han var 11 Aar spillede han obligat Violin sammen med sin Fader i Teatret.

Straks efter Konfirmationen fik Laurids L. Forup Ansættelse paa Toldkammeret i Ribe som Kontorist, og var der til Krigen i 1864 udbrød. Han meldte sig straks som frivillig, kun 17 Aar gammel.

Efter Krigen kom han til Toldvæsenet i Varde, og her traf han og blev forlovet med Ida Rostrup, Datter af Postmester Rostrup i Varde.

Fra Varde kom han til Toldinspektoratets Kontor i Aarhus og senere til København som Fuldmægtig.

Laurids L. Forup tog ivrig Del som Musiker i de forskellige Byer, hvor han ved Toldvæsenet havde Ansættelse, og blev meget anerkendt som en fin Violinist, det var ikke teknisk Kunnen eller musikalsk Øre, der manglede for ham i, at blive optaget i det kongelige Kapel.

Hjemme i Ribe havde Faderen, Christian L. Forup, det Uheld, at faa en slem Senesprængning i venstre Haand og kunne ikke mere spille Violin. Det var en meget stor Sorg for ham, og han bad da Sønnen om at søge sin Afsked fra Toldvæsenet

og komme hjem for at overtage Pladsen som Musikdirektør.

Laurids L. Forup kunne ikke modstaa Faderens Ønske og rejste hjem til Ribe, hvor han kort Tid efter i 1874 holdt Bryllup med sin Forlovede, Ida Rostrup fra Varde.

Det var et haardt Liv at være Musiker og Musikdirektør den Gang. Laurids L. Forup havde meget Musik paa Landet, ofte var der en Mil og derover at spadsere til Gildeshuset, og saa spille hele Nat, og derefter den lange Vej hjem.

Om Vinteren i stærk Frost var det særlig slem for Musikerne at sidde med Ryggen op mod Teltvæggen, der fuldstændig var overiset af de dansendes Aande.

I 1886 døde Marie Forup, og gamle Christian L. Forup flyttede da hen til Sønnen og Svigerdatteren, hvor han nød en god og kærlig Pleje, han laa stille til sengs i 11 Aar paa Grund af Lammelse i begge Ben samt den ene Arm, — heldigvis var han aandsfrisk og stadig optaget af Musik. Han magtede ogsaa at undervise Børnebørnene i Musik.

I Aaret 1892 den 30. September døde gamle Christian L. Forup.

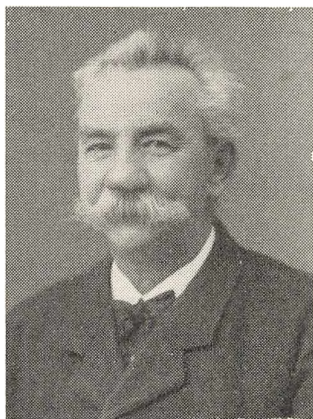
I disse Aar var den ny By Esbjerg stærkt paa Tale, hvor der var mere Fart over Arbejdet og Tempoet end i andre Byen den Gang.

Fra forskellige Musikere i Esbjerg blev Laurids L. Forup opfordret til at komme til Byen, og det førte til, at han i 1895 med Familie flyttede til Esbjerg, hvor han straks oprettede Esbjerg Orkesterforening med ham selv som Dirigent og Musikdirektør.

Laurids L. Forup havde endnu sin fulde Arbejdskraft, hvilket ogsaa var nødvendigt. Det var

et stort og brydsomt Arbejde at faa de mange forskellige Musikere sammenspillet til et virkeligt godt Orkester, der opfyldte de Fordringer som en dygtig Musikdirektør fordrer for at træde frem for Offentligheden.

Heldigvis lykkedes Anstrengelserne, og derved gjorde Laurids L. Forup sit til at hæve Musiklivet

Laurids Leopold Forup.

og Interessen for Musik i Esbjerg, til stor Glæde for ham selv og sine gode Hjælpere.

Laurids L. Forup var meget konservativ, ogsaa med S sammensætningen af Instrumenterne til en Koncert. Klaveret vilde han ikke have med og heller ikke Damer. Gang paa Gang citerede han Verset:

*Nej, Eva, du min Dejlighed
bliv hjemme i din Lejlighed,
der er du første Violin,
men i Orkestret kun til Grin.*

I Hjemmet var der 6 Børn, 3 Piger og 3 Dreng, hvoraf de to Sønner Christian Leopold Forup og Carl Gustav Forup begge gik ind som Erhvervs-musikere i Faderens Fodspor. Begge Sønner lærte hver sit Erhverv ved Siden af Musikken.

Christian Leoold Forup blev født den 27. August 1876. Han lærte Manufakturfacet, gik senere over til Statsbanerne, hvor han blev Overportør. — Han døde i Esbjerg i 1924. Hans Hustru Maren, født Jensen, Datter af Murermester og Skorstensfejer Jensen i Esbjerg, lever endnu. I Ægteskabet var der 3 Børn.

Christian L. Forup var som Musiker en betydelig Kraft som Medlem af Esbjerg Orkesterforening, og afholdt af Kolleger.

*

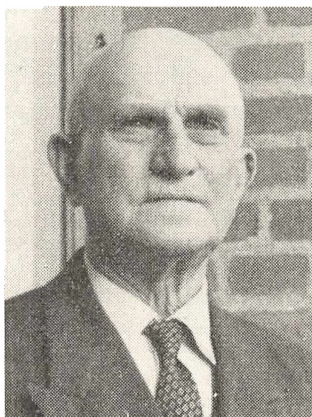
Carl Gustav Forup blev født den 27. September 1881 og gik i Ribe Borgerskole, hvor han fra 8 Aars Alderen spillede med i Skolens Musikorps. Tværfløjten var den Gang hans kæreste Instrument. Efter Konfirmationen kom han i Lære hos Malermester Thomsen i Esbjerg. I 1900 arbejdede han som Malersvend i Svendborg og gled der ganske naturligt ind i Byens Musikliv under Musikdirektør Andersens Ledelse, og begyndte da at spille Violin. 1901 kom han til Nyborg som Soldat og blev hurtigt antaget som assisterende ved Regimentsmusikken under Ledelse af Stabshornist Dirigent Høye Knudsen. I 1904 blev han gift med Hanna f. Thøgersen fra Sønderho, født den 21. April 1885.

Carl G. Forup har fuldt og helt dyrket Musikken, dog har han ved Tid og Lejlighed taget fat som Maler.

I 1914 overtog han Stillingen efter Faderen som Musikdirektør for Esbjerg Orkesterforening.

I 1915 den 5. Marts døde Laurids L. Forup, hans Kone overlevede ham i ikke saa faa Aar, hun døde den 17. Februar 1926. — Ida Forup var en meget dygtig Pianist.

Carl G. Forup gik ind i Arbejdet som Musikdirektør med Lyst og Interesse for at højne Musikken og Musiklivet ligesom Faderen og Bedstefaderen. Som Musikdirektør følte han et Ansvar, der

Carl G. Forup.

skulle være Orden i Tingene, og saa var det Slid og atter Slid, for en meget lille Betaling.

Omkring Aarhundredskiftet fik en Musiker 1 Krone i Timen, og deraf fik Musikdirektøren 10 Øre pr. Time for at levere Noder samt sørge for at de rigtige Musikere kom paa de rigtige Steder, hvor der var Bal eller Musikunderholdning.

Det var ikke misundelsesværdigt at spille i 4 Timer til offentlig Bal for 90 Øre i Timen paa Ho-

tel Esbjerg eller i Tivoli, hvor der den Gang dansedes, og for det meste gik den ene Timeløn til Forførelse. Der maatte, for at holde det gaaende i Hjemmet, tjenes Penge paa alle mulige andre Maader, enten ved Haandværk eller privat Musik.

Carl G. Forup spillede i 32 Aar til Gymnastiklærer Berthelsens Danseskole. Han leverede altid Musik til Esbjerg Gymnastikforening og til Gymnastikforeningen Hermod. Desuden var han Dirigent i Sangforeninger m. m.

Gymnastikken havde Carl G. Forup helt fra lille af været meget optaget af, det var derfor en Oplevelse for ham at spille til Gymnastikøvelserne. Børnene i Hjemmet var fra smaa af med som Gymnaster, og som Topskud i Enkeltmands Gymnastik opnaaede Carl G. Forups Søn, Erik Forup, at blive Danmarks mester.

Carl Forup har i de mange Aar fortsat som Musikdirektør efter sin Fader indtil 1954. Han og hans Hustru nyder nu efter travle Arbejdsaar deres velfortjente Hvile og bor nu i Esbjerg Bys Jubilæumsstiftelse, som er bygget paa den smukke Bakkeskraaning i Boldesager. Carl Forup driver ikke Musik mere, men sysler alligevel en Del med Tonens Kunst.

Bedstefaderen Christian Forup og Faderen Laurids Forup har begge komponeret smukke Dansemelodier, og det har Carl Forup ogsaa, samt skrevet Melodier til Sange, bl. a. en ny Melodi til Esbjerg Sangen. Det er Familiens komponerede Melodier, Carl Forup sysler med, for at faa alt samlet i en Helhed og maaske faa udgivet.

Tankerne skal ogsaa hvile, og saa tager Carl Forup Pensel og Palet for at fæstne skønne Landska-

ber eller Interiører til Lærredet. Paa den Maade gaar Tiden godt.

*

Naar jeg i det anførte har forsøgt at fortælle lidt om Musikerslægten Forup, da er Grunden den, at min Fader, hvis Barndomshjem var i Hunderup Sogn, som 18-aarig vandrede en Gang ugentlig i 2 Aar til Ribe — en Vejlængde paa 2 Mil hver Vej — for at lære Violinmusik hos Musikdirektør og Stadsmusikant Christian Forup, som var kendt som Vestjyllands dygtigste Violinist. Adskillige af Landsbyspillemandene i den Tid (Fader var født 1844) spillede efter »Gehör« (uden Noder). Fader ville lære Violinmusikkens fine smaa Nuancer og Nodesystemets store Fordringer, angaaende Strygning og Fingergreb til 16 — 32 og 64 dels Noder.

For Fader var de 2 Aars Læretid i Ribe som at faa Døren lukket op til en hel ny Verden med skønne Toner, som han aldrig glemte.

Fader var en søgt Musiker i mange omkringliggende Sogne. Det, der kaldtes Gildesmusiker, blev han aldrig, — han mødte til fastsatte Tid og forlod Gildeshuset, saa snart Dansen var forbi. Spiritus smagte han aldrig, og derfor blev han ikke betragtet som Selskabsmand.

Da Fader i 1876 blev gift, ønskede han at fortsætte som Musiker. Moder ville helst have en Gaard. Resultatet blev, at Fader hængte Violinen paa Væggen, og kastede sig over Landbruget, som ogsaa gik udmærket, — men Tonernes Verden vedblev at følge ham hele Livet.

I mange Aar rørte han ikke Violinen, først som ældre kom Violinen atter i Brug, dog ikke til Dansemusik. To af Faders Brodersønner og en Søster-

søn gik i flere Vintre til ham, for at lære Begyndelsesgrundene i Musik.

Niels Tobiassen fra Hunderup lærte at blæse Tværfløjte. Jeppe Tobiassen ogsaa fra Hunderup spillede Violin og Tobias Eskesen fra Lille Darum Violin, han rejste derefter i flere Aar til Ribe for at lære Musik hos Laurids Forup. Tobias Eskesen drev i mange Aar en meget stor Musikdirektørvirksomhed.

Thomas Kjær fra Mulvad fik ogsaa en kort Tid Undervisning. Faders fire Lærlinge i Musik blev dygtige Musikere, og har slidt mange gode Timer sammen med deres Instrumenter.

Brørup-Lindknud Brandvedtægt

Af August F. Schmidt.

I vore Landsbylove, de såkaldte Vider og Vedtægter, findes ofte Bestemmelser om, hvorledes By-mændene havde at optræde og hjælpe til, når der var Ildebrand. Indtraf en sådan i en gammeldags stråtækt Landsby kunde der, hvis Vinden var ugunstig, ske meget stor Skade.¹⁾ Man har Oplysninger om, hvorledes næsten en hel Landsby kunde afbrændes på een Gang.²⁾ Det var et Held, hvis man i en Landsby havde ét eller flere Gadekær, der i påkommende Tilfælde benyttedes som *Branddamme*. Nogle Steder vedligeholdt man Gadekærene, for at de så meget bedre kunde benyttes i Tilfælde af Ildsvåde. I fordums Tider, da man ikke kendte til Brandforsikring, var en Ildebrand en slem Påkendelse i økonomisk Henseende, og man var derfor i de gamle, let antændelige Bygninger særlig forsigtig med Ild og Lys. Der er adskilligt af kulturhistorisk Interesse knyttet til Ildebrande og til Værnemidler mod sådanne.³⁾

De murede Skorstene førte med sig, at der måtte gives Påbud om *Skorstensrensning*, og 29. Februar 1792 vedtoges Loven om Udnævnelse af Brandfogeder i Byerne og nærliggende Gårde, hvor Brandfogeden en Gang hvert Forår skulde gå om-

kring for at se, om alt var i Orden. Først en År-række senere blev der udarbejdet Vedtægter for Brandvæsenet i alle Landsognene. Der skulde i hvert Sogn være en Brandfoged og to Brandsynsmænd, som skulde se efter hvert Forår og Efterår, om der var Revner og Sprækker ved Ildsted, i Bageovne og i selve Skorstenen.⁴⁾ Ved Kirkestævne blev det bekendtgjort, at i de førstkommende Dage vilde Brandsynsmændene besøge alle Hjemmene, hvor man nu fik travlt med at få Skorstenene fejede. Den Dag, de tre Mænd kom, var mere en Paradeforestilling end en Synsforretning. De så snarere efter, om Kaffekedlen stod på Ilden, end om Skorstenen var i Orden. Undertiden glemte Brandsynsmændene helt deres Ærinde for Skænk og Snak. De blev beværtede næsten hvert Sted med Kaffeponche. I Landsbyen Årslev ved Århus var i 1860'erne Præstesønnen, Gårdejer Thøger Assens Brandfoged. Han blev sammen med sine 2 Følgesvende altid temmelig fuld inden den lille Landsbys Skorstene og Arner m. m. var beset, og Rundgangen tog derfor gerne et Par Dage. Således var Forholdene nok de fleste Steder. På den fynske Halvø Helnæs gjorde man en Festdag ud af Skorstenssyningen. Her gik alle Gårdmændene for sig og Husmænd for sig på Synstur 2. Januar. Overalt, hvor de kom frem, stod Bordene flot dækkede med Mad og Drikke, hvorfor man kan forstå, at Stemningen inden Aften var særlig høj. Om Aftenen drog Tyende og Børn ud for at »syne Skorstene« hos Naboer og Bekendte, hvor de blev godt beværtede.⁵⁾ — Ved Brandpolitiloven af 31. Marts 1926 skabtes en Nyordning af Brandsynene på Landet. Fra 1. Januar 1927 overtog de autoriserede Skorstensfejere al Tilsyn med Skorstenene, og

Brandfogeden og de to af Sognerådet valgte Mænd var derefter overflødige.⁴⁾

*

Der var naturligvis bestemte Regler at gå frem efter i Tilfælde af Ildebrand, efter at man havde fået en Lov om Brandvæsenet i 1861. På Grundlag heraf blev udarbejdet en Brandvedtægt i hvert Sogn. En sådan er overleveret fra *Brørup og Lindknud* Sogne. Da den ikke er uden Interesse, skal den meddeles her i ordret Gengivelse, dog med moderniseret Tegnsætning. Brandvedtægten er antagelig fra 1860'erne.

»Vedtægt
om

Ordningen af Brandvæsenet i Brørup—Lindknud Sogne til Opfyldelsen af Bestemmelsen i § 33 i Lov af 2den Marts 1861 vedtages følgende Regler om Ordningen af de Pligter, som paahviler enhver i Ildebrandstilfælde.

A. Om Mandskabets Inddeling.

§ 1.

Til Hjælp for Brandfogden saavel som til at træde i hans Sted, naar han har Forfald, eller hvor Brandfogden paa Grund af lokale Forhold ikke strax kand komme tilstede, paalig[g]er det den ældste Brandsynsvidne at assistere eller udføre Brandfogdens Forretning.

§ 2.

For at der altid kand være god Orden, og enhver kan vide, hvad han har at gjøre, optegner Brandfogden en Liste over Kredsens samtlige Beboere, der inddeles saaledes:

1, de Kjørepligtige.

a) Af disse udnævnes 2de Udridere, der hurtigst mulig møder ved Brandstedet, for paa Brandfogdens Ordre at bringe Budskab til Branddirektøren, Udflytterne, og om fornødent til andre Kredse; disse maa kunne ride og være bekendte med Omegnen.

b) Af de øvrige kjørepligtige udnævnes 4, der ligeledes hurtigst muelig møder ved Brandstedet med velbespændte Vogne, dels for at kjøre Vand, dels for at udføre anden Kjørsel.

NB. Alle Kjørsel og Ridetoure bliver at erstatte ligesom andet Sognekjørsel.

c) Resten af de Kjørepligtige møder med Brandstiger, Brandhager, Øxe, Spader, Jernstænger o.s.v., alt som enhver ved Listens Affattelse er ansat til.

Ovenstaaende kand udføres paa Omgang.

2, de ikke Kjørepligtige.

d) Af disse udnævnes ca. 12 efter Kredsens Størrelse iblandt dem, som ansees meest skikkede til at re[d]de Mennesker, Kreature og Gods samt til at forhindre Ildens videre Udbredelse og Slukning, disse møde hver med en Spand og dem udnævnes en Formand.

e) Det øvrige arbejdsdygtige Mandskab ansættes til at øsse, pumpe, bære og lange Vand til Ildens Slukning. Dette Mandskab møder med deres Brandspande, og iblandt disse udnævnes en Formand.

f) Det ikke tilstræk[k]elig arbejdsdygtige Mandskab ansættes til at holde Vagt ved det red[d]ede Gods og andet saadant ikke anstrængende Arbejde, og benævnes paa Listen Vagtmandskab.

Midlertidige Bestemmelser.

1. Ved næste Brandsyn (Eftersyn af de forskellige Brandredskaber) bliver nærværende Vedtægter at tilkjendegive for enhver af Kredsens Beboere samt tillige de efter Listen enhver særlig paahvilen Pligter, og at saadant er sket bliver at bekræfte af Brandsynsvidnerne.

2) Dødsfald, Bortflytning o.s.v. skal anmeldes for Brandfogden, som da i Forening med Sognefogden har at udnævne en anden. Udnævnelsen skal altid være skriftlig, og har den paagjældende herfor at meddele Tilstaaelse.

3) Det ovennævnte Mandskabs Fordeling til de forskellige Poster vedtages af Sogneforstanderskabet efter Forslag af Brandfogden og Sognefogden i Forening. Men er enhver især, naar den Kommanderende ved Ilden finder det fornødent, forpligtet til at udføre hvilken som helst andet Arbeide, der befales ham, og afgive hand Heste, Vogne, Redskaber og deslige, han i øvrigt maatte besid[d]e.

4) Frie for Ansættelse i nogen af de ovennævnte Stillinger er enhver Person, der ikke er confirmeret eller som har fyldt sit 70ds Aar, eller er vanfør. Fremdeles (nævnes t. Ex. Lægen, Apotekeren, Præsten, Kappellanen og Skolelæreren). Ligeledes er Sognefogden fritaget for enhver personlig Ansættelse, da ifølge sin Stilling skal overholde Orden ved Brandstedet.

5) Anskaffes Vandtønder for Communens Regning i hvert Brandkreds, disse opbevares hos dem, som ved næste Ildebrand skal kjøre med Vand.

B. Om enhvers Pligter, naar der udbryder Ild.

6) Enhver, der først bliver no[n] Ildebrand vaer, skal strax gjøre Anskrig, om Natten vække

Stedets Beboere og nærmeste Naboer og drage Om-sorg for, at Brandfogden saa hurtig som mueligt bliver underrettet om Ilden.

7) Saasnart Brandfogden kommer til Kundskab om Ilden, skal han øieblikkelig lade gjøre Alarm, paa hvad Maade Ilden hurtigst kan blive bekendt for Kredsens Beboere, og er enhver, som derved efter nærværen Vedtægt og den af Brandfogden i Forening med Sognefogden vedtagne Fortegnelse er paalagt nogen Forretning, forpligtet til hurtigst mulig at give Møde ved Brandstedet medbringende de Redskaber, hvorfor han er ansat.

Beboerne i de Gaarde og Huse, hvor der er Brøn-de eller andre Vandsteder, skulle imidlertid gjøre Adgangen til disse fri, og om Natten ved samme henge en Lygte med tæ[n][d]t Lys.

8) Indtil Politimesteren (eller Brandinspekteu-ren) kommer tilstede, har Brandfogden øverste Kommando, og skal Enhver, ogsaa det Mandskab, der møder fra andre Kredse, uvægerlig efterkom-me, hvad han befaler til Ildens Slukning.

9) Er Ild udbrudt i en Nabokreds, og ikke over $\frac{1}{4}$ Miil borte, skal Brandfogden tillige med For-manden for Vandkjørerne og 2 à 4 Vogne med Vandtønder, Vandbærere og Brandspande saa hurtig som mulig ile til Ilden.

10) Til den Brandfogden og Formanden for Vandbærerne saaledes paahvilende større Forplig-telse skal der tages fortrinlig Hensyn ved Forde-lingen af de Bøder, der bliver erlagte efter Lov af 2den Marts 1861 angaaende Brandpolitiet paa Lan-det m. m.«

*

Som man vil se, er det slet ikke så lidt, man får at vide om, hvorledes enhver havde at yde Bistand,

når den røde Hane galede. I de fleste Tilfælde har man med hine Tidens langsomme Befordringsmidler og ikke videre effektive Slukningsredskaber intet kunne stille op, udover i heldig Tilfælde at hindre Ilden i at brede sig til andre Ejendomme.

Ligesom Landbylovene hører også de gamle Brandvedtægter nu ganske Historien til. Man har nu Brandbiler med Sprøjtemateriel, der ved telefonisk Hidkalden uhyre hurtigt kan komme til et Brandsted, men til trods herfor kan der, som bekendt, ske meget store Skader også ved en Ildebrand i vore Dage.

Brørup og Lindknud Sognes Brandvæsen har naturligtvis fulgt godt med Tiden. I Brørup Sogn har man siden 1. November 1927 arrangeret sig med *Falcks Redningsstation*. Denne Station har Akkord med 10 omliggende Kommuner, og den har gennem Årene rykket ud til talrige Ildebrande og ved disse bibragt al den Hjælp, som et moderne Brandvæsen er i Stand til.⁶⁾ Nu kender man heller ikke i Brørupegnen til de gamle Håndsprøjter, der på Vogne i rygende Galop blev kørt til Brandstedet. Ingen ser nu mere det bevægende Syn af et sådant Køretøj henover skærvebelagte eller sandede Sogneveje. Nu hører man Brandbilens uhyggelige Tuden, og man ser den som et Lyn suse forbi.

Noter: 1) Om Landsbylovenes Forskrifter mod Ildebrand har E. Mackeprang i: Dansk Assurance XV (1929), 120-26, skrevet en Afhandling, hvori dog ikke alle Steder de enkelte Landsbyer er nævnt, men blot Antallet af Byer, hvor-

fra der findes en eller anden Bestemmelse om Ildsvåde. Meget mere findes om Emnet i J. O. Bro Jørgensens Værk: Forsikringsvæsenets Historie i Danmark (1935), 20 ff. Her er Landsbylovenes Oplysninger om Hjælp i Ildebrandstilfælde sat i Relation til hele Forsikringsvæsenet i gamle Tider, og der ydes herved særdeles gode Oplysninger om Fortids Sædvaneret. Jfr. min Bog: Studier i Vider og Vedtægter I (1937), 35-37. ²⁾ Se min Bog: Brabrand og Aarslev Sognes Historie VI (1950), 38-49: 3/12 1849 nedbrændte o. 15 Gårde og Huse i Brabrand. ³⁾ Jfr. min Bog: Fra Als (1951), 49-76. ⁴⁾ Salomon J. Frifelt og T. Tobiassen Krage-lund: Højt paa Straa (1947), 91, 95, 99. ⁵⁾ August F. Schmidt: Landsbygilder (1940), 26-27. Leksikon over Landsbyens Gilder (1950), 32, 126. ⁶⁾ Se min Bog: Brørup Sogns Historie (1949), 467-69.

Provinsens ældste museum

Den antikvariske samling i Ribe.

Af K. H. Rosenstand.

I år kan Danmarks ældste provinsmuseum, Ribes kulturhistoriske museum, eller som museets gamle navn er, »Ribe antikvariske samling«, se tilbage på 100 år.

Det var i den nationale rejsnings tid efter treårskrigen, at vort oldnordiske museum (Nationalmuseet) i sin egentlige form skabtes i København, idet Chr. Thomsen i 1853 flyttede samlingerne til Prinsens palæ. Det var ham, der gjorde sig europæisk berømt ved at inddele den forhistoriske tid i stenalder, bronzealder og jernalder.

Også i det stille Ribe var det lignende nationale strømninger, der to år senere, i 1855, gav stødet til oprettelse af provinsens første museum, Den antikvariske samling.

Stifteren var Ribes betydelige historiker overlærer ved Ribe katedralskole, *J. Kinch*, hvis Ribe bys historie og beskrivelse skabte ham ry langt ind i faghistorikernes kreds. Kinch var formand for den i Ribe oprettede »Danske forening«, der vedligeholdt det nystiftede museum. Den støttede museet med

sine beskedne pengemidler og sørgede for dets forøgelse, indtil det blev selvejende institution under nationalmuseets tilsyn.

»Den antikvariske samling« måtte gennem en lang årrække friste tilværelsen i lidet egnede lokaler, først på katedralskolen og derefter i et fugtigt rum i klosteret, og pladsmangelen var allerede den gang føleligt. I 1866 var samlingen under Kinchs flittige og dygtige ledelse nået op på 357 bogførte numre, i dag nærmer tallet sig de 9.000, nok til at fylde to huse i stedet for det ene, man råder over. Da Kinch døde i 1888 var tallet 500. Kinch fortæller selv, at man var nationalmuseet og private givere tak skyldig for museets bedste numre, men næsten enhver gravning i byen bragte gamle sager for dagen, navnlig fra middelalderen og fra det 16. og 17. århundrede. Allerede på dette tidspunkt var stenalderen stærkt repræsenteret i museet. Forudenstensager forefandt i museet enkelte perler, dels af rav, dels af en brændt masse. Fra bronzealderen fandtes 40 genstande, fra den før kristelige jernalder, dels asketurner, dels jernsager. Fra den kristelige middelalder noget mere, bl. a. en hostieæske af forgyldt messing med en latinsk indskrift. Æsken ses den dag i dag i samlingen.

Fra tiden mellem reformationen og enevoldsmagtens indførelse findes bl. a. et par udskårne skabe, et egetræshord, fadkranse m. m.

Af sager fra nyere tid nævner Kinch i 1866 en pragtfuld glaspokal med indslebne billeder, foræret til rektor Chr. Falster af søhelten, gehejmeråd Gabel.

Samlingen var den gang tilgængelig for publikum 2 gange om året, men iøvrigt til enhver tid for folk, der henvendte sig til Kinch.

Kinch var museets egentlige stifter, men efter ham blev stiftsfysikus Kjær formand for en tid. Kjær var en elsket læge, veteran fra treårskrigen. Han døde som konferensråd og Ribe bys første æresborger.

Men gennem et halvt århundrede omtrent var samlingens utrættelige formand og leder byarkivar C. N. Termansen, den eminente samler og ordner, det beskedne og uegennyttige menneske med den store kærlighed til Ribes historiske minder. Ham skyldtes det især, at Antikvarisk samling voksede og groede.

Når som helst spaden stikkes i Ribes jord, dukker historiske minder frem af undergrunden. Så var Termansen altid på færde med sin historiske viden. Han undersøgte selv og satte sig i forbindelse med Nationalmuseet, eller han skrev i aviserne eller gav andre interesserede del i sin store viden. Termansen blev med rette Ribe bys anden æresborger.

Men stadig måtte det voksende museum lide under pladsmangel.

Da Ribe stiftsmuseum imidlertid i 1891 erhvervede den smukke af fabrikant Giørtz i 1864 opførte ejendom ved åen, fik Antikvarisk samling for en årrække bedre, men beskedne lokaler i stiftsmuseets kælderetage, hvor Termansen skiftevis med den gamle klassiske filolog adjunkt *Lassen* på de søndage, hvor samlingen den gang var åben, forklarede publikum sagerne. Forholdene var dog her nærmest som et magasin at betragte.

I 1919 bedredes forholdene imidlertid, da Antikvarisk samling købte ejendommens tidligere domestikbolig, der indtil da havde været privatskole. Man fik her rigeligere plads til at udstille,

men forholdene var endnu langt fra tilfredsstillende.

Endelig dæmrede det, da man i 1934 kunne rykke ind i sine egne lokaler i det nyerhvervede »Hans Tavsens hus«, en detaille af det gamle Ribes første evangeliske bispegård.

Den ydre årsag til denne heldige løsning af pladsspørgsmålet var den, at en husrække i Skolegade af trafikale hensyn skulle nedrives, dermed også det gamle bindingsværkshus, der havde hørt til den store bispegård, der i sin tid havde strakt sig fra torvet og helt ud til Sønderportsgade.

Det var først cand. mag. Balslev og dr. theol. Laurids Koch, der slog til lyd for at bevare det gamle hus (det skete på den måde, at det blev nedrevet og genopført med »en kvart omdrejning«, så det fik facaden vendt mod torvet overfor domkirken). Senere fulgte andre gode mænd landet over de første, og der blev nedsat en komité i Ribe, bestående af daværende borgmester H. Kaalhauge, biskop S. M. Westergaard, daværende stiftsprovst Scharling, Rektor Willumsen, redaktør C. Willemoes (senere Ribe bys tredje æresborger), samt Antikvarisk samlings daværende bestyrelse: byarkivar Termansen, landsretssagfører Pontoppidan, lektor Jørgensen, læge Svith og seminariefors­tander Haar. Komitéen fik løst spørgsmålet med heldig hånd.

Fra stifteren af »den gamle landsby« på Hjerl hede, direktør H. P. Hjerl Hansen, modtog man en gave på 12.500 kr., den gamle museumsbygning indbragte ved salg en halv snes tusinde kr. Ny Carlsbergfondet, adskillige dagblade, en indsamling ved Laurids Koch og fra Ripenser-Samfundet og adskillige andre privatpersoner kom der penge,

så sagen blev sikret. I alt kom huset til at stå museet i 27.771 kr., men sagen var løst.

Bag det hele stod Nationalmuseet, repræsenteret af Ribes utrættelige ven, museumsinspektør *Hugo Matthiessen*, den fine kender af Ribes historie og topografi. Det var ham, der ved gravninger i grunden efter det gamle hus' nedrivning fandt betydelige rester af middelalderligt murværk og den kælder fra denne tid, der nu delvis findes under det genopførte hus' stuer og som den dag i dag er tilgængeligt i forbindelse med det gamle hus' andre lokaliteter.

Endvidere slog Hugo Matthiessen fast, at bindingsværket i »Hans Tavsens hus« var af en gammel type, der nu kun findes få steder i Danmark og ingen andre Steder i Ribe.

Det blev nu afdøde arkitekt Axel Hansen, der genopførte det gamle hus.

Museumsinspektør *Chr. Axel Jensen*, der med heldig hånd senere foretog undersøgelserne af Ribarhus slotsbanke og de store udgravninger under Krigen, foretog den første ordning af museets historiske samlinger fra middelalder gennem renæssance op til Frederik den Sjettes tid. Til opstillingen af de forhistoriske samlinger gav dr. *Therkel Mathisen* anvisninger, og ordningen forestodes af daværende stud. mag. *Skovmand*.

Grundlovsdag 1934 fandt indvielsen af det ny-erhvervede hus sted under festlige former, ved hvilken lejlighed medlem af bestyrelsen seminarieforsøger *Helge Haar* på udmærket måde gjorde rede for samlingens historie.

Nu havde samlingen eget hjem og hus med 6 små værelser i to etager, hvor de besøgende ligesom stiger frem gennem historiens aldre.

I den middelalderlige kælder findes bl. a. forskellige sten fra kirker og bygninger, supplerende friluftsudstillingen af gravsten og døbefonte m. m.

I stueetagen rummes samlinger fra forhistorisk tid. Her findes bl. a. fund fra Kolding fjord fra den ældre stenalder, et andet værelse rummer genstande fra den yngre stenalder, bl. a. fra den vestjydske enkeltgravskultur. I denne etage ser man smukke stenting m. m. skænket af gdr. Pilegaard Baungaard i Lintrup sogn, stammende fra egnen, samt ting skænket i sin tid af møller N. A. Jensen fra Fæsted.

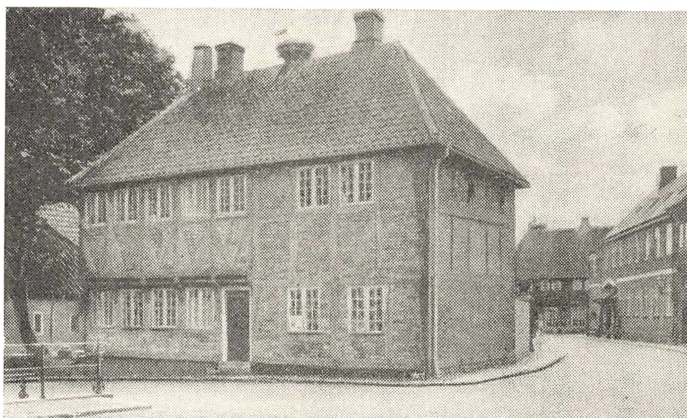
I stueetagens sidste værelse findes bl. a. nogle smukke bronzesværd og i jernaldersamlingen et unikum, en lille urne med hagekors. Iøvrigt er museets urnesamling meget betydelig.

Første sals værelser og trappegang er helliget den historiske tid. Her findes bl. a. interessante jordfund, de nyeste fra udgravningerne af Riberhus slotsbanke, og adskillige billeder og rester af bindingsværk fra nedrevne Ribe-huse. Her er smukt gammelt kirkeinventar og heriblandt de gamle døre fra domkapitel-huset ved domkirken. De havnede efter en mærkelig skæbne i Hans Tavsens hus og blev ved et rent tilfælde reddet fra undergang.

I den historiske afdeling findes også adskillige gamle laugsgenstande, porcelæn og fajance samt skønne udskårne skabe, præget af Ribe-håndværkeres og billedskærerens skole. I sølvsamlingen rummes to pragtfulde sølvdrikkekrus, udført af henholdsvis Ribemestrene Jens Andersen Klyn 1670—1700 og Kiøholdt 1716 samt thedåse udført af Ribemesteren Bötticher 1749 og strøsukkerbøsse af samme fra 1748.

Museet ejer to gode standure udført af Ribemesteren H. Hansen, begge fra 1700-tallet.

Som et interessant kuriosum findes her nogle tommelskruer, som man i »heksenes« tid og langt senere brugte til at fremkalde »tilståelser«, et uhyggeligt minde. I samme samling findes en interes-

Hans Tavsens Hus.

sant kakkellovn, formentlig et unikum, fra tiden omkring 1825 stammende fra den gamle bispegård. På en firkantet sokkel står en kvindeskikkelse forestillende frugtbarhedens gudinde iført klassisk gevant. I hånden bærer den 2,2 m høje figur et overflødhorn. Når der fyres i ovnen stiger varmen op igennem den hule figur. Et morsomt stykke er også en udskåren form af birketræ. Træpladen har en række fordybede felter med forskellige figurer forestillende kvinder, mænd, stjerner, frugter, svane, stork, hare, kronhjort, skibe og kirker deriblandt Ribe Domkirke. Stykket er formentlig brugt som form for fremstilling af sukkergodt og er fundet på

Ribe Nørremark i stråtaget på et nedbrudt hus ved Trojels Knæ.

Ved Trojels Knæ var det forøvrigt, at man omkring 1906 oppløjede det såkaldte Ansgarbæger stammende fra vikingetiden. Det er omtrent samtidig med Ansgar, fra den første halvdel af det 9. århundrede. Stykket hører nu til nationalmuseets værdifuldste kostbarheder. Det lille bæger er af sølv og nu i nøjagtig kopi i originalens størrelse Ribes fineste turistvare.

Blandt samlingens interessante jordfund bør nævnes en lille flaske, som i den katolske tid har været brugt af præsterne til den sidste olie. Den stammer som den ovenfor omtalte oblatæske fra en gård i Farup ved Ribe.

Samlingen rummer også en del stykker af Marburger terracotta, glasserede barselpotter o. l.

Blandt jordfundene fra udgravningerne af Ribarhus slotsbanke kan bl. a. nævnes en tinkande fra Chr. den Fjerdes tid, fundet i voldgraven, samt et meget interessant fund: skår af et emaillet drikkeglas fra omkring 1275 tilvirket i en af Syriens kystbyer.

Efter *Termansens* død i 1939 var seminarieforstander *Haar* museets formand til 1947 og derefter dommer *Niels Bruun* til 1950. Den nuværende formand er kontorchef *P. Lerche Thomsen*, Ribe stiftsamt. Den øvrige bestyrelse består af læge N. Svith, adjunkt Schmidt, journalist K. H. Rosenstand og malermester Chr. Brogaard.

Det fortjener at anføres, at der i *Termansens* tid fandt en betydelig udgravning sted af Sct. Clemens kirketomt i den nuværende Sct. Laurentiigade. Der afdækkedes ikke ubetydelige rester af den gamle anselige tufstenskirke, bl. a. af koret.

Alt blev omhyggeligt undersøgt, opmålt, fotograferet og tegnet, men man måtte desværre opgive tanken om synlig bevarelse. Nu ligger der en villa på en del af tomten.

Også i de senere år har gravninger rundt i byen fremdraget mindre fund af interesse, og man har alarmeret nationalmuseet, selv om arbejderne ofte er foregået i et tempo, der umuliggør nærmere undersøgelse. På museets initiativ er der også gennem årene foretaget udgravninger af gravhøje og forskellige andre gravformer.

Hugo Matthiessen har dog undersøgt, fotograferet og opmålt adskillige fund af murrester, brønde, pæleværk og lignende.

Professor Glob har foretaget undersøgelser sigtende på afdækning af de forskellige kulturlag i byen, og disse forundersøgelser førte i år til påbegyndelse af gravninger ved museumsinspektør Stiesdal i en tomt fra forrige krig, interessante undersøgelser, der vil blive fortsat til efteråret. Disse gravninger følges af Den antikvariske samling med interesse og agtpågivenhed. Indenfor mulighedernes grænse er også undersøgelser af et voldsted («Riber Ulfs borg» på Østermade).

Også gravninger i omegnen følges med interesse, og museet får herfra af og til værdifulde forøgelser. Det kan bl. a. nævnes de i 1951 i Hillerup opgravede urner fra broncc- og jernalder.

Den antikvariske samling i Ribe er som nævnt selvejende institution under nationalmuseets tilsyn, og man har haft megen glæde af samarbejdet med nationalmuseets folk, der gæster museet og yder god hjælp ved omplaceringer o. s. v.

Men pladsforholdene er stadig knebne, så man en skønne dag må håbe på en nyordning af sam-

lingerne. Forskellige planer har været fremme, men de hindres af den økonomiske side af sagen.

Ved århundred milepælen, vil man ikke alene se tilbage, men også gerne fremad til bedre forhold for det gamle museum, nyt initiativ og ny interesse for de minder om svundne tider, der har hjem i »Hans Tavsens hus«.

Kilder: Antikvarisk samlings arkiv, J. Kinch i »Samlinger til jydsk historie og topografi« bind 1 1866, Helge Haar: foredrag ved indvielsen af »Hans Tavsens hus«, Chr. Axel Jensen: »Riberhus slotsbanke«, Ripenser Bladet samt noter og artikler i dagspressen. H. P. Hansen i »Sprog og Kultur«, 1. hæfte 1—79.

Ribe borgervæbning og politikorps

Af Keld Christensen.

Ribe Politikorps fejrer i år sit 100-års jubilæum, et beskedent jubilæum i en by af Ribes alder, men det er også kun i sin nuværende form, at korpset fylder 100 år. Korpset er en af de få bevarede af den senere middelalders borgervæbninger, den oprettedes i 1555, men den jydsk beskedenhed gør sig endnu engang gældende, og selvom der intet er til hinder for, at korpset netop i år kunne holde 400-års jubilæum, så nøjes man altså med at fejre 100-året for oprettelsen som politikorps i 1855.

Helt fra før den historiske tid har Ribe været en by af betydning, og gennem årene har det været nødvendigt med et forsvar, der i givet fald kunne aktiviseres med kort varsel. Som andre beboede steder var Ribe et isoleret sted, henvist til selv at løse sine problemer og at sikre sig mod overgreb såvel udefra som fra uheldige elementer indenfor byens eget område. Ret tidligt fandt man frem til en ordning, så byens våbenføre mænd deltog i vagten efter tur. Der holdtes af og til mønstring på torvet, hvor alle de mænd måtte møde, der af byens magistrat fik ordre dertil. Det har dog været tem-

melig tilfældigt, og sikkert afhængigt af magistratens energi, hvornår der mønstredes.

I Christian d. III's regeringstid har det nok skortet en del på energien, og kongen udstedte derfor den 9. september 1554 et brev, hvori det bestemtes, at der skulle holdes mønstring hvert år på onsdagen efter Jacobi Dag (1. maj). Dermed var forsvaret af landets byer kommet ind under organiserede former, og borgervæbningerne blev en kendsgerning.

Mønstringsregistre skulle indsendes til cancelliet, og endnu opbevares i Rigsarkivet registre fra de første år. Det er sandsynligt, at alle landets byer har fulgt disse bestemmelser, men nogle af registrene, deriblandt Ribes, er gået tabt, og for det første år 1555 findes kun bevaret for byerne Nykøbing S., Kalundborg, Slagelse, Kolding, Vejle, Høbro, Malmø, Falsterbo, Skanør, Ystad, Trelleborg, Simrishamn og Åhus. Fra 1556 findes derimod bevaret registre fra ialt 29 byer. De giver et interessant billede af datidens byers størrelse og betydning i forhold til hinanden. Malmø står flot i spidsen med 681 mand, og Ribe følger efter med 448 mand, og så tilføjes det endda i de gamle registre fra Ribe, at »disse efterskrevne Borgere ere gamle, alderaftige og en Part fattige Mænd, som ikke ere taxerede for nogen Rustning«, hvorefter der følger navnene på 84 personer. Den fulde styrke i Ribe må således have været på 532 mand, når man altså skrabede bunden. Videre kan nævnes efter størrelsesorden byerne Ålborg med 261 mand, Viborg med 239, Horsens med 237 og Ystad med 234, og så 23 byer mere med fra 179 helt ned til 43 mand.

Ved rustning skal sikkert forstås det, man i dag kalder udrustning, altså bevæbning, og ikke panser

og plade. Hver især måtte selv anskaffe sine våben, herfor tilføjelsen om de gamle og fattige, der ikke behøvede at gøre så meget ud af det.

Tyende, butikssvende og lignende skulle normalt ikke deltage i borgervæbningen, der mest talte byens egentlige borgere, som kun undtagelsesvis kunne lade sig repræsentere ved andre. Ligeledes kender man ikke i Ribe tilfælde, hvor en borger skulle stille mere end een mand, altså sig selv, og kvindelige familieoverhoveder var ikke pligtige at stille nogen mand til borgervæbningen. Disse forhold taget i betragtning kan det derefter anslås, at ca. halvdelen af byens voksne mandlige indbyggere skulle møde, og at byens samlede indbyggertal på denne tid må have været ca. 5000.

Fra første færd var det hensigten, at det mønstrede mandskab skulle varetage byens eget forsvar, men det kunne også udkommanderes til egentlig krigstjeneste til støtte for hæren. Det ser dog ud til, at borgervæbningen som regel er blevet hjemme, og i nogle tilfælde ligefrem beskedent er trådt i baggrunden, når der rigtig var krig, og soldaterne først havde taget sig af byen og bemanded dens forsvarsværker.

Borgervæbningens største opgave blev så en vagttjeneste i fredstid, hvor den skulle tage affære ved pludselige overfald, ildebrand og forbrydelser.

Mens pligten til at deltage i borgervæbningen påhvilede alle borgere uden persons anseelse, så har man åbenbart ikke altid været helt enige herom. I Ribe opstod der i 1583 en strid mellem borgerne og magistraten, hvis medlemmer mente sig berettiget til at være fritaget for tjeneste ved portvagten, torrevagten og andre, mindre eftertragtel-sesværdige vagter. Om udfaldet af denne strid

melder historien intet, men der har altså også dengang været forskel på folk blandt borgerskabet i Ribe.

Flere gange har borgervæbningens mønstringer haft et festligt præg, når højtstående personer besøgte byen. Generaler og prinser har inspiceret korpset. I 1598, da Christian IV besøgte Ribe, paraderede borgervæbningen på torvet til ære for majestæten, og ligeledes, da Frederik IV passerede byen den 14. juli 1712.

Gang på gang var Ribe garnisonsby. Skiftende regimente lå i kortere eller længere tid i byen og prægede dens liv. Soldaterne var indkvarterede dels hos byens borgere, dels var nogle gårde ligefrem indrettet til kvarter for soldaterne.

Byens betydning som handels-, søfarts- og kongeby gjorde et effektivt forsvar nødvendigt, og omkring 1700 var den næsten blevet en regulær fæstningsby med hovedvagt på torvet, og mindre vagter rundt omkring ved indfaldsvejene, og på andre vigtige steder. Torvet var den lille firkantede plads, som endnu ligger mellem Porsborg, Hotel Dagmar, hvor byens præsident boede, Storegade og Stenbogade, der dengang fortsatte langs kirkegårdens østlige mur, omtrent hvor nu kanten af udgravningen er. Her på torvet stod hovedvagtsbygningen, byens Corp de garde, hvor vagtholdet holdt til. Her stod også kagen og træhesten; sidstnævnte var navnlig beregnet for soldaterne.

I foråret 1779 blev Ribe en ret betydelig garnisonsby. Slesvigske Regiment, hvis mandskab hovedsagelig var fra Ribe, Varde og Ringkøbing, blev flyttet »hjem« til dette område. Ribes garnison kom til at bestå af 2 genaderkompagnier og 4 mu-

sketerkompagnier med 35 underofficrer, 213 menige og 44 soldaterkoner, samt en husareskadron.

I 1785 forøgedes garnisonen med 4 musketerkompagnier, og den talte nu 47 korporaler, 335 menige og 95 soldaterkoner. Samtidig antog regimentet navnet Riberske Infanteriregiment og dermed øgedes byens anseelse yderligere. Ribe havde nu ikke blot en garnison, men også sit eget regiment, hvis regimentsfarve blev grøn, og soldaterne bar alle som deres regimentsmærke den grønne krave, der endnu i dag bæres af politikorpsets medlemmer.

Kortegaren, som vagtbygningen på torvet kaldtes, var nu til stadighed besat af en styrke på 1 løjtnant, 2 underofficerer, 1 tambour, 1 piber og 30 menige. Under alt dette var borgervæbningen helt trådt i baggrunden, og dens opgave overtaget af militæret, der sørgede for ordenens opretholdelse, og f. eks. på markedsdage og festdage udsendte særlige patruljer til de travle pladser i byen. Borgervæbningen ophørte helt at fungere, og fanen blev opbevaret på rådhuset, hvorfra den senere er forsvundet.

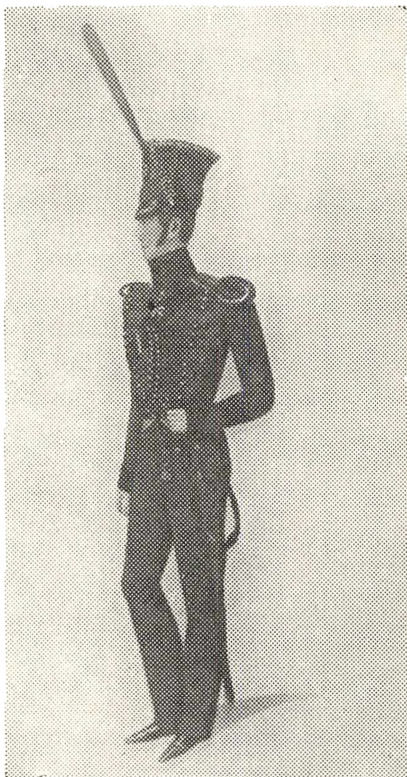
Denne fornemme tilværelse som militærby af format varede dog ikke længe. I 1790 brød regimentet pludselig op, og nu fulgte en række år med stadig skiftende tropper, der ofte var udenlandske. I denne periode prøvede Ribe at have et spansk dragonregiment, senere franske og endelig russiske soldater.

Ind imellem passede borgervæbningen lidt vagttjeneste, men organisationen var meget løs, og det har nok knebet en del igen at vænne borgerne til pligterne.

I 1801 skulle det være alvor, og borgervæbnin-

gen genoprettedes med kaptajn *v. Mylford* som chef, 3 løjtnanter og 203 menige.

Uniformen blev grøn, mens officererne til gala bar gule bukser og røde frakker. Senere, i 1831,

Officer af Ribe borgervæbning
på Frederik VI's tid.

blev uniformen mørkeblå med røde kraver og opslag. Stiftamtmand *Molke* forærede korpset en ny, grøn silkefane, den samme, som nu findes i Rådhusmusæet.

Det blev nu så som så med alvoren, og det var ikke store opgaver, borgervæbningen løste i denne periode. Tiden var også ved at løbe fra det gamle korps. Ganske interessant er det, at korpset gennem disse 300 år tilsyneladende er trådt i baggrunden, når krig gik over landet, og byen var besat af soldater. Et forhold, der egentlig hører den tid til, eftersom det må have været borgervæbningens opgave netop i fredstid at værne byen mod mindre farer som overfald og ildebrande, samt at forrette en art polititjeneste. Derfor ser det også ret naturligt ud, at der efter ufredstider, hvor vel landets hær har tæret stærkt på borgervæbningens mandskab samtidig med, at den overtog dens opgaver, måtte komme tider med genopbygning af det borgerlige korps.

Efter krigen i 1848—50 var borgervæbningen i Ribe i realiteten ophørt at fungere, og i trit med tidens udvikling er der opstået en trang til en rekonstruktion og modernisering. Ved en resolution af 26. oktober 1853 bestemtes det da, at Ribe Kjøbstads Borgervæbning skulle ophæves, og der skulle oprettes et brand- og politikorps, hvis mandskab skulle rekrutteres af den hidtidige borgervæbning og af byens brandkorps.

Justitsminister *Simony* udstedte den 31. oktober 1855 et »Reglement for Ribe Kjøbstads Brand- og Politi-Corps«, der hermed var oprettet som en moderniseret afløser af den gamle borgervæbning. Det hedder i § 2 i dette reglement, hvoraf kun eet eksemplar er bevaret: »Alle Byens mandlige Indvaanere, som have opnaaet 18 Aars Alderen, ere pligtige til at tjene ved Brand- og Politicorpsset, forsaavidt de ikke i Henhold til de gjældende almindelige Bestemmelser ere fritaget herfor. . . .«

Styrken i politikorpset fastsattes til 1 secondløjtnant, 1 commandersergent, 2 underofficerer, 25 mand og 1 tambour, og korpset underlagdes byens politimester. Uniformen blev mørkeblå våbenfrakke med grøn klædes omklapning på kraven og 2 rader gule knapper, mørkeblå benklæder og patrontaske i sort bandoler. Huen mørkeblå klæde med rød kant. Officeren fik hue med guldsnor og nationalkokarde, sabel og distinktioner som i den nedlagte borgervæbning. Mandskabet bevæbnedes med gevær og bajonet. Med mindre ændringer i snittet er det den samme uniform, der benyttes endnu i dag, og det kan være interessant at se, at man her har bevaret et minde fra Ribes store tid som garnisonsby, idet det gamle Riberske Regiments farve, det grønne spejl, stadig bæres på politikorpsets uniformer.

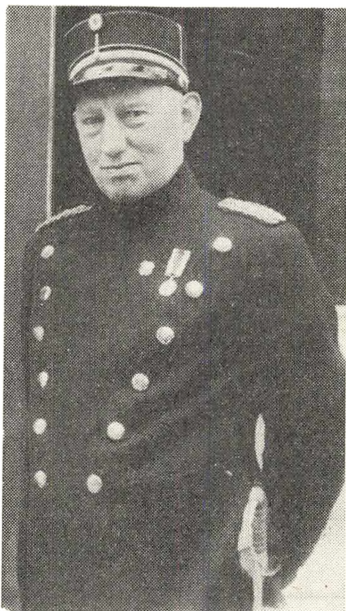
Brand- og Politikorpsets 2 afdelinger beholdt i en årrække den fælles ledelse »Brandretten«, der bestod af politimesteren, kaptajnen, premierløjtnanten for brandkorpset og løjtnanten for politikorpset, men allerede i 1892 udstedtes en »Vedtægt for Ribe Kjøbstads Brandvæsen«, og 10 år senere fulgte den nye »Instruks for Ribe Kjøbstads Politikorps«, hvorved korpset igen er udskilt fra brandvæsenet som et selvstændigt korps med politimesteren som øverste chef. Løjtnanten benævnes nu korpsløjtnant, opgaverne er igen som hos den gamle borgervæbning at hjælpe til med opretholdelse af ro og orden ved ildebrand og i andre tilfælde, som politimesteren måtte bestemme.

I denne skikkelse har Ribe Politikorps været meget aktivt, og i endnu højere grad end tidligere har korpset med ildhu påtaget sig endog store opgaver. En af korpsets bedst kendte løjtnanter,

Ribe politikorps, ca. 1870. I forgrunden korpsløjtnanten med fuldskæg, gæstgiver H. P. Rosenbom, indehaver af værtshuset »Sælhunden« på Skibbroen.

gymnastiklærer *Stockholm Simonsen* (1890—1906) formåede at genskabe den gamle stolte korpsånd. I overensstemmelse med de ældste bestemmelser for borgervæbningen holdtes hvert år udrykninger,

Korpsløjtnant, borgmester
L. C. Nielsen.

en med skydning, en anden til holmene vest for Ribe.

Desværre er alle optegnelser fra korpsets virksomhed fra 1855 til 1890 gået tabt, men siden da er det muligt ganske nøje at følge begivenhederne. At det ikke altid er gået uden episoder, er forståeligt, og således kom det ved en sammenkomst efter skydningen i 1909, hvor korpsløjtnant, købmand *Henrik Jensen* udbragte det traditionelle Leve for

kongen, til en demonstration, som gav anledning til en række debatter i korpset og i byrådet; korpset knagede i sine sammenføjninger, og skønt det en overgang så stærkt ud til, at en ophævelse var løsningen på problemerne, lykkedes det at holde sammen, og tydeligt styrket gik politikorpset ud af vanskelighederne.

I 1915 og årene derefter havde hæren igen bud efter mange af korpsets medlemmer, og korpset førte en stille tilværelse. I 1920 rekonstrueredes politikorpset under korpsløjtnant *H. A. Bojsen* (1910—1920) og med stærk tilslutning fra byens borgere. Desværre fik løjtnant Bojsen ikke lejlighed til at se resultatet af sit arbejde, da han døde den 8. november samme år.

Året efter udnævnte byrådet efter enstemmig indstilling fra korpset og anbefaling af politimesteren grosserer *L. C. Nielsen* til korpsløjtnant. Igen blomstrede sammenholdet i det traditionsrige gamle korps, og med ganske enkelte, mindre ændringer har man stadig bibeholdt de gamle traditioner med udrykninger, skydninger og parader på torvet.

I overensstemmelse med de gamle traditioner fra borgervæbningens første tid anser korpset det stadig som sin opgave at medvirke til ordenens opretholdelse ved store fester og iøvrigt, når politimesteren beordrer det. Under besættelsen 1940-45 deltog korpset i politiets vagttjeneste. Ved hispestolens 1000 års jubilæum i 1948 trådte korpset igen til, og nu sidst ved tulipanfesterne har korpset suppleret politiet og gjort god fyldest.

Den gamle dannebrogsfane, som endnu vajer over korpset ved dets udrykninger, er i 1867 skænket af Ribe Byråd, der igennem alle årene har af-

holdt korpsets udgifter gennem årlige tilskud. Pligten til at stå i korpset ophævedes i slutningen af det 19. århundrede, men medlemsskabet, der nu for så vidt er frivilligt, afgøres dog i hvert enkelt tilfælde ved en korpsheslutning. Da i 1938 forbudet mod de

Politikorpsset på march forbi Ribe Domkirke.

private korps gennemførtes, fik Ribe Politikorps af justitsministeriet tilladelse til at fortsætte sin virksomhed som hidtil, og byrådet vedtog fortsat at yde bidrag til afholdelse af udgifterne ved korpsets opretholdelse.

Foruden Ribe Politikorps er i Jylland kun bevaret Fredericia med ca. 30 mand under premierløjtnant, isenkræmmer Johs. Moltrup. På Fyn Assens med ca. 25 mand under løjtnant Martin Hansen og på Sjælland Præstø med 12—14 mand under løjtnant Niels Engelbrecht. Korpset i Præstø har dog ikke været aktivt i en årrække.

Ribe Politikorps har forstået at holde korpssånden

og de gamle traditioner i ære, også i vore dage, hvilket ikke mindst skyldes korpsets løjtnant, borgmester L. C. Nielsen.

Foruden at være til nytte for politiet på Ribes »store«
dage, hvor man uden dette korps måtte have udenbys politifolk til hjælp, er det et levende minde om Ribes storhedstid, og ved de årlige udrykninger og parader er det altid sikker på stor opmærksomhed, såvel fra byens egne borgere som fra turister.

Vintergravning i Vognsbøl

Af Jonathan Gell.

(På Esbjerg Museum arbejdede i vinteren 1954—55 en amerikansk student, Jonathan Gell, der i to år har opholdt sig i Danmark som Fulbrightstipendiat. Han foretog i månederne december—februar en overordentlig grundig undersøgelse af en stensætning ved Esbjerg Vandværk i Vognsbøl. Resultatet af denne kolde og brydsomme udgravning fremlægger han her).

Manden på gaden har den idé om arkæologien, at den kun beskæftiger sig med fundene »fra arilds tid«, den tid, hvorom historien så godt som intet fortæller. Dette er ikke uden grund, det er nemlig først i de senere år arkæologien har erkendt, at undersøgelse af jordgemte rester er et helt nødvendigt supplement til historiens skrevne ord. Vore tipoldeforældres »bopladser« er nu også genstand for arkæologiske undersøgelser for derved at udvinde beviser til sidestilling med de skrevne og malede vidnesbyrd om forsvunden levevis.

Nærværende beretning er en beskrivelse af et fund fra historisk tid. Stumper og rester, hvis dateringer svinger fra sen middelalder til nyere tid. Baade naar man står nede i en to meter dyb grøft

og hakker i frossen jord, og naar man senere sidder på et behageligt museumskontor i martssolskin og prøver at samle stumperne til en beretning om udgravningen, kan man få tvivl om, hvor meget det hele er værd. Andet end formodning om, eller højst et sandsynlighedsbevis for en stenrækkes funktion for fem hundrede år siden, bliver det ikke til.

Een grund er der dog alligevel til at forelægge fundet, det første ordentligt undersøgte fund i Jerne sogn fra historisk tid, for amtets lokalhistorikere, nemlig at pege paa muligheden for opdagelser af lignende art i fremtiden. Det er værd i tide at skærpe interessen for de spor, Vestjyllands jord ganske givet gemmer efter det sidste tusindårs bondekultur.

Vinterudgravninger er efterhånden ikke ualmindelige i Danmark. Dette tidspunkt af året betyder selvfølgelig besværligheder med vejret og frossen jord, og ikke mindst mangel på frivillige deltagere.¹⁾ Ikke desto mindre, måtte Esbjerg Museum i gang med en nødgravning, der begyndte ugen før jul og først sluttede midt i februar.

Det begyndte med, at vandværksbestyrer H. C. Nors-Hansen meddelte museet om store sten, der var kommet til syne ved bortrydning af et træ på vandværkets grund i Vognsbøl park i Esbjergs nordlige udkant. Det blev besluttet, at undertegnede, der på det tidspunkt arbejdede på museet, skulle i gang med en undersøgelse. Bestyrer Nors-Hansen viste umådelig stor velvilje overfor foretagendet og tillod åbningen af en lang øst-vestgående grøft, der blottede stenedes fortsættelse i en lang række.

Stedet ligger på en skråning ned mod de kun-

stigt udgravede søer i Vognbøl park²), dels i have og dels i vandværkets indkørselsterræn. Før parkens anlæggelse i 1920'erne, flød her Holmebækken, der tog, og stadigvæk tager sin begyndelse i Boldesager, og rislede igennem et sumpet engdrag indtil den forenede sig med Vognsbøl bæk (udløbet fra Spangsbjerg mølle) lidt øst for Gl. Vardevej³). Begge vandløb indgår længere henne i Fourfeldt å, der udmunder i farvandet ud mod Graadyb.

En 23 meter lang øst-vestgående grøft blotlagde en stensætning, hvis største stenblokke lå lidt nedsænket i sand. Det må antages, at dette sandlag skyldes aflejring i et bækløb⁴). Det eneste parti, hvor der dog kunne være tale om en pålidelig stenrække, er de ti meter i den vestlige ende af grøft 1 (se fig. 1 og 2). Grøfternes fortsættelse mod øst og vest viste ganske vist flere sten, men under sådanne forhold, at man ikke kunne være sikker på deres oprindelige placering. Blokkene var utildannede sten tilslæbt fra marken, med undtagelse af nogle tilvirkede sten. Der fandtes således en skubbekværn og en mortersten (fig. 3) af jernalders type, en tredie sten bar tegn af slid, og endelig fandtes der et brudstykke af en itugået, plan kværnsten. Man har her brugt tidligere anvendte sten, højst sandsynligt taget fra jernalderbopladsen i Vognsbøl⁵), der i sin tid lå tæt syd for vandværket. Desuden fandtes et brudstykke af en rund kværnsten, der senere skal omtales. Spor af en bygning eller trærester fandtes ikke.

Vi forudsætter, at stenrækken var et anlæg langs et bækløb. Et landingssted er det næppe, på grund af stenenes placering, og fordi der ingen bevis er for, at her har været sejlbart i historisk tid. Man får heller ikke indtrykket af en brolagt vej eller et

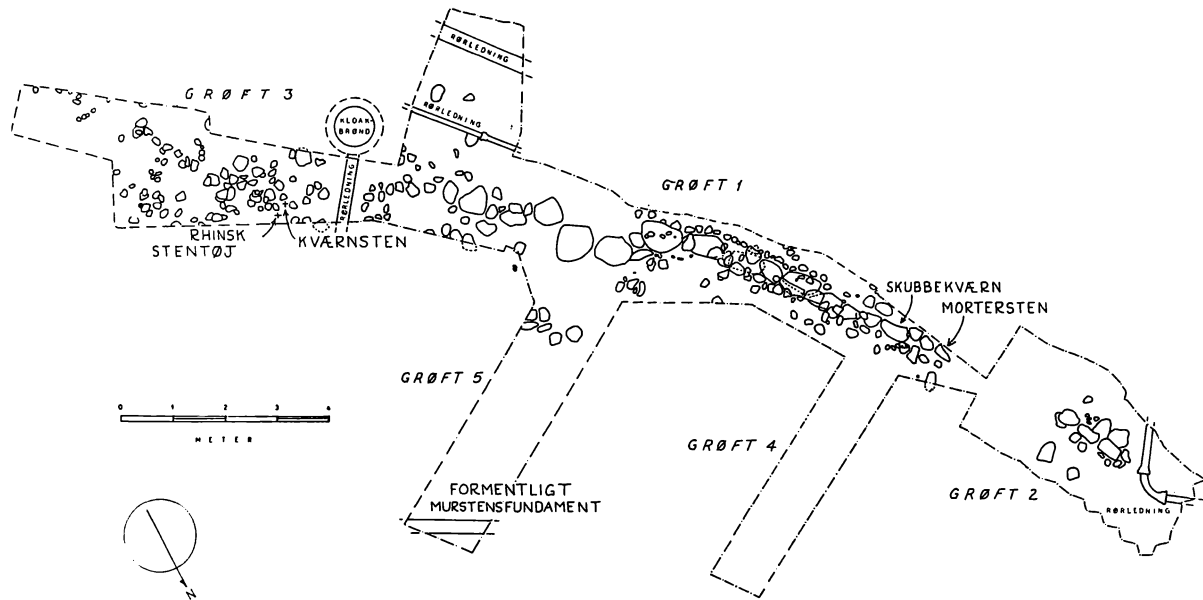

Fig. 1. Plan over udgravningen.

vadested, hvilket forøvrigt godt kunne tænkes på dette sumpede sted.

Stenene kan simpelthen have tjent til sikring af

Fig. 2. Grøft set fra øst. Rørledningen er dækket med papirsække som beskyttelse mod frosten.

bækkens leje. Naar man spekulerer i den retning, kommer man til at tænke på et anlæg til udnyttelse af Holmebæks vand. Her har muligvis stået en lille mølle.

Et af fundene har en fristende tilknytning til dette forslag, nemlig et brudstykke af en rund kværnsten af en porøs lavaart fra Rhineggen, en selvsværpende bjergart, hvis fortrinlige egenskab det er gennem malesliddet ikke at miste sin ru maleflade. (Fig. 4). Vi kender i forvejen den rhinske tuf, en anden vulkansk bjergart, der jo fandt stærk anvendelse ved den tidlige middelalders kirkebyggeri med Ribe som centrum.

Stykket udgør en fjerdedel af kværnstenen, der var ca. 28 cm i radius, 2—4 cm tyk, med dobbeltkonisk midthul. Sandsynligvis var den liggeren. Desværre lå kværnstenen blandt andre spredte sten i omrodet areal tæt op til, men uden videre forbindelse med stenrækken.

Potteskårene daterer stensætningens anlæg og brug til sen middelalder og reformationstiden. Skår af spredt dateret jydepottetøj (»efter middelalder«) umuliggør en nøjere tidfæstning af anlæget. Nogle skår er videre omtale værd. Fra 14.—15. århundrede stammer fodstykket til en hankekande af brunt lertøj med grønlig glasur, med den for tiden og kartypen karakteristiske bølgede fodrand, formet med fingerindtryk (se fig. 5). Dets mage er et fodstykke af samme form, men af stentøj med en lysebrun og hvid glasur, et minde om import fra Rhinen, da Hansestæderne dominerede Danmarks handel⁶). Ligeledes fra 14.—15. århundrede er hals og mundingsrand af en såkaldt *Bombengefass*, og skår med de for sen middelalder karakteristiske stærkt udadbøjede mundingsrande.

Blandt fund fra tiden efter middelalderen er en interessant lergenstand, brudstykket af noget, der ligner en del af en jydepotte lysestage⁷). En sådan pyramideformet lysestage hvilede med een af sine

fire forskellige holdere, til lys af forskellige tykkelser, opad. Et andet randskår, med svagere krumning end skaar fra et lerkar, er en kakkelpottemundingsrand. Ovne med indmurede firkantede kakkelpotter var almindelige fra 16. til 19. århun-

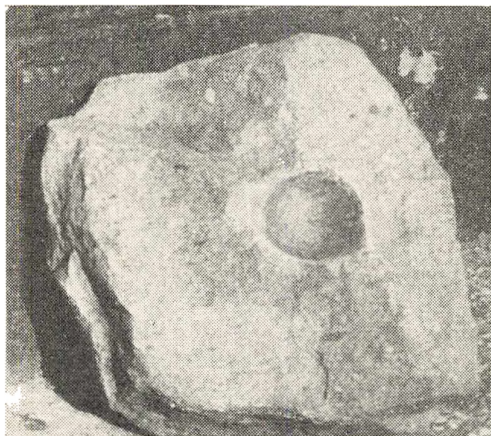

Fig. 3. Jernalders mortarsten fra stensætningen (1/3).

drede, de havde jo en stor varmefflade og gav også et bejligt sted til tørring⁸).

Lad os nu vende tilbage til teorien om, og mere end ren teori er den ikke, at stensætningen er resterne af et lille mølleanlæg, der er opgivet og gået i forfald på et tidspunkt, der ikke ud fra fundene helt præcist kan angives.

Man har før ment, at møllerne kom i brug i Danmark omkring år 1000, men i 1946 fandt Axel Steensberg en mølledæmning fra førromersk jernalder i Vendsyssel⁹), et fund, der antyder primitive vandmølleanlæg her i landet over et tusindår tidligere.

Disse første møller var ganske simple. De havde

et vandretgående hjul, der drev den øverste møllesten (løberen) direkte med en lang akse, der passede op igennem et hul i den nederste sten (liggeren). Sådanne primitive møller kendes den dag i dag i Europa, selv på Bornholm malede de indtil for 150 år siden. De kaldtes for *skvatmøller* på

Fig. 4. Fragment af møllesten. Rhinsk lava. Midthullet ses for neden til højre ($\frac{1}{4}$).

grund af vandets skvulpende lyd mod hjulets vandretliggende skovle¹⁰). En skvatmølle var nem at bygge, og de har sikkert eksisteret i stort tal i Danmark. Man skulle blot sørge for, at vandet kun blev ledet mod det halve af hjulet, så det kunne dreje rundt.

Nu er skvatmøllerne allesammen borte (Friland-museet i Sorgenfri har dog een fra Halland op-

stillet), og deres spor er næsten ikke til at finde, fordi de kunne opstilles i vandløb med kun ringe vandmængde og næsten intet fald og behøvede intet stort anlæg.

Ved slutningen af 1500-tallet var skvatmøllerne i tilbagegang af forskellige grunde: ugunstige æn-

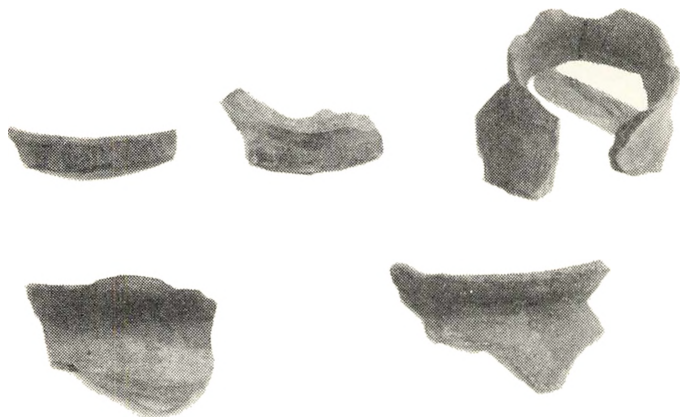

Fig. 5. Fra venstre til højre, øverste række: Lertøj, fodstykke til hankekande, 14.—15. århundrede. Rhinsk stentøj, fodstykke til hankekande, 14.—15. århundrede. Jydepotte-halsstykke. Nederste række: Halsstykke med stærkt udadbøjet mundingsrand, 14. århundrede. Hals og mundingsrand af en »Bombengefass«, 14.—15. århundrede (1/3).

dringer i naturforholdene og det stigende antal fæstebønder, der skulle lade male hos godsejernes møller. Til støtte for de store møller, indførte Frederik II mølletvang og påbød senere nedlægning af skvatmøller (*Kancelliets brevbøger 1571 og 1588*¹¹).

Granskning af kilderne til Vognsbøls historie giver ingen oplysninger om en skvatmølle i landsbyen. Navnet Vognsbøl består af mandsnavnet

Vagn plus endelsen *-bøl* (den jyske form svarende til *-bølle* på øerne), med betydningen bosted eller en gård stor nok til en fri bondefamilies ophold¹²). De ældste eksempler på *-bøl* navne er formodentlig fra slutningen af Vikingetiden. Dette kan bevises med sproghistoriske grunde og bekræftes af et enkelt *-bøl* navn fra Danelagen i England, *Newball*, der først nævnes omkring år 1115 (skrevet *Neobole*, d. v. s. dansk Nybøl eller Nebel), og fra stednavneudbredelse i det nordfrisiske territorium. I det gamle frisiske område, Geestøerne, findes der kun enkelte *-bøl* navne, mens *-bøl* (*-büll*) endelser er dominerende på Slesvigs fastland, hvortil Nordfriserne indvandrede sydfra efter Vikingetiden.

Korte notitser om Vognsbøl findes flere steder, men de viser blot, at her kun har været en lille landsby med nogle gårde og huse¹³).

Kortmaterialet er ikke stort bedre. Det ældste offentliggjorte kort, undertegnede har kunnet opspore, er Johannes Mejers *Kort over det danske rige*, hvor Jerne sogn forekommer på flere kort fra 1658-9 i forskellige målestoksforhold, men vandløbene og landsbyen Vognsbøl er ikke altid angivet på samme måde og sted¹⁴). Det Kongelige Videnskabernes Selskabs kort fra 1804 viser terrænforholdene som nu, med Vognsbøl betegnet som en landsby. Udskiftningskortet fra 1820 viser det samme, og ingen af kortene giver nogen som helst oplysning om en mølle.

Esbjerg kommune købte Vognsbøls jorder i 1910. I de forløbne år er to af de bortforpagtede gårde nedbrændt og en tredie er blevet nedbrudt. Den sidste af Vognsbøls gårde blev ødelagt ved den store mineekspllosion i Strandskoven juni 1945, og

den blev derefter helt nedrevet for at give plads for en cyklebane.

Det blev indrømmet ved indledningen, at kun faa sikre slutninger kunne udtrages fra udgravningen. Gavnlige erfaringer har vi dog unægtelig indvundet. Fund og oplysninger ligger jo på museet og kan eventuelt knyttes til fremtidige opdagelser på den tidligere landsbys jorder. Særlig værdifuldt vil det være, hvis den omtale, udgravningen har fået, vil få folk i egnen til at forstå arkæologiens rolle i udforskningen af middelalderens bondeliv. Så bliver der mange flere øjne på udkig.

Noter: 1) Forfatteren udtrykker hermed sin bedste tak til dem, der trods vejret og julen var med til udgravningen: maler Hans Damgaard, lektor Bue Kåe, portør Erik Schrøder og snedkermester Niels Thomsen, som jeg også takker, fordi han har været så elskværdig at gennemgå manuskriptet for mig. Endvidere står Museet i taknemlighedsgæld til de mange, embedsmænd og private i Esbjerg, overinspektør, dr. phil. Axel Steensberg fra Nationalmuseets 3. afdeling, og cand. mag. Arne Vagn Nielsen fra Danmarks geologiske undersøgelse, som alle sammen har bidraget til foretagendet med oplysninger, bestemmelser af fundene, og udlån af materiel og udstyr. 2) Matr. nr. 4 b m. fl. Vognsbøl, Jerne sogn, Skads herred, Ribe amt. 3) Overlæge Th. Brinck foreslog i sin tid, at parken fra stranden til Boldesager skulle kaldes »Holmedalen«. 4) I gammel tid var Fourfeldt ås udmunding en vig. I hele dens nederste strækning har klæg- og tørvedannelsen fra tid til anden været afbrudt af sand, hvilket efter Axel Jessens mening (*Beskrivelse til geologisk kort over Danmark*, kortbladet Varde, 1922, s. 83) snarere skyldes indførsel af strandsand ved stormfloder end udskylning fra ådalen. Vi har derimod antaget, at sandet i vore profilsnit længere oppe i en anden ådal er aflejret i ferskvand. Stedet var udsat for gene og skade fra stormfloder i Vesterhavet; indtil diget langs Hjertingvejen blev

bygget i 1924, kunne vandet oversvømme udgravningsstedet. Tre gange i begyndelsen af dette århundrede, steg vandstanden under stormfloder mellem en meter og halvanden meter over stenrækkens overkant. Og fra det 17. århundrede er der dokumentation for stormflodernes hærgen i dette sogn, og befolkningens anmodning om skattelettelse (Oluf Nielsen, *Historiske efterretninger om Skadst herred*, 1862, s. 21). ⁵⁾ *Fra Ribe Amt*, XII, 1949, s. 204. ⁶⁾ *Fra Ribe Amt*, XI, 1945, s. 244. ⁷⁾ Et eksempel er afbildet i H. P. Hansen, *Jydepotter og løb*, 1944, s. 78. ⁸⁾ *Ibid.*, og Andreas Jensen, *Jydepotten*, 1924, s. 145 ff. ⁹⁾ Axel Steensberg, *Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år*, 1952, s. 52 ff. Steensberg har også udgravet en skvatmølle fra renæssancetiden samme sted. Ved et besøg på museet på Gottorp slot så N. Thomsen en tilsvarende kværnsten, fundet i det gamle Hedeby, så den slags kværne var altså i brug her i landet før 1050. — ¹⁰⁾ *Ordbog over det danske sprog*, cf. skvatte. ¹¹⁾ Steen Bøcher, *Vandkraftens udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu*, 1942, s. 127. Dette værk, og Bøchers *Vandmøller og andre vandkraftudnyttelser i Ribe amt*, 1944, er grundlæggende for en forståelse af mølleri. ¹²⁾ Kristian Hald, *Vore stednavne*, 1950. Marius Kristensen, »Bebyggelse fra ældre tid i Ribe amt«, *Fra Ribe Amt*, VIII, 1935, s. 593. ¹³⁾ *Skast herred tingbog 1636, Ældre danske tingbøger*, hæfte 3, 1954, s. 181; *Fra Ribe Amt*, III, 1914, ss. 649, 651, 659; *Fra Ribe amt*, IV, 1915, ss. 42, 52, 71; Oluf Nielsen, *Gl. jyske tingsvidner*, 1882, s. 65 ff.; trykt *Repertorium*, 2. rk., nr. 6360; *Kancelliets Brevbøger 1566—70*. ¹⁴⁾ *Johannes Mejers kort over det danske rige*, bd. II, 1942.

Oldtids pløjesor i Gjesing

Af N. Thomsen.

I sommeren 1953 undersøgte Esbjerg Museum resterne af et hus, der engang i keltisk jernalder er nedbrændt. Skovarbejdere, der for Esbjerg kommune var beskæftiget på de i Gjesing plante¹⁾ anlagte golfbaner, fandt ved gravning i et areal med åben granplantning en del sten, blandet med aske og lerskarskår. Plantør C. C. Thomsen gjorde straks museet opmærksom på forekomsten, og tillod beredvilligt en videregående undersøgelse af fundet.

Tilsynekomsten af en hustomt fra keltisk jernalder her er kærkommen. Mens minder fra den efterfølgende periode, ældre romertids bebyggelse, i den sidste halve snes år er dukket op i stort tal i Esbjerg-området²⁾, er den keltiske tid kun tyndt repræsenteret. Vi kender i terrænet omkring Sædding skole i Guldager sogn forekomster, der tyder på beboelse i både keltisk og ældre romersk tid, og nord for Guldager skovridergård er der fundet affaldsgruber med keltisk tids hopladskeramik, men først nu har heldet bragt en hustomt frem i lyset.

Inden arbejderne blev klar over, at de var stødt på noget usædvanligt, var en del af en ure-

gelmæssig stensætning brudt op, det blev et der under liggende lag af trækul, aske og lerkarskår, der bragte museet ind i billedet.

Hustomten lå som en omtrent øst-vestgående højning på toppen af et bakkedrag. Dens sydvestlige

Fig. 1. Fragment af stort lerkar med båndformet øre og fingerindtryk i mundingsranden.
(Højde 27 cm).

hjørne berørte en golfbanes græstæppe, midt i tomten stod fast og solidt et stort grantræ, mens østenden var temmelig omrodet af helt nye plante-huller. Det blev derfor en gravning uden store forventninger, men til gengæld for en gangs skyld en gravning i vårsol og med lange, lyse aftener, til akkompagnement af lærkesang og lun sommer-vinds hvislen i granerne. Og ikke mindst golfkuglernes hvin i luften, der nok skulle få arkæologerne

til at dukke hovederne tilstrækkeligt ned i gravefeltet.

Undersøgelserne blev foretaget af lektor Bue Kaae og undertegnede, bravt assisteret af brødrene Helge og Ebbe Arentoft. Sidstnævntes arbejde resulterede i en eksamensopgave ved Esbjerg aften-seminarium.

Der afdækkedes et areal på ca. 40 m². Et mærkeligt til at begynde med noget forvirrende forhold gjorde sig straks gældende. Over det meste af tomten lå der nemlig et uregelmæssigt stentæppe, øjensynligt var der på et tidspunkt efter husets brand lagt et lag sten over tomtens brandlag. Hvorfor dette er gjort kan vi kun gætte om, noget kulturlag var der ikke over stenene, de lå umiddelbart under lyngen. Det var disse sten skovarbejderne stødte på, og delvis tog op. Blandt dem var et stort antal knusesten, håndstore sten med afknuste endeflader, der altid findes på jernalderens bopladser.

Udgravningen viste husets vestlige beboelsesende. I det 10—15 cm tykke, sammentrykkede lag af aske og formuldet trækul, der må opfattes som værende resterne af det sammenstyrtede hus' tag og vægge, fandtes i spredte grupper et stort antal lerskarskår. Undersøgelsen af disse er ikke helt tilendebragt, men der vil næppe kunne samles hele kar heraf. Grove, tykke brugskar med udvendig, ru beklaskning, ofte med udsvajede mundingsrande. På nogle af disse fandtes en ornamentering, bestående af indtryk på mundingsrandens lige afstrøgne kant, tilsyneladende udført med finger-spidserne i det våde ler. Karrenes håndtag, ørerne, var alle kraftige, båndformede, så karakteristiske, at der ikke skulle være nogen tvivl om dateringen,

den keltiske jernalders sidste periode, et hundre-
år eller to før vor tidsregning (fig. 1).

Antagelig på sin oprindelige plads i huset fand-
tes skubbekværnen liggende med malefladen ned-
ad. Husets sydside kunne med nogenlunde sikker-
hed bemærkes som et »fyldskifte«, en farveforskel
i jorden. Derimod var sporene af dets nordlige

*Hustomt fra keltisk jernalder
Gjesing plantage
Bryndum sogn.*

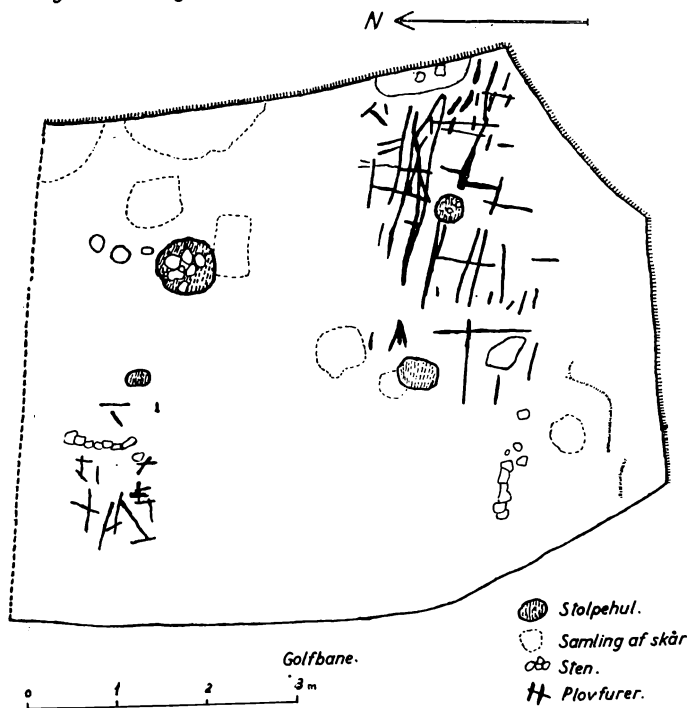

Fig. 2. Plan over den udgravede del af hustomten, med de under gulvlaget fundne pløjesor.

afgrænsning forsvundet på grund af forrodning inden undersøgelsen. Den fritstående, dobbelte stolperække, der har båret tagværket, var tydeligt markeret ved fire stolpehuller med mørkt fyld og forkullet træ. Et hårdtbrændt lerlag, der rager en snes centimeter ud fra gravefeltets østlige grænselvæg antyder, at ildstedet ligger under lyngtæppet tæt øst herfor. (Se planen fig. 2).

Undersøgelsen af husresterne gav således ikke resultater udover hvad der kunne ventes, men ved finskrabningen helt ned gennem husgulvets lerlag til den urørte undergrund, der bestod af grusblandet, gråt blegsand over et allag, kom der noget ganske uventet frem. Da hele gravefladen var skrabet jævnt af hensyn til en afsluttende fotografering af stolpehullerne, stod der i blegsandet et tydeligt netværk af korsløbende mørke furer, der intet kunne have at gøre med husanlægget (fig. 3 og 4).

Det var resterne af en ager, skabt af en ard, oldtidsmandens primitive plov, der var ført over ageren på kryds og tværs. Ardens skær er trængt gennem det sikkert tynde muldlag ned i blegsandet, og furerne er fyldt med nedskredet muld. Furerne stod, antagelig fordi de var beskyttede mod udvaskning af hustomtens lergulv og brandlag, endnu i det mindste to tusind år efter, at marken var opgivet, som tydelige mørke kontraster i det lyse sand, og de afgav uomtvistelige beviser for, at der i oldtiden var dyrkede marker her på en hede-strækning, der først i moderne tid atter er kommet under kultur.

Fundet viser en anden ting, der er værd at bemærke, — og som professor Gudmund Hatt tidligere har påvist i en række forekomster af digevoldingsindrammede oldtidsagre, nemlig at furer-

ne i blegsandet viser os, at oldtidsbonden ikke veg tilbage for at sætte ardens skær i lyngen og dyrke heden op. Ifølge Hatt skete det ofte i Vestjylland.

Oldtids plovfurer er i de senere år dukket op hist og her, så nogen nyhed er fundet i Gjesing ikke. Så tidligt som i 1908 fandt G. Rosenberg disse

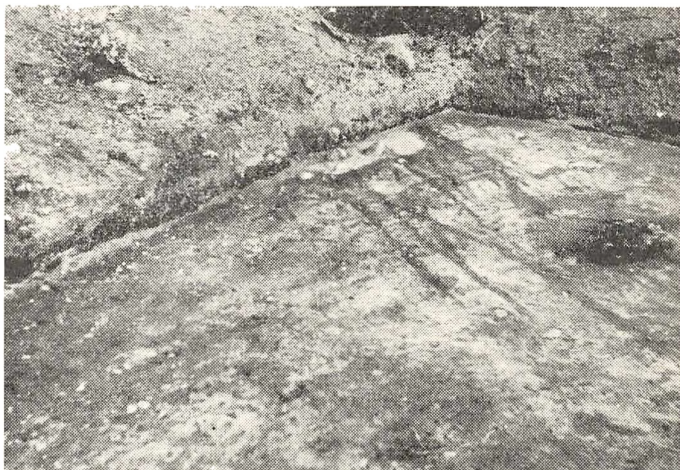

Fig. 3. Pløjesporene i det gråhvide blegsand. Tilhøjre et stolpehul med forkullede stolperester.

striber under en høj i Vesterlund, Vester sogn i Midtjylland. Han vidste blot ikke, hvad det var, men tydede dem som »et Fletværk af Træstager, rankt voksede Stammer eller Grene«³⁾.

Det var den hollandske arkæolog A. E. van Griffen, der i 1937 fandt frem til den rigtige tolkning, at det måtte være furer skåret af en oldtidspløv. I 1939 fandt Gudmund Hatt dem under hustomter fra keltisk jernalder i Holmsland, Alrum og Fjand i Ringkøbing amt⁴⁾. Siden er striberne på kryds og tværs, naturligvis fordi interessen for dem er vakt, konstateret flere steder, og et kapløb om at føre

disser alder tilbage til en så tidlig periode af oldtiden som muligt er samtidig kommet i gang.

En lille række fund af furer er gjort under ældre bronzealders høje. Vi har dem som nævnt i Vesterlund. P. V. Glob og Harald Andersen træffer dem i Slotsbjergby ved Slagelse⁵), mens Olfert Voss og M. Ørsnes-Christensen er med ved fund i Torup i Nordsjælland og Sevel i Ringkøbing amt⁶). Det sidste fund kunne på grundlag af fundne oldsager føres tilbage til stenaldrens slutning. Pløjespor er også påvist under et bopladslag fra sen stenalder i Østfold i Norge⁷), og under en gravhøj fra samme tid (ca. 1600 f. K.) i Galsteren i Holland.

Det ældste daterede fund af denne kategori, der nogensinde er påvist, blev gjort af Poul Kjærum i 1953, da han under en ødelagt enkeltgravshøj i Hvorslev sogn, Viborg amt, fandt de så eftertragtede plovfurer. Højens ældste gravanlæg var fra sen undergravstid eller tidlig bundgravstid, altså ikke fra den allertidligste periode af enkeltgravskulturens optræden i Jylland, der satte ind ca. 2100 f. K.⁸).

I denne, endnu lille og ret spredte fundgruppe, må fundet i Gjesing plantage altså indrangeres.

Pløjesporenes beliggenhed direkte under det brændte hus' lergulv giver selvsagt en bombesikker øvre dateringsgrænse, yngre end huset kan de ikke være.

Hvor meget ældre end huset de er, kan der ikke siges noget om, det ville foreløbig være rent gætteeri. Her på det brede næs, der dannes af Fourfeldt bæk og Sejlsted mose, har der nok været beboelse lige fra stenaldren. De ret mange gravhøje i nabolaget, og adskillige fund af flintredskaber i terrænet tyder på det⁹). Så teoretisk set kan furerne godt være me-

get gamle, men sandsynligheden taler for, at de næppe er stort ældre end huset. Havde de været udsat for lang tids udvaskning, før huset blev lagt beskyttende over dem, havde de formentlig ikke været så tydelige.

Spørgsmålet om oldtidsagrene og deres alder vil

Fig. 4. Nærbillede af pløjesporene.

sikkert også i fremtiden, når flere fund kommer frem, blive drøftet. v. Giffen har søgt at påvise forskelle mellem bronzecaldrens og jernalderens plovfurer, men materialet er endnu for spinkelt til, at der kan drages endelige slutninger.

Derfor kan det godt blive nyttigt, at fundstedet her for så vidt nu er fredet. Plantør Thomsen og hans Folk har dækket det til med græstørv og undlader at beplante det. Husets østlige, ikke udgravede ende, hvorunder furerne formentlig fortsætter, ligger ligeledes present for fremtidige undersøgelser.

Noter og henvisninger: 1) Brøndum sogn, Ribe amt. 2) Se f. eks. Fra Ribe Amt 1946 s. 431 og 1949 s. 204. KULM 1953 s. 171. 3) D. Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Arkæologisk-kunsth. Skr. II 1949, s. 130 f., Gudmund Hatt: Oldtidsagre. P. V. Glob: Ard og Plov i Nordens Oldtid s. 80. 4) Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1941 s. 155, Gudmund Hatt: Forhistoriske Plovfurer i Jylland. 5) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1947 s. 46, P. V. Glob: Slots Bjærgby Høje. 6) KUML 1952, s. 9, M. Ørsnes-Christensen: En gravhøj i Sevel sogn. 7) Østfoldarv 1951—53, s. 9, Anders Hagen: Fra utgravningene på Hunn i Borge. 8) KUML 1954, s. 18, P. Kjærum: Striber på kryds og tværs. 9) På Esbjerg Museum findes en tyknakket uslebet flintøkse fra sidste del af yngre stenalder, fundet ved regulering af Fourfeldt bæk lige vest for huslommen, og for kort tid siden er en samling flintredskaber, der er fundet i Gjesing plantage, tilgået museet.

Arkæologiske Undersøgelser i Billum Kirke

Af K. Høgsbro Østergaard.

Højt oppe paa Bakkedraget nord for Varde Aas Udløb i Ho Bugt ligger den store, smukke Billum Kirke. Kommer man fra Varde gennem Hyllerslev og Janderup paa Vej til »Eventyrets Land« og kører gennem Billum By, faar man vanskeligt Øje paa Kirken, for den ligger noget sydvest for Byen, delvist skjult af Kirkegaardens Træer; men kommer man fra Esbjerg over Terphagebroen over Varde Aa, saa fanges Øjet af Kirkens høje, slanke Taarn med det typiske jydsk Saddeltag, som ses viden om ud over de brede Enge.

Kirken er nævnt i »Ribe Oldemoder«, det gamle Skrift, der har en Fortegnelse over Kirkerne i Ribe Stift fra ca. 1327. Her kaldes den »Bellium«. I andre gamle Kildeskrifter kaldes Byen Belom, Bælium og Belyum. Betydningen heraf er ikke klar. Da Navnet ender paa »-um«, hører det til de ældste Lag i vore Stednavne, og Bebyggelsen maa saaledes være meget gammel. Hvor Centrum for denne gamle Bebyggelse har været, er det ikke let at se i Dag. Den Stationsby, som er opstaaet ved Banen fra Varde til Nørre Nebel, har udvisket Forholdene. Foruden Kirkebyen er der to andre Lands-

byer i Sognet, Tarp og Kjelst. Det er Terrænbyer, som ligger i Engkanten ved Varde Aa. Endvidere er der nogle Enkeltgaarde, bl. a. Hannevang, (1342: Hannewongh), Billumkær, Burgaard og Billum-

Fig. 1. Billum Kirke (set fra sydøst). De store Vinduer i Sydsiden under Tilmuring til deres oprindelige Form.

gaarde. Noget sydøst for Kirken, ca. 1,5 km, skal den adelige Sædegaard have ligget, som nævnes 1580 og som da ejes af en Mand ved Navn Knud Henriksen. (Trap, 3. Udg. Bind V. S. 724).

Sognet er ikke ret stort, kun ca. 1852 ha. eller halvt saa stort som Nabosognet Janderup. En væsentlig Indtægtskilde i gammel Tid, skal Fiskeriet i Aaen og Ho Bugt have været, men de brede Enge har ogsaa dannet Grundlag for Sognets Økonomi. Nogen Velstand maa have præget Sognet, siden man har kunnet bygge en saa storslaet og anselig Kirke. I den katolske Tid var Sognet et selvstændigt Pastorat. Dets Afgift til Ribe Bispestol var 6 Skilling Sterling, hvilket var Gennemsnitssummen

for Stiftets Kirker. Paa Christian den 4's Tid blev det ved kgl. Breve af 28/3 1627 og 1/10 1629 slået sammen med Janderup »paa Grund af begge Kaldenes Ringhed«. Præstegaarden, som laa i Kjelst, blev da Anneksgaard til Præstegaarden i Janderup. Denne Annekspræstegaard laa meget tæt øst for den Gaard, som nu beboes af Thue Thomsen. Afstanden mellem Længerne var kun 7 Alen. Paa denne Gaard fandtes i ældre Tid en hel Del udskaarne Brædder, Figurer og »Vindrue«, som maa-ske oprindelig har hørt hjemme i Kirken, men de blev ca. 1870 solgt til en Samler. 1876 brændte Anneksgaarden, og Bygningerne blev opført et andet Sted nordligere paa Marken.

Omkring 1800 tilhørte Billum Kirke-, Konge- og Kvægtiende Hesselmed Hovedgaard i Aal Sogn, Juclernes gamle Herresæde, der ligger kun faa Kilometer vest for Billum Kirke. 1809 købte Sognets Beboere alle tre Tiender for ialt 14.610 Rigsdaler, en ufattelig stor Sum for de 54 Ejendomme, der var i Sagnet dengang. (Jesper Madsen: »Janderup og Billum Sogne«, Fra Ribe Amt, 1911, S. 70.) I mange Aar delte man broderligt Udbyttet af Kirkens Ejendomme, fortæller Jesper Madsen (sm. St. S. 62) og lod Kirken forfalde. Endelig blev Taget paa Taarnet saa utæt, at en Fornyelse blev en Nødvendighed. Provsten havde nu faaet det Indfald, at han vilde have det gamle Saddeltag ombyttet med et Spir; det var vel nok hans Mening, at Taarnet med Spir vilde tage sig bedre ud, men Beboerne satte sig derimod, og de fik Støtte af deres Sognepræst, den paa Kirkebygningers Omraade saa kyndige Jacob Helms. Et Kirkesynd blev foretaget, og det fandt Kirkens Tilstand saaledes, at en gennemgribende Restaurering var nødven-

dig, da Billum Kirke hørte til en af vore ældste og monumentale Kirker. Om denne Restaurering fortæller Jesper Madsen, at den blev gennemført baade udvendig og indvendig. »Udvendig blev anlagt en ydre Murskal af Tegl; men Forsiringerne blev bibeholdt og der kom blyindfattede Vinduer. Blytaget blev fornyet baade paa Taarn, Skib, Kor og Apsis. Det gamle Bjælkeloft blev fornyet. Bjælkerne, som var af svær Egetømmer, var afraadnede og maatte skarres ved begge Ender. Man tilbød at indlægge helt nye Bjælker af pommersk Tømmer; men det blev afslaaet. Man tilbød, at tække hele Kirken med Skifer, (!) det kunne heller ikke tillades.«

Helms har selv givet en detailleret Beskrivelse af Billum Kirke, som hører til den Type af Kirker, som er opført af rhinsk Tuf, en vulkansk Stenart, der som bekendt er sejlet hertil fra Rhinegnene og anvendt ved Opførelsen af mange af vore sydvestjydske Kirker, bl. a. ogsaa Ribe Domkirke. Beskrivelsen findes i Kirkehistoriske Samlinger, 2. R. II. S. 304 fgl. og i hans berømte Værk, »Danske Tufstenskirker«, Bind I, S. 153 Nr. 14 og illustreret i Bind II med meget smukke Kobberstik af V. Ahlmann. Den bestaar som nævnt af Apsis, Kor og Skib med senere tilbygget Sakristi, Vaabenhus og Taarn. Apsis er smykket med en enkelt Rundbuefrise og Halvsøjler. Helms siger, at den er enestaaende blandt Halvøens Kirker. Disse Udsmykninger peger hen paa flere yngre rhinsk-romanske Tufstenskirker, bl. a. St. Gereon i Köln fra »formentlig ca. Midten af tolvte Aarhundrede, men særegne Træk, (Kapitælerne paa Halvsøjlerne) peger hen paa en endnu senere Tid, næppe tidligere *end et godt Stykke ind i det 13. Aarhundrede.*«

Koret er ogsaa smykket med en Rundbuefrise af samme Art som paa Apsis og med Lisener, og ligeledes første Del af Skibet. Derimod er den midterste Del af Skibet smykket med en dobbelt Rundbuefrise. (Se Fig. 1.) Der hersker nogen Uenighed om, hvorvidt denne sammenslyngede Rundbuefrise er oprindelig eller ej. Helms er tilbøjelig til at mene, den er oprindelig, da det samme sammenslyngede Mønster findes paa Underdelen af Døbefonten. »Før Istandsættelsen var der intet Blindingsfag at se vest for Vaabehuset. Muren her var uden alt Smykke.« Det vil sige, at den enkle Rundbuefrise, som findes der nu, er føjet til ved Restaureringen sidst i 1870'erne. De ydre Mure i Apsis, Kor og Skib er alle af Tuf og hviler paa Granitsokkel med Skraakant.

Restaureringen, som varede i fem Aar fra 1879 til 1884, blev ledet af Justitsraad L. A. Winstrup. Helms var da flyttet fra Sognet. Om denne Restaurering siger Helms, at den raadede nogen Bod paa tidligere Forsyndelser, men »der iværksattes ogsaa et og andet, som næppe fortjener Bifald. I sidstnævnte Henseende maa nævnes, at ikke blot alle den egentlige Kirkebygningens Mure, men ogsaa dens finere Led, saasom Søjledetailler, blev saaledes overrappede med Cement, at Virkningen af de arkitektoniske Former derved svækkedes!« Cement var jo et helt nyt Materiale, og man elskede det allevegne, bl. a. til Pudsning, hvilket helt tog »Livet« væk fra de gamle ujævne Mure. Hele Apsis og Sydveggen i Koret blev ommuret og »brædt-pudset« med Cement. Vinduer blev udvidede og Vinduer blev aabnet, som før havde været tilmurdede, saa kun ganske faa af dem, kan siges at være oprindelige og urørte. Det vil føre alt for vidt at

gøre Rede for alle de Ændringer, der har fundet Sted paa dette Omraade.

I 1954 trængte Kirken saa igen til at restaureres. Det var navnlig Sydmuren, det var galt med. Den var altid fugtig. Og Varmeanlægget skulde fornyes m. m. Nu var der en Lejlighed til at efterprøve den stilistiske Datering ved at foretage en dybtgaaende Undersøgelse af Gulvlagene i Kirken og derved prøve paa at fravriste de gamle Gulve de mange Mønter, som Erfaringen fra andre Kirker har vist, findes ikke bare i Koret, men ogsaa i Skibet. Ved Hjælp af disse Mønter kan man faa en Hjælp til Datering af en Kirke, idet den, saafremt der ikke har været ældre Bygninger paa Stedet, maa være ældre end de ældste Mønter. Denne Metode er sikrere end den stilistiske. Hertil kommer, at man ved samme Lejlighed har Mulighed for at gøre andre Iagttagelser i bygningshistorisk Henseende, naar Murene afdækkes, og Fundamenterne er tilgængelige for en nærmere Undersøgelse.

Efter at Historisk Samfund for Ribe Amt ved Henvendelse til Nationalmuseets 2. Afd. havde ansøgt om og faaet Tilladelse til, at jeg maatte foretage en saadan Undersøgelse i Forbindelse med Restaureringen, begyndte jeg i November 1954 at følge med i Arbejdet i Kirken.

Restaureringen blev foretaget under Ledelse af Arkitekt Rolf Graae, M.A.A., og Arkitekt Richard Aas, M.D.A. Den er endnu ikke helt tilendebragt, men de arkæologiske Undersøgelser er i alt væsentligt afsluttet, saa der kan gives en Redegørelse for dens vigtigste Resultater. Undersøgelsen blev fulgt med velvillig Interesse og Forstaaelse af Menighedsraadet, og Haandværkerne var en overror-

dentlig værdifuld Støtte, idet de flere Gange gjorde betydningsfulde Iagttagelser.

Efter at alt det løse Inventar, Altertavle, Prædikestol og Orgel var blevet fjernet, blev Stolene og det derunder liggende Bræddegulv, som var meget forraadnet, fjernet. Ligeledes blev de gule fir-kantede Teglstensfliser med graasorte Udfyldningsbrikker, som dannede Gulvet i Koret og Midtergangen, taget op. Derefter begyndte man paa at banke de gamle tykke Kalklag af Væggene. De allerfleste Vægflader havde, som nævnt af Helms, været Genstand for Reparationer, saa der var intet Haab om at finde Spor af Kalkmalerier. Men Triumfvæggens Flader viste sig at være forholdsvis uberørte, og her fremkom der efterhaanden meget interessante Ting, som aldeles overgik vore Forventninger.

De første Spor af Kalkmalerier fremkom paa Triumfvæggens nordlige Indervæg under Kragstenen. Her stod der paa et gulligt, stærkt stribet Kalklag nogle Bogstaver, som saa ud til at være Forbogstaver i et eller andet Navn paa en Haandværker, der i gammel Tid havde arbejdet i Kirken. Bogstaverne var NN HW (Fig. 2 B). Det sidste N havde en ekstra skraa Streg gennem dets sidste lodrette Linje. Nedenunder, længere nede paa Fladen, stod der Aarstallet »1577« og en Dato og »October«. Datoen kunde man ikke tyde med Sikkerhed. Man kunde kun se den øverste Del af lidt af Tallet eller Tallene. Der kan være Mulighed for Datoerne: 1., 2., 3. eller 12. eller 13. October. Under dette Kalklag og paa en graalig noget glittet Pudsflade, saa vidt man kunde skønne det ældste Puds-lag paa Væggen, var der en lille Roset i sort og rød

Farve (Fig. 2 A). Rosetten bestod af 6 Blade tegnet med en Passer i en Cirkel med en Diameter af 22 cm. Felterne mellem Bladene var skiftevis sorte og røde og de Buer, som svarede til Felterne, var malet med den modsatte Farve af den, der var anvendt i Feltet. Denne Skiften mellem sorte og røde Farver er ogsaa paavist i Dekorationer i Aastrup og Faaborg Kirker. (»Fra Ribe Amt«, 1953, S. 305 og 1954, S. 473). Denne Roset sad kun ca. en Meter over Buens Sokkel og 30 cm fra Kanten af Væggen ind mod Koret. Denne mærkelige lave og skæve Placering kan tyde paa, at der her er Tale om en varieret Form af et Indvielseskors. Dette har i Almindelighed Form af et Malteserkors og blev malet der, hvor Biskoppen bestændede Kirkevæggene ved Indvielsen. Det blev som Regel gjort paa tolv Steder i Kirken, en Gang for hver Apostel. Rosettens Diameter kan godt passe, men i Stedet for fire røde Korsarme er der her 3 røde og 3 sorte »Arme«. Ved Siden af Rosetten har en Haandværker moret sig med at lave noget, der ligner en Krone. Det kan ikke have haft noget dekorativt Formaal, da Stregerne er meget primitivt malede og nogen af dem gaar ind over Rosetten. Helt nede paa Fladen lige over Sokkelen var der med Passer slaaet en Masse Cirkelslag indeni hinanden i et kompliceret Rosetmønster. Der var kun Streger i Pudsen og ingen Antydning af Farver. Til at begynde med forstod jeg ikke Meningen med disse Cirkler, men da jeg senere saa Kalkmalerierne paa Hvælvingerne i Sakristiet, kunde jeg se, at det var Forarbejder til disse. (Fig. 2 D). Paa samme Flade, en Meter over Sokkelen og 10 cm fra Kanten af Væggen ind mod Skibet, var der et Hul i Væggen og udenom dette en Rille i Pudslaget,

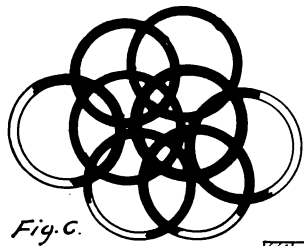

Fig. C.

NNHW
1577
Orto
Fig. B.

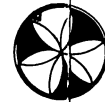

Fig. A.

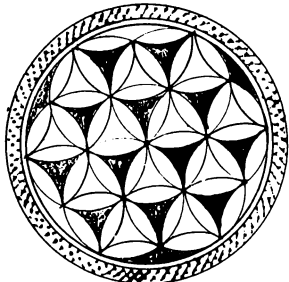
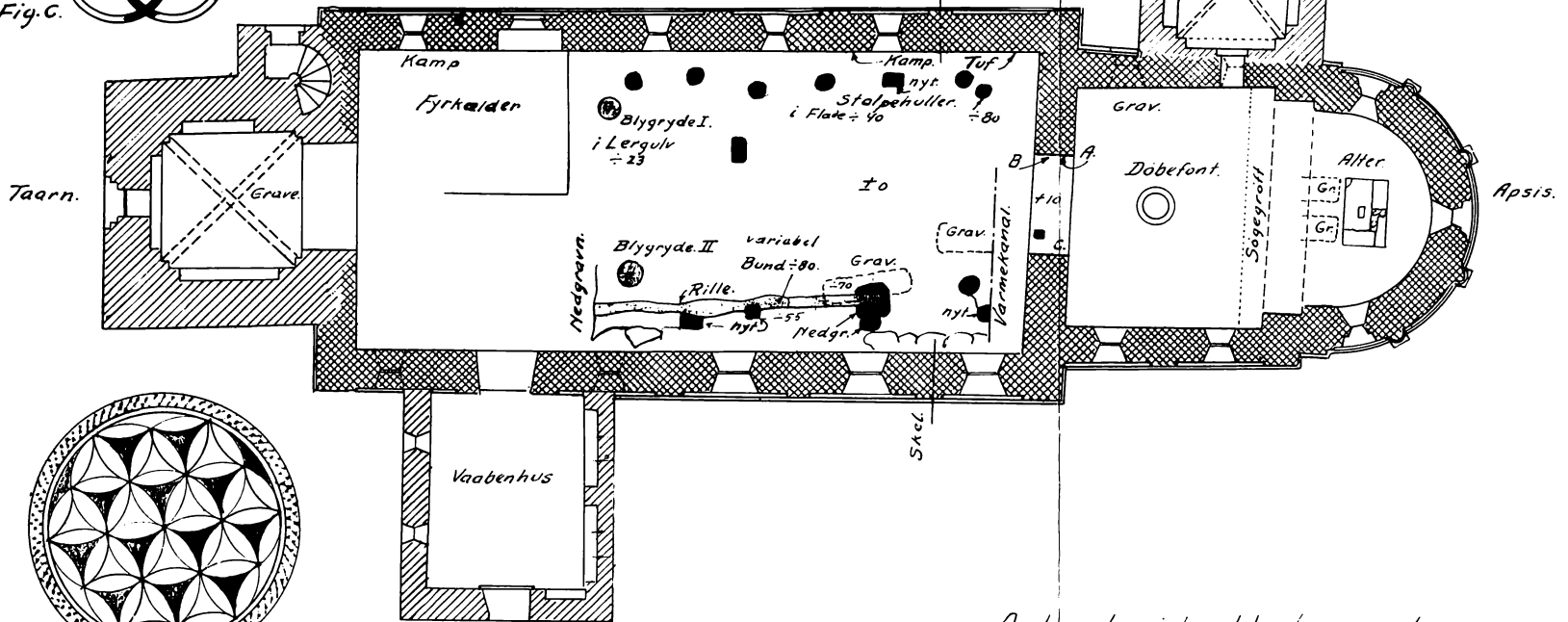
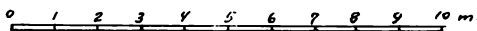

Fig. D.

romansk Tuf og Kamp. gotisk Teglsten. ● Stolpehul

Signatur

Arkæologiske Undersøgelser

Billum Kirke.

(Opmaaling af V. Ahlmann.)
1886.

Fig. 2. Plan over Undersøgelser i Billum Kirke, samt Ornamenter og Indskrift: Fig. A: Indvielseskors. Fig. B: Haandværkers Indskrift. Fig. C: Cirkelslag. Fig. D: Geometrisk Figur.

30 Juli 1955. H.g.

som tydede paa, at der her havde været noget, som havde drejet om et Centrum, en Hasp eller lignende, maaske i Forbindelse med en eller anden Spærreindretning. I den katolske Tid var det for-

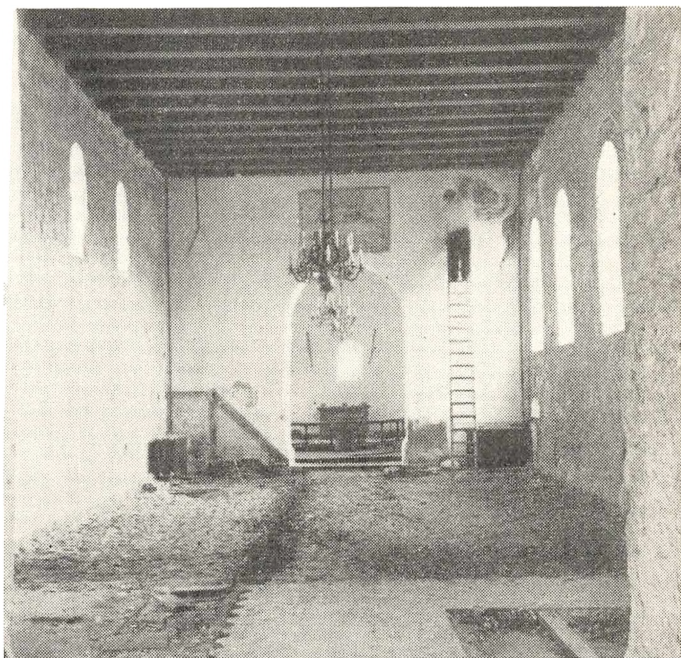

Fig. 3. Skjoldene afdækkes.

budt Menigmand at komme i Koret, og det var derfor ofte afspærret.

Derefter blev Triumfvæggens Forside ind mod Skibet omhyggeligt undersøgt. Her havde Haandværkerne lagt Mærke til, at der helt oppe under Loftet ud for Mandssiden var Spor af Farver under Kalken. Min Medhjælper fra Undersøgelserne i Brørup Kirke, Rasmus Rasmussen, Tirslund, foretog en forsigtig Afbankning og herved viste der sig

fire store Vaabenskjolde ved Siden af hinanden paa samme Slags Pudslag, som det, hvorpaa Rosetten sad. Ovenover Skjoldene var der to Rækker af Bogstaver, som vi ikke kunde tyde. Skjoldene var 70 cm høje og 70 cm brede. Deres Overkant var 20 cm fra Underkanten af Loftsbjælkerne, som var 7 m over Gulvet. (Fig. 3). Skjoldene har afrundede Hjørner, let buede Sider og en svagt fremtrædende Spids forneden. (Fig. 4). De tre af Skjoldene har samme Vaaben, en syvoddet gullig Stjerne over tre hvide Bølgelinjer paa rød Bund. Stjernens Diameter 40 cm og Bølgelinjernes Bredde 3 cm. Hver Bølgelinje har tre Bølgetoppe. Det fjerde Skjold, Nr. 2 fra venstre, har som Vaabenmærke en skraatstillet Strøm og Fisk paa rød Bund. Man kan se een hel Fisk og Hovedet af en anden og vist nok en Streg af Halen paa den tredie. Placeringen af de to synlige Fisk viser ihvertfald, at der maa have været en tredie, men denne Del af Skjoldet er blevet beskadiget af en Revne i Triumfvæggen, som i nyere Tid er blevet udfyldt med Cement. Fundet blev straks meldt til Nationalmuseet, og Konservator Egmont Lind foretog en nærmere Undersøgelse. Det lykkedes at tyde Indskriften ovenover Skjoldene med ret stor Sikkerhed. Der staar fire Mandnavne, et ovenover hvert Skjold. Fra venstre til højre staar der:

SØN [S]Ø[N] SØN

LAVR[E]NS : IONS : HENR[I]C LYDIC : IOSSIA : ESGY : LAVR[EN]S
SØ[N]

Der stod lidt mere i øverste Række, som det ikke lykkedes at redde, men efter Konservator Linds Mening forrykker det ikke Resultatet. Der bliver følgende Navne ud af Bogstaverne:

Fig. 4. Skjoldefrisen paa Triumfvæggen. (Foto: Egmont Lind).

1. Laurens - Søn af Jon.
2. Henrik - Søn af Lydik.
3. Jossia - Søn af (?)
4. Esgy (Esgy=Esge=Esge) - Søn af Laurens.

Det er alle almindelige vestjydske Navne, som bruges den Dag i Dag. Dette gælder ogsaa det noget frisisk- eller tyskklingende Navn Lydiksen.

Skjoldene har været Genstand for Undersøgelse i Rigsarkivet og Landsarkivet i Viborg. Endvidere har de været forelagt Redaktøren af »Dansk Adels Aarborg«, den i disse Spørgsmaal ganske særligt kyndige Dr. phil. Albert Fabritius. Resultatet af disse Undersøgelser har foreløbig været følgende:

Vaabnenes Form tyder paa Perioden ca. 1300—1420. Bogstavtyperne, særligt det store A, tyder paa senromansk eller tidlig gotisk Tid. Det vil sige, at Skjoldene maa kunne henføres til ca. 1300.

Vaabnet med Strømmen og Fiskene har hidtil ikke været kendt i dansk middelalderlig Heraldik. Man kender nok Vaaben med Fisk, men ikke med en Strøm med Fisk; man kender heller ikke nogen Slægt, der har haft dette Vaaben.

Derimod er Vaabenmærket med Stjernen over tre Bølger meget godt kendt. Det er den gamle jyd-ske Stormandsslægt, Stjerne-Juelernes Vaaben. Med den røde Bundfarve har det været baaret af Slægten Rekhals, en Sidelinje, der særlig havde Tilknytning til Mors. Den kendes ikke før Midten af det 15. Aarh. og uddøde i Midten af det følgende Aarhundrede. (Dansk Adels Aarborg, XXVII, 1911, Side 376). Med blaa Bundfarve gaar Skjoldet tilbage til Midten af det 14. Aarhundrede til Slægtens hidtil ældste kendte Navn, Palle Juel til Øgelstrup i Raasted Sogn, Ulfborg Herred. (Dansk Adels Aarborg, XLIV, 1927, S. 7). Man kan iflg. Konser-

vator Linds Opfattelse, ikke lægge altfor stor Vægt paa Farverne i disse gamle Vaaben, »der sker, hvad Farver angaar, saa ofte Udskiftninger eller Variationer.« Som et Eksempel herpaa nævner Konservator Lind Skram'ernes Vaaben, som kan være skraadelt i sort og hvidt eller i blaat og hvidt og dog er det den samme Slægt. Trods Farveforskellen synes Stjerne-Juelerne at have mere Tilknytning til Sydvestjylland end Rekhals-Slægten. Vi træffer Juellerne overalt i disse Egne. Foruden paa Hesselmed, som før er nævnt, træffer vi Slægten paa Varde Ladegaard, Juellingsholm i Sønder Omme Sogn, Lindbjerggaard i Ølgod Sogn, Estrup i Malt Sogn, Hundsbæk i Læborg Sogn, Sønderskov i Folding Sogn og Asserbøl i Lindknud Sogn. Dens mest kendte Navn er Søhelten Niels Juel fra Slaget i Køge Bugt 1677. En gammel Familietradition, nedskrevet af Iver Juel, som foruden Stubbergaard i Sevel Sogn ogsaa ejede Varde Ladegaard (død 1556) gaar ud paa, at Bølgerne i Slægtens Vaaben skal symbolisere Revlerne ved Jyllands Vestkyst. Det viser ihvertfald, at Slægten har følt sig knyttet til disse Egne. Vaabnet anvendes ogsaa af Kalli Christiensen Krook (1327), der havde Tilknytning til Skast Herred, af Raadmand Jakob Klood, Ribe (1377), og Tue Torstensen, Ærkedegn i Ribe, (død 1389). Deres Vaaben kendes dog kun som Segl og ikke med Farver.

Denne Række af Skjolde med Navne ovenover ligner meget den berømte Skjoldefrise i Sorø Klosterkirke med Navnene paa de Medlemmer af Skjalm Hvides Slægt, som i ganske særlig Grad har gavnet Klostret med Gaver. (Særtryk af Sorø, Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne. København MCMXXIII, v. Poul Nørlund, S. 70 Fig. 9).

Denne Frise er malet i Slutningen af det 13. Aarhundrede (s. St. Side 71). Ifølge Konservator Lind kan der ikke være Tale om, at det er Epitafieskjolde. (Den ene Grav, som fandtes neden under i Gulvet, synes ikke at kunne stilles i Relation til Skjoldefrisen. Den laa 3 Meter foran Triumfvæggen). Den mest nærliggende Forklaring paa Skjoldefrisen i Billum er, at det er Navne og Vaaben paa jydsk Uradel af Stjerne-Juelernes Slægt, som man har villet mindes i Kirken som dens Velgørere, for deres Hjælp ved Kirkens Opførelse eller Vedligeholdelse eller maaske begge Dele. Det er en jydsk Parallel til Navne som Toke Ebbesen, Skjalm Hvides Sønesøn, de store Bisper Andreas Sunesøn og Peder Sunesøn, Sune Ebbesens Sønner, og Peder Høseøl («Drost Peder»), alle sjællandske kirkelige og verdslige Stormænd. Vi har bare desværre ikke haft en vestjydsk Sakso til at fortælle os om deres Bedrifter. Kun Billum Kirke taler sit tavse Sprog.

Vaabenskjoldene bliver nu restaureret og bevareret. Paa et Kalklag af samme gullige Farve og samme grove Stribethed som det før nævnte fra 1577 fandtes der paa hver Side af Kordøren nogle Cirkelslag med en Diameter af ca. 1 Meter og Spor af rødlig Farve. Indenfor Cirklerne var der Streger, som tydede paa, at der her havde været et Par geometriske Rosetter af samme Slags som Rosetten nede paa Indersiden af Buen i Triumfvæggen. Her var der dog ikke nogen Skiften af Farverne i Felterne.

Paa den sydlige Inderside af Buen oppe ved Kragstenen fandtes der et helt Bundt af 8 Cirkler slynget inden i hinanden paa en meget sindrig Maade (Fig. 2 C). Det kan se ud, som om man ved

Cirkelslag har tegnet to Malteserkors indeni i hinanden. Det er meget primitivt gjort og ikke saa nøjagtigt, som de andre Tegninger. Disse Ringe var malet paa det samme graalige Pudslag som Rosetterne.

Det sidste Fund af Kalkmalerier blev gjort af Haandværkerne i den lille Sakristibygning i Korets Nordside. Her viste der sig at være store Cirkeldekorationer paa de tre gotiske Kappelvælvninger og smaa Rosetter paa selve den Bosse, hvor Hvælvings-Ribberne støder sammen. Farverne var skiftevis blaa og røde. Der var samme Figur paa den vestlige og nordlige Kappelvælvning. (Tegn. Fig. 2 D). Paa den østlige Hvælvning var der nogle enkelte Forandringer i Randmønstret. Det er Almuekunst over en stor Del af Europa. Paa Hvælvningen ind mod Koret var der Spor af noget, der lignede et Vaabenskjold, men der var ikke Spor af noget Motiv i Skjoldet. Det var tegnet med brede røde Baand og med en rudemønstret Figur i hvert Hjørne. Skjoldet laa paa skraa i Feltet. Paa alle Ribber og Kanter i Forbindelse med Hvælvningerne var der Sparrer og Krabber i rødt og sort. Det gamle Gulv i Sakristiet laa 30 cm under Blændingskanten i Væggene og var lagt af ganske smaa fine, knap haandstore Sten. Under Væggene var der syldet med smaa Sten i meget stor Dybde.

Der var ikke Tegn paa, at der har været nogen Dør ind til Rummet udefra.

Derefter begyndte vi paa en systematisk Undersøgelse af Gulvet. Under den halvrunde Forhøjning inden for Altersranken var Gulvet sænket og støbt til med Cement. Alteret var uforstyrret og i samme Stand som beskrevet af Helms. Overfladen bestod af flere flade Granitsten, i en af

dem var en Relikviegrav. Dækstenen var borte og Graven tom i 1859. Der var ingen Mønter i Sprækkerne i Alterbordet. Selve Alteret var opmuret af Tufsten paa Granitsokkel. Under Granitsokkelen var der et Lag af raa Marksten og Tufsmuld og derunder ren Bund uden Spor af tidligere Bebyggelse. Der var ikke Trækul eller Spor af andre Materialer under det end Skælkalk, som maa stamme fra Tufstensopmuringen. Omraadet omkring Alteret var meget forstyrret; bagved, fordi Apsis var blevet ommuret, og foran, fordi der var to Grave næsten helt ind til Alteret. Af Formen og Dybden at dømme var det Renæssancegrave, og de blev ikke forstyrret. I Overfladen omkring Alteret fandtes dog en Del Mønter, hvoraf den ældste var fra Erik Klippings Tid. De er nævnt i Møntlisten sammen med alle de Mønter, som blev fundet ved Undersøgelsen senere i Resten af Koret og Skibet.

Ved en Søgegrøft tværs over Koret i Linie med Overgangen fra Kor til Apsis fandtes følgende Lagdeling:

Fliser lagt i Ler.

7 cm uren Fyld.

10 cm ren Fyld af Sand.

5 cm Sand og Murbrokker.

5 cm rent Sand.

20 cm Ler, Sand og Jord.

10 cm Ler og Tufstensafslag.

10 cm Blysand.

Herunder raa brun Al, der viser, at der har været Hede paa Stedet, før Kirken blev bygget. Altsaa: 75 cm til den raa Hedejord og 85 cm til Aldannelsen. Da der var Grave ogsaa i Nordsiden af Koret udfør Døren til Sakristiet, og andre Steder viste forstyrret Lagdeling, blev der ikke foretaget nogen systematisk Undersøgelse af Koret.

I Skibet blev der Muligheder for en nøjere Undersøgelse. I den vestlige Del af Skibet var der i sin Tid anlagt en Fyrkælder, saa her var der ikke noget at komme efter, men i den øvrige Del af Skibet var Forholdene nogenlunde uforstyrrede. Under Trægulvet ved Norddøren fandtes en Del af et rødt Murstensgulv. Stenene var lagt paa Fladen i kvadratisk Mønster, to og to. Stenene maalte gennemsnitlig 26 cm i Længden og 13 cm i Bredden. De var meget stærkt slidte og meget ofte knækkede. Under dette Lag af Sten var der et Lergulv, hvori der fandtes en af de efterhaanden almindelige Smeltegryder, som man kan vente at finde i hver af de gamle jyske Kirker med Blytag. Denne Gryde var noget stejlere i Siderne end dem, jeg tidligere har fundet. Den var heller ikke helt rund, idet den maalte 45 cm øst-vest og 40 syd-nord. Dybden var 41,5 cm. Overkanten af Gryden var i Plan med Lergulvet. (-23 cm). I Gryden fandtes foruden en Del Trækul og Aske, som fyldte det halve af Gryden, ogsaa nogle Slagger fra Blysmeltningen og Stumper af Bly. En lign. Gryde fandtes øst for Syddøren, men her var Forholdene en Del forstyrrede. Der havde været rodet i Omraadet, og der laa Stumper af Tagsten, typiske »Munke og Nonner«, i Fylden paa Stedet.

Langs Sydveggen laa der en Række meget store Sten i en skraa Linie fra Omraadet under Prædikestolen til Syddøren. Deres Afstand fra Væggen var større ved Syddøren end ved Prædikestolen. Der var kun et Lag Sten, og de laa i løs Fyld. Nogen Forklaring herpaa kan jeg ikke give.

Derpaa begyndte jeg paa en dyberegaende Undersøgelse af Gulvlagene for at se, hvordan Fundamenterne saa ud. Ved Afbankningen af Puds-

lagene paa Nordsiden havde det vist sig, at der var en Skillelinie i Væggen ca. 245 cm fra Triumfbuen. I denne Afstand fra Triumfbuen var Muren opført af Tufsten, men vest for denne Linie var der anvendt kløvede Marksten. Fundamentet bestod,

Fig. 5. Spor af Skel i Sydæggen. (Der er ikke Forbandt i Muren over det andet tilmurede Vindue).

som man kunde vente, af Marksten i Sand. Der var Tegn paa et Brud ogsaa i Fundamentet, maaske en Skillelinie hidrørende fra en Afbrydelse i Opførelsen af Kirken.

I Sydæggen var der Spor af et lignende Skel. (Fig. 5). Ved denne Undersøgelse viste der sig Spor af Stolpehuller, hvis Fyld var paafalden-

de rent for Skælkalk, Tuf og andet Materiale. De tegnede sig tydeligt i et tykt Lag Ler og fandtes langs hele Nordvæggen fra Triumfbuen til Varmeapparatet. Paa dette Tidspunkt tilkaldte jeg Mag. Olaf Olsen fra Nationalmuseets 2. Afdeling, for at bede ham hjælpe mig med Undersøgelsen af disse Huller. Undersøgelsen viste, at det maatte være Stilladshuller, og det Lerlag, de tegnede sig i, maatte være fremkommet ved Udgravning af Fundamenterne til den nuværende Kirke.

For at klarlægge dette Forhold yderligere vilde det være formaalstjenligt at faa hele Gulvfladen undersøgt. Ogsaa af Hensyn til Mønter og andre Ting, som kunde give et Bidrag til Kirkens Datering. Jeg havde ved en tidligere Lejlighed haft Besøg af Broby-Johansen og Lederen af Militærnægter-Lejren i Oksbøl, Hr. Knud Olesen. Broby-Johansen havde da foreslaaet at anvende Militærnægterne til Undersøgelsen i Kirken. Og det havde Lejrlederen stillet sig velvillig overfor. Ved Magister Olaf Olsens Hjælp fik jeg nu Indenrigsministeriets Tilladelse til at faa 16 Mand til Hjælp ved Gulvundersøgelserne. Der blev lavet 3 store Sold, og 4 Mand blev sat til at arbejde ved hvert Sold. Een Mand havde nok at gøre med at skrive op, naar og hvor Mønterne blev fundet. Hele Gulvlaget blev kastet over Sold. I Løbet af 3 Dage var Undersøgelsen gennemført. Alle i Kirken fundne Mønter er her opført i kronologisk Rækkefølge. Bestemmelsen af de enkelte Mønter er udført af den kgl. Mønt- og Medaille-Samling.

1. Valdemar II. Ribe. Hauberg 36. Grenaa-Fundet Fig. 55.
- 2—3. » » Ribe. Hauberg 42 b. En overbrudt, en med Mispræg.

- 4—7. Valdemar II. Jylland. Grenaa-Fundet Nr. 4 - 5 - 6 og 36.
8. » » Jylland. Begynd. af 1230'erne. Jfr. Hørdum FP 2426, 6—8.
- 9—10. » » Jylland. Brudstykker.
11. Christoffer I. Ribe. Hauberg 4, M-B. 95.
12. Erik Klipping. Ribe. Hauberg 2.
13. » » Lund. Hauberg 14, M-B. 122.
14. » » Roskilde. Hauberg 13, M-B. 162.
15. » » Nørrejylland. Hauberg 6, M-B 181
16. » » Ribe. Hauberg 5, M-B. 228, itu.
17. » » Ribe. Hauberg 21, M-B. 248.
18. » » Slesvig. Hauberg 9, M-B. 260.
19. Erik Menved, Roskilde. Borgerkrigsmønt ca 1300. Hauberg 15, M-B 374? itu.
20. » » Hauberg 18, M-B 389.
21. Borgerkrigsmønt. ca. 1300, itu.
22. Meklenborg, Hulpenning m. Oxehoved. ca. 1350. Oertzen 153.
- 23—24. » Hulpenning m. kronet Oxehoved. 14. Aarh. Oertzen 183. Den ene itu.
25. » overklippet Hulpenning; hornet Oxehoved. Slutn. af 14. Aarh. Oertzen 184, itu.
- 26—34. » Hulpenning m. Oxehoved. 9 var. Eks. En med Spor af Lærred.
- 35—36. Hamborg. Hulpenning. Port m. Nældeblad. 14. Aarh. Gaedecheus 1384. Den ene itu.
- 37—38. » Hulpenning. Port m. Nældeblad 2. Gaed. Jfr. Kalby F. 178, 53.
- 39—41. Hanseatiske Hulpenninge, 14. Aarh. Overklippede. 3 Eks. Paa den ene Spor eft. Lærred.
- 42—46. » Hulpenninge, 14. Aarh. ubestemmel.
47. Lybæk. Overklippet Hulpenning. Kronet Hoved. 1. Halvdel af 14. Aarh. Jesse 182.
48. Lyneborg. Hulpenning m. Løve. 14. Aarh. Bahr-feldt Nr. 18. itu.
49. Bremen. (?) Hulpenning m. Bispehoved. 14. Aarh. Hidtil ikke i den kgl. Mønt- og Medaillesamling.
50. Vismar. Viertelwitten efter Recess af 1379.
51. Rostok. Witten efter 1381; slavisk Møntfod. Jesse 369. Oertzen 183.

52. Hanseatisk Hulpenning. 15. Aarh. Brudstykke.
 53. Hulpenning. Brudstykke.
 54—56. Erik af Pommern. Hulpenning. Krone.
 57. » » » Næstved. Hulpenning. Lebard
 m. Kløverblad eft. Recess 1424.
 58. Rigsraadet 1448. Hvid. Kronet Lebard, Schou 11.
 59—60. Christiern I. Malmø, Hvid. Den ene itu.
 61. Johan IV. (1463—1507) Saksen—Lauenborg. Wit-
 ten. Schmidt III, Nr. 2.
 62. Hans, Malmø. Hvid; halv.
 63. » Aalborg. Hvid. Schou 117.
 64. Christian III. Flensborg. Hulpenning. N. N. Aa.
 1938. S. 158, Nr. 6.
 65. Johan Adolf af Gottorp. (1590—1616) 1/64 Taler,
 Søsling. Lange 310 B.
 66. Frisland. Døjt, 1616. (»Ikke en Døjt«!) Verkade
 719. P. 131,4.
 67. Christian IV. Skilling, 1622. Schou 17, N. N. Aa.
 1949, S. 86, Fig. 26.
 » » Toskilling. 1635.
 69. Frederik III. Norge 1660. Skilling, Schou 87.
 70. » » 1661. Toskilling. Schou 56.
 71. Frederik IV. Skilling 1722 eller 1723. itu.
 72. Christian VII. Skilling, 1171.
 73. Frederik Frans, Meklenborg-Schwerin, 1800.
 1 Skilling kurant.
 74. Christian IX. 2-Øre.
 75. » » 25-Øre.
 76. Oscar II. Sverrig. 1874, 10-Øre.
 77. Frederik VIII. 1910. 10-Øre.
 78—84. Ubestemmelige Brudstykker af Mønter.

Endvidere flere Stumper Kistebeslag, 2 Knapper og en Stump af en Smykkebrakteat. (?)

Angaaende Ribe-Mønterne og de citerede danske Værker se Georg Galster: »Ribe Mønt«. (Fra Ribe Amt 1947, S. 587 ff.)

Ialt er der altsaa fundet 77 bestemmelige Mønter og flere ubestemmelige Brudstykker. De værdifuldeste Mønter, set fra et arkæologisk Synspunkt, er de ældste. Af de 10 Mønter fra Valde-

mar Sejrs Tid fandtes de 3 i Koret, Resten i Skibet. Men iøvrigt er de andre meget interessante, dels af numismatiske Grunde, men ogsaa af egnshistoriske Grunde. Saaledes viser de mange tyske Mønter i hvilken Grad de holstenske Grevers »Besættelse« af Jylland i det 14. Aarhundrede har præget Menigmands daglige Tilværelse. De mange Brudstykker skyldes, at Mønterne er blevet knust ved den Færdsel, der har været paa de gamle Lergulve og Munkestengulve. Særlig mange Brudstykker var der i Koret, hvor der har været foretaget gennemgribende Restaureringer. I Koret var der 23 bestemmelige Mønter. I Skibet 57 bestemmelige. Det er Mønter, som er blevet borte ved at falde ned fra Alteret ved Ofringer og er tabt af de mange Mennesker, som i de mange hundrede Aar har færdedes paa dette Sted paa de mange Søn- og Helligdage og ved Bryllupper og Begravelser.

Ved denne Gulvundersøgelse blev Jorden fjernet ned til den rene Bund i den sydlige Halvdel af Skibet. Her viste der sig en Rille i Jorden i en Afstand af ca. 1 m fra Sydvæggen, begyndende 3,50 m fra Triumfbuen og af en samlet Længde af 6,90 m. Dybden var ca. 22 cm, men noget varierende. Bredden ca. 20 cm. Bunden af Rillen laa i en Dybde af 80 cm, altsaa ikke meget dybere end den naturlige Overflade. At denne Rille var ret sen, og ihvertfald senere end den nuværende Kirkebygning, fremgik af, at den gik ind over en typisk middelalderlig Grav, som laa foran Prædikestolen i en Afstand af 3,80 m fra Triumfbuen. Der var intet Spor af Kiste. Foruden denne Rille og Grav var der Spor af flere Stolpehuller, men intet, som kunde tale for, at det var andet end Stilladshuller og lignende. Udfor Triumfbuen var der Spor af en

anden middelalderlig Grav. Ved Triumfbuens sydlige Indervæg var der et Stolpehul, antagelig fra en Fattigblok.

Der var heller ikke i Skibet noget, der tydede paa, at der havde været en tidligere Bygning paa Stedet, og det maa derfor anses for sandsynligt, at Billum Kirke er opført paa Hedejord omkring Aar 1200.

Det er en noget tidligere Datering end den af Helms fremhævede.

En sen Overlevering siger, at der har stået en Kirke på Højbjerg i Kjelst; men ifølge H. K. Kristensen er det kun en »Pinsehød«, der har været der. Lige så sen og upaalidelig er en Meddelelse om en Kirke paa Kirkebjerg ved Anneksgaarden.

I Vaabehuset var der Spor af to tilmurede Vinduer i Østvæggen. De er senere blevet aabnet. I Taarnrummet fandtes i stor Dybde en gammel Spærkske, men den kan ikke dateres. Her i Taarnrummet ved Vinduet var der Spor af, at der havde været Kalkmalerier, men det var ikke muligt at afgøre deres nærmere Karakter. I Væggene fandtes mange smaa firkantede Fordybninger. De blev ogsaa fundet flere Steder i Koret og paa Forsiden af Triumfbuen. Formaalet med disse Fordybninger er ikke helt klart. De findes bl. a. i Klosterkirken i Vestervig, hvor der i et af dem fra gammel Tid er malet et lille sort Kors. De synes ikke at være dybe nok til at være Bomhuller. Nogle mener, at de er lavet for at dæmpe Ekkoet i Kirken.

Kirkeinventaret var fjernet fra Kirken, saa længe Restaureringen af selve Rummet stod paa. Jeg har derfor ikke haft Lejlighed til at studere disse Ting nærmere. Men de har været Genstand for mere kyndig Undersøgelse. Og de Ting vil jo være

synlige i Kirken i Fremtiden, saa en Redegørelse for dem er ikke saa paakrævet.

Det, jeg her har undersøgt, er de Led i Kirkens Bygningshistoric, som ikke hører til det synlige, men som det kun er muligt at undersøge nærmere i Forbindelse med en Restaurering. Jeg takker alle, Arkitekter, Menighedsraad og Haandværkere, fordi der blev givet mig Lejlighed til at foretage denne Undersøgelse.

Hvis mit Arbejde har øget Kendskabet og dermed Kærligheden til den gamle statelige Tufstenskirke paa Bankerne ved Ho Bugt i Billum Sogn, saa vilde et af Maalene med min Undersøgelse være naaet.

Småstykker

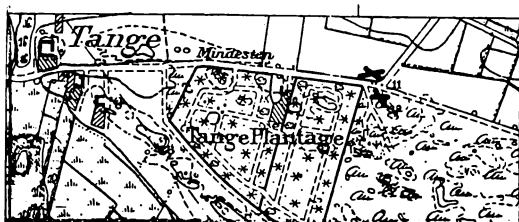
En Gudenaaboplads ved Ribe Aa

En Dag for flere Aar siden gik jeg en Tur i Tange Bakker, som ligger ca. 3 Kilometer Øst for Ribe. Dette ejendommelige, kuperede Terræn med de mange tildels lyngklædte Sandbanker liver op i det flade Eng- og Moseareal øst for Byen. Sandt at sige er der ikke noget paaviseligt oplivende ved selve Bakkerne; Vegetationen er sparsom, Sandpletter skinner igennem hist og her, men »Lærken sin Trille i Ørkenen slaar«, og ogsaa her er Græsset grønt og Himlen kan være blaa og spænde videre her end i min østjydske Hjemstavn, hvis tredie Dimension, de svungne Bakker ved Mariager Fjord, jeg i nogen Grad har savnet i det flade vestjydske Land.

Men Tange Bakker er ogsaa en Slags Bakker, og jeg havde som ofte før gaaet en Tur rundt herude og var paa Vej hjemover, da jeg lige paa det Sted, hvor jeg gaar ud paa den Vej, som fører fra Ribe gennem Tange og over Kæret mod Nord, hvor den støder til Ribe—Obbekjær Vejen, 5 Meter fra Nordøsthjørnet af Plantagen ser en Flækkeskraber ligge i Sandet. Jeg samler den op og finder, idet jeg bøjer mig, endnu een, og ved at afsøge Stedet finder jeg en halv Snes Flintsager.

Jeg tænkte mig ikke den Mulighed, at jeg stod overfor en Boplads, og min Mening om Fundet var den, at en Spejder, som med sine Kammerater havde været ude i det gamle Bindingsværkshus i Tange Bakker, som nu bruges til Spejderhytte, havde tømt sine Lommer for opsamlede Flintsten, og Skam faa ham, tænkte jeg, at han ikke passer bedre paa sine Ting.

Et Par Aar efter fandt jeg ligesaa tilfældigt paa samme Plads igen en halv Snes Flintstykker af

Tangebopladsen, mærket med Kryds.

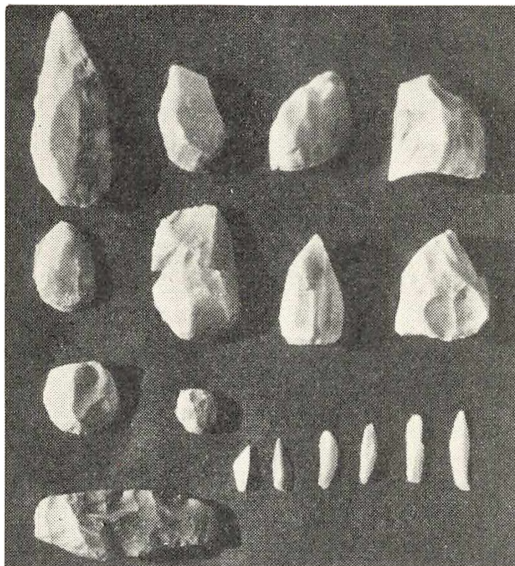
samme Karakter, og ved at rive Sandoverfladen let igennem med Fingrene, kom adskillige Stykker til Syne, heriblandt flere Stykker ildskørnet Flint. Jeg gæmte Sagerne og besluttede at holde Stedet under Observation. Interesserede Folk og Beboere i Nærheden, som jeg talte med om Sagen, kendte intet til nogen Boplads paa Stedet.

Vejen, som fra Tange gaar udover Kæret mod Nord, har et umotiveret Sving cirka midtvejs, og man paabegyndte for et Par Aar siden at forbedre en Ændring af Vejføringen. Paa det nye Vejstykkets Plads udgravedes Mosejorden, og i denne Udgravning fyldte man Sand, som man hentede i Nærheden, nemlig der, hvor Vejen ved Plantagen svinger ud over Kæret, og det var altsaa lige over-

for min lille 5 x 5 Meter Boplads. Den Nord for Vejen liggende Mark højner her saa meget, at der kunde tages tilstrækkeligt Sand uden at gøre større Indhug i det dyrkede Areal. Man gravede bort i ca. en Meters Højde og ned til i Niveau med Vejen. Paa denne nye Jordoverflade fandt jeg nu saa store Mængder Flintaffald, at jeg ikke var i Tvivl om, at jeg stod overfor en Boplads. Og da kun Vejen adskiller det før omtalte Sted fra det nye og Sagerne iøvrigt er samme Karakter, er der vist ingen Tvivl om, at det er samme Plads, og jeg har da heller ikke holdt Fundene fra de to Pladser adskilt fra hinanden. Paa meget kort Tid har jeg opsamlet flere Hundrede Stykker. Fælles for de fundne Sager er, at de er af ringe Størrelse. Og ved at konferere med Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid bestemte jeg Fundet som tilhørende Gudenaakulturen. Et Udvalg af Sagerne, som jeg sendte Nationalmuseet, kom tilbage med Bekræftelse herpaa.

I den følgende Tid opsamlede jeg paa Pladsen ca. 1000 Stykker Flint. En Del selvsagt Affald, men Høsten af gode Stykker er dog stor nok til, at jeg har kunnet finde de Typer, som man kan vente at finde i en Gudenaaplads, dog har jeg ikke fundet Stykker, som jeg tør betegne som Tværpile, ligesom jeg ikke er sikker i Bestemmelsen af Stikler. Sagerne er udpræget mikrolitiske, Blokke, Knuder, Blokskrabere, Mikroliter, alt af det lille Format, en Dame-Arkæolog vil sikkert sige, at de er »søde«! Af Økser har jeg fundet to, en Kærneøkse fundet paa Overfladen og en Skiveøkse fundet ca. 20 Centimeter under Jordoverfladen. Denne Skiveøkse, som forøvrigt er ildskørnet, er af en anden Karakter end de øvrige Sager, og er efter Nationalmu-

seets Mening fra en yngre Periode af Gudenaatiden. Jeg havde ellers forbudt mig selv at grave, fordi jeg vilde have kyndige Folk til at forestaa dette Arbejde, men mine smaa Piger, som sammen med min Kone var med, naar Far skulde samle

Øverste Række: Kerneøkse, Skiveskraber, Blokskraber, do. 2. Rk.: Skiveskraber, Skraber, Blokskraber, Blok. 3. Rk.: Skiveskraber, Mikroblok, 6 Mikrolitter. Nederst: Økse fra en senere Periode.

Flintesten, vilde gerne have noget Sand at bage Kager af. Saa gravede jeg ned, der hvor de sad, og fandt Øksen!

Nu havde jeg været saa uforsigtig at snakke Fund med andre, og Resultatet blev da ogsaa, at andre afsøgte Pladsen og forsynede sig, f. Eks. kom et Reservepostbud, som paa sin Rute passerede

Stedet, en Dag hjem med Lommerne struttende af ringlende Flint, men han og andre med ham er i Anledning af Fundet blevet bidt af en gal Arkæolog og har skaffet sig Litteratur om Oldtiden. Det maa man glæde sig over, saa kan alvorligt arbejdende Arkæologer maaske misbillige, at udenforstaaende her paa en ny Gudenaaplads gaar og samler Flint som Høns pikker Korn. Men Pladsen venter endnu paa Mændene, som vil grave. Iøvrigt skrider løs Sand ned og dækker en Del af det ca. 5 x 30 Meter store Omraade, hvor der er fundet Flint, og det er vel kun et Spørgsmaal om Tid, hvorlænge Stedet skal ligge som det gør, i hvert Fald er der læsset Murbrokker og andet Affald af lige ved Stedet, som kunde tyde paa forestaaende Arbejde.

Ny Gudenaaplads? Helt ny er vor Plads vist ikke. For 80 Aar siden fandt en ung Møllersvend, Niels Jensen, i Tange paa en Plet ved en sandet Vej en lille Samling Oldsager, som nu er at finde i Museet i Aarhus. Fundet, bl. a. bestaaende af nogle Mikroliter, tog man ikke særlig Notits af, det var før den unge Lærer Frode Kristensen i Tørring begyndte at interessere sig for disse Gudenaasagers særlige Karakter, men dette Fund er antagelig det første Fund fra Gudenaakulturen, og sandsynligvis hører det til noget af det ældste. Therkel Mathiassen mener dette i sin Omtale af Fundet i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1937. Sammesteds nævnes Bopladserne Tange Nord og Tange Syd, og jeg har et Par Gange afsøgt Terrænet mod Syd for at finde endnu en Plads, men har kun et Par Steder fundet Flint, det ene Sted ganske vist et typisk Gudenaastykke, en Flækkekraber, 4½ cm. lang og med udbuet Æg, et an-

det Sted noget ubestemmeligt Flint med et Par usikre Redskaber. Therkel Mathiassen skriver iøvrigt, at Niels Jensens Plads ved den store Undersøgelse af Gudena-Bopladserne i 1935—36 ikke kunde genfindes.

Jordbunden paa vor Plads er den af Gudenaakulturens Folk foretrukne, let Sandjord, og Stedet er ligeledes typisk for disse Boplads, Tange (1317: Tangæ. 1215: Tunge) svarer til sit Navn, er omgivet af lave Eng- og Moscarealer og har rimeligvis, da Bopladsen var beboet, været helt omgivet af Vand.

Nu burde jeg give en detailleret Beskrivelse af Fundene. Aarbogen er en Institution med store Traditioner, men Redaktøren har givet mig Lov til at skeje ud og behandle Emnet mindre videnskabeligt, og jeg har da ogsaa kun arbejdet og skrevet som Arkæofil og ikke som Arkæolog. Arkæofil er et af mig selv konstrueret Ord, jeg har i hvert Fald aldrig set det anvendt, men det dækker her ganske udmærket og kan vel forsvares, dannet som det er analogt med f. Eks. Diskofil og Bibliofil. Arkæologer kan tælles og overses, men Arkæofiler er der flere af. Arkæologerne træffer dem og Bibliotekarerne kender dem. Hvorfor er vi Arkæofiler? Hvem kan granske Hjerter og Nyre. Virkelighedsflugt? Samlermani? Hvem ved, ligemeget, vi har det dejligt derude i Marken og herhjemme ved Bøgerne, og ikke mindst, naar vi skal fortælle vore Børn, hvad Flinten fortæller os. Børn har en rumlig Fantasi, og der er ikke noget Jerntæppe mellem Stenalderens Folk og os, efter at de har faat forklaret, hvad de forskellige Redskaber har været anvendt til, og efter at have set et Billede af en Kerneøkse, som sandsynligvis er fremstillet til Brug som et

Stykke Legetøj, er der ingen Afstand, uden den i den for Børnene ufattelige Tid, imellem Gudenaafamilien og vor egen lille Familiekræds.

T. M. Sørensen.

Nogle Skamler

Esbjerg Museum fik i Foraaret 1954 en Teater-skammel foræret af Fru Kommissionær Jørgen Pedersen, Esbjerg, som fortæller, at Skamlen er Arve-gods efter Tanten Marie Kjær, født paa Kalvslundgaard ved Ribe den 20. Maj 1844.

Tanten var i 1860'erne flere Gange i København, — en Gang i længere Tid. — Hun var meget interesseret i Teater og Musik.

1882 kom hun til Ribe hos en Broder Hans Kjær, der havde Højskolehjemmet, som hun overtog i 1893 og drev videre til omkring Aarhundredskiftet, da det blev udforpagtet, selv beholdt hun Lejligheden, til hun den 3. Februar 1925 døde.

Den lille, fine Skammel til at slaa sammen og putte i Tasken, er ikke en Hjemmeskammel til Brug under Syning som Fodhviler, men sikkert kun brugt i Teatret for at løfte Fødderne saaledes, at Frøken Maren Kjær paa sit Skød kunde have liggende Teaterkikkert, Program og lignende, der ellers let kunde glide ned paa Gulvet, Stolene var høje i Teatret den Gang.

Skamlen er 27 cm lang, 11½ cm bred og Benene 8½ cm høje og er fastgjort med Hængsler, og kan slaas ned; mellem de opslaaede Ben kan der løftes en Liste 3 cm bred paa Højkant. — Benene staar da stive.

Skamlen er smukt udskaaren, midt paa Overfladen sidder et Broderi. Skamlens Ben er ligeledes smukt udskaaret.

*

Et Foto og Beskrivelse af Skamlen blev sendt til Museumsinspektør, Fru Ellen Andersen, Nationalmuseet. — Hun skrev følgende:

»Jeg kender Typen, vi har en lignende her paa Muscet, men Navnet Teaterskammel kender vi

En Teaterskammel.

ikke. Skamler i det hele taget synes først at komme frem i Slutningen af 1700-Aarene.

Muligvis staar den forøgede Brug af Skamler i 1800-Aarens første Halvdel i Forbindelse med det tyndsaalede hæleløse Fodtøj, som Damerne brugte paa den Tid.«

*

Esbjerg Museum har i Efteraaret 1954 modtaget Rejseskamlen af Fru Marie Lovise Hansen, Kongensgade 32, Esbjerg.

Skamlen er benyttet af Fru Hansens Bedstemoder, Fru Langer, gift med en Raadhusbetjent i Hamborg.

Skamlen blev benyttet som Fodskammel af Fruen, naar Familien tog paa Rejse med Dagvognen (i Tiden omkring 1860).

Skamlen er 26 cm lang, 12 cm bred, Benene 10 cm høje, og af blankpoleret Mahognitræ, hele Overfladen er dækket af Broderi.

En Rejseskammel.

Da Museet fik den første Skammel, blev der af Museumsfolk udtalt, at Skamlen fra Ribe maaske var et Stykke Husflidsarbejde lavet paa Bestilling.

Navne i vort Sprog er stadig paa Vandring, — Ord glider bort og nye kommer.

Ordet Skammel blev før Aarhundredskiftet ofte anvendt i daglig Tale, — f. Eks. Fodskammel, Mal-keskammel, Bikubeskammel, Kirkeskammel, Pyn-teskammel, Siddeskammel, Bordskammel, Hare-

skammel (naar Leen hares), Vognskammel, Drejeskammel, Skomaggerskammel og sikkert flere. — Nogle faa bruges endnu, men de fleste hører man sjældent.

Skamler fremstilledes paa flere Maader, undertiden bare et kort Brædt med to endnu kortere Stykker sømmet under nær hver Ende som Ben. Det almindelige var dog et noget sværere Stykke Træ med Huller til 3 eller 4 Ben, kortere eller længere, alt efter Anvendelsen.

Kun Broægger-Skamlen havde et Ben.

Skamler fremstilles nu paa forskellige Maader, f. Eks. Hvileskamler, udstoppet og anbragt foran den bløde Lænestol til Fødder og Underbenene.

Med Skamler gaar det som med alt andet, — der er intet nyt under Solen, — alt er bare det samme, men paa en lidt anden Maade.

T. Kragelund.

Den fælles Bysmedje i Gerndrup

Mange Steder var de gamle Bysmede en Slags »kommunale« Embedsmænd. I Gerndrup i Brørup Sogn ejede Bylaget Smedjen og den tilhørende Jordlod paa ca. 7 Tdr. Land. Saadan havde Forholdet været siden Udskiftningen og antagelig endnu længere tilbage.

Ved Midten af forrige Aarhundrede var den sidste Bysmed blevet for gammel og dertil noget drikfældig. Saa Bymændene ønskede en ny. En ung Smedesvend, Thomas Pedersen Kjems fra Mejlbj i Sønderjylland, havde en Tid arbejdet i Smedjen.

Ham var Folk kommet til at synes saa godt om, at de nu henvendte sig til ham for at faa ham til at blive den gamles Afløser. Kjems vilde godt være Smed i Gjerndrup, men paa den Betingelse, at han kunde købe Smedjen og Jordlodden i Selveje. Det gik Bymændene ind paa.

Nedenfor gengives det Skøde, der satte Punktum for denne Rest af det gamle Landsbyfællesskab. Vi ser, det ophæves paa den Maade, at Bymændene delte Værdierne i Forhold til deres Hartkorn.

Smedearbejdet var hidtil blevet udført ved, at den ansatte Smed arbejdede for Gaardmændene, naar de selv kom med det nødvendige Jern og Kul og en Mand til at hjælpe Smeden og saa helst nogle Snapse til at stramme ham op med. Der fortælles, at Arbejdets Kvalitet steg med Snapsenes Antal. Nu hørte det op. Smeden maatte saa vidt muligt selv se at klare det.

Det gamle Beboelseshus var gravet saa langt ind i Brinken bagved, at Taget næsten naaede ned til Jorden paa Nordsiden. En Aften da Smeden var gaaet i Seng, formodentlig knap nok ædru, vaagnede han ved et vældigt Spektakel over sit Hovede. Han saa da, at der stak et Par Hestehove ned gennem Loftet. Det gjorde ham saa forskrækket, at han raabte op og skreg, at den Onde var kommen for at hente ham. Forklaringen var den, at en Hest havde søgt at »græsse« paa Taget og derved havde jaget Forbenene ned gennem baade Tag og Loft.

I 1868 byggedes et nyt Beboelseshus med Stald og Lade i den vestre Ende. En senere Ejer indrettede en lille Sal i den østre Ende 1902—1907, som bl. a. brugtes af Gerndrup Afholdsforening til Sammenkomster og ellers var Fritidshjem for Ungdommen. Naar der var større Sammenkomster, sagde

man undertiden for Spøg, at der var »Gild i æ Smejs End'!«

»SKI Ø D E.

Vi underskrevne Selveiere i Øster, Sønder og Vester Gierndrup Bye i Brørup Sogn, Malt Herred, som i Forening fra Byernes Udskiftningstid have Ejendomsret over det i Øster Gierndrup beliggende Smedehuus med Byggeplads, Have og tillagte Jordlodder, som har ingen Gammelskat og er ved den ny Matrikul anført under No. 15 Østergierndrup til 2 Skpr., 1 Fdk., $\frac{3}{4}$ Alb. Hartkorn, sælge herved til Smed Thomas Pedersen Kiems og hans Arvinger denne Eiendom med Herligheder, Rettigheder, Pligter og Byrder, saaledes som vi hidtil have eiet samme, navnlig med eiendomsret til Tiender for Kongen og Kirken af Korn og Kvæg, til Raadighed fra Dato.

Da den akkorderede Kiøbesum 900 Rdlr., skriver Ni Hundrede Rigsdaler Rigsmønt, saaledes som aftalt er, er berigtiget ved Beviis, saa erklære vi herved for os [og] Arvinger Alle og Enhver at bemeldte Thomas Pedersen Kiems og hans Arvinger er fra Dato paa lovlig Maade Eier af bemeldte Smedehuus med Jorder i vort Sted, og har han fremdeles at svare, betale og udrede alt, hvad af Bygning og Jord skee bør. Tiendeafgiften til Præsten indbefattet, og betale vi dette Skiøde med $\frac{1}{2}$ proc. Afgiften efter det Forhold, hvori vi deler Pengene, nemlig efter nyt Hartkorn.

Dette Skiøde maa taale de Anmærkninger, som Retsskriveren maatte finde Anledning til for saa vidt Lødtagernes Eiendomme uden Undtagelse af Smedehuus med Jorder maatte være pantsat, saalænge samme efterhaanden taber Betydning, forøvrigt hjemler samme efter Loven.

Til Stadfæstelse vidnesfast under vore og Enkens Laugværages Underskrivter.

Eschelund, den 10. Marts 1855.

1. Anders Tonnesens Enke med Laugværge Jesper Tonnesen. 2. Peder Christian Hansen. 3. Hans P. Jensen. 4. Peter Jørgen Petersen. 5. Jens Pedersen. 6. Hans Sørensen. 7. Mads Nielsen. 8. Søren Sørensen Koed. 9. Laust Simonsen. 10. Hans Olesen. 11. Hans Nielsen. 12. Søren C. Sørensen. 13. Jacob Jepsen ved Jep Jacobsen. 14. Laust Andersen. 15. Mads-Laursen. 16. Hans Rasmussen. 17. Poul Poulsen.«

Th. Kjems.

Et præstepar på bålet

Det er ejendommeligt, at på et par af de steder i vort amt, hvor hekseforfølgelsen var allerværst, ser det ud til, at de bål, der først tændtes, er tændt for at brænde præster.

Præsten hr. Jens Hansen Rusk i Lønne var, så vidt man ved, den første, der blev brændt for troldom i amtets vestkystsogne. Og — som så ofte ved disse grusomheder — fløj der gnister fra hans bål og tændte andres. Under forhøret, der afholdtes efter domsfældelsen, og som sædvanligvis foregik paa Pinebænken, udlagde den gamle præst nemlig medskyldige, mod hvem der senere rejstes sag*).

På tilsvarende måde gik det i Øster Horne herred. Men hidtil har kilden til historien om denne præst, *hr. Jens Pallesen i Hodde-Tistrup*, været meget knap og heller ikke samtidig med manden. Kilden er præsteindberetningen til biskop Block 1766. Den er 200 år senere end selve begivenhe-

*) Fra Ribe Amt VII 397-99, VIII 138, 156.

den**). Den beretter: »Hr. Jens Pallesen 1562 mandagen post Fest. Om Sact. [2/11] på en høj lidet fra Tistrup kirke for begangen troldom brændt.«

Imidlertid har jeg fundet sagen bekræftet i en samtidig kilde, nemlig i Riberhus lensregnskab 1562. Her findes blandt indtægterne følgende post: »Opboren for Hr. Jensis gotz i hode oc sin hustrus godtz som hagde giordt troldom oc bleff brendt — 100 dl.«

Efter dette ser det ud til, at både præsten og præstefruen har givet sig af med de sorte kunster — eller måske rigtigere: beskyldtes derfor — hvorfor deres samlede boslod inddrages under kronen. Den indbragte forøvrigt ikke fuldtud de 100 rd. Der måtte fradrages en lille gæld til slotsskriveren på Koldinghus. Regnskabet melder herom: »Gifuet Jacob schriffuer paa Koldinghus, som hr. Jens var hannem plictig, ther bleff brendt, 6 dl.« — En nettoformue på 94 dl. tyder iøvrigt på nogenlunde jævn velstand i hine tider.

Det er antagelig den energiske, men iøvrigt temmelig utiltalende Otte Clausen på Nørholm, der har rejst sagen mod hr. Jens og hans hustru. Herremanden mente, at hans frue Dorethe Daa og deres barn var forgjort. I et kongebrev, udstedt et halvt års tid efter bålfærden, tales der om, »at nogen trolfolk nogentid siden forleden haver udlagt en ved navn Bertel Nielsen at skulle have været med i raad og gerning og forgjort hans [Otte Clausens] hustru og barn.«

Disse trolfolk har utvivlsomt været hr. Jens Pallesen og hans hustru.

H. K. Kristensen.

***) Anf. skr. VII 394.

Et kig i et gammelt bindfoer

Som mangfoldige andre tingbøger og regnskaber er Kærgård birks tingbog for 1654 indbundet i et gammelt middelalderligt pergament, hvis smukke munkeskrift er raderet bort, i hvert fald på ydersiden — forøvrigt ikke særlig grundigt. Endnu pranger omtrent midt på siden et stort bogstav i sin klare, røde farve.

Inden for pergamentet tjener nogle tilklippede papirblade til at stive bindet af; de svarer altså til papstykket i bogbindet i vore dage. I de tre hundrede år, der er gået siden bindet sattes på, har bladene løsnet sig så meget, at man kan kigge ind mellem dem og læse en væsentlig del af, hvad der står.

Det samme var tilfældet ved mange andre gamle bindfoer. For et par år siden undersøgte palæografen *J. Raasted*, Universitetsbiblioteket, indmaden i en række gamle bind. Han var bl. a. i *Ribe* og undersøgte latinskolens bibliotek. Her fremdrog han enkelte private breve, stykker af Henrik Schmidts lægebog, et enkelt blad af skolens regnskab og ca. 100 små fragmenter af messebøger, gradualer og helgenkrøniker. Det ældste af disse er dateret til ca. 1100, så det er lige så gammelt, måske ældre end selveste Ribe Domkirke.

Men tilbage til vore mere beskedne tingbøger fra Kærgård! Her vil vi forøvrigt i nr. 134, d. e. for året 1649, under bindets pergament finde gamle breve til herreds- og birkeskriveren Jørg. Rask.

I tingbogen 1654 er det ikke breve, der udgør indmaden. Det er papirer, der nærmest må siges, at være en samling kladder. Det hele er skrevet med en ret smuk hånd, der ikke er tingskriverens.

Der er udregninger, gudelige betragtninger, udkast til mindre breve og ligeledes udkast til et par biografier eller rettere »personalia«, d.v.s. den del af ligtalen, der behandlede den afdødes afstamning, levnedsløb og kristelige endeligt, og som på reformationstiden indførtes af adelen og derefter også holdtes over borgere og bønder. Ligprædikener over adelige er trykt i stort tal, men borgeres og endnu langt mindre bønders er selvfølgelig yderst sjældne fra denne tid. Her præsenteres vi altså for et par, af hvilke den ene gengives til sidst. Selve prædikenen, ordet om livet og døden og det kristne håb, udelades. Denne del er nemlig nedskrevet meget fragmentarisk, nærmest kun stikordene. Mere behøvede en gejstlig vel ikke. Derimod måtte han have de nøjagtige data i biografien.

Endvidere er der med flydende hånd skrevet et stykke på latin. Da indholdet er så blandet, og der er skrevet både på kryds og tværs og på langs, og der er overstregninger og rettelser, er bladene ganske givet kladder.

Men hvor er det skrevet, og hvem har skrevet det?

Om det første er der ingen tvivl. Det er skrevet i *Varde*. Følgende udkast røber det: »Eftersom jeg har betjent hæder[lig og]*) højlærde mand *M. Jørgen Pallesen* samt hans [. . . .] så er jeg gerne begærendes noget for min umage og tjeneste efter eders egen gode ve[l betænkende]«. Magister Jørgen Pallesen Jerne var præst ved Sct. Jacobi kirke i Varde 1632—53. Både han og hustruen døde 1653.

*) Hvor der er sat [], mangler nogle ord, fordi papiret er bortklippet, eller ordene er ulæselige. Nogle steder har jeg søgt at rekonstruere det manglende.

Et andet udkast lyder: »Eftersom [der] rester mig underskrevne hos [salig] *Maren Rasmusdatters* arvinger for lyset at tænde til korsang om aftenen ud i ti år, som er til fastelavn ao. 1644, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52 og 53, som den danemand *Jens Nielsen* beretter: samtlige *arvinger**) tilkommer at betale. Og er jeg derfor min betaling på det allervenligste begærendes, at jeg måtte bekomme.« — Også *Maren Rasmusdatter* var en meget kendt person i den tids Varde. Hun tilhørte aristokratiet, havde været gift med borgmester Niels Thomsen; hun var velhavende, drev stor handel og anden håndtering og havde under Kejserkrigen haft indkvartering af hopmand Printzendorf og bekostet over 800 dalere derpå, hvilket beløb hun trods adskillige borgeres protest fik godtgjort. C. Lindberg Nielsen oplyser, at hun levede endnu 1640. Hun er altså død 1653 først på året, før fastelavn. *Jens Nielsen* var hendes søn og rådmand i byen**).

Hvem er så skribenten?

Af de foran anførte forstår man, det er en gejstlig. Notaterne viser, at forfatteren tændte lysene til korsang, og derfor kunne man tænke sig, at han er en af latinskolens folk. Denne korsang er en levning af den katolske middelalders tidebønner; den holdtes i Jacobi kirke så sent som til 1853. Lindberg Nielsen nævner i sin bog om Varde flere rige enker, der testamenterede voksllys til denne gudstjeneste. Nu kan givernes række forøges med *Maren Rasmusdatters* navn. Latinskolens disciple skulle daglig »gå i kor« sammen med deres læ-

*) Ordet overstreget.

**) C. Lindberg Nielsen: *Varde bys historie* 21 ff, 26, 58, 281, 296.

rere*). Her nævnes altså, at der holdtes kor om aftenen. Man skulle da tro, forfatteren var rektor *Jens Pedersen*, der også var Vardes degn, og som sang i Jacobi Kirke. Det var da naturligt, om han også tændte lysene til korsang. Han blev imidlertid først rektor 1649, og så kan han jo ikke godt have tændt lysene i 44. Hørerne kender man ikke så meget til; i reglen var de her kun kort tid ad gangen. Lindberg Nielsen nævner fra denne periode kun *Th. Henriksen Vejle*, men ifølge Arends »Gejstligheden i Slesvig og Holsten« blev han præst i Hvidding 1647. Og der var kun en hører ad gangen ved den lille latinskole. Lad os da se på byens øvrige præster. Af notaterne fremgår det tydeligt nok, at det ikke kan være magister Jørgen Pallesen. Kappellanen var det heller ikke, da kappellaniet havde været nedlagt siden 1603 og først genoprettedes 1651. Byens anden sognepræst *Hans Hansen Bagger* ved Sct. Nicolaj blev præst her 1639, og selv om han døde 20. marts 1653, kunne han være forfatteren, da kladdens seneste tidsangivelse synes at være 1653 »til fastelavn«, og fastelavn var den 20. februar.

Det var dog ganske utænkeligt, at præsten ved Nicolaj optrådte ved korsangen i Jacobi. I den tid holdt man så strengt på sognegrænserne, at sligt ikke ville blive tålt. Afgørende er det, at det var under præstens værdighed at tænde og slukke lysene. Det var degnens bestilling. Landsarkivar C. Lindberg Nielsen, hvem jeg er så megen tak skyldig, har været så venlig at oplyse mig om, hvordan forholdene var 1785 ifølge en opgørelse over klokkerens løn (på den tid var klokker- og kordegneembedet forenet).

*) Se om korsangen Lindberg Nielsen anf. skr. 238 f.

I opgørelsen hedder det:

»Klokkeren til begge menighederne her i byen nyder årlig dagen efter nytår

A. af Jacobi kirke

1) Løn	27 rdl.
2) For lys i corsangen på alle søn- og helligdage fra allehelgensdag til kyndelmisse samt dem at tænde og slukke	
a) i chorets lyse-cron	1 rdl. 2 mk.
b) den nederste crone og lyse-arm	1 rdl. 2 mk.
c) mad. Thaulows lyse-arm ...	2 mk.
d) Maren Graafods lyse-crone, der betales af den, der har hendes enge i leje, ikke af kirken, men er dog hidtil gået igennem værgens hæn-der	1 rdl. 4 mk.
	4 rdl. 4 mk.«

Det var altså degnens bestilling at passe lysene, og det var det sikkert også i 1600-tallet. Da det som nævnt foran ikke kan have været den daværende degn, rektoren, nødes vi til at tro, at han har haft en hjælper, en substitut, måske en af latinskolens store disciple, der endogså efter afslutningen på latinskolen kan have fortsat med degnebestillingen, selv om rektoren stadig var degn af navn. Af et retssag i 1727, som Lindberg Nielsen ligeledes har sendt mig uddrag af, fremgår det, at høreren da forestod sangen i Nicolai kirke, og at man brugte en latinskolediscipel til at være »kordegn«, som præsten ved Nicolai kaldte det. Disciplen, der var indblandet i sagen, var forøvrigt Jens Baggesen, digterens bedstefar, og to år senere kaldet til degn i *Føvling*, hvor han virkede dygtigt til sin død.

Der er da ikke ringe sandsynlighed for, at kladdens forfatter er en discipel fra Varde skole.

Det foran omtalte »personalia« lyder således: »Denne salige danemand *Thomas Andersen* var fød udi Houn sogn af erlig egteforældre, hans fader *Anders Madsen*, moder *Maren Madtzdatter*, efter at Gud allermægtigste etc. Var hjemme hos hans forældre, indtil han var 12 år, og emedlertid er han kommen til Nørholm til E. og Velb. mand [*Claus*] *Strangesen*, som holdt hannem til shreder handverk og vor hos hannem ud i 10 år. Siden haver han vandret på skreder handverk og kom først til Ribe og var der i 4½ år. Kom derfra over til Seeland til Kiøbenhaffuen og på atskillige steder udi 8 år. Er så kommen hjem igen og så kommen udi tjeneste og tient E. og V. mand *Hans Lange* til Nørholm og tjent hannem for en shreder, for skötter og for fouged på 11: Er så kommen udi ægteskab med [.] og gudfrygtig pige *Johanne Pedersdatter* og stod deres bryllup på Nørholm Ao. 1607 og haver de levet sam[men]. Straks derpå haver han begivet sig her til byen og bleven borger, og her haver de levet en meget venlig og [.] udi 28 år. Imidlertid haver (et par ord ulæselige, og resten af dette blad afklippet) for 7 ugers tid forleden er han bleven syg og skrøbelig, blev beret af hr. *Jørgen i Grimstrup**). (1½ linje ubeskrevet) døde imellem onsdag og torsdag om natten, der klokken kunne være ved 12 slet. 76 år gammel.«

H. K. Kristensen.

*) *Jørgen Jørgensen Grimstrup*, † som præst i Grimstrup 1655.

Mettes Pøt og Ølges Krog

I »Brørup Sogns Historie« Side 114 om Gjerndrup staar der i en Fodnote: »Af Marknavne i Sognet, som vist ikke kan stedfæstes nu, er: Mettes Pøt og Ølges Krog.«

»Mettes Pøt« er en lille moseagtig Lavning nord for Gjerndrup Kro, liggende ind til Byvejen og mellem Vejene til Vejle og Lindnud. Tidligere var den altid fyldt med Vand om Vinteren, nu er der Have og Byggepladser, og den tilhører Landpost A. J. Madsen og Snedker Henry Nielsen. Hvorfra Mette-navnet stammer vides ikke.

Ølges Krog, udtalt Aalges Krog = Aalegaards Krog, er et mindre Stykke Eng- og Kærjord ved Gjerndrup Aa. Det har tidligere hørt til Matr. Nr. 7 a Øster og Sdr. Gjerndrup og har nu Matr. Nr. 7 z og tilhører Gdr. Chr. Jakobsen.

Th. Kjems.

Mindeord

Boghandler H. Nielsen

F. 17-4-1871 — D. 8-4-1955

I 1894 aabnedes en ny Forretning i Stationsbyen Ølgod. Det var den unge Bogbindersvend *Hans Nielsen*, der havde det Vovemod at begynde som Bogbinder og Boghandler i et af de Smaahuse langs en opkørt Vej, som efterhaanden blev til Byen Ølgod.

»Aak Herregud endda!« sac Folk med Hovedryst. »Hvad skal den sølle Mand mon leve af? En Almanak kan vi jo da købe i den Butik, men ellers . . .«

Hans Nielsen er født i Varde, hvor hans Far og Mor havde et lille Gæstgiveri. Han lærte Bogbinderfaget i Odense, siden gik han paa Valsen ned gennem Europa og arbejdede ved sit Fag i forskellige Byer: Berlin, Dresden, Geneve, Luzern, Paris. — En Tid, rig paa Stemninger og Oplevelser, saa det gav den unge Bogbindersvend Indtryk og Præg for hele Livet.

Siden arbejdede Hans Nielsen i Esbjerg og blev her kendt med en lille sød Mejerske, Sine Christensen, Datter af Gaardejer Søren Christensen i Hjedding.

Og saa gik da de to unge i Gang i det lille ny Hjem i Ølgod, som skulde forestille Boghandel. I

Brudegave fik de bl. a. 9 Stk. Plat de menager (højeste Mode den Gang!); dem tog Nielsen resolut og solgte i sin Butik, der var heller ikke stort mere i Førstningen, men saa var Forretningen da i Gang.

H. Nielsen havde den Opfattelse, at Folk kunde læres til at købe Bøger. Og mens han solgte Frimærker, Dukkehoveder, Tapet, snakkede han Bøger med Folk. Og efterhaanden vandrede flere og flere Bøger over Butikkens Disk. Men naar Boghandler Nielsen solgte Bøger, skete det med Ansvar og Omtanke, saaledes at han som ældre Mand kunde sige:

»Jeg har altid gjort, hvad jeg kunde for at sælge den rigtige Bog til den rigtige Køber. Jeg har aldrig solgt en Bog, som jeg paa Forhaand vidste, ikke passede til Køberen.«

En saadan Form for Salgsteknik kræver Kendskab baade til Bøger og til Mennesker.

Derfor kunde *Thorkild Gravlund* ogsaa en Gang sige: »Det er en mærkelig Boghandler, I har derovre i Ølgod. — Jo, han ved, hvad der staar i de Bøger, han sælger!«

Efterhaanden voksede baade Forretningen og Byen. Og i hele den rige Udvikling for By og Egn var Boghandler H. Nielsen med i forreste Række. Han var Byens første og gennem mange Aar eneste Repræsentant i Sogneraadet. Han var med til Oprettelse af Haandværkerforening og Borgerforening, gjorde gennem mange Aar et stort Arbejde for de unge Lærlinges Uddannelse og Oprettelse af Teknisk Skole, var ihærdig for Byens Forbedringer: Gadebelysning, Apotek, Politi, Brolægning m. m. Ogsaa inden for det kulturelle Omraade var han Pioner gennem Oprettelse af Foredragsforening, Læsekredse o. lign.

Plantningsarbejdet havde ligeledes hans varme-

ste Medhu. Selv lavede han sit ejendommelige og smukke lille Anlæg: »Hansinelund«. Her har han gennem Aarene rejst en hel Samling smukke karakteristiske Mindesten for de fleste af Guldalder-tidens Digtere, lige fra Carl Bagger, Ambrosius Stub og H. C. Andersen til en nyere Tids Henrik Pontoppidan og Jeppe Aakjær. Dette Mindeanlæg har Boghandleren skænket til By og Sogn.

Ægteparrets eneste Søn, *Sven Nielsen*, rejste i 1922 som ung Mand til Paris for at uddanne sig videre i Boghandel og Forlagsvirksomhed. Efter kun faa Aars Forløb startede Sven Nielsen sit eget Forlag i Paris, og dette Forlag har den unge Dansker i Aarene siden arbejdet frem til en Forretning i Verdensformat med Forbindelser og Salg ud over det meste af Kloden.

Da Boghandler Nielsen for godt en Snes Aar siden solgte sin Forretning og byggede Hus, kaldte han sit nye Hjem for »Boghjem«, et Navn det bar med Rette. Det var et Hjem for Bogkultur og Bogvenner, og mange af dansk Aandslivs kendte Mænd havde her deres Fristed, naar de var paa Egnen.

En efterhaanden ensom Mand, kunde man maa-ske tænke om Boghandler Nielsen i hans sidste Aar: Næsten alle hans jævnaldrende borte, hans elskelige Hustru død for 20 Aar siden, og Sønnen bosat i Paris.

»Nej, jeg bliver aldrig ensom«, sae Boghandleren. »Min trofaste Marie (Husbestyrerinde Frk. Marie Brødsgaard) passer mig og mit Hjem, og jeg gaar hver Dag blandt mine bedste Venner: Bøgerne. . . .«

Til Boghandler Niensens gode Venner hørte ogsaa gennem mange Aar »Historisk Samfund«. Og naar vor Forening har saa mange Medlemmer i Ølgod By, da kan vi for en stor Del takke den gamle Bog-

handlers Ihærdighed og Tilskyndelse for dette Forhold.

Boghandleren havde sin egen Form for Vid, en ironisk, men godsindet Satire, hvis Brod mange maaske først blev klar over længe bagefter. Smaa godmodigt spidse Bemærkninger, der hagede sig fast og huskedes, naar ellers lange Prækner forlængst var glemt.

En Elsker af dansk Litteratur, en virksom og særpræget Mand, der har været med til at forme og præge sin By og sin Egn. *S. Ff.*

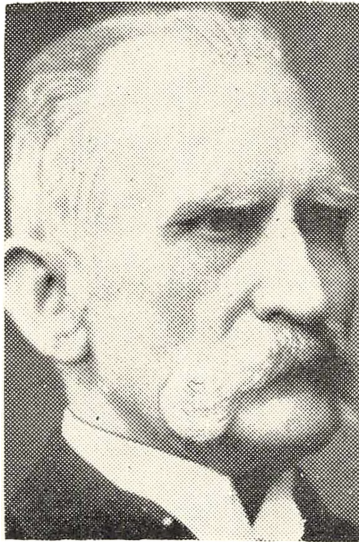
Redaktør Willemoes

Den 23. nov. 1954 døde Carl d'Obry Willemoes, Ribe bys æresborger. Han var født i Flensborg 22. marts 1867, hvor faderen var lærer og redaktør af Flensborg Avis og brodersøn af søhelten Peter Willemoes.

C. Willemoes blev bladmand, uddannet hos faderen. 1890 blev han tillige løjtnant, og han bevarede hele sit liv et noget myndigt, militært i sin væremåde, men han kunne tillige være overmåde charmerende. Letkøbt popularitet angledede han ikke efter og rigtlønnede stillinger, han var tilbudt, afslog han. Han var konservativ, medlem af Det konservative folkepartis repræsentantskab og formand for dets amtsorganisation og ligeledes medlem af ledelsen eller endog æresmedlem af en række organisationer inden for partiet og inden for pressen. 1898 blev han redaktør af Ribe Stiftstidende, en virksomhed, han passede med den største dygtighed gennem næsten 40 år, ja under den første verdenskrig gjorde han ved sine gode forbindel-

ser og omhyggelige efterretninger bladet internationalt kendt, så det citeredes i udenlandske blade.

Sønderjydernes sag lå ham inderligt på sinde. Han var medstifter af Grænseforeningen og sad i dens hovedbestyrelse til 1929, ligeledes var han

Redaktør Willemoes.

med i ledelsen af en række andre nationale foreninger og institutioner. Det var ham, der tog initiativet til den sønderjydske dag, Dybbøldagen, der er blevet en uvurderlig hjælp for grænsearbejdet, han var også opretteren af den første amtsammenslutning af disse foreninger, nemlig det i vort amt, og var dens første formand, til den ligeledes dygtige og initiativrige grosserer P. Michaelson, Lunderskov, afløste ham.

Willemoes elskede Ribe by og viede den det meste af sin mægtige arbejdskraft. Han var æresmedlem af Ribe turistforening og De samvirken-

de jyske turistforeninger. I Ribe var han med i en række af byens store »sager« og store fester som domkirkens indvielse 1904, pressebesøg, genforeringsfesten, Ansgarfesten, bispejubilæet o.s.v., ja, det er blevet sagt, at han var næppe færdig med den ene store sag, før han begyndte at tilrettelægge den næste — til ære og gavn for sin by.

Historien optog ham stærkt. Det er vel også uundgåeligt for en sådan elsker af Ribe. Ikke blot sad han i menighedsrådet for domsognet og i bestyrelsen for domkirken, men han var tillige formand for det udvalg, der videreførte Kinchs store værk om Ribe, og formand for domkirkens monterings og de gamle huses restaurering, han var i forretningsudvalget for Hans Tavsens hus, formand for Ribe slotsbanke, og det skyldes væsentlig hans initiativ, at den store undersøgelse af banken ved magister Chr. A. Jensen fandt sted. Ligeledes var han i udvalget, der udgav det kostbare to binds værk om katedralskolens historie. Han var forbavsende dygtig til at udvirke, at bevilgende myndigheder og fonds gav penge til alle disse foretagender.

Hans historiske interesse førte ham ind i ledelsen af vort samfund, og han hjalp det over en økonomisk vanskelig periode. Han var stamfundets formand 1931—34. Også her viste hans evne sig til at finde penge og få det hele til at gå rundt.

Ribe by og amt står i stor gæld til denne stærke og evnerige personlighed, og historisk videnskab her på Vesteregnet ligeledes. For uden pengemidler og initiativ kan den vanskelig trives. Redaktør Willemoes formåede at tilføre den begge dele. Derfor vil også vort samfund ære hans minde i taknemlighed.

H. K. Kristensen.

Litteratur om Ribe Amt

ET HISTORISK KILDESKRIFT. Der kan være Grund til indenfor historisk interesserede Kredse at gøre opmærksom paa en nylig udkommen Bog: *Kredslæge Sv. Rohleder: »Varde Lægkreds 1929-53«*. Denne ikke videre spændende Titel dækker over et inden for sin Art noget nær enestaaende Arbejde. Uden Overdrivelse kan siges, at der her inden for den afgrænsede Tid og Kreds er fremlagt en overraskende Mængde primære historiske Kilder, som ellers var meget vanskeligt tilgængelige for muligt interesserede.

Kredslægen siger indledende i sit Forord:

»Formålet med denne bog har dels været at give et billede af en dansk embedslæges mangesidede og interessante arbejde i årene 1929 til 1953 og dels at give en lokalhistorisk beskrivelse af en række forhold og institutioner af meget forskellig art gennem omhandlende tidsrum. . .«

Og sandt er det, at der paa disse 262 Sider er samlet en Bunke lokalhistorisk Stof, der tegner en god Del af Egnens Udvikling paa mange Omraader gennem 24 stærkt levede Aar. Gennem disse mange Tabeller, Talrækker og de facto kan man finde Oplysninger om næsten alle tænkelige Forhold, ikke blot vedrørende alle Omraader inden for Befolkningsforhold og Sundhedsvæsen i dets mange forskellige Grene, hygiejniske Forhold i Hjem, Skole, Virksomheder, Stalde m. m. Men man kan ogsaa her finde frem til Oplysninger, man vanskeligt fandt andet Steds: Om Skolevæsen, Kirkegaarde, Belysning, Drikkevand, Gymnastik, Idræt, Badning, Omsorg for Børn, fattige, gamle og meget mere.

Det er rent ud imponerende, hvor mangfoldigt dette Oplysningsværk er, og det giver et lille Indblik i, hvor vidt en Kredslæges Virksomhed spænder.

Sv. Rohleder indleder sin Bog med en Oversigt over Embedslægevæsenets Historie her i Landet og omtaler i Til-

slutning hertil de forskellige Embedslæger i Varde, siden Byen i 1775 fik sin første »Distriktskirurg«. Og derefter følger saa det egentlige: Uddrag af Medicinalberetninger gennem det omhandlede Tidsrum: En rentud overvældende Stofmængde af Tal og Kendsgerninger.

Det er forstaaeligt, ja, uundgaaeligt, at der i et saa stort Tabelværk vil indsnige sig enkelte Smaafejl. Alene Korrekturlæsningen er et Kæmpearbejde, og det er muligvis rene Korrekturfejl, naar det i en Tabel S. 130 angives, at Hjedding Mejeri i Ølgod er oprettet 1885, og Billum Mejeri 1887. Begge disse to Mejerier, der saa haardt har stridt om den Ære at blive regnet for Danmarks første Andelsmejeri, vil sikkert stærkt protestere imod at blive gjort yngre end fra 1882! —

Sv. Rohleders Bog er en overraskende fyldig og koncis Haandbog i en stor Del af Egnens Udviklingshistorie inden for det omhandlede Tidsrum og som saadan er den en god Hjælper til de, der sysler med deres Sogns eller Egnss Historie i nyere Tid.

Bogen er selvskreven i Haandbogsamlingen i alle Egnens Biblioteker. Og for alle kommunale Funktionærer og Tilidsmænd maa Kredslægens Bog være en nyttig, ja uundværlig Haandbog, hvor man let kan finde nødvendige Oplysninger. — Og tit vil man her finde, hvad man slet ikke søgte, og forundret læse videre om Ting, man ikke tidligere har haft Kendskab til! —

Et ret godt Register bag i Bogen letter Brugen.

EN STOR VESTJYDSK SLÆGT. Den store Tilslutning til det Kursus i Slægts- og Gaardhistorie som Hist. Samfund i Samarbejde med Centralbiblioteket lod afholde i Esbjerg i Novbr. 1954, er et af mange glædelige Vidnesbyrd om, at der i forskellige Kredse i de senere Aar spores en voksende Sans for Slægtshistorie.

Ogsaa inden for »Foreningen til Bevarelse af danske Slægtsgaarde« med tilknyttet Slægtsgaardsarkiv paa Det kgl. Bibliotek kan man fortælle om en i alle Landets Egne stadig voksende Trang til at faa Rede paa Slægtens og Gaardens Historie.

Stærkere end før er sket, spørger nu mange om egen og andres Tilhørsforhold og Sammenhæng med baade For- slægt og nutidige Slægtsgrene. Og Tilknytning til samme

Slægt kan give Følelse af Samhør og Fællesskab mellem Mennesker, der ellers intet kender til hinanden ud over en Oplysning om, at de hører til forskellige Grene inden for samme Slægt.

I Dagbladenes Annoncespalter ses nu jævnligt Indkaldelse til Slægtsfester eller -stævner, hvor Fællesskabet og Slægtsfølelsen uddybes og styrkes. Adskillige gamle Slægter er endog stærke nok til at gaa i Gang med den Styrkeprøve, det er — baade økonomisk og genealogisk — at udgive en Slægtsbog.

Økonomisk kræver det adskillige Tusinde Kroner, de lader sig maaske skaffe til Veje. Men Arbejdet med at finde og forme Stoffet til en saadan Slægtsbog — Manden til at gennemføre Arbejdet — det er langt mere end Pengene! Det er kun et Faatal, al varm Interesse for Sagen ufortalt, der magter det udholdende og krævende Arkivarbejde, som er en Forudsætning for at gennemføre en solid og grundig Slægtshistorie.

Glædeligvis er der Slægter og Historikere, der magter at gennemføre denne krævende Opgave, saa det kan gælde som Mønster for mange andre.

Kort før Jul 1954 udkom en saadan Slægtsbog omhandlende den store vestjydske Slægtskreds: Gundesenslægten, Børsmoseslægten, Kjelstslægten, Rottarpslægten, Toftløse-slægten, Billumtarpslægten, Thuesenslægten, Bordrupslægten, Smedeslægten, der alle har Udspring fra den samme gamle Slægtsgaard i Kjelst, som i henved 400 Aar har været i Slægtens Eje.

Denne Slægtsbog: EN SLÆGT FRA KJELST har Krav paa Opmærksomhed langt ud over den Slægtskreds, som her omtales. Rent ydre er det en smuk og anseelig Bog, det er en Nydelse at tage i Haanden og genemblade. Trykt paa svært glittet Papir hos Rasmussen, Ringkøbing, hvis Trykkerimærke borger for nobelt og gennemført fint Udstyr. Omslagsvignet af *Chr. Lyngbo*, et Væld af gode Billeder og Fotos. Og først og fremmest: den 260 Sider store Bog med Slægtstavler og fyldigt Navneregister er udarbejdet og skrevet af *H. K. Kristensen*, en Mand, der inden for alle Kredse, ogsaa blandt Faghistorikerne, regnes for een af vore grundigste og mest samvittighedsfulde Egnshistorikere. Der er saaledes al Grund til for Folk med Sans for Slægts- og Egnshistorie at lægge Mærke til »En Slægt fra Kjelst«, Bo-

gen giver nemlig mere, end Navnet antyder, for sammen med en grundig Udredning af Slægtsforhold og Navne faar man ogsaa en god Del Egns- og Kulturhistorie.

I den genealogiske Følgeorden har H. K. Kristensen brugt Milthers System, saaledes at hver Person har et eller flere Bogstaver til at angive sin Plads i Søskeneflokken og i Slægtsfølget. Maaske kan i Førstningen disse Bogstaver foran Navnene virke lidt forvirrende, men man vil snart finde Gangen i Systemet, der synes at være et af de bedste og mest overskuelige Hjælpesystemer til Ordning af Navnestoffet, hvor det drejer sig om mange Slægtsgrene og Led.

Rundt om i Landet, ikke mindst i de vestjydske Egne, sidder i Dag flittige Folk og sysler med deres Slægts eller Gaards Historie. Det kan meget stærkt tilraades disse Folk at studere H. K. Kristensens Bog. Her er nemlig en Slægtsbog, der i meget kan staa som Mønster for, hvordan en saadan Bog bør lægges an og gennemføres. Ogsaa hvad Kildematerialet angaar er der her, baade for Begyndere og for Viderekomne, adskillige Idéer og nyttige Fingerpeg, der er værd at kende. (Bogen kan, saa længe det lille Oplag rækker, købes hos Boghandler Ebbe Clausen, Varde, og hos Sekretær Gundersen, Askov.)

Det indledende Afsnit: »De seks ældste kendte Slægtled«, hvor H. K. Kristensen forsøger at naa længst muligt tilbage mod Middelalderens dunkle Tidsrum, er et godt Eksempel paa, hvad den kyndige Arkivforsker kan faa ud af de spredte Oplysninger i vanskeligt tilgængelige Arkivalier: Lensregnskaber, Jordebøger, Kancelliets Brevbøger og Tingbøgerne. At spore en Slægt tilbage i 1500 Tallet bag ved Kirkebøger og Matrikulering er en Opgave, der kræver baade Kyndighed og Udholdenhed. Længere fremad i Tiden kommer saa Kirkebøgernes korte — ak oftest alt for korte og ufuldstændige Oplysninger! men dog nok til at knytte Traade, hvor det uden Kirkebøgernes Hælp kun er faa, der evner at hitte Rede i Slægtsvævet's filtrede Mønster.

Som Indledning til Slægtsbogen siger H. K. Kristensen som en Præsentation af Slægten fra Kjelst:

» . . . Dybest inde ved Ho Bugt ligger Landsbyen Kjelst i Billum Sogn. Her har den Slægt, hvis Historie skal fremdrages i det følgende, haft Hjemsted gennem 400 Aar,

rimeligvis endnu længere, helt tilbage i Middelalderens dunkle Tider.

En saa langvarig og uafbrudt Tilknytning til Fødestedet er særdeles sjælden blandt danske Slægter. I den lange Periode har Slægten kun een Gang skiftet Gaard i Byen. Og siden 1609 har en mandlig Linje i ubrudt Rækkefølge besiddet Gaardene . . . «

Denne vidtgrenede Slægt, udgaact fra den gamle Gaard i Kjelst, har paa mange Maader gennem betydelige Mænds og Kvinders Indsats vist sin Livskraft og hævdet sig og sin vestjydske Hjemstavn.

Nu har saa Slægten ogsaa vist sin Livskraft ved Udgivelsen af denne smukke og værdifuldt Slægtsbog.

AF TISTRUP SOGNS SAGA. Lærer *P. H. Haahrs* Bog fra Tistrup Sogn er ikke en Sognebog i gængs Forstand, hvor mest muligt Arkivstof er fundet frem og gennemarbejdet. En saadan Sognebog er ved *H. K. Kristensens* store og gennemsolide Værk: »Øster Horne Herred« tildels gjort overflødig for de 6 Sogne indenfor Ø. Horne Herred.

Haahr har da ogsaa gennem sin Bogs Titel: »Af Tistrup Sogns Saga«, understreget, at det mere er et Bidrag til end en fuldfærdig Sognehistorie. Haahr har i sin Bog lagt særlig Vægt paa at fortælle om Personer og Forhold gennem de tre, fire sidste Slægtled, derved opnaar Forfatteren, at hans Skildringer faar en Tilknytning til Livet og Slægterne i Dag, som langt ældre Arkivstof har vanskeligt ved at knytte.

Dog er der ogsaa i Haahrs Bog Ting fra den ældre Tid, der virker som nyt Kildestof. Forfatterens Indsamling af Sognets gamle Mark- og Engnavne, gengivet med Folkemaaludtale og med Kort er saaledes et meget værdifuldt Bidrag til Sognets Bebyggelseshistorie og Navnegivning op gennem Tiden. — Det var af stor Værdi for Egnens Bebyggelseshistorie, om en lignende grundig Indsamling af alle de gamle Marknavne systematisk gennemførtes i alle Sogne. Stednavnsudvalgets Forsøg i denne Retning for en Del Aar siden naaede langtfra til Bunds.

Men det, der giver Peder Helt Haahrs Bog sit særlige Værd er dog dens Rigdom paa Personalhistorie. Fra Forfatterens forrige Bog: »Slægten Haahr«, kender vi hans betydelige Evne til at udrede Slægtsforhold, knytte Sam-

menhæng mellem de forskellige Slægtled og gøre halvglemte Navne og Skikkelser til levende Mennesker, vi kender og vedkender os som Landsmænd eller Slægtninge.

I Afsnittet: »Degne og Lærere i Tistrup« og i Skildringen af Sognets forskellige Præster er der gode Levnedstegninger af flere betydelige Mænd, der som Degne eller Præster, har virket i Sognet, saaledes Degnen Niels Nielsen Horsbøl (Degn i Tistrup fra 1816—1842). Eller den livfulde og sangglade Folkevækker: Pastor Jens Schjørring, der satte sig saa dybe Spor paa sin Egn (Præst i Tistrup fra 1864—1878).

Ogsaa de forskellige Gaardes Historie gennem de senere Slægtled er et fyldigt Afsnit, hvor der er gjort Rede for Ejerforholdet for de enkelte Gaarde gennem de sidste 150—200 Aar, ja, mere end det, ogsaa Driftsmaade, Virksomhed, Handel og Vandel med Tilknytning til Bolav og Gaarde er omtalt, men dog først og fremmest Slægtsforholdet med Traade langt ud over Sognets Grænser.

For helt at kunne udnytte Bogens rige personallistoriske Stof, savner man dog stærkt et Navneregister bag i Bogen.

Om Udviklingen inden for Tistrup Stationsby lige fra Pionertiden fortæller *Niels Plauborg* indgaaende og livligt. Det er et forbavsende Kendskab til Navne, Aarstal, Virksomheder og Byggehistorie, Plauborg sidder inde med.

Og Lærer *Vistesén*, forh. Hauge Skole, fortæller paa lignende Maade om Gaarde Stationsby.

»Af Tistrup Sogns Saga« henvender sig først og fremmest til Sognets Folk, men ogsaa adskillige uden for Sognefolkens Kreds vil her i Haahrs Bog finde værdifulde Ting, der rækker ud over Sogneskellet og tegner almene Træk i Datids Forhold og Slægternes Stræb og Virke.

Salomon Frifelt.

Gennem snart mange år har pastor *K. Høgsbro Østergaard* drevet undersøgelser og studier over mærkelige, primitive stenhoveder med tre ansigter. Her i landet findes et i Glejbjerggård og et andet på Bramminge Hovedgård. Ellers kendes ikke andre i Danmark. Til at begynde med mødte pastor Østergaard mest skuldertræk og hovedrysten. Men han lod sig ikke standse i arbejdet og fandt efterhånden frem til et trehovede i den nordlige del af

Irland. Og bibliotekar frk. *Karen Friselt* gav ham en god håndsrækning, da hun under en rejse i Jugoslavien blev opmærksom på et trehovede fra Dalmatien; det havde stået tæt ved et gammelt slavisk kultsted på bjerget

To af de tre ansigter på Glejbjerghovedet.

»Svevid«. Navnet Svevid — der minder om Svantevit, venedernes gud i Arkona — skal betyde »Den, der ser alt«. Et Shiva-symbol i en pagode ved Rampura i Indien viser ligeledes en trehovedet guddom. Østergaard mener derfor, at også Glejbjerg- og Bramminge-stenhovederne er gudehoveder fra forhistorisk tid. Resultaterne af det mæg-

tige arbejde, Østergaard her har udført om et ganske nyt emne, har han nu offentliggjort i »Kuml« 1954 under titlen: »En trehovedet gud? To mærkelige stenskulpturer fra Glejbjerg og Bramminge.«

I »Sprog og Kultur« 1954 har T. Tobiassen Kragelund både kyndigt og indgående skrevet om »Mælkens behandling og staldene i Hunderup sogn 1850—85.« Også om folks kost dengang gives der adskillige oplysninger. Mange ældre vil sikkert nikke genkendende til det meste af det. Morsomt er det at sammenligne afhandlingen med et arbejde, der ligger nogenlunde på linje hermed, men dog er betydelig mere omfattende, nemlig Fil. lic. Alfa Olssons »Färøiska kostvanor« i 3. hæfte af »Rig« (1954). På grund af Færøernes isolerede beliggenhed herskede der særegne kostvaner. I H. P. Hansens store værk om »Bondens brød« finder vi ligesom hos Tobiassen en omtale af »æ sætkåg« med råmælk m. m.

Varde by og turistforeningen har udsendt en fornem billedbog »Varde og Eventyrets land«. Borgmester Rud. Rasmussen har forsynet den med et kort forord, der præcist og smukt præsenterer byens og egnens mest kendte seværdigheder, mens redaktør P. Friis har skrevet de kyndige billedtekster, som Bro Christensen har oversat til engelsk. Sluttelig er der en billedfortegnelse på tysk. — Sct. Nikolaj katolske menighed i Esbjerg har udsendt et smukt lille jubilæumsskrift om de 50 år siden 1904, da menigheden stiftedes som følge af oprettelsen af Sct. Josephs hospital, hvorom dr. Brinch har skrevet her i årbogen.

Der er grund til at gøre opmærksom på, at Vald Andersen har udsendt en ny udgave med noter af M. Goldschmidt smukke og festlige »En hedereise« — en kærkommen lille gavebog til fødselsdage og andre lejligheder.

H. K. K.

Virksomheden

Atter i år er vort samfund blevet betænkt med *en gave*. Det er overassistent *T. M. Sørensen*, Ribe, som tidligere har ydet amtets lokalhistorie tjenester med sit fotografiapparat, der har skænket os en samling negativer.

Generalforsamlingen afholdtes i *Lunderskov* — på Mikelsdag. Som revisor i stedet for afdøde N. Holbak, valgtes lærer H. Øllgaard, iøvrigt var valgene genvalg. Ved det offentlige møde, der havde samlet god tilslutning, talte H. K. Kristensen om storbønder og ryttergods i Skanderup Sogn. Ved kaffebordet havde flere ordet, og man drøftede forskellige fund og minder fra sognets fortid.

Vi har nu for 3. gang sammen med *Esbjerg Centralbibliotek* afholdt et kursus for slægts- og lokalhistorikere på *Centralbiblioteket*, også denne gang med mange deltagere. Bibliotekets formand *landsretssagfører Krebs* bød velkommen, *Sal. Frifelt* og *T. Tobiassen* holdt foredrag, overbibliotekar, frk. *Vig Jensen* gennemgik de boglige kilder og hjælpemidler og *H. K. Kristensen* underviste i skriftlæsning og arbejdets praktiske tilrettelægning. Landsarkivet i Viborg havde elskværdigt stillet forskellige arkivalier til rådighed.

Udflugten afholdtes 4. juni under stor tilslutning. Man samledes i Brørup kirke, hvor formanden *Sal. Frifelt* bød velkommen, og hvor kirkearkæologen, pastor *K. Høgsbro Østergaard* fortalte om sine udgravninger i kirken og de opsigtsvækkende resultater, han derved havde nået, idet det lykkedes ham at påvise, at der havde stået flere kirkebygninger på stedet lige til den ældste trækirke, hvoraf stolpehuller og et stort gulvlag afdækkedes. Så tog man til Nyby, hvor lærer *Leo Novrup* foreviste en gravplads med 11 grave fra den jyske enkeltgravskultur, som var under udgravning. Derefter overtog lærer *John*

Kvist førerskabet og viste os den store runesten ved Læborg kirke. Herefter drak man kaffe på Bække hotel, hvor *Kvist* talte om egnens mange runesten i forbindelse med hærvejen og viste det på et stort kort. Derpå tog vi til det ejendommelige kummel på Bække mark, der så meget minder om anlægget i Jelling, åbenbart et gammelt gudevi. Videre så vi den fredede del af hærvejen og tog et lille trip ind i Vejle amt til Randbøl-stenen. Overalt gav *Kvist* kyndig og grundig oplysning og viste sig som en ypperlig fører. Der sluttedes af med spisning på Bække hotel, hvor flere havde ordet for at takke for den udmærkede dag.

Til medlemmerne

I anledning af en bladnotits om, at Nationalmuseet havde foranlediget rejst politisag mod en halv snes vestjydske landmænd, der havde sløjft fredede gravhøje og opløjet fredede områder, skriver en af vore medlemmer, gdr. Mads Sand i Mejls, at der er landmænd, som ikke er klar over, *at alle gravhøje er fredede ved lov*. Mads Sand mener, at der tiltrænges mere oplysning. »For,« skriver han, »det er beklageligt, at så mange gravhøje bliver ødelagt. Vi har ikke for mange fortidsminder tilbage her på egnen.«

Heri giver vi Mads Sand fuldkommen ret, og vi henstiller indtrængende til alle vore medlemmer, at de hver især ved sammenkomster eller samtaler mand og mand imellem fører denne sag på bane og gør opmærksom på fredningsloven af 7. maj 1937 og dens bestemmelser, først og fremmest, at alle jordfaste fortidsminder som gravhøje, voldsteder o. s. v. er fredede, og at det er strafbart at ødelægge eller beskadige disse, og at det også i andre folks øjne er en simpel handling at ødelægge minderne om vort fædrelands fortid; thi

*»så fattig blev, Danmark, vel ej dine kår,
så lidt gav ej rugen i trave,
at ej du har råd til en blomst i dit hår,
en lyngblomst til fædrenes grave!«*

Nye medlemmer 1954

R. Svenningsen, jagtkonsulent, Esbjerg
Konrad Diederich, Ølgod
Friis & Wieghorst, Esbjerg
K. M. Knudsen, Hjarup
A. M. Kristensen, Esbjerg
Karen Juhl, Lunderskov
J. S. Blom, Lunderskov
M. Vibjerg Jensen, Skanderup Nygaard
Selma Roldsgaard, Lunderskov
Marie Mikkelsen, Lunderskov
Simon Simonsen, Vissingsminde, Lunderskov
L. P. Pedersen, Nagbøl, Lunderskov
Iver Straarup, Hjarup
A. Vestergaard, Revsing
Jørgen Sommer, Lunderskov
P. F. Poulsen, Nagbøl, Lunderskov
Jørgen V. Nielsen, Vrannerup
A. Holsteen Jessen, Skanderup
Tage Østergaard, Oksbøl
Sofus Dons, Gelballe
Jens Bak, Esbjerg
Otto Jørgensen, Esbjerg
Gudmund Gjørding, Tjæreborg
Vagn Kvist, Varde

Regnskab 1954—55

<i>Indtægt:</i>			<i>Udgift:</i>		
Kassebeholdning	2336	39	Årbogens trykning	3999	49
Kontingent:			Forfatterhonorar	715	00
712 ord. medl. à 5 kr.	3560,00		Udsendelsen	445	36
1 ord. medl. à 2 kr.	2,00		Løn til redaktør og kasserer	400	00
29 kommuner à 12 kr. ..	348,00		Møder og foredrag	379	45
1 kommune à 15 kr.	15,00		Repræsentationsudgifter	134	00
2 kommuner à 25 kr. ...	50,00		Kontingent til Dansk hist. Fællesf...	86	00
71 biblioteker à 5 kr.	355,00		Porto	133	20
3 biblioteker à 10 kr. ..	30,00		Forskelligt	319	34
	4360	00	Overskud	1758	73
Godtgjort porto	168	54	Kr.	8370	57
Tilskud fra undervisningsministeriet	700	00	GRUNDFONDEN:		
» » Ribe amt	200	00	Pr. 1. januar 1954	Kr. 2697	71
» » Varde byråd	150	00	Renter	—	101 09
» » Nr. Nebel sparekasse ..	50	00	Pr. 1. april 1955	Kr. 2798	80
» » Varde sparekasse	25	00	Egtved, den 7. maj 1955.		
Ribe Jernstøberi (annonce)	175	00	JOHN KVIST		
Udgifter v. kursus i Esbjerg refund.	103	50	Revideret uden bemærkning.		
Salg af gl. årbøger	66	50	Ribe og Ølgod, den 30. maj 1955.		
Leje af film	25	00	H. ØLLGAARD	P. LERCHE THOMSEN	
Renter	10	64			
Kr.	8370	57			

NAVNEREGISTER

Ved H. K. Kristensen.

Navnene i oversigten side 136—39, 156—86, 536 og 537 er udeladt.

A

Aagesen, Aage, dr. phil. 503.
Aakjær, Sv., arkivar 501.
Aas, R., arkitekt 606.
Abell, P., adjunkt 24.
Abramowitz, Frederikke D. 199.
Adler, P., adjunkt 187, 193, 195, 200, 205.
Agerbæk, Fåborg 425.
Agerkrog, hgd., Tistrup 331, 448, 487.
Agersnap, Ølgod 257.
Agntofte, Tistrup 411.
Ahlefeld, Margrethe v. 367, 371.
Alkærsig, S., forf. 18, 22-25, 464, 527, 539.
Alexandersen, Ebbe, smed 342; — S., arbejdsmd. 342.
Allerup, Tjæreborg 143.
Alslev 83, 207-15, 217, 220, 223f, 227, 364-74, 414, 420, 483f, 521, 525.
Altenkirchen, Rügen 303.
Amberg, H. C., prof. 193.
Anchersen, Mat., biskop 343.
Andersen, Agnes 140; — Ellen musinsp. 632; — Harald, musinsp. 319, 328, 343, 598; — J. M. Bolle-
rup, rigsdagsmd. 14; — Marius Jager, gmd. 505; — P., vægter 43; —, an-
neksbonde 386; — Th., borger 644.
Andreassen, J., pr. 239.
Andresen, Aa. H. 42; — A. F. C. Stau, ing. 51; — C. Stau, civilingeniør 41; — H., cancelliråd 41-59; —

Helga E. Stau 51; — Olaf C. Stau 51.
Andrup, Otto, musdir. 193.
Andst kirke 281.
Ankersen, H. P., sømand 43.
Anna, N. Skyttes 219f, 222ff.
Ansager 394, 414, 517; — N. C., gmd. 277.
Arentoft, Ebbe 594; — Helge 594.
Arnfred, J. Th., højskolefor-
stander 348.
Askov højskole 2, 5, 11, 22, 33
Asp, v. Holstebro 423f.
Assenbæk, Tistrup 448-53.
Asserbøl, Lindknud 613.
Assens, provst 89f.

B

Bachmann, jmfr. 31.
Bagger, hdsfg. 48ff; — H. H., pr. 642.
Baggesen, J., degn 643; — L., købmand. 151; — P., købmd. 150f.
Bakkensen, J., strandfgd. 398
Ballum 144.
Balslev, cand. mag. 560.
Bang, Fr., fortråd 99.
Bardenfleth, stiftamtmd. 16.
Basse, N., direktør 560.
Baungaard, Lintrup 562.
Bejer, M., gmd. 411.
Bejer-Clausen, P. 411.
Bergenhammer, N. S., pr. 377-84.
Bertram, Maren, H. 84; — P. A., gmd. 85; — S. P., gmd. 86.

- Billeskou, J., prop. 260.
 Billum 100, 420, 518, 601-24.
 Billumkær, Billum 602.
 Billumtarp, Billum 602.
 Birkmose, G., sognerådsfmd. 14.
 Bjerger, Poul, forf. 2-9, 13ff, 18, 23f, 347f, 493.
 Bjerremose, Horne 389.
 Bjerring, V. J., prof. 100; — pr. 523.
 Bjerrum, Ydre, Ribe domk. lands. 506.
 Bloch, pr. 515; — J. C., biskop 274, 343; — N. H., lærer 25; — Viggo 193, 195
 Blåvand, Oksby 140 f, 353, 396, 398ff, 419.
 Blåvandshuk 362.
 Bojsen, Frede, politiker 2f; — H. A. korpsløjtnant 577.
 Boldesager, Jerne 505.
 Bolding, K. 439.
 Boller, hgd. v. Horsens 260.
 Bonde, Aage, forf. 502.
 Bondesen, A. M., gmd. 125; — Erik K., gmd. 411.
 Bordrup, Oksby 96-124.
 Bornhöved, Holsten 301f.
 Borris 452.
 Bossen, N. H., lærer 409 ff, 413.
 Brahe, Karen, bogsaml. 483f.
 Bramming, Jørg. J., prop. 14.
 Bramminge 414, 416.
 Bredstrup, pr. 379.
 Breinholt, C., konsul 7ff, 23f.
 Brejninge, Ærø 251, 253-55.
 Bremen 620.
 Brinch, Th., overlæge 136, 140, 590.
 Brinch-Fischer 429.
 Broby-Johansen, maler 619.
 Brogaard, C., malerm. 564.
 Brorson, købmd. 410; — H. A., biskop, 32ff, 38, 267-70, 343, 515; — J. H., pr. 268-76.
 Bruun, H., pr. 376-80, 382; — L., lærer 73f, 76, 80, 89; — N., dommer 564.
 Brüel, J., plantør 10.
 Brøndlund, C., forp. 259f.
 Brøndsted, Joh., prof. 318, 328, 339, 501.
 Brøndum 60, 70, 82, 93f, 523.
 Brøns, Hviding hd. 423.
 Brørup 246f, 428, 379, 549-56, 609, 645.
 Bukdahl, Jørg., forf. 193.
 Bulagergård, Verst 317.
 Bundesen, R., prop. 267.
 Budgård, Billum 602.
 Bützov, provst 30, 37.
 Bækboilling, Føvling 37.
 Bække 338.
 Bæksted, A. 501.
 Bøcher, Steen B., dr. phil. 21, 193, 591.
 Børsmose, Aal 399f, 406, 509.
 Bötticher, guldsmed 562.
- C**
- Charling, I. C., biskop 25.
 Christensdatter, Ane 63, 65; — Birgitte C. 388.
 Christensen, C., kirkeværge 340; — gdr. 411; — Ejvind, klitplantør 96, 505; — H., hdsfg. 373; — soldat 153ff; — Keld, turistchef 568; — Olav, forf. 502; — L., amtsforvalter 504; — Regine, værtinde 63; — V., arkivar 16.
 Christian VI, kg. 385.
 Christiansen, P. H., lærer 242, 245; — Sv. 501.
 Christiansfeld 425.
 Claudi, S. V., pr. 518.
 Clausen, frue 471; — Cl., bankkasserer 418 f; — H., forp. 377, 383; — Otte 638; S., gmd. 411.
- D**
- Daler, Sønderjyll. 423.
 Dam, Reenberg, provst 274.
 Damgaard, H., maler 590.
 Darum 17f, 61, 130, 133, 197, 548.
 Daugaard, J. B., biskop 516, 524; — seminarist 321.

- Degerbøl, Magnus, dr. phil. 466.
 Dejbjerglund, Bølling hd. 260
 Donslund 16.
 Dreier, P., degn 270.
 Dreyer, C., pr. 267; — Joh. H., ravhandler 395, 405-08.
 Dronninggård, Vendsyssel 260.
 Drostrup, Læborg 197.
 Dybdahl, Vagn, adjunkt 539.
 Dyreby, Henne 268, 272, 335.
 Døstrup, Jørg. H., degn 269.
- E**
- Eiler L., pr. 202.
 Elbeck, Joh., forvalter 257.
 Elkær, Nørre, hgd., Hjørring a. 259f.
 Eller, Edv., pr. 409.
 Endorp, P. N., prov. 267-76; — Vibeke 271.
 Endrup mølle, Nykirke 86.
 Endrupholm, hgd., Nykirke 12, 18, 340, 506.
 Enevoldsen, N. P., fiskeeksportør 362f.
 Erichsen, P., ladefoged 257-62.
 Eriksen, N., prop. 260.
 Eritsø, Marie 541f.
 Esbjerg 9, 11, 18, 22, 81, 93, 318ff, 340, 343, 353, 363, 404, 414, 431, 489, 491f, 494f, 527-39, 542ff, 580, 589f, 592ff, 600, 631-34.
 Eskesen, Tob. 548.
 Eskjær, hgd., Salling 402.
 Estrup, hgd., Malt 35f, 38, 40, 199, 202, 613; — Skov 379; — S., forp. 260; — Jac., minister 532f.
 »Eventyrets Land« 601.
- F**
- Fabricius, W., provst 271; — Falster, Chr., rektor 203, 343, 558.
 Fanø 60, 64, 66f, 75f, 79, 229, 233, 235, 396, 404.
 Fanøe, P. L., pr. 393.
 Farup 197, 506.
 Feilberg, H. F., folkemindeforsker 2, 4f, 17.
 Fidde, Henne 335.
 Fiil sø 509.
 Fischer, J. P., apoteker 66.
 Fjeldskov, billedskærer 309.
 Flensborg 389, 649.
 Floris, Cornelis, billedhug. 504.
 Foersom, P. T., skuespill. 200, 202.
 Fogh, pr. 37.
 Fogtmann, L., hdsfg. 398.
 Folding 27, 29-40.
 Forum, frue 411; — lb., Bryndum 70, 366.
 Forup, musikerslægt 540-48; — Carl G. 544; — Chr. L. 540-42, 546 f; — 544; — Erik, gymnast 546; — L. L. 541-46, 548; — Martin 540; — Martin P. 540; — N. 540.
 Fourfeld, Guldager 60; — bæk 590, 598.
 Fousing, N. K., pr. 522.
 Francoise, Henry, arkæolog 474.
 Frandsen, N., hospforst. 149.
 Frederik III, konge 151f, 375
 Friis, provst 292; — N. 225f; — P., red. 25, 509; — Sophie 225.
 Frifelt, Sal., forf. 1, 23, 25f, 256, 263, 346f, 348, 494, 509f, 556, 649, 657; — Karen, bibl. 659.
 Frost, P. N., pr. 193.
 Fruerlund, Horne 389; — — Hunderup 130.
 Fuglede, pr. 379.
 Føvling 197, 643.
 Fåborg 294, 305, 454-82, 508f, 522, 608.
- G**
- v. Gabel, C. C., stiftamtmd. 267, 270, 558.
 Galt, Dorthé 208, 210.
 Galthen, Math., pr. 193.

- Galster, Georg, musinsp. 287, 621.
 Galtho, Tistrup 410.
 Gedde, løjtn. 13.
 Geleff, Poul, politiker 82.
 Gellerupholm, Varde ls. 44, 47.
 Gell, Jonathan, stud. mag. 580.
 Gerndrup, Brørup 197, 634-37.
 Gersdorff, Christoff., gods-ejer 217, 224.
 Gesing, Bryndum 60ff, 65ff, 592-600.
 Gesten 422.
 v. Giffen, prof. 597, 599.
 Giørtz, fab. 559.
 Glob, P. V., prof. 328, 565, 598, 600.
 Glykstadt 150.
 Gossegård, Bryndum 60-62.
 Graae, Rolf, arkitekt 606.
 Gravesen, N., gmd. 110.
 Gravlund, Thorkild, forf. 647
 Grene 344.
 Grimstrup 456, 522f, 644.
 Grindsted 12, 344, 475f.
 Grove, arkivsekr. 16.
 Grærup, Al 399f, 406, 437.
 Grønberg, kapt. 142.
 Grønbæk, V., stiftsprovst 343f; — S., seminarist 321.
 Grønland 117.
 Grønlund, D., pr. 193, 203.
 Guldager 83, 96, 198, 202, 522, 592.
 Gunderup, Horne 389f, 393.
 Gundersen, P. M., brølægger 360-62, 395, 494-96, 508.
 Gørding 456.
 Gøtzsche, biskop 250.
- II**
- Haar, Helge, semforst. 23ff, 560f, 564, 566.
 Haahr, P. H., lærer 25, 656; — U., pr. 393.
 Haas, gdr. 410f.
 Haderslev 391.
 Hage, Alfr., gross. 531, 533f.
 Hagerup, musinsp. 461.
 Hagger, P., prop. 260.
 Hall, C., minister 513.
 Hamborg 43, 142, 144, 147, 407f, 444ff, 527, 539, 620.
 Hannevang, Billum 602.
 Hansdatter, Karen 60; — Mette 43, 45ff.
 Hansen, borgmester 16; — A., gdr. 410f; — smed 130; — Andreas, sparekassdir. 94; — Ane Dorthea 83f; — Axel, arkitekt 561; — C. Rise 502; — E., sagfører 140; — H., delefoged 406f; — H., gdr. 60; — urmager 563; — H. C., lærer 60; — H. M., købmd. 55; — H. P., musforst. 488, 501, 566; — I. A., politiker 82; — Ib, forp. 14; — Jens, rektor 194; — Jørgen, gdr. 84; — maler 491; — Kaj 503; — Karen 84; — Karl 60-95; — Kr., jordemodermand 113; — smed 130-36; — L. K., kroforpagt. 84; — Maren, P. 219f, 222f, 225; — Maria 84; — Maria L. 632; — N. forp. 260; — smed 331f; — N. P., kirkevæрге 306; — P., gartner 37; — gdr. 66, 73; — P. K., lærer 73, 80, 83, 89; — Poul, klitplantør 96-111; — S., gdr. 60, 110; — Simon, pr. 4; — Simon E., gdr. 357-60; — Th., lærer 84; — Viggo 501; — Zak., møller, 341.
 Hanssen, H. P., sønderj. politiker 409f, 412; — Loren, rektor 193f, 343; — P. T., adjunkt, 193-98, 200, 202, 205; — Viggo 501.
 Harbou, oberst 16.
 Harkesdatter, Ane Else 63.
 Hasle, S., fuldmægtig 260.
 Hastrup, Thue, rektor 297.
 Hatt, Gudmund, prof. 129, 596f, 600.
 Hatting, Marie 344.

- Hauch, Fr., amtmd. 258.
 Haunstrup, A. C., konsul 52, 57; — Anna Margr. 52.
 Hedegaard, Olaf, gross. 136.
 Hedelund, Jerne 88.
 Hegelund, P. J., rektor, bisk. 149, 209, 216.
 Hegnet, hgd., Salling 260.
 Helms, red. 82; — J., pr., kirkearkæolog 193, 279, 603ff, 623.
 Helsing, H., pr. 394.
 Helt, P., gdr. 330.
 Henne 60, 267-76, 334, 422, 467, 509, 518.
 Hennebjerg, Henne 335.
 Hennebjerg, J., lærer 488.
 Hennegaard, Henne 267f, 270ff, 396.
 Herbst, justitsråd 309.
 Hermansen, Victor, musinsp. 193.
 Hertz, J. M., biskop 196, 202, 378, 381, 384.
 Hesselmed, Al, 268, 603, 613.
 Hillerup, Farup 261, 263, 565.
 Hindsig, Horne 389.
 Hjedding, Ølgod 347, 646.
 Hjerl Hansen, H. P., direktør 560.
 Hjerting, Guldager 43, 47, 63, 65, 69, 81, 110, 387, 405, 527; — bugt 353.
 Hjort, Victor C., biskop 202.
 Hjortkær, Grimstrup 439-44, 503.
 Hjørring museum 423, 426.
 Ho 142, 247-52, 406f, 432f, 437, 496, 508.
 Hodde 393, 517, 637f.
 Holbak, N., maler 18, 24, 187, 348, 451, 489-94, 508.
 Holdt, Jac., pr. 471, 482.
 Holm, A., pr. 275.
 Holst, pr. 289, 292; — Dorothea 292.
 Holstebro 529f.
 Holsted 344.
 Holstein, L. J., greve 38.
 Horne 337ff, 348, 386, 389, 392, 517; — N., hd. 394; — V. hd. 266, 396ff, 404, 516, 524, 526; — Ø. hd. 21, 385-94; 515f, 524, 526.
 Hornelund, Horne 337ff, 389, 391f.
 Hornemann, landsarkv. 16.
 Hornevad, Horne 388, 391.
 Horsbøl, N., møller 448, 451; — N. N., degn 657.
 Hostrup 64, 80, 217, 223, 364-74, 414, 420, 521.
 Hostrupgård, Verst 317.
 Houstrup, Henne 335, 399f.
 Hovborg, Lindknud 344.
 Hulvig, Hodde 448.
 Hunderup 504, 547f.
 Hundsbæk, Læborg 613.
 Husum 527.
 Hvejsel v. Vejle 251.
 Hvidding 197.
 Hvide Sande 433, 435.
 Hvidtfeldt, Johan, landsarkivar 346, 501f.
 Hviid, L. Skipper, prop. 260, 262.
 Hvidstedgård, Vendsyssel 260, 262.
 Hyllerslev, Janderup 153, 410f, 414, 504.
 Høgholt, hgd., Vendsyssel 258ff.
 Høgsbro, Sofus, politiker 198.
 Høier, C., gross. 51.
- I**
- Ingerslev, B., seminarist 321.
 Ingstrup, A., forp. 260.
 Ionsson, Lavrens (Juel?) 610ff.
 Iversen, Johs., geolog 503; — P. K., arkivar 502.
- J**
- Jacobsen, restauratør 411; — Børge, geolog 503; — J. C., brygger 535; — N. Kingo, geolog 504.
 Jakobsen, B., gdr. 330; — Kn. 393.

Janderup 420, 494, 518, 602f.
 Jensen, forligskom. 377; —
 A., furér 331f; — C. 423;
 C. Axel, musinsp. 16, 193,
 478, 561, 566, 651; —
 Ella, arkivar 342, 345;
 — Emmy 417; — F. Elle,
 kirkehistoriker 27, 375,
 513; — H. købmand 576;
 — J., lærer 112f, 114, 123;
 — Jak. (Ridefoged) bor-
 ger 373f; — Maren 544; —
 N., møller 562, 629f; — N.
 S., snedker 233; — Urup,
 maler 343.
 Jermin, Fr., kirkevæрге 306;
 — J. K., degn 311.
 Jerlev-Slavs hd. 515.
 Jerne 87-93, 318-28, 522, 581,
 589.
 Jespersen, Esbern, lærer 348,
 501; — N., prop. 260.
 Jessen, Axel, geolog 503f,
 590; — Kr., gdr. 65; —
 Th. P., gdr. 84.
 Jested, Vilslev 131.
 Johannsen, Gustav, sønderj.
 politiker 412f.
 Johnsen, J., gdr. 328.
 Juél (adelsslægt) 612ff; —
 Iver 613; — Marine 218.
 Jyllerup, Morten, vandviser
 89.
 Jægers, Kirsten 219f, 222ff.
 Jørgens, Anna 472.
 Jørgensen, degn 81; — lek-
 tor 560; — Ane Marie 241;
 — Bertel 240-48; — H. F.,
 pr. 412; — H. G. A., pr. 23,
 25; — H. H., prop. 260; —
 H. P., gdr. 60f, 74-77, 80;
 — J. K. H., gdr. 60, 65; —
 J. P., pr. 118, 123, 239-55;
 — Jørg., pr. 644; — gdr.
 99; — Jørg. H., gdr. 60-
 62, 64, 66; — Nielsbine
 248, 250; — Oluf (Riber),
 pr. 364, 367-74; — P. H.
 80; — Sv., musinsp. 128.

K

Kaac, Bue, adjunkt 207, 321,
 505, 590, 594.
 Kaalhauge, H., borgm. 560.
 Kaas, J., ritmester 504.
 Kalko, J. B. F. H., hdsfg. 50,
 54.
 Kalvslund 294, 474, 631.
 Kappelskov, J. E., lærer 509.
 Karl XII, konge 425f.
 Kemp, pr. 90.
 Kinch, J. F., historiker 193,
 204, 557f, 566.
 Kiær, J. J., stiftsfysikus 195,
 559.
 Kiøllholdt, guldsmed 562.
 Kjeldgård, Salling 259f.
 Kjelst, Billum 197, 602f, 623.
 Kjems, Th., gdr. 637, 645; —
 Th. P., smed 634ff.
 Kjær, J., forst. 344; — Marie
 631; — Mette 85; — S.,
 rigsdagsmd. 534; — Th.,
 musiker 548.
 Kjærum, P., arkæolog 598,
 600.
 Kjærve, P., forf. 187.
 Klinting, Henne 268.
 Klit, tømmerhdl. 425.
 Klood, Jak., rådmand 613.
 Klyn, J. A., guldsmed 562.
 Kløvgård, Henne 270, 335.
 Knudsdatter, Maren 63.
 Knudsen, J. C., sognefgd.
 124; — N., borger 370.
 Knutzen, Th., pr. 306.
 Koch, L., dr. theol. 560.
 Koefoed, Cour. D., biskop
 378, 380-83.
 Kokspanggård, Hostrup 112,
 114, 123, 223, 366.
 Kolding 149f, 568.
 Koldinghus 221f, 224f, 638.
 Kolle, J., fiskeeksp. 362f.
 Kongensgård v. Lemvig 260.
 Konradi, E., lærer 23ff.
 Kornerup, Bjørn, overarki-
 var 193, 204, 432f, 504, 507
 Krabbe, Gregers, lensmd.
 153; — Iver G., pr. 289,
 292.

- Krag, A., mag. 212ff; — Erik 340; — Johan, borgm. 271; — Otte, rigsråd 152.
- Krarup, C., prop. 260, 264; — C. M., rektor 504.
- Kragelund, Hunderup 130; — P. J., biskop 343; — T., se Tobiassen.
- Kravense, Hostrup 366.
- Kristian IV, kg. 570; — VI, kg. 267; — IX, kg. 51, 54; — X, kg. 56.
- Kristensen, H., forf. 187; — H. K., lærer 11, 17, 19, 21-25, 110, 125, 152, 155f, 256, 266, 334, 336f, 339, 341, 346f, 349, 385, 387, 394, 408, 429, 467, 487f, 496, 500ff, 507ff, 623, 638, 644, 651, 654ff; — Horsbøl, skomg. 453; — J., møller 448; — smed 451; — Kr. J., gdr. 448; — Mar., dr. phil. 2, 5, 23f.
- Kristoffer II, kg. 286f.
- Krogsgård, hgd., Tjæreborg 149, 210, 222.
- Kromann, N. M., fab. 23ff, 230, 233, 404, 444, 446f, 495, 540.
- Krook, Kalli Christiernsen 613.
- Kunwald, G., musassist. 319.
- Kvie sø 16.
- Kvist, J., lærer 25, 318.
- Kvong 519.
- Kærsing, Jerne 505.
- Kærgård, Ål 150, 399f, 406f, 509; — birk 639.
- København 527f, 538f.
- L**
- Ladefoged, H. 364-74.
- Lang, Kn., pr. 346f.
- Lange, H., 644; — N. 504.
- Langer, frue 633.
- Larsen, Ellinor Bro, dr. phil. 503; — H. C., red. 23, 25, 346; — Henrik, historiker 317; — Mogens, konservator 474.
- Langli 359.
- Lassen, adj., 559; — Fr., prop. 487.
- Laurberg, C. M., prop. 260.
- Lauersen, N., fuldm. 366.
- Lauridsen, Birgitte 98f, 104, 107; — I. M., gdr. 21, 347.
- Lauritzen, konsul 88.
- Laursen, N., deflefoged 370, 373.
- Lavrenssøn, Esgy 610ff.
- Lautrup, L. Fr., prop. 199, 202.
- Leksand, Dalarne 425.
- Lejrskov 202.
- Lendrop, hdsfg. 50.
- Lerche Thomsen, P., kontor-
chef 564.
- Lergrav, Hammerum hd. 260
- Lerkenfeldt, Viborg amt 259f
- Lind, E., konservator 474, 479, 613f.
- Lindberg Nielsen, C., landsarkivar 641ff.
- Lindbjerggård, Ølgod 260, 613.
- Lindbæk, J., dr. phil. 16.
- Linde, R., prop. 260.
- Lindegaard, C. M., biskop 25, 343.
- Lindenberg, Himmerland 260, 262f.
- Linding, Torstrup 389f, 392f.
- Lindknud 239-53, 549-56.
- Lintrup, Frøs-Kalvslund hd. 377.
- Lister 336.
- Loft, Johannes Diechmann 195.
- Lugsteds, Margrethe 376.
- Lund, L., pr., 386-93; — Paul, forf. 187.
- Lundbæk, Himmerl. 260.
- Lunde 344, 515, 518f.
- Lunderskov 416.
- Lunderup, hg. Varde ls. 256-66, 411.
- Lundgård, Farup 261, 263.
- Lundsgaard, B., pr. 344; — C., prop. 260.
- Lundtarp (S. Tarp), Lunde 153.
- Lunø, sagfører 49.

Lüttikau, stiftamtmd. 99.
 Lützwow, Fr. 483-85; — J. C.,
 major 484.
 Lybekker, g. Christensen 63.
 Lybæk 620.
 Lydicsøn, Henric 610ff.
 Lydum 343, 348.
 Lyne 520f.
 Lykke, E., lensmd. 211, 215.
 Lyneborg 620.
 Lyster, sagfører 416f.
 Læborg 338, 376.
 Lønborggård, Lønborg 342.
 Lønne 153, 273, 399f, 406,
 518, 637; — N. P., lærer 71
 Lønneth, S. M., cand. theol.
 og mag. 267.

M

Mackeprang, M., musdir. 480
 Madsen, A. P., kaptajn 319;
 — Barbara, lærerinde 124;
 — C., gmd. 62; — hdsfg.
 153; — Elias, gdr. 121; —
 Jesper, højskforst. 603f; —
 P., pr. 219, 223.
 Malle, Horne 388.
 Malt, 27, 29-40, 199, 379, 515;
 — hd. 30.
 Maltbæk, Malt 12, 18.
 Malthøj Holsted 17.
 Mandø 142, 229, 342, 376,
 447, 504.
 Markdanner, Caspar, lensmd.
 221, 225.
 Marquardsen, Iver, ridefoged
 223.
 Mathiesen, pr. 247; — Ther-
 kel, musdir. 561, 629f.
 Matthiessen, Hugo, musinsp.
 193, 561, 565.
 Mejling, P., forp. 260.
 Mejls, Varde ls. 411.
 Meklenborg 620.
 Melchior, Moritz G., gross.
 535.
 Meldrum, Villum, kapt. 336.
 Michaelsen, P., gross. 416,
 650.
 Michelsen, P., musinsp. 501.
 Middelboe, Georgine 202.
 Mikkelsen, H., skipper 444f.

Molkte, oberstløjtn. 247; —
 Erik, runolog 279f, 309,
 501.
 Moltke, W. J. A., stiftamtmd.
 195, 198, 202, 572.
 Monrad, E., biskop, 334ff; —
 D. G., biskop 531.
 Mortensen, E., fisker 353-57;
 — Ras., lærer 464, 506.
 Morthorst, lærer 411.
 Mosegård, Horne 386f, 389.
 Mosevrå, Oksby 105f, 124.
 Mulvad, Hunderup 548.
 Munk, C., prop. 208, 210; —
 Chrp., prop. 210f; — Fr.,
 prop. 209, 211-15, 219-24;
 — H. 207-28, 367; — Jør-
 gen 207f, 215.
 zur Mülen, major 150.
 Müller, toldkont. 398; — F.
 V., dommer 50, 59; — C.
 C., pr. 80; — Chrp., prop.
 260; — H. L. R., pr. 521f,
 525; — K. K., pr. 523; —
 Soph., musdir. 319, 328.
 Münster, P. G., pr. 522f.
 Myreck, P. S., ravsamler 406.
 Myrthue, Hostrup 223, 366.
 Møller, Elna, musinsp. 501.
 Møltrup hgd., Ulfborg hd.
 260.
 Mørch, P., prop. 260.
 Måde, Jerne 340.

N

Nederby, J. P. 12, 18.
 Nebel, N. 19, 348, 521; — V.
 60, 64, 80, 94, 370, 476, 523
 Ness, sandflugtskom. 97, 101.
 Nicolajsen, Jørg, gartner 237.
 Nielsdatter, Karen 240-48;
 — Kjersten 540; — Maren
 145; — Mette K. 145.
 Nielsen, Arne V., cand. mag.
 590; — Aug., klokkestøber
 463; — Clemen, kaptajn
 140-48; — C. Lindberg,
 landsarkivar 17, 24, 485,
 502, 641f; — H. 306; —
 boghandler 347, 646-49; —
 H. M., pr. 23f; — J. A., pr.

347; — L., pr. 75; — L., staldmester 331; — L. C., borgmester 576f, 579; — Morten, foged 368f, 371; — N. C. 506; — N., prop. 270, 340, 503; — O., dr. phil. 12, 18, 193, 476; — Joh. 485; — J., rådmand 641; — Johanne, lærerinde 345, 504; — J. P. 18; — J. S., gdr. 141; — Kr., gdr. 452; — Ras., amtsforv. 202; — S., fisker 141; — 111, 114-17, 123.

Nissen, toldforval. 55; — J., provst 4-9, 22-24; — P., studehandl. 261; — P. T., kordegn 202; — Signe 272.

Nourup, H. P. H., lærer 16, 24; — Leo, konservator 312, 318.

Nollund, Grindsted 344.

Nordby, Fanø, 42f, 45f, 233, 404, 523.

Nordenskov, Øse 464.

Norn, Otto, musinsp. 342, 504

Nors-Hansen, H. C., bestyrer 581.

Nutzhorn, H., komponist 5.

Nygård, S., arkivar 487.

Nyholm, Asger, pr. 343.

Nykirke, V. 472, 522.

Nyminde, Lønne 405.

Næsbjerg 420, 456.

Nørby, J., gdr. 233.

Nørholm, Torstrup 53, 197, 256-66, 337, 348, 392, 448, 485-88, 638, 644.

Nørkær, Ginding hd. 260.

Nørlund, P., musdir. 282, 613

Ø

Oehsen, Lucia M., prop. 259, 262.

Oksby 140, 142-45, 147, 248, 362, 396ff, 406, 432ff, 437, 494ff; 508.

Okslund, Lindknud 187, 239-48.

Oksvang, Skast 208, 215.

Olesen, Andrea 431; — Chr. 140; — Kn., lejrleder 619; — Oskar J. 432.

Olivarius, M. C., pr. 517; — N. pr. 27.

Olsen, J., overlærer 4, 6, 8f, 24; — O., cand. mag. 619.

Olufsen, N., hdsfg. 502.

Ostrup, P. M., biskop 290.

Ottesen, C. prop. 216.

Outrup 518f.

Ovnbøl, Torstrup 387, 390f.

P

Pallesen, J., pr. 637f; — Jørg. (Jerne), pr. 640.

Pedersen, A. 423; — A. O., styrmd. 41-44; — C. la Cour, forst. 24f; — H. C., strandinsp. 395f; — Chr. (Thobøl), kapt. 62f; — H., snedker 421; — Holger, gdr. 344; — J., rektor 642; — N., skipper 407; — S. Hejbøl 348.

Petersen, lærer 410f.

Plauborg, N., gdr. 657.

Ploug, C. digter 535.

Pontoppidan, landsretssagf. 560; — A. B., pr. 522; — Erik, biskop 334.

Poulsdatter, Maren 110-24.

Poulsen, Birgitte 120, 123; — H., klitplantør 96, 107ff, 123f; — Poul, gdr. 114, 123; — Poul H., gdr. 116, 124.

R

Raasted, J., palæograf 639.

Raben, J., musforst. 502.

Rambusch, Sig., stud. mag. 527.

Randrup, H. M., stiftsfysikus 202.

Rantzau, Kr., general 151; — Margr. 217, 224.

Rask, Jørg., skriver 153, 639.

Rasmusdatter, M. 641.

Rasmussen, skomager 411;
 — H., politimester 420; —
 Otto, borgm. 219; — Poul
 502; — Ras. 609.
 Ravn, Jørg., forp. 36ff.
 Ravnsø, Nykirke 80.
 Ree, J., gross. 531; — Kn.,
 red. 528, 539.
 Rekhals (adelsslægt) 612f.
 Rhod, H. J., pr. 517.
 Ribe 4, 6, 9, 11, 13, 27, 30, 33,
 61, 63f, 82, 142ff, 149, 193-
 206, 209f, 212, 221, 229,
 286f, 319, 334, 336f, 342f,
 346, 423, 443, 447, 501, 504,
 506f, 530f, 540ff, 544, 547f,
 568-79, 613, 625, 631, 633,
 639, 644, 649-51; — Jern-
 støberi 12; — museum 557-
 66.
 Riber, Anna M. 260; — O.
 J., pr. se Oluf Jørgensen.
 Riberhus 217, 342, 562.
 Richter, J., pr. 8f, 13f, 21-24.
 Riegels, kammerherre 100f.
 Riemann, P., pr. 344.
 Riis, R. L., pr. 518.
 Ringkøbing 531, 570.
 Roager, Hviding hd. 423.
 Rodebæk, Fåborg 149.
 Rohleder, Sv., læge 652f.
 Røhlfs, postm. 411.
 Rosenberg, konserv. 329, 597
 Rosenbom, H. P., værthush.
 575.
 Rosenkrans, Vibeke 187, 340.
 Rosenstand, H. K., journalist
 187, 557, 564.
 Rosenørn-Lehn, O., baron 348
 Rossen, E., gdr. 321.
 Rossing, Mary L. 249, 254.
 Rostrup, postm. 541; — Ida
 541f, 545.
 Rotbøl, Torstrup 389, 391.
 Roussell, Aage, dr. phil. 286.
 Roust, Grimstrup 80, 85, 89.
 Rusk, J. H., pr. 637.
 Rygaard, S. C., prop. 268-76.
 Røgen, Århus st. 249, 252,
 254.
 Røj, Gesten 504, 422.
 Rømø 229, 358, 504.

S

»Sander« (Alexander), »klog
 mand« 342.
 Saxesen, P., prop. 260.
 Schade, J. S., pr. 523.
 Scharling, C. L., biskop 20,
 23f, 344, 560.
 Schlebusch, oberst 148.
 Schmidt, adjunkt 564; —
 Aug. F., forf. 187, 193, 344,
 519, 556; — G., pr. 454,
 580; — Th. H., togfører
 410f, 414.
 Scholten, generalmajor 37.
 Schou, pr. 309.
 Schrum, hdsfg. 377f.
 Schrøder, E., portør 590; —
 Ludv. forst. 2-6, 8f, 24.
 Schütte, Gudmund, dr. phil.
 412, 415.
 Schönheyder, officer 533.
 Set. Folmers kilde, Alslev 16
 Set. Gertruds kapel 17, 300.
 Set. Josephs hosp., Esbjerg
 136f.
 Set. Stefan 331-34.
 Seidelin, J. H., pr. 518.
 Sekjær, Holsted 299.
 Sidelmann, P., pr. 202.
 Sieburg, slagter 411.
 Sig, Torstrup 300, 386, 392,
 411.
 Simonsen, Anc L. 376; —
 Stockholm, lærer 576.
 Sjelborg, Hostrup 223, 355,
 357ff, 366.
 Skads 17, 522; — hd. 366-74,
 502f, 515f, 524, 526, 613;
 — C. P., pr. 334ff.
 Skallingen 432-38, 503.
 Skeel, Abel 504; — Alb., lens-
 md. 217-20, 233, 366, 406f.
 Skodborghus 17, 149.
 Skov, S., musinsp. 312.
 Skovgaard, H. G., arkitekt
 343.
 Skovlund, Ansager 330f.
 Skovmand, Roar, dr. phil.
 20, 25, 339, 561.
 Skrivers, Jak. 638.
 Skærbæk, Ølgod 448, 452f.

- Slavs hd. 515.
 Slesvig 286f.
 Slivsgaard, J. J., dyrlæge 410, 414, 416f.
 Smith, Joh. 501; — Otto 193; — T., cancelliråd 44, 47f, 51.
 Sneumgård, Sneum 149.
 Snorup, Tistrup 464.
 Sonnichsen, S. J., slagter 235
 Sorø 613.
 Spangsberg, Jerne 60, 340f.
 Stampe, J., pr. 521.
 Starup, V. 421.
 Stau, Birthe C. 51.
 Steensberg, Axel, dr. phil. 590f.
 Steenstrup, Joh., prof. 16; — P. R., skriver 202.
 Stemann, G., amtmd. 3f, 6, 8f, 13f, 16, 23f, 197; — Helga 193, 200.
 Stigård, Bryndum 65-95.
 Stiernholm, R., prop. 256, 260.
 Stiesdal, musinsp. 565.
 Stockholm, insp. 398; — M. 239.
 Strandby, Jerne s. 68, 79, 88, 340, 529ff.
 Strangesen, Claus 644.
 Strellev, N. Horne hd. 328f, 388, 390.
 Stundsigt, Horne 389, 392, 488.
 Styrk, J. P., snaphane 149ff.
 Sundbo, A., borgm. 501, 504.
 Svith, N., læge 560, 564.
 Sædding, Guldager 84.
 Søgård, Hejnsvig 467.
 Sølvsen, J., forlægger 501.
 Sønderho 142, 231f, 233, 235, 404, 433, 435f, 444ff, 504, 524, 540.
 Sønderriis 86.
 Sønderside, Ho 407.
 Søndersigt, Lunde 388f.
 Sønderskov, Folding 31, 37, 613.
 Sørensen, skovrider 247; — Cl., landbruger 411; — E., seminarist 321; — J., gmd. 110-24; — Kathrine 111, 117f, 121ff; — Klara 505; — Maren 417; — N., skipper 140f, — N. C., gdr. 505; — P., borgm. 150f.
- T**
- Tanderupgård, Farup 332.
 Tane, Oksby 140.
 Tange v. Ribe 625-31.
 Tarp, Bryndum 83.
 Teilmann, A. C. 256-66, 486, 488, 506; — T. R. 506.
 Termansen, C. N., kbmd. 24, 559f, 564; — N. J., gmd. 533f.
 Terpager, P., historiker 193.
 Terpling, Astrup 306.
 Teisen, P. M., pr. 518f.
 Tetens, Anna J., 193; — P. J., biskop 194.
 Thise v. Limfjorden 402.
 Thamesen, soldat 153ff.
 Therkelsen, J., lærer 71.
 Thomsen, lærer 251; — C. C., plantør 592, 599; — Chr., musdir. 557; — E., gdr. 411; — H. 312, 485; J., gdr. 496; — M., pr. 515; — N., musforst. 328, 430, 505, 508, 590, 592; — borgm. 641; — P. Lerche 24, 348; — Thuc, gdr. 603.
 Thorup, C. E., adjunkt 203; — P. N., rektor 195, 197-206.
 Thorvildsen, Elise, arkæolog 501.
 Thuesen, H., lærer 96; — J., fisker 355f, 359; — Karen 123f; — S. J., gdr. 117.
 Thullesen, E., pr. 251; — M., hmd. 248, 250f.
 Thura, L., biskop 507.
 Thygeson, T. de, klitinsp. 101, 107.
 Thyssen, E. K., provst 4, 14.
 Thøgersen, E., salgscchef 186; — Hanna 544; — N., lokalhist. 187, 239, 241, 244, 246f, 249-53.
 Tillisch, minister, 529f.

Timmermann, agent 411.
 Tistrup, 393, 451, 453, 489, 491, 496, 517, 637f.
 Tjæreborg 60f, 80, 86, 89, 502.
 Tobiasen, J. 548; — N. 548; T. (Kragelund), forf. 17, 24f, 136, 229, 342, 353, 448, 505f, 540, 556, 634, 659.
 Tobiesen, C. L., provst 516f.
 Tobøl, Guldager 62f, 110, 112
 Tonnesen, N., borgm. 219.
 Toft, møller 411; — L., prop. 260.
 Toftnæs, Alslev 16, 215, 220, 223, 369, 371.
 Tonnøsen, L., kirkevæрге 371
 Torbøl, H., læge 24f.
 Torbensen, O., sem. 321.
 Torp, C. bygm. 379f.
 Torrup, Alslev 124-29, 371f.
 Torstensen, T., ærkedegn 613
 Torstrup 17, 291f, 386-93, 414, 489, 516f.
 Tranberg, sagf. 274f; — Jørgen H. 471.
 Tranbjerg, Skast hd. 366, 370
 Transbøl, Horne 388ff.
 Trasborg, Horne 392.
 Troels-Smith, J., geolog 128.
 Trælborg, Verst 318.
 Trøst, S. 321.
 Tue, Ravens ætling 338f.
 Tuesbøl, Brørup 247.
 Tuxen, officer 533.
 Tvile, Astrup 306.
 Tønder 229, 423.
 Tønning v. Ejderen 142f, 527

U

Uhre, Bertel, gmd. 257; — L., gmd. 241; — Th. personalhist. 496-500.
 Ullerupgård, Thy 258, 260, 263.
 Ulslo, Oksby 96, 109.
 Urup, Grindsted 329, 344, 346.
 Ure, Tistrup 496f.
 Ussing, Th. 196, 202.

V

Valdemar II, kg. 286ff, 619f.
 Vallund, J. N., sagf. 152.
 Vamdrup 248, 259f.
 Vandflod, Oksby 141.
 Varde 4, 6, 11, 17, 42f, 47-60, 64f, 68ff, 86, 217f, 257 261, 263, 318, 331f, 334, 370, 398, 409-20, 502, 516, 518, 531, 541, 570, 613, 640f, 646.
 Varregård, Verst 317.
 Vedsted, V. 197, 422, 506.
 Vejen 29, 375-84.
 Vejle 568; — Th. H., pr. 642.
 Vejrup 17.
 Vejrs, Oksby 150, 360, 399f, 405f, 494, 509.
 Veldbæk, Jerne 91, 321, 340.
 Verst 312—18.
 Vestervad, V. Nebel 63, 80.
 Viborg, H. A., pr. 519f; — P., pr. 269-76.
 Vibæk, Alslev 110; — J., forst. 111; — Mar., direktør 97, 104f, 110-24; — P. H. S., pr. 123f.
 Vilslev 61, 133, 292, 346f, 422
 Visselbjerg, Alslev, 207, 210, 215, 268, 364-74, 483ff.
 Vistesen, J., lærer 657; — Kn., gæstgiver 605.
 Vognsbøl, Jerne 505, 580-600
 Vorbasse 241, 251.
 Voss, Olf., arkæolog 598.

W

Westergård, S. M., biskop 343, 560.
 Wibe, P., pr. 27-40, 515.
 Willadsen, H., gdr. 12, 18, 82
 Willemoes, C., red. 23, 25, 560, 649.
 Willerslev, Rich. 342.
 Windfeldt, prop. 64; — H. 261, 263; — J., kbmd. 261, 263.
 Winstrup, L. A., justitsr. 605
 Willumsen, rektor 560.
 Wrangel, general 149f.

Würtzburger, øverste 150.
Wøldike, prop. 268ff.

Y

Yderik, Torstrup 391; — C.
C., degn 72; — C. L., 73;
— V., lærer 73.

Ø

Ølgod 13f, 328f, 344, 347f,
391, 393, 411, 414, 452f,
646ff.
Øllgaard, H., lærer 331, 346f,
488.
Øllufgård, V. Nebel 64.
Ørsnes-Christensen, M., ar-
kæolog 598, 600.

Øse 197, 420, 524.

Østergaard, Lyne 388; —
Karen 492; — K. Høgsbro,
pr. 17, 24f, 277, 344, 348,
421, 454, 509, 601, 657; —
H. C., gdr. 337f; — S. A.
Høgsbro 198.

Å

Ådum, N. Horne hd. 329ff.
Ågård, Han hd. 260, 262.
Ål, 275, 494.
Ålbæk mølle, V. Nykirke 340
Årre 84, 522f.
Åstrup 17, 27, 277-311, 421-
29, 456, 468, 470, 474, 608.

